

Dos. Dr. İlham Mazanlı

Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsini və Rusiya Prezidenti yanında Dövlət Qulluğu Akademiyasının kütləvi informasiya vasitələri kafedrası üzrə aspiranturasını bitirmişdir. “Mətbuat millətlərarası münasibətlərin təkmilləşdirilməsi amili kimi” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. Tarix elmləri namizədidir.

Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsində “Jurnalistika və müasir dövrün global problemləri”, „Jurnalistika və beynəlxalq humanitar hüquq“, „Xarici ölkələrin müasir KİV sistemləri“, „Beynəlxalq həyat məsələlərinin KİV-də işıqlandırılması“, “Demokratik ölkələrin televiziya və radio sistemləri” və s. fənnlərdən mühazirələr oxuyur.

Vaşinqton, London, Moskva, Cenevrə, Brüssel, Kopenhagen, Bonn, Küveyt və s. şəhərlərdə KİV və cəmiyyət problemlərinə həsr olunmuş elmi-praktik konfranslarda iştirak etmişdir.

Söz azadlığı, informasiya hüququ və informasiya təhlükəsizliyi istiqamətlərində elmi tədqiqatlar aparır. Jurnalistikanın aktual problemləri ilə bağlı 300-ə qədər elmi-nəzəri məqalənin, 13 kitabın müəlifidir.

**JURNALİSTİKA VƏ BEYNƏLXALQ
HUMANİTAR HÜQUQ**

İlham Mazanlı

İlham Mazanlı

JURNALİSTİKA VƏ BEYNƏLXALQ HUMANİTAR HÜQUQ

BAKİ – 2019

İlham Mazanlı

**JURNALİSTİKA
VƏ BEYNƏLXALQ
HUMANİTAR HÜQUQ**

Dərslik

Bakı Dövlət Universitetinin yaradılmasının
100 illiyinə ithaf edilir.

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirinin 08.12. 2015-ci il tarixli 1108 nömrəli əmri və Bakı Dövlət Universiteti TMSŞ yanında Tədris vəsaitlərinə Nəşr Hüququnun (qrif) verilməsi üzrə daimi fəaliyyət göstərən Komissiyanın 03.04.2019-cu il tarixli 05 №-li iclasının qərarı ilə nəşr hüququ (R-26, 10.05.2019-cu il) verilmişdir.

Bakı – 2019

Elmi redaktor: **H.A.Vəliyev**, BDU beynəlxalq jurnalistika kafedrasının müdiri, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, professor;

Rəyçilər: **F.S.Naciyeva**, Bakı Slavyan Universiteti pedaqoji fakültəsinin dekani, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Azərbaycan Respublikasının Əməkdar jurnalisti;

N.A.Əhmədli, BDU beynəlxalq jurnalistika kafedrasının professoru, filologiya üzrə elmlər doktoru;

S.R.Məmmədli, BDU beynəlxalq jurnalistika kafedrasının dosenti, siyasi elmlər üzrə elmlər doktoru.

Mazanlı İ.A.

Jurnalistika və beynəlxalq humanitar hüquq: Dərslik.

Bakı: “Bakı Universiteti” nəşriyyatı. 2019, 712 səh.

Dərslik jurnalistika fakültə və şöbələrinin müəllim, tələbə və magistrantları üçün nəzərdə tutulmuş, Beynəlxalq Humanitar Hüququn (BHH) yaranması, inkişafı, implementasiyası, pozulmasına görə məsuliyyət və bütün bu mürəkkəb proseslərdə KİV-in iştirakı məsələlərinə həsr olunmuşdur.

Dərslik ekstremal şəraitdə jurnalistlərin hüquqi və fiziki müdafiəsi, onların səmərəli fəaliyyəti üçün lazımi şəraitin yaradılması, “qaynar nöqtə”lərə ezamiyyətə hazırlanmalarının mənəvi və psixoloji aspektləri, həmçinin hərbiçilər və yerli hakimiyyət orqanları ilə əməkdaşlıq məsələlərinin xarakterik cizgilərini əhatə edir.

Kitab jurnalist tələbələrdə BHH-nin KİV-də peşəkarlıqla işıqlandırılması üçün müvafiq bilik və vərdişlərin formalaşdırılmasına xidmət edir. Fənnin tələbələr üçün daha maraqlı və faydalı olması üçün müəllim həmkarlarımızın ideyalarına ehtiyacımız var. Elektron ünvanı: micenteraz@gmail.com

ISBN 978-9952-21-076-7

© *Mazanlı İ.A., 2019,*

© *“Bakı Universiteti” nəşriyyatı, 2019.*

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR:

GİRİŞ	7
1-ci bölüm	BEYNƏLXALQ HUMANİTAR HÜQUQ	
1.1.	Beynəlxalq humanitar hüquq (BHH): yaranması və inkişaf mərhələləri	19
1.2.	Beynəlxalq Qızıl Xaç və Qızıl Aypara Hərəkəti. Azərbaycan Qızıl Aypara Cəmiyyəti	47
1.3.	Müasir BHH-nin formalaşması: qay- naqları, əsas müddəaları və qolları	58
1.4.	Beynəlxalq humanitar hüququ tənzim- ləyən əsas sənədlər	75
1.5.	Beynəlxalq humanitar hüquqa riayət olunub-olunmaması problemləri	96
1.6.	Beynəlxalq humanitar hüququn pozul- masına görə məsuliyyət	105
1.7.	Beynəlxalq humanitar hüququn imple- mentasiyası.....	129
1.8.	Beynəlxalq humanitar hüquq beynəlxalq təşkilatların fəaliyyət sferasında	142
1.9.	Beynəlxalq humanitar təşkilatların informasiya siyasəti	165
1.10.	İnformasiya müharibəsi	204

2-ci bölüm	MÜHARİBƏ JURNALİSTİKASININ YARANMASI VƏ İNKİŞAFI: RET-ROSPEKTİV NƏZƏR	
2.1.	Müharibə jurnalistikasının formalaşması	230
2.2.	Silahlı münaqişələrin və humanitar problemlərin KİV-də işıqlandırılması tendensiyaları	246
2.3	Silahlı münaqişələrin jurnalistika dərsləri	282
3-cü bölüm	AZƏRBAYCAN MƏTBUATINDA BEYNƏLXALQ HƏYAT, SÜLH VƏ MÜHARİBƏ MÖVZUSU: TARİXİ EKSKURS	
3.1.	Azərbaycan KİV-ində xarici siyasət və müharibə mövzusu: «Əkinçi»dən başlanan yol.....	325
3.2.	Azərbaycan Demokratik Respublikası mətbuatında sülh və müharibə mövzusu	339
3.3.	Sovetlər dövründə milli KİV-lər üçün qapalı mövzu	344
3.4.	Müstəqillik illərini qabaqlayan müharibə jurnalistikası	351
3.5.	Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin (ilkin faza) mətbuatda işıqlandırılması tendensiyaları	359
3.6.	Silahlı münaqişələrin işıqlandırılmasında jurnalistin yaradıcılıq amilləri	452
3.7.	Müharibə mövzusunda yazan jurnalistin oriyentasiyası	511

4-cü bölüm	BEYNƏLXALQ HUMANİTAR HÜQUQ VƏ JURNALİSTLƏRİN MÜDAFİƏSİ	
4.1.	XXI əsrin ən təhlükəli peşələri	518
4.2.	Beynəlxalq Humanitar Hüquq və jurnalistlərin müdafiəsi	524
4.3.	Ekstremal şəraitdə çalışan jurnalistlərə ümumi məsləhət və tövsiyələr	544
4.4.	Ekstremal şəraitdə çalışan jurnalistlərin işinin psixoloji aspektləri (peşə-etik normaları)	584
NƏTİCƏ	615

ƏLAVƏLƏR

ƏLAVƏ 1.	KİV və Beynəlxalq Humanitar Hüquq: terminlərin izahlı lüğəti	618
ƏLAVƏ 2.	Kontent-analizə cəlb olunmuş dövrü mətbuat	651
ƏLAVƏ 3.	Cədvəllər, diaqramlar və qrafik materiallar.....	653
ƏLAVƏ 4.	Qanunvericilik Qanunlar	675
	Əsasnamələr	678
ƏLAVƏ 5.	Beynəlxalq sənədlər	680
ƏLAVƏ 6.	Cenevrə Konvensiyaları və onlara Əlavə Protokollar	684
ƏLAVƏ 7.	Haaqa Konvensiyaları və onlara Əlavə Protokollar	686
ƏLAVƏ 8.	Jurnalistləri beynəlxalq müdafiə təşkilatları.....	687
ƏLAVƏ 9.	Lazım ola biləcək bəzi kontaktlar.....	691

ƏLAVƏ 10.	Lazım ola biləcək bəzi elektron ünvanlar.....	695
ƏLAVƏ 11.	BMT agentliklərinin və Beynəlxalq Humanitar Təşkatların Azərbaycan-dakı nümayəndəlikləri	696
ƏLAVƏ 12.	Azərbaycanın şəhər və iri yaşayış məntəqələrinin telefon kodları	701
ƏLAVƏ 13.	Kurs üzrə təklif olunan ədəbiyyat Əsas ədəbiyyat	708
	Əlavə ədəbiyyat	710
ƏLAVƏ 14.	Kurs üzrə təklif olunan İnternet saytları.	712

GİRİŞ

XX əsrin sonlarında beynəlxalq humanitar hüquq, silahlı münaqişə, bu münaqişələrdə mülki əhalinin qorunması, bu proseslərdə jurnalistikanın iştirakı, jurnalistlərin vəzifələri, onların mühafizəsi və bu səpkidən olan bir sıra digər məsələlər sovet, o cümlədən, onun tərkib hissəsi olan Azərbaycan mətbuatı üçün yeni, eyni zamanda jurnalist peşəkarlığı və sənətkarlığı, mövzuya bələdlik və analitik təhlil baxımından ciddi problem kimi özünü büruzə verməyə başlayır.

Almatı (17-19 dekabr 1986-cı il), Tbilisi (9 aprel 1989-cu il), Bakı (20 yanvar 1990-cı il), Düşənbə (11 fevral 1990-cı il), bir qədər sonra isə Vilnüs (11-13 yanvar 1991-cı il) və Riqa (20 yanvar; 31 iyul 1991-ci il) hadisələri zamanı sovet ordusu və daxili qoşun bölmələrinin öz xalqına - dinc əhaliyə qarşı törətdiyi qırğınlar, xüsusilə də Moldovada (Dnestryanı), Gürcüstanda (Abxaziya və Cənubi Osetiya), Azərbaycanda (Dağlıq Qarabağın və ətraf ərazilərin Ermənistan tərəfindən işğalı, Ermənistan ərazisinin azərbaycanlı, rus, kürd və s. millətlərdən etnik təmizlənməsi) və Yuqoslaviyada kütləvi insan tələfatı ilə müşayiət olunan irimiqyaslı silahlı qarşıdurmalar, alovlanan “qaynar nöqtə”lər (1999-cu ilin martında başlamışdır) KİV-in qaynar mövzularına çevrilir.

Silahlı münaqişələr barədə məlumatları isə məhz qaynar nöqtələrdə, ön cəbhədə və əksər hallarda

mülki əhali ilə bir yerdə olan jurnalistlər hazırlayır və redaksiyalara çatdırırlar.

Məlum olduğu kimi, jurnalist fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri onun ictimai-siyasi həyatda mövcud olan problemlərin həllini asanlaşdıran informasiya təsirini şüurlu surətdə və ardıcıl olaraq daimi faktora çevirmək niyyətidir. Jurnalist yaradıcılığı cəmiyyətdə siyasi, ictimai, iqtisadi və mənəvi proseslərin gözlənilməz real dəyişiklikləri ilə sıx bağlıdır. Bu baxımdan, jurnalist peşəsi həqiqətən də çox çətin və riskli peşələrdən biridir. Mütəxəssislər bu peşəni hərbi, polis və saxtaçı peşələrindən sonra ən təhlükəli peşələrdən biri hesab edirlər.

Eyni zamanda, jurnalistika sadəcə peşə deyil, həm də zamanın çağırışı, spesifik dünyagörüşü və düşüncə tərzidir. Bu peşənin sahibi laqeyd olmamalı, başqasının ağrı-acısını hiss etməyi və bu hissləri onunla birgə yaşamağı bacarmalıdır. Sadalanan keyfiyyətlər “qaynar nöqtə”lərdə çalışan jurnalistlər üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu zaman jurnaldən baş verən hadisələrin əsl səbəblərinin müəyyənləşdirilməsi, bu hadisələri proqnozlaşdırmaq bacarığı, xüsusi takt, düzgün psixoloji yanaşma və faktların obyektiv qiymətləndirilməsi tələb olunur.

Peşəkar jurnalist mürəkkəb proseslərin ən əhəmiyyətli hissini görə bilməli, faktların izahını verməli, öz fikirlərini aydın və dəqiq sözlərlə ifadə etməlidir. Dəqiqlik, qərəzsizlik, vicdanlı və obyektiv mövqe nümayiş

etdirmək jurnalistdən tələb olunan əsas keyfiyyətlər-dəndir. Jurnalistin işi yalnız faktları sadalamaqdan ibarət deyil, o, insanları dünyada baş verən proseslər üzərində düşünməyə məcbur etməlidir. Jurnalistikanın məqsədi həyatı tədqiq etmək, həqiqəti axtarıb tapmaq-dır. Həqiqətin axtarılıb tapılması isə tarixin bütün zamanlarında təhlükəli olmuşdur. Beynəlxalq jurnalist təşkilatlarının verdikləri məlumatlara görə, hər il dün-yada öz peşə borcunu yerinə yetirərkən təxminən 100 jurnalist həlak olur, yüzlərlə jurnalist isə müxtəlif növ zorakılıqlara məruz qalır, təqib olunur, barmaqıqlar arxasına atılırlar.

BMT Baş katibinin bəyanatına istinad edilərək, “son 10 ildə jurnalistlərlə bağlı 827 ölüm halının qeydə alındığı və bununla bağlı cinayətkarların yalnız 8 %-inin məsuliyyətə cəlb olunduğu” bildirilir.¹ Həmin mənbədən götürdüyümüz başqa bir məlumatda isə YUNESKO-nun son məruzəsinə istinadən təkcə 2014-2015-ci illərdə 213 jurnalistin həyatını itirdiyi bildirilir. Bu dövrdə KİV əməkdaşlarının ölüm halları ən çox ərəb ölkələrində qeydə alınmış və 78 nəfər təşkil etmişdir. Latın Amerikasında -51, Asiya-Sakit okeanı

¹ <http://eurasiadiary.az/news/special-reports/82380-son-10-ilde-dunyada-800-den-cox-jurnalist-oldurulub#>.
WBrGWDZf7Ko.facebook

zonasında - 34, Afrikada - 27, Mərkəzi və Şərqi Avropada - 11 jurnalist öldürülmüşdür.

Vəziyyət o həddə çatmışdır ki, Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi özünün 1996-cı il mayın 3-də keçirilmiş 98-ci iclasında münaqişə və gərginlik şəraitində jurnalistlərin müdafiəsi haqqında xüsusi Bəyannamə qəbul etmişdir. Təhlillər göstərir ki, yuxarıda sadalanan regionlarda baş verən silahlı münaqişələri həm beynəlxalq humanitar hüququ bilməyən, həm də mürəkkəb hərbi situasiyalara bələd olmayan jurnalistlər işıqlandırmışlar. Zaman-zaman əldə olunan təcrübə isə çox baha başa gəlmişdir. Salatın Əsgərova, Osman Mirzəyev, Alı Mustafayev, Çingiz Mustafayev, Arif Hüseynzadə, Fəxrəddin Şahbazov kimi tanınmış jurnalistlərimizi itirmişik. Silahlı münaqişələrdə doqquz jurnalistimiz ağır yaralanmışdır. Psixoloji zərbə alan onlarla jurnalistin acı taleyini də buna misal göstərmək olar.

Silahlı münaqişə zonalarında çalışan jurnalistin fəaliyyəti həm praktik jurnalistlər, həm jurnalistika ixtisası üzrə dərns deyən müəllimlər, həm də bu ixtisas üzrə təhsil alan tələbələr qarşısında aşağıdakı bir çox sualları - humanitar hüquq – yəni silahlı toqquşmalarda iştirak etməyən insanların yaşamaq hüququ; qarşı tərəfə hərbi təsir vasitələrinin məhdudlaşdırılması; mülki əhəlinin, eyni zamanda onun üzvlərindən biri olan jurnalistlərin mühafizəsi; tərəflərin vəzifə və məsuliyyətləri; və ayrıca olaraq bu məsələləri işıqlandıran jurnalistlərin peşəkarlığı və problemin həllində KİV-in iştirakının

effektivliyini artıran amillər – söz azadlığı, jurnalistin peşə mövqeyi, jurnalist sənətkarlığı və onun səmərəli fəaliyyəti üçün şəraitin yaradılması və s. məsələləri hələ də cavabsız qoymuşdur.

Beynəlxalq təcrübədə bu məsələlər üzrə müəyyən paradigma formalaşsa da, regional və milli xüsusiyyətlər bu prosesə yeni çalarların daxil edilməsini tələb edir. Jurnalistin fəaliyyəti özündə bir sıra potensial təhlükələri ehtiva etsə də, beynəlxalq təcrübənin araşdırılması və tətbiqi, fərdi talant, jurnalistin peşəkarlığı və sənətkarlığı beynəlxalq humanitar hüququn təbliğində əsas şərtlərdəndir. Uzun illər boyunca silahlı münaqişə zonalarında işləyən jurnalistlərin təcrübəsinin öyrənilməsi və ümumiləşdirilərək tədris edilməsi, əlbəttə bütün situasiyaları əhatə etməsə də, gələcək jurnalistlərin sözügedən sahədə bilik və bacarıqlarının artırılması üçün faydalıdır.

Bu kurs universitetlərin jurnalistika fakültə və şöbələrində təhsil alan tələbələr üçün nəzərdə tutulmuşdur və tələbələrdə beynəlxalq humanitar hüquq, silahlı münaqişə, bu münaqişələrdə mülki əhəlinin müdafiəsi və jurnalistin təhlükəsizliyi haqqında təsəvvür və bilikin formalaşmasına şərait yaradır.

KİV işçisinin peşə fəaliyyəti konkret olaraq yeni sosial informasiyanın alınmasına istiqamətlənməlidir. Bu kursda jurnalistin beynəlxalq humanitar hüquqa aid bütün konvensiyaları, digər beynəlxalq sənədləri və öz ölkəsinin bu konvensiyalara qoşularaq üzərinə götürdü-

yü öhdəlikləri mənimsəməsi, təhlükəsizlik termini altında isə təkcə jurnalistin münəqişə situasiyalarından qaçmaq bacarığı deyil, həm də özünü düzgün müdafiə etmək qabiliyyəti nəzərdə tutulur. Kursda həmçinin jurnalistin problemlə bağlı gündəlik fəaliyyətində rastlaşdığı qanunvericilik bazasının, qanunlara edilən dəyişiklik və əlavələrin öyrənilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Eyni zamanda, jurnalistin silahlı münəqişə zonalarında işləməyə hazırlanması, ezam olunması və “qaynar nöqtə”lərdə necə davranması məsələləri də nəzərdən keçirilir.

Kursun məqsədi

Məhz bunları nəzərə alaraq, **“Jurnalistika və beynəlxalq humanitar hüquq” kursunun məqsədi** jurnalistika fakültəsinin məzunlarını silahlı qarşıdurma şəraitində öz məsul vəzifələrini yerinə yetirməyə hazırlamaqdan, onlara beynəlxalq humanitar hüquq, onun yaranma səbəbləri və inkişaf mərhələləri barədə ətraflı bilik verməkdən, müharibə şəraitində çalışan jurnalistin fəaliyyətinin spesifik incəlikləri, statusu, müdafiə olunması qaydaları, özünün və mülki əhalinin rol oynaya biləcək, potensial nəzəri və praktik gücə malik kütləvi informasiya vasitələrinin geniş imkanları ilə tanış etməkdən ibarətdir.

Beynəlxalq humanitar hüququn formalaşması, inkişafı, implementasiyası və onun pozulmasına görə məsuliyyət hissini aşılmasında, ona riayət olunma-

sında və həllində jurnalistikanın xüsusi rolu vardır. Sözügedən sahədə zamanın çağırışına adekvat cavabların tapılmasında KİV-lərin qarşısında konkret vəzifələr durur. Beynəlxalq humanitar hüququn qorumasının fəal surətdə tətbiqi və həllində jurnalistikanın iştirakının əsas istiqamətləri, onun səmərəli iştirakını təmin edən amillər müəyyənləşdirilmişdir. Kütləvi informasiya vasitələrinin hər birinin bu problemlərin işıqlandırılmasında özünəməxsusluğu - ümumi və fərqli cəhətləri var. Beynəlxalq humanitar hüquq mövzusunda olan materiallara xüsusi tələblər qoyulur. Jurnalistin bəhs etdiyi problemə ən azı sahə mütəxəssisi səviyyəsində bələd olmasının zəruriliyi, şərhlərin və təhlillərin elmi-liyi, sadəliyi, oxucu auditoriyasının səciyyəvi xüsusiyyətlərini, milli, regional və ümumbəşəri adət-ənənələri, dəyərləri nəzərə alması və s. şərtlərin araşdırılması, bu xüsusiyyətlərin xüsusilə də jurnalistika fakültələrində təhsil alan tələbələr tərəfindən mənimsənilməsi, həmçinin tələbə jurnalistlərin silahlı toqquşmaların kütləvi informasiya vasitələrində işıqlandırılmasının forma və metodları ilə tanış olmaları olduqca əhəmiyyətlidir.

Gələcək jurnalistlərin beynəlxalq humanitar hüququn mahiyyəti, onun qolları, tətbiqi qaydaları, silahlı qarşıdurma şəraitində mülki əhalinin qorunması mexanizmi, bu işdə jurnalistikanın yeri, rolu və əhəmiyyəti ilə dərinlən və hərtərəfli tanış olmaları müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Eyni zamanda, tələbə və gənc jurnalistlərin KİV-in bu mövzularda çıxışlarının tema-

tik, forma və metod, janr və sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə bələd olmaları mətbuatın, xüsusilə də elektron kütləvi informasiya vasitələrinin praktik fəaliyyətlərinin təsirliliyinin artmasının başlıca şərtlərindəndir.

Kursun vəzifələri

Kursun hədəf kimi müəyyən edilmiş məqsədlərinə nail olmaq üçün onun qarşısında aşağıdakı vəzifələr durur:

- tələbələri beynəlxalq humanitar hüquq, silahlı münaqişə, bu münaqişələrdə mülki əhalinin və jurnalistin təhlükəsizliyi ilə bağlı beynəlxalq sənədlərlə - Cenevrə və Haaqa konvensiyaları və onlara əlavə protokollarla; jurnalistin və KİV-in fəaliyyətinə aid milli qanunvericilik bazası ilə: Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının bəzi maddələri, Azərbaycan Respublikasının “İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında” (3 aprel 1998-ci il, № 460-IQ), “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” (7 dekabr 1999-cu il, № 769-IQ - yeni variant), “Kommersiya sirri haqqında” (4 dekabr 2001-ci il, № 224-IIQ), “Elektron imza və elektron sənəd haqqında” (9 mart 2004-cü il, № 602-IIQ), “Dövlət sirri haqqında” (7 sentyabr 2004-cü il, № 773-IIQ), “Fərdi məlumatlar haqqında” (11 may 2010-cu il, № 998-IIIQ) və s. qanunları ilə, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin bəzi mühüm maddələri ilə tanış etməkdən

ibarətdir. Kursda əsas diqqət qanunvericiliyin jurnalistin gündəlik fəaliyyətində tətbiq edilən müddəalarına yönəldiləcəkdir:

- tələbələrə “beynəlxalq humanitar hüquq”, “silahlı münaqişə”, “mülki əhalinin müdafiəsi” və “jurnalistin təhlükəsizliyi” (kim və nə təhlükə yarada bilər?), “jurnalistin informasiya təhlükəsizliyi” (növləri, əldə edilmiş informasiyanın itirilməsi, dezinformasiyanın istifadə edilməsi və s.), “jurnalistin əmlak təhlükəsizliyi” (KİV işçisinin əmlakına zərər yetirməyin vasitələri), “jurnalistin hüquqi təhlükəsizliyi” (hüquqi təhlükəsizliyin əsası kimi qanunlar barədə məlumatlı olmaq və onları vaxtında tətbiq etmək) anlayışları barədə məlumat veriləcəkdir;

- tələbələrin yaradıcılıq imkanlarının artırılması məqsədi ilə auditoriyadankənar vasitələrlə onların müstəqil peşəkar fəaliyyətə hazırlığına təsir göstəriləcəkdir;

- tələbələr jurnalistin arzuolunan informasiyanı əldə etmək texnikası ilə tanış ediləcək və onlarda bu vərdişlər möhkəmləndiriləcək, güc və hakimiyyət orqanları ilə qarşılıqlı fəaliyyət sxemi tərtib ediləcəkdir. Tələbələrə işgüzar oyunlar şəklində praktik dərslər təklif olunacaq və bu dərslərdə jurnalistin, ictimaiyyətlə əlaqələr şöbəsinin və KİV əməkdaşının birləşmiş fəaliyyətlərinə aid müxtəlif situasiyalar – jurnalistin etdiyi müraciətin məqsədinin düzgün tərtib olunması, güc nazirliklərinin operativ məlumatları, press-revizlər, məxfi məlumat mənbələri ilə iş, mübahisəli situasiyaların

tənzimlənməsinin psixoloji anları və s. vəziyyətlər nəzərdən keçiriləcəkdir;

- tələbələr son dövrün “qaynar nöqtə”lərində - Əfqanıstan, İraq, Suriya, keçmiş Yuqoslaviya, Dağlıq Qarabağ, Dnestryanı, Abxaziya, Cənubi Osetiya, Şimali Qafqaz və əksər ərəb ölkələrində çalışan jurnalistlərin fəaliyyətləri, “qaynar nöqtələr”də jurnalistin davranış texnologiyaları, ekstremal şəraitdə informasiyanın toplanılması və hazırlanması metodları ilə tanış ediləcəklər.

Ümumiləşdirmələr apararaq deyə bilərik ki, yuxarıda sadalanan kateqoriyalar, onların qarşılıqlı təsirləri, kütləvi informasiya vasitələrinin silahlı münaqişə şəraitində fəaliyyətlərinin qanunauyğunluqları bu fənnin predmetini təşkil edir. Fənnin əsas vəzifəsi isə kursun predmetinin mahiyyəti haqqında təsəvvür yaratmaqdan, müharibə jurnalistikasının daxili aləminin, yaranmasının və inkişafının, müasir vəziyyətinin, həmçinin kütləvi informasiya vasitələrinin ekstremal şəraitdə davranış taktikasının tələbələr tərəfindən mənimsənilməsinə yardım etməkdən ibarətdir.

Dərsləyin elmi strukturuna daxil olan dörd bölmədəki iyirmi dörd paragrafda beynəlxalq humanitar hüququn yaranması və inkişafı, formalaşması və qolları, onu tənzimləyən əsas sənədlər, pozulmasına görə məsuliyyət, implementasiyası, beynəlxalq təşkilatların informasiya siyasətləri, informasiya müharibəsi problemləri izlənilir, beynəlxalq aləmdə hərbi jurnalistlərin

hazırlanması sistemlərinin xarakteristikası verilir, müəlif tərəfindən jurnalistika və beynəlxalq humanitar hüquqla bağlı xeyli yeni termin və anlayışların traktovkası ilk dəfə olaraq elmi dövriyyəyə daxil edilir.

1-Cİ BÖLÜM

**BEYNƏLXALQ HUMANİTAR
HÜQUQ**

1.1. Beynəlxalq Humanitar Hüquq (BHH): yaranması və inkişaf mərhələləri

Humanitar hüququn ilk normalarının nə vaxt və harada yarandığını dəqiq təsdiq edən tarixi abidə və ya sənədlər aşkar edilməsə də, bu prosesin hələ dövlətlərin yaranmasından əvvəl başladığı ehtimal edilir.

Qədim dövrlərdə müharibələrin amansız dəhşətlərinin yumşaldılması məqsədi ilə ciddi cəhdlər göstərilirdi. Arxeologiya elmi hələ neolit dövrünə aid insan skeletlərində sınımış sümüklərin, oynaqların düzəldilməsi və hətta trepanasiya (sümüyün deşilməsi) əməliyyatlarının aparıldığını aşkar etmişdir.

Eramızdan əvvəl 3000-1500-cü illərdə böyük sivilizasiyalarda müharibə adət və ənənələrinə münasibətdə müəyyən müxtəlifliklər mövcud olsa da, münafişə tərəfləri insanların qorunması sahəsində müəyyən razılığa çox asanlıqla gəlirdilər. Məlum olduğu kimi, bu sivilizasiyaların iqtisadiyyatı əsas etibar ilə quldarlıq prinsiplərinə əsaslanırdı və daha çox qul əldə edilməsi məqsədi ilə münaqişələr həddən artıq geniş vüsət alırdı. Bütün bunlarla yanaşı, əsir götürülmüş düşmənin həyatının saxlanması haqqında əldə olunan razılıqlar irəlİYə doğru atılan addım kimi qiymətləndirilir.

Müxtəlif xalqlar müharibənin qayda və adətlərinə müxtəlif cür yanaşırdılar. Məsələn, Papuada hərbi əməliyyatların başlaması haqqında qarşı tərəfə əvvəl-

cədən məlumat verilirdi. Papualıların oxlarının ucluqlarında dişlər olmur və müharibə hər iki tərəfin buna hazır olduqları vaxta qədər başlamırdı. Əgər kimsə ağır yaralanardısa və ya döyüş zamanı həlak olardısa, bu vaxt on beş günlük atəşkəs elan edilirdi.

Şumerlər müharibəni daha mükəmməl və mütəşəkkil bir proses kimi nəzərdən keçirirdilər. Onların qarşı tərəflə apardıqları sülh danışıqlarını, xüsusi mövqe sahibi olan şəxslərin toxunulmazlığı və s. məsələləri buna misal göstərmək olar.

Eramızdan əvvəl II və I minilliklərdə Kiçik Asiyanın mərkəzi və şərq hissələrində, habelə Suriyanın şimalında yaşamış het tayfalarında müharibələrin aparılmasının son dərəcə humanist qaydaları mövcud olmuşdur. Het xalqları və tayfaları müharibələrin başlaması haqqında bəyanatlar verir, sülh müqavilələri bağlayırdılar. Şəhərlərin götürülməsi zamanı adətən əhaliyə ziyan vurmamağa çalışırdılar. Müqavimət göstərən şəhərlərin əhalisinə qarşı bir qədər sərt davranışlar da, kütləvi edamlara, böyük həcmdə qulların ələ keçirilməsinə yol verilmirdi. Hetlər müharibələrin aparılmasında olduqca rəhmdilli idilər. Assuriyalılar isə öz qəddarlıqları ilə seçilirdilər.

Eramızın birinci minilliyində Asiyada yeni sivilizasiyaların çiçəkləndiyi bir dövrdə induizm (brəhmənizm dininin müasir forması) hər bir insanın onun öz taleyinin hökmünə verilməsinə çağırırdısa, buddizm bunun əksinə olaraq zorakılığı özünün şüarı seçmişdi.

Qədim Çin filosofu Lao Dı (Müdrük Qoca; e.ə.VI-V əsrlər) insanın yeganə dəyərini onun insanlara xidmət etməsi ilə izah edirdi. Konfutsi (Kon Fu Dı, e.ə. 551 - e.ə. 479) isə insanlar arasındakı həmrəyliyə və biliyə əsaslanan əməli alturizmi (öz mənafeyini unudub başqalarının qeydinə qalmaq, başqalarına təmənnəsiz yardım etməyə hazır olmaq) tərənnüm edirdi.

Tarixi “Əhdi-ətiq” kitablarında müharibə haqqında çoxlu rəvayət və əfsanələrə rast gəlmək mümkündür. Bütün müharibələr Həqqi-təalanın göstərişi ilə başlamışdır və məhz o da “Həsərət çəkilən ölkə”yə gedənlərə onların düşmənləri ilə istənilən əlaqəni qadağan etmişdir. Hətta bu dövrə aid bəzi mənbələrdə, məsələn, talion (əvəzçixma) qanunlarında zorakılığın məhdudiyətləri də müəyyən olunmuşdur. Bibliyanın (Tövrət və İncil) bəzi bölmələri israillilərə qalibin mərhəmətinə təslim olan düşmənlərini öldürməyi qadağan edir, yaralılara, qadınlara, uşaqlara və qocalara münasibətdə rəhmli olmağa çağırırdı.

Humanitar hüququn yaranması və inkişafı tarixini izləmək üçün qədim hind yazılı mənbələrinin də xüsusi əhəmiyyəti vardır. Mahabharata eposunda və ilk insan Manu haqqında əfsanələrdə əksini tapmış müharibə qanunları öz dövrünü xeyli qabaqlamış hərbi kodeks rolunu oynayırdı. Bu mənbələrdə döyüşçülərə yaralı və təslim olan düşməni öldürmək, zəhərli oxlardan istifadə etmək qadağan edilir. Burada həmçinin

düşmənin əmlakının müsadirəsi və hərbi əsirlərin saxlanması qaydaları da öz əksini tapırdı.

“Alicənab” ləqəbini qazanmış hind imperatoru Aşokanın yaralanmış düşmənlərə və onlara qulluq edən rahibələrə insani münasibətlərin göstərilməsi barədə öz əsgərlərinə verdiyi əmrlər dövrün xarakterik humanitar hüquq nümunələri hesab edilirdi.

Qədim Yunanıstan abidələrində də müharibələrin aparılmasının humanist nümunələrinə rast gəlinir. Məsələn, meyitlərin qaytarılmasını, barışıqların elan edilməsini buna misal göstərmək olar. Çar Epira Pirr eramızdan 3000 il əvvəl romalıları qalib gələrkən yaralı düşmənlərə qayğı göstərmək haqqında əmr vermişdi.

Herodotun yazdığına görə, spartalılar İrən çarı Kserksin (I Dara - Xerxes Darayawauş - Darius)² elçilərini öldürdükdən sonra öz elçilərini İrana göndərəkən düşmənin qisas almaq məqsədi ilə onları öldürəcəyini

² Böyük Dara (E.ə. 549 - E.ə. 485, , *Xerxes Dārayawauš*) — E.ə. 552 - E.ə. 485 illər arasında İrənə idarə edən imperator. Adı müasir fars dilində داریوش (*Dāryūsh*), İbrancə qaynaqlarda דָרְיָוֶשׁ (*Daryawəş*) Antik Yunancada Δαρῆϊος (*Darios*), Latınca və Romalı tarixçilərin qeydlərində isə *Darius* kimi qeyd edilir. I Daranın dövründə İrən dünyanın ən güclü dövləti olub. Bu dövlət Egey dənizindən Hind çayına qədər və Qafqaz dağlarından Həbəşistana qədər əraziləri əhatə edirdi. Daranın hakimiyyəti altında səksənə yaxın xalq yaşayırdı. O, güclü mərkəzləşdirilmiş dövlət yaradıb ölkəni əyalətlərə - satraplıqlara bölmüşdü. Ona görə də Darayaya şahlar şahı deyirdilər.

güman edirdilər. Lakin, İran çarı bəyan edir ki, spartalıların səviyyəsinə enmək niyyətində deyildir; onlar elçiləri öldürərək bütün dünyada hamının qəbul etdiyi adəti pozdular, mən isə başqalarını mühakimə etdiyim hərəkətə yol vermərəm ..

Bütün bunlara baxmayaraq, məğlub olmuş tərəf qalib tərəfin rəhmliliyinə ümid bağlamalı olurdu. Qaliblər isə əksər hallarda özlərini daha amansız və qəddar aparırdılar. Məsələn, spartalılar Peloponnesdəki üsyanı yatırıqdan sonra bütün kişiləri qırmış, qadınları isə köləyə çevirmişdilər.

Eramızdan əvvəl 185-ci ildə romalılar Apuliyada qulların üsyanını yatırıqdan sonra 7000 qulu çarmıxa (qədim dövrün ən qəddar cəza üsulu) çəkmişlər.

Qədim dövrdə Roma gücün, mütəşəkilliyin və qanunların köməyi ilə hökmranlıq edirdi. Qanunun gücü görünməmiş səviyyəyə qaldırılmışdı. Lakin, imperiya ərazisində bu qanunların qüvvəsi dayandırılmışdı. Düşmən dövlətlərin xalqları (təkcə döyüşçülər yox, həmçinin dinc sakinlər də) qanundankənar elan edilmişdilər.

Ümumiyyətlə, qədim dövrdə hərbi əməliyyatlar yalnız düşmən dövlətə və onu silahla müdafiə edənlərə qarşı deyil, eyni zamanda həmin dövlətin ərazisində olan bütün insanlara qarşı aparılırdı. Əsir götürülən əsgərləri və mülki şəxsləri adətən təhqir edir, ələ salır, qələbə münasibətilə keçirilən zəfər yürüşlərindən sonra edam edir, sağ qalanları isə qul kimi satırdılar.

Qədim dövrün bir sıra fəlsəfi cərəyanları müharibələrin gedişi zamanı yol verilən amansızlığın və qeyri-insani rəftarın yumşaldılmasına əsaslı töhfələr vermişlər. Bu baxımdan humanizm prinsiplərinə üstünlük verən stoisizm xüsusilə fərqlənir. Beynəlxalq humanitar hüququn inkişaf prinsipləri stoiklərin doktrinası səviyyəsinə qaldırılmışdı. Bu doktrina Pax Romananın ilkin çağlarında çox geniş yayılmış, Seneka və Siseron kimi güclü tərəfdarlar tapmış və özünün qızıl əsrinə qədəm qoymuşdu. Seneka və Siseron bütün insanların bərabərliyi ideyasını müdafiə edir, köləliyi pisləyirdilər. Onların fikrinə görə, insanların sülh şəraitində yaşadıkları qanunları müharibə dövründə qadağan etmək düzgün deyildir. Ədalətli müharibə ideyası da roma stoiklərinə məxsusdur: haqlı səbəblər (yəni yalnız ədalətin bərpa və müdafiəsi məqsədi ilə) olmadan müharibəyə başlamaq olmaz. “Justa causa³ olmadan müharibəyə başlamaq olmaz” fəlsəfi müddəası da xoş məramlarla irəli sürülmüşdü. Başqa sözlə desək, “müharibə yalnız müdafiə və ya ədalətin bərpa edilməsi məqsədi ilə başlana bilər”. Lakin, müharibələrin tarixinə retros-

³ **Justa causa (lat.)** - Qanuni səbəb. Traube alman alimi “ədalətli müharibə ilə qeyri-ədalətli müharibə arasında olan fərqləri müəyyən edən qaydaları daim xalqların hüquqi şüuruna çatdırmaq cəhdlərini” Roma kilsəsinin xidməti kimi qiymətləndirir. Orta əsrlərə aid ədalətli müharibə nəzəriyyələrinin, justa causa üçün müharibə haqqında mülahizələrin və dövlətlərin müharibə hüquqlarının əsasını Roma imperatoru (375-383) Qrasiananın məşhur dekreti təşkil edir. <https://translate.academic.ru/Justa%20causa/1a/ru/>

pektiv ekskurs qaliblərin öz istilalarına dini və mənəvi motivlərlə bəraət qazandırdıqlarını və ya da in-sanları ədalətli müharibələr apardıqlarına inandıрмаğa çalışdıqlarını bir daha təsdiq edir.

Stoiklər “İnsan insana canavardır” şüarını “İnsan həyatı müqəddəsdir” şüarı ilə, əvvəllər mövcud olmuş “Məğlublar zülmə məhkumdurlar” ifadəsini “Əzab çəkən düşmən – düşmən deyil” və “Mən insanam və insana xas olan heç bir şey mənə yad deyil” postulatları ilə əvəz etmişdilər (lat. *Homo sum, humani nihil a me alienum puto*) - Roma yazıçısı Terensinin “Özünə əzabverən” komediyasından fraza)⁴.

Ümumiyyətlə, qədim dövrün gerçəkliklərini əks etdirən əksər tarixi və dini abidələrdə hərbi əməliyyatların aparılması qaydalarını özündə ehtiva edən fraqmentlərə rast gəlinir və bu fraqmentlər silahlı toqquşmaların acı nəticələrinin ciddiliyini bir daha diqqətə çatdırmaq məqsədini daşıyır.

Feodalizmdən kapitalizmə keçidlə əlaqədar olaraq hərbi əməliyyatlar və silahlı toqquşmalar daha kütləvi xarakter almağa başlayır. Məhz problemlərin həlində daha humanist vasitələrin axtarılıb tapılmasına və müharibələrin aparılmasının beynəlxalq prinsiplərinin işlənilib,hazırlanmasına olan zərurət də elə buradan irəli gəlir.

⁴https://az.wikiquote.org/wiki/latın_atalar_sözləri

Orta əsrlər Beynəlxalq humanitar hüququn formalaşmasının və inkişafının zəngin dövrü kimi xarakterizə edilir. Bu dövrdə BHH-nin inkişafına güclü təsir göstərən amillərdən biri din hesab edilir. Xaçpərəstlik, islam və s. dinlər, eyni zamanda, orta əsr rıtsarlığı (Qərbi Avropada: feodalizm dövründə hərbi-zadəgan təbəqəsi) müharibə qaydalarının getdikcə daha da humanistləşməsində ciddi rol oynamışdır. Xaçpərəstlikdə göstərilir ki, biz hamımız bir atanın övladlarıyıq, biz hamımız əbədi həyata layiq görülmüşük, bütün insanlar qardaşdırlar, insanı qətlə yetirmək cinayətdir, insan qul olmamalıdır. Din məhəbbətin bütün insanlara, o cümlədən, dini məziyyətlərindən asılı olmayaraq, düşmənə də şamil edildiyini tərənnüm edir. Etiraf etmək lazımdır ki, həddindən artıq inqilabi səciyyə daşıyan bu konsepsiya qədim dövrlərdə mövcud olan cəmiyyətlərin əsaslarını silkələyə bilmiş və köhnə dünyanın laxlamış strukturlarını məhv edə bilmişdi. İsa peyğəmbər insanı yaxınlarına hörmətlə yanaşmağa çağırır, insana məhəbbəti tərənnüm edirdi. O, müharibə və onun necə aparılması barədə heç nə deməsə də, onun “Öldürmə” kəlamı və İncildə verilmiş “Öz düşməni sev” göstərişi müharibəyə, dindarların şəxsi həyatına aid edilib-edilməsə də, neçə əsrlərdir ki, problematika üzrə debatların başlıca mövzularından birinə çevrilmişdir.

Eramızın əvvəllərində yaşamış xaçpərəstlər Roma ordusunda xidmət etməkdən imtina edirdilər.

Onlar bunu romalı döyüşçülərin bütperəst olduqlarına, həmçinin imperatorun ilahi mənşəli olması ilə əlaqədar iddialarına etiraz əlaməti olaraq etdiklərini deyirdilər. Bu vəziyyət eramızın 313-cü ilində köklü şəkildə dəyişir. Milan fərmanı bəyan edildikdən sonra xaçpərəstliyi qəbul edən Konstantin bir günün içərisində kilsəni böyük icma (el) gücünə çevirə bilir. Beləliklə, dövlətlə kilsənin ittifaqının nəticəsi olaraq kilsə hakimiyyəti müharibənin qanuniləşməsinə razılıq vermək məcburiyyətində qalır. Bu Fərman, eyni zamanda, Tertullianın və Origenin “qan tökmək cinayətdir” (“Əhdi-ətiq”in qadağan etdiyi) fikri ilə razı olan xaçpərəstlər üçün böyük sarsıntıya çevrilir.

Bu qədər tərəddüdlərin olduğu bir şəraitdə müqəddəs Avqustin (Avqustin Avreli) V əsrin əvvəllərində romalılardan əxz etdiyi “ədalətli müharibə” nəzəriyyəsinə formalaşdırmağa çalışır. Bu nəzəriyyənin qayəsi isə “xristianlığı vicdan əzabından necə xilas etmək olar?” sualına cavab tapılmasından ibarət idi. Onun bu ideyası dərhal Akvinalı Fomanın və kauzistlərin diqqətini cəlb edir. Müqəddəs Avqustinin nəzəriyyəsi dindarlara müharibəyə bəraət qazandırmaq imkanı verir və mənəvi ideallarla psixoloji zərurət arasında kompromis təklif edir.

Müqəddəs Avqustin deyirdi ki, təbii nizam-intizam ilahi qayda-qanunun əksidir. Qanunları qanuni hökmdar müəyyən edə bilər. Buradan qanuni hökmdarın başladığı müharibənin günah olmadığı nəticəsinə

gəlmək olur. Qanuni hökmdar yer üzündə Allahın canişinidir. Yəni Allahın iradəsi ilə başlanan müharibə qanunidir. Rəqiblər isə Allahın düşmənləridir.

Avqustin işğalçılıq müharibələrini pisləyir. O göstərirdi ki, məqsəd vasitələri doğrudur. Əgər səbəb ədalətlidirsə, müharibə də ədalətlidir. Beləliklə, "ədalətli müharibə" anlayışı mifdir, o cümlədən, yanlış anlayışdır. Mütəlak məsələnin həlli və kimin müharibədə ədalətli mövqə tutduğunu müəyyən etmək üçün münsiflər məhkəməsi olmalıdır.

Bu dövrdə kilsə əsirləri öldürmək, uşaqları və qadınları qula çevirmək hüququnu tanıyırdı. Döyüşən tərəflər "ədalətli müharibə" ideyasını öz amansızlıqlarına bəraət qazandırmaq məqsədi ilə istifadə edirdilər. Məsələn, səlib müharibələri (XI-XIII əsrlərdə Qərb rıtsarlarının Şərqi yürüşləri) "ədalətli müharibə"nin ən bariz nümunələri hesab edilirdi. Səlib müharibələri rıtsarlıq kimi mədəni-tarixi təzahürlə sıx şəkildə bağlı idi. Rıtsarlıq zadəgan ordularına tanınmış nəsillərə mənsub olan, silah gəzdirmək hüququ olan və at üstündə vuruşmağı bacaran insanları cəlb edirdi.

Rıtsarların davranış kodeks və qaydaları humanitar hüququn inkişafına müəyyən töhfələr vermişdir. Rıtsarlığın 1) müharibə elan olunmalıdır; 2) ağ bayraqla gedən toxunulmazdır, parlament üzvü toxunulmazdır, 3) rıtsarların bəzi silah növlərindən istifadə etmələri qadağandır və s. kimi qaydaları müasir humanitar hüququn əsas müddələrinin formalaşmasında misilsiz rol

oynamışdır. Rıtsarlar insanların şüurunda müharibənin aparılması qaydalarının kök salmasına çalışırdılar. Bu qaydalar yalnız kübar mənşəli xristianlara aid edilirdi. Əgər insan rıtsar deyildisə, ona başqa münasibət göstərilirdi.

Əlbəttə, rıtsarların davranış kodeks və qaydaları olduqca məhdudlaşdırılmış xarakter daşıyırdı. Bu qaydalar yalnız xaçpərəstlərə, özü də zadəgən mənşəli insanlara şamil edilirdi. Bəzi tədqiqatçılar belə hesab edirdilər ki, bu qaydalar elə rıtsar sülalələrinin özlərinin rifahını qorumaq üçün mövcud idi. Yalnız əsir götürülmüş zadəgan həyatının saxlanılması hüququna malik idi və yalnız o, pul verib azadlığa çıxıb bilərdi. 1139-cu ildə İkinci Lateran Şurasında (Lateran - Vatikanda katoliklərin üç müqəddəs kilsələrindən birinin yerləşdiyi yerin adıdır – İ.M.) arbaletlərin (qundaqlı ox-yay) qadağan olunması da ilk növbədə rıtsarlar üçün sərfəli idi. Maraqlıdır ki arbaletlərin, eyni zamanda, zəhərdən istifadənin qadağan edilməsi “kafirlərə” (ilk növbədə İslamın tərəfdarları nəzərdə tutulurdu – İ.M.) şamil olunmurdu.

Beynəlxalq humanitar hüququn inkişafına qiymətli töhfələr verən dinlərdən biri də İslam dinidir. Qurani-Kərimin buyruqlarına uyğun olaraq, hərbi əsirlər edam edilir, ya da qula çevrilirdilər. Lakin, həyatları üçün pul ödənilən şəxslər, həmçinin İslamı qəbul edənlər sağ qala və azadlığa çıxıb bilərdilər.

1280- ci ildə - ərəblərin İspaniyada hökmranlığı dövründə yazılmış “Vihayyat” Kodeksini müharibə qanunlarının toplanıldığı sanballı külliyyata bənzətmək olar. “Vihayyat” qadınların, uşaqların, qocaların, xəstələrin və parlament nümayəndələrinin öldürülməsini qadağan edirdi. Bu toplu həmçinin məğlub olmuş şəxslərə xəsarət yetirməyə, oxların ucluqlarını və su mənbələrini zəhərləməyə icazə vermirdi.

İslama itaət edənlər, bir qayda olaraq, hətta əhli-səlibə (səlib müharibələrinin iştirakçıları) münasibətdə də müharibənin müəyyən qanun və qaydalarına riayət etməyi vacib hesab edirdilər. Əhli-səlib isə bunun əksinə, düşünürdülər ki, bütpərəstlər qanundan-kənardırlar və onlarla bağlanmış müqavilələr birtərəfli qaydada da olsa belə, pozula bilər. 1099-cu ildə əhli-səlib Yerusəlimi zəbt edərkən şəhərin bütün əhalisini qılıncdan keçirmişlər. Avropalıların Saləddin kimi tanıdıqları Saleh Əd-Din isə 1187-ci ildə Yerusəlimə daxil olarkən xaçpərəstləri müdafiə etmək məqsədi ilə şəhərdə xüsusi gözətçilərin qoyulmasını əmr etmişdi. Sonra isə o, varlı əsirləri müəyyən məbləğin ödənilməsi müqabilində azad etmiş, kasıbları isə elə-belə buraxmışdır.

O dövrlərdə ordularda tibbi xidmət hissələri yox idi. Ona görə də rıtsarları onların şəxsi həkimləri müşayiət edirdilər. Döyüşlər zamanı yaralanmış adi əsgərləri əzab içində atıb gedir, yaralanmış düşmənləri isə zopa ilə işgəncə verərək öldürürdülər.

1027-ci ildə xristian kilsəsi bazar günlərinin (şənbə günü axşamdan bazar ertəsi səhərə qədər) “İlahi barışıq” günü elan olunmasını və həmin gün hərbi əməliyyatların qadağan olunmasını təklif edir. Bir qədər sonra bu “hərbi istirahət gününün” müddəti uzadılır. Əvvəllər cümə günü axşamdan, sonra isə hətta cümə axşamı günü axşamdan başlanılması təklif edilir. Lakin, bu barışığa az-çox riayət olunması da müharibənin dəhşətlərinin yumşaldılması üçün kifayət etmirdi.

Tədqiq etdiyimiz problematika baxımından belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, orta əsrləri tarixin ən keşməkeşli və qanlı dövrü kimi xarakterizə etmək olar. Məğlub tərəflə amansızcasına rəftar, onlara aid olan əmlakın heç bir məntiqə sığmayan şəkildə talan edilməsi orta əsrlərdə, xüsusilə də Qərb ölkələrində baş vermiş müharibələrin xarakterik cizgilərini təşkil edir.

Tədqiqatlar göstərir ki, feodalizm dövründəki silahlı münaqişələr öz qəddarlığına görə qədim dövrlərdə tayfalar arasındakı silahlı toqquşmalardan daha faciəvi idi və müharibə hüququnun heç bir normasına uyğun gəlmirdi. Səlib müharibələrinin vüsət aldığı dövr xristianlıqla rıtsarlığın, islamla rıtsarlığın bir-birinə uyğun gəlmiş dövr kimi də xarakterizə olunur.

Qonaqpərvərlik ideyası özünü humanitar hüququn əsas elementlərindən biri kimi təsdiq edir. Əgər düşmən sənin qonağındırsa, ona zərər vermək qadağan edilirdi. Uşaqlarla və qadınlarla xüsusi rəftar tələb olunurdu.

Odlu silahın kəşfi BHH-nin formalaşması və inkişafı tarixində **yeni dövrün** əsasını qoyur. İkitərəfli münasibətlər sahəsində olduğu kimi, humanitar hüquqda da müəyyən dəyişikliklərə gətirib çıxarır, köləlik qadağan edilir, əsirlərə və yaralılara qayğı ilə yanaşmaq tələb olunur, tayfalararası münaqişələr dayandırılır. Avropa dövlətlərində feodal pərakəndəliyinin yerinə mərkəzləşdirilmiş hakimiyyət gəlir.

XVI əsrdə qarşı-qarşıya duran ordular arasında kapitulyasiya (təslimçilik) və kartel (saziş və müqavilələrin bağlanması) sistemi tətbiq edilməyə başlanılır. Bu sənədlərdə yaralılarla, qadınlarla rəftar qaydaları, hərbi əsirlərin dəyişdirilməsi şərtləri və s. məsələlər öz əksini tapır. Tarixi mənbələrdə təkcə 1581-ci ildən 1864-cü ilə qədər olan dövrdə 300-ə yaxın kapitulyasiya və kartel sazişin imzalandığı bildirilir.

Bu dövrdə incəsənətin yeni növlərinin yaranması və papanın nüfuzünün aşağı düşməsi humanitar hüququn yeni anlamına gətirib çıxarır. Bu dövrün filosof-sxolastları müharibə hüququnun inkişafına müsbət təsir göstərirlər. İspaniyada dominikanlı Fransisko de Vittoria “Ədalətli müharibə” konsepsiyasından tam uzaqlaşmasa da, müharibənin hər iki tərəf üçün sərfəli olması qənaətinə gəlir. O, günahsız insanlara əzab verilməsini və qılıncdan keçirilmələrini mühakimə edirdi. Vittoria Müqəddəs Avqustinin və Foma Akvinskinin nəzəriyyələrini doktrina şəklinə salmaq qərarına gəlir.

Onun ideyalarının məğzini insanın təbii hüquqları təşkil edirdi.

XVII əsrdə müharibə qanun və adətlərinin inkişafına sanballı töhfə verənlərdən biri də holland maarifçisi Hüqo Qrosi olmuşdur. H.Qrosini beynəlxalq hüququn atası adlandırırlar. O, qanunu hansısa ilahi bir şərt kimi deyil, insan zəkasının məhsulu kimi nəzərdən keçirir. Qrosi təsdiq edirdi ki, dövlətlərin müharibəyə başlamaq üçün bəyan etdikləri “ədalətli səbəb” döyüşənləri müharibə qanunlarına riayət etmək məsuliyyətindən azad etmir. O, müharibəni “ilahi cəza” kimi deyil, dövlətin qorunub saxlanılması vasitələrindən biri kimi izah edirdi. Lakin, Qrosi də Vittoria kimi düşmən ölkənin əhalisinə qalibin rəhmliliyindən asılı olan düşmənlər kimi baxırdı. Eyni zamanda, o təsdiq edirdi ki, qələbə üçün lazım olan ölçüdən artıq göstərilən zorakılığa bəraət qazandırmaq olmaz. Mülki əhali, hətta əsgərlər də, əgər hərbi ehtiyac buna yol verirsə, öldürülməməlidirlər. Qrosi özünün “Qanuni müharibədən sülhə doğru” (lat. De jure belli ac pacis) əsərində müharibə dəhşətlərinin yumşaldılması üçün müəyyən yollar təklif edir.

Lakin, Qrosinin zamanında vuruşan tərəflər bu prinsiplərə nadir hallarda riayət edirdilər. Onun dövründə baş vermiş otuzillik müharibə biabırçı və qanlı əməllərin bütün ardıcılığını özündə əks etdirirdi. Həm öz, həm də düşmən ərazilərində yalnız talanların hesabına yaşayan əsgərlər kəndlilərin əmlakını dağıdır,

qadınları ələ salır, təhqir edirdilər. O dövrün orduları əməkləri pis ödənilən muzdurlardan ibarət quldur dəstələrini xatırladırdılar. Yalnız XIV Lüdovikin və II Fridrixin islahatlarından sonra intizamlı, mənəviyyat və heyət baxımından milli nizami ordular yaradılmağa başlanılır.

Bu dövrdə maarifçilik ideyaları geniş inkişaf edir, hökmdarlar, sərkərdələr arasında özünə çoxlu sayda tərəfdarlar toplayır və humanitar hüququn inkişafında əhəmiyyətli rol oynayırdı. Döyüşlər zamanı həddən artıq amansızlıq, xüsusilə də talançılıq qadağan edilir. Bu cür qaydalar bəzi hallarda pozulsa da, əsasən riayət olunurdu.

XVIII əsrin əvvəllərində müharibə qərb ölkələrində nizami ordular arasında kəskin qarşıdurma səviyyəsinə yüksəlir. Bu dövr tarixə “müharibə - parad” dövrü kimi daxil olmuşdur. Bu dövrdə artıq mülki əhali hərbi əməliyyatlara cəlb edilmirdi.

Jan Jak Russonun “İctimai müqavilə haqqında” traktatını (1762-ci il) humanitar hüququn inkişafında ən əhəmiyyətli addımlardan biri hesab etmək olar. Russo yazırdı: “Müharibə insanlar arasında deyil, dövlətlər arasındakı münasibətdir və insanlar təsadüfən, insani varlıq kimi deyil, hətta vətəndaş kimi də deyil, əsgər kimi düşmən olurlar. ... Əgər müharibənin məqsədi düşmən dövlətin məhv edilməsidirsə, digər tərəf onun müdafiəçilərini əllərində silah tutanadək, məhv etmək hüququna malikdir, lakin onlar əllərindəki silahları atdıq-

ları və təslim olduqları andan etibarən artıq düşmən deyil, insan hesab olunurlar və heç kimə onların həyatlarını əllərindən almağa icazə verilmir”. Russo öz dövrü üçün mövcud olan ədalətli müharibə nəzəriyyəsini qəbul etmir və onun yerinə daha əhəmiyyətli və müharibənin iştirakçıları - **kombatantlarla (döyüş əməliyyatlarında iştirak edən insanlarla - fr.combatant – vuruşan) qeyri-kombatantlar (döyüş əməliyyatlarında iştirak etməyən insanlar) arasındakı fərqi** daha dəqiq müəyyən edən anlamı təklif edir. Russo göstərirdi ki, yalnız birincilərə qarşı güc tətbiq etmək olar, bu da onlar əllərində silah müqavimət göstərənə qədər ola bilər. Çünki, müharibənin məqsədi düşmən dövlətin vətəndaşlarını fiziki cəhətdən məhv etməkdən yox, onun üzərində qələbə çalmaqdan ibarətdir

XVIII əsrin sonları – XIX əsrin əvvəllərində Avropanın bir sıra ölkələrində ümumi hərbi mükəlləfiyyət tətbiq edildikdən sonra (ilk dəfə 1793-cü ildə Fransada tətbiq edilmişdir) kütləvi müharibələr başlayır. Əksər xalqlar bir-birini qarşılıqlı şəkildə məhv etmək üçün özlərinin bütün resurslarını səfərbər edirdilər. Çox zaman humanitar prinsiplər yaddan çıxarılırdı. Bonapart Napoleonun apardığı müharibələri buna misal göstərmək olar. O hələ general ikən Misir döyüşlərində həyatlarının saxlanılması şərti ilə silahlarını yerə qoymuş 4000 türk əsgərinin güllələnməsi haqqında soyuqqanlıqla əmr vermişdi. Təəssüf ki, Avropa ölkələrinin bir sıra hökmdarları, əsasən də Bonapart

Napoleonun qardaşı oğlu Lui Napoleon (III Napoleon) uzun müddət onun bu əməllərini davam etdirmişlər.

Beləliklə, tədqiqatlar göstərir ki, hələ qədim dövrlərdə yaranmış müharibə qanun və adətləri əsrlər boyu müxtəlif faktorların, o cümlədən, fəlsəfi və dini təlimlərin, Lao Dzi, Seneka, Siseron, Huqo Qrosi, Jan Jak Russo və s. kimi böyük mütəfəkkirlərin düşüncələrinin təsiri ilə müəyyən inkişaf yolu keçmişdir. Bəzi amillərin, məsələn, xaçpərəstlik, bütpərəstlik, islam, rıtsarlıq və s. müharibə qanunlarının və hüququnun inkişafına təsiri ictimaiyyət tərəfindən birmənalı şəkildə qəbul edilməmişdir. “Ədalətli müharibə” doktrinasının hökmranlıq etdiyi orta əsrlər isə tarixə olduqca ağır və qanlı bir dövr kimi daxil olmuşdur. Yeni dövrdə, xüsusilə də maarifçiliyin təsiri ilə müharibə hüququnun inkişafında mühüm irəliləyişlər baş vermişdir.

XIX əsrin ikinci – XX əsrin birinci yarısında humanitar hüququn inkişafı

Hələ qədim dövrlərdə “insanın bu dünyaya əzab çəkmək üçün gəldiyi” barədə formalaşmış postulatlar müxtəlif fəlsəfi və dini təlimlərin, ideyaların təsiri ilə tədricən dəyişmiş və yeni inkişaf mərhələlərinə qədəm qoymuşdur. İnsanlar, tayfalar, qəbilələr və nəhayət dövlətlər arasındakı münasibətlər “cəngəllik prinsiplərindən” başlayaraq müqavilə, saziş, öhdəlik və s. sənədlərlə tənzimlənən prinsiplər səviyyəsinə qədər yüksəlmişdir. Humanitar hüququn formalaşması, müharibə

qanun və adətlərinin yumşaldılması, daha çox humanistləşməsi, onlara riayət olunması, pozulmasına görə məsuliyyət, iştirakçılar arasındakı fərqlərin cizgilərinin dəqiq müəyyənləşdirilməsi istiqamətində əsrlər boyu mühüm iş aparılmışdır.

Müharibə qanun və adətləri, xüsusilə də marifçilik dövrünün mütəfəkkirləri bütün insanların bərabər hüquqlara malik olmaları haqqında ideyanı müdafiə etmişlər. Onların fikrincə, dövlət insanları qorumalıdır. XVIII əsr müharibələrində – dinc əhaliyə ziyan vurulmaması, zorakılıq tədbirlərinin həyata keçirilməməsi və s. prinsiplər peşəkar orduların döyüşünün əsasını təşkil etmişdir. Bu cəhətlər müharibənin humanist xarakter aldığını göstərirdi.

Bütün bunlara baxmayaraq, müharibələr bu və ya digər şəkildə insanlara bədbəxtlik gətirməkdə davam edirdi. 1859-cu ildə Fransa ordusu III Napoleonun komandanlığı altında İtaliyanın şimalındakı Solferino kəndi yaxınlığında Avstriya ordusu ilə toqquşur. İsveçrəli gənc iş adamı Anri Dünan (Beynəlxalq Humanitar Hüququn və Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsinin yaradıcısı hesab olunur) döyüşdən sonra təsadüfən savaş meydanından keçərkən gördükləri səhnələr onu dəhşətə gətirir. Həmin döyüşdə 9 min yaralı əsgər döyüş meydanında taleyin ixtiyarına atılmış, amansız ölümə üz-üzə qalmışdı. Anri Kastilyone şəhərciyində qan çatışmazlığından can verən əsgərlərə kömək etməyə çalışır.

Xüsusi tibbi təhsili olmayan Anri yaralılara bacarığı daxilində köməklik göstərirdi: əsgərlərin yaralarını yuyur, sargı qoyur, su paylayırdı. O, yerli qadınları da bu işə cəlb edirdi. Lakin, onlar əvvəlcə yaralı fransızlara qulluq etməkdən çəkinir, avstriyalı hərbiçilərin intiqam alacaqlarından qorxurdular. Amma, Dünan onları inandıra bilmişdi ki, əzabla üzləşən bütün insanlar bərabərdirlər və onlara kömək göstərmək vacibdir.

Dünanı başqa bir hiss də ciddi narahat edirdi. Yaralı əsgərlərdən eşitdiyi sözlər: “Nə baş verir, ağa? Biz şərəflə vuruşmuşuq, indi isə ... İndi bizi taleyimizin ixtiyarına atıblar”. Bu səslər onu gecə-gündüz narahat edir, qəlbinə dinclik vermirdi. O mütləq nəşə etməyin vacib olduğunu düşünürdü. İtaliyadan qayıdan kimi Dünan 1862-ci ildə “Solferino döyüşləri haqqında xatirələr” kitabını çap etdirir. Kitab naturalizm məktəbinin ən gözəl əsərlərindən biri kimi qarşılır və müəllifinə dünya şöhrəti qazandırır. Avropanın əksər ölkələrindən ona məktublar gəlir, onu görüşlərə dəvət edirlər. Anri məşhur adamların, o cümlədən, bir sıra avropa dövlət başçılarının qonağı olur.

Anrinin əsəri müharibəni bütün çılpahlığı ilə əks etdirir, onun dəhşətlərini təsvir edir, ən əsası isə, insanlarda müharibəyə nifrət hissi oyadırdı. Anri kitabında perspektiv üçün iki konkret təklif irəli sürür:

- a) müharibənin aparılmasının bəzi aspektlərini tənzimləyən və daim fəaliyyətdə olan beynəlxalq sazişin imzalanması;

- b) müharibədə yaralılara kömək göstərilməsi məqsədilə humanitar təşkilatın yaradılması.

Anrının birinci təklifi əsasında 1864-cü ildə I Cenevrə Konvensiyası qəbul edilir. İkinci təklifi əsasında isə Qızıl Xaçın bünövrəsi qoyulur.

Anri Dünan öz həmfikirələrinin köməyi ilə 1863-cü ilin oktyabr ayında beynəlxalq konfrans keçirir və müharibə şəraitində yaralılara kömək göstərilməsi üzrə Beynəlxalq Komitə yaradır. İlk İsveçrə komitəsinin tərkibi 5 nəfərdən ibarət idi (hamısı İsveçrə vətəndaşları idilər). Dünan katib vəzifəsini icra edirdi. Komitənin ilk başçısı general Dufur olmuşdur. Komitənin üzvləri hüquqşünas Qustav Muanye, Lui Arpiya (hərbi həkim) və Manuar Teodor idi. Onların xarakterləri eyni olmasada, bu insanları yaralılara və müharibədən zərər çəkənlərə kömək göstərmək istəkləri birləşdirirdi. Bu komitə 1880-ci ildən Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsi adlandırılmağa başlayır (BQXK). Komitə yarandığı gündən beynəlxalq humanitar hüququn inkişafında əsas rol oynamağa başlamış və indi də bu fəaliyyətini davam etdirir. Konfransın qərarlarına uyğun olaraq, hər bir ölkə müharibə şəraitində silahlı qüvvələrin tibb xidmətlərinə müvafiq kömək göstərən (sülh dövründə tibb bacılarının hazırlanması, dərmanların istehsalı və s. ilə məşğul olan) cəmiyyətə malik olmalıdır. Konfransın qərarlarında göstərilir ki, bu təşkilatların personalı “bütün ölkələrdə qollarında vahid nümunədə üzərində qırmızı xaç təsviri olan ağ rəngli sarğı gəzdirir” .

1864-cü ilin avqust ayında komitənin təşəbbüsü ilə İsveçrə hökuməti Cenevrədə beynəlxalq diplomatik konfrans keçirir. Konfransda 16 ölkədən gəlmiş hökumət nümayəndələri iştirak edirdilər. 1864-cü il avqust ayının 22-də konfrans iştirakçıları quru döyüşlərində yaralanmış və xəstə döyüşçülərin vəziyyətlərinin yaxşılaşdırılması haqqında Cenevrə Konvensiyasını imzalayırlar. Konvensiya döyüşən tərəfləri kimin tərəfində vuruşmasına baxmayaraq, bütün yaralılara və xəstələrə kömək göstərməyə məsul edirdi. Konvensiyanın gətirdiyi mühüm yenilik səyyar lazaretlərə və hospitallara, sanitar arabalarına, hərbi həkimlərə, yaralılara və xəstələrə yardım göstərən mülki şəxslərə neytrallıq statusunun verilməsindən ibarət idi. Neytrallıq statusu səyyar lazaretlərin və hospitalların, sanitar arabalarının, hərbi həkimlərin, yaralılara və xəstələrə yardım göstərən mülki şəxslərin indən sonra hərbi hədəf kimi qəbul olunmaması fikrini ifadə edirdi. Döyüşən tərəflər bu obyektlərə hücum etmək, həkimləri və tibb bacılarını əsir götürmək hüququna malik deyillər. Hər hansı bir obyektin və ya insanın neytrallıq statusuna malik olmasını anlamaq üçün müdafiə və tanınma nişanı tətbiq edilmişdi: ağ fonda qırmızı xaç. Beləliklə, 1863-cü ildən mövcud olan bu rənz hazırda xüsusi məna kəsb edir: bu rənz müharibə vaxtı onu daşıyan insanın və obyektin toxunulmazlığına zəmanət verməlidir.

Neytrallıq statusu Anri Dünanın təklifi ilə daxil edilmişdi – bu təklifi hətta onun komitədəki yoldaşları

da çox cəsarətli, həm də qeyri-adi addım hesab edirdilər. İş burasındadır ki, hələ lap qədim dövrlərdən hərbi tibb işçiləri də digər zabit və əsgər yoldaşları kimi qanuni hərbi hədəf hesab olunurdular. Hətta həkimi öldürmək istəməsələr də, kimin həkim olduğunu və olmadığını müəyyən etmək çətin idi, çünki onların fərqləndirici nişanları yox idi və bu cür fərqləndirici nişanlar ümumiyyətlə tətbiq edilmirdi.

Yuxarıda göstəriləndiyi kimi, Cenevrə Konvensiyası qəbul olunana kimi müəyyən kateqoriyalara aid insanların, o cümlədən, yaralıların və xəstələrin müdafiəsini təmsil edən, həmçinin vuruşanların hüquq və öhdəliklərini tənzimləyən çoxlu kodekslər, nizamnamələr, kartellər, sazişlər və s. mövcud idi. Tədqiqatçıların hesablamlarına görə 1864-cü ilə qədər bu cür təxminən 500-ə qədər sənəd qəbul edilmişdi. Bu sənədlərdən bəzilərində müharibə qurbanlarının müdafiəsi məsələləri öz əksini I Cenevrə Konvensiyasından heç də zəif tapmırdı. Lakin onlar bir dəfə və müəyyən hərbi münaqişə dövründə istifadə olunmaq üçün nəzərdə tutulur, yaxud da müstəsna qaydada ayrıca bir ölkənin silahlı qüvvələrinə şamil edilirdi. Məsələn, daha çox “Libera kodeksi” kimi tanınan və 1863-cü ildə qəbul olunan “ABŞ səhra qoşunları üçün təlimat” demək olar ki, müharibənin aparılmasının bütün aspektlərini əhatə edirdi və həddən artıq progressiv və humanistlik motivləri ilə zəngin idi. Ancaq, bu təlimatlar müstəsna qaydada vətəndaş müharibəsində iştirak edən şimal orduları

üçün hazırlanmışdı və başqa ordular bundan istifadə edə bilməzdilər.

I Cenevrə Konvensiyasının misilsiz əhəmiyyəti məhz ondan ibarət idi ki, o artıq çoxtərəfli və daim fəaliyyət göstərən beynəlxalq müqaviləyə çevrilmişdi və bütün dövlətlər bu sənədə qoşula bilərdilər. Müasir anlamda mövcud olan bütün müharibə hüququ (razılaşdırılmış əsaslarla) və bütün beynəlxalq humanitar hüquq 10 maddədən ibarət bu kiçik sənəddən qaynaqlanır. Bundan sonra qəbul olunmuş Haaqa və Cenevrə konvensiyalarının da əsasını bu sənəd təşkil edir. Məhz buna görə də onu “konvensiyalar anası” adlandırırlar. 1864-cü ildə tarixdə ilk dəfə olaraq, ayrı-ayrı insanların və bütövlükdə bəşəriyyətin marağının qorunması naminə dövlətlərin qüdrətini məhdudlaşdıran və daim fəaliyyət göstərən ilk rəsmi sənəd qəbul edilir.

Cenevrə konvensiyası cəmi iki il sonra, Avstriya-Prussiya müharibəsində döyüş sınağından keçir. Prussiya konvensiyanı ratifikasiya edir. O dövrdə Prussiyanın zəngin təchiz olunmuş hərbi hospitalları var idi və Prussiya Qızıl Xaç Komitəsi dünyada ən mobil yardım təşkilatı idi. Avstriya isə hələ konvensiyaya qoşulmamışdı və Avstriya ordusu öz yaralılarını döyüş meydanında qoyub qaçırdı.

1867-ci ildə dünyanın əksər aparıcı dövlətləri Cenevrə Konvensiyasını imzalayırlar. ABŞ isə bu Konvensiyaya 1882-ci ildə qoşulmuşdur. Məhz bundan sonra Konvensiya ümumi xarakter kəsb etmiş və onun

tələblərinə hər iki tərəfin riayət etdiyi ilk hərbi münaqişə 1885-ci ildə baş vermiş serb-bolqar müharibəsi olmuşdur.

Sonralar Konvensiya bir neçə dəfə yenidən nəzərdən keçirilmiş və onun bəzi maddələri müharibələrin xarakterlərinə uyğunlaşdırılsa da, müharibə qurbanlarının müdafiəsinə yönəldilmiş prinsiplərinə toxunulmamışdır. Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsi bu prinsiplər əsasında humanitar hüququ inkişaf etdirmiş, aparıcı ekspertlərin iştirakı ilə təklif və qanunvericilik təşəbbüsləri ilə çıxışlar etmişdir. Qəbul olunmuş hüquqi normativlər müasir dövrdə də beynəlxalq diplomatik konfransların işinin əsas qayəsini təşkil edir.

Cenevrə Konvensiyası birinci dəfə 1906-cı ildə yenidən nəzərdən keçirilmiş və bir neçə müharibənin təcrübəsi təhlil edilərək, maddələrin sayı 33-dək artırılmışdır. Ancaq maddələrin sayı artırılrsa da, onların məğzi əvvəlki kimi saxlanılmışdır. Birinci Dünya müharibəsi zamanı Konvensiyanın tibbi personalın repatriasiyasından başqa bütün maddələri sınaqdan keçirilmişdir. Vuruşan tərəflər yaralılara xidmət göstərmək məqsədi ilə çoxlu sayda həkim və tibb bacılarını əsir saxlamışlar.

Cenevrə Konvensiyası I Dünya müharibəsindən sonra 1929-cu ildə ikinci dəfə yenidən nəzərdən keçirilir. Konvensiyaya tibbi aviasiyaya aid müddəa artırır. Bu müddəaya görə, Konvensiyanı ratifikasiya etmiş dövlətlər, hətta qarşı tərəf hərbi əməliyyatları davam

etdirsə belə, riayət etməyə məsul olunurdular (əvvəllər Konvensiyalar ənənəyə uyğun olaraq tərəfləri qarşılıqlı məsul edən beynəlxalq müqavilələr şəklində bağlanılırdı, yəni bir tərəfin həmin qanunları yerinə yetirməməsi, o biri tərəfə qanunları yerinə yetirməmək hüququ verirdi).

1929 - cu ildə həmçinin “Hərbi əsirlərlə rəftar haqqında” yeni Cenevrə Konvensiyası qəbul olunur. Bu Konvensiya hərbcilərin əsir götürülmələrinin, onların saxlanılmalarının və repatriasiyalarının bütün aspektlərini əhatə edir.

Cenevrə hüququ ilə yanaşı Haaqa hüququnun -humanitar hüququn ikinci bölümünün – müharibənin aparılmasında vuruşan tərəflərin istifadə etdikləri vasitə və metodları məhdudlaşdıran bölümü də özünün inkişaf mərhələsini yaşayırdı. 1863-cü ildə Rusiya düşmən üzərində qələbənin təmin olunmasından ötrü lazım olandan artıq zərər vuran silah növlərinin qadağan edilməsi təşəbbüsü ilə çıxış edir. O cümlədən, ağırlıq mərkəzi dəyişən və partlayan güllələrin, alovlanan güllə və mərmilərin istifadəsinin qadağan edilməsi barədə təkliflər irəli sürülür. Amma, Rusiyanın bu təklifləri digər dövlətlər tərəfindən inamsızlıq və anlamsızlıqla qarşılır. Nəhayət, 1868-ci ildə Rusiya imperatoru II Aleksandrın təşəbbüsü ilə Sankt-Peterburqda keçirilmiş konfransda “Partladıcı və yandırıcı güllələrin istifadə olunmasının ləğv edilməsi haqqında” Bəyannamə (“Sankt-Peterburq Bəyannaməsi”) qəbul olunur.

Silahlı münaqişələrin aparılmasının vasitə və metodlarının tənzimlənməsində mühüm hadisələrdən biri də 1899-cu ildə birinci Haaqa sülh konfransında “Quru döyüşlərinin qanunları və adətləri haqqında” Konvensiyanın qəbul edilməsidir. Konvensiyaya 1907-ci ildə ikinci Haaqa sülh konfransında yenidən baxılmış və ona əlavələr edilmişdir. Haaqa Konvensiyası ilk dəfə vuruşanın (kombadantın) hüquqi tərifini vermiş, mülki əhalinin müdafiəsi haqqında maddə irəli sürmüş, hərbi əsirlərlə insani rəftarın və hərbi əməliyyatların aparılması qaydalarını müəyyən etmişdir. Konvensiya “döyüşənlərin düşməyə zərər yetirmə vasitələrinin seçilməsində qeyri-məhdud hüquqa malik olmamaları” haqqında bəyanat vermiş, bir sıra qadağaları:

- a) bəzi hallarda zəhərli silahlardan istifadə edilməsinə;
- b) düşmən əhalini və ya qoşunları təmsil edən şəxslərin öldürülməsini və ya yaralanmasını;
- c) qeyri-şərtsiz təslim olan düşmənin öldürülməsini və ya yaralanmasını;
- d) heç kimin bağışlanılmayacağıın elan edilməsini;
- e) insanlara həddən artıq əzablar verməyə qadir olan mərmə və silahlardan istifadə edilməsini;
- f) parlament və ya milli bayraqlardan, hərbi nişanlardan və düşmənin forma paltarlarından və s. qanunsuz istifadə edilməsini müəyyən etmişdir.

Birinci Dünya müharibəsi Haaqa hüququna əlavələrin edilməsinə böyük ehtiyacın olduğunu ortaya çıxarır. Bu onunla bağlı idi ki, Birinci Dünya müharibəsi zamanı müharibənin aparılmasının yeni vasitələrindən istifadəyə yol verilirdi. Bunlardan ən dəhşətlisi və insanlığa yaraşmayanı boğucu qazlar idi. 1925-ci ildə Millətlər Liqasının çağırışı ilə keçirilən konfrans “Müharibədə boğucu, zəhərli və ya digər bu kimi qazların və bakterioloji vasitələrin tətbiq olunmasının qadağan edilməsi haqqında” Protokol qəbul edir.

Müharibələrin tarixinə retrospektiv ekskurs, adətən praktikanın hüququ qabaqladığını göstərir. Münaqişə tərəfləri müharibələrin aparılmasının həddən artıq kəskin, qəddar və/və ya qeyri-seçkili xarakter daşıyan yeni vasitə və metodlarından istifadə etməyə başlayırlar. Müharibələr qurtardıqdan sonra isə əldə olunmuş praktika və nəticələrin əsasında bu vasitə və metodların istifadəsini qadağan edən və ya məhdudlaşdıran konvensiyalar qəbul olunur.

Beynəlxalq humanitar hüququn inkişafına ən böyük təkan İkinci Dünya müharibəsi vermişdir. Müasir beynəlxalq humanitar hüququn normalar sistemi məhz II Dünya müharibəsindən sonra formalaşmağa başlamışdır.

1.2. Beynəlxalq Qızıl Xaç və Qızıl Aypara Hərəkatı. Azərbaycan Qızıl Aypara Cəmiyyəti.

Beynəlxalq Qızıl Xaç və Qızıl Aypara Hərəkatı (BQXQAH) Beynəlxalq Humanitar Hüquqla sıx bağlı olan, onun norma və prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərən Hərəkatdır. BQXQAH üç muxtar hissədən – Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsi, Beynəlxalq Qızıl Xaç və Qızıl Aypara Cəmiyyətləri Federasiyası (BQXQACF) və milli cəmiyyətlərdən ibarətdir. Hərəkatın ali orqanı – Cenevrə Konvensiyalarını imzalayan dövlətlərin bərabər əsaslarla iştirak etdikləri beynəlxalq konfransdır.

Beynəlxalq yardım cəmiyyəti olan BQXQAH-nın əsas qolunu Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsi təşkil edir. BQXK – beynəlxalq müstəqil humanitar təşkilatdır və bərqərar olduğu vaxtdan (1863-cü il) bəri beynəlxalq humanitar hüququn inkişafında mühüm rol oynayır və ona riayət olunmasını izləyir. BQXK-nın Baş qərargahı Cenevrədə yerləşir. Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsi xüsusi xeyriyyə təşkilatıdır.

Hazırda dünyanın 80-dən çox ölkəsində BQXK-nın missiyaları fəaliyyət göstərir və 13.000-dən çox işçisi vardır.

BQXQAH-nın ikinci böyük qolu Beynəlxalq Qızıl Xaç və Qızıl Aypara Cəmiyyətləri Federasiyasıdır. BQXQACF 1919-cu ildə yaradılmışdır və hazırda öz sıralarında 185 milli qızıl xaç və qızıl aypara cəmiyyətini birləşdirir.

BQXQAH-nın üçüncü qolunu milli qızıl xaç və qızıl aypara cəmiyyətləri təşkil edir. Bu cəmiyyətlər

hər bir ölkənin əhalisinin əsas hissəsinin dini əqidəsinə, milli və tarixi ənənələrinə, milli və beynəlxalq qanunvericiliyə uyğun təşkil olunur və bu sənədlər əsasında fəaliyyət göstərilir.

BQXQAH-nın əsas tərkib hissəsi olan **Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsi** aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir:

- münaqişə qurbanlarına yardım və onların müdafiəsi;
- beynəlxalq humanitar hüququn müdafiəsi;
- milli cəmiyyətlərin rəsmən tanınması (hüquqi-normativ sənədlərin hazırlanması və qəbulu) və inkişafı (maddi-texniki və konsultativ yardım).

Beynəlxalq Qızıl Xaç və Qızıl Aypara Cəmiyyətləri Federasiyası:

- milli cəmiyyətlərin fəaliyyətlərini rəğbətləndirir;
- ekstremal şəraitin qurbanlarına göstərilən yardımları əlaqələndirir.

Milli cəmiyyətlər:

münaqişə və təbii fəlakət qurbanlarına humanitar yardımlar göstərir (xüsusilə də onun ilkin fazasında);

- daha çox əziyyət çəkmiş insanlara yardım proqramlarını əlaqələndirir.

BQXQAH öz fəaliyyətində aşağıdakı fundamental prinsiplərə riayət edir:

a) Humanizm

- Beynəlxalq Qızıl Xaç və Qızıl Aypara Hərəkatı (BQXQAH) silahlı münaqişə və ya təbii fəlakət zamanı insanların qarşılaşdıqları, silahlı toqquşma zonalarında ayrı-seçkiliyə yol vermədən və yaralılara yardım göstərmək zərurətindən əmələ gələn, istər beynəlxalq, istərsə də milli səviyyədə hər hansı bir şəraitdə insanların düçar olduqları iztirabların qarşısını almağa və onları yüngülləşdirməyə çalışır. BQXQAH insanın həyatını və sağlamlığını qorumaqla yanaşı, onun şəxsiyyətinə və ləyaqətinə hörmətlə yanaşılmasına və bununla əlaqədar beynəlxalq qayda və qanunlara riayət olunmasına nəzarət edir. Xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşma, dostluq, əməkdaşlıq və möhkəm sülhün təmin olunması BQXQAH-nın fəaliyyətinin əsas məğzini təşkil edir.

b) Qərəzsizlik

- BQXQAH ayrı-seçkiliyə yol verməməli və proporsionallıq prinsiplərinə sözsüz əməl etməlidir.

c) Neytrallıq

- BQXQAH ona olan inamın itirilməməsi məqsədi ilə hərbi münaqişələrdə iştirak edən tərəflərdən heç birinin mövqeyini müdafiə etmir, siyasi, irqi, dini

və ideoloji mübahisələrdə bitərəf mövqe nümayiş etdirir.

d) Müstəqillik

- hakimiyyət orqanlarına hörmət göstərilməsi şərt ilə müstəqilliyin qorunub saxlanılması BQXQAH-nın fəaliyyətinin əsas prinsiplərindəndir. Hərəkət müstəqildir. Silahlı münaqişə zonalarında insansəvərlik prinsiplərindən çıxış edərək və ölkənin mövcud qanunvericiliyinə uyğun olaraq yerli hakimiyyət orqanlarına Milli Cəmiyyətlərin inkişaf etdirilməsi və müstəqil fəaliyyət göstərmələrinin təmin olunması üçün təşkilati tədbirlərin keçirilməsində müvafiq köməklik göstərir. Bu prinsip Milli Cəmiyyətlərə öz muxtariyyətlərini qoruyub saxlamaq və BQXQAH-nın ümumi prinsipləri ilə işləmək imkanı verir.

e) Könüllü xidmət

f) - BQXQAH heç bir mənfəət güdməyən qeyri-kommersiya təşkilatıdır və könüllü yardım müəssisəsi kimi fəaliyyət göstərir.

g) Vahidlik

- hər bir ölkədə bir Milli Cəmiyyət ola bilər. Onun qapıları hamının üzünə açıq olmalı və öz humanitar fəaliyyətini ölkənin bütün ərazisində həyata keçirməlidir.

h) Universallıq

- bütün Milli Cəmiyyətlər eyni hüquqlara malik olmalıdırlar. Beynəlxalq Qızıl Xaç və Qızıl Aypara Hərəkatı ümümbəşəri, universal bir qurumdur. Bu qurumda bütün Milli Cəmiyyətlərin bərabər hüquqları vardır və onlar öz üzərlərinə bir-birlərinə kömək etmək öhdəliyini götürmüşlər.

Azərbaycan Qızıl Aypara Cəmiyyəti

Beynəlxalq Qızıl Xaç və Qızıl Aypara Hərəkatında ölkəmizi **Azərbaycan Qızıl Aypara Cəmiyyəti** (AzQAC) təmsil edir.⁵ AzQAC respublikada fəaliyyəti qanunla tənzimlənən ən böyük humanitar təşkilatdır. Cəmiyyət dünyanın ən iri humanitar qurumu olan Beynəlxalq Qızıl Xaç və Qızıl Aypara Hərəkatının üzvüdür.

Azərbaycan Qızıl Aypara Cəmiyyəti 1920-ci il mart ayının 10-da təsis edilmişdir. Milli Cəmiyyət Şərqdə ilk demokratik respublika olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (1918-1920) varislərindən sayılır.

⁵ https://az.wikipedia.org/wiki/Azərbaycan_Qızıl_Aypara_Cəmiyyəti

Əliağa Şıxlinski

Fətəli xan Xoyski

Milli cəmiyyətin yaradılmasının təşəbbüsçüləri Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hərbiyyə (müdafiə) naziri əvəzi, general-leytenant Əliağa Şıxlinski ⁶ və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Baş naziri Fətəli Xan Xoyski olmuşlar. Fətəli Xan Xoyski milli qızıl aypara cəmiyyətinin yaradılmasına ciddi dəstək vermişdir.

Lakin, Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti cəmi 23 ay yaşadıqdan sonra - 1920-ci ilin aprel ayın-

⁶ Əliağa Şıxlinski (1865 - 1943) - artilleriya generalı, I Dünya Müharibəsi iştirakçısı. Port-Artur qalasının müdafiəsi zamanı xüsusi şücaət göstərdiyinə görə "Qızıl qılınc"la mükafatlandırılmışdı. Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə hərbi nazirin müavini təyin edilmiş və milli ordunun təşkil olunmasında iştirak etmişdir. Qeyri-adi istedadına görə onu "artilleriyanın Allahı" adlandırırdılar.

da bolşeviklər tərəfindən işğal edilərək yenidən Rusiyanın tərkibinə daxil edilir. Azərbaycan Qızıl Aypara Cəmiyyətinə məxsus olan bütün əmlak dövlət tərəfindən müsadirə edilir. 1922-ci ilədək Azərbaycanda Rusiya Qızıl Xaç Cəmiyyətinin nümayəndəliyi fəaliyyət göstərir. AzQAC 1922-ci ilin oktyabr ayında Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası Xalq Komissarları Şurasının qərarı ilə yenidən Azərbaycan Qızıl Aypara Cəmiyyəti (Hilal Əhmər) kimi öz fəaliyyətini bərpa etmiş, 1923-1991-ci illər ərzində Ümumittifaq Qızıl Xaç və Qızıl Aypara Cəmiyyətləri Birliyinin tərkibində fəaliyyət göstərmişdir.

Nigar xanım Şıxlinskaya

1909 il oktyabrın 24-də general-leytenant Əliğa Şıxlinskiyin həyatında əlamətdar hadisə baş verir. 45 yaşlı general öz qohumu – Zaqafqaziya müftisi Mirzə Hüseyn Qaibovun qızı Nigar xanımla evlənmişdir.

Ə.Şıxlınskinin arvadı Nigar xanım Şıxlınskaya ilk azərbaycanlı şəfqət bacısı kimi Azərbaycan Qızıl Aypara Cəmiyyətinin tarixinə düşmüşdür.

II Dünya müharibəsi illərində cəmiyyət tərəfindən hazırlanmış şəfqət bacıları döyüş bölgələrində minlərlə insanın həyatını xilas etmişlər. Şəfqət bacıları Səriyyə Talışxanova və Rəşidə Qasımzadə göstərdikləri xüsusi fədakarlıqlara görə Beynəlxalq Qızıl Xaç və Qızıl Aypara Cəmiyyətləri Federasiyasının yüksək mükafatı - "Florens Naytingel" medalı ilə təltif edilmişlər.

1991-ci ildə SSRİ dağıldıqdan və Azərbaycan öz müstəqilliyini yenidən bərpa etdikdən sonra AzQAC qeyri-hökumət humanitar təşkilatı kimi öz fəaliyyətini davam etdirməyə başlamışdır.

SSRİ dağıldıqdan və onun tərkibinə daxil olan respublikalar müstəqillik əldə etdikdən sonra regionda baş verən geosiyasi proseslər böyük sayda insan yerdəyişmələrinin əmələ gəlməsinə səbəb olmuşdur. Xüsusilə Ermənistanın bölgədəki rus hərbi birləşmələrinin köməyi ilə Azərbaycana qarşı həyata keçirdiyi hərbi əməliyyatlar nəticəsində 1 milyondan çox soydaşımız doğma ev-eşiyindən didərgin düşmüş, qaçqın və məcburi köçkünə çevrilmişdir. Ermənistan ərazisinin azərbaycanlılardan etnik təmizlənməsi nəticəsində 1988-ci ildə 250 minədək soydaşımız, o cümlədən, 18 min müsəlman kürdü Azərbaycana pənah gətirmişdir.

Sonralar Dağlıq Qarabağın və yeddi ətraf rayonun işğalı nəticəsində 700 min insan ölkə daxilində məcburi köçkünə çevrilmişdir. Həmçinin sərhəd bölgələrində yaşayan 98 min insan respublika ərazisində daha təhlükəsiz yerlərə köçürülmüşdür.

1990-1991-ci illərdə 50 min ahısqa türkü ermənilərin təhriki ilə Orta Asiya respublikalarında yaranmış milli qarşıdurma səbəbindən özlərinin arzularına əsasən Azərbaycana köçürülmüşdür. Bu dövrdə eyni zamanda Xəzər dənizində suyun səviyyəsinin qalxması ilə əlaqədar olaraq ölkənin cənub rayonlarında 5 min ekoloji miqrant da əmələ gəlmişdi.

Həmin illərdəki iqtisadi çətinliklərə, ölkə ərazisinin 20 %-nin işğal altında olmasına baxmayaraq, iqtisadi inkişaf perspektivləri Azərbaycanı iqtisadi təyinat ölkəsinə çevirirdi və bəzi mənbələr həmin illərdə ölkədə təxminən 100 min əcnəbi əməkçi miqrantın olduğunu qeyd edirdilər.

Azərbaycan Qızıl Aypara Cəmiyyəti humanitar böhranın dərinliyini nəzərə alaraq, yardım üçün Beynəlxalq Qızıl Xaç və Qızıl Aypara Cəmiyyətləri Federasiyasına müraciət edir. 1994-cü ildə Beynəlxalq Qızıl Xaç və Qızıl Aypara Cəmiyyətlərinin Federasiyası Azərbaycanda öz nümayəndəliyini açır, qaçqınların və məcburi köçkünlərin məskunlaşdıqları bütün çadır düşərgələrinin idarə olunması, ərzaq yardımı, tibbi xidmət, məşğulluq və s. məsələləri öz üzərinə götürmüşdür. Bütün bu layihələrin həyata keçirilməsində Azərbaycan Qızıl Aypara Cəmiyyəti beynəlxalq təşkilatın etibarlı tərəfdaşı kimi çıxış etmişdir.

Azərbaycan Qızıl Aypara Cəmiyyətinin Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsi tərəfindən müstəqil, neytral və qərəzsiz təşkilat kimi rəsmən tanınması, həmçinin Azərbaycan Qızıl Aypara Cəmiyyətinin Beynəlxalq Qızıl Xaç və Qızıl Aypara Cəmiyyətləri Federasiyasının tam bərabər hüquqlu üzvü qəbul olunması üçün Azərbaycan hökuməti bütün lazımi tədbirləri həyata

keçirmişdir. 1994-cü il noyabr ayının 25-də Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 926 nömrəli qərarı ilə Azərbaycan Respublikası Qızıl Aypara Cəmiyyətini ölkə ərazisində fəaliyyət göstərən Beynəlxalq Qızıl Xaç və Qızıl Aypara Hərəkatına aid yeganə rəsmi humanitar qurum kimi tanımışdır. Bu qərardan sonra Milli Qızıl Aypara Cəmiyyəti 1995-ci ilin noyabr ayının 1-də Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsi tərəfindən rəsmən tanınmış və elə həmin ayın 27-də Beynəlxalq Qızıl Xaç və Qızıl Aypara Cəmiyyətləri Federasiyasının bərabərhüquqlu üzvü seçilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 7 aprel 2008-ci il tarixli Sərəncamı ilə hər il mart ayının 10-u Azərbaycan Respublikasında Qızıl Aypara Günü kimi qeyd olunur.

Azərbaycan Qızıl Aypara Cəmiyyəti Bakı şəhərində yerləşən Baş Qərargahdan, Gənclər komitəsindən, səkkiz regional mərkəzdən (Bakı, Gəncə, Sumqayıt, Mingəçevir, Sabirabad, Lənkəran, Qarabağ), Naxçıvan Muxtar Respublikası Komitəsindən, 83 rayon bölməsi, iri dövlət müəssisələri və təhsil ocaqlarında fəaliyyət göstərən bölmələrdən ibarətdir.

Azərbaycan Qızıl Aypara Cəmiyyəti hazırda öz sıralarında 300 minədək üzvü və 20 minədək könüllünü birləşdirir.

Azərbaycan Qızıl Aypara Cəmiyyəti respublikada fəaliyyət göstərən və dövlət qanunu ilə rolu müəyyən olunmuş ən böyük humanitar təşkilatdır. Cəmiyyət dünyanın ən iri humanitar qurumu olan Beynəlxalq Qızıl Xaç və Qızıl Aypara Hərəkatının ayrılmaz tərkib hissəsidir. Azərbaycan Qızıl Aypara Cəmiyyətinin “Fövqəladə hallara hazırlıq və cavabdehlik”, “Sağlam-

lıq və qayğı”, “Axtarış xidməti”, “Gənclər və könüllülər”, “Humanitar yardım”, “Miqrasiya, informasiya və beynəlxalq əlaqələr”, “Gəlirgətirmə şöbələri”, “İlk yardım”, “Beynəlxalq humanitar hüququn yayımı”, “İcmaların inkişafı”, “Silahlara qarşı mübarizə” sektorları fəaliyyət göstərir.

1.3. Müasir Beynəlxalq Humanitar Hüquq: formalaşması, əsas müddəaları və qolları

İkinci Dünya müharibəsi (1939 - 1945) tarixdə bəşəriyyətin ən çox insan itkisi ilə üzləşdiyi müharibə hesab olunur. Mütəxəssislər bu müharibədə öldürülmüş mülki şəxslərin sayını həlak olmuş hərbiçilərin sayı ilə müqayisə edirlər. Bu faciəvi nəticələrdən narahat olan dünya ictimaiyyəti real praktikanı və beynəlxalq humanitar hüquqla bağlı əvvəlki rəsmi sənədləri təkrar nəzərdən keçirərək, 1949-cu ildə müharibə qurbanları olan mülki əhəlinin müdafiəsi ilə bağlı dörd yeni Cenevrə konvensiyasını qəbul edir. Həm bu dörd konvensiya, həm də 1977-ci ildə onlara əlavə kimi qəbul olunmuş iki protokol humanitar hüququn qorunması sahəsində əmələ gəlmiş problemlərin həllində mühüm rol oynamağa başlayır.

Beləliklə, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, **Müasir Beynəlxalq Humanitar Hüququn fundamentini 1949-cu ildə qəbul olunmuş aşağıdakı dörd Cenevrə konvensiyası təşkil edir:**

- 1 Döyüşən ordularda yaralıların və xəstələrin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında”
- 2 “Dənizdəki silahlı qüvvələrdə yaralıların, xəstələrin və gəmi qəzasına uğrayanların vəziyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında”

- 3 “Hərbi əsirlərlə rəftar haqqında”
- 4 “Müharibə zamanı mülki əhalinin müdafiəsi haqqında”

Bu konvensiyalar BQXK-nın İkinci Dünya müharibəsi zamanı qazandığı təcrübəyə əsaslanaraq təşkil etdiyi davamlı müzakirələrin nəticəsi idi. 1949-cu il Cenevrə konvensiyaları 1929-cu il Konvensiyalarını və qismən də olsa, 1907-ci il Haaqa Konvensiyasını əvəz etmişdir.

1949-cu il Cenevrə konvensiyalarından üçü o vaxta qədər dünya ictimaiyyətinə yaxşı məlum olan məsələlərə - yaralıların və xəstələrin, gəmi qəzasına uğrayanların müdafiəsi və hərbi əsirlərlə rəftar məsələlərinə həsr olunmuşdur. IV Konvensiya isə demək olar ki, tamamilə yeni bir problemi - silahlı münaqişə nəticəsində işğal olunmuş ərazilərdə düşmənin hakimiyyəti altına düşmüş mülki şəxslərin talanlardan və zorakılıqdan qorunmasının təmin olunması məsələlərini əhatə edirdi. Əvvəllər bu problem 1907-ci il Konvensiyasının kiçik bir bölümü ilə tənzimlənirdi. 1949-cu il dörd Cenevrə konvensiyası BHH-nin inkişafında həm də ona görə vacib mərhələ hesab olunur ki, humanitar hüququn qorunması məhz həmin vaxtdan təkcə beynəlxalq münaqişələrin deyil, həm də daxili - məsələn, vətəndaş müharibələri, inqilablar və s. kimi münaqişələrin qurbanlarına da şamil edilməyə başlanır.

Sonrakı illərdə Cenevrə konvensiyaları beynəlxalq müqavilələrin bağlanması yolu ilə daha geniş tanınmışdır. Hazırda demək olar ki, bütün beynəlxalq ictimaiyyət öz üzərinə bu konvensiyalara riayət olunması barədə öhdəlik götürmüşdür. 1949-cu il Cenevrə konvensiyalarında hərbi cinayətlər barədə öz əksini tapmış müddəalar elə fundamental xarakter kəsb etmiş və elə geniş yayılmışdır ki, onlar “ümumi beynəlxalq hüquq”un malik olduğu qüvvə səviyyəsinə qalxa bilmişdir. Bu müddəalar müvafiq beynəlxalq müqavilələri rəsmi olaraq ratifikasiya etməsindən və ya etməməsindən asılı olmayaraq, bütün dövlətlərin hökumətləri üzərinə həmin müqavilələri yerinə yetirmək öhdəliyi qoyur.

XX əsrin ikinci yarısında silahlı münaqişələrin xarakteri dəyişməyə başlayır. Əgər əvvəllər dövlətlərin bir-biri ilə ərazi və iqtisadi səbəblərdən vuruşduqları beynəlxalq münaqişələr çoxluq təşkil edirdisə, İkinci Dünya müharibəsindən sonra milli azadlıq uğrunda gedən lokal müharibələrin sayı artmağa başlayır. 1945-ci ildən sonra dünyada 100-dən çox silahlı münaqişə baş vermişdir. Bu münaqişələr əsasən, ya daxili, ya da qarışıq xarakterə malik idilər. Beynəlxalq münaqişələrin sayı isə getdikcə azalmağa başlayır.

Ən yeni beynəlxalq münaqişələrə misal olaraq, ərəb-israil qarşılıqlı münaqişələrini, Folklend adaları uğrunda İngiltərə-Argentina arasındakı silahlı münaqişəni, ABŞ - Əfqanıstan, ABŞ - İraq, ABŞ - Liviya, ABŞ - Suriya

(döyüşlərin ilkin fazası, 2018-ci il yanvar ayından ABŞ-ın mövqeyi ciddi beynəlxalq müzakirə və mübahisələrə səbəb olmuşdur) müharibələrini, daxili silahlı münaqişələrə isə Afrikadakı Böyük Göllər regionundakı münaqişəni, Ruandadakı müharibəni, Rusiya-Çeçenistan, Rusiya-Moldova, Rusiya-Gürcüstan, Rusiya-Ukrayna müharibələrini, Ermənistan Azərbaycan Dağlıq Qarabağ Münaqişəsini (Ermənistan müharibəni Rusiyanın dəstəyi ilə aparır – **İ.M.**) misal göstərmək olar. Bəzi hüquq tədqiqatçıları 1991-ci ildə keçmiş Yuqoslaviya ərazisində baş verən münaqişələri qarışıq xarakterli münaqişələrə aid edirlər. XX əsrdə müharibələrin xarakterlərinin dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq yeni bir tendensiya nəzərə çarpmağa başlayır və bu tendensiya özünü müharibədə ölənlərin say fərqi bürzə verir. Əgər Birinci Dünya müharibəsində ölənlərin 5 %-ni mülki şəxslər təşkil edirdisə, İkinci Dünya müharibəsində bu kateqoriya ölən kombatantların sayına bərabər olmuşdur. Vyetnam müharibəsində isə ölənlərin 10 %-i kombatantlar idi. Ölənlərin qalan 90 %-i mülki əhalidən ibarət idi.

Silahlı münaqişələrin xarakterinin dəyişməsi humanitar hüququn yenidən nəzərdən keçirilməsinə böyük ehtiyacın olduğunu göstərdi. XX əsrin 70-ci illərində Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsi iki yeni müqavilənin layihəsini baxılmaq və qəbul olunmaq üçün dövlətlərə təqdim edir. 1974-cü ildən 1977-ci ilə qədər Cenevrədə keçirilən diplomatik konfrans 8 iyun 1977-ci

ildə Cenevrə konvensiyalarına iki əlavə protokol qəbul edir. I Protokol özündə beynəlxalq silahlı münaqişələrə yeni normalar, II Protokol isə qeyri-beynəlxalq (daxili) silahlı münaqişələrə aid humanitar hüququn normalarını özündə əks etdirir. Hazırkı dövrdə bu protokollar dünyanın əksər ölkələri tərəfindən ratifikasiya olunmuşdur, lakin bəzi ölkələr (məsələn, ABŞ və İsrail) hələ də bu Konvensiyaların iştirakçısı deyillər. Hər iki Əlavə protokol silahlı münaqişə qurbanlarının, xüsusilə də mülki əhalinin müdafiəsinin səmərəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırır.

Bu iki Protokoldan başqa, 1949-cu ildə müasir Beynəlxalq Humanitar Hüququn mühüm elementləri olan digər sənədlər də meydana çıxır.

1954-cü ildə “Silahlı münaqişə şəraitində mədəni sərvətlərin qorunması haqqında” Konvensiya qəbul olunur. Bu Konvensiyanın yerinə yetirilməsinə nəzarət edilməsi YUNESKO-ya tapşırılır. Konvensiyanın qəbul olunmasına İkinci Dünya müharibəsi dövründə baş vermiş hadisələr ciddi təsir göstərir. Bu dövrdə xeyli mədəniyyət abidələri məhv edilmişdir.

Cəmiyyəti narahat edən problemlərdən biri də dünyada xeyli miqdarda kimyəvi silahların yığılıb qalması məsələsi idi. 1972-ci ildə “Bakterioloji (bioloji) və toksiki silahların işlənilib hazırlanmasının, istehsalının və ehtiyatlarının yığılıb saxlanılmasının qadağan edilməsi və onların məhv edilməsi haqqında” Konvensiya qəbul edilir. 1925-ci ildə qəbul olunmuş və yalnız

bakterioloji silahların istifadə olunmasını qadağan edən Protokoldan fərqli olaraq bu Konvensiya bakterioloji silahların özünün mövcud olmasını qanundankənar hesab edir.

1976-cı ildə “Ətraf mühitə hərbi və istənilən digər düşməncəsinə təsir vasitələrinin istifadə olunmasının qadağan edilməsi haqqında” qəbul olunmuş Konvensiya hərbi hərəkətlərin aparılmasının yeni üsullarının - ətraf mühitə təsirin tətbiq edilməsinin qarşısının alınması məqsədini daşıyırdı. Bu Konvensiya Vyetnam müharibəsinin təsiri ilə - cəngəlliklərin, meşələrin, tarlaların müxtəlif herbisidlərlə və defolinatlarla məhv edildiyi və napalmlarla (yandırıcı bombalar) yandırıldığı bir vaxtda qəbul olunmuşdu. Amerikanın hərbi təyyarələrindən tökülən minlərlə ton narıncı rəngli reaktiv təbiətə və insanların sağlamlığına böyük ziyan vururdu.

1980-ci ildə “Həddən artıq zərər verən və ya seçilmə imkanı olmayan adi silahların konkret növlərinin tətbiqinin qadağan olunması və ya məhdudlaşdırılması haqqında” Konvensiya qəbul olunur. Bu bir növ “çərçivə konvensiyası” idi və vaxt ötdükcə bu konvensiyaya yeni əlavə protokollar qəbul oluna bilər. Belə də olur və tez bir vaxtda bir neçə əlavə protokol qəbul olunur. Birinci protokolda müəyyən olunmayan qəlpələr, ikinci protokolda minalar (o cümlədən, minatələlər), üçüncü protokolda yandırıcı silahların qadağan olunması və ya məhdudlaşdırılması haqqında söhbət

gedir. 1995-ci ildə isə insanı kor edən lazer silahlarının tətbiq olunmasını qadağan edən dördüncü protokol qəbul olunur. Bu, tarixdə ilk hadisə idi ki, yeni silah onun münaqişələrdə istifadəsindən sonra yox, istifadəsinə qədər beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən qadağan olunmuşdu. Adı çəkilən Konvensiyaya beşinci Əlavə protokol 2003-cü ilin noyabr ayında qəbul olunmuşdur. Bu protokolda söhbət müharibədən qalmış və partlayış təhlükəsi olan silahlardan gedir. Buradakı “müharibənin partlayış təhlükəli qalıqları” termini ilə silahlı münaqişədən sonra döyüş meydanında qalmış müxtəlif döyüş sursatları (partlamamış və ya çıxarılmamış) ifadə edilir. Sözügedən bütün bu mərmilər, qranatlar, mina və raketlər, kaset bombalarının subdöyüş sursatları mülki əhalinin ölümünə və ya da şikəst olmasına səbəb olur.

1993-cü ildə “Kimyəvi silahların işlənilməsi, hazırlanması, istehsalı, toplanması və tətbiqinin qadağan olunması və onun məhv edilməsi haqqında” Konvensiyaya qəbul olunur.

Müasir beynəlxalq humanitar hüququn formalaşmasında əlamətdar addımlardan biri də 1997-ci ildə “Piyadalar əleyhinə minaların tətbiqinin, toplanılmasının, istehsalının və başqasına verilməsinin qadağan olunması və onların məhv edilməsi haqqında” konvensiyanın qəbul olunmasıdır. Bu Konvensiya müasir beynəlxalq humanitar hüququn formalaşmasında ən progressiv sənədlərdən biri hesab olunur. Amma təəssüf ki, Konvensiya ən iri mina istehsalçısı olan dövlət-

lər (ABŞ, Çin və Rusiya) tərəfindən hələ də ratifikasiya edilməmişdir.

2005-ci ilin sonlarında 1949-cu il Cenevrə konvensiyalarına üçüncü Əlavə Protokolun qəbul olunması Beynəlxalq Qızıl Xaç və Qızıl Aypara Hərəkətinin inkişafında və kütləviləşməsində xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu Protokola uyğun olaraq, o vaxta qədər Beynəlxalq Qızıl Xaç və Qızıl Aypara Hərəkətinin mövcud olan iki embleminə əlavə - Qızıl Kristal emblemi daxil edilir.

Beynəlxalq Humanitar Hüququn formalaşmasında mühüm rol oynayan qaynaqların siyahısında atom silahının tətbiqinin qadağan edilməsi haqqında sənədə rast gəlinmir. Bildiyimiz kimi, atom silahı güclü təsirə malikdir, irimiqyaslı dağıntılara və külli miqdarda insan tələfatına gətirib çıxara bilər. Bu da öz növbəsində humanitar hüququn ruhuna və normalarına qətiyyənlə uyğun gəlmir. Məhz buna görə də bəzi dövlətlər, beynəlxalq və humanitar təşkilatlar atom silahının tam qadağan edilməsinə nail olmağa çalışırlar. Amma təəssüf ki, müharibə hüququnda tarazlıq prinsipi vardır və bu prinsipi sadə şəkildə aşağıdakı kimi ifadə etmək olar: hər bə ehtiyac nə qədər çox olursa, o qədər də əzab-əziyyətə bəraət qazandırmaq lazım gəlir. Bundan başqa, beynəlxalq humanitar hüquq mövcud siyasi reallıqlarla da hesablaşmalı olur. Atom silahı olan bir sıra nüfuzlu dövlətlər (ABŞ, Rusiya, Fransa və Böyük Britaniya) atom silahının köməyi ilə öz təhlükəsizliklərini təmin

etmək hüququna malik olmalarını əsaslandıra bilirlər.

Atom silahından istifadə imkanları ətrafında gedən mübahisələr 1996-cı ildə bu məsələlərlə bağlı xüsusi məhkəmə prosesinin keçirilməsinə səbəb olur. Haaqa Beynəlxalq Məhkəməsi bu məsələyə baxmış və əgər belə demək mümkündürsə, qeyri-müəyyən və “sürüşkən” qərar qəbul etmişdir. Bu cür qərarın qəbul olunması hakimlərin yarısının fəvqəladə hallarda atom silahından istifadənin qanuniliyini qəbul etməsi, digər yarısının isə ümumiyyətlə atom silahının tam qadağan olunması lehinə səs verməsi ilə izah olunur. Yekunda Məhkəmə aşağıdakı məzmununda Tövsiyə xarakterli qərar qəbul edir: “...Hazırkı vaxtda Beynəlxalq Hüquq bu məsələ ilə bağlı məlumatlara tam həcmdə malik olmadığını nəzərə alaraq, fəvqəladə hallarda ölkənin müdafiəsi sahəsindəki çatışmazlıq dövlətin özünün mövcud olmasını təhlükə altında qoyursa, atom silahından istifadənin qanuniliyi və ya qeyri-qanuniliyi barədə yekun qərar qəbul edə bilməz”. Digər sözlərlə desək, dövlətin mövcudluğu təhlükə altında olarsa, atom silahından istifadə qanunauyğun hesab oluna bilər.

Beləliklə, əgər Serbiya və ya İraqda atom bombası olsaydı, ... lakin bu səviyyədə iqtisadi inkişafa malik olan ölkələr, bir qayda olaraq, atom silahı istehsal etməyə qadir olmurlar. Bundan başqa, aparıcı dövlətlər arasında atom silahının yayılmaması haqqında müqavilələr də vardır. Halbuki, çox ölkələrin istehsal etməyə imkanları olan bioloji və kimyəvi silahların istifadə

olunması Konvensiyalarla tam qadağan edilmişdir.

Yuxarıda sadalanan sənədlər müasir humanitar hüququn əsasını təşkil edir. Lakin, Beynəlxalq Humanitar Hüquq təkcə bu sənədlərlə məhdudlaşmır və özündə bu sənədlərdən əlavə xeyli mənbəni birləşdirir. Beynəlxalq tribunalların nizamnamələrini, BMT Baş Assambleyasının birbaşa müharibə qurbanlarının müdafiəsinə aid müxtəlif qətnamələrini buna misal göstərmək olar. Bu cür mənbələrin sayı o qədər çoxdur ki, onların hamısının adlarının bir dərslikdə çəkilməsi belə mümkün deyildir.

1949-cu il **Cenevrə Konvensiyalarının başlıca (əsas) müddəaları** sırasında onların hamısı üçün eyni olan ilk iki maddə diqqəti cəlb edir.

“Konvensiyaya əməl olunması” başlıqlı **Maddə 1** “Razılığa gələn Yüksək Tərəflərin bütün hallarda bu konvensiyaya əməl edəcəklərini və əməl olunmasını təmin edəcəklərini öhdələrinə götürdüklərini” bəyan edir.

Bu maddələrdəki “Bütün hallarda” ifadəsi, o cümlədən, düşmənin Konvensiyanın iştirakçısı olmadığı hallarda; “əməl olunmasını təmin edəcəkləri” tələbi dövlətin üzərinə digər dövlətlər və silahlı müxalifət birləşmələri tərəfindən də Cenevrə Konvensiyalarına riayət olunması üzrə kollektiv məsuliyyət qoyulduğunu nəzərdə tutur. Birinci Əlavə Protokol da dövlətin üzərinə Konvensiyaya əməl olunması üzrə kollektiv məsuliyyət qoyur (– **İ.M.**).

“Konvensiyanın tətbiqi” başlıqlı **ikinci maddəyə** uyğun olaraq, Cenevrə Konvensiyaları, “iki və ya daha çox Razılığa gələn Yüksək Tərəf arasında baş verə bilən bütün elan olunmuş müharibə və ya hər hansı digər silahlı münaqişə hallarında, - hətta onlardan biri müharibə vəziyyətini tanımasa belə, - tətbiq olunmalıdır. Konvensiyalar, dinc dövrdə həyata keçirilməli olan müddəaları çıxmaq şərti ilə,- həmçinin Razılığa gələn Yüksək Tərəflərdən birinin ərazisinin qismən və ya tamamilə işğal olunduğu bütün hallarda, - hətta bu işğal heç bir silahlı müqavimətlə qarşılaşmasa belə, - tətbiq olunur.

Maddə 2 “Münaqişənin tərəfi olan Dövlətlərdən biri bu Konvensiyanın iştirakçısı olmasa belə, Konvensiyanın iştirakçısı olan Dövlətlər öz qarşılıqlı münasibətlərində Konvensiya ilə bağlı qalacaqlarını, həm də onların əgər yuxarıda göstərilən Dövlət Konvensiyanın müddəalarını qəbul və tətbiq edirsə, həmin Dövlətə münasibətdə də Konvensiya ilə bağlı olacaqlarını”, - bəyan edir.

Cenevrə Konvensiyaları bütövlükdə 429, bu Konvensiyalara iki Əlavə Protokol isə daha 128 maddəni özündə birləşdirir. Beləliklə, yalnız müasir Cenevrə hüququ 557 maddədən ibarətdir və bu qədər böyük hüquqi materialı mənimsəmək olduqca çətindir. Buna görə də hər bir müasir silahlı münaqişənin başlanma səbəbləri, gedişatı və nəticələri hüquqşünasların və BHH üzrə ekspertlərin iştirakı ilə müzakirə olunur, öy-

rənilir, araşdırılır və həlli üçün müvafiq yollar tövsiyə edilir. Hər bir iri hərbi qruplaşmalarda hərbi hüquqşünaslardan ibarət xüsusi şöbələr fəaliyyət göstərir.

Amma məlum məsələdir ki, silahlı münaqişə zonalarında olan insanların böyük əksəriyyəti hüquqi təhsilə malik deyil və təbii ki, Cenevrə Konvensiyalarının və onlara Əlavə Protokolların maddələrini təfərrüatı ilə bilmir. Bununla bərabər, bütün insanların, o cümlədən, kombatantların, hərbi əsirlərin, heç olmasa BHH-nin əsas prinsipləri haqqında təsəvvürləri, müharibə jurnalistlərinin isə ekspert səviyyəsində biliyi və dünyagörüşü olmalıdır.

Humanitar hüququn **kvintessensiyası** (*lat. – quinta essentia –beşinci mahiyyət*) sayılan aşağıdakı yeddi əsas müddəə məhz bu məqsədlə yaradılmışdır. Bu müddəaların məzmunu hüquqi qüvvəyə malik deyil, sadəcə olaraq Beynəlxalq Humanitar Hüquq haqqında biliklərin yayılmasına imkan yaradır:

1. Döyüş silahını yerə qoymuş, döyüş əməliyyatlarında bilavasitə iştirak etməyən şəxslər, həmçinin, xəstələnmə, yaralanma, tutulma və ya hər hansı səbəb üzündən sıradan çıxmış şəxslər, xüsusilə də mülki əhali onların həyatlarına hörmət, fiziki və psixi toxunulmazlıq hüququna malikdirlər. Bütün hallarda onlar heç bir xoşagəlməz ayrılıq-qeyri-səadət qoyulmadan müdafiə və insani rəftardan istifadə hüququna malikdirlər.

2. Könüllü surətdə əsir düşən və ya hərbi əməliyyatlarda iştirakını dayandıran düşməni öldürmək və ya ona bədən xəsarəti yetirmək qadağan olunur.
3. Yaralılar və xəstələr toplanılmalı və onları öz hakimiyyəti altında saxlayan tərəf həmin şəxslərə qayğı göstərməlidir. Tibbi personal, tibbi müəssisələr, nəqliyyat vasitələri və tibbi materiallar da müdafiə altında olurlar. Qızıl Xaç, Qızıl Aypara və Qırmızı Kristal insanlara və obyektlərə hörmət edilməsini tələb edən fərqləndirici nişanlardır və onlara hörmətlə yanaşılmalıdır.
4. Düşmən tərəfə əsir düşmüş döyüş iştirakçılarının (kombatantların) və mülki əhalinin həyatına, şərafinə, şəxsi hüquqlarına, siyasi, dini və digər fikirlərinə hörmət edilməlidir. Onlar bütün zorakılıq aktlarından və yaxud repressiyalardan qorunmalıdır. Onların öz ailələrinə özləri barədə xəbər vermək və onlardan xəbər almaq, həmçinin kömək almaq hüququ vardır.
5. Hər bir kəs əsas məhkəmə zəmanətlərinə malik olmalıdır. Heç bir kəs etmədiyi hərəkətə görə məsuliyyət daşımır. Heç kim işgəncələrə, bədən cəzalarına, qəddar və təhqiredici rəftara məruz qala bilməz.
6. Münaqişə tərəflərinin və onların silahlı qüvvələrinin üzvlərinin müharibə metod və vasitələrini seçmək hüququ sonsuz deyil. Lazımsız

itkilərin və yaxud həddən artıq əzabların səbəbi ola biləcək müharibə metod və yaxud silahların istifadəsi qadağandır.

7. Münaqişə tərəfləri hər zaman mülki əhalinin və mülki sərvətlərin qorunması məqsədilə mülki əhali və silahlı dəstələr arasında fərq qoymalıdır. Bütövlükdə mülki əhaliyə və həmçinin ayrı-ayrı mülki şəxslərə qarşı hücum edilə bilməz. Hücumlar yalnız hərbi obyektlərə qarşı edilə bilər.

Cenevrə hüququnun formalaşması öz başlanğıcını 1864-cü il Cenevrə Konvensiyasından (1906-cı və 1929-cu illərdə yenidən nəzərdən keçirilmiş və əlavələr edilmişdir) götürür. 1949-cu il avqust ayının 12-də Cenevrə Konvensiyalarının qəbul olunmuş son variantları və 1977-ci, 2005-ci illərdə bu Konvensiyalara əlavə edilmiş üç Protokol Beynəlxalq Humanitar Hüququn (BHH) əsas qaynaqları sayılır.

Haaqa hüququnun yaranmasında başlanğıc nöqtəsi rolunu 1899-cu ildə qəbul olunmuş və 1907-ci ildə yenidən baxılmış Haaqa Konvensiyası oynayır.

Silahlı münaqişələr hüququ kimi tanınan **Beynəlxalq Humanitar Hüquq** iki əsas qoldan ibarətdir. Birinci qol **Cenevrə hüququ**, ikinci qol isə **Haaqa hüququ** adlanır. Cenevrə hüququnu beynəlxalq ictimaiyyətdə, mütəxəssislər arasında “humanitar hüquq” da adlandırırlar. O cümlədən, kütləvi informasiya vasitələri də bu ifadədən geniş istifadə edir. Haaqa

hüququ ilə bağlı isə “müharibə hüququ” termini geniş yayılmışdır.

Cenevrə hüququ:

- a) silahlı qarşıdurmanın qurbanları olan yaralıları və xəstələri;
- b) dənizdə hərbi əməliyyatlar zamanı gəmi qəzasına uğrayanları;
- c) mulki əhalini və hərbi əsirləri;
- d) hərbi əməliyyatlarda iştirak etməyən şəxsləri (mülki əhalini və bir sıra xüsusi statuslu şəxsləri) müdafiə edir.

Cenevrə hüququ sırf humanitar xarakter daşıyır və silahlı münaqişələr zamanı insanın müdafiəsinə yönəlmişdir. Cenevrə hüququ müstəsna olaraq müharibə qurbanlarının müdafiəsi məqsədi ilə işlənib hazırlanmışdır. Bu hüquq Haaqa hüququndan fərqli olaraq dövlətlərə fərdin zərərinə olan heç bir hüquq vermir.

Haaqa hüququnun mətnini hazırlayanlar da müharibə və insanların qorunması problemlərinə humanizm ideallarından yanaşmışlar. Lakin, bu hüququn əsas məqsədi daha çox hərbi hərəkətlərin tənzimlənməsindən ibarətdir. Bununla əlaqədar olaraq, Haaqa hüququ qismən hərbi əməliyyatların vacibliyinin başa düşülməsinə və dövlətin saxlanması ideyalarına əsaslanır.

Haaqa hüququ:

- a) döyüşənlərin hüquq və öhdəliklərini tənzimləyir;
- b) düşməyə zərər vurulmasının vasitə və metodlarının seçilməsini məhdudlaşdırır;
- c) hərbi zərurətlə əsaslandırılmamış zorakılığı məhdudlaşdırır.

Cenevrə hüququ (Cenevrə Konvensiyaları) və Haaqa hüququ (Haaqa Konvensiyaları) uzun müddət Qərbdə beynəlxalq hüququn ayrı-ayrı sahələri kimi nəzərdən keçirilmişdir. Onları birləşdirən “beynəlxalq humanitar hüquq” termini isə real praktikada, sahə elmində və kütləvi informasiya vasitələrində yalnız XX əsrin sonuncu rübündə möhkəmlənmişdir.

Bununla bərabər, XIX əsrin sonlarında - XX əsrin əvvəllərində artıq yuxarıda adları çəkilmiş müqavilələrdə Cenevrə və Haaqa konvensiyalarının müəyyən qədər kəsişməsi və bir-birini tamamlaması müşahidə olunur. Məsələn, 1907-ci il Haaqa konvensiyalarında hərbi əsirlərin, dənizdə hərbi əməliyyatlar zamanı gəmi qəzalarına uğramış şəxslərin statusuna aid bölmələr var idi. Bu bölmələri məntiqə uyğun olaraq, Cenevrə hüququna aid etmək olar. Sonralar bu bölmələr həqiqətən də 1929-cu və 1949-cu il Cenevrə Konvensiyalarına daxil edilmişdir.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra Cenevrə və Haaqa hüquqları normalarının bir-biri ilə daha çox kəsişməsi baş verir. Buna gözəl nümunə kimi, Cenevrə Konvensiyalarına 1977-ci ildə qəbul olunmuş iki Əlavə protokolu göstərmək olar. Bu sənədlər əənəvi olaraq Haaqa hüququna aid olan, məsələn, kombatantların (hərbi əməliyyatların iştirakçıları) davranışı haqqında müddəaları özündə ehtiva edir. Ona görə də müasir dövrdə Beynəlxalq Humanitar Hüququn Cenevrə və Haaqa hüquqları kimi iki hissəyə bölünməsi bir qədər şərti xarakter daşıyır. Bununla yanaşı, Beynəlxalq Humanitar Hüququn qüvvədə olan normativ sənədlərindən 1949cu il dörd Cenevrə Konvensiyalarını və onlara iki Əlavə Protokolu adətən Cenevrə hüququna, 1954, 1972, 1980, 1993, 1997-ci il konvensiyalarını isə Haaqa hüququna aid edirlər.

1.4. Beynəlxalq Humanitar Hüququ tənzimləyən əsas sənədlər

İkinci Dünya müharibəsi (1939 - 1945-ci illər) tarixdə bəşəriyyətin ən çox insan itkisi ilə üzləşdiyi müharibə hesab olunur. Tədqiqatçılar bu müharibədə öldürülmüş mülki şəxslərin sayını həlak olmuş hərbiçilərin sayı ilə müqayisə edirlər. Bu faciəvi hadisələrdən narahat olan dünya ictimaiyyəti real praktikanı və əvvəlki rəsmi sənədləri təkrar nəzərdən keçirərək, müharibə qurbanları olan mülki əhalinin müdafiəsi ilə bağlı yeni Cenevrə konvensiyalarını qəbul edir. Həm bu konvensiyalar, həm də 1977-ci ildə onlara əlavə kimi qəbul olunmuş iki protokol humanitar hüququn qorunması sahəsində əmələ gəlmiş problemlərin həllində mühüm rol oynamağa başlayır.

1949-cu ildə Diplomatik konfransın başlıca nailiyyəti hesab olunan dörd Cenevrə konvensiyası qəbul olunmuşdur. Konfrans beynəlxalq humanitar hüququn əsasını təşkil edən aşağıdakı prinsipləri bəyan etmişdir:

- a) istənilən şəraitdə insana hörmətlə yanaşılmalı və buna zəmanət verilməlidir;
- b) insana hədə-qorxu gəlmək, işgəncə vermək, ona qarşı təzyiqlik tədbirləri tətbiq etmək, kollektiv cəzalandırmaq, girov götürmək və deporta-

siya etmək qadağandır.

Qəbul olunmuş sənədlər, eyni zamanda, aşağıdakı məzmununa malik vacib müddəaları özündə ehtiva edir:

- döyüşən ordularda yaralıların və xəstələrin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında;
- dənizdəki silahlı qüvvələrə mənsub gəmilər qəzaya uğrayarkən yaralıların, xəstələrin və zərərçəkmiş şəxslərin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında;
- hərbi əsirlərə insani münasibət göstərmək haqqında;
- mülki əhalinin müdafiəsi haqqında.

Beynəlxalq humanitar hüququ tənzimləyən əsas sənədlərdən biri də “Bakterioloji və toksiki silahların işlənilib hazırlanmasının, istehsalının və ehtiyatlarının yığılıb saxlanılmasının qadağan edilməsi haqqında” Konvensiyadır. Bu konvensiya 1972-ci ildə qəbul edilmişdir.

1974-1977-ci illərdə müxtəlif mərhələlərlə keçirilmiş Diplomatik konfranslarda tərtib edilmiş Əlavə protokollar beynəlxalq humanitar hüququn ən sanballı hüquqi toplularından biri hesab olunur. Bu sənədlərin müddəalarını hər bir kəs, xüsusilə də ictimai fikri formalaşdıran, əhalini məlumatlandıran və humanizm ruhunda tərbiyə edən şəxslər mütləq bilməlidirlər.

Bu protokollarda münaqişələr zamanı mülki əhalinin toxunulmazlığı xüsusilə vurğulanır. Bu zaman əsas diqqət mülki əhali və mülki obyekt məfhumlarının tam dəqiqləşdirilməsinə, onları ordu və hərbi obyektlərdən fərqləndirən cəhətlərə cəlb edilir. Protokolların maddələri müharibə vaxtı tarixi abidələrin, incəsənət əsərlərinin, dini sitayiş yerlərinin mühafizə olunmasını təsdiq edir; aclığın müharibənin aparılması vasitəsi kimi istifadə olunmasını və bununla əlaqədar olaraq, kənd təsərrüfatı obyektlərinə və sahələrinə, mal-qaraya, içməli su hövzələrinə, digər həyat əhəmiyyətli obyektlərə hücumları qadağan edir.

Ayrıca bir maddədə ətraf mühitin mühafizəsindən söhbət açılır. Bu, Əlavə Protokolun Konvensiyaya gətirdiyi əsas yeniliklərdən biridir. Digər bir maddə təhlükəli gücə malik obyektlərə hücum edilməsini qadağan edir. Xüsusilə də əgər bu obyektlər (məsələn, nəhəng su bəndləri, dambalar, atom elektrik stansiyaları və s.) hərbi əməliyyatların dəstəklənməsi üçün birbaşa, daimi və əhəmiyyətli dərəcədə istifadə olunmursa, bu cür obyektlərə hücum mülki əhaliyə ölçüyəgəlməz dərəcədə ziyan vura bilər. Mülki əhaliyə qarşı təzyiqliq tədbirlərinin tətbiq edilməsi də qadağandır.

1979-1980-ci illərdə BMT-nin egidası altında beynəlxalq konfrans keçirilir və konfrans 1980-ci il oktyabrın 10-da adi silahların müəyyən növlərinin – insana həddən artıq xəsarət yetirən və yaxud da seçmək imkanına malik olan silahların qadağan

edilməsi və ya istifadə edilməsinin məhdudlaşdırılması haqqında mü-hüm Konvensiya qəbul edir. Bu konvensiya beynəlxalq humanitar hüquqa olduqca sanballı və mühüm əlavə töhfə verən sənəd hesab olunur. Konvensiyaya əlavə üç protokol son dövr üçün yeni istehsal olunan silahların istifadəsini qadağan edir.

I Protokol insan bədənində qəlpələrinin rentgenlə müəyyən edilməsi mümkün olmayan mərmilərin istifadəsini qadağan edir.

II Protokol minaların, mina-tələlərin və bu sər-kidən olan digər döyüş ləvazimatlarının mülki əhaliyə qarşı istifadəsini və ya seçmə yolu ilə tətbiqini mühakimə edir.

III Protokol yandırıcı silahların istifadəsini məhdudlaşdırır.

Beynəlxalq humanitar hüquqa aid mühüm sənədlər arasında 1993-cü ildə qəbul olunmuş “Kimyəvi silahların işlənilib hazırlanmasının, istehsalının, yığılıb saxlanılmasının və istifadəsinin qadağan edilməsi və onun məhv edilməsi haqqında” Konvensiyadır. 1954-cü ildə “Silahlı münaqişə zamanı mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında” Haaqa konvensiyası, 1999-cu ildə isə bu Konvensiyaya Əlavə protokol qəbul olunur.

Yuxarıda qeyd olunan, beynəlxalq və qeyri-beynəlxalq münaqişələrin qurbanlarının müdafiəsini gücləndirən 1949-cu il Cenevrə konvensiyaları və 1977-ci ildə bu konvensiyalara qəbul olunmuş əlavə protokollar

(bu sənədlərdə təxminən 600 maddə var) beynəlxalq humanitar hüquq (BHH) sahəsində əsas müqavilələr hesab olunur. BHH beynəlxalq ümumi hüququn mühüm tərkib hissəsi kimi, bir tərəfdən, silahlı münaqişə dövründə döyüş əməliyyatlarında iştirak etməyən və ya öz iştirakını artıq dayandırmış şəxslərin müdafiəsinə, digər tərəfdən isə müharibənin aparılmasının metod və vasitələrinin məhdudlaşdırılmasına, münaqişə nəticəsində zərər çəkmiş və ya çəkə biləcək şəxslərin və əmlakın müdafiəsinə yönəldilmiş hüquqi normaların toplusudur.

Cenevrə konvensiyalarında, həmçinin, insanların iztirablarının yüngülləşdirilməsində Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsinin oynadığı rol müəyyən edilir. Dörd Cenevrə konvensiyasının hər biri üçün eyni olan Maddə 3 BQXK-ya beynəlxalq, həm də qeyri-beynəlxalq silahlı münaqişələr zamanı zərərçəkənlərə nəinki öz xidmətlərini təklif etməyə, eyni zamanda, bu cür münaqişələrin qurbanlarına minimal köməklik göstərməyə də icazə verir.

Beynəlxalq müqavilələrə, yəni Cenevrə konvensiyalarına və Əlavə protokollara yalnız dövlətlər qoşula bilirlər. Artıq demək olar ki, dünyanın bütün ölkələri (təxminən 190 dövlət) bu nüfuzlu beynəlxalq təşkilatın üzvüdür. Bu konvensiyaların daha çox iştirakçı toplamış beynəlxalq müqavilələrin sırasına daxil olduğunu nəzərə alsaq, sözügedən beynəlxalq-hüquqi aktların

universal xarakter daşdığına heç bir şübhə yeri qalmadığını açıq-aydın göstərir.

Beynəlxalq Humanitar Hüququn (bu hüququ həmçinin silahlı münaqişə və ya müharibə hüququ da adlandırırlar) formalaşmasında mühüm rol oynayan amillərdən biri də ümumi insan haqları hüququ amilləridir. Beynəlxalq Humanitar Hüquq və insan hüquqları bir-birindən ayrı inkişaf etsələr də, məzmunlarına görə də bir-birindən fərqlənsələr də, bu iki hüquq bir-birlərini tamamlayırlar, çünki onların hər ikisinin ümdə vəzifəsi insanı, xüsusilə də onun yaşamaq hüququnu qorumaqdan ibarətdir. Lakin onlar bu vəzifəni müxtəlif şəraitdə və müxtəlif üsullarla yerinə yetirirlər. Humanitar hüquq silahlı münaqişə situasiyasında tətbiq olunur, insan hüquqları isə insanı bütün həyatı boyu və istənilən şəraitdə qoruyur. Humanitar hüququn məqsədi müharibənin insanlara gətirdiyi iztirabları yüngülləşdirərək münaqişə qurbanlarını qorumaqdan ibarətdir. İnsan hüquqları isə fərdin müdafiəsi və onun inkişafına yardım üçün nəzərdə tutulmuşdur. Humanitar hüquq ilk növbədə münaqişə şəraitində düşmən tərəfin əlinə keçmiş şəxslərlə davranışı, eyni zamanda, kütləvi şəkildə insan itkisinin qarşısının alınması məqsədi ilə döyüş əməliyyatlarının aparılmasını tənzimləyir. İnsan hüquqları isə əsasən hakimiyyətlə şəxs arasında münasibətlərin tənzimlənməsini qarşısına məqsəd qoyur.

Beynəlxalq Humanitar Hüquq, əsasən, normativlər və ya ənənəvi qəbul olunmuş beynəlxalq hüquqi

müddəalar toplusundan ibarətdir. Bu müddəalar silahlı münaqişə hallarında insanın şəxsiyyətinə hörmətlə yanaşmanı təmin edir. BHH humanistlik hissələrinə əsaslanaraq, döyüşən tərəflərin öz rəqibinə müharibənin məqsədləri ilə müəyyənləşdirilmiş zərərdən artıq ziyan vurmamaq (məhv edilməsi və ya zəiflədilməsi) prinsipindən çıxış edir. BHH özündə “Cenevrə hüququ”nu (hərbi əməliyyatlarda iştirakını dayandırmış hərbcilərin və ya bu əməliyyatlarda iştirak etməyən şəxslərin müdafiəsi), həmçinin “Haaqa hüququ”nu (hərbi əməliyyatların aparılması zamanı döyüşən tərəflərin hüquq və öhdəliklərin müəyyən edilməsi; düşməyə zərbə endirərkən vəsaitlərin seçilməsinin məhdudlaşdırılması) ehtiva edir.

Beynəlxalq silahlı münaqişələrdə dörd Cenevrə konvensiyası və I Əlavə protokol tətbiq edilir.

BHH beynəlxalq silahlı münaqişələrlə daxili silahlı münaqişələr arasında müqayisələr aparır. Beynəlxalq silahlı münaqişələrdə ən azı iki dövlətin silahlı qüvvələri iştirak edir. Milli azadlıq müharibələri beynəlxalq silahlı münaqişələrə bərabər tutulur.

Qeyri-beynəlxalq silahlı münaqişə zamanı mübarizə bir dövlətin ərazisində nizami silahlı qüvvələrlə silahlı qruplaşmalar arasında və yaxud da silahlı qruplaşmalar arasında gedir. Bu halda dörd Cenevrə konvensiyasının hamısı üçün eyni olan Maddə 3 və II Əlavə protokol tətbiq edilir.

Beynəlxalq humanitar hüquq daha bir məhfumu

– daxili ixtişaşlar (və ya çaxnaşmalar) məhfumunu özündə ehtiva edir. Daxili ixtişaşlar zorakılıq aktları nəticəsində ölkə daxilində qayda-qanunun ciddi şəkildə pozulması ilə xarakterizə olunur, lakin silahlı münaqişə əlamətlərinə malik olmurlar. Bu cür hallarda ictimai asayişin bərpa edilməsi və saxlanılması üçün dövlət tərəfindən güc tətbiq edilmir.

Beynəlxalq Humanitar Hüququn bir qrup normaları silahlı münaqişə ilə bağlı bütün humanitar problemlərin tam həllinə qədər olan dövrdə (əksər hallarda hərbi əməliyyatlar başa çatdıqdan sonra) qüvvədə olan müddəaları özündə ehtiva edir.

I Əlavə protokolun 3-cü Maddəsi Cenevrə konvensiyasının və Əlavə protokolun tətbiq olunmasının hərbi əməliyyatların (işğal olunmuş ərazilərdə isə işğalın) tam dayandırılması ilə başa çatdırılmasını nəzərdə tutur.

Beləliklə, yuxarıda sözügedən əsas qaydalar xüsusi əhəmiyyətə malikdir və onlar aşağıdakı tədbirlərin görülməsini nəzərdə tutur:

- 1) I və II Cenevrə konvensiyalarının tətbiqi, yalnız istər hərbi qulluqçulardan, istərsə də mülki şəxslərdən olan bütün yaralılar, xəstələr və gəmi qəzalalarına uğramış şəxslər azad olunduqdan, vətənlərinə qaytarıldıqdan və ya istəklərinə uyğun yerləşdirildikdən sonra dayandırılır;
- 2) III Cenevrə konvensiyasının tətbiqi yalnız bütün

- hərbi əsirlər azad olunduqdan, vətəninə qaytarıldıqdan və ya istəyinə uyğun yerləşdirildikdən sonra dayandırılır;
- 3) V Cenevrə konvensiyasının işğal olunmuş ərazilərdə tətbiqi yalnız bütün işğal olunmuş ərazilər işğaldan tam azad olunduqdan, bütün müsahibə keçmiş mülki şəxslər azad olunduqdan, onların repatriasiyasından və əvvəlki yaşayış yerlərinə qaytarılmalarından və yerləşdirilmələrindən sonra dayandırılır;
 - 4) Beynəlxalq humanitar hüququn ayrı-ayrı şəxslərlə, kombatantlarla, düşmənin ərazisində himayə olunan şəxslərlə və işğal olunmuş ərazilərdə saxlanılan mülki şəxslərlə bağlı tətbiqi yuxarıda qeyd olunan təqdimat əsasında dayandırılır.

Silahlı münaqişə şəraitində baş verən proseslərin mürəkkəbliyini və qeyri-müəyyənliyini nəzərə alaraq, yalnız hərbi müxbirlərin deyil, o cümlədən bütün KİV işçilərinin Cenevrə konvensiyalarının 3-cü maddəsində sadalanan və müharibə qurbanlarının müdafiəsi məqsədi ilə tətbiq olunan aşağıdakı əsas müddəaları bilmələri xüsusilə vacibdir:

1. Hərbi əməliyyatlarda öz iştirakını dayandırmış, həmçinin həmin əməliyyatlarda birbaşa iştirak etməyən şəxslər öz həyatlarına hörmət, eyni zamanda, mənəvi və fiziki toxunulmazlıq

hüququna malikdirlər. Bütün hallarda onlar müdafiə və heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan insani rəftardan istifadə hüququna malikdirlər.

2. Könüllü surətdə əsir düşmüş və ya hərbi əməliyyatlarda iştirakını dayandırmış düşməni öldürmək və ya ona bədən xəsarəti yetirmək qadağan edilir.

3. Yaralılar və xəstələr döyüş meydanlarından götürülməli və onlara münaqişə iştirakçı-ları tərəfindən müvafiq kömək göstərilməlidir. Həmçinin, tibbi personal, sanitar təsisatlar, nəqliyyat və avadanlıqlar da müdafiə altında olmalıdır. Qızıl Xaç və Qızıl Aypara emblemləri bu müdafiənin rəmzləri hesab olunurlar və onlara hörmətlə yanaşılmalıdır.

4. Əsir götürülmüş və düşmənin hakimiyyəti altında olan hərbi əməliyyat iştirakçıları və mülki şəxslər öz həyatlarının saxlanması və ləyaqətlərinə hörmət bəslənməsi, eyni zamanda zorakılıq aktlarından və təqibdən müdafiə hüququna malikdirlər. Onlar öz ailə üzvləri ilə yazışmaq və tibbi yardım almaq hüququna da malik olmalıdırlar.

5. Hər bir insana əsas məhkəmə zəmanətləri təqdim olunmalıdır. Heç bir kəs onun törətmədiyi cinayətə görə məsuliyyət daşımır. Heç bir kəsə qarşı fiziki və mənəvi işgəncələr, həmçinin buna bərabər tutulan bədən xəsarətləri və ya

ləyaqəti təhqir edən rəftar tətbiq oluna bilməz.

6. Münaqişədə iştirak edən tərəflərə və onların silahlı qüvvələrinin tərkibinə daxil olan şəxslərə döyüş əməliyyatlarının metod və vasitələrinin seçimində müəyyən məhdudiyətlər tətbiq edilir. İnsanlara həddindən artıq zərər vuran və ya iztirab gətirən silahların və hərbi əməliyyatların aparılması metodlarının tətbiqi qadağandır.

7. Münaqişə iştirakçısı olan tərəflər mülki əhalinin və mülki obyektlərin qorunmasının təmin olunması məqsədi ilə mülki əhali ilə kombatantlar arasında həmişə fərq qoymalıdırlar. Mülki əhali bütövlükdə, ayrı-ayrılıqda isə heç bir mülki şəxs heç vaxt hücumla məruz qala bilməz. Yalnız hərbi obyektlərə hücum oluna bilər.

Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsinin hazırladığı bu normalarda beynəlxalq humanitar hüququn mahiyyəti öz əksini tapır. Onlar hüquqi sənəd qüvvəsinə malik deyillər və qüvvədə olan sazişləri əvəz edə bilməzlər. Amma, bütün bunlara baxmayaraq, BHH-nin normalarına yalnız hökumətlər və onların silahlı qüvvələri deyil, eyni zamanda, silahlı müxalifət və ya münaqişədə iştirak edən istənilən digər tərəf riayət etməlidir.

Sözügedən müddəaların yerinə yetirilməsinin əsas ağırlığı, sözsüz ki, dövlətlərlə yanaşı, Beynəlxalq

Qızıl Xaç Komitəsinin, Qızıl Xaç və Qızıl Aypara milli cəmiyyətlərinin üzərinə düşür. Bu qurumlar Beynəlxalq Qızıl Xaç və Qızıl Aypara Cəmiyyətləri Federasiyası ilə birlikdə Beynəlxalq Qızıl Xaç və Qızıl Aypara Hərəkətini təşkil edirlər. Beynəlxalq Hərəkət dünyanın əksər ölkələrində (təxminən 180 ölkə) fəaliyyət göstərir. Beynəlxalq Hərəkət öz fəaliyyətində aşağıdakı yeddi başlıca prinsipi rəhbər tutur:

- a) humanizm,
- b) tərəfsizlik,
- c) neytrallıq,
- d) müstəqillik,
- e) könüllülük,
- f) birlik,
- g) universallıq.

Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsi özünün nizamnamə tələblərinə uyğun olaraq:

- tərəfsiz, neytral və müstəqil təşkilatdır (Suigeneris – xüsusi növ təşkilat);
- beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən verilmiş səlahiyyətlərə (mandata) malikdir;
- vuruşan tərəflər arasında neytral vasitəçi qismində çıxış edir;
- beynəlxalq humanitar hüququn təbliğatçısı və qoruyucusudur;

- silahlı münaqişə, daxili iğtişaş və ölkə daxilindəki zorakılıqların qurbanlarına müvafiq kömək və müdafiənin təmin olunmasına çalışır. BQXK dünyanın 60-dan çox ölkəsində fəaliyyət göstərir. Bu mütəbər beynəlxalq təşkilatın Azərbaycanda da nümayəndəliyi vardır.

Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsi müasir beynəlxalq humanitar hüquq sahəsində ilk sazişin (1864-cü il Cenevrə konvensiyası) bağlanması təşəbbüsçüsü kimi beynəlxalq hüququn bu sahəsinin zamanın tələblərinə uyğun gəlməsinə nəzarət edir. Bununla əlaqədar olaraq, o öz rolunu aşağıdakı kimi görür:

- ❖ münaqişələrin xarakterlərindəki dəyişikliklərin izlənməsi;
- ❖ yeni müddəaların qəbul olunması məqsədi ilə hökumətlərə konsultativ və texniki yardımın göstərilməsinin təşkil edilməsi;
- ❖ diplomatik konfranslar tərəfindən qəbul olunmaq məqsədi ilə yeni sənədlərin layihələrinin hazırlanması.

XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq dünyada silahlı münaqişələrin sayının artması, yeni-yeni “qaynar nöqtə”lərin peyda olması və bu “qaynar nöqtə”lərdə çalışan jurnalistlərin həyatı üçün təhdidlərin daha da gücləndiyi bir vaxtda jurnalistin fiziki və hüquqi

müdafiəsi məsələləri beynəlxalq təşkilatların diqqətini daha çox cəlb etməyə başlamışdır. BMT-nin 1974-cü ildə BHH-nın inkişafı ilə əlaqədar keçirilmiş xüsusi diplomatik konfransı bu məsələləri geniş müzakirə etmiş silahlı qarşıdurma şəraitində işləyən jurnalistlərin müdafiəsi ilə bağlı xüsusi tədbirlərin hazırlanması haqqında qərar qəbul etmişdir. maddə salınmışdır və nəhayət Cenevrə konvensiyalarına İƏlavə Protokola “Jurnalistin müdafiəsi tədbirləri” başlıqlı maddə daxil edilmişdir (iyun 1977-ci il) və müvafiq tədbirlər 79-cu maddədə öz əksini tapır:

- a) Silahlı münaqişə zonasında təhlükəli ezamiyyətdə olan jurnalist adi vətəndaş kimi BHH-nın vətəndaşlara şamil edildiyi bütün müdafiə hüquqlarından istifadə edir;
- b) Silahlı qüvvələrdə akkreditə olunmuş hərbi müxbirlər xüsusi müdafiəyə aid edirlər. Bu tədbirlər 3-cü konvensiyanın 4A maddəsinin 4-cü yarımbəndi ilə nəzərdə tutulmuşdur.

Həmin protokolda göstərilmiş nümunəyə uyğun şəxsiyyət vəsiqəsi onu təqdim edən şəxsin həqiqətən jurnalist olduğunu təsdiq edir. Sözügedən şəxsiyyət vəsiqəsi onun silahlı münaqişə zonasında hüquqlarının müdafiəsinin təşkili istiqamətində nəzərdə tutulan ilk addımdır və bu sənədə görə milli qanunvericiliyə və təcrübəyə əsasən müəyyən olunduğu kimi,

həmin şəxs jurnalist hesab olunur. Həmçinin silahlı münaqişə zonasında işləyən jurnalistlərin beynəlxalq həmkarlar komitəsinin yaradılması təklif olunur. Hər bir hökumət həmin komitəyə vəsiqə verilən şəxslərin haqqında bütün məlumatları təqdim etməlidir və bu vasitə ilə jurnalistin identifikasiyası həyata keçirilir.

Jurnalistin müdafiəsi tədbirləri həyata necə keçirilməlidir? Bu sənəddə münaqişə tərəfləri olan dövlətlərdən jurnalistin müdafiəsi üçün özündən asılı olan aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb edilir. Münaqişə tərəfi olan dövlət:

1. Münaqişə nəticəsində yaranan bütün təhlükələrdən müdafiə şəraitini yaratmalıdır;
2. Jurnalistin daha təhlükəli zonalara getməyinin qarşısı hər vasitə ilə alınmalıdır;
3. Jurnalistin həmin zonaya daxil olduqdan sonra müdafiəsi üçün 4-cü Cenevrə konvensiyasının 75-135 maddələri ilə nəzərdə tutulan tədbirləri həyata keçirməlidir;
4. Jurnalistin ölümü, itkin düşməsi və əsir düşməsi haqqında məlumatları dərhal onun qohumlarına və beynəlxalq təşkilatlara bildirməlidir. Həmçinin, dövlətlər tərəfindən jurnalistin daha təhlükəli zonalara və yaxud da ümumiyyətlə silahlı münaqişə zonasına getməsinə qadağa qoya bilər. Həmin şərtlər mütləq milli qanunvericilikdə öz əksini tapmalıdır.

Silahlı münaqişə zonalarında çalışan jurnalistlərin hüquqi və fiziki müdafiəsi, fəaliyyətlərinin tənzimlənməsi məsələləri:

- a) BMT-nin İnsan hüquqları haqqında ümumi Bəyannaməsinin (Maddə 19. 10 de-kabr 1948-ci il) və
- b) Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın (Maddə 19, 22. 16 dekabr 1966-cı ildə qəbul olunmuş və Paktın 49-cu maddəsinə uyğun olaraq 23 mart 1976-cı ildə qüvvəyə minmişdir) müvafiq tələblərinə uyğun reallaşdırılır.

Bu praktikaya Avropa Şurasının hazırladığı və qəbul etdiyi sənədlər də sanballı töhfələr vermişdir. Avropa Şurasının “İnsan azadlıqları haqqında” 4 noyabr 1950-ci ildə qəbul edilmiş, 21 sentyabr 1970-ci ildə qüvvəyə minmiş 3 sayılı Protokolla, 20 dekabr 1971-ci ildə qüvvəyə minmiş 5 sayılı Protokolla, 1 yanvar 1990-cı ildə qüvvəyə minmiş 8 sayılı Protokolla, 1 noyabr 1998-ci ildə qüvvəyə minmiş 11 sayılı Protokolla dəyişikliklər və əlavələr edilmiş və 3 sentyabr 1953-cü ildə qüvvəyə minmiş Konvensiyasının “İfadə etmək (ekspression) azadlığı” başlıqlı 10-cu maddəsi ilə mülki əhaliyə təqdim olunan: hər kəsə (öz fikrini - tərç.) verilən ifadə etmək azadlığı hüququ (bu hüquqa öz rəyində qalmaq azadlığı, dövlət

hakimiyyəti orqanları tərəfindən hər hansı maneçilik olmadan və dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq, məlumat və ideyaları almaq və yaymaq azadlığı daxildir) silahlı münaqişə zonasında çalışan jurnalistlərə də şamil edilir.

Eyni zamanda, bu sənəddə jurnalistlərə verilən hüquqlarla yanaşı “... milli təhlükəsizlik, ərazi bütövlüyü və ya ictimai asayiş maraqları naminə ... , ixtişaşın və ya cinayətin qarşısını almaq üçün, sağlamlığın, yaxud mənəviyyətin mühafizəsi üçün, digər şəxslərin nüfuz və hüquqlarının müdafiəsi üçün gizli əldə edilmiş məlumatların açıqlanmasının qarşısını almaq üçün ... qanunla nəzərdə tutulmuş ... məhdudiyətlər” də tətbiq edilir və bu tədbirlər humanitar problemləri işıqlandıran jurnalistlərə münasibətdə də həyata keçirilir.

Avropa Şurasında KİV-lərin və jurnalistlərin müdafiəsi məsələləri üzrə xüsusi İşçi qrup fəaliyyət göstərir. İşçi qrup KİV-lərin və jurnalistlərin fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə yanaşı, onların təhlükəsizliklərinin təmin olunması ilə bağlı da ciddi sənədlərin layihələrinin hazırlanması və qəbul olunması istiqamətində səmərəli fəaliyyət göstərir.

Avropa Şurası Nazirlər Komitəsi “son 10 ildə jurnalistlərlə bağlı 827 ölüm halının qeydə alınmasından və bununla bağlı cinayətkarların yalnız 8 %-inin

məsuliyyətə cəlb edildiyindən”⁷ narahatlığını ifadə edərək, özünün 3 may 1996-cı il tarixli 98-ci iclasında “Münaqişə və gərginlik şəraitində çalışan jurnalistlərin müdafiəsi haqqında” xüsusi Bəyannamə qəbul etmişdir.

Bu bəyannamə dövlətləri bir daha öz ərazilərində jurnalistlərin fəaliyyətlərinin səmərəliliyini artırmaq üçün bütün lazımi tədbirləri görməyə və onların fiziki və hüquqi müdafiəsini təmin etməyə yönəlmiş aşağıdakı maddələri həyata keçirilməyə çağırır:

1. Avropa Şurasının Nazirlər Kabineti jurnalistlərə münasibətdə ölüm, itkin düşmə və başqa təcavüz aktlarının sayının artmasını pisləyir və hesab edir ki, bu cür aktlar, həmçinin, jurnalist peşəsinin azad və maneəsiz yerinə yetirilməsinə təhlükə yaradır.
2. Nazirlər Kabineti bütün dövlətlərə, o cümlədən, Avropa Şurasının bütün üzv-dövlətlərinə çağırışla müraciət edir, vətəndaşların və ictimaiyyətin ictimai maraq kəsb edən bütün məsələlər barədə məlumat almaq hüququnu tanımağa və hakimiyyət orqanlarının və digər cəlb edilmiş tərəflərin, xüsusilə də münaqişə və gərginlik

⁷ <http://eurasiadiary.az/news/special-reports/82380-son-10-ilde-dunyada-800-den-cox-jurnalist-oldurulub#.WBrGWDZf7Ko.facebook>

- şəraitində daha mühüm əhəmiyyət kəsb edən, hərəkətlərini qiymətləndirməyi bacarmağa çağırır.
3. Nazirlər Kabineti bir daha təntənəli şəkildə təsdiq edir ki, münaqişə və gərginlik şəraitində işləyən bütün jurnalistlər hər hansı bir məhdudiyət olmadan beynəlxalq humanitar hüququn, “İnsan hüquqları haqqında” Avropa Konvensiyasının və insan hüquqları sahəsində digər beynəlxalq hüquq alətlərinin təqdim etdiyi tam mühafizə hüququna malikdirlər.
 4. Nazirlər Kabineti üzv-dövlətlərin hakimiyyətlərinin jurnalistlərin mühafizəsi ilə bağlı verdikləri zəmanət öhdəliklərini bir daha təsdiq edir.
 5. Nazirlər Kabineti Ümumdünya mətbuat azadlığı günü münasibəti ilə özünün “Münaqişə və gərginlik şəraitində jurnalistlərin müdafiəsi haqqında” R (96) 4 №-li Təvsiyəsinə və ona əlavə edilmiş “Əsas prinsiplər”ə diqqət yetirir.
 6. Nazirlər Kabineti Baş Katiblə birlikdə Avropa Şurasının münaqişə və gərginlik şəraitində işləyən jurnalistlərin hüquq və azadlıqlarının pozulması haqqında informasiya almaq imkanlarının ümumi planda genişləndirilməsi yolları barədə məsələyə baxacaqdır.
 7. Bununla əlaqədar olaraq Nazirlər Kabineti hesab edir ki, Baş Katib üzv-dövlətlərdə münaqişə və gərginlik şəraitində jurnalistlərin hüquq və

azadlıqlarının pozulması haqqında məlumat aldığı hallarda operativ olaraq bütün lazımi tədbirləri görə bilər və üzv-dövlətləri bu məsələlərdə Baş Katiblə əməkdaşlığa çağırır.

Bəyannamə beynəlxalq hüquqi normaların olmasına baxmayaraq, KİV işçilərinin öz vəzifə borclarını yerinə yetirərkən onları gözləyən təhlükələrin getgədə artdığını bir daha qeyd edir, dövlətləri jurnalistləri iş vaxtı və həyatda gözləyən təhlükələrdən qorumaq üçün əməli mühafizə tədbirləri görməyə çağırır. Həmçinin, Avropa Şurası özünün də bu cəhdlərə qoşulacağı barədə öz üzərinə öhdəlik götürdüyünü elan edir. Bu işdə Avropa Şurasının münaqişə və gərginlik şəraitində jurnalistlərin mühafizəsi məsələləri üzrə İşçi qrupu tərəfindən irəli sürülən “Operativ nəzarət və cavab” mexanizmi əsas icraçı orqan funksiyasını yerinə yetirir.

1994-cü il dekabrın 7-8-də Praqada KİV sahəsində siyasət problemləri üzrə nazirlər səviyyəsində “KİV demokratik cəmiyyətdə” mövzusunda keçirilmiş IV Avropa konfransında qəbul olunmuş “Demokratik cəmiyyətdə kütləvi informasiya vasitələri haqqında” Bəyannamədə demokratik cəmiyyətdə KİV-in fəaliyyətinin strateji istiqamətləri və bu istiqamətlərdən biri kimi KİV-in azadlığı, jurnalistlərin müstəqilliyi və təhlükəsizliyi arasında qarşılıqlı əlaqənin dərk edilməsinin vacibliyi qeyd edilmişdir.

Konfrans bəzi KİV-də, o cümlədən, teleradio kompaniyalarında zorakılığın nümayiş etdirilməsindən və bu cür görüntülərin insanların psixikasına neqativ təsir göstərməsindən narahat olduğunu bildirmiş, KİV-də zorakılığın nümayiş etdirilməsi məsələlərinin mümkün “başlıca istiqamətlər”inin işlənib hazırlanması təşəbbüsü ilə çıxış etmişdir. Konfrans, həmçinin, KİV-də çalışan peşəkarlarla və müavfiq tənzimləyici orqanlarla məsləhətləşərək, münaqişə və gərginlik şəraitində işləyən jurnalistlərin müdafiəsinin və KİV-in rolunun gücləndirilməsi üçün mümkün vasitələrin öyrənilməsi barədə müvafiq tapşırıq vermişdir.

Praqa konfransında, həmçinin, “Jurnalist azadlıqlarının pozulması haqqında” Müraciət, “İctimai teleradio yayımlarının gələcəyi haqqında” və “Jurnalist azadlıqları və insan hüquqları haqqında” iki Qətnamə qəbul edilmişdir. Bu Qətnamələrdə informasiya sahəsində çalışanların fəaliyyət qaydaları və etik normaları öz əksini tapır, eyni zamanda, dövlətlərdən jurnalistin öz peşə fəaliyyətini həyata keçirməsi üçün lazımı şəraitin yaradılması tələb olunur.

Konfransda qəbul olunmuş sənədlərdə ekstremal şəraitdə işləyən jurnalistlərin öldürülməsi, işgəncə verilməsi, təqib olunması, hüquqlarının pozulması halları pislənilir və konfrans bütün ölkələrin rəhbərliklərini jurnalistlərin peşə fəaliyyətinin müdafiə olunmasına çağırır.

1.5. Beynəlxalq Humanitar Hüquqa riayət olunub-olunmaması problemləri

Beynəlxalq ictimaiyyəti, o cümlədən, jurnalist ictimaiyyətini narahat edən məsələlərdən biri də beynəlxalq humanitar hüquqa riayət olunub-olunmaması problemdir. Bu suala həmişə birmənalı şəkildə cavab vermək mümkün olmur. Uzun illərin müşahidələri beynəlxalq humanitar hüquqa heç də həmişə və tam riayət olunmadığını göstərir. Lakin, müharibənin özünün bəzi spesifik qanunauyğunluqlarından və bəzi psixoloji məqamlardan asılı olaraq, beynəlxalq humanitar hüquqa getdikcə daha çox əməl edildiyinin şahidi oluruq.

Beynəlxalq humanitar hüquqa əməl olunmasını nəinki beynəlxalq hüquq, həmçinin bir sıra digər amillər də ciddi tələb edir. Silahlı qüvvələrin, polisın, dövlət hakimiyyəti orqanlarının hərəkətlərinə nəinki BHH sahəsində mövcud olan beynəlxalq sənədlər, eyni zamanda ikitərəfli və çoxtərəfli dövlətlərarası müqavilələr də təsir göstərir. Məsələn, münaqişə tərəfi başa düşür ki, əgər onun silahlı qüvvələri humanitar hüquq pozuntularına yol verəcəksə, digər tərəf də analoji addımlar atmağa başlayacaq. Ona görə də o, öz vətəndaşlarını zorakılıqdan qorumaq məqsədi ilə beynəlxalq humanitar hüquqa riayət etməyə çalışır. Humanitar hüquqa riayət olunması təcrübədə qarşılıqlı inam ideyasına əsaslanan

təxminlərdən irəli gəlir. Siyasət dilində bu o deməkdir ki, münaqişədə iştirak edən tərəflərin hər biri öz öhdəliklərini yerinə yetirəcəkdir. Çünki, tərəflərdən biri digər tərəfin də məhz bu cür hərəkət edəcəyinə ümid edir.

Belə bir fikir də mövcuddur ki, quldurluq və soyğunçuluqla məşğul olan ordu həmişə hərbi hazırlıq və psixoloji baxımdan zəif olur. Başqa cür desək, humanitar hüquqa hörmətlə yanaşmaq hərbi bölmələrin döyüş qabiliyyətinin, nizam-intizamın əsas elementlərindən biri hesab olunur. Ona görə də beynəlxalq humanitar hüquqa əməl olunması ordunun maraqlarına da uyğun gəlir.

Humanitar hüquqa riayət olunmasına şərait yaranadan daha bir mühüm amil ictimai rəy amilidir. Kütləvi informasiya vasitələrində hansısa ölkənin ünvanına səslənən ittihamlar həmin ölkə haqqında mənfi rəy formalaşdırır və bu da nəticə etibarilə həmin ölkənin beynəlxalq səviyyədə təcridinə gətirib çıxara bilər.

Maraq kəsb edən tədbirlərdən biri də BHH-yə əməl olunmaması və ya da onun pozulması ilə bağlı həyata keçirilən və yaxud da həyata keçirilə biləcək tədbirlərdir.

Fikrimizi təsdiq etmək üçün dövlətlərin BHH-yə riayət olunması üzrə öhdəliklərini yerinə yetirmələrinə kömək edən tədbirləri nəzərdən keçirməyi məqsədə uyğun hesab edirik. Əlbəttə, bu sahədə aparılan tədqiqat işlərində jurnalistlərin fəaliyyətinə və ya onların

tərəfindən BHH-nin pozulmasına görə və ya da bu pozuntuya görə hansısa cəza tədbirinin tətbiqini nəzərdə tutan xüsusi bir bölməyə rast gəlməsək də, BHH-nin təmin olunması üzrə tədbirlər haqqında müddəalar vardır. KİV işçiləri bu müddəaları mütləq bilməlidirlər, çünki şəraitdən asılı olaraq, onlar bu situasiyaya cəlb oluna, onun könüllü və ya könülsüz iştirakçısına çevrilə bilirlər.

BHH-yə riayətin təmin olunması üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsi 1949-cu il Cenevrə konvensiyalarının hamısı və bu konvensiyalara Əlavə 1977-ci il Protokolu üçün eyni olan 1-ci maddə ilə nəzərdə tutulur. Bu öhdəlik hər bir yüksək razılığa gələn tərəfin bu hüquqa riayət etməyən razılığa gələn istənilən digər tərəfə münasibətdə müəyyən tədbirlər görməyə borclu olduğunu nəzərdə tutur.

Beynəlxalq və qeyri-beynəlxalq silahlı münaqişədə iştirak etməyən tərəflərin beynəlxalq hüququn pozulduğu hallarda ona riayət olunmasının təmin edilməsi üçün həyata keçirdikləri qanuni tədbirləri dörd iri kateqoriyaya bölmək olar:

- a) diplomatik təzyiqli tədbirləri;
- b) məcbureddici tədbirlər (bu tədbirləri dövlətlər özləri tətbiq edə bilirlər);
- c) dövlətlərin beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq şəraitində həyata keçirə biləcəkləri aksiyalar;

d) beynəlxalq hüququn yerinə yetirilməsinin onu pozan dövlət tərəfindən bərpa edilməsinə aid olmayan aspektinə deyil, əslində beynəlxalq hüququn təmin olunması öhdəliyinin elə aspektinə aid olan tədbirlərin bərpa olunmasını tələb edir ki, bunlara uyğun olaraq, dövlətlər əxlaqi nöqteyi-nəzərdən kömək göstərilməsi üzrə BHH əməliyyatlarına uyğun köməyin göstərilməsinə çalışırlar. Bu halda tətbiq edilən tədbirləri humanitar fəaliyyətə töhfə kimi nəzərdən keçirmək olar.

Diplomatik təzyiq tədbirləri hüquqi nöqteyi-nəzərdən heç bir problem yaratmırlar və onların aşağıdakı formaları tətbiq oluna bilər:

- 1) qaydalara riayət etməyən dövlətin səfirliklərinə və ya da bu hakimiyyətin yanında akkreditasiya olunmuş nümayəndəliklərinə təkrar-təkrar etiraz bəyanatlarının göndərilməsi;
- 2) BHH-nin pozulması ilə bağlı xüsusi təsirə malik regional təşkilatlarla birlikdə qaydanı pozan dövlətin açıq şəkildə mühakimə edilməsi;
- 3) qaydanı pozan dövlətə vasitəçilərin xətti ilə diplomatik təsirin göstərilməsi;
- 4) dövlətin Faktların Müəyyən Edilməsi üzrə Beynəlxalq Komissiyaya şikayətlə, etirazla,

BHH-nin pozulmasını sübut edən materiallarla müraciəti (I Əlavə Protokol, maddə 90). Komissiyanın səlahiyyətləri hər iki dövlət tərəfindən tanınır.

Məcbureddici tədbirləri (bu tədbirləri dövlətlər özləri tətbiq edə bilirlər) iki iri kateqoriyaya bölmək olar:

- a) retorsiya;
- b) silahlı qüvvələrin istifadəsi ilə bağlı olmayan repressalilər.

Düşmənçilik məqsədi ilə həyata keçirilmiş və dövlətə ziyan vuran akt **retorsiya** [*lat. retorsio* – beynəlxalq hüquqda - bir dövlətin digər bir dövləti ayrışdırmaq tədbirlərinə əl atmaqdan çəkəndirmək və hətta dəymiş ziyanı ödəməyə məcbur etmək məqsədi ilə həyata keçirdiyi cavab tədbiri] adlandırılır. Lakin, bu akt mahiyyətə qanuni və bundan qabaq baş vermiş hərəkətə cavab kimi də qiymətləndirilə, həmçinin, beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq, qanuni və ya da qeyri-qanuni ola bilər.

Diplomatların ölkədən çıxarılmasını, diplomatik münasibətlərin ləğv edilməsini, aparılan diplomatik danışıqların dayandırılmasını və ya artıq imzalanmış müqavilələrin ratifikasiyasından imtina edilməsini, ticarət imtiyazlarının və razılaşmalarının vaxtının uzadılma-

masını, aidiyyəti dövlətə yardımın məhdudlaşdırılmasını və ya da tamam dayandırılmasını retorsiyanın mümkün tədbirləri sırasına daxil etmək olar.

Repressali [*lat.repressaliae - reprehendere* – dayandırmaq, saxlamaq] anlayışı beynəlxalq hüquqda bir dövlətin başqa bir dövlətin qeyri-qanuni hərəkətlərinə cavab olaraq həyata keçirdiyi məcbureddici tədbirləri ifadə edir. Hərbi əməliyyatlarla bağlı olmayan mümkün iqtisadi və maliyyə təzyiqi məqsədi ilə həyata keçirilən tədbirləri repressalilərə misal göstərmək olar. O cümlədən,

- 1) silah alverinin, hərbi texnologiya və elmi əməkdaşlığın məhdudlaşdırılması və qadağan edilməsi;
- 2) BHH-nin pozulmasına yol vermiş ölkədən malların ixracının və ya da bu ölkəyə idxalının məhdudlaşdırılması;
- 3) kommertiya əlaqələrinin tamamilə qadağan edilməsi;
- 4) kapital qoyuluşunun qadağan edilməsi; kapitalın dondurulması;
- 5) hava nəqliyyatı haqqında razılaşmaların (və ya digər razılaşmaların) icrasının dayandırılması

və s. bu səpkidən olan tədbirlərin siyahısına daxildir.

BHH-nin həyata keçirilməsinin reallaşdırılmasına şərait yaradan amillərdən biri də *beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq və bu əməkdaşlıq çərçivəsində görülən tədbirlər* hesab olunur. Sözügedən sahədə fəaliyyətin həyata keçirilməsi sahəsində dövlətlərin sərəncamında olan mühüm alətlərdən biri Birləşmiş Millətlər Təşkilatıdır.

Bu təşkilatla əməkdaşlıq şəraitində həyata keçirilən tədbirlərin aşağıdakı tiplərini göstərmək olar:

BMT Təhlükəsizlik Şurasının qərarı ilə təsdiq olunan tədbirlər:

- hərbi xarakter daşımayan əkstədbirlər (BMT Nizamnaməsinin 41-ci maddəsi üzrə) - iqtisadi əlaqələrin, dəmiryolu, dəniz, hava, poçt, teleqraf, radio və digər məlumat növlərinin tam və ya qismən dayandırılması, həmçinin diplomatik əlaqələrin kəsilməsi;
- BMT Təhlükəsizlik Şurasının razılığı ilə silahlı qüvvələrdən istifadə olunması;
- Baş Assambleyanın qərarı ilə təsdiq olunan tədbirlər, o cümlədən, qərarlar, müraciətlər, həyata keçirilmiş cinayətlərin mühakiməsi, BHH-nin konkret pozulmalarına görə xüsusi məruzəçilərin tədqiqatları;
- Dövlətlərin BMT vasitəsi ilə Beynəlxalq Məhkəməyə müraciəti;

- Humanitar fəaliyyətə töhfə kimi həyata keçirilən tədbirlər - humanitar yardımın göstərilməsində iştirak edən təşkilatların dəstəklənməsi və ya da bu cür yardımın həyata keçirilməsinə praktik köməyin göstərilməsi.

Cenevrə konvensiyaları və bu konvensiyalara I Əlavə protokol nəzərdə tutur ki, beynəlxalq silahlı münaqişələr zamanı baş vermiş bir sıra cinayətlər - qəsdən adamöldürmə, himayə hüququndan istifadə edən şəxslərə işgəncələrin verilməsi və ya onlarla digər qeyri-insani rəftar, həmçinin mülki əhaliyə və ayrı-ayrı şəxslərə qarşı edilən və ya ölümlə, ciddi xəsarətlə və ya da münaqişə qurbanının sağlamlığına vurulan xəsarətlə nəticələnə biləcək bəzi ciddi hüquq pozuntuları cinayət hesab edilməlidir. Bu növdən olan ciddi hüquq pozuntuları hərbi cinayət kimi nəzərdən keçirilir (I Konvensiya, maddə 49 və 50); II Konvensiya, maddə 50 və 51; III Konvensiya, maddə 129 və 130; IV Konvensiya, maddə 146 və 147; I Protokol, maddə 85).

Beynəlxalq humanitar hüquq və onun müəyyən etdiyi öhdəliklərin yerinə yetirilməməsinə görə məsuliyyət həmçinin, fərdi cinayət məsuliyyətini, BHH-nin pozulmasına yol verən silahlı qüvvələrin aid olduqları dövlətin məsuliyyətini nəzərdə tutur. Bu o deməkdir ki, beynəlxalq hüquq pozuntusuna yol vermiş ölkənin silahlı qüvvələrinin hər bir qulluqçusu hücumu məruz qalmış dövlətin qarşısında bütün qeyri-hüquqi hərəkət-

lərinə görə məsuliyyət daşmalıdır. BHH-nin pozulmasının qarşısının alınması üçün aşağıdakı ehtiyat tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğun hesab edilir:

- hərbi cinayətlərin qarşısının alınması üçün milli məhkəmə orqanlarının istifadə edilməsi;
- BHH sahəsində hüquq pozuntularına şərait yaratdıqlarına görə yüksəkrütbəli rəislərin cinayət və nizam-intizam məsuliyyəti;
- Cinayət-axtarış sahəsində dövlətlərin bir-birinə qarşılıqlı yardımı.

Bundan başqa, beynəlxalq humanitar hüquqda nəzərdə tutulduğu kimi, hami-dövlətlər sistemi mövcuddur ki, bu da əsasən beynəlxalq hüquqa daha ciddi riayət olunmasının təmin edilməsini nəzərdə tutur. Hami-dövlət – münaqişə tərəflərinin razılığı ilə tərəflərdən birinin maraqlarını təmsil edərək, digər tərəfin ərazisində humanitar normalara riayət olunmasına şərait yaradır və onların həyata keçirilməsini nəzarət edir.

1.6. Beynəlxalq humanitar hüququn pozulmasına görə məsuliyyət

Beynəlxalq humanitar hüququn pozulmasına görə kimlərin məsuliyyət daşması məsələsi ictimaiyyət arasında daha çox müzakirə olunan problemlərdən biridir: humanitar hüquq pozulmalarının hansı növləri var, hərbi cinayətkarları milli və beynəlxalq səviyyədə kimlər mühakimə edəcək və kimlər cəzalandıracaq, onların törətdikləri cinayətə görə məsuliyyətə cəlb olunması problemləri ilə kimlər məşğul olacaq və s. suallar mülki əhali arasında həmişə, xüsusilə də silahlı toqquşmalar dövründə böyük maraq və bəzən də ümitsizlik hissi ilə müzakirə olunur.

Müasir beynəlxalq hüquq beynəlxalq humanitar hüququn pozulmasına görə həm silahlı münaqişə tərəfləri olan dövlətlərin, həm də yüksək hərbi komandanlığa daxil olan ayrı-ayrı şəxslərin məsuliyyət daşdıqlarını bəyan edir. Müasir beynəlxalq hüquq BHH-nin pozulmasına yol vermiş dövlətin cəzalandırılması ilə bağlı ilk növbədə “kvazi-mülki” sanksiyaların tətbiq olunmasını nəzərdə tutur. Bu sanksiyalar dövlətlərin üzərinə vurduqları ziyana görə təzminat ödəmək öhdəliyi qoyur. Bu forma 1907-ci ildə Haaqa hüququ ilə nəzərdə tutulmuş məsuliyyət formasıdır və Cenevrə hüququnda da (1977-ci il I Əlavə protokolu ilə) eynilə

təkrar olunur və dövləti qarşı tərəfə vurduğu ziyana görə cərimə ödəməyə məcbur edir: “Münaqişədə olan tərəf, hansı ki, Konvensiyanın və ya bu Protokolun maddələrini pozur, əgər buna əsas varsa, vurmuş olduğu ziyanın əvəzini ödəməlidir. O, silahlı qüvvələrinin tərkibinə daxil olan şəxslərin bütün hərəkətlərinə məsuliyyət daşıyır”.

Bununla birlikdə, BHH-nin müasir normalarına görə, hərbi cinayət törətmiş və ya törədilməsi barədə əmr vermiş ayrı-ayrı şəxslər öz hərəkətlərinə görə fərdi cinayət məsuliyyəti daşıyırlar. Məsələn, Nürnberq⁸ hökmü alman hərbi cinayətkarlarının müdafiəsi üçün dövlət aktı doktrinasını inkar edərək bəyan edirdi ki, “beynəlxalq hüquqa qarşı cinayətləri mücərrəd kateqoriyalar deyil, insanlar törədirlər”.

⁸ **Nürnberq Beynəlxalq Hərbi Tribunalı** - 1945-ci ilin oktyabr ayında ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa və SSRİ-nin təkidi ilə Nasional Sosialist Alman Fəhlə Partiyası “insanlıq qarşı cinayətə, müharibə cinayətinə, dünyada sülhə qarşı işlənən cinayətə və müharibəyə səbəb cinayətlərə” qarşı ilk dəfə bu məhkəmədə iddia qaldırılmışdır.

Mühakimə olunanlar arasında Martin Borman, Rudolf Hess, Yoahim von Ribbentrop və s. kimi məşhur şəxslər var idi. Onlar dörd cinayətdə iştiraklarına görə ittiham olunurdular: 1) Sülhə qarşı sui-qəsd; 2) Sülhə qarşı cinayətlər; 3) Müharibə cinayətləri; 4) İnsanlıq qarşı cinayətlər. Birinci məhkəmədə 22 nasist lideri mühakimə olunmuş, 12 nəfər ölüm cəzası, 7 nəfər həbs cəzası almış, 3 nəfər isə sərbəst buraxılmışdır.

Bu məhkəmənin ardından ümumilikdə 177 nəfərin mühakimə olunduğu 12 məhkəmə iclası aparılmış, 24 nəfər ölüm cəzasına məhkum edilmişdir.

BHH-nin pozulması iki əsas kateqoriyaya bölünür: a) ciddi, b) bütün digərləri. BHH-nin pozulması hərbi cinayət sayılır. Bu cinayətlərin siyahısı müəssir beynəlxalq hüququn qaynaqlarında dəqiqliklə göstərilir.

Məsələn, 1949-cu il Cenevrə konvensiyalarında (I Konvensiyanın 50-ci maddəsi, II Konvensiyanın 51-ci maddəsi, III Konvensiyanın 130-cu maddəsi, IV Konvensiyanın 147-ci maddəsi) BHH-nin himayəsində olan şəxslərə qarşı törədilən aşağıdakı cinayətlər bu cür ciddi cinayətlərin siyahısına daxil edilir:

- 1) bioloji eksperimentlər də daxil olmaqla, qəsdən adamöldürmə, işgəncələr və qeyri-insani rəftar;
- 2) qəsdən ağır əzabların və ciddi bədən xəsarətlərinin verilməsi;
- 3) sağlamlığa ziyanın vurulması;
- 4) qanunsuz deportasiya və azadlıqdan məhrum etmə.
- 5) himayə olunan şəxsin düşmən dövlətin silahlı qüvvələrində xidmət göstərməyə məcbur edilməsi və ya onun tərəfsiz və normal mühakimə hüququndan məhrum edilməsi;
- 6) girovların götürülməsi;
- 7) qanunsuz, əsassız və geniş miqyasda dağıntıların aparılması və mülki şəxslərin əmlakının mənimsənilməsi.

1977-ci il I Əlavə Protokolunun 85-ci maddəsi bu siyahını bir qədər də genişləndirmişdir:

- 8) mülki əhalinin və ya ayrı-ayrı şəxslərin hücum obyektinə çevrilməsi;
- 9) qeyri-seçim xarakterli hücumların edilməsi;
- 10) təhlükəli gücə malik qurğu və tikintilərə (bəndlər, dambalar, AES və s.) hücumların edilməsi;
- 11) müdafiə olunmayan yerlərin və demilitarizasiya olunmuş zonaların hücum obyektlərinə çevrilməsi;
- 12) hərbi əməliyyatlarda iştirak etdiyini dayandırdığı məlum olan şəxsə hücumların edilməsi;
- 13) Qızıl Xaç və Qızıl Aypara fərqləndirici emblemlərindən və s. müdafiə nişanlarından xəyanətkarcasına istifadəsi.

Bu və ya digər hərbi cinayətlərə görə (1993-cü ildə Keçmiş Yuqoslaviya üzrə yaradılmış Beynəlxalq Tribunal bu cinayətlərin siyahısına müharibə dövründə kombatantın tərətdiyi zorlama hərəkəti) cinayət məsuliyyəti həmişə qüvvədə olmalıdır.

1949-cu il Cenevrə konvensiyalarına, onlara Əlavə Protokollara və BHH-nin digər qaynaqlarına uyğun olaraq, dövlətlər konvensiyanın tələblərini pozmuş və ya bu barədə əmr vermiş şəxslərin cəzalandırılmasının effektiv şəkildə təmin olunması məqsədi ilə milli qanunların qüvvəyə minməsi üçün lazımi tədbirləri görməlidir. Humanitar hüququn BHH-nin qaynaqlarında sadalanmayan digər qayda pozuntularına gəlincə isə,

dövlətlər onların həyata keçirilməsinin qarşısını almalıdırlar, lakin bu dövlətlər günahkarları törətdikləri cinayətə görə təqib etməyə (hərçənd ki, bunu edə bilərlər) borclu deyillər; hər şeydən əvvəl, bu pozulmalara görə nizam-intizam cəriməsi nəzərdə tutulur.

Universal yurisdiksiya prinsipinə uyğun olaraq, dövlətlər onun ərazisində olan hərbi cinayətkarları vətəndaşlığından, milliyyətindən və hərbi cinayəti harada və kimin əleyhinə törətmələrindən asılı olmayaraq izləməyə məsuldur. Məsələn, universal yurisdiksiyanın prinsiplərinə uyğun olaraq, Belçika məhkəməsi öz vətənlərində həmvətənlilərini öldürməkdə günahlandırılan ruandalılara qarşı cinayət işi qaldırmışdır. Almaniya isə Bosniyada cinayət törətmiş şəxsi mühakimə etmişdir.

BHH-nin mühüm xüsusiyyətlərindən biri də hərbi cinayətlərin mühakimə müddətinin (möhləti) olmamasıdır. Məsələn, İngiltərədə Belorusiyadan olan 80 yaşlı emiqranta qarşı İkinci Dünya müharibəsində törətdiyi cinayətlərə görə məhkəmə araşdırmaları başlanılmış, lakin mühakimə olunan şəxsin səhhəti ilə əlaqədar olaraq məhkəmə qarşısında ayaq üstə dura bilmədiyini üçün təhqiqat işi dayandırılmışdır.

BHH-nin normalarına uyğun olaraq, hərbi cinayət törətmiş şəxs, cinayəti törətdiyi vaxtdan neçə illər keçsə də və dünyanın harasında yaşamasından asılı olmayaraq, həmin cinayətə görə cəzasını mütləq çəkməlidir. Heç bir dövlət ona siyasi sığınacaq verərək,

hərbi cinayətkarı cəzadan qurtar-maq hüququna malik deyildir. Dövlət ya özü onu törətdiyi hərbi cinayətə görə mühakimə etməli, ya da hərbi cinayətin ərazisində törədilmiş dövlətin müvafiq sorğusu əsasında həmin dövlətə təhvil verməlidir.

BHH-nin nəzərdə tutduğu kimi, hərbi cinayətkarların axtarışı və ya təqib olunması, hər şeydən əvvəl, ayrı-ayrı dövlətlərin səviyyəsində həyata keçirilir. Cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmalı hərbi cinayətləri BHH-nin əsas qaynaqları müəyyən etsə də, günahkarların konkret olaraq cəzalandırılması məsələsi dövlətlərin özlərinə aid edilir. Müxtəlif ölkələrdə müxtəlif qanunların mövcud olduğunu (hətta, simpatiya-antipatiya faktoru istisna olunsaydı) nəzərə alaraq, hərbi cinayətlərin törədilməsində təqsirli bilinən insanın cəzalandırılmasının bir çox halda onun hansı ölkədə mühakimə olunmasından asılı olduğunu təsəvvür etmək elə də çətin deyil. Törədilmiş eyni cinayətə görə müxtəlif ölkələrdə müxtəlif cəzalar müəyyən edilir. Bəzi ölkələrdə hərbi cinayətlərə görə həddən artıq ciddi cəzalar nəzərdə tutulmuşdur. Məsələn, Kanada və Avstraliyada Cenevrə konvensiyalarının müdafiəsi altında olan şəxsə ağır bədən xəsarətinin yetirilməsinə görə uzun müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası kəsilirsə, ölümə görə ölüm cəzası verilir. Analoji cinayətə görə cinayətkarı Almaniyada 10 il, Taylandda isə 7 il həbs cəzası gözləyir. Vəziyyəti qəlizləşdirən bir cəhət də var ki, dövlətlər bəzi hallarda hərbi cinayətə görə öz

hərbi qulluqçularını və yaxud yüsəkvəzifəli məmurlarını təqib edə bilmirlər və ya da bunu etmək istəməirlər (hərbi cinayətlərin törədilməsində hətta dövlət başçısı da təqsirləndirilə bilər).

Aydın məsələdir ki, bu cür vəziyyəti normal hal hesab etmək olmaz. Mütəxəssislər belə düşünürlər ki, hərbi cinayətə görə təqibin ayrı-ayrı dövlətlər səviyyəsində həyata keçirilməsi vəziyyətin düzəlməsini daha da çətinləşdirir. Lakin, son dövrdə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin yaradılması ilə əlaqədar olaraq vəziyyətin bir qədər dəyişəcəyinə ümid hissi yaranmışdır. Beləliklə, son dövrün təcrübəsinə əsaslanaraq, deyə bilərik ki, hazırda hərbi cinayətkarların təqibi və cəzalandırılmaları iki - dövlət və beynəlxalq səviyyələrdə yerinə yetirilir.

Məşhur Amerika hüquqşünası, “Açıq Cəmiyyət” İnstitutunun prezidenti, Human Rights Watch Təşkilatının sabiq başçısı Arye Nayer 1998-ci ildə çap olunmuş “Hərbi cinayətlər” kitabında göstərir ki, təhqiqatın və cəzalandırılmanın beynəlxalq səviyyədə aparılması o deməkdir ki, hərbi cinayətkarların mühakiməsində bütün dünya iştirak edir. Eyni zamanda, yalnız beynəlxalq məhkəmə hərbi və digər ağır cinayətlərin (məsələn, soyqırım) törədilməsinə görə yüsəkvəzifəli dövlət məmurlarının təqib olunmasına real kömək edə bilər⁹.

⁹ <http://index.org.ru/journal/19/neier19.html> Qızıl Aypara Cəmiyyəti (AzQAC) təmsil edir.

Arye Nayer, “İndeks.orq.ru” internet saytına verdiyi müsahibəsində, hərbi cinayətlərin idarə olunmasının perspektivi ilə bağlı optimizmini itirmədiyini vurğulayaraq, son on ildə təsəvvür olunandan da artıq işlər görüldüyünü bildirmişdir: keçmiş Yuqoslaviya və Ruanda üzrə xüsusi beynəlxalq tribunallar, Syerra Leone üzrə qarışıq – milli və beynəlxalq tribunal təsis edilmiş, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin yaradılması isə çox sürətlə həyata keçirilmişdir və bu gün artıq 100-ə yaxın ölkə bu məhkəmənin üzvüdür.

Arye Nayer böyük dövlətlərin – ABŞ, Rusiya və Çinin də BCM-ə qoşulacaqları təqdirdə onun daha səmərəli işləyəcəyinə inandığını deyir. Onun fikrincə, Roma statusunu imzalamış bəzi dövlətlərdə baş vermiş və Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin yurisdiksiyası altına düşən cinayətlərin baxılması isə BCM-in nüfuzunu xeyli artıracaqdır.

Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin məşhur tənqidçilərindən biri, norveç kriminoloqu Nils Kristi millətlərarası münaqişə zəminində baş vermiş hərbi cinayətlərin araşdırılmasında Həqiqət və Barışıq Komissiyalarının işinin daha səmərəli olacağını güman edir. Arye Nayer, eyni zamanda, bu komissiyanın fəaliyyətinin etnik münaqişələrdə o qədər də səmərə verməyəcəyini deyir, çünki bu münaqişələrdə cinayətə görə

məsuliyyəti kimin öz üzərinə götürməsi barışıqın şərtlərindən daha ağırdır. Bu mənada daha bir nümunə - Almaniya. Burada önəmli olan yəhudilərin Xolokostu törədənlərlə barışıqı məsələsi deyildi. Almanların Xolokosta görə siyasi məsuliyyəti öz üzərinə götürmələri daha fəvqəh əhəmiyyət daşıyırdı.

2016-cı il aprel ayının 24-də Yerevanda “qondarma soyqırım”la bağlı keçirilən tədbirlərdə Arye Nayerin iştirakı və onun erməni jurnalistlərinin, politoloqlarının, siyasi fiqurlarının və s. şəxslərin suallarını cavablandırarkən Ermənistan Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ermənilərin xeyrinə həll edilməsi ilə bağlı eşitmək istədikləri ifadələr elə ermənilərin eşitmək istədikləri ifadələr kimi də yadlarda qalmışdır. A.Nayerin iştirakına görə, Dağlıq Qarabağın Azərbaycan torpağı olması BMT Təhlükəsizlik Şurasının məlum 4 qətnaməsi ilə həll olunmuşdur və Azərbaycan öz tarixi torpaqlarının yadların tapdaqları altında qalması faktı ilə heç vaxt razılaşa bilməz və bununla əlaqədar beynəlxalq hüquq da Azərbaycanın tərəfindədir. O, ermənilərin “beynəlxalq ictimaiyyətin və BMT Təhlükəsizlik Şurasının qabaqlayıcı tədbirlər görməməsinin səbəbi və BMT Təhlükəsizlik Şurasının hansı mexanizmlə bu məsələnin həllinə və regionda vəziyyətin yaxşılaşmasına nail ola biləcəyi” barədə verdikləri sualı isə belə cavablandırmışdır: - “Beynəlxalq ictimaiyyət bu cür hallar üçün Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsini

təsis etmişdir. Nə Ermənistan, nə də Azərbaycan bu məhkəmənin üzvü deyillər, bu səbəbdən də dördgünlük müharibədə (Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərində 2016-cı il aprelin 2-4-də gedən döyüşlər nəzərdə tutulur. Bu döyüşlərdə Azərbaycan Silahlı Qüvvələri işğal olunmuş ərazilərinin bir hissəsini, o cümlədən, strateji əhəmiyyətli bəzi yüksəklikləri düşməndən azad etmişdir) törədilmiş hərbi cinayətlərin təhqiqi Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin səlahiyyətinə daxil deyil... Ermənistan Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinə vəziyyətin öyrənilməsi üçün dəvət edə bilər. Əgər cinayətlər Ermənistan ərazisində törədilibsə, ...".¹⁰ Biz belə düşünürük ki, cinayətlərin kimin ərazisində törədilməsini nə ermənilərə, nə azərbaycanlılara, nə də beynəlxalq ictimaiyyətə izah etməyə ehtiyac qalmır.

BQXK-nın təsisçilərindən biri, Anri Dünanın müasiri Qustav Muanye hələ 1860-cı illərdə beynəlxalq cinayət məhkəməsinin yaradılması ideyasını təklif edir və onun ideyasının həyata keçirilməsinə başlanıldığı dövrdən xeyli vaxt ötüb keçmişdir.

Beynəlxalq tribunallar ilk dəfə İkinci Dünya müharibəsi başa çatdıqdan sonra yaradılmağa başlanmışdır. Söhbət Nürnberq və Tokio tribunallarından gedir. Bu tribunallarda nasist və yapon hərbi

¹⁰ «Армения может пригласить Международный уголовный суд для изучения дела. <http://ru.aravot.am/2016/04/24/207800/>

cinayətkarları mühakimə edilmişdir. Beynəlxalq hüququn sonrakı inkişafında Nürenberq və Tokio proseslərinin çox böyük rolu olmuşdur. Bu tribunalların nizamnamə və hökmlərinin əsas müddəaları BMT Baş Assambleyasının qətnamələri ilə təsdiq olunmuş və müasir beynəlxalq hüququn hamı tərəfindən qəbul olunmuş prinsiplərinə çevrilmişdir. O cümlədən, bu tribunalların nizamnamə və hökmlərinin əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar bütün kəskinlikləri ilə silahlı münaqişə hüququ normalarının pozulmasına görə fərdi cinayət məsuliyyəti prinsipini təsdiq etdilər. Məhz Nürenberq tribunalının qərarları BHH-nin prinsiplərini formalaşdırmışlar. Bu prinsiplərə uyğun olaraq, rəisin (komandirin) əmri ilə həyata keçirilmiş hərbi cinayət, bəzi hallarda günahı yumşaldan şərt kimi çıxış etsə də, icraçını məsuliyyətdən azad etmir. Komandir isə, cinayət məsuliyyətini cinayət əməlinin törədilməsi barədə əmr verdiyi hallarda deyil, həm də hazırlanan cinayət haqqında əvvəlcədən məlumata malik olduğuna və onun qarşısının alınması üçün mümkün tədbirlərin görülməsi üçün heç nə etmədiyinə görə məsuliyyət daşıyır. Yəni tək-cə hərəkət özü deyil, həmçinin hərəkətsizlik də cinayət sayıla bilər.

Nürenberq və Tokio tribunallarının işləri başa çatdıqdan dərhal sonra BMT-də daimi fəaliyyət göstərən beynəlxalq cinayət məhkəməsinin yaradılması haqqında təkliflər səslənsə də “Soyuq müharibə” bu fikirlərin vaxtında reallaşmasına xeyli mane olmuşdur. Bun-

dan başqa, bəzi ölkələrin hökumətləri ehtiyat edirdilər ki, belə bir məhkəmə yarandıqdan sonra onların özləri müqəssirlər kürsüsündə otura bilərlər. Belə bir siyasi dəstək yalnız 1993-cü ildə, yəni Nürnberq Tribunalının işi başa çatdığı vaxtdan yarım əsr ötdükdən sonra verilmişdi: 1993-cü il fevralın 22-də BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası yekdilliklə qərara alır ki, “1991-ci ildən başlayaraq, keçmiş Yuqoslaviyada yer almış BHH-nin ciddi surətdə pozulduğu hallarda günahı olan şəxslərin məsuliyyətə cəlb olunması üçün beynəlxalq tribunal yaradılmalıdır” (Tribunalın ilk iclası 1993-cü il noyabrın 17-də Haaqada keçirilmişdir. Bundan sonra ikinci bir tribunal yaradılmışdır. Bu tribunalın vəzifəsi 1994-cü ildə Ruandadakı silahlı münaqişədə cinayətlər törətmiş şəxslərin məsuliyyətə cəlb olunmasından ibarət olmuşdur. Adıçəkilən tribunallar humanitar hüququn inkişafında mühüm rol oynamış, BHH-nin bir sıra normalarını dəqiqləşdirmişlər. Lakin, bu tribunalların fəaliyyəti zaman və məkan baxımından lokal və məhdudlaşdırılmış xarakter daşıyır. Yuxarıda adıçəkilən birinci tribunal 1991-ci ildən başlayaraq keçmiş Yuqoslaviyada, ikincisi isə 1994-cü ildə Ruandada baş vermiş və ya Ruanda vətəndaşları tərəfindən törədilmiş cinayətləri mühakimə etmək hüququna malikdir. Keçmiş Yuqoslaviya üzrə tribunalı tez-tez siyasi anqajementdə (*fr. engagement – aktyorun hansısa rolunu oynamaq üçün müəyyən müddətə teatra dəvət olunması*) günahlandırır. Yuqoslaviya üzrə tribunal

1998-ci ilin əvvəlinə olan məlumata görə, 76 nəfəri mühakimə etmişdir ki, onlardan 57-si serb, 10-u xorvat və 9-u müsəlman (?) olub. ... 1999-cu il iyunun 12-də, Yuqoslaviyanın bombalanması başa çatdıqdan sonra, Tribunalın missiyası KFOR qüvvələri ilə birlikdə Kosovaya daxil olmuşdur.

Praktika göstərir ki, həmişə mühakimə olunan tərəflər bir-birlərini nədəsə ittiham etməyə meylli olur, əksər hallarda isə tribunali iştirakçılardan hansınasa müəyyən imtiyazların verilməsində suçlandırırlar.

Bəzi mütəxəssislər belə düşünürlər ki, “ikili standartların” tətbiqi hərbi cinayətkarların beynəlxalq səviyyədə təqib olunması ideyasının özünü şübhə altına ala bilər. Lakin, bütün bu ikili yanaşmalara baxmayaraq, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin getdikcə tərəfsiz və müstəqil hüquq-mühakimə orqanına çevriləcəyinə inamın artmasının şahidi oluruq.

Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi (ing. International Criminal Court, ICC və yaxud ICCT; fr. Cour pénale internationale; qısaltması – BCM). Beynəlxalq səviyyədə belə bir qurumun yaradılması ideyası İkinci dünya müharibəsindən dərhal sonra meydana gəlmişdir. 1998-ci ildə qəbul olunmuş Roma Statutu əsasında yaradılmışdır. Qərərgahı Haaqa şəhərindədir və rəsmi olaraq 2002-ci il iyul ayının 1-dən burada daimi fəaliyyətə başlamışdır və onu BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsi ilə səhv salmaq düzgün deyildir. BCM BMT-nin strukturlarına daxil deyildir.

Lakin, BMT Təhlükəsizlik Şurasının təqdimatı ilə məhkəmə işi qaldıra bilər.

2013-cü ilin aprel ayına olan məlumata görə, Roma Statunu 123 dövlət rəsmi olaraq ratifikasiya etmişdir (Fələstin Statutu 2015-ci il yanvarın 2-də ratifikasiya etmişdir). BMT-nin 193 üzv-dövlətindən yalnız 121-i Statutu ratifikasiya etmişdir (Kuka adaları BMT-nin üzvü deyil), 31-i imzalamış, lakin ratifikasiya etməmiş, 41-i isə ümumiyyətlə imzalamamışdır. Bəzi ölkələr isə BCM ideyasının özünə qarşı prinsiplərlə etiraz edir, onu dövlətlərin suverenliyini məhdudlaşdıran və məhkəməyə geniş səlahiyyətlər verən qurum kimi qiymətləndirirlər. ABŞ, Çin, Hindistan, İsrail və İran bu ölkələrin siyahısına daxildirlər.

BCM-in yaradılması BMT-nin təsisindən sonra beynəlxalq hüququn möhkəmləndirilməsi istiqamətində atılmış ən mühüm addımlardan biri hesab edilir. Daimi fəaliyyət göstərən BCM-in əsas funksiyası onun Statutunda deyildiyi kimi, “dünyada sülhə, təhlükəsizliyə və rifahə” təhlükə törədilməsində təqsirləndirilən şəxsləri mühakimə etməkdən ibarətdir. Bununla da BCM-in Statutunda nəzərdə tutulan cinayətlərin mühakiməsi dövlətin suverenliyindən irəli gələn müstəsna səlahiyyətindən çıxarılmış və sözügedən Məhkəmənin səlahiyyətinə verilmişdir.

BCM-in tərkibi. Məhkəmə 18 hakimdən və 3 palatadan ibarətdir: 1) mühakimə icraatı; 2) appelyasiya icraatı; və 3) ibtidai icraat. Hakimlər Statuta üzv olan

dövlətlərin ümumi yığıncağında gizli səsvermə yolu ilə, təkrar seçilmə hüququ olmadan, 9 il müddətinə seçilir. İnzibati işlər dəftərxana tərəfindən aparılır. Bununla yanaşı, Məhkəmədə ittiham funksiyasını daşıyan Prokurorluq qurumu ayrıca orqan kimi fəaliyyət göstərir. Bu quruma hakimlərlə eyni qaydada seçilən prokuror başçılıq edir.

BCM-in mühakimə obyektinə aşağıdakı cinayətlər daxil edilir:

- BCM dövlətləri deyil, fiziki şəxsləri mühakimə edir;
- BCM soyqırım cinayətlərinin istintaqını və mühakiməsini aparmağa səlahiyyətlidir;
- BCM insanlıq əleyhinə olan cinayətlərin istintaqını və mühakiməsini aparmağa səlahiyyətlidir;
- BCM hərbi cinayətlərin istintaqını və mühakiməsini aparmağa səlahiyyətlidir;
- BCM təcavüz xarakterli cinayətlərin istintaqını və mühakiməsini aparmağa səlahiyyətlidir;

Statut soyqırımla bağlı 1948-ci il Konvensiyasında verilən tərifi əsas götürür. Soyqırım hər hansı bir milli, etnik, irqi və ya dini qrupun tam və qismən məhv edilməsidir. Bura aşağıdakı hərəkətlər daxildir:

- 1) belə qrupların üzvlərinin öldürülməsi;
- 2) onların sağlamlığına ağır zərər yetirilməsi;
- 3) onların fiziki məhvə qəsdən yönələn hərəkətlərin edilməsi;
- 4) uşaqların doğulmasına zorakı əngəllər yaradılması;
- 5) belə qrupa mənsub olan uşaqların zorla başqa qrupa keçirilməsi (bax: Statutun 6-cı maddəsi).

Statut insanlıq əleyhinə olan cinayətlərə aşağıdakıları aid edir:

1. öldürmək;
2. məhv etmək;
3. köləlik (quldarlıq);
4. deportasiya və ya əhəlinin zorla köçürülməsi;
5. beynəlxalq hüququn fundamental qaydalarının pozulması ilə müşayiət olunan həbs və ya fiziki azadlıqdan digər ağır formada məhrum etmə;
6. işgəncə;
7. zorlama, cinsi köləlik, məcburi fahişəlik, məcburi hamiləlik, məcburi sterilizasiya və ya hər hansı digər ağır cinsi zorakılıq formaları;
8. siyasi, irqi, milli, etnik, mədəni, dini, cinsi və başqa əlamətlərə görə hər hansı bir qrupun və ya icmanın beynəlxalq hüquqla bir araya sığmayan təqibi;
9. şəxslərin məcburi yoxa çıxması;

10. aparteid cinayəti;

11. qəsdən ağır əzab, fiziki və ya psixoloji sağlamlığa ağır xəsarətlə müşayət olunan digər analogi qeyri-insani əməllər (bax: Statutun 7-ci maddəsi).

BCM-in Statutunda insanlıq əleyhinə cinayətlərin geniş spektri nəzərdə tutulmuşdur və bu cinayətlərin hər birinin istintaqı BCM-in icraatında ola bilər. Statut hərbi cinayətlər anlayışını müəyyən edərkən 1949-cu il Cenevrə Konvensiyalarının yanaşmasını əsas götürmüşdür (Statutun 8-ci maddəsi).

Təcavüz cinayəti Statuta salınsa da, onun anlayışı və BCM-in bu cinayətlə bağlı yurisdiksiyasının şərtləri müəyyən edilmədiyindən həmin norma deklorativ olaraq qalmaqdadır. Gələcəkdə Statutun bununla bağlı təkmilləşdirilməsi nəzərdə tutulur (bax: Statutun 5-ci maddəsinin 2-ci hissəsi).

Statutun 13-cü maddəsinə görə, BCM- də icraata aşağıdakı üç yolla başlanıla bilər:

1) qeyd edilən cinayətlərdən birinin və ya bir neçəsinin baş verdiyi situasiya Statuta tərəf olan dövlətin təşəbbüsü ilə BCM-nin prokuroruna təqdim edilməklə;

2) qeyd edilən cinayətlərdən birinin və ya bir neçəsinin baş verdiyi situasiya BMT Təhlükəsizlik Şurası (TŞ) tərəfindən BMT Nizamnaməsinin XVII fəslinə uyğun olaraq, BCM-in pro-

kuroruna təqdim edilməklə. Bu zaman ərazisində sözügedən cinayətlərin baş verdiyi dövlətin BCM Statutuna üzv olub-olmaması əhəmiyyət kəsb etmir;

3) BCM-ə zərərçəkmişlərdən, qeyri-hökumət təşkilatlarından və digər mənbələrdən daxil olan informasiyalara əsasən BCM prokurorunun şəxsi təşəbbüsü ilə (*proprio motu*).¹¹ Bu halda prokuror daxil olan informasiyaları kifayət hesab etmədikdə, iş üzrə əlavə informasiya toplamaq üçün üzv dövlətlərə, beynəlxalq təşkilatlara və qeyri-hökumət təşkilatlarına müraciət edə bilər. Həmin informasiyalar əsasında prokuror istintaq icraatına başlamasını məqbul hesab etdikdə, bu barədə Məhkəmənin İbtidai İcraat Palatasına cinayət işinin istintaqına başlamaq üçün sanksiya verilməsi barədə müraciət edir.

Prosedur. BCM-də prosedurun ümumi əsasları Statutla müəyyənləşdirilmişdir. Bu barədə geniş qaydalar isə BCM-nin Reqlamentində müəyyən edilmişdir. Məhkəmənin hökmü ilə 30 ilə qədər və ya ömürlük

¹¹ *Proprio motu* (lat.) – “Şəxsi hərəkəti ilə”, şəxsi əqidəsi ilə, şəxsi təşəbbüsü ilə. Ənənələrə görə, Roma papasının kardinallarla razılaşdırmadığı, adətən daxili siyasi və administrasiya məsələləri ilə bağlı xalqa müraciəti bu sözlərlə başlayırdı.

azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən edilə bilər. Statuta görə ölüm cəzası tətbiq edilə bilməz.

Məhkəmənin çıxardığı hökm BCM-in nəzarəti altında üzv dövlətlərdə icraya yönəldilir. Hökmdən şikayət verilə bilər.

“Hərbi cinayətlər”, “insanlığa qarşı cinayətlər” və “soyqırım” ifadələri arasındakı həssas fərqlər və müxtəlifliklər çox vaxt dəqiq müəyyənləşdirilmir. Əlbəttə, mahiyyətcə bu ifadələr bir-birinə çox oxşarırlar. Məsələn, eyni bir hərəkət (işgəncələr və insanlar üzərində bioloji eksperimentlər” şəraitdən asılı olaraq, həm “hərbi cinayət”, həm də “insanlığa qarşı cinayət” kimi nəzərdən keçirilə bilər.

Beynəlxalq humanitar hüququn ciddi şəkildə pozulması hesab edilən **“hərbi cinayətlər”** yalnız silahlı münaqişə dövründə törədilə bilindiği halda, **“insanlığa qarşı cinayət”** və **“soyqırım”** həm müharibə, həm də sülh şəraitində baş verə bilər.

Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutuna uyğun olaraq, mülki əhaliyə qarşı **genişmiqyaslı və sistematik** hücumlar çərçivəsində mülki əhəlinin məhv edilməsi, qul kimi rəftar, işgəncə, zorlama, məcburi hamiləlik, siyasi, irqi, milli, etnik, dini və gender motivləri əsasında təqib və s. kimi həyata keçirilən əməlləri özündə ehtiva edir.

Soyqırım - hər hansı siyasi, milli, etnik, irqi və ya dini qrupların tam və ya qismən məhv edilməsi niyyəti ilə həyata keçirilən hərəkətləri bildirir (məsələn,

belə bir qrupun üzvlərinin qətlə yetirilməsi; belə bir qrupun üzvlərinə ciddi bədən xəsarətləri və əqli pozğunluq yetirilməsi; hər hansı belə bir qrup üçün qəsdən onun tam və ya qismən məhvini hesablanmış həyat şəraitinin yaradılması; belə bir qrup arasında uşaq doğumunun qarşısının alınmasına hesablanmış tədbirlər; uşaqların zorakılıqla bir insan qrupundan digərinə verilməsi).

Soyqırım faktını sübut etmək olduqca çətindir. Bunun üçün törədilən əməllərin məhz yuxarıda göstərilən **niyyətlərlə** həyata keçirildiyini müəyyən etmək vacibdir (bu zaman, qurbanların sayının dəqiqləşdirilməsi elə də mühüm rol oynamır). Hərbi cinayətlər kimi, insanlığa qarşı cinayət və soyqırımı da baxılma müddətə (başvermə tarixi baxımından) malik deyillər.

BCM-in yaradıcıları əmin idilər ki, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi “isti izlər” əsasında yuxarıda göstərilən cinayətlərdə günahı olan insanların, onların bu cinayəti Yer kürəsinin hansı nöqtəsində törətmələrindən asılı olmayaraq, məsuliyyətə cəlb olunmasına geniş imkanlar yaradacaq. Daimi fəaliyyət göstərən Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin özünün mövcudluğu faktı **çəkindirici faktor** rolunu oynayacaq, insanları bu cinayət əməllərinin törədilməsi haqqında əmr verməzdən və icra etməzdən əvvəl yaxşı-yaxşı fikirləşməyə məcbur edəcəkdir.

Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statusu ilə Məhkəmənin çıxardığı qərarların tərəfsiz və peşəkarlıq baxımından yüksək səviyyədə təmin olunmasına yönəldilmiş kompleks tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur.

BCM-in yaradılması ərafəsində BMT-in Baş katibi bəyan etmişdi ki, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin yaradılması bütün dünyada ədalətin zəfər çalmasına ümid yaradır.

Beləliklə,

- BHH normalarının pozulmasına görə məsuliyyət iki əsas qrupa ayrılır: ciddi və bütün qalanları. Ciddi pozulmalar (hərbi cinayətlər) müasir beynəlxalq humanitar hüququn mənbələrində dəqiqliklə öz əksini tapmışdır.

- Universal yurisdiksiya prinsipinə uyğun olaraq dövlət öz ərazisində hərbi cinayətkarları onların vətəndaşlığından, milliyyətindən asılı olmayaraq, hərbi cinayəti harada və kimə qarşı etməyinə baxmayaraq, təqib etməyə borcludur. Hərbi cinayətlər baş verdiyi tarix baxımında müddətə malik deyillər. Dövlət hərbi cinayətin törədilməsində günahlandırılan şəxsi ya özü mühakimə etməlidir, ya da onu müvafiq sorğu ilə müraciət etmiş digər dövlətə təhvil verməlidir.

- Milli (dövlət) səviyyədən əlavə, hərbi cinayətkarların təqibi və cəzalandırılmaları beynəlxalq səviyyədə də həyata keçirilir. Bu funksiyanı 2002-ci ildən

işə başlayan və daim fəaliyyət göstərən Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi (BCM) yerinə yetirir.

- BCM-in Statutuna məhkəmənin “əlavə xarakteri”, yəni BCM-in milli məhkəməni əvəz etməyəcəyi və milli məhkəmə sistemlərinin işini tamamlayacağı haqqında müddəa daxil edilmişdir. BCM işləri baxılmaq üçün yalnız elə situasiyalarda qəbul edəcəkdir ki, milli məhkəmələrin göndərişləri “qeyri-səmərəli və əlçatmaz” hesab edilsin. Məhkəməyə fiziki şəxsləri mühakimə etmək və onları hərbi cinayətlərə, insanlığa qarşı cinayətə və soyqırım cinayətinə görə məsuliyyətə cəlb etmək mandatı verilmişdir. Lakin, bəzi dövlətlər tərəfindən BCM-in fəaliyyətinə qarşı göstərilən maneələr beynəlxalq hüquq sahəsində onun səmərəli orqanı olacağına şübhə yeri qoyur.

- Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma Statutunun 5-ci, 6-cı maddələrinə əsasən, BCM soyqırım cinayətlərini icraata qəbul etmək və məhiyyəti üzrə ona baxmaq səlahiyyətinə malikdir. Bütün bunlarla ya-naşı, Roma Statutunun “Ratione temporis yurisdiksiya-sı”na (11-ci maddə) görə məhkəmə yalnız Status qüv-vəyə mindiyi tarixdən sonra, yəni, 17 iyul 1998-ci ildən sonra törədilmiş cinayətlərə münasibətdə müvafiq yurisdiksiyaya malikdir. Roma Statutunun 5-ci maddəsinin tələbinə əsasən, bu məhkəmənin yurisdiksiyası yalnız Roma Statutunun iştirakçısı olan dövlətlərə şamil edilə bilər. Haaqa Tribunalında isə məsələyə o vaxt baxıla bilər ki, həmin cinayətlər Roma Statutunu rati-

fikasıya etmiş dövlətin ərazisində və Roma Statutunu ratifikasiya etmiş dövlətin vətəndaşı tərəfindən törədilmiş olsun.

- BMT Nizamnaməsinin VII fəslində göstəriləyi kimi, Təhlükəsizlik Şurası hər bir halda sülhə təhlükənin yaranması, sülhün pozulmasının və ya təcə-vüz aktının olmasını müəyyən edir,... beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunub saxlanması məqsədi ilə Nizamnamənin 41-ci və 42-ci maddələrinə uyğun olaraq, müvafiq tədbirlər görülməsi barədə qərar qəbul etmək səlahiyyətlərindən istifadə edir.

- Soyqırım cinayətlərinin beynəlxalq sülhə və təhlükəsizliyə təhdid yaradan vəziyyətdə törədildiyi, BMT Təhlükəsizlik Şurasının BMT Nizamnaməsinin VII bölməsində göstərilən hallar mövcud olduqda, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinə müraciət edilməsi soyqırımı cinayətlərinə baxılması üçün hüquqi əsas ola bilər. Lakin, bu hüquqi əsaslar və hüquqi şərtlər hazırda mövcud olmadığına görə Ermənistanın işğal etdiyi Azərbaycan ərazilərində törətdiyi BHH pozulmaları (konkret halda Xocalı soyqırımını) ilə bəli cinayət işinə Haaqa Tribunalında baxılması da mümkün deyildir. Çünki, Azərbaycan Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma Statutunu imzalamamışdır və ölkəmiz bu beynəlxalq təşkilatın subyekti deyildir. Ermənistan isə 1 oktyabr 1999-cu ildə Roma statutunu imzalasa da, onu indiyə qədər ratifikasiya etməmişdir. Buna görə də Xocalı soyqırımını törədənlərin əməlləri Haaqa Tribunalı-

nın yurisdiksiyasının təsiri altına düşsə belə, Azərbaycan bu Statutu imzalamadığına görə xalqımıza qarşı törədilən soyqırım cinayətinə baxılması barədə müraciəti icraata qəbul edilməyəcəkdir.

Digər tərəfdən, Azərbaycan Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin üzvü olsa və Roma Statutunu ratifikasiya etsə belə, yenə də bu barədə toplanılmış materiallar icraata qəbul edilə bilməz. Ona görə ki, Xocalı soyqırımını (25-26 fevral 1992-ci il) baş verərkən, Azərbaycan bu məhkəmənin üzvü olmamışdır. Buna görə də məhkəmə həmin cinayət işini icraata qəbul etmək və mahiyyəti üzrə baxmaq səlahiyyətinə malik deyildir.¹²

¹² Xocalı genosidi: hüquqi baxış. “Xalq qəzeti” 26 fevral 2014-cü il. <http://www.xalqqazeti.com/az/news/khojaly/42413>

1.7. Beynəlxalq Humanitar Hüququn implementasiyası

Beynəlxalq Humanitar Hüquqla bağlı qəbul olunmuş beynəlxalq Konvensiyalara, Qətnamə və Müqavilələrə qoşulmuş dövlətlər tərəfindən bu sənədlərdə öz əksini tapmış hüquqi norma və aktların icra olunması, onların tətbiqi və milli hüquq sistemində daxil edilməsi – implementasiyası olduqca vacibdir.

Implementasiya latın sözü olub, *impleo* – tamamlamaq, icra etmək), Beynəlxalq Humanitar Hüquqla bağlı sənədlərdə öz əksini tapmış hüquqi norma və aktların həyata keçirilməsi və icra olunması, onların milli hüquq sistemində daxil edilməsi və adaptasiyası mənasında işlədilir. Hər bir dövlət implementasiyanın üsul və metodlarını özü müəyyənləşdirir. Bu üsul və metodların tətbiqi üçün isə ayrıca qanunun qəbul edilməsi və yaxud icrası məqsədi ilə digər bir hüquqi aktın qəbul olunmasının vacibliyi də nəzərdə tutula bilər.

Beləliklə, **implementasiya** (beynəlxalq hüququn) (ing. *implementation* – “həyata keçirmək”, “yerinə yetirmək”) – beynəlxalq öhdəliklərin dövlət-daxili səviyyədə, həmçinin beynəlxalq-hüquqi normaların milli hüquq sistemində daxil edilməsinin faktiki realizasiyasıdır. Implementasiyanın əsas tələbi beynəlxalq bərqərarın məqsəd və məzmununa ciddi riayət olunmasından ibarətdir.

Beynəlxalq humanitar hüququn implementasiyası aşağıdakı üç üsulla gerçəkləşdirilir:

- a) inkorporasiya;
- b) transformasiya;
- c) ümumi, özəl və ya konkret.

İnkorporasiya üsulunda beynəlxalq-hüquqi normalar implementasiya edən dövlətin milli hüquq sistemində heç bir dəyişiklik edilmədən, olduğu kimi daxil edilir. **Transformasiya** zamanı beynəlxalq müqavilələrin müvafiq normaları müəyyən dəyişikliklər edilərək milli qanunvericiliyə daxil edilir (adətən bu, milli hüquqi əməllərin və hüquqi texnikanın standartlarının nəzərə alınmasına olan ehtiyacdən irəli gəlir). **Ümumi, özəl və ya konkret müraciətlər** zamanı beynəlxalq-hüquqi normalar milli qanunun məzmununa bilavasitə daxil edilmir, onun haqqında yalnız səthi məlumat verilir. Beləliklə, müraciət yolu ilə implementasiya zamanı milli hüquq normalarının tətbiqi ilkin mənbəyə - aidiyyəti beynəlxalq müqavilənin mətninə birbaşa müraciət edilmədən mümkün olmur.

Bir sıra dövlətlərdə isə ratifikasiya edilmiş beynəlxalq müqavilələr avtomatik olaraq milli qanunvericiliyin tərkib hissəsinə çevrilir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına uyğun olaraq (Maddə 148, II hissə), Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respub-

likasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Əgər, beynəlxalq aktların hüquqi qüvvəsi Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir (Maddə 151).

Jurnalistlərin beynəlxalq humanitar hüququn qənaətbəxş və ya qeyri-qənaətbəxş şəkildə yerinə yetirilməsi barədə şahidlik etmələri üçün ilk növbədə onlar özləri Cenevrə konvensiyalarının və onlara Əlavə protokolların təməl normalarını dərinlən bilməlidirlər. Beynəlxalq Humanitar Hüquq haqqında biliklərin, o cümlədən, təhsil müəssisələrində yayılması istiqamətində göstərilən səylər kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyətinə qohum fəaliyyət növlərindən hesab olunur. Ona görə də silahlı münaqişələr zamanı tətbiq olunan humanitar hüquq normalarına riayət olunmasının və həyata keçirilməsinin daha yaxşı təmin olunmasında mühüm rol oynamaları üçün cəmiyyətdəki ayrı-ayrı sosial-siyasi institutlar tərəfindən jurnalistlərə müxtəlif çağırışlar edilir. Jurnalstlərin münaqişə bölgələrinə buraxılmalarının onlara məlumat toplamaq və yaymaq azadlığının verilməsi kimi qiymətləndirilməsi əslində özündə Cenevrə konvensiyalarının və bu konvensiyalara Əlavə protokolların tələblərinə daha ciddi surətdə

riayət olunmasını təmin edən mühüm faktor kimi bürüzə verir.

Keçən əsrin sonlarında Qızıl Xaç və Qızıl Aypara Hərəkatının XXVI Beynəlxalq konfransında BQXK-nın təqdim etdiyi “Müharibə qurbanlarının müdafiəsi üzrə Beynəlxalq konfransın qərarlarının yerinə yetirilməsi haqqında” məruzəsində mülki əhalinin, xüsusilə də gənc insanların humanitar hüququn normaları ilə tanış olmalarının vacibliyi vurğulanır. Hesabatda deyilir ki, buna görə də dövlətlər, beynəlxalq humanitar hüququn əsas müddəalarını ölkədə mövcud olan bütün rəsmi tədris proqramlarına daxil etməlidirlər. Hesabatda, həmçinin, mətbuatın, radio və televiziyanın geniş kütlə arasında humanitar hüququn əsas normaları barədə biliklərin yayılması üçün ideal vasitələrdən biri olduğu göstərilir.

Hərbi qarşıdurmanın daha da kəskinləşməsi şəraitində humanitar hüquqla bağlı öhdəliklərin yerinə yetirilməsinin təmin olunması üçün hələ sülh dövründə müvafiq şərait yaradılmalıdır. Cenevrə konvensiyalarının və bu konvensiyalara Əlavə protokolların yerinə yetirilməsinə aidiyyəti olan bütün hakimiyyət orqanları və şəxslər öz ölkələrində aidiyyəti öhdəliklərinə uyğun hazırlıq işləri aparmalıdırlar.

Bunun üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məsləhət görülür:

- beynəlxalq razılaşmaların pozulmasına görə nəzərdə tutulan cəzaları özündə ehtiva edən

müvafiq qanun, qərar və digər hüquqi-normativ sənədlərin qüvvəyə minməsi və icrası ilə bağlı müvafiq tədbirlərin görülməsi;

- silahlı qüvvələrdə müvafiq təlimlər keçirmək, hərbi qulluqçular üçün təlimatlar, dərs vəsaitləri, rəhbərlik üçün aidiyyəti göstərişlərin hazırlanması;
- humanitar hüquqa riayət olunmasının insanın situasiyaya təbii reaksiyasına çevrilməsi;
- maddi planda lazımı hazırlıq işlərinin aparılması: yaralılar üçün üzərində müdafiə emblemi (qızıl xaç, qızıl aypara, fərqləndirici radiosiqnallar) olan bina və nəqliyyatın ayrılması;
- iri hərbi obyektlərin yaxınlığında xəstəxanaların, həməçinin, yaşayış məntəqələrinin yanında hərbi obyektlərin salınmasının yolverilməzliyi.

Beynəlxalq Humanitar Hüquqa uyğun olaraq, dövlətlər hərbi qüvvələrin silahlı münəqişə hüququnu və ümumi qəbul olunmuş humanitar prinsipləri, həməçinin istənilən vəziyyətlərdə bu prinsiplərə riayət olunması qaydalarını mənimsəmələri üçün təlimlərin keçirilməsini təmin etməlidirlər. BQXK hərbi hazırlığın bütün mərhələlərində humanitar hüququn sistemli şəkildə öyrənilməsinə köməklik göstərməlidir.

Adətən, ictimai asayişin qorunması üzrə güc

strukturları ölkə daxilində kütləvi iğtişaşların və zorakılığın qarşısının alınmasına cəlb olunduqları üçün (BHH) beynəlxalq humanitar hüquq polis və təhlükəsizlik orqanlarının əməkdaşları arasında mütəmadi iş aparılmasını, onların humanitar hüququ, insan haqlarını və hamı tərəfindən qəbul olunmuş humanitar prinsipləri öyrənmələri üçün lazımi tədbirlərin görülməsini tələb edir.

Əksər hallarda qeyri-beynəlxalq xarakter daşıyan müasir silahlı münaqişələrdə döyüş əməliyyatlarında pis təlim görmüş və heç bir hazırlıq keçməyən qeyri-nizami qruplaşmalar yaxından iştirak edirlər. Son dövrün hadisələri bütün dünyada bu cür silahlı qruplaşmaların üzvlərinin törətdikləri qəddarlığı və mülki əhalinin başına gətirdikləri təhqir və biabırçılığı bir daha təsdiq edir.

Bununla bərabər xatırladıyıq ki, dörd konvensiyanın hər birində onların hamısı üçün mahiyyətə eyni olan maddə (müvafiq olaraq maddə 47, 48, 127, 144) var ki, onlar razılığa gələn tərəflərin üzərinə həm sülh, həm də müharibə dövründə öz ölkələrində bu konvensiyaların mətninin daha geniş yayılması, o cümlədən, onun hərbi, əgər mümkündürsə, həm də mülki təhsil proqramlarına daxil edilməsi öhdəliyini qoyur və bütün bunlar humanitar hüququn prinsipləri ilə mümkün qədər çox əhalinin, o cümlədən, döyüşən silahlı qüvvələrin, tibbi personalın və din xadimlərinin tanış olmaları məqsədi ilə edilir.

Bu fikir I Protokolda (maddə 83, p.1) daha da inkişaf etdirilir. Burada deyilir ki, Yüksək Razılığa Gələn Tərəflər öz ölkələrində bu konvensiyanın və Protokolun daha geniş yayılmasını, o cümlədən, onların öyrənilməsinin hərbi hazırlıq proqramlarına daxil edilməsini və mülki əhali tərəfindən öyrənilməsini rəğbətləndirmək öhdəliyini götürürlər və bütün bunlar həmin sənədlər haqqında həm silahlı qüvvələrdə, həm də mülki əhali arasında daha geniş məlumatın olması məqsədi ilə edilməlidir.

Beynəlxalq Humanitar Hüquq haqqında biliklərin yayılması öhdəliyi olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir. Hər bir insan beynəlxalq humanitar hüququn tətbiqi tələb olunan sahələrdə necə hərəkət etməyi mütləq bilməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, kombatantlar və mülki şəxslər üçün BHH-nin bütün normalar toplusunu deyil, yalnız birbaşa ona aid olan xüsusi müddəalarını bilməlidir. BHH haqqında biliklər sülh dövründə də yayılmalı və hər bir şəxsin müharibə şəraitinə hazırlığının tərkib hissəsi olmalıdır. Hərbi hazırlığın aparılması və ya daldalanmaq üçün xüsusi qurğuların tikilməsindən ötrü hərbi əməliyyatların başlanmasını gözləmək vacib deyil. Bütün bunlar BHH haqqında biliklərin yayılmasına da aiddir. Bunu bütün dəqiqliyi ilə yalnız sülh şəraitində etmək mümkündür. Regionun xəritəsində XX əsrin əvvəllərində rus bolşevik rejiminin köməyi ilə tarixi Azərbaycan torpaqlarında peyda olmuş ölkə ilə - Ermənistanla müharibə şəraitində olan

və geosiyasi aspektdə bölgədə maraqları olan güclü dövlətlərin dəstəyi ilə və bütün beynəlxalq hüquq normalarının ziddinə olaraq, torpaqlarının 20 %-i işğal altında saxlanılan Azərbaycanda bu istiqamətdə hələ çox işlər görülməlidir. Bu prosesdə əsas rol KİV-ə məxsusdur. Azərbaycan KİV-inin xüsusi bir vəziyyətdə olması (jurnalist ictimaiyyətində vətəndaşlıq mövqeyinin şəxsi mənafe mövqeyinə uduzması) bu prosesi daha aktual edir. Bir cəhəti də qeyd etmək lazımdır ki, bu proses hazırda - əksər postsovet ölkələrində işğalçıların və separatçıların əməllərinin məlum derjavalar tərəfindən müdafiə olunduğu, topların guruldadığı və BHH-nin KİV tərəfindən olduqca təvazökarlıqla populyarlaşdırıldığı bir şəraitdə baş verir.

Zənn edirik ki, yuxarıda dediklərimizin praktikliyini təsdiq etmək üçün bəzi dövlətlərin bu sahədəki təcrübəsinə müraciət etmək faydalı ola bilər.

BBC-də (İngiltərə) hərbi hərəkətləri və silahlı münaqişələri işıqlandıran jurnalistlərin davranış kodeksi işlənib hazırlanmışdır. İngiltərə ordusunda əsgərlərə onların Cenevrə konvensiyalarında öz əksini tapmış hüquq və öhdəlikləri həmçinin, silahlı münaqişə hüququ öyrədilir. Əsgərlər, eyni zamanda, hərbi əsirlərlə rəftar qaydaları, sanitar müdafiə xidmətləri çərçivəsində isə Cenevrə konvensiyalarının tələbləri və onların həyata keçirilməsi prosedurları ilə tanış edilirlər.

Keçən əsrin sonlarından ABŞ ordusunda KİV işçiləri üçün BHH-yə aid xüsusi kursların keçirilməsinə başlanılmışdır. Silahlı münaqişə problemlərinin işıqlandırılması üzrə hərbi jurnalistlərin hazırlanması məqsədi ilə BHH haqqında ümumi biliklər, döyüş zonalarında, əsir düşərkən və sorğusual proseslərində davranış qaydaları üzrə kurslar tədris olunur.

Almaniyanın silahlı qüvvələrində, hətta diviziya səviyyələrində belə, hüquqi məsələlər üzrə müşavirlər fəaliyyət göstərirlər. Bu müşavirlər digər məsələlərlə yanaşı, hərbi qulluqçular arasında BHH haqqında biliklərin yayılması ilə də məşğul olurlar. Ümumiyyətlə, Almaniyada əksər universitetlər, hərbi hüquq və humanitar hüquq cəmiyyətləri BHH-nin kütləviləşməsi ilə çox ciddi şəkildə məşğul olurlar.

Avstriyada isə humanitar hüququn yayılması üzrə öhdəliklər və vəzifələr qərar və qətnamələrin, müxtəlif qanunvericilik aktlarının qəbul olunması yolu ilə həyata keçirilir. Məsələn, silahlı qüvvələrlə bağlı – “Müdafiə haqqında” Qanunu (1978-ci il), “Orduda nizam-intizam haqqında” Qanunu (1985-ci il), “Hərbi Cinayət Kodeksi”ni, eyni zamanda, ümumtəhsil məktəbləri üçün qərarları buna nümunə göstərə bilərik.

Yunanıstanda humanitar hüquq fənni hərbi məktəblərin tədris proqramlarına daxil edilmişdir. Ölkənin hərbi rəhbərliyinin hərbi əsirlərlə davranış üzrə 109-I sayılı sərəncamı bütün səviyyələrdə hərbi heyət tərəfindən öyrənilir.

Danimarkada təhsil alanların müxtəlif kateqoriyaları üçün Beynəlxalq Humanitar Hüquq üzrə xüsusi nəşrlər buraxılmışdır: bu nəşrlər, o cümlədən, sanitariya, mülki müdafiə və silahlı qüvvələr üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Neytral İsveçrədə də bu istiqamətdə kompleks tədbirlər həyata keçirilir. 1987-ci ildə ordunun komandir heyəti üçün Qərar qəbul edilmişdir. Qərarla müharibə dövrünün qanun və ənənələri, silahlı münaqişələr şəraitində davranış qaydaları haqqında ətraflı məlumat verilir. Bu Qərar konvensiyaların əsas mətnlərinin şərh verilmiş versiyasıdır və döyüşçülərin beynəlxalq humanitar hüququ öyrənmələri üçün komandanlığın istifadə etdiyi təsirli instrument rolunu oynayır.

Bütün hərbi qulluqçulara dərslilər verilmiş, müharibə şəraitində hərbiçilərin BHH-nin obyektləri ilə rəftarı və s. tədbirlər barədə “Yaddaş” kitabçası çap olunmuş və paylanmışdır.

İsveçdə 1990-ci ilin yanvar ayında beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq, Milli Müdafiə Nazirliyinin şəxsi heyətinin statusu haqqında Fərman imzalanmış və bu fərmanda müharibə dövründə beynəlxalq hüquq qaydalarının öyrənilməsi üçün vaxt ayrılması barədə göstəriş verilmişdir. Yaşlı zabitlər üçün xüsusi kurslar təşkil edilmiş, məktəblilər və geniş ictimaiyyət üçün isə tədris materialları hazırlanmışdır.

Vaxtilə tərkibində yaşadığımız SSRİ-də beynəlxalq hüququn öyrənilməsi ilə bağlı vəziyyət bir qədər

başqa cür olmuşdur. SSRİ Müdafiə Nazirliyinin əmri ilə beynəlxalq hüquq məsələləri üzrə hüquq müşavirinin səlahiyyətləri hüquqi xidmət zabitlərinin üzərinə qoyulmuşdu. 1990-cı ilin dekabrında Müdafiə Nazirliyi və SSRİ Qızıl Xaç və Qızıl Aypara Cəmiyyətləri İttifaqı sovet silahlı qüvvələrinin komandirlər heyəti üçün seminar keçirmişdi. Bu seminarda Beynəlxalq Humanitar Hüquq İnstitutu və BQXK iştirak etmişdilər. O vaxtdan zabitlər silahlı münaqişə zamanı tətbiq edilən beynəlxalq humanitar hüquq məsələlərinə həsr olunmuş seminarlara dəvət olunurdular. Hərbi Nəşriyyat BHH-yə aid Konvensiya və Proqramları böyük tirajlarla çap edir və müvafiq ali təhsil müəssisələrinə və hərbi hissələrə yola salırdı. Hətta, BHH normalarının SSRİ Silahlı Qüvvələrində tətbiqinə məsuliyyət daşıyan xüsusi idarə də yaradılmışdı.

Əksər MDB ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da BHH üzrə tədris proqramları hələ də respublikadakı təhsil ocaqlarının, xüsusilə də jurnalist hazırlayan fakültə və şöbələrinin heç də hamısının tədris proqramlarına daxil edilməmişdir. Yalnız Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsində bu fənn bir neçə ildir ki, tədris olunur. Fənnə aid proqram, tədris-metodik vəsaitlərin, dərslər vəsaitlərinin və dərslərin hazırlanmasına ciddi ehtiyac duyulur. BHH-nin yalnız elmi-populyar planda deyil, həm də praktik və tövsiyə baxımından tarix, sosiologiya, beynəlxalq hüquq, jurnalistika və s. elmlər üzrə kəşfiyyat fənnlərarası proqram-

lara da hələlik rast gəlinmir. Bütün bunlar öz növbəsində jurnalistlərin fəaliyyət diapozonunun genişlənməsinə və peşə borcunun yerinə yetirilməsinə, onların hazırladıqları materialların daha maraqlı və məzmunlu olmasına mane olur.

Jurnalistlər təkcə hadisələri təsvir etməklə, yalnız silahlı toqquşmalar zamanı baş vermiş dağıntılar və qurbanlar haqqında söz açmaqla kifayətlənməməli, hadisələrin davam edəcəyi təqdirdə yaranan problemlərin hüquqi aspektlərindən, onun iştirakçılarında və nəhayət belə şəraitlərdə fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlardan, o cümlədən BQXK və BQXQACF haqqında da məlumatlar verməlidir.

Bir sözlə, ictimaiyyət jurnalistdən təkcə hadisələrin təsvir edilməsini deyil, həm də onun qiymətləndirilməsini, beynəlxalq humanitar hüququn necə tətbiq olunmasının da izahını gözləyir.

Təəssüflə qeyd etməliyik ki, Azərbaycan KİV-lərində çalışan jurnalistlərin çoxu hərbi əməliyyat zonalarına və yaxud da ekstremal şəraitə düşən kimi, özünü necə aparmağı unudur, hansısa qanunvericilik və ya hüquqi normaların deyil, yerli hakimiyyətin hərbi məsələlərə o qədər də bələd olmayan, əksər hallarda isə senzora çevrilən nümayəndələrinin, hərbi komandirlərin iradi təlimatlarının təsiri altına düşür.

Eyni zamanda təhlillər göstərir ki, regionda gədən proseslər, açıq müharibə şəraiti KİV işçilərinə xeyli jurnalistika dərsləri də vermişdir. Düşünürük ki, Azə-

rbycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin birbaşa cəbhə zonasında, münaqişə şəraitində olan rayonlarda yerləşən hissələrində, qərargahlarında informasiya mərkəzlərinin, xidmətlərinin yaradılması və bu xidmətlərdə müharibə mövzusunda yazmağı, KİV-lə və müxbirlərlə işləməyi bacaran peşəkar jurnalistlərin işləməsi faydalı olardı.

Hərbi hissələrdəki və elə Müdafiə Nazirliyinin özündəki müvafiq qurumlardan informasiyanın alınması ilə bağlı çətinliklərdən gileylənən jurnalistlər də az deyildir. “Qaynar nöqtəyə” düşən jurnalistlər, xüsusilə də İnternet və televiziya jurnalistikası ilə məşğul olanlar şəraitin tələbləri çərçivəsindən kənara çıxır (dağıntıların, meyitlərin, girov və əsirlərlə kobud rəftarın, qan gölməçələrinin, şəhidlərin dəfnindən uzun-uzadı süjetlərin, insan faciəsi ilə bağlı digər görüntülərin nümayiş etdirilməsi və s.), silahlı münaqişənin həlli ilə bağlı bilməyərəkdən müəyyən informasiyaların açılmasına yol verən jurnalistlərə də rast gəlinir. Beynəlxalq təcrübənin göstərdiyi kimi, bu cür “informasiya xidməti” əhali arasında qorxu və neqativ emosiyadan başqa heç bir hiss yaratmır.

1.8. Beynəlxalq Humanitar Hüquq beynəlxalq təşkilatların fəaliyyət sferasında

Beynəlxalq Humanitar Hüquq, onun həyata keçirilməsi, qorunması, riayət olunması, pozulmasına görə məsuliyyət və s. ilə bağlı bütün məsələlər təkcə Cenevrə və Haaqa konvensiyalarını imzalamış dövlətlərin və yaxud da Beynəlxalq Qızıl Xaç və Qızıl Aypara Hərəkətinin fəaliyyət sahələrinə aid olan problemlər deyildir. Beynəlxalq Humanitar Hüquq normalarının implementasiyası, qorunması və inkişaf etdirilməsi, bu proseslərdə jurnalistlərin və jurnalistikanın iştirakı, müharibə jurnalistlərinin taleyi və fəaliyyətləri, “qaynar nöqtə”lərdə davranışları, silahlı münaqişələrin və ekstremal vəziyyətlərin kütləvi informasiya vasitələrində işıqlandırılması problemləri ilə eyni zamanda bir sıra nüfuzlu beynəlxalq və humanitar təşkilatlar, KİV işçilərini özündə birləşdirən beynəlxalq və milli birliklər də fəal surətdə iştirak edirlər.

İnformasiya problemləri ilə sıx şəkildə məşğul olan beynəlxalq təşkilatlardan biri BMT sisteminin aparıcı zümrələrindən sayılan YUNESKO-dur. Bu nüfuzlu təşkilatın rəhbərliyi və iştirakı ilə KİV-in müasir həyatdakı roluna aid bir sıra sanballı qətnamə və qərarlar hazırlanmış və qəbul edilmişdir. Bu sənədlərdə milli informasiya strukturlarının inkişaf istiqamətləri və

beynəlxalq informasiya əməkdaşlığının təkmilləşdirilməsi yolları müəyyən edilmişdir. Burada, həmçinin, bizim nəzərdən keçirdiyimiz problematikaya aid xeyli müddəə və təşkilati aksiyalar da öz əksini tapır.

1978-ci il noyabrın 28-də YUNESKO-nun iyirminci sessiyasında qəbul olunmuş “Kütləvi informasiya vasitələrinin sülhün və beynəlxalq qarşılıqlı anlaşmanın möhkəmləndirilməsinə, insan hüquqlarının inkişafına və irqçiliyə, aparteidə və müharibəyə təhrikçiliyə qarşı mübarizəyə yardımına dair əsas prinsiplər haqqında” Bəyanatı buna misal göstərmək olar. Bəyanatın əhəmiyyətli cəhətlərindən biri də KİV-in beynəlxalq səviyyədə fəaliyyət prinsiplərinin formalaşması istiqamətində atılan addımlardan ibarətdir. Bəyanat balanslaşdırılmış beynəlxalq informasiya axınının vacibliyini xüsusi qeyd edir. Bəyanatın müddəaları Beynəlxalq Humanitar Hüququn məzmunu ilə də üst-üstə düşür, beynəlxalq informasiyanın beynəlxalq münasibətlərin bir hissəsi olduğunu və bu sahədəki problemlərin yalnız beynəlxalq müqavilələr yolu ilə həll olma biləcəyinin mümkünlüyünü xüsusi qeyd edir. Bəyanatın 3-cü Maddəsində deyilir: “İnformasiya vasitələri ... təcavüzkar müharibələrə, irqçiliyə, aparteidə və insan hüquqlarının digər pozulması hallarına qarşı mübarizədə ... dövlətlərə beynəlxalq gərginliyin zəiflədilməsinə və beynəlxalq mübahisələrin dinc və ədalətli şəkildə tənzimlənməsinə daha çox imkan verən siyasətin işlənilməsinə hazırlan-

masında yardım göstərilər”.¹³

Bəyanatın 9-cu Maddəsi bəyan edir ki, “Beynəlxalq birlik ... informasiyanın azad, daha geniş və daha tarazlaşdırılmış şəkildə yayılmasına, həmçinin jurnalistlərin və digər kütləvi informasiya vasitələri işçilərinin öz funksiyalarını yerinə yetirərkən müdafiəsinə şərait yaradılmasına yardım göstərməlidir. YUNESKO bu sahədə dəyərli töhfə verə bilər”.¹⁴

Silahlı toqquşma zamanı jurnalistlərin fiziki və hüquqi müdafiəsinə yönəldilmiş tədbirlər 1949-cu il avqustun 12-də qəbul olunmuş “Beynəlxalq silahlı münaqişə qurbanlarının müdafiəsi haqqında” Cenevrə konvensiyalarına I Əlavə Protokolun (8 iyun 1977-ci il) 79-cu maddəsində (“Jurnalistlərin müdafiəsi üzrə tədbirlər”) öz əksini tapır. Bu maddənin 1-ci və 1.2-ci paragrafları jurnalistlərin mülki şəxs kimi müdafiə olunması tədbirlərinə həsr edilmişdir: - Silahlı münaqişə rayonunda təhlükəli ezamiyyətdə olan jurnalist mülki şəxs kimi beynəlxalq humanitar hüququn mülki şəxslərə şamil etdiyi müdafiədən tam həcmdə istifadə edə bilər – “Bir şərtlə ki, onlar mülki şəxs statusu ilə bir araya sığmayan və Üçüncü Konvensiyanın 4-cü maddəsi və A.4 bəndi ilə silahlı qüvvələrdə akkreditasiyadan keçmiş hərbi müxbirlərin hüquqlarına

¹³ İnsan hüquqları - Beynəlxalq müqavilələr toplusu, - “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1998, səh. 102.

¹⁴ Yenə orada, səh.103.

xələl yetirilməsi ilə bağlı nəzərdə tutulan heç bir hərəkətə yol vermirlər...”

Jurnalistlər bu Protokolun II Əlavəsində nümunəsi göstərilən şəxsiyyət vəsiqəsi ala bilirlər. Bu vəsiqə jurnalistə vətəndaşı olduğu dövlətin və ya ərazisində daim yaşadığı, yaxud da işlədiyi informasiya agentliyinin yerləşdiyi ölkənin müvafiq hakimiyyət orqanı tərəfindən verilir və onu təqdim edən şəxsin jurnalist statusunu təsdiq edir.

Bu maddədə mülki jurnalistlər üçün hansısa xüsusi bir status nəzərdə tutulmur. Onlar da bütün qalan mülki şəxslər üçün nəzərdə tutulan həcmdə müdafiədən istifadə edirlər. Jurnalist əlinə silah alıb kombatant olduğu andan mülki şəxs kimi müdafiə hüququnu itirir. İnformasiya funksiyasını yerinə yetirən hərbi press-xidmətlərin və ya digər ordu bölmələrinin əməkdaşlarına gəlicə isə, onlar yerdə qalan bütün kombatantların aqibətini bölüşürlər.

Həqiqətən də YUNESKO-nun Kommunikasiya Problemlərinin Öyrənilməsi üzrə Beynəlxalq Komissiyasının yekun məruzəsində (Ş.Makbraydın məruzəsi adı ilə də məşhurdur, 1980-ci il) məzmununa görə Beynəlxalq Humanitar Hüququn məzmunu ilə həmahəng səslənən xeyli sətirlərə rast gəlinir. Məsələn: “Jurnalist üçün azadlıq və məsuliyyət bölünməz anlayışlardır. Azadlıq konsepsiyası məsuliyyətin mövcud olduğu tərzdə, peşə etikasına qayğı göstərilməsini, hadisələrə, situasiyalara və proseslərə, onun bütün tərəflərinə

lazımı diqqət göstərilməklə, tələb olunan ədalətli yanaşmanı özündə birləşdirir. Məruzə, o cümlədən, tövsiyə edir ki, "... jurnalist müasir dünyada mühüm rol oynadığına görə onun cəmiyyətdəki nüfuzu qaldırılmalıdır. Jurnalistlərin mütəxəssis qismində tanınmaları üçün onların yüksək ziyalılığı və xüsusi peşə hazırlığı vacib şərtlərdən biri hesab edilir."

Məruzədə deyilir: "Kommunikasiya sahəsində milli siyasət kommunikasiyanın qəbul olunmuş beynəlxalq prinsipləri ilə həmahəng olmalı və xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşma ab-havasının və dinc yanaşı yaşamanın...əsas şərtlərinə cavab verməlidir.

Jurnalistika fakültəsinin tədris proqramları beynəlxalq problemlərin, BMT-nin və digər beynəlxalq və milli təşkilatların sənədlərinin öyrənilməsini özündə birləşdirməlidir... Ayrı-ayrı ölkələrdə böhranlar və gərginliklər dövründə beynəlxalq hadisələr və faktlar haqqında reportajlar müstəsna dərəcədə ehtiyatlılıq və məsuliyyət tələb edir. Bu cür situasiyalarda KİV döyüşən və düşmən qruplar arasında o qədər də çox olmayan, bəlkə də yeganə əlaqələndirici zümrə olur. Bu zaman yaranmış mürəkkəb vəziyyət, sözsüz ki, KİV-lərin üzərinə xüsusi vəzifələr qoyur ki, onlar bu vəzifələri tam obyektivliyi və məsuliyyəti ilə yerinə yetirməyə çalışmalıdırlar".

Hazırda, dünyada gedən çox ciddi və mürəkkəb geosiyasi proseslərlə, dünyanın siyasi xəritəsində və beynəlxalq münasibətlərdə, "soyuq müharibənin" və

ideoloji qarşıdurmanın səngiməsi, baş verən dəyişikliklərlə əlaqədar olaraq, YUNESKO-nun qarşısında daha geniş vəzifələr durur. İnformasiya və kommunikasiya sahəsində strategiyanın yeni proqramları, o cümlədən, “Hamı üçün informasiya” adlı Beynəlxalq Proqram təsdiq edilmiş və qüvvəyə minmişdir. İnformasiya cəmiyyətinin normativ-hüquqi bazasının inkişafı məqsədi ilə Proqramın prioritetləri siyahısına iştirakçı-dövlətlərin hökumət strukturları ilə strateji birgəfəaliyyətin aparıcı istiqamətləri daxil edilmişdir.

Humanitar problemlərə, o cümlədən, jurnalistlərin işinə və həyatlarına aid mühüm beynəlxalq sənədlərin sırasına müstəqil və plüralist informasiya vasitələrinə yardım haqqında Bəyannamə; Vindhuk Bəyannaməsi (1991-ci il), Almatı Bəyannaməsi (1992-ci il), Santyaqo Bəyannaməsi (1994-cü il) və Sana Bəyannaməsi (1996-cı il) də daxildir. Bütün bu bəyannamələrdə təqiblərə, məhdudlaşdırmalara, zorakılığa məruz qalan, xüsusilə də “qaynar nöqtə”lərdə çalışan jurnalistlərin fəaliyyətinə həsr olunmuş hissə və fəsillər vardır.

“Jurnalistlərin təhlükəsizliyi” başlıqlı fəsillərdə KİV işçilərinin “öz peşə öhdəliklərini təhlükəsiz yerinə yetirmələri, hüquqlarını həyata keçirmələri üçün milli və beynəlxalq qurumlara olan konkret tələblər, əsaslandırılmamış və beynəlxalq hüquqa zidd olan məhdudiyətlərin aradan qaldırılması yolları formalaşdırılmışdır.

YUNESKO Baş konfransının KİV-in və jurna-

listlərin fəaliyyəti, hərbi və ictimai həyatda zorakılıq tematikası üzrə qəbul etdiyi və bugünkü Azərbaycan üçün də müəyyən əhəmiyyət kəsb edən bir sıra qətnamələr də mövcuddur. YUNESKO Baş konfransının XXVIII sessiyasının qəbul etdiyi Qətnamədə (1995-ci il) deyilir:

a) kütləvi informasiya vasitələrində işləyən mütəxəssislər (proqramların istehsalı və tərtibi, verilişlərin efirə buraxılması üzrə məsul olan şəxslər) tərəfindən zorakılıq səhnələrinin ekranlarda, o cümlədən, bədii proqramlarda nümayiş etdirilməsinin mümkün qədər azaldılmasının üsul və yollarının öyrənilməsini rəğbətləndirilməsi;

b) jurnalistlərin informasiya proqramlarında zorakılıq fenomeninin mahiyyətini tənqidi cəhətdən nəzərdən keçirmələrinə və bu zaman bu peşənin nümayəndələri tərəfindən müəyyən edilmiş əxlaq kodeksinə riayət edilməklə, zorakılığın göstərilməsinin azaldılmasına yönəlmiş təşəbbüslər irəli sürmələrinə imkan yaradılması ...” olduqca vacibdir.

YUNESKO-nun informasiya və kommunikasiya haqqında bəzi qərarları, xüsusilə də Qərbi ölkələrində, heç də hamının xoşuna gəlmir. Bəzi KİV işçiləri bu qərarlardan yan keçməyə cəhdlər göstərir, onların hüquqi qüvvəyə malik olmamalarına və böyük əksəriyyətinin tövsiyə xarakteri daşmasına istinad edirlər.

Həqiqətən də, BMT-nin ixtisaslaşmış təşkilat-

larının qətnamələri və bəzi digər sənədləri məcburi xarakter daşımır, lakin onlar hüquqi normaların yaranmasında, anlayışların müəyyən edilməsində, təşkilatın hazırladığı və yeritdiyi siyasətin dəqiqləşdirilməsində mühüm rol oynaya bilirlər. Belə bir təəssürat yaranır ki, BMT-nin (YUNESKO-nun xətti ilə), AŞ (Avropa Şurası) və ATƏT-in informasiya və kommunikasiya ilə əlaqədar qəbul etdikləri qətnamələr həyatımıza, informasiya hüququna, xüsusilə də beynəlxalq informasiya hüququna getdikcə daha fəal təsir göstərən yeni hüquq institutlarının yaranması faktını təsdiq edir. Eyni zamanda, öz hüquqi mahiyyətinə görə məcburi olmayan və KİV-in siyasi, iqtisadi, sosial sferalarda roluna aid sənədlər siyasi-hüquqi aktlar sistemi haqqında təsəvvür yarada bilirlər. Bu sistem isə öz növbəsində beynəlxalq hüququn prinsiplərini, o cümlədən, milli müstəqil kütləvi informasiya vasitələrinin yaranması prinsiplərini inkişaf etdirir. Son bir neçə onillik ərzində informasiya və kommunikasiya sferasında beynəlxalq prinsiplərin formalaşması sahəsində YUNESKO-nun fəaliyyəti həqiqətən də diqqəti xüsusilə cəlb edir.

XX əsrin son illərində YUNESKO “Sərhədsiz reportyorlar” təşkilatı ilə birlikdə ekstremal şəraitə və ya hərbi əməliyyatlar gedən zonaya düşən jurnalistlər üçün maraqlı “Praktik bələdçi” kitabçasını çap etdirmişdir. Kiçik ölçüdə, təxminən cib formatında olan yüz səhifəlik bu kitabça təhlükəli zonalarda faydalı yol

bələdçisidir. Kitabçada fəvqəladə vəziyyətlərdə çalışmalı olan KİV işçilərinin peşəkar fəaliyyətləri üçün faydalı təlimat və məsləhətlər verilir. Burada, həmçinin, jurnalistin ərazinin inzibati qurumları, hərbi komandanlıq, əhali və münaqişə tərəflərinin hakimiyyət orqanları ilə əlaqə saxlayarkən istinad edə biləcəyi hüquqi sənədlər və aktlar toplanılmışdır. Kitabçada həmçinin aşağıda göstərilən bir sıra faydalı məsləhətlər də öz əksini tapır:

- “qaynar nöqtələrdə” çalışan jurnalistin üstündə hansı sənədlər olmalıdır;
- jurnalist hərbi və mülki rəhbərliklə necə əlaqə saxlamalıdır;
- atəş altında və minalanmış ərazilərdə necə hərəkət etməlidir;
- zəhərli yeməklərdən necə qorunmalıdır;
- özünə və həmkarına ilk tibbi yardımı necə göstərməlidir;
- istifadə etdiyi avadanlıqları necə gizlətməlidir və s.

Kitabçada düşmənə - hərbiçilərə, terrorçulara, partizanlara və s. əsir düşmüş jurnalistin dindirilməsi zamanı onunla davranış qaydalarına həsr olunmuş xüsusi fəsil də vardır. Öz əməkdaşını təhlükəli zonaya göndərmiş redaksiyanın hüquqi və praktik fəaliyyətinə həsr olunmuş məsləhətlər də böyük əhəmiyyət kəsb

edir. Burada jurnalistin və redaksiyaların necə hərəkət etmələri, hansı beynəlxalq və milli təşkilatlara müraciət etməyin lazım olduğu və həmin təşkilatlarla birbaşa əlaqə yaratmağın yolları barədə məlumatlar da verilir. Nəşrdə qeyri-adi əlavələrə də rast gəlinir. Məsələn, burada bütün gün ərzində fəaliyyət göstərən SOS-Press xidməti haqqında məlumatlar yerləşdirilmiş və onunla əlaqə saxlamaq üçün telefon nömrəsi [(33) 1-47-77-74-14] verilmişdir. Redaksiyalar və jurnalistlərin ailələri bu nömrəyə zəng edərək, müharibədə olan, yaralanan, itkin düşən jurnalist haqqında məlumat ala bilərlər.

Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsi də 1985-ci ildə İsveçrədə əldə olunmuş razılığa əsasən KİV-lərlə əlaqə saxlamaq, onlara lazımı köməklik göstərmək məqsədi ilə “Qaynar xətt” yaratmışdır. Əgər jurnalist əsir və ya itkin düşmüşsə, onun ailəsi, çalışdığı redaksiya və ya müvafiq ictimai təşkilat BQXK-ya müraciət edə bilər.

“Qaynar xətt”-in koordinatları:

ICRC Press Division Hot Line

17, avenue de la Paix

Ch 1202 Geneve, Switzerland

Tel.: (4122) 730 23 09

Fax: (4122) 734 82 80

Hazırda Cenevrə konvensiyalarına qoşulan ölkələrin, onların peşəkar jurnalist birliklərinin, kütləvi informasiya vasitələrinin və mətbuat işçilərinin fəaliyyəti

yətlərinə, Beynəlxalq Humanitar Hüququn tətbiq edilməsinə və ona riayət olunmasına əsaslanan bir sıra sənədlər və tövsiyələr var ki, onlardan jurnalistlərin işinin tənzimlənməsi üçün yeni hüquqi aktların (əgər buna ciddi ehtiyac olarsa) tərtibi zamanı istifadə etmək olar.

Bu sənədlər içərisində hər şeydən əvvəl İnsan hüquqları haqqında ümumi Bəyannamənin (1948-ci il) 19-cu maddəsini; Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktın (1976-cı ildən qüvvəyə minmişdir) 19-20-ci maddələrini; insan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi üzrə Avropa Konvensiyasının (1950-ci il) 10-cu maddəsini göstərmək olar.

İnsan hüquqları haqqında ümumi Bəyannamənin 19-cu maddəsində deyilir: “Hər bir insanın əqidə azadlığı, onu sərbəst şəkildə ifadə etmək hüququ var; bu hüquq əqidəsinə maneəsiz etiqad bəsləmək, dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq, informasiya və ideyalar axtarmaq, almaq və yaymaq azadlığı daxildir.”¹⁵

Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktın 19-cu maddəsinin 1-ci və 2-ci bəndləri “hər bir insanın şəxsi fikri olmaq, ... öz fikrini sərbəst ifadə etmək, hər cür informasiya və ideyaları axtarmaq, almaq, şifahi, yazılı, mətbuat, yaxud bədii ifadə formaları vasitəsilə, yaxud özü seçdiyi başqa üsullarla yaymaq hüququ”nu, 3-cü bəndi isə “bu hüququn reallaşdı-

¹⁵ İnsan hüquqları - Beynəlxalq müqavilələr toplusu, - “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1998, səh. 4.

rılması üçün xüsusi vəzifələri”¹⁶ özündə ehtiva edir. Beynəlxalq Paktın 20-ci maddəsi isə, “hər cür müharibə təbliğatını, ... ayrı-seçkiliyə, düşmənçiliyə, zorakılığa təhrik olan milli, irqi, ... dini nifrətin lehinə edilən hər hansı bir çıxışın qanunla qadağan olunmasını”¹⁷ tövsiyə edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Avropa Şurası (Azərbaycan Respublikası da bu təşkilatın üzvüdür) bu problematika üzrə daha çox sayda hüquqi sənəd işləyib-hazırlayan bir təşkilatdır və bu sənədlərdə xüsusi olaraq, ya da bu və ya digər dərəcədə jurnalistin fəaliyyətinin, münaqişə və gərginlik şəraitində onların müdafiəsinin spesifik cəhətləri öz əksini tapır. AŞ-də KİV-lər və jurnalistlərin müdafiəsi üzrə mütəxəssislərdən ibarət xüsusi İşçi Qrup fəaliyyət göstərir. Bu İşçi Qrup AŞ-nin xüsusi Bəyannaməsini işləyib hazırlamışdır. AŞ-nin üzvü olan bütün dövlətlər hərbi münaqişə və gərginlik şəraitində jurnalistlərin müdafiəsi üzrə əvvəllər üzərlərinə götürdükləri öhdəliklərə sadıq qalacaqlarını təsdiq edirlər.

1995-ci ilin sonlarında İşçi Qrup bu sahədə saziş və ya konvensiyanın - hərbi münaqişə və gərginlik şəraitində jurnalistlərin müdafiəsi üzrə Tövsiyə və ya Bəyannamə layihələrinin hazırlanmasını vacib sayır.

¹⁶ Yenə orada, səh.20

¹⁷ İnsan hüquqları - Beynəlxalq müqavilələr toplusu, - “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1998, səh. 21.

1996-cı il mayın 3-də, Beynəlxalq mətbuat azadlığı günündə, bu Tövsiyə və Bəyannamə AŞ Nazirlər Kabinetinin sessiyasında qəbul edilir. Bəyannamənin yeddi maddəsi artıq bir sıra beynəlxalq hüquqi normaların olmasına baxmayaraq, öz vəzifə öhdəliklərini yerinə yetirərkən KİV işçilərini gözləyən təhlükənin artmasını qeyd etməklə yanaşı, dövləti jurnalistlərin həyat və işləri üçün qorxu yaradan təhlükələrdən qorunması üçün müvafiq tədbirlərin görülməsinə çağırır; bundan əlavə, AŞ öz Bəyannaməsində bu sahədə dövlətlərin cəhdlərinə qoşulacağı barədə öz üzərinə də öhdəlik götürür. Bu işdə yuxarıda adı çəkilən İşçi Qrup tərəfindən münaqişə situasiyalarında jurnalistlərin müdafiəsi məsələləri üzrə təklif olunmuş “operativ nəzarət və cavablar” mexanizmi AŞ-nin və dövlətlərin köməyinə gəlməli, onlara lazımı yardım göstərməli idi.

Bu Bəyannamə beynəlxalq hüquqi sənədlərin çoxluğuna və hərtərəfliliyinə, eyni zamanda müdafiə sənədlərinin zənginliyinə baxmayaraq, jurnalistlərin fəaliyyətlərini müdafiə etmək üçün dövlətləri aşağıdakı 7 maddənin həyata keçirilməsinə çağırır:

1. Avropa Şurasının Nazirlər Kabineti jurnalistlərə münasibətdə ölüm, yoxa çıxma və başqa təcavüz aktlarının sayının artmasını pisləyir və hesab edir ki, bu cür aktlar, həmçinin jurnalist peşəsinin azad və maneəsiz yerinə yetirilməsinə təhlükə yaradır.

2. Nazirlər Kabineti bütün dövlətlərə, o cümlədən, Avropa Şurasının bütün üzv-dövlətlərinə çağırışla müraciət edir, vətəndaşların və ictimaiyyətin ictimai maraq kəsb edən bütün məsələlər barədə məlumat almaq hüququnu tanımağa və hakimiyyət orqanlarının və digər cəlb edilmiş tərəflərin, xüsusilə də münaqişə və gərginlik şəraitində daha mühüm əhəmiyyət kəsb edən hərəkətlərini qiymətləndirməyi bacarmağa çağırır.
3. Nazirlər Kabineti bir daha təntənəli şəkildə təsdiq edir ki, münaqişə və gərginlik şəraitində işləyən bütün jurnalistlər hər hansı bir məhdudiyət olmadan beynəlxalq humanitar hüququn, insan haqları haqqında Avropa Konvensiyasının və insan hüquqları sahəsində digər beynəlxalq hüquq alətlərinin təqdim etdiyi tam mühafizə hüququna malikdirlər.
4. Nazirlər Kabineti üzv-dövlətlərin hakimiyyətlərinin jurnalistlərin mühafizəsi ilə bağlı verdikləri zəmanət öhdəliklərini bir daha təsdiq edir.
5. Nazirlər Kabineti Ümumdünya mətbuat azadlığı günü münasibəti ilə özünün münaqişə və gərginlik şəraitində jurnalistlərin mühafizəsi haqqında R (96) 4 №-li Təvsiyəsinə və ona əlavə edilmiş “Əsas prinsiplər”ə diqqət yetirir.
6. Nazirlər Kabineti Baş katiblə birlikdə Avropa Şurasının münaqişə və gərginlik şəraitində jurnalistlərin hüquq və azadlıqlarının pozulması haq-

qında informasiya almaq imkanlarının ümumi planda genişləndirilməsi yolları barədə məsələyə baxacaqdır.

7. Bununla əlaqədar olaraq Nazirlər Kabineti hesab edir ki, Baş katib üzv-dövlətlərdə münaqişə və gərginlik şəraitində jurnalistlərin hüquq və azadlıqlarının pozulması haqqında məlumat aldığı hallarda operativ olaraq bütün lazımi tədbirləri görə bilər və üzv-dövlətləri bu məsələlərdə Baş katiblə əməkdaşlığa çağırır.

Avropa Şurası bu Bəyannamədə özünün bu cəhdlərə qoşulacağı barədə öhdəlik götürür. Bu işdə Avropa Şurasının münaqişə və gərginlik şəraitində jurnalistlərin mühafizəsi məsələləri üzrə İşçi qrupu tərəfindən irəli sürülən “operativ nəzarət və cavab” mexanizmi əsas icraçı orqan funksiyasını yerinə yetirir.

Avropa Şurasının hazırladığı bir sıra digər sənədlər də vardır ki, onları da araşdırılan problematika baxımından jurnalistlərin fəaliyyətinə aid etmək olar. Məsələn, “Zorakılığın nümayiş etdirilməsinin məhdudlaşdırılması üzrə mədəniyyət və təhsil vasitələri haqqında” 963 №-li Təvsiyəni (1983-cü il), həmçinin, AŞ Nazirlər Komitəsinin “Zorakılıq, qəddarlıq və ya pornoqrafiya məzmunlu videotəsvirlərin yayılmasına aid prinsiplər haqqında” R(98)7 №-li Təvsiyəsini buna misal göstərmək olar. Göstərilən təvsiyələr yalnız bu

təzahürlərlə mübarizənin əsas metodlarını (çəkilişin aparılmasını və yayılmasının məhdudlaşdırılması və qadağan edilməsi, cərimə və cinayət sanksiyalarının tətbiqi, nəzarətin gücləndirilməsi) deyil, eyni zamanda, bu təzahürlərə qarşı mübarizəni gücləndirmək tələblərini (əhalinin mənəviyyatının müdafiəsi, jurnalistlərin fəaliyyətinin beynəlxalq humanitar prinsiplərinin qorunub saxlanması naminə yeni hüquqi aktların hazırlanması, mövcud sanksiyaların tətbiqi, ictimaiyyətin və KİV-in bu mübarizəyə cəlb olunması) də özündə birləşdirir.

Avropa Şurasının 1994-cü ildə Praqada dövlət nazirlərinin iştirakı ilə kütləvi kommunikasiya vasitələrində siyasət məsələləri üzrə təşkil etdiyi (“Kütləvi informasiya vasitələri demokratik cəmiyyətdə” mövzusunda) Konfransın yekunları və qəbul etdiyi sənədlər bu baxımdan mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Konfransda demokratik cəmiyyətdə KİV-in inkişafı sahəsində AŞ-nin strateji fəaliyyəti ilə bağlı hazırlanmış Planda münaqişə zonalarında və təhlükəli situasiyalarda jurnalistlərin müdafiəsinə və bu şəraitdə KİV-in roluna aid tədbirlərin, həmçinin KİV-də zorakılığın nümayiş etdirilməsinə qarşı mübarizə üsullarının işlənilib hazırlanmasının vacibliyi məsələsinə xüsusi yer ayrılışdır.

Tədqiq etdiyimiz problematika baxımından Praqa konfransının qəbul etdiyi “Jurnalist azadlıqları və insan hüquqları” haqqında Qətnamə də beynəlxalq

jurnalist ictimaiyyətinin diqqətini cəlb edir. Qətnamədə demokratik cəmiyyətdə KİV-in və jurnalistlərin fəaliyyətinin əsas prinsipləri öz əksini tapır. Beynəlxalq jurnalist ictimaiyyətində bu Qətnaməni informasiya meydanında çalışanların hüquq və etik normaların toplusu, dövlət strukturlarında işləyən, bu və ya digər dərəcədə jurnalistlərin öz vəzifə öhdəliklərini yerinə yetirmələri ilə bağlı olan məmurlar üçün irəli sürülən tələblərin siyahısı kimi də qiymətləndirirlər.

Bu Qətnamə ilə “Jurnalist azadlıqlarının pozulması haqqında” konfransda iştirak edən Nazirlərin və nümayəndə heyətləri başçılarının Bəyanatı həmahəng səslənir. Konfrans iştirakçıları qeyri-ordinar və həyat üçün təhlükəli şəraitdə işləyən jurnalistlərin, KİV işçilərinin taleyi ilə əlaqədar ciddi narahatlıqlarını nümayiş etdirirlər.

Jurnalistləri öz vəzifə borclarını vicdanla yerinə yetirməyə, peşə fəaliyyətlərinin normalarına riayət etməyə çağıran bu sənəddə jurnalistlərin işinə maneə yaradan, onların hüquqlarının pozulmasına, təqib olunmalarına, KİV-in nümayəndələrinin öldürülməsinə yönəlmiş bütün hərəkətlər ittiham olunur. Konfrans iştirakçıları bütün ölkələrin hökumətlərinə öz vəzifə borclarını yerinə yetirən jurnalistlərin müdafiəsi üçün lazımı tədbirlərin görülməsini xahiş edirlər.

Vyana Beynəlxalq Mətbuat İnstitutunun¹⁸ nəşr etdiyi “Jurnalist necə sağ qala bilər” kitabçası da faydalı məlumat mənbələrindən biri hesab edilir. Bu kitabçada silahlı münaqişə zonasında işləyən jurnalistlərin sağ qalmalarının başlıca prinsipləri və xüsusi tövsiyələr öz əksini tapır: jurnalist səfərə necə hazırlaşmalı və ezamiyyətə yola düşənə qədər nələri öyrənməli, döyüş əməliyyatları zamanı özünü necə aparmalıdır? Kitabçada bəzi etik və peşə məsələlərinə aid ayrıca bölmə vardır. Məsələn, bu bölmədə, göstərilir ki, jurnalist peşəsi ilə bağlı risklərə və təhlükəyə baxmadan, həqiqətə can atmalıdır ... mənasız risklərdən qaçmalıdır (artıq risklərə getməməlidir) ... Əgər o, öz biliyinə və fərasətinə bel bağlamırsa, nə redaktoru, nə də Cenevrə Konvensiyası ona kömək edə bilməyəcək .

Təəssüf ki, hələ SSRİ-nin son illərindən başlayaraq erməni terrorundan əziyyət çəkən, həm ölkənin daxilində, həm də onun sərhədlərindən kənar da baş vermiş faciəvi hadisələrin acı təcrübəsi Azərbaycanda bu istiqamətdə vaxtında müvafiq işlərin aparılmasına

¹⁸ Beynəlxalq Mətbuat İnstitutu 1950–ci ildə 15 ölkədən 34 redaktorun iştirakı ilə yaradılmışdır. Baş ofisi Vyanada yerləşir. BMİ mətbuat azadlığının qorunması və təşviqi, həmçinin jurnalist təcrübələrinin təkmilləşdirilməsi, təcrübə mübadiləsi, təlim və treninqlərin keçirilməsi, dünyada medianın vəziyyəti ilə bağlı hesabatların hazırlanması istiqamətində fəaliyyət göstərir. CNN, BBC, “Al Jazeera” kimi iri media şəbəkələrinin təmsil olduğu BMİ bu gün dünyanın 156 media qurumu ilə əməkdaşlıq edir.

təkan verməmişdir. Bu qəbildən olan ilk “Ekstremal jurnalistin əl kitabı”¹⁹ 2015-ci ildə “Dinc Dünya” Araşdırma Mərkəzi tərəfindən çap olunmuşdur. Azərbaycanca ilk dəfə, “Dinc Dünya” Araşdırmalar Mərkəzinin Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Qeyri-hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Fondu tərəfindən maliyyələşdirilən və Müdafiə Nazirliyi tərəfindən dəstəklənən “Ekstremal jurnalistlərin təcrübə poliqonu təlimləri” layihəsi isə 2016-cı ilin avqust ayında həyata keçirilmişdir.

Təlim zamanı jurnalistin qaynar nöqtələrə səfərə hazırlığı, geyimi, ləvazimatları, akkreditasiyası, hərbi hissəyə gəlişi, Silahlı Qüvvələrdə maddi-texniki təminatın qayda və xüsusiyyətləri, motoatıcı silahların taktiki-texniki xüsusiyyətləri, silahlarla davranma qaydaları, hava hücumundan müdafiə, artilleriya silahlarının taktiki-texniki xassələri barədə ətraflı məlumat verilmişdir. Jurnalistlərə həmçinin silah-sursat və hərbi texnika haqqında hansı halda və şəraitdə informasiya yayımına icazə verilməsi, fəvqəladə halların xarakteristikası, ekstrimal şəraitdə davranış metodları barədə də lazımı bilgiler verilmişdir.²⁰

Ekstremal jurnalistikanın inkişafı və jurnalistlərin hüquqi və fiziki təhlükəsizliyinin təmin olun-

¹⁹ Ekstremal jurnalistin əl kitabı. Bakı, “Elm və təhsil”, 2015, 296 səh.

²⁰http://az.azvision.az/Ekstremal_jurnalistler_cebhe_xetinde_-97045-xeber.html

ası problemlərini daim diqqət mərkəzində saxlayan təşkilatlardan biri də

Beynəlxalq Jurnalistlər Federasiyasıdır (BJF). *(orijinal adı: International Federation of Journalists)* - kütləvi informasiya vasitələrinin peşəkar işçilərini - jurnalistləri birləşdirən ən böyük və nüfuzlu jurnalist təşkilatıdır. Mənzil-qərargahı Brüsseldədir. 1926-cı ildə sosial ədalət, işçi hüquqları, demokratiya, insan hüquqları, yoxsulluqla mübarizə və b. sosial problemlərlə mübarizə aparan jurnalistlərin bir yerə toplaşması ilə yaranmışdır. Bu gün IFJ dünyanın 140 ölkəsində 300-ə yaxın üzv təşkilat vasitəsilə 600.000 jurnalisti özündə birləşdirir. Azərbaycanı bu təşkilatda BJF-nin yerli üzv təşkilatı olan Jurnalistlərin Həmkarlar İttifaqı (JuHI)²¹ təmsil edir.

²¹ **Jurnalistlərin Həmkarlar İttifaqı (JuHI)** - Azərbaycan jurnalistlərinin həmkarlar ittifaqı təşkilatıdır. 1997-ci ildə bir qrup peşəkar jurnalist tərəfindən yaradılmış, 28 mart 2000-ci ildə rəsmi dövlət qeydiyyatından keçmişdir. Beynəlxalq Jurnalistlər Federasiyasının üzvüdür. Hazırda 270 yaxın fəal jurnalistin səyi ilə fəaliyyət göstərir, beynəlxalq jurnalist qurumları ilə əlaqə saxlayır. 2010-cu ilin fevral ayından JuHI BJF-in təşkilatı dəstəyi, Avropa Komissiyasının maliyyə yardımı ilə Azərbaycanda qlobal media təşəbbüsü olan "Etik Jurnalistika Təşəbbüsləri" layihəsini reallaşdırır. JuHI sədri Azərbaycan Prezidenti yanında (KİVDF) Müşahidə Şurasında təmsil olunur. Təşkilat Azərbaycan Mətbuat Şurasının üzvü, sədri isə Mətbuat Şurası (MŞ) İdarə Heyətinin üzvü, MŞ sədrinin müavini.

BJF 1994-cü ildən müharibələrdə iştirak edən jurnalistləri aktiv şəkildə izləyir, onların təhlükəsizliyini və ehtiyaclarını diqqət mərkəzində saxlayır. Təşkilatın verdiyi məlumata görə, 1991-ci ildən - 2015-ci ilə qədərki dövəmdə 2300-dən artıq jurnalistin peşə fəaliy-yətinə görə qətlə yetirilməsi, on minlərlə jurnalistin həbsə atılması bu peşə sahiblərinin riskli durumda fəaliyyət göstərmələrini bir daha təsdiq edir. BJK jurna-list təşkilatlarının inkişaf etdirilməsini jurnalistlərin qorunması üçün ən məqbul variantlardan biri kimi qiymətləndirir. Həmçinin, Beynəlxalq dövlətlərarası təşkilatlara jurnalistin təhlükəsizliyi məsələsini daimi nəzarətdə saxlanılması barədə müraciət edib. BJK informasiya hazırlayan tərəfdaşlarının fəaliyyətini tənzimləyən xeyli qaydalar işləyib hazırlamışdır. BJK-nin başlıca sənədi Jurnalist etikasının prinsipləri haqqında beynəlxalq Bəyanatdır (10 fəsildən ibarətdir). Bu Bəyanat “hadisələri təsvir etmək məqsədi ilə yeniliklərin və informasiyanın toplanılması, işlənilməsi, yayılması və şərh edilməsi ilə məşğul olan” jurnalistlərin davranış standartı elan edilmişdir. Burada təkcə etik deyil, həm də hüquqi xarakterli müddəalar da öz əksini tapır.

1994-cü ildə altmış ölkənin jurnalistlər ittifaqları BJK-in Konqresində “Demokratik kütləvi informasiya vasitələrinin mədəniyyəti haqqında” Manifest qəbul edirlər. Manifest təkcə “jurnalistikanın peşə bütövlüyünə və müstəqil roluna” hörmətlə yanaşmağa de-

yil, eyni zamanda, “informasiya azadlığının müdafiəsi mexanizmini...”, “KİV-in inkişafına yönəlmiş qanunların, siyasi direktiv və standartların tətbiq edil-məsini hüquqi və praktik cəhətdən tanımağa” çağırır.

Jurnalistika və beynəlxalq humanitar hüquq baxımından maraq kəsb edən sənədlər içərisində BJJF-in “Avropa KİV-lərində redaksiya demokratiyası haqqında” Bəyanatını və “Bilmək hüququ: Avropa ölkələrində informasiyaya buraxılma” Qaydalarını göstərmək olar. Sonuncu sənəddə “informasiya almaq hüququnun tətbiqində istisnalar yalnız ictimai təhlükəsizliyin, şəxsi həyatın firavanlığının və müdafiəsinin təmin olunması naminə cizgiləri aydın və dəqiq müəyyənləşdirilmiş informasiya növləri ola bilər.” Bu sənədin 6-cı maddəsi müəyyən edir ki, rəsmi şəxslər və jurnalistlər ictimai əhəmiyyətə malik informasiyanın ictimaiyyətə və KİV-ə ötürülməsinə görə təqibə və ya cəzalandırılmaya məruz qalmamalı və öz vəzifə mövqelərindən məhrum edilməməlidirlər.

1997-ci ilin may ayında BJJF yetmiş ölkədən gəlmiş nümayəndə heyətinin iştirakı ilə keçirilən beynəlxalq konfransında daha bir mühüm sənədi qəbul edir – “Dözüm vaxtıdır: jurnalistika və irqçilik təhlükəsi”. “Milli rəqabətdən və mövhumatdan irəli gələn zorakılığın yayıldığı, artmaqda olan dini dözümsüzlük, müharibə və soyqırımı şəraitində sülh və demokratiya üçün yaranan təhlükəni” qəbul edən, “irqçiliyin, milli və sosial zorakılığın təbliği məqsədilə kütləvi infor-

masiya vasitələri ilə istədikləri kimi rəftar etmək cəhdlərini, həmçinin zorakılıq aktlarının özünü” ittiham edən bu sənəddə münaqişə situasiyalarını və kəskin problemləri işıqlandıran jurnalistlərə faydalı tövsiyələr və tələblər öz əksini tapır. Bu maddələrdən birində deyilir: “Nifrət oyadan materialların dərc olunması yolverilməzdir”. BJK isə jurnalistlərin hüquq və öhdəlikləri, dünya mədəniyyətinin yaradılması sahəsində onların fəaliyyətlərinə, davranışın etik kodekslərinə əməl olunmasına, xarakterindən asılı olmayaraq, hadisələrin obyektiv işıqlandırılmasına ünvanlanmış beynəlxalq və regional konvensiyaların, birgə bəyanat və deklarasiyaların qəbul olunmasına və yayılmasına yardım etməlidir.

Beynəlxalq Jurnalistlər Federasiyası Milli Jurnalistlər Birliklərinin üzvlərinə - jurnalistlərə özünün təsis etdiyi və bütün dünya tərəfindən qəbul olunmuş Beynəlxalq press-kart verir. Bu sənəd KİV əməkdaşlarının BJK-in üzv-ölkələrinin hakimiyyət strukturlarında və yaxud da bu və ya digər hadisələrə görə məsuliyyət daşıyan strukturlarda akkreditasiyadan keçmək imkanlarını xeyli artırır.

1.9. Beynəlxalq humanitar təşkilatların informasiya siyasəti

Beynəlxalq humanitar hüquqda geniş müzakirə obyektinə olan məsələlərdən biri də iri humanitar təşkilatların informasiya fəaliyyəti strategiyası, həmçinin, BMT strukturuna daxil olan təşkilatların fəaliyyət prinsipləri məsələsidir. Tərəfsizliyə və həmrəyliyə, müstəqilliyə və subpodratçılara göstərilən müxtəlif münasibətlər xeyli sayda informasiya mövqelərinin yaranmasına səbəb olur. Bunlar da öz növbəsində informasiya fəaliyyətinin müxtəlif metodlarını yaradırlar. Jurnalist ictimaiyyətinə geniş müzakirə obyektinə çevrilən problemlərdən biri də QHT-lərin informasiya fəaliyyətinə aid edilən ənənələr və onların öz fəaliyyətlərini üç ssenari üzrə qurmalarıdır. Bu zaman donorlarla hərbiçilər arasındakı qarşılıqlı fəaliyyətə və yerlərdəki təhlükəsizlik məsələlərinə daha çox diqqət yetirilir. Humanitar prinsiplərin müxtəlif mövqelərdən izahı silahlı münaqişə zonalarında və yerlərdə informasiya fəaliyyətinə strateji yanaşmanın təmin olunmasında mühüm rol oynayır.

Yaşadığımız informasiya əsrində humanitar böhranların gətirdiyi fəlakətlərin ağırlığını insanlara çatdırmaq, onun iştirakçılarının – yaraqlıların, qeyri-nizami silahlı dəstələrin, sülhün qorunub saxlanılması üçün yaradılmış qüvvələrin, yerli əhali qruplarının və

humanitar təşkilatların rəhbərlərinin əslində kim olduqlarını təsəvvür etmək belə olduqca çətinidir. Belə bir mürəkkəb şəraitdə - humanitar və qeyri-humanitar iştirakçıların kütləvi informasiya vasitələrinin və donorların diqqəti uğrunda müdbarizə apardıqları bir vaxtda, xüsusilə də humanitar təşkilatlar üçün informasiya fəaliyyətinə ardıcıl və ictimaiyyətin etibarını qazanan yeni yanaşma mexanizmini işləyib hazırlamaq olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edir. Həqiqətən də indiki dövrdə humanitar təşkilatların ictimaiyyətlə əlaqələr sahəsində fəaliyyətlərini özünün donor-dövlətlərin hakimiyyətlərindən tutmuş geniş ictimaiyyətə qədər bütün auditoriyasına, həmçinin yerlərdəki proseslərin müxtəlif iştirakçılarına yönəltmələri olduqca vacibdir.

Əminliklə demək olar ki, son illərdə informasiya fəaliyyəti²² strateji idarəetmə funksiyasına çevrilmişdir. Bu həqiqəti kommərsiya müəssisələri də açıq etiraf edirlər. Lakin, qeyri-kommərsiya sektoru, o cümlədən də, humanitar təşkilatlar informasiya fəaliyyətinin yeni konsepsiyalarını operativ tətbiq edə bilmirlər. Bu, sözügedən problematika ilə bağlı lazımı elmi ədəbiyyatın az olmasından, eyni zamanda, bu

²²İnformasiya fəaliyyəti informasiya strategiyası və hədəf qruplara yönəldilmiş fəaliyyət kimi müəyyən edilir. Onun əsas vəzifəsi bu qruplara informasiya təqdim etməkdən, onları aidiyyəti məsələlərlə bağlı məlumatlandırmaqdan, qruplararası əlaqə və davranışa təsir göstərməkdən ibarətdir.

təşkilatların İnternet saytlarında informasiya fəaliyyətlərinin metodları və nəticələri haqqında məlumatların məhdud olmasından da aydın görünür. İctimaiyyətlə əlaqələri yüksək peşəkarlıqla yaratmaq mümkündür. PR üzrə mütəxəssis Ron L.Pirson (ABŞ) ictimaiyyətlə əlaqələri “təşkilatın idarə edilməsi funksiyası” kimi müəyyən edir. Onun fikrinə görə, bu funksiya təşkilata özünün yararlı olması üçün hamı ilə yaxşı münasibətlər yaratmaqda və bu münasibətləri davam etdirməkdə kömək edir.”²³

Bəzi tədqiqatçılar ictimaiyyətlə əlaqələri bütövlükdə informasiya fəaliyyətinin tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirirlər.²⁴ Bəzi hallarda bu fəaliyyət sahəsində məlumat çatışmazlığı da özünü büruzə verir. Bu heç də o demək deyildir ki, bu təşkilatlar informasiya fəaliyyətinin və yaxud da ictimaiyyətlə əlaqələr sahəsində informasiya strategiyasının metodlarından istifadə

²³ Bax: Ron Pearson, “Beyond ethical relativism in public relations: Coorientation, rules and the idea of communication symmetry”, *Public Relations Research Annual*. Vol. I, 1989, p. 71. Ron Pearson. Published online: 19 Nov 2009, http://dx.doi.org/10.1207/s1532754xjpr0101-4_3. bax: Sam Dyer et al., “Managing public relations in non-profit organizations”, *Public Relations Quarterly*, Winter 2002, Pp/13-17.

²⁴ Bax: Sam Dyer et al., “Managing public relations in non-profit organizations”, *Public Relations Quarterly*, Winter 2002, Pp/13-17.

etmərlər. Hərçənd ki bir çox humanitar təşkilatlar istifadə etdikləri informasiya fəaliyyətini və onun nəticələrini çox diqqətlə qoruyurlar, çünki informasiya fəaliyyəti – istənilən təşkilat üçün strateji, həssas və diqqət tələb edən bir sahədir.

Humanitar təşkilatlar da bir sıra qeyri-adi problemlərlə qarşılaşırlar. Bu cür problemlər əksər kommersiya və digər qeyri-kommersiya təşkilatlarında olmur. O cümlədən, humanitar təşkilatlar üçün aşağıdakı şərtlər olduqca vacibdir:

- ✓ Başqa humanitar təşkilatlardan və onların xeyrixahlıq işlərindən özlərini fərqləndirmək üçün humanitar prinsip və əsas əqidələrini, özlərinin məqsəd və iş metodlarını izah etmək. Bu münasibətlə müxtəlif humanitar təşkilatlar dünyəvi prinsiplərə və dini inamlara istinad edə bilərlər.
- ✓ Hökumət-donorlardan, cəmiyyətdən, bütövlükdə maliyyələşdirmə həyata keçirən fond və digər təşkilatlardan vəsait almaq.
- ✓ İctimaiyyəti öz vəzifələri ilə tanış etmək, vakansiyalar haqqında elan vermək, təşkilatın işinə könüllüləri cəlb etmək, əhaliyə özünün humanitar fəaliyyətinin nəticələri barədə məlumatlandırmaq.
- ✓ Humanitar sahədə həm əhəmiyyətli, həm də diqqəti o qədər də çəkməyən fəvqəladə vəziy-

yətlər barədə informasiya yaymaq, daha genişmiqyaslı, məsələn, atıcı silahlara nəzarət, yoxsulluqla mübarizə və s. tədbirlər keçirmək.

- ✓ Hökumət-donorlara təsir etmək üçün imkanlar axtarmaq və ya da onlardan asılı olmayaraq, müstəqil şəkildə fəaliyyət göstərmək.
- ✓ Yerlərdə dəstəyə nail olmaq, müqaviməti yüngülləşdirmək, silahlı basqınların qarşısını almaq məqsədi ilə təşkilatın fəaliyyətinin prinsip və metodları haqqında izahedici tədbirlər həyata keçirmək, qabaqlayıcı tədbirlərlə silahlı basqın ehtimallarının sayını heçə endirmək.

İnformasiya fəaliyyəti, həmçinin, humanitar təşkilatlara əhalinin tələblərinə daha peşəkarlıqla reaksiya vermək işində də kömək edə bilər.²⁵ Bu baxımdan əsas beynəlxalq və qeyri-hökumət humanitar təşkilatların informasiya fəaliyyətlərinin, onların rəhbər prinsipləri nəzərə alınmaqla, metod və strategiyalarının öyrənilməsi və müqayisəli təhlili müəyyən əhəmiyyət kəsb edir. Müxtəlif humanitar təşkilatların

²⁵Bax: Hugh Williamson, "Under attack : Development and cooperation", April 2005, at http://www.internet.org/E+7./content/archive-eng/04-2005/tribune_art.html

təsnifatının işlənilib hazırlanması bu təşkilatlar arasındakı fərqləri izah etməyə və onların informasiya fəaliyyətlərini daha yaxşı anlamağa imkan verir. Müqayisəli təhlillər həmçinin bir sıra yeni tədqiqat istiqamətlərini də müəyyən edir.

Mütəxəssislər ətraflı təhlillər apararaq, humanitar fəaliyyətlə məşğul olan əsas təşkilatların mənzərəsini yaradırlar. “Humanitar birlik” ifadəsinin istifadə edilməsi bu təşkilatların informasiya fəaliyyətlərinin metod və strategiyalarını təhlili zamanı ortaya çıxan problemlərdən biri həddən artıq “kobud birlik”də mövcud olan birliyi nəzərdə tutur. Bu ifadə keçən əsrin 90-cı illərində humanitar qeyri-hökumət təşkilatlarının sayının sürətlə artdığı bir dövrdə, onsuz da yekcins olmayan cəmiyyətə daha çox müxtəlifliklər daxil edərək, geniş yayılmağa başlayır. Bir çox humanitar xadimlərin humanitar yardım göstərən təşkilatlar arasında qarşılıqlı anlaşma və problemə ümumi yanaşma mövqeyinin işlənilib hazırlanması üçün görüşlər keçirmək və mexanizmlər yaratmaq cəhdləri əvvəlki kimi yenə də çoxşaxəlidir və humanitar fəaliyyət barədə çoxsaylı təsəvvürlər mövcuddur. Bu təşkilatların proqram məqsədləri və iş metodları bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Göstərilən fərqlərin çoxu humanitar fəaliyyətin əsasında duran prinsiplərin müəyyən edilməsi ilə bağlı ümumi razılığın olmamasından irəli gəlir. Bəzi tədqiqatçılar göstərirlər ki, ayrı-ayrı təşkilatlar

başlıca “humanitar prinsiplər”lə bağlı müxtəlif təsəvvürlərə malikdir:

- a) humanistlik;
- b) bitərəflik;
- c) qərəzsizlik; və
- d) həmrəylik.²⁶

Bəzi təşkilatlar və onların əməkdaşları bu prinsipləri və ya da onların tətbiqinə görə ardıcılığı sona qədər tam anlaya bilmirlər. Bu da öz növbəsində yerlərdə silahlı hərbi müşayiət qrupunu qəbul etməyə və ya münaqişə tərəfinin qoyduğu məhdudiyyətlərlə və s. məsələlərlə bağlı operativ qərarların qəbul olunmasına ciddi təsir göstərir. Humanitar təşkilatların əməkdaşlarının yuxarıda göstərilən prinsiplərlə bağlı verdikləri ziddiyyətli izahlar bu təşkilatlarla hökumət-donorlar arasında qarşılıqlı münasibətlərdə, eyni zamanda geni^o ictimaiyyətlə əlaqələrində özünü büruzə verə bilər.

-Humanitar söylərin birləşdirilməsi və birgə humanitar fəaliyyətlərin davam etdirilməsi problematika üzrə çoxsaylı elmi ədəbiyyatın yaranmasına gətirib çıxar-

²⁶ Hugo Slim, “Relief agencies and moral standing in war: Principles of humanity, neutrality, impartiality and solidarity”, *Development in Practice*, Vol. 4, 1997, pp. 344-345.

mışdır.²⁷ Bu problemi təhlil etmək üçün əlavə bir üsul isə təşkilatların tipologiyasını müəyyən etməkdən və “humanitarların” çoxçalarlı cəmiyyətlərinə daha yaxından nəzər salmaqdan ibarətdir. Bu tipologiya özünəməxsus bir xəritə - humanitar fəaliyyətlə məşğul olan hər bir kəsin “təxəyyülündə təsəvvür etdiyi xəritə” (xəyali xəritə) rolunu oynayır və bu xəritənin köməyi ilə digər təşkilatların “yerini” müəyyən edə bilər. Məsələn, “Sərhədsiz həkimlər” təşkilatı (Medecins sans Frontieres, MSF) Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsindən (İCRC), “Aclıq Əleyhinə Hərəkət” (“Action Contre la Faim”(ACF)) və “Hər cür Humanitar Yardım üçün Əməkdaşlıq” (Cooperative for Assistance and Relief Everywhere, CARE) təşkilatlarından olan həmkarlarından işə müxtəlif mövqe və yanaşma gözləyir.

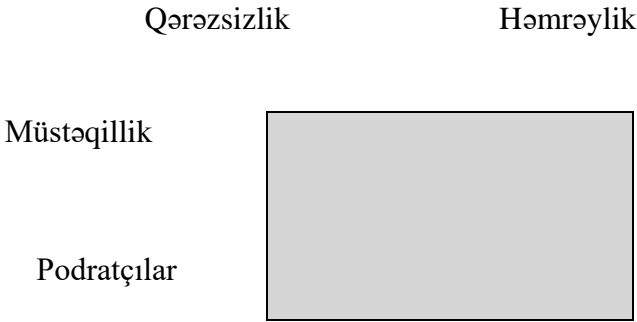
Bir təşkilatın digər bir təşkilata münasibətini müəyyən etmək üçün göstərilən cəhd humanitar təşkilatların informasiya fəaliyyətinin müvafiq metodlarını öyrənməyə və bununla da onların geniş ictimaiyyətə, hökumət-donorlara və konkret hədəf qruplara münasi-

²⁷ Antonio Donini, The Policies of Mercy: UN Coordination in Afghanistan, Mozambique and Rwanda. Occasional Paper No. 22, Thomas J. Watson, Jr. Institute for International Studies, Brown University, Providence, RI, 1996; and Marc Sommers, The Dynamics of Coordination. Occasional Paper No. 22, Thomas J. Watson, Jr. Institute for International Studies, Brown University, Providence, RI, 2000.

bətdə strategiyaları arasında olan müxtəliflikləri aydınlaşdırmağa imkan verir.

Adətən, bu cür tipologiyalar iki əsas xəttə malik olurlar. Üfiqi xətt münaqişə qurbanları ilə münasibətlərinə əsasən təşkilatın vəziyyətini müəyyən edir və “qərəzsizlikdən” “həmrəyliyə” doğru hərəkət edir. Şaquli xətt isə təşkilatın vəziyyətini onların dövlətlərə, o cümlədən də, onun “vətənidə” başlıca donorlara münasibəti əsasında müəyyən edir və “müstəqillikdən” “subpodratçılara” tərəf hərəkət edir.

İllüstrasiya 1. Xəyali xəritə

Qərəzsizlik

Şaquli xətt çıxış nöqtəsi kimi daha çox neytrallığı deyil, qərəzsizliyi özündə əks etdirir. Humanitar fəaliyyətdə neytrallıq yalnız Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsi (BQXK) ilə əlaqədə lazımı səviyyədə başa

düşülə bilər. BQXK fəaliyyətinin neytrallıq prinsipinə aid olduğunu etiraf edir, yəni BQXK öz fəaliyyətində münaqişə tərəflərindən hansısa tərəfə siyasi mənsubiyətə görə üstünlük vermir. Mütəxəssislər bu vəziyyəti abstrakt ideyaya deyil, humanitar yardım göstərməyə icazə almaq üçün “operativ prinsip” kimi qiymətləndirirlər. Bir sıra humanitar təşkilatlar isə neytral olduqlarını bəyan edir, yaxud da nəşr etdikləri ədəbiyyatda özlərini neytral təşkilat kimi təqdim edirlər. Bir qrup tədqiqatçılar təsdiq edirlər ki, bu təşkilatların çoxu şüarçılıqla məşğuldurlar. Ona görə də humanitar təşkilatlar və alimlər bu terminlərdən daha ehtiyatla istifadə etməli, onların qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyətinə nə dərəcədə aid olub-olmamasını dəqiq dərk etməlidirlər. Məsələn, “Sərhədsiz həkimlər” təşkilatının (Medecins sans Frontieres, MSF) Nizamnaməsində deyilir ki, bu təşkilat “neytraldır”, amma sahə mütəxəssislərinə yaxşı məlumdur ki, son illərdə bu anlayışın dəqiq izahı təşkilatdaxili müzakirələrin predmetinə çevrilmişdir.²⁸

Beləliklə, bəzi mütəxəssislər “qərəzsizliyi” daha yararlı termin hesab edirlər. Qərəzsiz təşkilat mövcud tələbatlardan çıxış edərək, irqi, dini və digər təsnifatdan olan heç bir ayrı-seçkiliyə yol vermədən humanitar yar-

²⁸ Terry Fiona. *Condemned to Repeat: The Paradox of Humanitarian Action*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2002.

dım göstərir. Qərəzsizlik prinsipi fəaliyyətinin qayəsi dövlətlərə və ya üsyançılara deyil, insanlara yardım etməkdən ibarət olan təşkilatları qurbanları “yaxşı” və “pis” insanlar kimi qruplara bölməkdən çəkindirir. Qərəzsizlik prinsipi təşkilata özünün ümumi mövqeyini çevik şəkildə ifadə etməsinə də müəyyən yardım göstərir. Ekspertlərin bir qrupu bu prinsipin tətbiq edilməsinin açıq surətdə bəyan edilməməsinə, digər bir qrupu isə “aktiv qərəzsizlik” mövqeyinə üstünlük verirlər. Aktiv qərəzsizlik mövqeyi humanitar təşkilatlara, himayəsində olan qurbanlara yardım göstərməkdən imtina etməyərək, silahlı münaqişə tərəflərinin hərəkətlərini tənqid etmək imkanı verir. Qərəzsiz humanitar təşkilatlar münaqişə tərəflərinin hər ikisinə yardım göstəririlər. Məsələn, BQXK və “Sərhədsiz həkimlər”i (MSF) bu cür təşkilatlara misal göstərmək olar. Lakin MSF açıq şəkildə “aktiv qərəzsizlik” mövqeyinin tərəfdarı kimi çıxış edir.

Həmrəylik

Həmrəylik yuxarıda təqdim olunan spektrin sonunda qarşı tərəfdə yerləşir. Bu problematika üzrə araşdırmaların məqsədləri üçün həmrəylik bir qrup insanın tərəfini saxlamaq və onların siyasi məqsədlərini dəstəkləmək barədə açıq qərar qəbul etmək kimi müəyyən edilir. MSF və digər təşkilatlar əksər hallarda “həmrəyliyin” alternativ anlamını istifadə edirlər. Bu anlama görə həmrəylik termini insanların əzablarını

bövlüşməyə hazır olmaq və fiziki olaraq həmişə onların yanında olmaq mənasında işlənilir. Hərçəndki, həmrəyliyinin hər iki tərəfi insanların çətinliklərinin humanitar təşkilatların fiziki cəhətdən onların yanında olması (MSF bütün hallarda məhz bu cür hərəkət edir), digər tərəfdən isə ... münaqişənin yalnız bir tərəfi ilə işləmək barədə açıq qərar qəbul edilməsi yolu ilə həllini nəzərdə tutan siyasətin elementlərini özündə əks etdirir.

Apardığımız tədqiqatın məqsədləri üçün müəyyən olunmuş həmrəyliyinin təsvirini yaradan iki nümunə - Sudanın cənubunda işləyən “Norveç Xalq Yardımı” (Norwegian Peoples Aid, NPA) təşkilatının və Sierra-Leonedə yardım proqramları həyata keçirən “Katolik Yardım Xidməti”nin fəaliyyətində (Catholic Relief Services, CRS) öz əksini tapır. NPA həmişə açıq şəkildə cənubluların öz müqəddəratını müəyyən etmək hüququnu müdafiə edirdi. Ona görə də bu təşkilat hökumətin nəzarəti altında olan ərazilərdə işləmirdi və digər təşkilatlardan fərqli olaraq Sudanın azadlığı uğrunda xalq hərəkəti ilə sıx əməkdaşlıq edirdi. Sierra-Leonedə isə, 1998-ci ildə Əhməd Tejan Kabba hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra CRS Birləşmiş İnqilab Cəbhəsinin (BİC) nəzarəti altında olan ərazilərdə işləməyə cəy barədə açıq qərar qəbul edir. Həmrəyliyinin həm müsbət, həm də mənfi tərəfləri ola bilər: bir qrupla işləmək haqqında qəbul olunmuş qərar başqa bir təşkilatla işləməmək barədə qərar hesab olunur. Beləliklə də, qurbanların bir hissəsi onlara göstərilən yardıma

layiq hesab olunur, digərləri isə hakimiyyəti altında olduqları qüvvələrdən yardım ala bilmirlər.

Müstəqillik

Sprktrdəki şaquli xətt təşkilatın müstəqil fəaliyyət göstərdiyini bildirir. Təşkilat nə dərəcədə “qeyri-hökumət” qurumu ola bilər? Müstəqillik ifadəsi özündə maliyyə və siyasi aspektləri ehtiva edir. Maliyyə aspekti daha gözəçarpanıdır. Müstəqil təşkilatlar əsasən qeyri-hökumət mənbələrindən maliyyələşdirilir. Bu təşkilatlar özlərinin institutional donorlarının dəstəkləmədikləri əməliyyatları başlaya və həyata keçirə bilərlər. Siyasi aspekt isə az hiss olunur və hər şeydən əvvəl daha çox subyektiv şərhə məruz qala bilər. Siyasi aspektdə münasibət və hərəkət elementləri öz əksini tapır. Apardığımız təhlillərin məqsədlərinə uyğun olaraq, müstəqillik humanitar təşkilatı onun sponsorundan ayıran mövqe kimi müəyyən edilir (məsələn, təşkilatın yerləşdiyi və yaxud da ənənəvi tərəfdarları olan dövlət), ona dövlətin mövqeyindən fərqlənən mövqe tutmaq və öz baxışlarını açıq şəkildə ifadə etmək imkanı verir. Bu zaman yalnız məhdud sayda şəxslər eyni vaxtda həm təşkilatda, həm də dövlət strukturlarında xidmət göstərə və rəhbər mövqelər tuta bilərlər.

Subpodratçıların münasibətləri

Spektrin digər sonunda “subpodratçıların münasibətləri” göstərilir. Bu termin bilərəkdən seçilmişdir və əsasən çoxtərəfli müəssisələrin deyil, hökumət-donorların podratlarının icrası hesabına fəaliyyət göstərən təşkilatlara şamil edilir. Ümumilikdə, subpodratçılar dövlətin xarici siyasətilə bağlı məqsədləri həyata keçirir, dövlət isə onların həyata keçirdikləri proqramları müəyyən edir. Beləliklə, subpodratçılar dövlətin işləyib hazırladığı proqramların yerinə yetirilməsində iştirak edirlər.

Bu cür yanaşma ABŞ-da daha geniş yayılmışdır. ABŞ-ın Beynəlxalq İnkişaf Agentliyi (USAİD) humanitar təşkilatlardan konkret xidmət dəsti təqdim edən konkurslarda iştirak etməyə dəvət edir. Buna misal kimi ABŞ hökumətinin Sudanın cənubunda “Keçid dövründə Sudanın bərpasına kömək” (STAR) proqramını göstərmək olar. USAİD 1998-ci ildə bir qrup QHT-ni Sudanda daha geniş əməliyyatların həyata keçirilməsi çərçivəsində yerinə yetirilən proqramların konkursunda iştiraka çağırır. Bu proqramlar ölkənin Ekvator əyalətinin qərbində vətəndaş cəmiyyətinin inkişafına yönəldilmişdi. Podratı “Sərhədsiz həkimlər” (CRS) təşkilatı qazanmışdı. Əslində isə CRS bu terminin formal mənasında belə subpodrat təşkilatı deyildi. Ənənəvi subpodratçılar hökumətin siyasətindən fərqlənsə də, öz siyasi baxışlarını dillərinə belə gətirmirlər.

İllüstrasiya 2. İri beynəlxalq humanitar təşkilatların xəyali xəritəsi

	Qərəzsizlik		Həmrəylik	
Müstəqillik	BQXK MSF	Oxfam SCF- UK ACF	MDM	İslam Yardımlı Beyn. Göy Aypara YUNİCEF
Sub-podratçılar			WVI CRS IRC SCF- USA CARE	BMT QAK BMT ÜƏP Dini QHT- lər Özəl Şirkətlər və ABŞ QHT-ləri

Bu xəritədə bir neçə iri beynəlxalq humanitar təşkilatın vəziyyəti və onların informasiya fəaliyyətlərinin metodları təsvir edilir.

Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsi

BQXK humanitar fəaliyyət sahəsində xüsusi rola malik bir təşkilat və beynəlxalq humanitar hüququn qoruyucusu kimi tanınır. Bu təşkilatın maliyyələşdirilməsi dövlətlərdən asılı olsa da, o öz müstəqilliyini qoruyub saxlaya bilər. Dövlətlər BQXK-nın maliyyələşdirilməsini təmin edərkən, ondan özünün unikal manda-

tının müstəqil şəkildə və qərəzsiz yerinə yetirməsini gözləyirlər. BQXK ilə bir çox humanitar təşkilatlar arasında fərq ondan ibarətdir ki, BQXK-nın informasiya fəaliyyətinə və geniş ictimaiyyət arasında vəsait toplamaq üçün kütləvi informasiya vasitələri ilə özünün obrazını yaratmağa o qədər də ehtiyacı yoxdur.

Bu cür müstəqillik BQXK-nın həqiqilik, özünün xarakterik xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamaq və sonda uğurlu nəticələrin əldə olunması ilə bağlı rəhbər prinsiplərə əsaslanan informasiya fəaliyyəti sahəsindəki siyasətində öz əksini tapır. BQXK beynəlxalq birliyin ictimai həyatında iştirak edərək, informasiya fəaliyyətinin inkişafı sahəsində öz fəaliyyətinin əsaslarını işləyib hazırlmış və bu zaman yerli, regional və dünya miqyasında onun metodlarını müəyyən etmişdir. Təcrübə göstərir ki, təşkilatın obrazı və onun işi haqqında təsəvvürlərin məhz bu cür metodlarla yaradılması məsləhət görülür. BQXK özünün rəsmi informasiya siyasətinə uyğun olaraq, informasiyanı geniş ictimaiyyətin diqqətini humanitar normalara və humanitar yardım göstərilməsinin vacibliyinə cəlb etmək üçün aşağıdakı prioritet qruplara təqdim etməyə cəhdlər göstərir:

- 1) siyasi və hərbi rəhbərliyə;
- 2) ictimai fikri formalaşdıran şəxslərə;
- 3) kütləvi informasiya vasitələrinə;
- 4) donorlara;
- 5) humanitar təşkilatlara və şəxslərə;

- 6) silahlı toqquşmalar zamanı zərər çəkmiş insanlara.

BQXK həmçinin özünün informasiya fəaliyyətinin metodlarını beynəlxalq humanitar hüquq (BHH) haqqında bilik və informasiyanın yayılması, o cümlədən, BHH-nin silahlı qüvvələrin və təhlükəsizlik qüvvələrinin hazırlanması sisteminə daxil edilməsinin təmin olunması üzrə ümumi işinin mühüm tərkib hissəsi hesab edir.²⁹ O, vaxtaşırı özünün informasiya fəaliyyəti metodlarının effektivinə və bu fəaliyyətin həyata keçirilməsinə nəzarət edir.³⁰Lakin,qeyd etmək lazımdır ki, BQXK bu istiqamətdə həyata keçirdiyi nəzarətin nəticələri ilə ictimaiyyəti tanış etmir.

BQXK özünün informasiya siyasəti çərçivəsində bəzi məqsədlərinə çatmaq üçün silahlı münaqişəyə təsir göstərə bilən tərəflərlə dialoq yaradır, lakin bu zaman o, hərbi əsir və s. kimi həssas şəxslərin müdafiəsini təmin etmək və onlarla görüşə nail olmaq üçün

²⁹ İnformasiya fəaliyyəti sistemətik olaraq digər iş növlərinə də daxil edilir. BQXK bu gün birtərəfli münasibət çərçivəsindən kənara çıxmağa çalışan, özü üçün prioritet hesab etdiyi qruplarla əlaqə yaratmağa, onlarla dialoqa girmək istəyən bir təşkilatdır. BQXK bu məqsədlə kütləvi informasiya vasitələrindən, xüsusilə də onların İnternet saytlarından, elektron və dövrə informasiya vasitələrindən, radio və televiziyaadan, daha geniş auditoriyanı əhatə edən bütün müasir elektrton vasitələrdən istifadə edir.

³⁰“Public communication: Policy, guiding principles and priority audiences” (internal document). İCRC, Geneva, 2005.

müəyyən məlumatların konfidensial xarakter daşdığını nəzərə alaraq, onları qoruyub saxlamağa çalışır. Buna görə də, BQXK bir çox humanitar təşkilatlardan fərqli olaraq, hərbi əməliyyatlar gedən zonalarda kütləvi informasiya vasitələrindən asılı olmayaraq fəaliyyət göstərməyə və əksər hallarda onların diqqətini çəkmədən işləməyə üstünlük verir. Ona görə də, BQXK kütləvi bəyanatlar verməkdən çəkinir və ənənəvi olaraq nisbətən etidal (təmkinli) təşkilatlardan biri hesab olunur.

“Sərhədsiz həkimlər”

(Medecins sans Frontieres, MSF) təşkilatı

Humanitar prinsiplərə verilən şərtlərə görə, BQXK-ya ən yaxın təşkilatlardan biri “Sərhədsiz həkimlər” (MSF) təşkilatıdır. MSF BQXK-nın beynəlxalq hüquqi statusuna ortaq çıxmasa da, bir çox məsələlərdə daha qərəzsiz və müstəqil mövqe tutur. Eyni zamanda, onun malik olduğu qeyri-hökumət təşkilatı statusu bəzən ona, BQXK ilə müqayisədə dövlətdən asılı olmadan fəaliyyət göstərmək imkanı verir. Adətən, bu təşkilat insanların yardıma olan ehtiyaclarından asılı olaraq, cəbhə xəttinin hər iki tərəfində işləyir. MSF maliyyə sarıdan heç kimdən asılı deyildir və bir çox hallarda özünü dövlətlərlə müqayisə edir. Məsələn, Serebrenitsada törədilən qırğınlarda və Kosovanın bombalanmasında Fransa hökumətinin öz iştirakını etiraf etməsi

üçün başlanılan kompaniyada MSF-in israrlı mövqe tutmasını buna misal göstərmək olar. Bu zaman MSF hətta NATO ölkələrindən verilən ianələrdən də imtina etmişdi.

“Sərhədsiz həkimlər” təşkilatı:

- BQXK kimi özünün kütləvi imicinə həmişə çox ciddi yanaşır;
- informasiyanın daha geniş ictimaiyyət arasında yayılmasına çalışır;
- öz mövqeyini BQXK-ya nisbətən daha açıq formada ifadə edir;

MSF-in əsas dəyərlərinə gəlincə isə:

- təşkilat insan haqlarının pozulmasına və idarə olunmayan münaqişələrə diqqətin cəlb olunmasına görə daha çox mənəvi məsuliyyət daşdığını dəfələrlə açıq şəkildə ifadə etmişdir;
- şahid qismində fəaliyyət göstərməyə çalışır və bunun üçün “temoignage” (fransızca) terminindən istifadə edir. Bu termin MSF-in ehtiyacı olanlarla həm şahid, həm də müdafiəçi qismində çıxış etməyə hazır olduğunu özündə ehtiva edir.
- təşkilatın advokasiya fəaliyyəti hökumətlərə ünvanlanmışdır və bu, hökumətlərin öz siyasət-

lərində dəyişikliklər etmələrinə təsir göstərmək məqsədi ilə edilir.

- MSF-in əsas iş metodları özündə lobbiçiliyi, bəyanatlarla çıxış etməyi, mətbuatda materiallar çap etdirməyi və kütləvi kompaniyaların keçirilməsini birləşdirir.

Böyük Britaniyanın “Okcfam” (Oksford Aclara Yardım Komitəsi) və “Uşaqları qoruyun” (Save the Children FundUK – SCF – UK) təşkilatları da bu sektorda eyni qrupdadırlar, lakin Böyük Britaniyanın hakim dairələri ilə yaranmış tarixi əlaqələrinə görə müstəqillik şkalası üzrə hesablama nöqtəsindən bir qədər aralıda yerləşirlər. “Aclığa qarşı Hərəkət” (ACF) Təşkilatı müstəqil fəaliyyətin fransız ənənələri çərçivəsində işləyir, lakin MSF qədər maliyyə müstəqilliyinə malik deyildir.

“Okcfam” (İngiltərə)

“Okcfam” 12 müstəqil beynəlxalq təşkilatın birliyidir, həm fəvqəladə hallarda yardım göstərir, həm də inkişaf layihələrini yerinə yetirir. Böyük Britaniyanın “Okcfam” və “Uşaqları qoruyun” təşkilatları kimi strateji cəhətdən kütləvi informasiya vasitələrinin idarə olunmasına, kütləvi kompaniyaların keçirilməsinə və

lobbiçiliyə ciddi diqqət yetirir.³¹ “Okcfam” birliyinin üzvləri cürbəcür humanitar fəaliyyət növləri ilə məşğul olsalar da, təşkilat bütün üzvləri üçün ümumi informasiya strategiyası işləyib hazırlamışdır. “Okcfam”-ın əməkdaşları hansısa məsələlərə ictimaiyyətin diqqətinin cəlb olunmasının vacibliyini hiss edən kimi, onlar ilk növbədə kütləvi informasiya vasitələrində çıxış etməyə, şahidlərin danışdıqlarını nümayiş və çap etdirməyə üstünlük verirlər. Konkret ölkələr üzrə məsul olan direktorların şurasında vaxtaşırı tədbirlərə rəhbərlik, marketing və informasiya sahəsində təşəbbüs məsələləri müzakirə olunur. İnformasiya fəaliyyəti getdikcə strateji səviyyədə daha əhəmiyyətli rol oynayır və “Okcfam” da özünün yerlərdə həyata keçirdiyi proqramlarına informasiya fəaliyyəti bölümü daxil edir. Təşkilat son illərdə bir çox müxtəlif kampaniyaların global hərəkətverici qüvvəsinə çevrilmişdir.

“Okcfam” kampaniyaların təsirini gücləndirmək üçün onları digər assosiasiyalarla birlikdə keçirir. Buna misal olaraq, “Beynəlxalq amnistiya” (Amnesty International) və İNSA (İnternational Action Network on Small Arms, Atıcı Silahların Yayılmasına Qarşı Mübarizə üzrə Beynəlxalq Şəbəkə) təşkilatı ilə birlikdə

³¹ Oxfam, «Towards global equity: Strategic Plan 2001–2004», http://www.oxfam.org/eng/pdfs/strat_plan.pdfelektron ünvanda tanış ola bilərsiniz.

keçirilmiş atıcı silahlara nəzarət kampaniyasını göstərmək olar.³²

“Okcfam” – Böyük Britaniya Nigeriyadakı ərzaq böhranı ilə əlaqədar olaraq NOİB-lə - “Okcfam”ın Hollandiya bölməsi ilə sıx əməkdaşlıq etmişdir. “Okcfam” strateji partnyorluğa və ittifaqlara da qoşulur. “Northern Foods” və Kooperativ Bankla sıx əməkdaşlıq əlaqələri saxlayır. Lakin, bu cür partnyorluq onun reputasiyasına xələl gətirdiyi və “Okcfam”ın müstəqilliyini məhdudlaşdırdığı hallarda təhlükəli xarakter ala bilər.

Bütün milli kütləvi informasiya vasitələri özlərinin xüsusi işçi qruplarının köməyi ilə “Okcfam”ın bu sahədəki fəaliyyətini dəstəkləyirlər. Məsələn, “Okcfam”-Almaniyanın jurnalist təhqiqatları üçün logistika xidməti göstərdiyini, Malidə pambıq istehsalı və ya da Avropa İttifaqının kənd təsərrüfatı üçün Kosovaya ayırdığı subsidiyalar haqqında vaxtaşırı press-relizlər nəşr etdiyini, “Okcfam” – ABŞ-ın isə bu təşkilatın acılıqla mübarizəyə verdiyi töhfələri qiymətləndirmək məqsədi ilə mətbuatda verilən məlumatların təhlilini aparmasını buna misal göstərmək olar. Təşkilatda 70 nəfər advokasiya üzrə mütəxəssis işləyir. Müqayisə

³²Oxfam Strategic Plan, 2013-2019 - Oxfam International
<https://www.oxfam.org/...oxfam.org/.../oxfam-strategic-plan...>

üçün CARE-USA və World Visionda müvafiq olaraq 11 və 4 bu cür əməkdaşın çalışdığını göstərə bilərik. Nəhayət, ictimaiyyətlə əlaqələr “Okcfam”ın informasiya fəaliyyəti strategiyasında axırıncı element hesab edilir və bu əlaqələr marağı olan tərəflərə və donorlara vaxtaşırı xəbər bülletenlərinin göndərilməsi, fotosərgi və videoreportajların təşkili vasitəsi ilə həyata keçirilir.

“Uşaqları xilas” Fondu

“Uşaqları xilas” Fondu problemə “Okcfam”ın yanaşmasına yaxın bir yanaşma nümayiş etdirir. Bu Böyük Britaniya təşkilatı fəvqəladə hallarda uşaqların vəziyyətinə daha çox diqqət cəlb etməyə çalışır və bununla bağlı informasiya fəaliyyətini öz işinin mühüm tərkib hissəsi hesab edir. Fondun hazırladığı bütün strategiya və proqramlarda bu özünü açıq şəkildə büruzə verir. Bu strategiya və proqramlar, digər məqsəd və vəzifələrlə yanaşı, uşaqlarla kobud rəftarın qarşısının alınmasına və onların həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilmişdir.³³ Fond, həmçinin, fəvqəladə hallarda bütün yardım proqramları çərçivəsində - advokasiya, könüllülərin bu işə cəlb olunması və kütləvi kampaniyaların təşkili yolu ilə uşaqları müdafiə tədbirləri həyata keçirir.

³³ Save the Children, “Protecting children in emergencies”, http://www.savethechildren.org/advocacy/images/policy_brief_final.pdfünvanında daha ətraflı tanış ola bilərsiniz.

Təqdim etdiyimiz illüstrasiyanın mərkəzində qeyri-hökumət təşkilatlarından ibarət bir qrup yerləşir. Bu qrup ABŞ hökumətindən əhəmiyyətli dərəcədə dəstək alır. Adətən, bu təşkilatlar ya öz rəhbərliklərinin xətti ilə ABŞ xarici siyasət qurumları ilə əlaqələrə malik olur, ya da ABŞ hökumətinin maliyyə dəstəyindən asılı olurlar (**IRC** – International Rescue Committee, Beynəlxalq Xilas Komitəsi), CARE USA, World Vision International). Ümumiyyətlə, bu təşkilatlar dövlətlə sıx əməkdaşlıq əlaqələrinə və stabil maliyyə köməyinə malik olurlar.

İllüstrasiyanın bu hissəsinin iki nəhəng nümayəndəsi World Vision International (WVI) və CARE International təşkilatlarıdır. Bu təşkilatların hər ikisi yardım və inkişaf proqramları həyata keçirənlər də, onlar öz Weltanschauunglarına (dünyagörüşü) görə bir-birlərindən fərqlənirlər. CARE özünü 12 təşkilat-İştirakçının qeyri-siyasi və qeyri-dini ittifaqı, World Vision isə müxtəlif ölkələrin yardım və inkişaf təşkilatlarının ekumenik (ortaq lat. – *oecumenicus* – kainat, yun. – *oikumene* - məskunlaşmış torpaq) xristian birliyi hesab edir. Hər iki təşkilatın fəaliyyətində əsas diqqət ilk növbədə uşaqlara yetirilir.

CARE International

CARE fəaliyyət istiqamətlərinə görə “Okcfam”-a çox yaxındır. O, həm fəvqəladə hallarda yardım, həm də dinc dövrlərdə inkişaf proqramları həyata keçirir.

İnformasiyaya gəlincə isə, CARE “Okcfam”dan fərqli olaraq, özü haqqında daha az məlumat verməyə çalışır. Mütəxəssislər bunu təşkilatın informasiya fəaliyyətinin metodları haqqında məlumatların verilməsinə qoyulmuş məhdudiyətlərlə izah edirlər. Bəlkə də bu, onun ABŞ hökumətindən maliyyə asılılığı və ərzaq yardımının göstərilməsindəki rolu ilə bağlıdır. Hər iki halda artıq informasiyanın verilməsi onun müstəqilliyinə təhdid yarada bilər.

CARE də “Okcfam” kimi strateji tərəfdaşlıq və ittifaqlar yarada bilər. Öz nüfuzunu artırmaq və təşkilatın müsbət imicini formalaşdırmaq üçün CARE tanınmış korporasiyalarla əməkdaşlıq edir. Məsələn, CARE USA 1992-ci ildə kofe istehsal edən ölkələrin əhalisinə kömək etmək məqsədi ilə “Starbaks Koffi Kompani” ilə ittifaqa girmişdir. “Motorola” isə CARE-nin layihələrini radio rabitəsi texnologiyaları ilə təchiz edir və marketinq materialları istehsal edir. Adətən, bu cür tərəfdaşlıq əlaqələri hökumətdən asılılığı azaldır, eyni zamanda bu cür əlaqələr təşkilatın müstəqilliyi üçün potensial təhdidlər də yarada bilər.

World Vision International (WVI)

CARE-dən fərqli olaraq, World Vision özünü dünyanın xristian təşkilatları arasında yardım və inkişaf sahəsində ən iri humanitar qurumlardan biri kimi təqdim edir. Bu təşkilat ümumi məqsəd və vəzifələri

həyata keçirən 54 milli şöbəni özündə birləşdirən ittifaq kimi fəaliyyət göstərir. World Vision ekumenik təşkilat kimi xristian ölkələrinin rəhbərləri və liderləri ilə birgə strateji təşəbbüslərdə iştirak edir. Müasir dövrdə HİV/AİDİS, yetim və mühafizə olunmayan uşaqların prolemləri bu cür iri təşəbbüslərə aid edilir.

Digər humanitar təşkilatlar kimi, World Vision International də geniş ictimaiyyət arasında informasiya yayımı ilə məşğul olur. Təşkilat “İsos Xristos haqqında şahidlik etməyi” özünün ümumi strategiyasının əsas hissəsi hesab edir. Bu əqidə təşkilatın informasiya fəaliyyəti strategiyasında öz əksini tapmışdır, əziyyət çəkən uşaqların və ailələrin ləyaqətinin qorunmasını, yoxsulluğun və müharibənin səbəb və nəticələrinin izah olunması, həmçinin, bu cür hallarda təşkilatın fəaliyyəti haqqında söhbətlərin aparılması yolu ilə cəmiyyətin məlumatlandırılmasının səviyyəsinin yüksəldilməsini tələb edir.

World Vision həmçinin informasiya fəaliyyətini özünün operativ işinin tərkibinə daxil edir. Təşkilat mümkün uşaq sponsorlarını və ianə mənbələrini öz layihələrinə cəlb etmək üçün müxtəlifliyi ilə seçilən marketing strategiyaları da işləyib hazırlayır.

BMT sisteminə daxil olan humanitar təşkilatlar

BMT sisteminə daxil olan humanitar təşkilatlar, adətən humanitar qeyri-hökumət təşkilatları qədər müstəqil ola bilmirlər. Çünki, onlar mütləq BMT-nin

üzv-dövlətləri tərəfindən müəyyən olunmuş və BMT-nin strukturları, məsələn, Təhlükəsizlik Şurası, Baş Assambleya və onların icra orqanları vasitəsilə həyata keçirilən qaydalara mütləq riayət etməlidirlər.

Bununla bərabər, BMT-nin Uşaq Fondu (YUNİCEF) öz layihələri üçün müstəqil şəkildə xeyli həcmdə vəsait toplaya bilər. Təşkilat həmçinin özünün milli komitələrinin, mətbuat mərkəzinin və kütləvi informasiya vasitələrinin, məşhur kino ulduzlarının (onlar sonralar YUNİCEF-in “səfirləri” olurlar – İ.M.) köməyi ilə fəal informasiya fəaliyyətini həyata keçirir. YUNİCEF özünün bütün diqqətini uşaqların problemləri üzərində cəmləşdirdiyini açıq bəyan edir. Bu isə onun humanitar yardım sahəsində informasiya fəaliyyətinin ən səmərəli aləti rolunu oynayır. Bu, həmçinin, BMT sisteminə daxil olan əksər humanitar təşkilatlardan fərqli olaraq, YUNİCEF-ə özünün maliyyə müstəqilliyini yüksək səviyyədə təmin etmək imkanı verir. Məsələn, BMT-nin Qaçqınların İşləri üzrə Ali Komissarlığı müqavilə əsasında öhdəliyinə götürdüyü başlıca vəzifələrini yerinə yetirməkdə müxtəlif çətinliklərlə rastlaşır: üzv-dövlətlərin ianələrindən və maliyyə dəstəyindən asılı vəziyyətə düşür. ÜÖP (Ümumdünya Ərzaq Proqramı) müəyyən dərəcədə əsas diqqətini ərzaq yardımına yetirir və beləliklə də donör-dövlətlərdən, xüsusilə də bu sahədə liderlik edən ABŞ-dan daha çox asılı vəziyyətə düşür. XXI əsrin birinci onilliyində ÜÖP-in “Faynenşl tayms” qəzetində ərzaq

yardımı haqqında yerləşdirdiyi və Honkqoqda dünya ticarəti ilə bağlı keçirilən danışıqlarda ABŞ-ın mövqeyinin dəstəkləməsi kimi anlaşılan material çap olunduqdan sonra BMT-nin sözügedən strukturu Avropa dövlətləri tərəfindən ciddi tənqiddə məruz qalmışdı.³⁴

Həmrəy təşkilatlar

Yuxarıda təqdim etdiyimiz sxemin yuxarı sağ hissəsində həmrəyliyə istinad edən və müstəqil hərəkət etmək üçün lazımi resurslara malik olan təşkilatlar yerləşirlər. Bu təşkilatlar konkret qruplara kömək etmək üçün dəqiq qərarlar qəbul edirlər. Yuxarıda deyildiyi kimi, “Norveçə xalq yardımı” təşkilatı cənubi Sudanda yaşayan insanlara kömək göstərmək haqqında konkret qərar qəbul edir. Özünün kütləvi auditoriyaya ünvanlanmış bəyanatında təşkilat izah edirdi ki, o , Sudanın Azadlığı Uğrunda Xalq Ordusunun sağ qanadı olan Sudana Yardım və Reabilitasiya Assosiasiyası ilə işləyir. İkinci nümunə kimi Nigeriyada vətəndaş müharibəsi zamanında Biafredəki kilsə vasitəsi ilə göndərilən humanitar yardımı göstərmək olar. Bu cür təşkilatlar adətən öz həmrəyliklərini onlara məxsus informasiya materiallarında təbliğ edirlər. Həmrəylik

³⁴ Bax:http://europaint/comm/trade/issues/newround/doha_da/pr131205_en.htm

ideyaları kilsələrdəki ibadətlərdə, eyni zamanda, kilsə toplantılarında da öz əksini tapa bilir.

İslam xeyriyyə təşkilatları

Müasir dövrdə islam humanitar təşkilatları çox sürətlə inkişaf edən xeyriyyə qurumları hesab olunurlar. Məhz bu səbəbdən də bəzi mütəxəssislər yuxarıda təqdim olunan xəyali xəritədə onların yerini müəyyən etməkdə çətinlik çəkirlər. Onlar bunu eyni zamanda islam humanitar təşkilatlarının fəaliyyətlərinin yuxarıda göstərilən təşkilatlardan fərqli olaraq geniş araşdırılmasında izah edirlər.³⁵ Bu təşkilatlar İslam həmrəyliyi dalğaları zəminində yaransalar da, bütün dinlərə aid olan qurbanların ehtiyaclarını ödəyir və qeyri-islam təşkilatları ilə daha sıx əlaqə saxlayırlar. Eyni zamanda, bəzi müşahidəçilər onların islam hədəf qruplarına ünvanlanmış informasiya fəaliyyətinin qərb hədəf qruplarına ünvanlanan informasiya fəaliyyətindən fərqləndiyini qeyd edirlər. Heç kim şübhə etmir ki, İslam Yardım Təşkilatı, Beynəlxalq Yaşıl Aypara və s. təşkilatlar yaxın gələcəkdə dünyanın daha peşəkar humanitar təşkilatlarına çevriləcəklər.

Sxemin aşağı sağ küncündəki yerləri həmrəylik prinsipləri və subpodratçılar qismində fəaliyyət göstərən təşkilatlar tutur. Bu təşkilatların informasiya fəaliyyəti

³⁵http://Europa.eu.int/comm/trade/issues/newround/doha_da/pr131205_en.htm

yəti metodlarına gəlincə isə, onlar başlıca olaraq, ya təbliğata əsaslanır, ya da ictimaiyyətin diqqətini cəlb etməməyə üstünlük verirlər. Buna nümunə kimi, ABŞ-ın “soyuq müharibə” dövründəki qeyri-hökumət təşkilatlarını göstərmək olar. Bu təşkilatlar özlərini ABŞ hökumətinin mövqeyi ilə assosiasiya yaradır və konkret qruplara yardım üzrə ABŞ hökumətinin göstərişlərini yerinə yetirirdilər. Onlar öz fəaliyyətlərində dəqiq ifadə olunmuş amerikapərəst (ya da qərbpərəst – **İ.M.**) mövqe tuturdular.

“Soyuq müharibə” illəri başa çatdıqdan sonra yuxarıda təqdim etdiyimiz sxemin bu kvadratı üçün uyğun gələn QHT tapmaq bir qədər çətin olmuşdur. Lakin, terrorizmə qarşı İraqda və Əfqanıstanda aparılan müharibə, onların nəticələri vəziyyəti köklü şəkildə dəyişə və onsuz da yekdil tərkibə malik olmayan humanitar ictimaiyyətdə daha böyük parçalanmalara səbəb ola bilər. Məsələn, İraqda humanitar təşkilatlar məişət xidməti təqdim edən özəl şirkətlərin getdikcə artan rəqabəti ilə qarşılaşmışdılar.³⁶ Respublikaçı administrasiya ilə əlaqələri olan Halliburton və Bechtel kimi konqlomeratlar (nizamsız yığın, birləşmə) bərpa işləri,

³⁶ Bundan əlavə, ABŞ silahlı qüvvələri getdikcə, adətən icrası əvvəllər hərbiçilərə və sülhəratma qüvvələrinə həvalə edilən mühafizə xidmətlərinə daha çox güvənirlər. Bax: David Barstow, “Security companies: Shadow soldiers in Iraq”, NewYorkTimes, <http://www.nyt.com>ünvanında daha ətraflı tanış ola bilərsiniz.

eyni zamanda humanitar məsələlərlə məşğul olurdular. “Soyuq müharibə” başa çatdıqdan sonra isə ABŞ-ın hərbi hakimiyyət dairələri humanitar təşkilatlara əvvəllər heç vaxt mövcud olmayan nəzarət sistemi tətbiq etmişdilər. ABŞ-ın o vaxtkı prezidenti Corc Buş QHT rəhbərləri ilə görüşlərinin birində deyir: “... əslində QHT-lər ABŞ hökumətinin “əlləridir” və onlar Əfqanıstanda və İraqda ABŞ-ın maraqlarına xidmət edən mühüm vəzifələrin həyata keçirilməsinə şərait yaratmalıdırlar. Bundan başqa, ABŞ hökuməti tərəfindən maliyyələşdirilən QHT-lər jurnalistlərlə əlaqə saxlamamalı və ya da ABŞ-ın xarici siyasəti ilə bağlı açıq şəkildə tənqidi çıxışlar etməməlidirlər.”³⁷

Beləliklə, xüsusilə də ABŞ humanitar təşkilatları, rəqabətdə olan yeni strukturlarla və informasiya fəaliyyətini məhdudlaşdıran metodlarla işləməli olurlar. ABŞ-ın başçılığı ilə regiona müdaxilə yerli əhali tərəfindən güclü silahlı qarşıdurmaya səbəb olur. Bu da öz növbəsində humanitar təşkilatların fəaliyyəti üçün əlavə təhlükələr yaradır.

Ümumiyyətlə, ABŞ hökumətinin silahlı münaqişə zonlarında işləyən QHT-lərin fəaliyyəti ilə bağlı tətbiq etdiyi hərbi və maliyyə siyasəti müasir dövrdə də humanitar təşkilatlarda narazılıq yaradır və onlar sərbəst şəkildə vəsait axtarmalı olurlar. Hərbi hakimiyyətlə

³⁷Jim İgoe & Tim Kelsall, “Introduction”, p. 5, in Jim İgoe & Tim Kelsall (eds), *Between a Rock and a Hard Place: African NGOs, Donors and the State*, Carolina Academic Press, Durham, N.C.

yət dairələrinin müəyyən etdiyi şərt və məhdudiyyətlər QHT-lərin müstəqilliyini sual altında qoyur və bu təşkilatları yuxarıda göstərdiyimiz 2-ci İllüstrasiyanın aşağı seqmentlərinə tərəf sıxışdırır. Bu isə öz növbəsində, QHT-lərin informasiya fəaliyyətinin daha ciddi şəkildə məhdudlaşdırılmasına və faktiki olaraq hökumətin siyasətinin rüporu rolunu oynamasına gətirib çıxara bilər.

ABŞ və Avropa humanitar təşkilatlarının münasibətlərində onların auditoriyası, əhatə etdiyi “əhali qrupları”, hakimiyyət strukturları ilə əməkdaşlıq və əlaqə sahəsində bəzi spesifik xüsusiyyətlərlə bağlı olaraq müəyyən müxtəlifliklər və eyni zamanda xeyli sayda əhəmiyyətli oxşar cəhətlər mövcuddur. Bu həm də ona görə əhəmiyyətlidir ki, geniş ictimaiyyət tərəfindən maliyyələşdirilmə humanitar təşkilatların hökumət maliyyələşdirilməsindən daha az asılı olmasına şərait yaradır və bununla da onlara öz müstəqilliklərini qorumaq imkanı verir. Geniş ictimaiyyət tərəfindən maliyyələşdirilmə və digər dəstək formaları xarici siyasətə, maliyyələşdirilməyə və silahlı qüvvələrin yerləşdirilməsinə birbaşa məsuliyyət daşıyan siyasi dairələrin kursuna və müvafiq qərarlar qəbul etməsinə birbaşa təsir göstərməsinə yol açır.

Atlantikanın hər iki tərəfində maliyyə vəsaitinin toplanılması üçün birbaşa poçt köçürmələri, elektron marketing, kütləvi kampaniyaların keçirilməsi və s. metodlara üstünlük verirlər. Məsələn, Hollandiyada hər

yeddi yaşlı insandan biri MSF-Hollandiya təşkilatına ianələr köçürür. Bu ianələr MSF-i təşkilatın öz müstəqilliyini qoruyub saxlaması üçün dövlət tərəfindən maliyyələşdirmənin (hakimiyyətdən daxil olan vəsait ümumi mədaxilin 15 %-indən çox olmamalıdır) nə dərəcədə vacib olub-olmaması barədə fikirləşməyə vadar edir.

ABŞ QHT-ləri isə heç vaxt bu səviyyəyə nail ola bilmirlər. Birləşmiş Ştatlarda şəxsi ianələrin ümumi məbləğinin ÜDM-ə nisbəti 1960-cı illərdən bəri dəyişməz olaraq qalırdısa, son on beş-iyirmi ildə beynəlxalq hədəflər üçün toplanılmış bütün ianələrin həcmi iki dəfə - bir faizdən iki faizədək artmışdır. Bu isə ilk növbədə yeni ideologiyanın - həm siyasətçilərin, həm də bir çox vətəndaşların qlobal problemlərin könüllülük prinsipi əsasında da həllinin mümkünlüyünə əmin olmaları ideologiyasının formalaşması ilə müşayiət olunurdu. Hazırda bir çox iri milli qəzetlərin vətəndaş iğtişahları və təbii fəlakətlər zamanı vətəndaşların ianə toplanmalarını rəğbətləndirmək məqsədi ilə QHT-lərin uzun siyahılarını və onların ünvanlarını çap etmələri adi hala çevrilmişdir. Maliyyə vəsaitinin birbaşa poçt köçürmələri və ya elektron marketinq yolu ilə özəl qaydada toplanılması imkanı – inkişaf edən bazar - ənənəvi olaraq hökumət tərəfindən maliyyələşdirmədən asılı olan təşkilatlar üçün də olduqca cəlbedicidir. Bu imkan onlara daha da müstəqil və operativ işləmək üçün şərait yaradır.Lakin, bu barədə başqa fikirdə olan

mütəxəssislər də vardır. Onlar belə düşünürlər ki, özəl maliyyələşdirmə daimi olmaya da bilər. Məsələn, Stoddard qeyd edir ki, “11 sentyabr hadisələrindən sonra ABŞ QHT-lərinə özəl ianələr şəklində daxil olan maliyyənin həcmi kəskin şəkildə azalmağa başlayır, çünki amerikalıların diqqəti əsasən ölkənin daxilində bərpa işlərinə və hücumun qurbanlarına yardım edilməsi məsələləri üzərində cəmləşmişdi. Lakin, uzaq perspektivdə digər faktorlar, daha dəqiq desək, iqtisadi tənəzzül və fond birjasında qiymətlərin kəskin şəkildə düşməsi daha böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. 2000-2001-ci illərdə birbaşa poçt göçürmələri ilə bir çox QHT-lərə əvvəlki ildəki mədaxilin yarısından da az vəsait daxil olmuşdu.³⁸

Digər sözlərlə desək, avropa və amerika QHT-ləri arasında fərq özünü daha çox onların hökumət-donorlarla yaxınlığında, hərbiçilərlə münasibətlərində və geniş ictimaiyyətlə qarşılıqlı fəaliyyətlərində özünü daha çox büruzə verir. Avropa QHT-ləri adətən hərbiçilərdən uzaq olmağa çalışır və öz hökumətlərini tənqid etməyi bacarırlar: bu, onların informasiya fəaliyyətinin metodlarında da öz əksini tapır. Eyni vaxtda, həm Avropada, həm də ABŞ-da bir çox huma-

³⁸Abby Stoddard, “Humanitarian NGOs: Challenges and Trends” in Joanna Macrae (ed.), *Humanitarian Action and the Global War on Terror*, Humanitarian Policy Group Report 30, 2002, pp. 25-35.

nitar təşkilatlar - qismən yerli donorların maliyyə dəstəyinə ehtiyacları olduğuna görə, yerli əhalinin ehtiyaclarını ödəmək üçün praktik olaraq məhz yerlərdə hərbiçilərlə əməkdaşlıq edirlər. Humanitar təşkilatlar məhz bu məsələdə öz prinsipləri və təşkilatın saxlanılmasının təmin olunmasının vacibliyi arasında seçim etməli olurlar. QHT-lər özlərinin fəaliyyət proqramlarının tərtib olunmasında heç də tam azad deyillər, ancaq geniş ictimaiyyətlə iş onların öz fəaliyyətlərində nisbətən müstəqil olmalarının, maliyyə-ləşmələrinin və ictimai dəstəyə nail olmalarının başlıca faktoru kimi dəyərləndirilir.

Beləliklə, yuxarıda tədqiqə cəlb olunmuş materiallara və onların təhlilinə əsaslanaraq, belə nəticəyə gəlmək olur ki, QHT-lər özlərinin informasiya fəaliyyətləri və onların metodları barədə açıqlama verərkən o qədər də səmimi ola bilmir, əksər hallarda ictimaiyyətə məhdudlaşdırılmış informasiya təqdim edir, xüsusilə də onların səmərəliliyi barədə söhbət açarkən həddən artıq ehtiyatlılıq nümayiş etdirirlər. Bununla bərabər, yerlərdə müəyyən birliklər və mərkəzi orqanlar səviyyəsində informasiya fəaliyyəti metodlarının məhdudlaşdırılmasını, Avropa və ABŞ QHT-ləri arasındakı fərqlərin müəyyənləşdirilməsini faydalı bir proses kimi də qiymətləndirmək olar. Belə bir nəticəyə də gəlmək olur ki, QHT-lər getdikcə özlərinin informasiya fəaliyyətlərinin idarə olunmasına daha peşəkarlıqla yanaşmağa başlayırlar.

Təhlillər belə bir dəlili də təsdiq edirlər ki, humanitar təşkilatlar və onların əməkdaşları ilk növbədə özləri humanitar fəaliyyətin əsas prinsiplərinin əhəmiyyətini dərindən anlamalı, öz fəaliyyətlərində bu prinsiplərin hansını rəhbər tutduqlarını və buna müvafiq qaydada hərəkət etmələrini dəqiqləşdirməyi bacarmalıdır. Müxtəlif humanitar təşkilatların informasiya fəaliyyəti metodları da onların tətbiq etdikləri prinsiplər kimi bir-birlərindən fərqlənirlər. Məsələn, BQXK ilə “Sərhədsiz həkimlər” öz müstəqilliklərini qorumağa meyllidirlər və kütləvi kampaniyalarda digər humanitar təşkilatlarla, xüsusilə də özəl müəssisələrlə bir ittifaqda çıxış etməməyə və ya da bu cür təsəvvür yaratmamağa çalışırlar. “Okcfam” və CARE isə bu kimi tədbirlərdə nəinki özəl müəssisələrlə, hətta başqa humanitar təşkilatlarla rəsmi ittifaqlara qoşulmağa üstünlük verirlər. Məhz bu təşkilatlar inkişaf sahəsində daha çox layihələr həyata keçirirlər. BMT təşkilatları QHT-lərlə müqayisədə o qədər də müstəqil deyillər, çünki onlar BMT-nin rəsmi siyasi kursuna riayət etmək öhdəliyini daşıyırlar və Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələri onların fəaliyyətlərini məhdudlaşdıra bilər.

Dini təşkilatlara gəlincə isə, onlar təriqətçilikdən tutmuş iri həmkarlar strukturlarına qədər müxtəlif variasiyalarda fəaliyyət göstərə bilirlər. Adətən bu təşkilatlar ilkin dövrlərdə həmrəylik qütbünə meyilli olsalar da, böyüdükcə və peşəkarlıq baxımından inkişaf etdikcə, tərəfsizlik və müsəqəqillik prinsiplərinə daha

çox cəhd göstərilir. Müasir dövrdə bu tendensiya islam humanitar təşkilatlarında özünü daha bariz şəkildə büruzə verir.

Hazırda təşkilati proses və informasiya fəaliyyətində mərkəzi yerlərdən birini humanitar təşkilatların hökumət-donorlardan və hərbcilərdən nə dərəcədə asılı olub-olmamaları məsələsi tutur. Adətən, BQXK və “Sərhədsiz həkimlər” öz müstəqilliklərini qorumaq məqsədilə digər təşkilat və orqanlardan uzaq dururlar, lakin Əfqanıstan, İraq, Suriya və s. müsəlman ölkələrində “terrorizmə qarşı mübarizə” adı altında aparılan hərbi əməliyyatlar vəziyyəti köklü şəkildə dəyişmiş, bu məsələ əksər humanitar təşkilatlar, xüsusilə də ərzaq yardımını göstərən QHT-lər üçün başlıca strateji məsələyə çevrilmişdir. Çünki, tibbi yardım göstərən təşkilatlarla müqayisədə, ərzaq yardımını göstərən humanitar təşkilatlar üçün öz müstəqilliklərini qorumaq daha çətindir. Bu, ilk növbədə irimiqyaslı ərzaq yardımını layihələrinin həddən artıq baha və donor resurslarından asılı olması ilə bağlıdır.

Yerlərdə təhlükəsizlik sahəsində vəziyyətin pisləşməsi humanitar təşkilatların informasiya fəaliyyətinin yerli şəraitə daha çox uyğunlaşdırılmış, strukturlaşdırılmış metodlarının və müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir.

Hazırda: a) humanitar təşkilatlarla hərbcilər və subpodratçılar arasındakı sərhədlərin dəqiq müəyyənləşdirilməsi və b) QHT-lərin və digər strukturların

fəaliyyətlərinin humanitar prinsip və növlərinin geniş auditoriyaya ətraflı izah edilməsi olduqca vacibdir. Mütəxəssislər bu vəzifələri yaxın gələcəkdə humanitar informasiya fəaliyyətinin əsas problemlərindən biri kimi xarakterizə edirlər.

Nəticə etibarlı ilə, humanitar təşkilatlar informasiya fəaliyyətini strateji idarəetmənin mühüm funksiyalarından biri kimi nəzərdən keçirməlidirlər. İnformasiya fəaliyyətinə yeni mövqedən və dəqiq yanaşma fəvqəladə halların və münaqişələrin mürəkkəbliyinin izah olunması, münaqişə qurbanlarına lazımı dəstəyin göstərilməsi, təhlükəsizlik probleminin həll olunması və humanitar təşkilatların müstəqilliyinin saxlanılması üçün ən yaxşı vasitədir. Bu, problematikaya KİV-lərin və digər maraqlı tərəflərin ciddi nəzarəti, dezinformasiya və silahlı toqquşmalar zamanı geniş yayılmış şayiələrin fonunda xüsusilə vacibdir.

Əlbəttə, bu problemlərin həllində çox şeylər hökumət-donorlardan asılıdır. Sırr deyil ki, maliyyə dəstəyi almaq, öz silahlı qüvvələrini yerləşdirmək, çoxtərəfli təşkilatlarla münasibətlərini qurmaq və tənzimləmək üçün şərtlər irəli sürən dövlətlərlə yanaşı, kütləvi kampaniyaların keçirilməsi, advokasiya və geniş ictimaiyyət arasında ianələrin toplanılması və s. yollarla manevrlər edən beynəlxalq və bəzi yerli QHT-lər də humanitar fəaliyyətin idarə olunmasında müəyyən rol oynaya və hökumətlərin qəbul etdikləri qərarlara təsir göstərə bilirlər.

Ümumiyyətlə, humanitar təşkilatlar cəmiyyətdə baş verən proseslərin digər iştirakçıları və geniş ictimaiyyətlə daha sıx və səmərəli əlaqələr yaratmaqla, özünün müstəqilliyini möhkəmləndirmək və silahlı münaqişə qurbanlarına daha yaxşı kömək göstərmək üçün daha böyük imkanlar qazanır. Buna isə yalnız hərtərəfli düşünülərək işlənilib hazırlanmış və ardıcıl olaraq həyata keçirilən informasiya fəaliyyəti sayəsində nail olmaq mümkündür.

1.10. İnformasiya müharibəsi

Son dövrlərdə müxtəlif ölkələrin hərbi qurumları informasiya (məlumatlı-psixoloji) müharibələri sahəsində intensiv tədqiqat işləri aparırlar. “İnformasiya müharibəsi” termininin özü isə XX əsrin 80-ci illərinin ortalarında ABŞ hərbi nəzəriyyəçilərinin tədqiqat işlərində özünü büruzə verməyə başlamış və 1991-ci ildə keçirilmiş “Səhrada tufan” əməliyyatından sonra isə geniş tətbiq edilməyə başlanmışdır. Hazırda ABŞ ordusunda xüsusi informasiya qoşunları fəaliyyət göstəririlər.

Mütəxəssislər belə hesab edirlər ki, XXI əsrdə müharibələrin böyük bir hissəsini informasiya müharibələri təşkil edəcəkdir. Bəzi tədqiqatçılar isə artıq “üçüncü informasiya-psixoloji dünya müharibəsinin” getdiyini söyləyirlər. Onların fikrinə görə, bu cür müharibələrin aparılmasının əsas vasitəsi isə kütləvi informasiya vasitələri olacaqdır.

Artıq informasiya müharibəsi anlayışının çox sayda müxtəlif tərifləri də mövcuddur. Bəzi mütəxəssislər informasiya müharibəsi terminini “kütləvi şüura qısamüddətli və ya uzunmüddətli məqsədlərlə təsir göstərilməsi üzrə kommunikativ texnologiya” kimi nəzərdən keçirirlər. ABŞ ordusunun yeni nizamnaməsində informasiya müharibəsi ”mənsub olduğu orduya məxsus informasiyanın və informasiya şəbəkələrinin

müdafiəsini təmin etməklə və düşmənin informasiya sisteminə təsir etmək yolu ilə milli strategiyanın maraqları baxımından informasiya üstünlüyünə nail olmaq üçün həyata keçirilən fəaliyyət” kimi müəyyən edilmişdir.

İnformasiya fəaliyyətinin prinsiplilliq baxımından iki müxtəlif sferası isə – texniki və humanitar – informasiya silahının imkanlarının formalaşdığı sahələrdə müvafiq istiqamətlərin yaranmasını təmin edir. Beləliklə, informasiya texnologiyalarının iki: a) texniki və b) humanitar (sosial) variantı yaranmaqda və inkişaf etməkdədir.

Texniki informasiya müharibələrinin aparılmasının aşağıdakı əsas formaları fərqləndirilir:

- radioelektron mübarizə,
- elektron kəşfiyyat və yönəltmə vasitələrindən istifadə edilməklə aparılan müharibə,
- psixotron müharibə,
- hakerlərlə mübarizə,
- kibernetika müharibəsi.

İnformasiya müharibələrinin aparılmasının texniki vasitələrindən birinə nümunə kimi Amerikanın “Eşelon” qlobal kəşfiyyat şəbəkəsini göstərə bilərik. Bu şəbəkə eyni vaxtda bir neçə diapazon tezliyində radioefir axınını tutmaq imkanına malikdir. Xüsusi güclü kompüterlər “ələ keçirilmiş” bütün informasiyanı açar

sözlərin köməyi ilə süzgəcdən keçirməyə, emal etməyə və məlumat banklarında saxlamağa imkan verir.

ABŞ Hərbi Hava Qüvvələri üçün hazırlanmış informasiya müharibəsi konsepsiyasının müəllifi Riçard Şafranski belə hesab edirdi ki, “düşmənin düşüncəsinə minimal fiziki qüvvə ilə təsir etmək və onu bizim arzularımızı icra etməyə məcbur etmək üçün şüurlu surətdə istifadə edilən istənilən vasitəni informasiya silahı hesab etmək olar.”³⁹

Beləliklə, informasiya silahının adi silahdan prinsipial fərqi ondadır ki, bu silah insanın bədəninə deyil, onun düşüncəsinə, mənəviyyatına təsir göstərir. Bu silah çox rahat və səmərəli bir silahdır. İnformasiya silahının tətbiqindən sonra təsir obyektı (insan, sosial qrup, xalq və s.) onun öz maraqlarına uyğun gəlməyən və düşmənin maraqlarına cavab verən hərəkətlər etməyə başlayır (Əgər söhbət informasiya silahının ölkə daxilində, məsələn, siyasi opponentə tətbiqindən gedirsə, daha yumşaq formula seçmək olar: təsir obyektı kommutator üçün sərfəli olan davranış tipinə yaxınlaşdırılır).

İnformasiya silahından hələ lap qədim dövrlərdən istifadə etməyə başlamışlar. Əfsanəvi Monqol

³⁹ Ричад Шафранский. Основные методы ведения информационного противоборства. Публикации.Ру. 20.06.2016. <http://publikatsii.ru/stats/10243-osnovnye-metody-vedeniya-informacionnogo-protivoborstva.html>

hökmdarı və dünyanın ən qüdrətli sərkərdəsi Çingiz xan başıpozuq monqol qəbilələrini bir bayraq altında birləşdirərək, bəşər tarixində ən böyük dövlət olmuş Monqol İmperiyasını (1206-1368) yaratmış Çingiz xanın ordusu bütün yürüşlərində - “əgər şəhər təslim olmasa, heç kimə güzəştə gedilməyəcək” - şayiəsinin yayılmasını geniş rəğbətləndirmişdir.

Çingiz xan

Qədim dövlətçilik ənənələri olan Azərbaycan hərbi tarixi də informasiya müharibəsinin aparılmasına aid nümunələrlə zəngindir. Biz bu nümunələrə Qobustanın qaya təsvirlərində, dünyanın tarixini qələmə alan dahilərin əsərlərində rast gəlirik.

Eramızdan əvvəl VI əsrdə Şimali Azərbaycan torpaqlarında yerləşən, Midiya və Əhəmənilər dövlətlə-

rinin təbəliyində olan, müstəqil bəyliklərini qurduqdan sonra isə Mərkəzləşdirilmiş Qafqaz Albaniyasının tərkibinə daxil edilən Massaget çarlığının ilk qadın hökmdarı Tomris Xatun tarixə el anası, tədbirli və təmkinli sərkərdə, ağıllı və inamlı hökmdar kimi düşmüşdür.

Massaget hökmdarı Tomris Xatun

Eramızdan əvvəl V əsrdə yaşamış və “tarixin atası” adlandırılan Herodot özünün “Tarix” əsərində VI əsrin ortalarında İran hökmdarı Kirin qonşu dövlətlərlə münasibətdə işğalçılıq siyasətinə üstünlük verdiyini qeyd edir. Kir Massaget çarlığını ələ keçirmək üçün hiyləyə əl atır. Elçilərini yanına çağıraraq, yazdığı məktubu Tomris Xatuna çatdırmağı tapşırır.

Tomris Xatun məktubu oxuyur. Kir ona evlənmək təklif edirdi. Tomris bunun bir hiylə olduğunu anla-

yır və rədd cavabı verir. Kirin cavabında evlilik təklifinin yerini hədə-qorxu və massagetlərin üzərinə hücum təhdidi tutur. Tomris Xatunun bu hücumun, nahaq qan tökülməsinin qarşısının alınması üçün göstərdiyi cəhdlər baş tutmur. Kir hücum edir. Massagetlər qoşunlarının üçdə birini itirirlər. Farslar hiylə yolu ilə massagetlərin sərkərdəsini - Tomris Xatunun oğlu Sparqapisi əsir götürürlər.

Oğlunun əsir düşməsi xəbərini eşidən Tomris ana oğlunun qisasını alacağına və Kiri qan gölündə boğacağına and içir. Vətəni azad etmək üçün vətən oğulları onun başına toplaşır və Tomris Xatunun sərkərdəliyi ilə döyüşə girirlər. Bu döyüşdə qan su yerinə axmış, düşmən əsgərlərinin meyidləri qalaq-qalaq yığılmışdı. Tomris Xatun döyüşdə həlak olmuş Kirin meyitini tapdırır, onun başını içərisi insan qanı ilə doldurulmuş şərab tuluğunun içərisinə soxmağı əmr edir və deyir: “Mən döyüş meydanında qələbə çalıb sağ qalsam da, sən məni məhv etdin – oğlum hiylə ilə əsir aldın. İndi bax budur aqibətin. Hədələdiyim kimi də edirəm: səni qanla doyururam.”⁴⁰

⁴⁰ Azərbaycan etnoqrafiyası. Üç cildə. III cild. Bakı. “Şərq-Qərb” nəşriyyatı, 2007, s. 126.

Tomris Xatunun bu nümunəsi tarixin sonrakı dövrlərində neçə-neçə qanlı toqquşmaların qarşısını almış, hökmdarları nahaq qan tökməkdən çəkindirmişdir.

XV əsrin ikinci yarısında Ağqoyunlu Azərbaycan dövlətinin təşəkkülündə və güclənməsində ölkənin hökmdarı Uzun Həsənin anası Sara Xatunun böyük xidmətləri olmuşdur

Ağqoyunlu Azərbaycan dövlətinin hökmdarı Uzun Həsənin anası, Şərqi ilk diplomliat qadını Sara Xatun

Sara Xatun Şərqdə, xüsusilə də Avropa ölkələrində məşhur diplomat və görkəmli dövlət xadimi kimi tanınmışdır.

Ağqoyunlu dövlətinin taleyində müstəsna rol oynamış, bir çox dövlət başçıları ilə danışıqlar aparmış, yüksək natiqlik mədəniyyətinə sahib bir diplomat kimi sözün qüdrətindən istifadə edərək Ağqoyunlunu çox qandan-qadadan qurtarmışdır. Abu Səid və II Mehmedlə danışıqlar aparmış elçilərə başçılıq edən Sara xatun onların Ağqoyunluya hücumlarının dayandırılmasına nail olmuş, kütləvi insan qırğınlarının qarşısını almışdır.⁴¹

Azərbaycan hərbi və dövlətçilik tarixində informasiya müharibəsindən məharətlə istifadə edən dühalardan biri də XVI əsrin II yarısında bütöv Azərbaycan Səfəvilər dövlətini yaratmış Şah İsmayıl Xətai olmuşdur. Şah İsmayıl Xətainin (I İsmayıl və ya Şah İsmayıl Səfəvi (tam adı: Əbül-Müzəffər İsmail ibn Heydər əs-Səfəvi; 17 iyul 1487, Ərdəbil – 23 may 1524, Sərab) 1509-cu ildə yaratdığı Azərbaycan Səfəvilər dövləti bütün İrani, Azərbaycanı, İraq, Şərqi

⁴¹ Azərbaycan etnoqrafiyası. Üç cildə. III cild. Bakı. “Şərq-Qərb” nəşriyyatı, 2007, s. 131.

Anadolunu və s. əraziləri vahid dövlətdə birləşdirmiş və 1736-cı ilə qədər mövcud olmuşdur.

Şah İsmayıl Xətəinin qoşunlarının gedəcəyi məmləkətlərə əvvəlcə onun müridi Miskin Abdal səfər edər, Şah İsmayılın gəlişi üçün pozitiv ictimai rəy formalaşdırarmış.

Orta əsrlər Azərbaycan tarixində Miskin Abdal adı ilə tanınmış zəka sahibi Seyid Hüseyn 1430-cu ildə Göyçə mahalının Zərgərli (Sarıyaqub) kəndində anadan olmuşdur. Onun mənsub olduğu Zərgərli tayfası dövrünün tanınmış tayfalarından idi. Hüseynin ulu babası Yaqubla Şeyx Səfi möhkəm dost olmuşlar.

Miskin Abdalın babası Cəfər və atası Məhəmməd Göyçədə mahalında sufilik ideyalarının yayılmasında və inkişafında yaxından iştirak etmişlər.

Miskin Abdal Göyçədə aşiq-sufi ədəbiyyatının yaradıcısı, ruhun memarı kimi şöhrət tapmış, gözəl şeirləri ilə XVI əsr Göyçə aşiq məktəbini müqəddəslik zirvəsinə qaldırmışdır. Sarıyaqubda açdığı ilk məktəb Göyçənin elm, irfan və sənət dünyasında mühüm rol oynamışdır.

Miskin Abdalın həyat və fəaliyyəti ilə bağlı yaradılmış “Miskin Abdal və Sənubər”, “Şah İsmayıl və Miskin Abdal”, “Aslan şahla İbrahim”, “Yetim Hüseyn” və s. dastanlarının özülündə real tarixi hadisələr və şəxslər, bu şəxslərə olan hədsiz el məhəbbəti və hörməti dayanır. Miskin Abdal 1535-ci

ildə Göyçə mahalının Sarıyaqub kəndində 105 yaşında vəfat etmişdir..

Miskin Abdal

XVII əsrdə ingilis inqilabı dövründə Avropa ölkələrində çap olunan qəzetlər öz oxucularının əsəblərini tarım vəziyyətdə saxlamaq üçün silahlı münaqişə tərəflərindən birinin daha çox itki verdiyi barədə yalan məlumatlar və döyüş səhnələrini reallığa uyğun əks etdirməyən fotolar dərc edir və beləliklə də həm rəqib tərəfdə çəşqınlıq yaradır, həm də öz qəzetlərinin tirajlarını artırırıldılar.

Məsələn, kromvel “Kurantlar”ının redaktorları silahlı toqquşma zonasında çaxnaşma yaratmaq məqsədi ilə bir neçə dəfə görkəmli royalist (monarxist)

general Hoptonun həlak olması barədə qəsdən yalan məlumatlar dərc etmişdilər.

Müasir dövrdə informasiya silahından istifadə xüsusi aktualıq kəsb edir. Onun imkanları sivilizasiyanın inkişafının yeni dövrünün – informasiya dövrünün (informasiyanın praktik olaraq, həyatın bütün sferalarında mühüm rol oynaması ilə xarakterizə olunan) imkanları ilə olduqca inandırıcı tərzdə həmahəng səslənməyə başlamışdır.

İnformasiya müharibəsi adi müharibədən fərqli olaraq, onu aparan tərəf üçün aşağıda göstərilən bəzi üstünlükləri təmin etmək imkanına da malikdir:

1. Müharibə “ağ əlcəklərlə” aparılır. Bir qayda olaraq, təcavüzkarı insanları məhv etməkdə günahlandırmaq mümkün olmur.
2. Bu müharibə beynəlxalq hüquqla nizama salınmır. İnformasiya müharibəsi aparan tərəflər cari münasibətlərinə BHH-nin normaları ilə və ya digər normativ aktlarla bir-biri ilə bağlı olmurlar.
3. İnformasiya müharibələrinin aparılması adi müharibələrə nisbətən daha ucuz başa gəlir.
4. İnformasiya müharibəsinin başlanması onu başlayan ölkə-təcavüzkar və onun vətəndaşları üçün ənənəvi müharibəyə nisbətən daha az təhlükəli

olur. İnsanlar adətən, radiasiyanın gözəgörünməz təsiri olduğu kimi, informasiya müharibəsinin təsirinə də reaksiya vermək imkanında olurlar. Bundan əlavə, bu təsir bir növ xeyirxahlıq donuna da bürünə bilər. Bu halda insan hətta bioloji baxımdan da buna aqressiv cavab verməyə hazır olmur.

5. İnformasiya müharibəsinin fakt və nəticələri, hətta, onun əleyhinə aparılan insanlar üçün belə tam aydın olmur. Adi müharibələr üçün xarakterik olan dağıntı görüntülərinin olmamasını informasiya müharibələrinin başlıca təhlükəsi hesab etmək olar. Əhali hətta təsirə məruz qaldığını belə hiss etmir. Bu isə öz növbəsində cəmiyyətin sərəncamında olan qoruyucu mexanizmlərin hərəkətə gətirilməməsi ilə nəticələnir.
6. İnformasiya müharibələrinin effekti əksər hallarda adi müharibələrə nisbətən gözlənilməyindən daha çox olur. İnformasiya müharibəsi texnologiyalarının tətbiqi sosial-iqtisadi proseslərin pozulmasına və dövlətin dağılmasına gətirib çıxara bilər. Bu halda xalq mənəvi cəhətdən sarsılmış və müqavimət göstərməyə qadir olmayan vəziyyətə düşür.

Məsələn, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, bəzi mütəxəssislərin SSRİ adlandırdığımız imperiyanın da-

ğılması “soyuq müharibədə” məğlubiyyətin nəticəsi olaraq baş verməsi barədə fikirlərini bölüşsək də, mərkəzi hakimiyyətin iqtisadi idarəetməni tamamilə itirməsi və milli münasibətlərdəki monolit birliyin “monolitsizliyi” faktorlarını bura əlavə etsək, daha düzgün olardı. Bu olduqca dəqiqliklə planlaşdırılmış fəaliyyət idi və onun əsas parametrləri ABŞ Milli Təhlükəsizlik Şurasının 18 avqust 1948-ci il tarixli 20/1 nomrəli “Rusiya ilə münasibətlərdə ABŞ-ın məqsədləri” direktivində öz əksini tapmışdır. Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsinin sabiq direktoru R.Qeyts etiraf edir ki, biz SSRİ-ni iqtisadi təsirlə, silahlanmaya cəlb etməklə, daha dəqiq desək, güc tətbiq etməklə dağıda bilməyəcəyimizi başa düşürdük. Ona görə də burada daxili partlayışı təşkil etmək və rəğbətləndirmək lazım idi.⁴²

ABŞ-ın sabiq dövlət katibi C.Beyker deyirdi: “Biz Rusiyaya qarşı apardığımız soyuq müharibədə qələbəmizi rəsmiləşdirmək üçün qırx il ərzində trilyonlarla dollar xərclədik.”⁴³

ABŞ prezidentinin milli təhlükəsizlik məsələləri üzrə cabiq müşaviri Z.Bjezinski isə prosesin gedişatını aşağıdakı kimi görür: “Rusiya məğlub edilmiş derjavadır. O, nəhənglərin döyüşünü uduzmuşdur və bütün

⁴² Откровенные признания// Знание-власть.№31(70), 1998)

⁴³ Информационная война. <http://baumanki.net/lectures/9-zhurnalistika/256-konspekty-po-mezhdunarodnomu-gumanitarnomu-pravu-i-smi/3191-19-informacionnaya-voyna.html>

bunların Rusiyada deyil, Sovet İttifaqında olduğunu demək reallıqdan qaçmaqdır. Bu, Sovet İttifaqı adlandırılan Rusiya idi. O, ABŞ-a meydan oxumuş və məğlub edilmişdir. İndi Rusiya haqqında illüziyalar lazım deyil. Rusiya parçalanacaq, nəzarət və himayə altında saxlanılacaqdır.”⁴⁴

ABŞ-ın keçmiş dövlət katibi, “Bnay Brit” Mərkəzinin rəhbəri H.Kissincer isə Rusiya imperiyasının dağılmasının başa çatdırılması və imperiyanın yenidən mərkəzləşmiş dövlət halında birləşməsinin qarşısının alınması üçün aşağıdakı tövsiyəni irəli sürür: “Sovet İttifaqının süqutu şübhəsiz ki, müasir dövrün mühüm hadisəsidir və Buş administrasiyası bu problemə yanaşmasında heyrətedici incəsənət nümayiş etdirmişdir... Mən Rusiyanın vahid, möhkəm, mərkəzləşmiş dövlət halında birləşməsi tendensiyasına qarşı xaosa və vətəndaş müharibəsinə üstünlük verirəm.”⁴⁵

Bəzi tədqiqatçılar hazırda da Rusiyaya qarşı ciddi informasiya müharibəsinin aparıldığını deyir və bunun mahiyyət etibarı ilə vaxtilə SSRİ-yə qarşı

⁴⁴ Информационная война. <http://baumanki.net/lectures/9-zhurnalistika/256-konspekty-po-mezhdunarodnomu-gumanitarnomu-pravu-i-smi/3191-19-informacionnaya-voyna.html>

⁴⁵ Yənə orada.

aparılan “soyuq müharibənin” davamı olduğunu xüsusi vurğulayırlar.

1995-ci ilin yanvarında ABŞ Müdafiə Nazirliyinin xətti ilə həyata keçirilən tədbirlər çərçivəsində informasiya müharibəsinin aparılması sahəsində bir sıra tədqiqat işlərinin yerinə yetirilməsi nüfuzlu “REND” Korporasiyasına həvalə edilmişdi. Onların məqsədi:

- informasiya silahlarının əsas xarakteristikalarının və tətbiqinin spesifik xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsindən;
- onların milli təhlükəsizliyə mümkün təsirinin aydınlaşdırılmasından;
- informasiya qarşılıqlı sahəsində fəaliyyətin əsas istiqamətlərinin aşkara çıxarılmasından;
- milli təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsindən və informasiya silahının yaradılması sahəsində texnoloji üstünlüyün gücləndirilməsindən və s. ibarət idi. Bu işlərin nəticələri ABŞ-ın milli hərbi strategiyasında informasiya qarşılıqlımasının yerinin və rolunun müəyyən edilməsində nəyin əsas rol oynayacağına müəyyən edilməsinə xidmət göstərməli idi.

Təxminən bir il sonra “REND” Korporasiyası MR-661-OSD (Strategic Information Warfare. A new face of War) hesabatında öz təkliflərini ABŞ hökumətinə təqdim edir və bu sənəddə ilk dəfə Strategic Information Warfare – “strateji informasiya qarşındurması” termini istifadə edilir. Hesabat müəlliflərinin bəyan etdiklərinə görə, bu cür qarşındurma özündə “dövlətlər tərəfindən qlobal informasiya mühitinin və infrastrukturun strateji hərbi əməliyyatların keçirilməsi və xüsusi informasiya resurslarına təsirin azaldılması üçün istifadə olunduğunu” ehtiva edir.

Aparılmış tədqiqatlar informasiya qarşındurmasının (İQ) aşağıdakı əsas xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsinə şərait yaratmışdır:

- a) informasiya qarşındurması (İQ) vasitələrinin yaradılmasının nisbətən ucuz qiymətə başa gəlməsi;
- b) informasiya əməliyyatlarının hazırlanması və aparılması zamanı ənənəvi dövlət sərhədləri statusunun dağılması;
- c) strateji kəşfiyyatın fəaliyyətində informasiya üstünlüyünün əldə olunması və saxlanılması üzrə prioritetlərin dəyişməsi;
- d) informasiya əməliyyatlarının başlanğıcının aşkar olunması problemlərinin mürəkkəbləşməsi;
- e) informasiya müharibəsini başlamış təcavüzkara qarşı koalisiyanın yaradılması sahəsindəki mürəkkəbliliklər.

“REND” Korporasiyasının növbəti hesabatlarından birində dövrüyyəyə daxil edilmiş mühüm anlayışlardan biri də **birinci və ikinci nəsil strateji informasiya qarşিদurmasının (İQ) təsnifatı** terminidir. Birinci nəsil strateji informasiya qarşিদurması daha çox idarəetmə sisteminin fəaliyyətinin pozulmasına yönəldilmişdir və müharibənin aparılmasının ənənəvi güc və vasitələrinin fəaliyyətlərinin təmin olunması məqsədi ilə həyata keçirilir. Hesabatda birinci nəsil strateji informasiya qarşিদurması “... məqsədə nail olmaq üçün gələcəkdə strateji informasiya qarşিদurmasının digər alətlərlə birgə istifadə olunan komponentlərindən biri kimi” müəyyən edilir. Ümumiyyətlə, ABŞ-ın iştirakı ilə baş verən bütün müasir silahlı münaqişələrin gedişində Amerika hərbciləri müharibənin aparılmasının ənənəvi güc metodları ilə yanaşı informasiya müharibəsinin aparılması metodlarından da geniş istifadə edirlər.

Məsələn, 1989-cu ildə Panamada müharibə aparılarkən ilk dəfə jurnalist qruplarının (“pool” system)⁴⁶

⁴⁶ **Jurnalist qrupu (“Journalist pool”)** – ing. pool. – birlik, kollektiv, qrup; bir yerdə, bütöv halda çıxış edən; ayrı-ayrı elementlərin məcmusu; hansısa əlamətlərinə görə eynicinsli obyektlərin qrup halında birləşməsi) hər hansı bir hadisəni işıqlandırmaq məqsədi ilə müxtəlif KİV-ləri təmsil edən jurnalistlərdən ibarət qrup. Son dövrlərdə bu anlayış efiyə “lazımı” informasiyaların getməsi üçün xidməti əvvəlcədən “ödənilən” jurnalistlərə aid edilir.

yaradılması metodları tətbiq edilir. ABŞ hərbi komandanlığı sonralar bu metodu həmişə istifadə etməyə başlamışdır.

Bu metodun mahiyyəti nədən ibarətdir? Komandanlıq hərbi əməliyyatlar başlayana qədər loyallıq əhvali-ruhiyyəli və nüfuzlu KİV-lərin nümayəndələrindən ibarət müəyyən kontingent (bir qayda olaraq, bir neçə on nəfərdən ibarət, adətən – yüz nəfər) seçir, onları təlimatlandırır və döyüş bölgəsinə göndərir. Hərbi əməliyyatların birinci mərhələsində silahlı münaqişə zonasından bütün məlumatları bu jurnalistlər veririlər. Sonra digər KİV-lərin də nümayəndələri döyüş bölgəsinə buraxılırlar. Lakin, jurnalist qruplarına (“pool” system) daxil olmayan jurnalistlər daha az imkanlara malik olurlar. Məsələn, 1990-1991-ci illərdə Fars körfəzindəki hərbi əməliyyatlar zamanı Koalisiya Qüvvələrinin mərkəzi komandanlığının xüsusi **jurnalist qruplarına** daxil olmayan KİV nümayəndələri ön cəbhəyə buraxılmırdılar. Ona görə də, Fars körfəzindəki müharibəni işıqlandırmaq arzusunda olan jurnalistlərin çoxu Ər-Riyad və Darhandakı mehmanxanalarda qalır, “pool”-lardan və gündəlik brifinqlərdən əldə etdikləri informasiya ilə kifayətlənməli olurdular. “KİV-in fəaliyyət qaydaları” hərbi komandanlığın pullarına daxil olan jurnalistlər üçün də müəyyən məhdudiyətlər nəzərdə tuturdu. Bütün materiallar “amerika və ya koalisiyanın digər qüvvələrinin təhlükəyə məruz qalmamalarının tə-

min olunması” məqsədi ilə ilkin yoxlamadan keçirilir və “şübhəli informasiyalardan” təmizlənirdi.

İnformasiya müharibəsinin gedişində jurnalistlərlə aparılan işdə digər vasitə və metodlardan da istifadə edilir. Məsələn, təyyarələrdən düşmən qoşunlarının yerləşdiyi ərazilərə əsgərləri silah atmağa çağıraraq vərəqələrin səpilməsini buna misal göstərmək olar. Bu metod Birinci Dünya müharibəsi illərində istifadə olunmağa başlanılmışdır.

“İkinci nəsil strateji informasiya qarşিদurması” (2nd Generation Strategic Information Warfare) termini hesabatda “strateji qarşিদurmanın” prinsipə yeni növü kimi qiymətləndirilir və bu növün informasiya inqilabı nəticəsində yarandığı, informasiya məkanında və digər sahələrdə qarşিদurma sferalarına (hər şeydən əvvəl iqtisadiyyat) daxil edildiyi və uzun müddət: həftələrlə, aylarla və illərlə davam edəcəyi göstərilir. “İkinci nəsil strateji informasiya qarşিদurması” informasiya qarşিদurmasının müstəqil növüdür və münaqişələri silahlı qüvvələri cəlb etmədən həll etmək imkanına malikdir.

“REND” Korporasiyasının mütəxəssisləri belə hesab edirlər ki, “İkinci nəsil strateji informasiya qarşিদurması”nın daxil edilməsi aşağıdakı məsələlərin həllini nəzərdə tutur:

- mənəviyyatsızlıq və əxlaqsızlıq mühitinin, düşmənin mədəni irsinə neqativ münasibətin yaradılması;
- ölkədə siyasi gərginlik və xaosun yaradılması məqsədi ilə əhalinin sosial qruplarının siyasi oriyentasiyası və ictimai şüurla manipulyasiya;
- münaqişələrin qızıqdırılması, partiyalar, birliklər və hərəkətlər arasında siyasi münasibətlərin gərginləşdirilməsi, cəmiyyətdə qarşılıqlı inamsızlığın və şübhə xofunun daha da alovlandırılması, müxalifətə qarşı represiyanın və hətta vətəndaş müharibəsinin genişləndirilməsi;
- hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının informasiya təminatı səviyyəsinin aşağı salınması, yanlış idarəetmə qaydalarının inspirasiyası;
- dövlət orqanlarının fəaliyyəti barədə ictimaiyyətə yanlış məlumatların verilməsi, nüfuzlarının sarsıtılması, idarəetmə orqanlarının nüfuzdan salınması;
- cəmiyyətin sosial, siyasi, milli və dini toqquşmalara təhrik edilməsi;

- təkillərin, kütləvi ixtişaşların, iqtisadi etirazların və s. aksiyaların qızışdırılması;
- idarəetmə orqanları tərəfindən vacib qərarların qəbul edilməsinin çətinləşdirilməsi;
- dövlətin beynəlxalq aləmdə nüfuzdan salınması, digər ölkələrlə əməkdaşlığının çətinləşdirilməsi;
- siyasi, iqtisadi, müdafiə və digər sahələrdə dövlətin həyati əhəmiyyətli maraqlarına zərbə vurulması.

“İkinci nəsil strateji informasiya qarşıdurması”nı bəzən “strateji qarşıdurmanın” prinsipcə yeni növü kimi qiymətləndirənlər də, onun əsas elementlərinin “soyuq müharibə” illərində fəal istifadə edildiyi aydın şəkildə hiss olunur.

İnformasiya-psixoloji müharibə, ictimai şüura təsir elə aparılmalıdır ki, bu təsirə məruz qalanları idarə etmək və onları öz istəklərinin əksinə hərəkət etməyə məcbur etmək mümkün olsun. Bəzi tədqiqatçılar bu prosesi virusa yoluxmanın analoqu kimi nəzərdən keçirir və göstərir ki, hüceyrəyə yerləşdirilən virus prosesləri idarə edən DNK molekullarına düzülür. Bu zaman hüceyrə öz görünüşünə görə necə var idisə, eləcə də qalır. Onda baş verən proseslər də eynitipli olur, lakin bu prosesləri virus idarə edir. Xəstəlik üç

fazada keçir: tətbiq, toksinlərin ayrılması və hüceyrələrin məhvi. Psixoloji müharibədə sözügedən virusun analoqunun “düşmən” sisteminin daxilinə yeridilməsi mümkün olmasa, hansısa müsbət bir nəticənin əldə olunması mümkün deyildir. Bu cür vəziyyətlərdə təbliğat, casusluq və təxribat əsasən köməkçi əhəmiyyətə malik ola bilər. Təhlillər göstərir ki, postsovet məkanında yerləşən yeni müstəqil dövlətlərdə virus rolunu ölkənin daxilində olan və xaricdən idarə olunan “beşinci kolonna” oynayır. Bu kolonna mütləq ictimai şüurun idarə olunması sisteminə, ideoloji sferaya və virus kimi DNK-ya tətbiq olunmalı və ətrafdan fərqlənməməlidir”.

Təcrübə göstərir ki, “soyuq müharibə” və “yeni-dənqurma” illərində bəzi sovet KİV-ləri özlərindən asılı olmayan səbəblərdən SSRİ-yə qarşı informasiya müharibəsinin iştirakçısına çevrilirdilər. Təəssüflə demək olar ki, Rusiya KİV-lərinin bir hissəsi sovet dövründə olduğu kimi, hazırda da Dağlıq Qarabağ probleminin həllində separatizmi dəstəkləyən siyasi və millətçi qrupların əllərində alətə çevrilmişdir və bu vəziyyət Rusiya Federasiyasının özünün bütövlüyünü sual altında qoyur.

Müasir KİV istifadəçilərinin dünyanın hər yerindən operativ şəkildə böyük həcmdə informasiya almaq imkanı var, amma unutmamaq olmasın ki, bu informasiya da elə kütləvi informasiya vasitələrinin xətti ilə yayılan informasiyadır. İnsan yalnız KİV-in

ona təqdim etdiyi dünyanı tanıyır və onun təsəvvüründə gerçəkliyin KİV variantı formalaşır. Gerçəkliyin KİV variantının formalaşması isə kütləvi şüurla manipulyasiya və miflərin yaranması üçün geniş imkanlar açır. Bu cür şərait, yəni insanın tez-tez reallıqdan uzaq bir aləmdə olması onun hətta öz maraqlarının əksinə getməsinə də səbəb ola bilər.

Yuxarıda dediklərimizdən belə nəticəyə gələ bilərik ki, informasiya silahı – müasir dövrün ən səmərəli silahıdır. Həm də bu silahın tətbiq olunmasının beynəlxalq hüquqla tənzimlənmədiyini nəzərə alsaq, informasiya müharibəsində dəqiq cəbhə xəttinin olmamasını, dövlətlər arasında, müharibə və sülh arasında, hərbi əməliyyatların iştirakçıları və qeyri-iştirakçıları arasında beynəlxalq sərhədlərin pozulmasını təsəvvür etmək o qədər də çətin deyildir. Aydındır ki, informasiya müharibəsinin nəticələrindən daha çox mülki əhali əziyyət çəkir. Ona görə də bəzi tədqiqatçılar informasiya müharibəsinin aparılması sahəsində müvafiq beynəlxalq müqavilələrin imzalanmasını vacib hesab edirlər. Onlar bu fikirlərini informasiya müharibəsinin reqlamentə salınmasının əlahiddə dərəcədə mürəkkəbliyi, spesifik təbiəti və hüquqi normalara (əgər qəbul olunarsa) nəzarətin çətinliyi ilə əsaslandırırırlar.

İnformasiya müharibəsinin nəticələri özünü elə onun ilkin mərhələləndə büruzə verməyə başlayır. İnformasiyanın insan fəaliyyətinin bütün sferalarına

təsir etmək imkanını nəzərə alsaq, onun təsirindən müdafiə olunmağın, demək olar ki, mümkün olmadığını bir daha yəqin etmək o qədər də çətin deyildir. İnformasiya müharibəsinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, onun cəmiyyətə təsiri gerçəkliyə uyğun olmayan və təhrif olunmuş məlumatlar əsasında baş verir. Buna görə də insanlar düzgün nəticələr çıxara və düzgün qərarlar qəbul edə bilmirlər.

İnformasiya müharibəsində məğlub olmuş tərəf öz üzərində onun aşağıdakı ağır nəticələrini hiss edir:

- cəmiyyətin strukturunun müəyyən hissələrinin qalib tərəfin hakimiyyəti altına verilməsi;
- cəmiyyətin strukturunun tamamilə və ya qismən dağılması;
- cəmiyyətin strukturunun qalibə lazım olmayan hissələrinin məhv edilməsi;
- sistemdə mövcud olan əməyin məhsuldarlığı göstəricilərinin aşağı düşməsi;
- məğlub olmuş tərəfin təhlükəsizlik sisteminin məhv edilməsi.

Yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi informasiya müharibələrinin eyni anda bütün dünya miqyasında aparılması və bu zaman gerçəkliyə uyğun gəlməyənləri reallıq kimi təqdim etmək imkanları yaradır. Təəssüflər olsun ki, müasir dövrdə informasiya müharibələrinin əsas silahı qismində KİV-dən geniş

istifadə olunur. KİV isə öz növbəsində insanlarda hərbi əməliyyatların aparılmasının vacibliyi və münaqişədə iştirak edən tərəflərdə bir-birinə qarşı neqativ fikir formalaşdırır. Güclü və təzadlı informasiya axınına düşmüş adi insanlar isə həqiqətdə nə baş verdiyini anlamaqda çətinlik çəkirlər.

Ona görə də media tədqiqatçıları KİV vasitəsilə cəmiyyətə təqdim edilən informasiyaya diqqətin artırılmasının, jurnalistin cəmiyyətdəki funksiyasını və vəzifə borcunu vicdanla yerinə yetirməsi yolu ilə informasiya müharibələrinin insanlara gətirəcəyi fəciələrin qarşısının alınmasının vacibliyini vurğulayırlar.

Bizim üçün isə maraq kəsb edən şəxs bu proseslərin əsas qəhrəmanı - həmkarımız, iş yoldaşımız, cəbhədaşımız olan Azərbaycan jurnalistidir.

2-Cİ BÖLÜM

**MÜHARİBƏ
JURNALİSTİKASININ
YARANMASI VƏ İNKİŞAFI:
RETROSPEKTİV NƏZƏR**

2.1. Müharibə jurnalistikasının formalaşması

Hərbi jurnalistika öz başlanğıcını hələ ilk kommunikasiya texnologiyalarının yarandığı antik dövrdən götürür. Tarixi aspektdə yanaşsaq, hərbi məlumatların əhəmiyyətini ilk dərk edən Aleksandr Makedonlu olmuşdur. Hərbi yürüşlər zamanı onu xüsusi təlimlər keçmiş, sərkərdənin hərbi uğurlarını qeydə alan və tarixdə əbədiləşdirən şəxslər (ilk hərbi jurnalistlər – **İ.M.**) müşayiət edirmişlər.

1450-ci ildə İohann Qutenberq tərəfindən çap dəzğahının ixtira edilməsi müharibələr haqqında ictimaiyyətə daha geniş məlumatların çatdırılması imkanlarını xeyli artırmışdır. Mütəxəssislər fransız və veneasian orduları tərəfindən Egey dənizindəki Lesbos adasının alınması haqqında məlumatı hərbi jurnalistikanın ilk nümunəsi hesab edirlər. Bu məlumat bütün qəzetlərin əsas mövzuna çevrilmişdi.

Böyük Britaniyanın ilk qəzeti sayılan “Weekly news” da Müqəddəs Roma imperiyasında və bütün Avropada almanların hegemonluğu uğrunda gedən **Otuzillik müharibə** (1618-1648) haqqında məlumatların çap olunması ehtiyacından yaranmışdır.

Müharibə mövzusu jurnalistləri və yazıçıları çoxdan maraqlandırsa da, ilk hərbi müxbirlər **Kırım müharibəsi** (1853-1856) dövründə fəaliyyətə başlamışlar. Məşhur rus müxbiri N.Berqin Sevastopoldan

göndərdiyi yazılar “**Москвитянин**” jurnalında çap olunurdu. İngilislər tərəfindən isə Sevastopolun mühasirəsini tanınmış hərbi müxbir V.Rassel işıqlandırır.

Kırım müharibəsi dövründə məlumatların teleqraf vasitəsi ilə ötürülməsi artıq mümkün olsa da, infrastruktur kifayət səviyyədə olmadığına görə ondan çox az istifadə edilirdi. Hərbi məlumatlar redaksiyalara adi poçt vasitəsilə çatdırılırdı. Bu dövrdə mətbuatda fotoqrafiyadan da istifadə olunmağa başlanılmışdı. İnglis jurnalisti Rocer Fenton Böyük Britaniyanın Kırımdakı qoşunlarını səyyar fotolaboratoriya ilə müşayiət edirdi. Lakin, onun fotoları müharibənin dəhşətlərini olduğu kimi əks etdirmirdi. O, əsgərlərin meyitlərini göstərməməyə çalışırdı. Qəzetlərdə əsgərlərin yalnız portret fotoları çap olunurdu. Fentonun cəbhədəki işini Britaniya hökuməti maliyyələşdirir və ondan “müharibənin korrektə olunmuş mənzərəsini” göstərməyi və Rasselin müşahidələrini “ört-basdır” etməyi tələb edirdi.

Linkoln Universitetinin professoru, Avstraliyalı jurnalist Filip Naytli (1929-2016) Kırım müharibəsi ilə Birinci Dünya müharibəsi arasındakı dövrü hərbi jurnalistikanın “Qızıl əsri” adlandırmışdır.

Rusiya-Türkiyə müharibəsi (1877-1878)⁴⁷ zamanı hərbi əməliyyatları 20-dən çox rus və xarici,

⁴⁷ https://ru.wikipedia.org/wiki/82#cite_note-autogenerated1-1

Jurnalistika və Beynəlxalq Humanitar Hüquq

Rusiya-Yaponiya müharibəsi (1904-1905) zamanı isə 102 rus və 38 xarici hərbi müxbir izləyir və mətbuatda işıqlandırır.

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq, müharibə jurnalistikasının aşağıdakı qısa tarixi retrospektiv səciyyəvi cəhətlərini müəyyən etmək mümkündür:

Dövr	Müharibə jurnalistikasının səciyyəvi cəhətləri
Antik dövr	<p>Müharibə qəhrəmanları haqqında məlumatlar.</p> <p>Xüsusi təlim almış insanlar.</p> <p>Məqsəd: qəhrəmanların tərənnümü, düşməne yanlış məlumatların çatdırılması, mülki əhali arasında çaşqınlığın yaradılması.</p>
XIX əsrin başlanğıcı	<p>Kütlələrə ünvanlanmış mətbuatın yaranması.</p> <p>Qlobal mətbuatın və qlobal münaqişələrin inkişafı.</p> <p>İlk müstəqil hərbi müxbir.</p> <p>Məqsəd – hərbi reportajların hesabına qəzetlərin tirajının artırılması.</p> <p>Kırım müharibəsi (1853-1856) – birinci informasiya müharibəsi, - birinci senzura presedenti (1855).</p>

<p>“Qızıl əsr” 1860-1914</p>	<p>Hərbi jurnalistikanın bir peşə kimi formalaşması və inkişafı.</p> <p>Yeni texnologiyaların tətbiqi (fotoçəkilişlər, teleqraf), “aktuallıq sərhədi”nin dəyişməsi. Fotomənzərələrdə müharibənin uzaq keçmişdə baş vermiş naməlum macərə kimi təqdim olunması.</p>
<p>Birinci Dünya müharibəsi</p>	<p>Geniş təbliğat mexanizminin formalaşması.</p> <p>Sərt və məcburi senzuranın tətbiqi.</p>
<p>İkinci Dünya müharibəsi</p>	<p>Təbliğatın maliyyələşdirilməsinin və mətbuatın idarə olunması mexanizminin gücləndirilməsi.</p> <p>KİV üzərində senzura və nəzarət sistemindən hərbi məlumatların idarə olunması sisteminə keçid. Radio və kinonun yeni media kimi kütləvi tətbiqi.</p>
<p>Vyetnam müharibəsi</p>	<p>İlk “A living-room war” (“Qonaq otağında müharibə”).</p> <p>Hər axşam televiziya xəbər proqramlarının Vyetnam müharibəsindən reportajlarla öz işinə başlaması.</p> <p>Senzura tənzimlənməsi tətbiq edilmədən işıqlandırılan ilk müharibə.</p> <p>Müharibə dəhşətlərini əks etdirən foto və</p>

Jurnalistika və Beynəlxalq Humanitar Hüquq

	<p>videomaterialların nümayiş etdirilməsindən sonra müharibəyə beynəlxalq ictimai münasibətin kəskin şəkildə dəyişməsi.</p>
<p>Folkləndən Kosovaya qədər</p>	<p>KİV hərbi əməliyyatları demək olar ki, işıqlandırır.</p> <p>Müharibə reportyorların və şahidlərin iştirakı olmadan gedir. Peyk texnologiyalarından istifadə edilməklə təqdim olunan “Müharibə xəbərləri real vaxt rejimində”.</p>
<p>Fars körfəzindən başlayan müharibə</p>	<p>KİV-lərin özünüidarəetməsinin inkişafı.</p> <p>Hərbi əməliyyatlara geniş kütləyə yönəldilmiş hazırlıq işlərinin aparılması. İnformasiya müharibəsi.</p> <p>İnformasiya və KİV-lərin idarə olunması müharibənin tərkib hissəsi kimi. Jurnalistlərin hərbi hissələrə “zomblaşdırılması”.</p>

Hələ XIX əsrin əvvəllərində Çar Rusiyasının Qafqaz regionunda yeritdiyi işğalçılıq siyasəti və bu yöndə apardığı hərbi əməliyyatlar rus müharibə jurnalistikasının ilk rüşeymlərinin əmələ gəlməsinə şərait yaradır. Təbii ki, ilk addımlarını atan, mülki jurnalistika ilə müqayisədə daha zəif təsir bağışlayan müharibə jurnalistikasının formalaşması hələ çox cəhdlər və səylər tələb edəcəkdi.

Araşdırmalar hərbcilərlə mətbuat arasındakı münasibətlərin o qədər də rəvan olmadığını təsdiq edir. Hətta rus qəzetləri də oxuculara müharibə haqqında hər hansı bir doğru məlumat verə bilmirdilər. Çar I Aleksandrın 1810-cu ildə tətbiq etdiyi hərbi senzura qəzetlərin fəaliyyətinə ciddi nəzarət edirdi. Yalnız 1846-cı ildə knyaz Vorontsovun təşəbbüsü ilə Tiflisdə rus dilində dərc olunmağa başlayan “Qafqaz” qəzetinə⁴⁸ başqa qəzetlərdən fərqli olaraq çar hakimiyyəti tərəfindən dəstək göstərilirdi. Vəzifəsi siyasi-ədəbi orqan kimi əyalətdə faydalı və müasir informasiyanı yaymaqdan, bu ərazilərdə yaşayan tayfaların adət və ənənələrini öyrənməkdən ibarət olan “Qafqaz” qəzeti Qafqazın ruslaşdırılması, azlıqda qalan millətlərin yerli milli mədəniyyətlərini boğmaq, onları assimilyasiya etmək məqsədi ilə rus dilini və pravoclav dinini zorla yaymaq

⁴⁸ Газета «Кавказ», 1846-1901. Тифлис, 1901. с. 7.
[https://ru.wikipedia.org/wiki/Кавказ_\(газета\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Кавказ_(газета))

siyasətinin həyata keçirilməsində mühüm rol oynayırdı. Az da olsa, yalnız bu qəzetin oxucularına müharibə haqqında informasiya təqdim edilirdi. Lakin, bu yazılar da hərbi qurumların rəhbərləri tərəfindən müsbət qarşılanmadığına görə, hərbi müxbirlər yazılarını müxtəlif təxəllüslərlə çap etdirirdilər.

1877-1878-ci illərdə Rusiya-Türkiyə ⁴⁹ müharibəsi zamanı rus dilində çap olunan qəzetlərdə “müharibə və xarici siyasət” mövzusunda yazıların sayı kəskin şəkildə artır. Bu dövrdə müharibə zonasına gedən müxbirlər üçün yeni qaydalar tətbiq edilir və onlara xüsusi imtiyazlar verilir.

Rusiya-Yaponiya müharibəsi zamanı tamamilə fərqli bir vəziyyət yaranır: mütəxəssislər hərbi sensorların kobud səhvlərə yol verdiklərini qeyd edirlər. Məsələn, qəzetlər hərbi mövzuda yazılarla yanaşı, şəkillərlə müşayiət olunan bəzi kiçikhəcmli məlumatlar da dərc edirdilər. Yaponiya tərəfi bu cür yazılardan müxtəlif hərbi məlumatlar əldə edirdi. Rus ordusunun komandanları və sensorlar döyüşdə olan uğursuzluqlarını jurnalistlərin üzərinə atırdılar. Məşhur rus jurnalisti, hərbi müxbir Vasiliy Nemiroviç-Dançenko 1905-ci ilin aprel ayında “Слово России” qəzetində yazırdı: “Bəzi jurnalistlər “hansı mövzuda yazmaq olar, hansı

⁴⁹ [https://ru.wikipedia.org/wiki/Русско-турецкая_война_\(1877—1878\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Русско-турецкая_война_(1877—1878))

mövzuda yazmaq olmaz?” sorğusu ilə hərbi rəhbərliyə müraciət etmişlər. Baş qərargah isə hətta bu mövzuda yazışmağı belə vacib hesab etmədiyini bildirmişdir. Ölkədəki, xüsusilə də hərbi jurnalistika sahəsindəki bürokratiya sistemini idarə edə bilmədiklərini (yəni jurnalistləri – **İ.M.**) susdurmağa, kor-kar etməyə çalışırdı. Belə düşündülər ki, onlar bu yolla yaponları məğlub edəcəklər. Hətta bəzi “sözəbxmaz” jurnalistləri hərbi əməliyyatların getdiyi ərazilərdən uzaqlaşdırıldılar. Cəbhə müxbirləri azlıq təşkil edirdi.”⁵⁰

Birinci Dünya müharibəsi illərində isə vəziyyət köklü şəkildə dəyişir. Rusiyanın əksər qəzetləri öz

⁵⁰ Жирков Г.В. Золотой век журналистики России. История русской журналистики 1900-1914 годов. Учебное пособие. СПбУ, 2011г. стр.118.

müxbirlərini döyüş meydanlarına, cəbhə bölgələrinə və ordu qərargahlarına göndərməyə çalışır və buna nail olurdular.

Hərbi senzuranın mətbu orqanları ciddi nəzarətdə saxlamalarına baxmayaraq, “Новая время”, “Слово России”, “Российская газета” kimi nüfuzlu qəzetlər cəbhədəki vəziyyətlə bağlı məlumatları yaya bilirdilər.

Rusiya hərbi jurnalistikasında ciddi dəyişikliklər bolşeviklərin hakimiyyətə gəlişi ilə baş verir. Bolşeviklər 1918-ci ilin yayında yeni sərt senzura qaydalarını tətbiq edirlər. Hərbi əməliyyatların sonunadək məlumatların verilməsi qadağan edilir. Qadağa həmçinin bolşeviklərin əleyhinə olan üsyanların işıqlandırılmasına da aid edilirdi. Hətta hava haqqında olan məlumatlara da senzura tətbiq edilmişdi. Əcnəbi jurnalistlərin fəaliyyətinə isə qətiyyən icazə verilmirdi. Oxşar qaydaların tətbiqi hətta Böyük Vətən müharibəsi illərində də davam edirilirdi. Amma, bəzi müxbirlər hərbiçilərlə olan şəxsi münasibətləri sayəsində öz vəzifə borclarını yerinə yetirməyə nail olurdular. Məsələn, məşhur yazıçı, şair, hərbi jurnalist Konstantin Simonov kəşfiyyat qruplarının tərkibində düşmənin nəzarətində olan ərazilərdə, daha sonra isə Qara dəniz donanmasının döyüşlərində iştirak etmişdir. Onun müharibə illərində yazdığı əsərlər təkcə gerçəkliyin təsviri deyildi. Bu əsərlər həmçinin döyüşə yollanan əsgərlərin arxasınca oxunan duaları xatırladırdı. Hərbi

müxbirin 1941-ci ilin yayında sovet kino ulduzu Valentina Serovaya həsr etdiyi “Məni gözlə” şeiri bu gün də döyüşə yollanan əsgərlərin psixoloji mətinliyinin təmin olunmasında mühüm rol oynayır.

Müharibə illərində SSRİ hərbi jurnalistikasının səciyyəvi xüsusiyyəti ondan ibarət idi ki, hərbi münaqişələrin KİV-də işıqlandırılması ilə birbaşa münaqişə zonalarında olan hərbi jurnalistlər məşğul ola bilirdilər. Onların reportajları ciddi senzuraya məruz qalırdı. 1992-ci ildən başlayaraq postsovet məkanında hərbi münaqişələri kütləvi şəkildə KİV-in geniş müxtəlifliklərini təmsil edən mülki jurnalistlər işıqlandırmağa başlayırlar.

BBC-nin fransalı hərbi müxbiri Pyer Lefevr II Dünya müharibəsi zamanı Normandiyadan reportaj verərkən

ANS-in müxbiri Çingiz Mustafayev ermənilər tərəfindən törədilmiş Xocalı faciəsinin qurbanlarının çəkilişini apararkən

Birinci Dünya müharibəsi illərində əldə olunmuş təcrübədən Amerika hökuməti növbəti müharibə və silahlı münaqişələrdə geniş istifadə etmişdir. İlk növbədə əxz edilmiş təcrübə dərinədən öyrənilmiş və ümumiləşdirilmişdir. Bu təcrübə ölkənin daxilində və xaricdə dövlətin təbliğat işinin bütün çatışan və çatışmayan cəhətlərini özündə əks etdirirdi.

Hərbi komandanlıqla jurnalistlər arasındakı qarşılıqlı münasibətlər əksər hallarda tərəflərin cəhdlərinin bir-birinə uyğun gəlməməsi ilə xarakterizə olunur. Məsələn, bütün hallarda, hərbi komandanlıq belə zənn edir ki, mətbuatla əməkdaşlığın əksər məqbul formaları bu və ya digər səbəbdən jurnalistləri qane etmir. Jurnalistlər komandanlığın timsalında, hər şeydən əvvəl, dəqiq və əlçatan informasiya mənbəyini görmək istəyirlər. Hərbçilər isə döyüş zonalarında jurnalistlərin davranış və funksiyalarını məhdudlaşdıran normalar tətbiq etməyə çalışırlar. Onlar jurnalistlərdən döyüş zonalarına girmək üçün buraxılış almağı, akkreditasiyadan keçməyi və ya da hərbi əməliyyatlar vaxtı bir yerdə oturmağı tələb edə bilirlər. Hərbçilərin belə hərəkətlərinə hərbi sirrin yayılmaması və yaxud da jurnalistlərin təhlükəsizliyin təmin olunması motivasi ilə bəraət qazandırmaq olar. Bu cür hallarda seçim etmək haqqında qərar qəbul etmək imkanı jurnalistə verilir. O, ordunun məsuliyyət daşdığı zonanı tərk edə bilər və müəyyən olunmuş qadağaların əksinə olaraq, öz istəyinə uyğun şəkildə informasiyanın əldə olunma-

sına cəhdlər göstərə bilər. Təcrübə göstərir ki, hərbi jurnalistin hərəkət və fəaliyyət azadlığı onun yaşadığı və işlədiyi ölkədə demokratiyanın inkişaf səviyyəsinədən olduqca asılıdır.⁵¹

Müharibə və sülh, beynəlxalq münasibətlər və beynəlxalq həyat mövzusu, ordu quruculuğu məsələləri Azərbaycan mətbuatı üçün də problemlə mövzulardan biri olmuşdur. Olduqca mürəkkəb geosiyasi proseslərin baş verdiyi bir regionda yerləşən, dünyanın güclü dövlətlərinin maraq sferasına daxil olan ölkəmiz tarixin müəyyən dövrlərində qanlı döyüş meydanlarına çevrilmiş, ərazisi parçalanaraq qonşu dövlətlərin tərkibinə daxil edilmişdir. Ən acınqlı hal burasıdır ki, Azərbaycan mətbuatına bu mövzularda çıxış etməyə icazə belə verilmirdi (bu problemlərlə dərsləyin “Azərbaycan mətbuatında beynəlxalq həyat, sülh və müharibə mövzusu: tarixi eks-kurs” başlıqlı 3-cü bölümündə tanış ola bilərsiniz – İ.M.).

Son bir-neçə onilliklər ərzində Azərbaycanda ordu quruculuğu, ordu ilə ictimaiyyət arasında qarşılıqlı əlaqələrin və qarşılıqlı inamın möhkəmləndirilməsi üçün mühüm addımlar atılmışdır. Fərqli sosial-siyasi sistemlərdə belə fəaliyyət göstərmələrinə baxmayaraq, milli mətbu orqanlar onlar üçün çar və bolşevik “siyasi

⁵¹ А.Князев. “Журналистика конфликта”. Семинар повышения квалификации журналистов, работающих по освещению региональных и локальных конфликтов. Бишкек, 11-13 июня 2001г.да. http://evartist.narod.ru/text3/10.htm#з_03

mujikləri” tərəfindən müəyyən olunmuş “azad fəaliyyət” çərçivəsi daxilində insanlarda vətənpərvərlik və beynəlmiləçilik hisslərinin formalaşdırılması, eyni zamanda onların beynəlxalq münasibətlər sistemində dövlətlərin yeri və rolu, müharibə və sülh problemləri barədə məlumatlandırılması üçün mümkün təşəbbüs və ideyalar rəğbətləndirilmişdir. Bəzi mətbuat orqanlarının kontent-analizi (müəlliflərin peşə baxımından tərkibinə, problemlə bağlı çap olunan materialların sayına və tezliyinə, təqdimolunma formalarının zənginliyinə, geniş auditoriya toplamaq imkanlarına, jurnalist peşəsinin və fəaliyyətinin səmərəliliyinin təmin olunması üçün irəli sürülən tələblərə cavab verməsi və s. baxımından mətbuatın fəaliyyətinin təhlili) sözügedən problematikanın mətbuatın fəaliyyətinin çevik bir istiqamətinə çevrildiyini təsdiq edir.

Çar Rusiyasının ciddi senzurasının və Bakı şəhər canişinliyinin təsiri və nəzarəti altında olan “Əkinçi” qəzeti yaranmış fürsətdən istifadə edərək və ona qoyulmuş qadağalara baxmayaraq, “Təzə xəbərlər” rubrikası altında hərbi mövzuya həsr olunmuş (1875-1877-ci illər) materiallar çap edir.

“Molla Nəsrəddin”, “Babayi-Əmir”, “Tuti”, “Zənbur”, Füyuzat” jurnalları və bir sıra qəzetlər daha cəsarətli addımlar atırlar.

Yuxarıdakı bölümlərdə qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycanda informasiya mübadiləsi və informasiya müharibəsi nümunələrinə hələ lap qədim dövrlərdə rast

gəlinə də, ordu ilə mətbuat arasında əməkdaşlığın yaranması, birgə fəaliyyət, qarşılıqlı təsir və qarşılıqlı tamamlama forma və metodlarının bərqərar olması və inkişaf etdirilməsi, hərbi mövzuda informasiyanın əldə olunması və yayılması, xüsusilə də hərbi biliyin möhkəmləndirilməsi istiqamətində ciddi addımların atılması Birinci Dünya müharibəsi dövründə Şimali Azərbaycanda yaranmış Azərbaycan Demokratik Respublikasının qurulması və mövcudluğu ilə əlaqələndirilir.

Gənc hökumətin mətbu orqanı “Azərbaycan” qəzetinin elə ilk sayında (15 sentyabr 1918-ci il) milli ordu quruculuğu sahəsində atılan addımlar, hərbi xidmətin tənzimlənməsinin hüquqi bazasının yaradılmasının vacibliyi və s. məsələlərə həsr olunmuş analitik yazı dərc olunur.

Qəzetin 11-ci sayında (16 oktyabr 1918-ci il) dərc olunan məqalədə isə ordu quruculuğunda özünü büruzə verən bəzi təşkilati və mənəvi-psixoloji problemlər, onların yaranma səbəbləri və həlli yollarının müəyyən edilməsinə cəhdlər göstərilir:

- a) Çar Rusiyasında azərbaycanlıların müxtəlif bəhanələrlə orduda xidmətdən uzaqlaşdırılmaları;
- b) əksər azərbaycanlıların Vətən qarşısında öz borclarını bilməmələri;
- c) çağırış yaşının qeydə alınması və sənədləşdirilməsi ilə bağlı ortaya çıxan problemlər.

Diqqəti cəlb edən cəhətlərdən biri də bu məqalələrdə Azərbaycanda ordu quruculuğunun perspektivləri haqqında proqnozların öz əksini tapmasıdır. Qeyd olunur ki, hazırda:

- Osmanlı İmperiyasının dəstəyi ilə Azərbaycanın təhlükəsizliyini qoruya biləcək milli ordunun və onun müasir silahlarla təminat-təchizat sisteminin yaradılması üzrə mütəxəssislər hazırlanacaq;
- döyüş əməliyyatlarının hazırlanması və aparılması məqsədi ilə peşəkar hərbiçilər və hərbi komandanlıq hazırlanacaq;
- hərbiçilər tərəfindən milli özünüdərk əxz ediləcək.

Azərbaycanda ilk hərbi mətbu orqan “Qırmızı əsgər” qəzeti 1920-ci ildə nəşrə başlamışdır, 1925-ci ildə qəzetin adı dəyişdirilmiş və “Qızıl əsgər” adı ilə 10 ildən çox nəşr olunmuşdur.

1922-ci il sentyabr ayının 1-dən “Savadlı qırmızı əsgər” jurnalı nəşrə başlamış - iki dəfə adı dəyişdirilərək - 1925-ci ildə “Qızıl əsgər” və 1928-ci ildən isə “Hərbi bilik” adı ilə nəşrini davam etdirmişdir. Jurnal özünün sələfləri - “Savadlı qızıl əsgər” və “Qızıl əsgər” jurnalları ilə müqayisədə poliqrafiya icrasına, mövzu zənginlinə, jurnalist peşəkarlığı və sənətkarlığı faktorlarından məharətlə istifadə baxımından nəzərə-

çarpacaq dərəcədə fərqlənirdi. Həmin müddət ərzində “Savadlı qırmızı əsgər”in 14, “Qızıl əsgər”in 6, “Hərbi bilik” jurnalının isə 10 sayı nəşr olunmuşdur.

“Qızıl Əsgər” qəzeti ilə yanaşı “Dəmir mübariz”, “Qızıl topçu”, “Döyüşçü səsi”, “Qızıl bayraq”, “Fəhlə-kəndli qızıl ordusu” adlı çoxsaylı alay qəzetləri nəşr olunurdu.

“Hərbi bilik” jurnalı SSRİ-nin süqutundan sonra 1993-cü il yanvarın 1-dən etibarən Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin hərbi-elmi tədqiqatlar və nizamnamələr şöbəsinin xətti ilə yenidən nəşrə başlamışdır. Aylıq “Hərbi bilik” jurnalı hazırda da ordu ilə digər anoloji güc strukturları arasında həyata keçirilən hərbi biliyin yayılması və informasiya mübadiləsinin, eyni zamanda, qeyri-dost ölkələrin hərbi qurumlarına və vətəndaşlarına informasiya təsirinin genişləndirilməsi, respublikamızda müharibə jurnalistikasının formalaşması, peşəkar hərbi müxbirlərin hazırlanması sahəsində mühüm rol oynayır.

İkinci Dünya müharibəsi illərində Azərbaycan dilində bir sıra cəbhə qəzetləri də nəşr edilirdi. Bu qəzetlər Azərbaycan müharibə jurnalistikasının yaranmasına və inkişafına öz töhfəsini vermişdir.

Ümumiyyətlə, təcrübə göstərir ki, müharibə dövrlərində hərbi xəbərlərin döyüşçü jurnalistlər, yaxud da müharibə mövzusunun işıqlandırılması üzrə xüsusi təlimlər görmüş jurnalistlər tərəfindən hazırlanması və yayılması daha məqsədemüvafiqdir.

2.2. Silahlı münaqişələrin və humanitar problemlərin KİV-də işıqlandırılması tendensiyaları

Son iki yüzildə kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyəti ilə bağlı aparılan araşdırmalar müharibələrin başlamasında və gedişində mətbuatın təsirli qüvvə kimi iştirakını bir daha təsdiq edir. Bir sıra media tədqiqatçıları kütləvi informasiya vasitələrini silahlı münaqişələrin alovlanmasında, ümumiyyətlə, bəşəriyyətə qarşı müxtəlif cinayətlərin törədilməsində əsas rol oynayan faktor kimi nəzərdən keçirirlər.⁵²

Hələ XIX-XX əsrlərin qovşağında Britaniyalı lord Alfred Harmsvorsa (Alfred Harmsworth; 15 iyul 1865 - 14 avqust 1922) məxsus kütləvi nəşrlərin (“Daily Mail”, “Evening Journal” və s. 1895-1937-ci illər) ingilis-bur⁵³ müharibəsinin, həmçinin məşhur iş adamı, siyasətçi və qəzet nəşiri, publisist Vilyam Rendolf Hearstın (29 aprel, 1863 – 14 avgust, 1951) “New

⁵²Mazanlı İ.A. KİV millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlərin təkmilləşdirilməsi faktoru kimi. Monoqrafiya. – Bakı, “Renessans” nəşriyyatı, 2014, - 624 səh.;

⁵³ 1899-1902-ci illərdə bur respublikalarının - Cənubi Afrika Respublikasının (Transvaal Respublikası) və Azad Narıncı Dövlətin (Narıncı Respublika) Britaniya İmperiyasına qarşı apardıqları müharibə. Müharibə Britaniya İmperiyasının qələbəsi ilə başa çatmışdır.

York Journal American ”da (1937-1966-cı illər) çap olunan və Amerika-İspaniya müharibəsinin⁵⁴ başlanmasına gətirib-çıxaran publikasiyalarını buna misal göstərmək olar.

“New York Journal American” qəzetinin bütün materialları, xüsusilə də müharibə mövzusunda təqdim edilən publikasiyalar, özünün sərtliyi ilə seçilirdi. Bu qəzet o vaxtlar dəbdə olan bir ifadədə deyildiyi kimi, “buldoq müharibələrinin” ən fəal iştirakçılarından biri idi. Qəzet müharibəyə təhrikçilikdə, həm də paralel olaraq insanların heysiyyətinə toxunmaqla və daha çox oxucu ordusu toplamaq məqsədi ilə materialların məzmununda, xüsusilə də başlıqlarda ekspressiv

⁵⁴1898-ci il aprelin 25-dən avqustun 12-nə qədər Karib dənizi – Atlantik okeanı regionunda Amerika və İspaniya arasında baş vermişdir. Bu müharibədə Kuba və Filippin də iştirak etmişdir. Dörd aylıq müharibə ABŞ-ın qələbəsi ilə başa çatmış və İspaniya İmperiyasının süqutu ilə nəticələnmişdir.

ifadələrdən istifadə edirdi. Hearstın öz sözləri ilə desək, “bu materiallar oxucuları buldoq kimi qapırdı.”⁵⁵

Silahlı münaqişələrin KİV-də işıqlandırılması təcrübəsinin tədqiqi baxımından öz mürəkkəbliyi və ziddiyyətliyi ilə diqqəti cəlb edən qanlı toqquşmalardan biri də XX əsrin 80-ci illərində baş vermiş SSRİ - Əfqanıstan müharibəsidir (1979-1989). Dünya mətbuatının iştirakı və köməyi ilə formalaşmış “Əfqan müharibəsi” (Afghan War) termini sovet və postsovet ədəbiyyatında və KİV-lərində Sovet İttifaqının Əfqanıstandakı silahlı qarşıdurmalarda iştirak etdiyi dövrü ifadə etmək üçün geniş istifadə olunmağa başlayır. Qərbi KİV-lərində paralel olaraq “Sovet İttifaqının Vyetnam müharibəsi” (Soviet Union's Vietnam War), “Ayı tələsi” (Bear Trap) və s. ifadələrə də tez-tez rast gəlinir.

⁵⁵ wikipedia.org/wiki/William_Randolph_Hearst&prev=search

Əfqanıstanın geosiyasi vəziyyəti – bu ölkənin artıq yüz illərdir ki, dünyanın bütün güclü dövlətlərinin milli maraqlarının toqquşduğu Avrasiyanın mərkəzində, Cənubi və Mərkəzi Asiyanın kəsişməsində yerləşməsi – onu bütün Mərkəzi Asiya regionunda hərbi-siyasi vəziyyətin stabilliyinin təmin olunması sahəsində regionun əsas ölkələri səviyyəsinə qaldırmışdır.

Hələ XIX əsrdən başlayaraq, Rusiya və İngiltərə imperiyaları arasında Əfqanıstan üzərində nəzarəti ələ keçirmək uğrunda “Böyük oyun” (The Great Game) adını almış mübarizə gedir. “İngilis-əfqan müharibələri” termini isə Böyük Britaniyanın Əfqanıstana qarşı apardığı üç müstəmləkəçilik müharibəsini əhatə edir:

- Birinci ingilis-əfqan müharibəsi (1838-1842)
- İkinci ingilis-əfqan müharibəsi (1878-1880)
- Üçüncü ingilis-əfqan müharibəsi (1919).

“Sovet İttifaqının Vyetnam müharibəsi” (Soviet Union's Vietnam War), “Ayı tələsi” (Bear Trap) və s. adını almış müharibə SSRİ-nin özündə də müəyyən etirazlara səbəb olmuşdu. Əfqanıstandan gətirilən sink tabutlar (200 №-li yük) əsasən gizli şəraitdə torpağa tapşırılır və başdaşında hərbcinin “Əfqanıstanda həlak olmuşdur” sözlərinin həkk olunmasına icazə verilmirdi. Müharibənin ilkin dövrlərində Sovet KİV-lərinə bir vızvodun iştirakı ilə gedən hərbi əməliyyatları təsvir etməyə, yalnız sırayı əsgərlərin soy adlarını çəkməyə

və əsgərlərin həlak olması faktları barədə tək-tək hallarda məlumat dərc etməyə icazə verilirdi.

Güclü kommunist senzurası altında olan mətbuatın fəaliyyətini tənzimləyən ilk rəsmi sənəd isə silahlı toqquşmalar başlayandan altı il sonra qəbul edilmişdir. “Əfqanıstan Demokratik Respublikasının ərazisində Sovet qoşunlarının məhdud saylı kontingentinin həyata keçirdiyi əməliyyatlar barədə çapına icazə verilən məlumatların siyahısı” 1985-ci il iyun ayının 19-da Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Siyasi Bürosunun iclasında qəbul olunmuşdur. Sənəddə deyilir:

1. “... əməliyyatlar haqqında əvvəllər icazə verilmiş məlumatlar:
 - ... hərbi əməliyyatlarda iştirakı göstərilmədən, hərbi hissələrin və bölmələrin mövcud olması;

- batalyon miqyasından aptıq olmamaq şərti ilə döyüş hazırlığının təşkili və gedişi;
 - sovet hərbi qulluqçularının, təltif üçün əsas rolunu oynayan konkret fakt nümayiş etdirilmədən, təltif olunması səhnələrini;
 - sovet hərbi qulluqçularının öz beynəlmiləl hərbi borclarını yerinə yetirərkən yaralanmalarına və ya həlak olmalarına, qiyamçıların hücumunun dəf olunmasına, əfqan xalqına beynəlmiləl yardımın göstərilməsi ilə bağlı tək-tək faktların ... açıq şəkildə çap olunması davam etdirilsin ... və göstərsin.
2. Əlavə olaraq, mərkəzi mətbuatda, hərbi dairəyə aid mətbuatda, respublika, diyar və vilayət nəşrlərində:
- sovet hərbiçilərinin göstərdikləri ayrı-ayrı qəhrəmanlıqları, onların mərdliklərini və dəyanətlərini;
 - batalyon (diviziya) da daxil olmaqla, hərbi hissələrin gündəlik fəaliyyətlərini;
 - Əfqanıstan Demokratik Respublikasının ərazisindəki qoşunlarda xidmət etmiş və əlil olmuş sovet hərbi qulluqçularına, Əfqanıstanda həlak olmuş hərbiçilərin ailə üzvlərinə göstərilən qayğı faktlarını;
 - sovet hərbiçilərinin döyüş rəşadətlərini, qəhrəmanlıqlarını və mərdliklərini ... və təltif olun-

- maları faktlarını təsvir edən məlumatlar dərc edilsin.
3. Əvvəlki kimi, açıq nəşrlərdə, sovet qoşunlarının (rota və ondan yuxarı) Əfqanıstan Demokratik Respublikasının ərazisindəki hərbi əməliyyatlarda iştirakını açıb göstərən, həmçinin, onların döyüş təcrübəsi, qoşunların konkret vəzifələri haqqında informasiyanın çap olunması və döyüş meydanlarından birbaşa reportajların (kinoteleçəkilişlərin) verilməsi qadağan olunur.
 4. 1-ci və 2-ci maddələrdə göstərilmiş istənilən informasiyanın nəşrinə Baş Hərbi Senzuranın razılığı ilə icazə verilir...
 5. Sovet və xarici müəlliflərin Qərbi kütləvi informasiya vasitələrinin saxtakarlıqlarını ifşa edən əks-təbliğat materiallarının geniş şəkildə çap olunması davam etdirilsin.

1989-cu ilə qədər sovet KİV-ində beynəlmilətçi döyüşçülərin obrazlarının qəhrəman kimi təqdim olunması tendensiyası üstünlük təşkil edirdi. Müharibənin özünün isə pozitiv bir rəngdə təqdim olunması üçün göstərilən cəhdlərin heç bir əsas və məntiqə söykənmədiyi artıq heç kimdə şübhə doğurmurdu.⁵⁶

⁵⁶ <https://zp.depo.ua/rus/zp/poglyad-z-togo-boku-top-20-antirad-yanskih-plakativ-afganskoyi-viyeni-20180124714378>

Sovet ordusunun Əfqanıstanda törətdiyi cinayətlər

1985-ci ildə ölkədə başlamış aşkarlıq siyasəti ilə əlaqədar olaraq sovet KİV-lərində SSRİ-nin əfqan müharibəsində iştirakı haqqında tənqidi məqalələr çap olunmağa başlayır. 1989-cu ilin dekabrında SSRİ xalq deputatlarının İkinci qurultayında sovet qoşunlarının Əfqanıstana yeridilməsi haqqında qərara siyasi qiymətin verilməsi haqqında Qərar qəbul olunur. Qərar bəyan edirdi ki, Əfqanıstana soxulmaq siyasi və mənəvi baxımdan mühakimə olunmalıdır.

1991-ci ildə SSRİ dağıldıqdan sonra sosial-iqtisadi sistemin dəyişməsi və iqtisadi böhranla əlaqədar olaraq cəmiyyətdə artıq başa çatmış müharibəyə maraq getdikcə azalmağa başlayır. 1992-ci ilin aprel ayında keçmiş sovet dəstəyindən məhrum olan sovet-

pərəst Nəcibulla rejimi devrilir. Əfqanıstan isə hələ bu gün də davam edən yeni gərginlik zolağına qədəm qoyur.

ABŞ əsgəri Əfqanıstanda

Ümumiyyətlə, araşdırmalar belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, Əfqanıstan hadisələri ilə əlaqədar olaraq (1979-1988-ci illər) kütləvi informasiya vasitələri sovet qoşunlarının bu ölkədəki kontingentinin beynəlmiləl missiyası haqqında geniş auditoriyaya təqdim edilən materiallarda mənsub olduğu ölkənin mövqeyini müdafiə etmişdir. Lakin bu materiallar jurnalist peşəkarlığı və sənətkarlığı baxımından tələblərə cavab versə də, onların məzmunu obyektiv xarakter daşımır, hadisələrin əsl səbəbi, gedişi, xüsusilə də itkilər cəmiyyətdən gizlədilirdi.⁵⁷

⁵⁷Mazanlı İ.A. KİV millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlərin təkmilləşdirilməsi faktoru kimi. Monoqrafiya. – Bakı, “Renessans” nəşriyyatı, 2014, s.239

Müxtəlif statistikalara görə, 10 illik hərbi əməliyyatlar dövründə Əfqanıstanda 2 milyon nəfərə yaxın mülki şəxs həlak olmuşdur. Amerikalılar isə əfqanların itkisinin 2,5 milyon nəfər olduğunu bildirlər. SSRİ dağılana qədər SSRİ-nin Əfqanıstanda ümumilikdə 15.031 hərbcisini itirdiyi bildirilir.⁵⁸ Sonrakı illərdə isə mətbuatda bu rəqəmin 26 mindən çox olması barədə məlumat verilir. Həm hərbcilərin itkisi, həm də SSRİ-nin müharibəyə çəkdiyi maliyyə xərci (hər ili təxminən 8,2 milyard ABŞ dolları) ilə bağlı verilən bu rəqəmlərin obyektivliyinə hələ də şübhə ilə yanaşanlar çoxdur.

On il davam edən SSRİ-Əfqanıstan müharibəsində 7500 azərbaycanlı da iştirak etmişdir. Onların 208-i müharibədə həlak olmuş, 7 nəfər isə itkin düşmüşdür.

Bəşər tarixində silahlı qarşıdurmanı daha da kəskinləşdirən, millətlərarası ədavəti qızıqdıran və insanları bir-birinin qanını içməyə təhrik edən KİV-lər arasında öncül yerlərdən birini Ruandanın **RTLM** Radio və Televiziya Kanalı tutur (fr. *Radio Télévision Libre des Mille Collines, RTLM, RTLMC*). Azad “Min Təpə” Radiostan-siyası 1993-cü il iyulun 8-dən 1994-cü il iyulun 31-nə qədər öz verilişləri ilə ölkədəki iki böyük xalqı qarşı-qarşıya qoymuş və Ruandanı genosidə sürükləmişdir. Öz adı olduqca lirik səslənən

⁵⁸“Правда” qəzeti, 17 avqust 1989-cu il

Ruanda ayamasından (“min təpə torpağı”) götürmüş və fəaliyyətinin ilk günlərindən məramının ruanda cəmiyyətinin harmonik inkişafına xidmət etməkdən ibarət olan bu radiostansiya dünyada daha çox “nifrət radiosu” kimi, yəni xalqlar arasında sosial ədalətsizlik və düşmənçilik toxumu səpən media kimi tanınır. Hətta bir çox ölkələrdə bu radionun adında olan “Azad” sözünü istifadə belə etmirlər.

Özəl RTLМ radiosu dövlətə məxsus “Ruanda Radiosu” ilə sıx əməkdaşlıq əlaqələrinə malik idi və Ruanda dövlətindən maliyyə dəstəyi də alırdı. Radiostansiyanın sahibləri və əməkdaşları (Prezident Habyarimanın qohumlarına və dostlarına məxsus idi) əhalini bu ölkədə baş vermiş qanlı toqquşmalara sürükləyən əsas təhrikçilər olmuşlar. Məhz RTLМ-in işarəsi ilə tutsi tayfalarına qanlı divan tutulmağa başlanılmışdır. Təhrikçilər efirdən aşağıdakı kimi çağırışlar səsləndirirdilər: “Siz onları (tutsiləri) öldürməlisiniz ... Silahlarınızı götürün, kimin oxu varsa, oxlarını, kimin nizəsi varsa, nizələrini götürün ... Biz tutsilərin kökünü kəsməliyik, onları yer üzündən silməliyik ... biz bu irqi, bu səfeh insanları məhv etməliyik...” Radionun çağırışlarında hətta qarşı tərəfdən olan insanların ev ünvanları səsləndirilir və burada yaşayan insanları məhv etmək üçün “vəhşiləşmiş dəstələr” göndərilirdi. KİV-in bu cür çağırışları əhalini daha idarəolunmaz vəziyyətə

çatdırmışdı və nəticədə təxminən bir milyon insan məhv edilmişdi.

Lakin, etiraf etmək lazımdır ki, RTLМ-in, ümumiyyətlə, KİV-in funksiyaları və məramı ilə bir araya sığmayan, humanizm prinsipi ilə daban-dabana ziddiyyət təşkil edən fəaliyyətinə beynəlxalq ictimaiyyətin münasibəti də müxtəlif idi. Məsələn, həmin dövrdə Belçikanın Ruandadakı səfiri və bir çox humanitar təşkilatların əməkdaşları RTLМ-in fəaliyyətinin nə qədər təhlükəli olduğunu dərk edir və dünya ictimaiyyətini radiostansiyanın fəaliyyətini dayandıрмаğa çağırırdılar. Qərb diplomatlarının bir hissəsi bu təhlükəyə o qədər də ciddi yanaşmır, başqa bir hissəsi isə özəl radiostansiyanın işinə müdaxiləni söz azadlığının boğulması kimi qiymətləndirirdi. Fransanın və ABŞ-in səfirləri radioya qarşı hər hansı bir tədbirin görülməsinə qəti şəkildə etiraz edir və radionu burada baş verən hadisələr barədə informasiya toplamaq üçün ən yaxşı mənbə adlandırır, onun yol verdiyi evfemizmləri (qaba, kobud söz və ifadənin əvəzinə işlədilən yumşaq, mədəni söz və ifadə) isə müxtəlif interpretasiyalar (təfsir, şərh) kimi qiymətləndirirdilər.

Bütün bunlara baxmayaraq, məhz müxtəlif ölkələrin KİV-ləri bu dəhşətli hadisələr barədə bütün dünyaya məlumat çatdırmaqla, Ruandada baş verənlərin təhqiq olunması üzrə beynəlxalq tribunalın yaranmasına nail olmuş və nəticədə Ruanda soyqırı-

mının əsas günahkarları cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmuşlar.

1992-ci ilin avqust ayında jurnalist Roy Qutmanın Amerikanın gündəlik “New York Newsday” qəzetində konslagerlərdə saxlanılan Bosniya müsəlmanlarına verilən işgəncə və onların vəhşicəsinə öldürülmələri səhnələrini təsvir edən publikasiyaları, sonralar isə müxtəlif Qərb ölkələrinin KİV-lərində çap olunan digər yazılar regionda gərginliyin azalmasına və keçmiş Yuqoslaviya üzrə beynəlxalq tribunalın yaradılmasına və insanlığa qarşı vəhşiliklər törətmiş cinayətkarların cəzalandırılmasına səbəb olmuşdur.

Ümumiyyətlə, təhlillər göstərir ki, KİV-in silahlı münaqişələrlə bağlı nümayiş etdirdiyi mövqe, hadisələri necə işıqlandırması həmin münaqişələrin sonluğuna mühüm təsir göstərir. Burada əsas məsələ jurnalistin özünün hansı mövqeni tutması məsələsidir. Adətən, mütəxəssislər bu cür hallarda jurnalistin tuta biləcəyi üç əsas mövqeni qeyd edirlər:

- 1) geniş auditoriyanın, hadisələrə müstəsna qaydada humanizm və ümumbəşəri mövqedən yanaşaraq, qərəzsiz və obyektiv məlumatlandırılması;
- 2) geniş auditoriyanın, hadisələr barədə öz ölkəsinin hərbi söylərinin dəstəklənməsi ilə həmahəng səslənən mövqedən məlumatlandırılması;

- 3) geniş auditoriyanın, hadisələr barədə qarşı tərəfin hərbi söylərinin dəstəklənməsi ilə həmahəng səslənən mövqedən məlumatlandırılması.

Silahlı münaqişələrin KİV-də, xüsusilə də Qərbdə və postsovet respublikalarında çap olunan qəzet və jurnallarda işıqlandırılması məsələlərinin təhlilinə həsr olunmuş mənbələrin əksəriyyətində yuxarıda göstərilən mövqelərdən birincisi öz ətrafında daha çox tərəfdar toplayır və yeganə düzgün mövqe kimi təqdim olunur. Yuxarıda göstərdiyimiz kimi, Əfqanıstan, Ruanda, İrak, Liviya, Suriya keçmiş Yuqoslaviya ərazilərində, Çeçenistanda, Rusiya-Moldova, Rusiya-Gürcüstan, Rusiya-Ukrayna, arasında gedən silahlı münaqişələrdə (Ermənistan, Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsində KİV-in iştirakı barədə ayrıca fəsillərdə söz açacağıq) KİV-lər mənsub olduqları ölkələrin silahlı qüvvələrinə dəstək nümayiş etdirirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, jurnalistlərin silahlı qüvvələrin mövqeyini müdafiə etmələri 1949-cu il Üçüncü Cenevrə Konvensiyasının tələb və öhdəliklərinə uyğun gəlmir. Lakin, jurnalist ictimaiyyətində bu öhdəliklərə uyğun gəlməyən, eyni zamanda, jurnalistin peşə etikası ilə ziddiyyət təşkil etməyən mövqelər də mövcuddur və onların məqbul hesab edilməsi mümkündür.

Üçüncü mövqeyə - yəni düşmənin ideoloji cəhətdən dəstəklənməsinə gəlincə isə, burada jurnalist

etikasından və mənəvi keyfiyyətlərindən danışmaq bir qədər çətinidir. Bizim fikrimizcə, amerikalı mediamaqnat V.R.Hearstın İkinci Dünya müharibəsi illərində faşist Almaniyası rəhbərliyinin maraqlarına xidmət etməsini hansısa bir etik və mənəvi normaya aid etmək çətinidir. Hearst hələ müharibə başlamazdan 5 il əvvəl Hitlerin başçılıq etdiyi partiyanın təbliğat şöbəsi ilə “Saziş” bağlamış və hər il aldığı 1 milyon markanın müqabilində Almaniyanın müharibə siyasətini müdafiə etmək barədə razılığa gəlmişdi. Müharibə başlamazdan bir qədər əvvəl V.R.Hearstın media imperiyasına daxil olan qəzetlər faşist dövlətlərin ideologiyasının xeyrinə təbliğat aparmağa başlayır və bu ideologiyanı Yer üzündə dinclik, əmin-amanlıq yaradan bir nəzəriyyə kimi təqdim edirlər. Faşizmin Mussolini, Gering və s. kimi ideoloqları tez-tez Hearstın qəzetlərində çıxış edir və faşizmi humanist siyasi sistem kimi xarakterizə edir, paralel olaraq ABŞ prezidenti Ruzveltin xarici siyasətini, müttəfiq dövlətlərlə münasibətlərini tənqid edirdilər.

Əgər Hearstın hərəkətlərinə kifayət qədər birmənalı şəkildə qiymət vermək mümkündürsə, digər hallarda, xüsusilə də söhbət daxili silahlı münaqişələrin işıqlandırılmasından gedirsə, jurnalistlərin fəaliyyətlərinə bu cür qiymətin verilməsi çətinidir. Həmin illərdə Rusiyada ən çox tirajla çap olunan və satılan “Московский комсомолец” qəzetinin və daha çox auditoriyası olan NTB Teleşirkətinin hansısa ərazidə

silahlı toqquşma tərəflərindən birinə satılması barədə fikir söyləmək də çətinidir. Hər iki KİV artıq özlərini azad mətbuatın təmsilçiləri kimi tanıdı bilmişdilər və hadisələri ümumbəşəri humanizm prinsipləri mövqeyindən işıqlandıрмаğa çalışırdılar. Bəzi hallarda isə obyektiv səbəblər üzündən sadə “əyriliklərə” də yol (federal hərbi komandanlıq tərəfindən jurnalistlərə maneələr yaradılırdı) verilirdi. İstənilən halda, jurnalistin “pulla satın alınması” və “münaqişəni özünün gəldiyi qənaətə görə işıqlandırması” arasındakı fərqləri müəyyən etmək müasir KİV istifadəçisi üçün o qədər də çətin deyildir.

Bəzən də belə olur ki, obyektiv şərait, məsələn, hərbi komendantlıq tərəfindən mətbuat nümayəndələrinin akkreditasiyadan keçmələri üçün qoyulmuş şərtlər, münaqişənin jurnalistin peşə mədəniyyəti və vicdanı ilə şərtlənmiş mövqedən işıqlandırılmasını xeyli çətinləşdirir.

Ümumyyətlə, XX əsrin sonlarından bəri silahlı münaqişələrin obyektiv və tərəfsiz işıqlandırılması imkanlarının hərbiçilər tərəfindən xeyli məhdudlaşdırılması tendensiyası özünü açıq şəkildə büruzə verir. Lakin təcrübə göstərir ki, bütün bu məhdudiyyətlərə baxmayaraq, münaqişələrin inkişafı haqqında informasiyanın tam nəzarətə götürülməsi mümkün deyildir.

Məsələn, birinci İrak müharibəsi zamanı ABŞ hərbi komandanlığının bütün cəhdlərinə baxmayaraq,

dünya əhalisinin böyük bir hissəsi münaqişə haqqında informasiyanı “Əl-Cəzirə” televiziya kanalından alırdı. Qəterin “Əl-Cəzirə” televiziya kanalı Qərbin ən aparıcı informasiya agentliklərinin ciddi rəqibinə çevrilə bilmişdi.

İlk dəfə bu kanalda nümayiş etdirilən kadrlar bir qədər sonra dünya KİV-lərində özünə yer tapırdı. Silahlı münaqişədə iştirak edən Qərb ölkələrini təmsil edən KİV-lər “Əl-Cəzirə”ni qərəzlilikdə günahlandır-salar da, bu televiziya kanalının xəbərləri daha inandırıcı təsir bağışlayır və öz obyektivliyi ilə seçilirdi.

1990-1991-ci illərdə aparıcı ərəb televiziya kanalları arasında “Əl-Cəzirə” kimi nüfuzlu beynəlxalq informasiya təşkilatı hələ yox idi. Bütün dünyada müharibə mövzusu demək olar ki, qurbansız bir proses kimi təsvir edilir, Qərb KİV-ləri isə faktiki olaraq Pentaqonun PR - siyasətinin yayıcısına və daşıyıcısına çevrilirdilər. Bu baxımdan CNN telekompaniyası bu cür ilk böyük kompaniyalardan biri idi.

Media tədqiqatçıları ABŞ hərbi rəhbərliyinin Fars körfəzindəki əməliyyatlar zamanı əldə etdikləri uğurları Vyetnam müharibəsində uğradığı məğlubiyətin əvəzini çıxması kimi təqim edirdilər. Hərbi rəhbərlik Vyetnamdakı məğlubiyəti KİV-in yarıtmaz fəaliyyətinin nəticəsi kimi qiymətləndirirdi. Lakin, jurnalistlərin və hərbcilərin birgə söylərinə baxmayaraq, bütün dünya KİV-ində özünə yer almış alovlanan vyetnamlı qızçıgazın fotosu güclü hərbi və media

ölkəsi olan ABŞ-ı beynəlxalq ictimai fikir qarşısında diz çökməyə məcbur etmişdi.

ABŞ-ı Vyetnamdakı müharibəni dayandırmağa məcbur edən foto

Bəzi tədqiqatçılar Vyetnam və Çeçenistan müharibələri arasında paralellər aparır və hər iki haldakı uğursuzluğu informasiya müharibəsindəki məğlubiyyətlərlə əlaqələndirirlər. Şimali Qafqazda gedən döyüş əməliyyatları haqqında informasiya dünya və Rusiya KİV-lərinə əsasən çeçenlər tərəfindən yayılırdı. Məsələn, çeçen tematikası HTB-nin bir xəbərlər buraxılışının 10-18 dəqiqəsini əhatə edirdi. “Вести”-nin xəbər proqramlarında isə bu rəqəm 3-7 dəqiqəyə bərabər idi. Hərbi əməliyyatlar gedən ərazilərdən birbaşa videogörüntülərin 80 faizini çeçen döyüşçüləri çəkirdilər. “Вести”-nin proqramlarında isə bu rəqəm 60 dəqiqəyə bərabər idi. Yerdə qalan 20

%-i isə döyüş vaxtı dağıdılmış obyektlərin görüntüləri və müharibədən zərər çəkmiş yerli sakinlərlə müsahibələri nümayiş etdirirdi.

Silahlı münaqişələrin KİV-də bu cür işıqlandırılması dünyanın ən güclü ölkələrinin ordularında belə ruh düşkünlüyü yaradır, hərbiçilər əhalinin mənəvi dəstəyindən məhrum olurlar. Bu isə öz növbəsində ordudakı döyüş ruhuna neqativ təsir göstərir. Məşhur rus rejissoru, RF Dövlət Dumasının deputatı Stanislav Qovoruxinin "...əsgərlər iki atəş arasında qalıblar: qabaqdan düşmən, arxadan isə jurnalistlər onlara atəş açırlar"⁵⁹ - ifadəsinə vəziyyətin izah olunmasında istənilən media araşdırıcısı həsəd apara bilər.

Ümumiyyətlə, beynəlxalq təcrübə göstərir ki, silahlı münaqişələrin gedişi zamanı tərəflər arasındakı münasibətlərin kəskinləşməsində ilk növbədə jurnalistləri günahlandırırlar. Keçmiş SSRİ və Yuqoslaviya ərazilərindəki münaqişələr dövründə də belə olmuşdur. Silahlı münaqişə rayonlarında insanlar çap olunan və ya efirdə səslənən hər bir sözə böyük həyəcan hissi ilə yanaşırlar. Jurnalist materiallarında insanın heysiyyətinə toxunan məqamlar bir yana, hətta yol verilmiş kiçicik bir təhrif belə, gərginliyin və zorakılığın şiddətlənməsinə gətirib çıxara bilər. Ona görə də "qaynar

59

https://ru.wikipedia.org/wiki/Говорухин,_Станислав_Сергеевич

nöqtə”lərdə çalışan jurnalistin üzərinə hansı məsuliyyətin düşdüyünü təsəvvür etmək o qədər də çətin deyildir. Qəribə burasıdır ki, hər dəfə jurnalistlərin cəbhə bölgəsinə səfərindən sonra vəziyyət əvvəlkinə nisbətən bir qədər də gərginləşir. Bəzi praktikalər bu cür halların olmaması üçün milli zəmində baş vermiş silahlı münaqişə-ləri işıqlandırarkən jurnalistlərə daha ehtiyatlı davranmağı, **“quru fakt qaydası”ndan** istifadə etməyi məsləhət görürlər.⁶⁰ Əgər jurnalist gərginlik nöqtəsi yaratmaq, öz həyatını təhlükə altında qoymaq istəmirsə, faktları şərhətsiz təqdim etməlidir. Əgər jurnalist faktları şərh etmək istəyirsə, münaqişə tərəflərinin hər ikisi ilə görüşməli, onlara qulaq asmalıdır. Jurnalist faktlara şərh vermək, hadisələrə müna-sibətini bildirmək istəyirsə, faktlara iki tərəfin mövqeyindən yanaşmalı, heç bir halda tərəflərin hüquqlarına və onların reallaşdırılmasına xələl gətirməməlidir.

“Quru fakt qaydası” xüsusilə “qaynar nöqtə”lərdə çalışan əcnəbi jurnalistlər üçün daha məqbul hesab edilə bilər. Bu qayda münaqişə zonasında gərginliyi zəiflətməyə, həm də jurnalistə özünü təqiblərdən və həyatını sui-qəsdlərdən qorumaq, ən əsası isə, hadisələri mümkün qədər obyektiv işıqlandırmaq imkanı verir. Seçilmiş “quru fakt”lar da

⁶⁰ <http://www.history-journal.ru/index.php?request=full&id=223>

qərəzli ola bilər, KİV işçilərinə bu cür hallardan qaçmaq məsləhət görülür.

Təcrübə göstərir ki, “quru fakt qaydası” hərbi jurnalistlərdən daha çox gündəlik məlumatları toplayıb, onları mümkün qədər qısa formada ictimaiyyətə çatdıran reportyorlar üçün daha münasibdir. Adətən, məqalə və очерк yazarkən jurnalist hadisələrə öz şəxsi mövqeyini bildirməli olur. Lakin, jurnalist publikasiyalarının münaqişə zonalarındakı hadisələrə güclü təsirini nəzərə alaraq, belə bir qənaətə gəlmək olur ki, analitik materialların hazırlanmasına yüksək peşəkarlıqla yanaşmaq və hər bir sözü ölçüb-biçmək lazımdır. Xüsusilə də, etnoslararası münaqişələrlə bağlı tarixi aspektdə “çəkişmələrə” daha ehtiyatla yanaşmaq vacibdir. Çünki, hadisələrin tarixilik baxımından araşdırılması (xüsusilə də çoxetnoslu cəmiyyətlərdə) o qədər mürəkkəb və “başgicəlləndirici” olur ki, hətta peşəkar tarixçilər özləri də bu “hörümçək torunda” “başlarını itirirlər”. Çünki, münaqişə tərəflərinin hər biri özünün haqlı olduğunu iddia edir və bunu “sübut etməyə çalışır”. Amma, bu bir həqiqətdir ki, ümumi kontekstdən hansısa hadisəni “dartıb qopartmaq” peşəkarlıq baxımından o qədər də asan deyildir və bu tendensiya silahlı münaqişələrin həllində daha təhlükəli xarakter alır.

Məsələn, Ermənistan Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi başlamazdan bir qədər əvvəl ermənilərin Dağlıq Qarabağa köçürülmələrinin 150 illiyi ilə

əlaqədar Xankəndi yaxınlığında qoyulmuş abidənin üzərindəki yazıların pozulub saxtalaşdırılması vəziyyəti daha da gərginləşdirmişdir. Xankəndinin küçələrində səsləndirilən “Azərbaycanla – heç zaman!” millətçi şüarlar, Azərbaycanlılar yaşayan qəsəbə və kəndlərdə yayılan vərəqələrdə “Azərbaycanlılar! Artsax torpağında sizə yer yoxdur!” çağırışları erməni mətbuatında tarixilik baxımından “özünün sonrakı inkişafını” tapır: - Bu torpaqda yalnız ermənilərin yaşamağa, “təcavüzkar və işğalçı” Azərbaycanlıları öz tarixi torpaqlarından qovmağa və öldürməyə mənəvi haqqları vardır.

O dövrdə SSRİ mərkəzi və erməni mətbuatının yaratdığı, eyni zamanda, SSRİ-nin mərkəzi dövlət və hökumət strukturlarında, elm və mədəniyyət ocaqlarında “özlərinə yer eləmiş nüfuzlu ermənilər”in formalaşdırdığı “Dağlıq Qarabağın əzabkeş, başıbəlalı xalqı” stereotipi daha dayanıqlı, artantirajlı və təhlükəli idi, çünki “obyektiv” idi, ona görə ki, ölkədəki ümumi vəziyyətin fonunda çox həqiqətəbənzər görünürdü.

Bu vəziyyətin təhlükəliliyi bir də onunla bağlı idi ki, kütləvi informasiya vasitələri münaqişə tərəflərindən birinin “əzabkeşliyini” mütləqləşdirir, ikinci tərəfin əzabının birinci tərəfin əzabkeşliyindən törəyən əzabını “görmürdü”.

Dağlıq Qarabağ silahlı münaqişəsi ilə bağlı hadisələrin xronologiyası ikinci tərəfin əzabının birinci tərəfin əzabından qat-qat çox olduğunu göstərir. Birinci tərəfin XX əsrin əvvəllərində Qərbi Azərbaycanın əksər

mahallarında, həmçinin Quba, Şamaxı, Bakı və nəhayət Ermənistan silahlı qüvvələrinin Rusiya Federasiyasının regiondakı 4-cü Ordusunun 366-cı atıcı alayı ilə birlikdə azərbaycanlılara qarşı törətdikləri Xocalı (1989-cu il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə) qətlialmları buna misal ola bilər.⁶¹

Silahlı münaqişələr tarixindən bu cür misalları istənilən qədər çəkmək olar. Həmişə də tərəflər “öz mövqelərini təsdiq etmək üçün yeni-yeni faktlar gətirirlər”. Bir qayda olaraq, bu cür polemikalar gərginliyin və tərəflər arasındakı münasibətlərin daha da kəskinləşməsi ilə başa çatır.

Jurnalist ictimaiyyətinə yaxşı məlum olduğu kimi, silahlı münaqişələr zamanı reportajın kütləvi şüura təsiri kəskin publisistik və şərhlərlə zəngin digər jurnalist çıxışlarından daha çox təsir göstərir. Çingiz Mustafayevin azərbaycanlılara qarşı Xocalıda törətdikləri qanlı hadisələri əks etdirən süjetləri nəinki Azərbaycanı, bütün dünyanı sarsıtmışdır. Bu süjetlərdə Çingiz Mustafayev, demək olar ki, özünün şəxsi münasibətini bildirmədən, yalnız baş verənləri qeydə almışdır və süjet boyu onun insanı lərzəyə gətirən hıçqırtılarından başqa heç nə əşidilmir.

⁶¹Mazanlı İ.A. KİV millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlərin təkmilləşdirilməsi faktoru kimi. Monoqrafiya. – Bakı, “Renessans” nəşriyyatı, 2014, s. 337-338.

Silahlı qarşıdurma şəraitində baş vermiş hadisələrə şərh vermək, onlara “hər iki tərəfin hüquqlarına xələl gətirmədən münasibət bildirmək” – sözləri həqiqətən də gəlişigözəl səslənən sözlərdir. Görünür, çox hallarda məhz bu cür hərəkət etmək lazımdır. Ancaq, həmişəmi bu prinsipə əməl edilir? Doğrudanmı dinc sakinləri əsir götürən hərbiçiləri efirə buraxmaq olar və yaxud da onlar törətdikləri qanlı əməllər haqqında efirdə məlumat verə bilərlərmi? Zənnimizcə, bu cür insanlara KİV-də söz vermək nəinki jurnalistin peşə etukası normalarına, eyni zamanda, milli və beynəlxalq qanunvericiliyə də ziddir. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” qanununun 10-cu maddəsi mövcud konstitusiyalı dövlət quruluşunu zorakılıqla devirmək, dövlətin bütövlüyünə qəsd etmək, müharibəni, zorakılığı və qəddarlığı təbliğ etmək, ... məqsədilə kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə olunmasına icazə vermir. Eyni zamanda, BMT-nin təhsil, elm və mədəniyyət məsələləri üzrə Baş konfransının iyirminci sessiyasında elan edilmiş (28 noyabr 1978-ci il) “Kütləvi informasiya vasitələrinin sülhün və beynəlxalq qarşılıqlı anlaşmanın möhkəmləndirilməsinə, insan hüquqlarının inkişafına və irqçiliyə, aparteidə və müharibəyə təhrikçiliyə qarşı mübarizəyə yardımına dair əsas prinsiplər haqqında” Bəyannaməsinin 2-ci maddəsi “... hamının faktların doğruluğuna inanmasına və hadisələrin obyektiv

qiymətləndirilməsinə imkan yaradılmasına təminat verildiyini elan edir”.

Jurnalist “quru fakt”lardan istifadə edərkən və yaxud da onları şərh edərkən əldə etdiyi bütün informasiyaları dəqiqliklə yoxlamalıdır. Silahlı münaqişə zonalarında işləyərkən faktların yoxlanılması adi dinc həyatdakından daha vacib əhəmiyyət daşıyır. Çünki, hadisələrin az da olsa, təhrif olunması acı nəticələrə gətirib çıxara bilər.

Beynəlxalq təcrübə “qaynar nöqtə”lərdə işləyən jurnalistlərə silahlı münaqişə zonalarında hər iki tərəfin öz hərəkətlərinə bəraət qazandırmaq və vuruşanların döyüş ruhunu yüksəltmək məqsədi ilə yaratdıqları əfsanə və mifləri deyil, yalnız öz gözləri ilə gördüklərini yazmağı tövsiyə edir. Toqquşma zonasında eyni bir hadisə barədə jurnalistə müxtəlif tarixçələr danışa bilərlər. Amma, əslində hər şey başqa cür də olmuş ola bilər. Xüsusilə də düşmənin törətdiyi dəhşətli və qəddar əməllər barədə yaradılmış miflər daha çox yayılır. Düşmənin dinc əhaliyə qarşı həyata keçirdiyi alçaldıcı hərəkətlər, külli miqdarda mülki əhalinin məhv edilməsi və s. oxşar əməllər informasiya müharibəsinin ən təsirli arqumentlərindəndir.

Vuruşan tərəflər bir çox hallarda miflərin yayılması üçün KİV-dən bilərəkdən istifadə etməyə çalışırlar. Bəzi media tədqiqatçıları belə bir qənaətə gəlirlər ki, keçən əsrin 90-cı illərində Qərbi KİV-lərinin keçmiş Yuqoslaviyanın Kosovo vilayətində serblərin

müsəlmanlara qarşı həyata keçirdikləri qəddarlıqlar və etnik təmizləmə hərəkətləri barədə çıxışları Pentaqon rəhbərliyinə və Şimali Atlantika Alyansına Kosovada (bu diskursu daha çox Rusiya tədqiqatçıları bölüşürlər – **İ.M.**), keçmiş SSRİ ərazisində Abxaziya və Cənubi Osetiyada gürcülərin, Pridnestrovyada moldovların törətdikləri “vəhşiliklər” barədə Rusiya Federasiyası mətbuatının uydurduğu “həqiqətlər” keçmiş SSRİ və onun xələfi olan Rusiya Federasiyası rəhbərliyinə Gürcüstana, Moldovaya qoşun yeritməyə, Moskva və erməni mətbuatının Dağlıq Qarabağın “sosial-iqtisadi geriliyi”, “əzabkeş, başibəlalı xalqı”, “tərəflərin günah balansı”, “muxtar vilayətin və Ermənistanın blokadası” və s. barədə KİV-in iştirakı ilə formalaşdırılmış stereotiplər isə, RF-nin Ermənistanda yerləşdirilmiş 4-cü ordusunun iştirakı ilə Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ ərazisinin və ona bitişik 7 rayonun işğalına bəhanə vermişdir.

Qərb ölkələri və Rusiya Fedrasiyası əhalisində ictimai fikir də bu ölkələrin regiondakı maraqlarına və siyasətinə uyğun köklənmişdi və bu köklənmə fonunda həlak olan mülki şəxslərin sayı və dağıdılan milli abidələrin aqibəti və s. məsələlər heç kimi maraqlandırmırdı.

Silahlı münaqişə zonasında işləmiş təcrübəli jurnalistlər hətta fotoşəkillərə də həddən artıq inanmamağı məsləhət görürlər, çünki bu şəkillər müəyyən psixoloji effektlərə nail olmaq məqsədi ilə

səhnə stilində hazırlanmış şəkil və hətta fotomontaj da ola bilər. Jurnalist əldə etdiyi məlumatların həqiqiliyinə inansa belə, onlardan çox ehtiyatla istifadə etməlidir. Bu məlumatlar geniş auditoriyaya necə təsir göstərə bilər? **Əgər biz bu fikri dinc dövrdə baş vermiş hadisələrin işıqlandırılması ilə bağlı söyləsək, onun ətrafında fikir mübadiləsi apara bilərik. Lakin, silahlı münaqişə məsələlərinin işıqlandırılması zamanı jurnalist mütləq öz publikasiyasının nəticələri barədə fikirləşməlidir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, bu prinsipə əməl olunmadan hazırlanan və yayılan materiallar kütləvi stress yaratmaqla yanaşı, həm də düşmən tərəfdən həyata keçirilən əvəzçixmə tədbirləri ilə müşayiət olunur.**

Adətən, bu cür situasiyalarda insanlar onsuz da stress və süstlük vəziyyətində olur, bir çoxları ümitsizlik hissləri keçirir, hər şeyə inamlarını itirirlər. Televiziya və internet vasitəsi ilə yayılan məhsullar vəziyyəti daha da gərginləşdirir, çünki, görüntülü materiallar insanların hisslərinə daha çox təsir göstərmək imkanlarına malikdir. Xüsusilə “qaynar nöqtə”lərdəki vəziyyətlə bağlı son məlumatları almaq üçün daha çox auditoriya toplayan xəbər buraxılışlarında ağır döyüş səhnələrinin, eybəcər hala salınmış insan cəsədlərinin, zorakılığın, əsgər analarının göz yaşlarının nümayiş etdirilməsi cəmiyyətdə psixoz yaradır. Psixoloqlar hesab edirlər ki, jurnalistlərin aşağıdakı hərəkətləri KİV auditoriyasına daha çox stressogen təsir göstərir:

- insanın kədərli və ağladığı vəziyyətdə qəflətən şəklinin çəkilməsi;
- insanın təhqir olunduğu, ləyaqətinin alçaldığı situasiyalarda çəkilişlərin aparılması və nümayiş etdirilməsi;
- insana işgəncə verildiyi, mənəvi və fiziki təhqirlərə məruz qaldığı anlarda çəkilişlərin aparılması və nümayiş etdirilməsi;
- təcavüzkarın münaqişə qurbanlarının əzablarına səbəb olan hərəkətlərinə birbaşa və ya dolayısı yolla bəraət qazandırılması;
- təcavüzkarın (konkret şəxsin və ya ayrıca qrupun) təntənəli tədbirlərinin və cəzasızlığının nümayiş etdirilməsi;
- KİV-də çıxış etmək üçün təcavüzkara (konkret şəxsə və ya ayrıca qrupa) vaxt və yerin ayrılması;
- KİV vasitəsi ilə kollektiv etirafa, peşmanlığa və bağışlanmaya çağırışlar.

Mütəxəssislərin fikrinə görə, KİV materiallarında aşağıdakı hallar barədə verilmiş geniş informasiyalar isə, hadisələrin travmatik təsirini müəyyən qədər azaldır:

- qarşıdurmanın konstruktiv mövqelərdən təqdim olunması;

- dəqiq mənəvi oriyentirlər;
- gələcəyə ümid;
- silahlı münaqişə iştirakçıları ilə ləyaqətli davranışın müsbət qiymətləndirilməsi;
- universal dəyərlər (minnətdarlıq, qayğı, hörmət, şərəf, ləyaqət, mərdlik və s.);
- ekstremal şəraitə düşmüş insanların sarsılmazlığı və cəsarəti.

Bəzi tədqiqatçılar İkinci Dünya müharibəsi illərində SSRİ və müttəfiq ölkələrin mətbuatında hadisələrin məhz bu mövqedən işıqlandırıldığını iddia edirlər. Onların fikrinə görə, əgər hadisələr bu cür işıqlandırılmasaydı, müharibənin nətcəsi də başqa cür olardı. ABŞ-da mətbuat vasitəsilə xoş psixoloji iqlimin formalaşdırılmasına ciddi fikir verilirdi. ABŞ mətbuatında müharibədə həlak olmuş əsgərlərin şəkillərini ilk dəfə 1943-cü ildə “Life” jurnalında çap etməyə başlayıblar (ABŞ İkinci Dünya müharibəsinə 1941-ci ilin dekabrında qoşulmuşdur – **İ.M.**). Bu fotoşəkildə sifətlərində kifayət qədər sakitlik əlaməti olan meyitlər təsvir edilir. Oxucuda belə təəssürat yaranır ki, bu eybəcər hala salınmış cəsədlərin deyil, həlak olmuş qəhrəmanların şəkilləridir.

Silahlı münaqişələrin KİV-də işıqlandırılması təkcə geniş auditoryada deyil (on minlərlə insan jurnalist qeyri-peşəkarlığının qurbanı ola bilər), eyni

zamanda, jurnalistin özündə və onunla təmasda olan və onun müsahibə götürdüyü insanlarda da stress əmələ gətirə bilər. Ona görə də münaqişədən zərər çəkənlərlə təmasda olarkən psixoloji ədəb qaydalarının elementar normalarına riayət etmək, bu insanların sağlam psixoloji durumuna qayğı ilə yanaşmaq olduqca vacibdir. Xüsusilə də uşaqların psixoloji müdafiəsi məsələlərində ciddi fikir verilməsi tələb olunur. Adətən, KİV əməkdaşları silahlı münaqişə şəraitində uşaqların nə fikirləşdiklərini, nə hiss etdiklərini öyrənmək üçün onlara bu barədə suallar verir, onların iştirakı ilə işgüzar oyunlar keçirirlər. Bəzən belə olur ki, şəraitdən asılı olaraq, onlar bu tədbirləri yarımçıq qoymalı olurlar. Uşaqlar isə öz həyəcanları, qorxuları ilə baş-başa qalırlar. Bu cür hallarda uşaqların “ikinci psixoloji zərbə” almaq riskləri, eyni zamanda, jurnalistlərin səhfi üzündən onların xüsusi psixoterapevtik yardıma olan ehtiyacları da artır.

Silahlı münaqişələri və beynəlxalq humanitar hüquq məsələlərini işıqlandıran jurnalistin öz fəaliyyətində rəhbər tutacağı ən əsas prinsip “xələl yetirmə!” prinsipidir. Bu prinsip həm jurnalistlərə, həm də BQXK əməkdaşlarına hərbi əsirlərin saxlanıldığı düşərgələrdə gördüklərini açıqlamağı məqbul hesab etmir. Qalan bütün situasiyalarda humanitar təşkilatların silahlı münaqişə zonalarında çalışan nümayəndələri ilə jurnalistlərin dialoq və əməkdaşlığı rəğbətləndirilir. Silahlı münaqişə zonalarında işləyən

humanitar təşkilatlar müharibənin insanlara gətirdiyi əzabların azalmasına əhəmiyyətli töhfələr (əhalinin su, ərzaq, isti geyimlə təminatı, müharibə qurbanlarına tibbi və psixoloji yardımın göstərilməsi və s.) verirlər. Bu təşkilatların fəaliyyəti, həmçinin KİV-in auditoriyası üçün də müəyyən əhəmiyyət kəsb edir. Əgər jurnalistlər silahlı münaqişə zonalarında mövcud olan humanitar problemləri və onların həlli sahəsində həyata keçirilən tədbirləri işıqlandırmayıb, diqqətlərini yalnız hərbi əməliyyatlara yönəltsələr, döyüş bölgəsində cərəyan edən hadisələrin tam informasiya mənzərəsini yarada bilməzlər.

Tədqiq olunan problematika ilə bağlı əhəmiyyətli məsələlərdən biri də hərbi cinayətlərin törədilməsində şübhəli bilinən şəxslərin işlərini araşdıran milli və beynəlxalq məhkəmələrin (tribunalların) fəaliyyətlərinin KİV-də işıqlandırılmasıdır. Bu məhkəmə proseslərinin KİV-də yüksək peşəkarlıqla işıqlandırılması gələcəkdə bu cür cinayətlərin baş verməsinin qarşısını ala bilər. Bütün dünya əmin olmalıdır ki, insanlığa qarşı dəhşətli əməllərin törədilməsində günahı olan hər bir kəs qanunun tam ciddiliyi ilə layiq olduğu cəzanı alacaqdır. Əlbəttə, bu işdə məhkəmə prosesləri özləri də səmərəli və qərəzsiz aparılmalıdır. Bu isə yalnız KİV-in iştirakı və köməyi ilə ictimai nəzarətin təmin olunması yolu ilə mümkündür. Silahlı münaqişələrin və tribunalların fəaliyyətlərinin KİV-də peşəkarlıqla işıqlandı-

rılması üçün jurnalistin beynəlxalq humanitar hüququn normalarına bələd olması xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Silahlı münaqişələrin KİV-də, xüsusilə də televiziya (ümumiyyətlə, görüntülü materiallar hazırlayıb yayan informasiya vasitələrində) işıqlandırılması ilə bağlı daha bir aktual problem **“CNN effekti”dir**. Bu effektin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, “qaynar nöqtə”lərdən verilən televiziya reportajları yalnız sadə vətəndaşlara deyil, həm də yüksək vəzifə tutan və dövlət səviyyəsində məsul qərarlar qəbul edən insanlara da təsir göstərir. Televiziya süjetinin təsiri ilə emosiyaya qapılan bu insanlar neqativ nəticələrə gətirib çıxara bilən düşünülməmiş qərarlar qəbul edə bilirlər. (Onsuz da dünya KİV-lərinin ciddi münaqişələrə olan diqqəti az bir vaxt içərisində qərar qəbul edilməsi üçün müvəqqəti təzyiq yaradır).

ABŞ xüsusi xidmət orqanlarının 1993-cü ilin payızında Somalidə keçirmək istədikləri əməliyyatın iflasa uğraması, 1989-cu ildə Sovet qoşunlarının 10 illik mübarizədən və təxminən 26 mindən çox itki verdikdən sonra Əfqanıstanı biabırcasına tərk etməsi “CNN effekti”nə nümunə ola bilər.

Somaliyə reyncerlərin göndərilməsi haqqında qərarın qəbul edilməsinə bu ölkədəki qanlı hadisələr barədə televiziya reportajları səbəb olmuşdur. Sovet ordusunun Əfqanıstanı tərk etməsinin səbəbi isə yalnız ölkənin üzləşdiyi maliyyə çətinlikləri ilə deyil, gündüzlər birlikdə çiyin-çiyinə vuruşub gecələr əfqan əsgərləri tərəfindən başları kəsilən rus əsgər-lərinin və vətənə yola salınan “200 nömrəli yük”lərin⁶² sayının günü-gündən artması ilə yanaşı, ölkədə “Kontingət”, “Əfqanıstan veteranları”, “Əfqanıstan veteranları anaları”, “Əfqanıstan şəhidləri anaları” və s. adlar altında müxtəlif qeyri-hökumət təşkilatlarının getdikcə daha da canlanan fəaliyyətləri, onların çoxtirajlı (1 milyondan yuxarı) mərkəzi qəzetlərə yol tapmaları və ya da öz mətbu orqanlarını yaradaraq geniş oxucu kütləsinə çıxmaları ilə bağlı idi.

⁶²Sovet ordusunda və RF silahlı qüvvələrində həlak olmuş əsgərin meyidinin təyarrə ilə dəfn yerinə gətirilməsi üçün istifadə olunan sink tabut. https://ru.wikipedia.org/wiki/Груз_200

“CNN effekti” həqiqətən də çox ciddi problemdir. Mütəxəssislər “CNN effekti”nin planetin gələcəyinə, silahlı münaqişələrin xarakterinə necə təsir edə biləcəyi barədə fikirləşir, müasir texniki kəşflərin “qaynar nöqtə”lərdən verilən reportajların geniş auditoriyaya əvəllərlə müqayisədə daha çox emosional təsir etmək imkanlarına malik olduğunu deyirlər. Məsələn, hazırda dünyanın aparıcı informasiya agentliklərinin və telekompaniyalarının jurnalistləri portativ peyk antenaları ilə təmin olunmuş televiziya kameralarından geniş istifadə edirlər. Jurnalist bu antenaları hansısa təbii daldalanacaqda quraşdıraraq cəbhə xəttindən birbaşa reportajlar verə bilir. Təcrübə göstərir ki, bu cür reportajlar həqiqətən də tamaşaçı-lara güclü emosional təsir göstərmək imkanlarına malikdir.

Beləliklə, bu bölümdə nəzərdən keçirdiyimiz situasiya və materiallar belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, KİV bu və ya digər münaqişənin inkişafına ciddi təsir göstərə bilmək imkanına malikdir. Bu təsir həm pozitiv, həm də neqativ ola bilər.

Ümumiyyətlə, təhlillər göstərir ki, KİV-in silahlı münaqişələrlə bağlı nümayiş etdirdiyi mövqe, hadisələri necə işıqlandırması həmin münaqişələrin sonluğuna mühüm təsir göstərir. Burada əsas məsələ jurnalistin özünün hansı mövqeni tutması məsələsidir. Adətən, mütəxəssislər bu cür hallarda jurnalistin tuta biləcəyi üç əsas mövqeni qeyd edirlər:

- 1) hadisələrə müstəsna qaydada humanizm və ümumbəşəri mövqedən yanaşaraq, geniş auditoriyanın qərəzsiz və obyektiv məlumatlandırılması;
- 2) geniş auditoriyanın, hadisələr barədə öz ölkəsinin hərbi söylərinin dəstəklənməsi ilə həmahəng səslənən mövqedən məlumatlandırılması;
- 3) geniş auditoriyanın, hadisələr barədə qarşı tərəfin hərbi söylərinin dəstəklənməsi ilə həmahəng səslənən mövqedən məlumatlandırılması.

Birinci mövqe peşəkar jurnalist etikasının standartlarına tamamilə uyğun gəlir. Zənnimizcə, ikinci mövqe ilə də razılaşmaq və onu mümkün və etik hesab etmək olar.

Bəzən olur ki, mətbuat nümayəndəsinin hərbi komandanlıq tərəfindən müəyyən olunmuş sərt akkreditasiya şərtləri kimi obyektiv vəziyyət münaqişənin

məhz jurnalistin peşə mədəniyyəti və vicdanı ilə şərtlənmiş mövqedən işıqlandırılmasını çətinləşdirir.

Belə bir mütəxəssis fikri də mövcuddur ki, silahlı münaqişə zonalarında işləyən reportyorlar “quru fakt” qaydalarına riayət etsələr, yəni geniş auditoriyanı hadisələr barədə heç bir şərh vermədən və qiymətləndirmə aparmadan tanış etsələr daha yaxşı olar. Əgər şərhlərin verilməsi vacib hesab edilərsə, münaqişə tərəflərinin hər ikisinin şərhlərini təqdim etmək mütləq lazımdır.

Silahlı münaqişə zonasında faktların dəqiqliklə yoxlanılması adi dinc şəraitdəkinə nisbətən daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. Hətta, jurnalist faktların dəqiqliyinə əmin olsa belə, o həmin məlumatları özünün reportaj və publikasiyalarına daxil etməzdən əvvəl onun nəticələri barədə fikirləşməyə borcludur.

“Qaynar nöqtə”lərdəki hadisələri işıqlandıran KİV nümayəndələrinin işi həm informasiya mənbələrinə, həm də bu kütləvi informasiya vasitələrinin geniş auditoriyasında stress yarada bilər. Jurnalist bu cür hallara yol verməmək üçün bəzi peşəkarlıq qaydalarına riayət etməyi bacarmalı, “CNN effekti”nin olduğunu da nəzərə almalıdır.

Silahlı münaqişələri və bu münaqişələrlə bağlı olan humanitar problemləri işıqlandıran jurnalist öz fəaliyyətində **“xələl yetirmə!”** prinsipini rəhbər tutmalıdır.

2.3. Silahlı münaqişələrin jurnalistika dərsləri

Adətən, silahlı münaqişələri işıqlandırarkən əksər kütləvi informasiya vasitələri ekstremal situasiyalarla qarşılaşır. Mütəxəssislər bu fikrin əsaslandırılması üçün XX əsrin 80-90-cı illərində Şərqi Avropa ölkələrində, keçmiş sovetlər ittifaqında və Fars körfəzi regionunda gedən hərbi əməliyyatlar zamanı kifayət qədər materiala rast gəldiklərini bildirirlər.

Almaniyada nəşr olunan iri regional “Stuttgarter Zeitung” qəzetinin redaktoru 1991-ci ildə Fars körfəzində gedən müharibənin işıqlandırılması ilə əlaqədar ünvanına söylənilən tənqiddə lakonik olaraq belə cavab verir: “Həmişə işlədiyimizdən heç də pis işləməmişik.”⁶³

2002-ci il oktyabr ayının 23-də Moskvada “Nord-Ost” müziklinin zəbt edilməsi və bu zaman zalda olan təxminən 1000 nəfərin girov götürülməsi bütün dünyada böyük əks-sədaya səbəb olmuş (KİV-in

⁶³Siegfried Weischenberg, “Zwischen Zensur und Verantwortung: Wie Journalisten (Kriege) konstruieren,” Martin Löffelholz (ed), Krieg als Medienereignis: Grundlagen und Perspektiven der Krisenkommunikation, Westdeutscher Verlag: Opladen, 1993, pp. 65-80, at p.78 (“Stuttgarter Zeitung” qəzetinin baş redakturunun sözlərindən misal gətirilir).

bilavasitə iştirakı ilə), hakimiyyət orqanlarının və KİV-in fəaliyyətində növbəti ekstremal situasiyaların əmələ gəlməsinə şərait yaratmışdı.

1977-ci ildən başlayaraq erməni terror təşkilatlarının keçmiş SSRİ-də törətdikləri aktları buna misal göstərmək olar. Həmin il yanvarın 8-də “Ermənistan Birləşmiş Milli Partiyası”nın təsisçisi Stepan Zatikyanın başçılıq etdiyi terrorçu qrup Dağlıq Qarabağ və Naxçıvanın Ermənistanın tərkibinə verilməsi iddiası ilə Moskva metropoliteninin İzmaylovskaya və Pervomayskaya stansiyalarında və elə həmin gün 1 – 1,5 saat fərqləri ilə SSRİ DTK-sının binası yaxınlığında yerləşən 15 saylı ərzaq mağazasında və Nikolskaya küçəsində yerləşən ərzaq mağazasının yaxınlığında partlayışlar törədilir. Bu partlayışlar nəticəsində 7 nəfər ölmüş və 37 nəfər yaralanmışdır.

Mərkəzi hakimiyyətə təsir göstərmək məqsədilə 1977-ci il avqustun 5-də Nikolay və Feliks Kolaçyanlar tərəfindən İrəvanda Ermənistan SSR Dövlət Bankı yarılmış və bankdan 1,5 milyon rus rublu - o dövrdəki valyuta kursuna uyğun olaraq 2 mln. ABŞ dolları oğurlanmışdır. 1980-ci illərdən başlayaraq, erməni terror təşkilatları Azərbaycana qarşı törətdikləri partlayışların coğrafiyasını böyütməyə can atırlar. Bu partlayışları Bakıda və qonşu dövlətlərin ərazilərində Azərbaycana məxsus nəqliyyat obyektlərində həyata keçirməyə başlayırlar. 1994-cü il martın 19-da Bakı metropoliteninin “20 yanvar”, iyulun 3-də isə “28 may”

və “Gənclik” stansiyalarında yeni partlayışlar təşkil olunur və bu partlayışların cəmiyyətdə yaratdığı əks-səda və hadisələrin KİV-də işıqlandırılması məsələləri problemə yeni yanaşma və müasir formatda təhlil metodları tələb edir.

Yuxarıda gətirdiyimiz misallar: a) vəziyyətlə barışmaqdan tutmuş özünəvurğunluğa qədər müxtəlif inkişafı, ya da; b) jurnalistin müharibə haqqında necə yazmaq istəyi ilə reallıqda alınan material arasında nə kimi fərqlərin olduğunu təsdiq etmiş olur. Bəzi jurnalistlər (məsələn, yuxarıda haqqında danışdığımız redaktor) belə hesab edirlər ki, istənilən halda həqiqətə can atmağın heç bir mənası yoxdur. Cəmiyyətdə isə bunun əksini və ya da başqa cür düşünən insanlar tapılırdı.

Bir çox şərhçilərin fikrinə görə, 1991-ci ildə Fars körfəzində baş vermiş hərbi toqquşmaların Almaniyə mətbuatında işıqlandırılması **insanların KİV-ə inamı sahəsində dərin böhran yaratmışdı**: bir-neçə dəfə oxuculara yanlış məlumatların təqdim olunduğu aşkar edilsə də, həmin məlumatları redaksiyalara verən mənbələrin ünvanına heç bir tənqidi fikir söylənilmirdi.⁶⁴

⁶⁴Udo Michael Krüger, “Der Irak-Krieg im deutschen Fernsehen: Berichterstattung in ARD/Das Erste, ZDF, RTL und SAT. 1, “*Media Perspektiven*, 9/2003, pp.398-413, at p.398; Westdeutschenberg? op.cit. (*qeyd 1*), p.79.

Kosovoda gedən müharibə haqqında qeyri-tənqidi reportajlar da bu böhranı dərinləşdirir və KİV-lərin bu səhvlərdən nəticə çıxara bilmədiklərini nümayiş etdirirdi.⁶⁵ Bəzi ölkələrin KİV-ləri hətta 2003-cü ilə qədərki İraq müharibəsini düzgün işıqlandırmadıqlarına görə kəskin tənqiddə məruz qalırdılar.⁶⁶ Almaniya isə KİV-lər haqqında tənqidi fikirlər xüsusilə kəskin və açıq şəkildə səslən-dirilirdi. Ona görə də bu problemin dərk edilməsi sahəsində Almaniya daha müvafiq nümunə hesab oluna bilər.

Almaniyanın bəzi KİV-ləri Kosovadakı hərbi əməliyyatların işıqlandırılması zamanı siyasətçilərin və hərbi komandanlığın əksər hallarda dəqiq olmayan bəyanat-larını və döyüşlər barədə informasiyaları dəqiqləşdirmədən çap etməkdə günahlandırıldılar.⁶⁷ Tənqid əsasən bu müharibənin qanuni olub-olmaması haqqında mübahisəli suallara yönəldilirdi.

⁶⁵ Ulrich Albrecht/Jorg Becker (eds.), *Medien zwischen Krieg und Frieden, Nomos, Baden*(Baden, 2002 (əsasən s. 64–122); Martin Löffelholz, «Neue Schlachtfelder — alter Journalismus? Bedingungen und Konsequenzen der Kriegskommunikation im Zeitalter globaler Public Relations», pp. 27–36, p. 32 və Hermann Meyn, «Aus Fehlern gelernt? Kriegsberichterstattung als Herausforderung des Journalismus und seiner Ethik,» pp. 105–113, at p. 110, both in Deutsche Welle (ed.): «Sagt die Wahrheit: Die bringen uns um!» Zur Rolle der Medien in Krisen und Kriegen, Vistas, Cologne, 2001.

⁶⁶ Bax: *European Journal of Communication*, (3) 2000. Jurnalın xüsusi buraxılışı.

⁶⁷ Bax: Ulrich Albrecht/Jorg Becker, *op.cit.*(qeyd 3).

Bəzi nüfuzlu alman qəzetlərində çap olunan redaksiya məqalələrinin məzmununun təhlilləri təsdiq edir ki, mətbuat hərbi missiyaların qanuniliyi və siyasi nəzakət məsələlərinə ümumiyyətlə diqqət yetirmir.⁶⁸ Səslənən fikirlər əhəmiyyətli dərəcədə bir-birinə çox bənzəyir və ya da bir növ müharibəyə bəraət qazandırılması məsələsi üzrə geniş parlament konsensusunu özündə əks etdirirdi. Hərbi missiyanın qaçılmazlığı barədə şübhələrin ifadə olunduğu baxışlar isə, mətbuatda öz əksini tapmırdı. KİV-lər öz mülahizələrində müharibənin strateji aspektlərinə daha çox diqqət yetirir, hərbi müdaxilənin qanuniliyi və neqativ nəticələri barədə heç bir məsələ qaldırmırdılar.

Fars körfəzində baş vermiş daha bir müharibədən sonra (bu region 1980-1988-ci illərdə İran-İraq müharibəsi zamanı hərbi əməliyyatların teatrına çevrilmişdi – **İ.M.**) alman KİV-lərində hərbi əməliyyatların işıqlandırılması böyük dəyişikliyə məruz qalır. Həqiqətin tapılması, əvvəlki kimi, çətin problem olaraq qalsa da, onu müharibə səhnəsindən hazırlanmış reportajlardan müəyyən etmək mümkün olur. Bu

⁶⁸ Christiane Eilders/Albrecht Luter, «Germany at war: Competing framing strategies in German public discourse,» *European Journal of Communication*, Vol. 15 (3) 2000, pp. 415–428; Christiane Eilders/Albrecht Luter, «Gab es eine Gegenöffentlichkeit während des Kosovo)Krieges? Eine vergleichende Analyse der Deutungsrahmen im deutschen Mediendiskurs,» in Ulrich Albrecht/ Jorg Becker, op. cit. (*qeyd* 3), pp. 103–122.

reportajlarda jurnalistlərin iş şəraiti, senzura və təqdim olunan informasiya arxasında gizlənmiş mümkün maraqlar haqqında söhbətlər getdiyinə görə, müharibə reportajları yenidən oxucuların inamını qazanmağa başlayır. Eyni zamanda, təqdim olunan məlumatların doğruluğu ilə bağlı şübhələr bu materialların xarakterik cizgisinə çevrilir.⁶⁹

İraq müharibəsinin ilk günlərində Almaniya KİV-lərinin yüksəkvəzifəli nümayəndələri ilə keçirilən teledis-kussiyalarda iştirakçıların öz işlərindən razı qaldıqları aydın hiss olunur. Onlar əmindirlər ki, informasiyaya müstəsna qaydada tənqidi yanaşırlar və geniş auditoriyanı lazımı səviyyədə məlumatlandırma bilirlər. Studiyada verilən informasiyada məmnunluq və özündənrazılıq hissi hökm sürür. Verilişin sonunda aparıcının rahat nəfəs aldığı aydın hiss olunur: bu dəfə hərbi əməliyyatların mətbuatda işıqlandırılması əvvəlki müharibə illərində olduğu kimi, dəqiq və təfərrüatlı təhlilə məruz qalmamışdır. Beləliklə, həm 1991-ci ildə Fars körfəzində, həm də Kosovada gedən müharibələrin işıqlandırılması sahəsində müəyyən problemlərin özünü biruzə verməsi eyni zamanda **jurnalistlər üçün bir dərs rolunu oynayır**. Hiss olunur ki, KİV-lər informasiyanın və onun mənbələrinin dəqiqliyi ilə bağlı problemləri ətraflı şərh etməyi artıq öyrənə bilmişlər. Əgər hər hansı bir şübhə yaranırdısa, bu zaman iki

⁶⁹ Udo Michael Krüger, *op.cit. (qeyd 2)*, p.412.

versiya irəli sürülür, lakin onların arxasında duran maraqlar haqqında isə heç nə deyilmirdi.

KİV-lər İraq müharibəsini işıqlandırarkən daha yaxşı işləmək üçün ilk növbədə diqqəti özlərinə cəlb etməyə çalışırdılar. KİV-lər bununla yanaşı (bəzənsə bir yerdə) aparılan hərbi əməliyyatlar haqqında çap etdikləri materiallarda, həmçinin, jurnalistlərin iş şəraiti, bəzi informasiya mənbələri ilə bağlı fikirlərini bildirir, dəqiq məlumatların alınması sahəsində rastlaşdıqları çətinliklərdən söhbət açırdılar.⁷⁰ Beləliklə, hər şeydən əlavə, İraq müharibəsi zamanı biz KİV-lərin görünməyən ölçüdə özünütəhlili ilə qarşılaşmalı oluruq. Doğrudan da, müharibənin televiziya necə işıqlandırılması məsələsinin tədqiqinin nəticələri göstərir ki, reportajların 11 %-i hərbi əməliyyatlara və ya onun vurduğu ziyanı aid olmasa da, diqqəti KİV-in və təbliğatın roluna cəlb edir.⁷¹

Bundan əlavə, yuxarıda göstərilən tədqiqat işlərində müharibə mövzusunun işıqlandırılmasında bir sıra müsbət dəyişikliklərin əmələ gəldiyi də qeyd edilir.

Nəticə etibarlı ilə, KİV-in baş vermiş hadisələrdən nəticə çıxarmaq qabiliyyəti haqqında fikir irəli sürsək, bu halda əsas faktor kimi hadisələrin işıqlandırılmasının keyfiyyəti məsələsi ön plana çıxır. Belə

⁷⁰ Andrea Szukala, "Median und öffentliche Meinung im Irakkrieg", *Politik und Zeitgeschichte*, B24-25/2003, pp.25-34, p.25.

⁷¹ Michael Krüger, *op.cit. (qeyd 2), p.412.*

ki, İraqdakı müharibə haqqında yazılan materiallarda müxtəlif informasiya mənbələrindən, o cümlədən, döyüşən tərəflərin və qonşu dövlətlərin təqdim etdikləri məlumatlardan da istifadə edilirdi.

1991-ci ildə isə Fars körfəzində gedən döyüşlər zamanı əsas informasiya mənbəyi kmi yalnız CNN agentliyi etimad qazana bilmişdi. KİV-in şübhələrinə görə, bu faktın özü bəzi informasiya mənbələrinin təbliğatın ruporu olduğunu və hər dəfə jurnalistlərin bu cür birtərəfli informasiyanı neytrallaşdırmağa çalışdıqlarını bir daha təsdiq edir. Təhlillər göstərir ki, hər on reportajdan birində mənbənin etibarlılığı haqqında məsələ qaldırılır. Məqalələrin çoxunda mülahizələr və şübhələr barədə söhbət açıldığına görə, informasiyanın geniş auditoriyaya çatdırılması sahəsində ciddi dəyişikliklərin baş verdiyi aydın hiss olunur. Məsələn, televiziya aparıcısı Anna Vilin şərhlərinin 80 %-ni informasiyanın məzmununu müəyyən edən faktorlar barədə düşüncə və mülahizələr təşkil edirdi.⁷² Cəmiyyətdə geniş yayılmış bəzi mülahizələrin əksinə olaraq, bunu heç bir halda öz funksiyalarını yerinə yetirə bilməyən jurnalistikanın əlaməti hesab etmək də düzgün olmazdı. İnformasiya mənbələri haqqında açıq skeptisizm (obyektiv varlığın insan tərəfindən dərk edilə bilməsini inkar edən fəlsəfi cərəyan) hər şeydən

⁷² Andrea Szukala. *op. cit.* (qeyd 8).p.25

əvvəl hərbi jurnalistikanın yeni keyfiyyətlərini ifadə edirdi.

Hans Bredov adına Hamburq KİV Tədqiqatları İnstitutunun siyasi informasiya üzrə baş elmi əməkdaşı Kristiane Aylders Almaniya KİV-ində Kosovoda və İraqda gedən müharibələrin işıqlandırılmasının müqayisəli təhlilini apararaq, burada iki müxtəlif mövqenin mövcud olduğu qənaətinə gəlir. O göstərir ki, əgər Almaniya KİV-i Kosovada gedən müharibəni əsasən dəstəkləyirsə, İraq müharibəsinə münasibətdə çox kəskin mövqə nümayiş etdirir, bu müharibənin qanuniliyinə şübhə ilə yanaşılırdı.⁷³ Almaniyanın ARD kanalının mülki əhali arasında qurbanların sayı haqqında verdiyi statistik məlumat Amerikanın ABC proqramının təqdim etdiyi rəqəmdən iki dəfə çox idi. İraqda aparılan müharibəni dəstəkləyənlər ARD-ni İraq rejiminin həyata keçirdiyi repressiyanı görməməkdə günahlandırıldılar.⁷⁴

Lakin, Almaniya KİV-lərinin bu yeni tənqidi mövqeyi Almaniya pasifizmin (hər cür müharibənin əleyinə çıxan siyasət, yalançı sülhpərvərlik) gözlənilmədən yayılması ilə izah oluna bilməz. Bu tənqidi mövqə “indeks nəzəriyyəsi” adlanan mexanizmi

⁷³Кристиане Айлдере. СМИ под обстрелом. Факты и вымысел в условиях войны. Международный журнал Красного Креста. Том 87, номер 860, декабрь 2005 г., ст. 49-59.

⁷⁴Yenə orada, səh. 28.

özündə əks etdirir.⁷⁵ Bu nəzəriyyə belə mühakimə irəli sürür ki, KİV-in azadlığı sonsuz deyildir və müharibənin KİV-də işıqlandırılması bir növ parlamentdə fikirlərin bölünməsinə bənzəyir. Əgər parlament yekdilliklə müharibəni dəstəkləyirsə (Kosovadakı müharibə kimi – **İ.M.**), KİV-lər də onu dəstəkləyəcək. Konsensus olarsa, tənqidi çıxışlar olmayacaq, sağ və sol təmayüllü KİV-lərin baxışları arasındakı fərqlər isə aradan qalxacaqdır. Əgər, əksinə parlament və ya onun bir hissəsi müharibənin əleyhinə səs verərsə - İraqda olduğu kimi, - KİV-lər də müharibəyə münasibətdə tənqidi mövqe tutacaqlar.⁷⁶ Beləliklə, parlament konsensusu KİV-in mövqeyində öz əksini tapır, media sistemi tənqidçi rolunda çıxış etmək və ya monitorinq keçirmək üçün heç bir mühüm əsasa malik olmur.

KİV-lərin bəzən müstəqil ola bilmədiklərinə və parlament konsensunun arxasınca getməyə meylli olmaları-na baxmayaraq, döyüşən tərəflər onların dəstəyinə nail olmağa tam ümid edə bilmirlər. Ona görə

⁷⁵W.Lance Bennett. "Toward a theory of press-state relations in the United States," *Journal of Communication*. Vol.40 (2) 1990, pp. 103-125.

⁷⁶Christiane Eilders/Albrecht Luter, «Germany at war:op. cit. (qeyd 6); Adrian Pohr. "Indexing im Einsatz: Eine Inhaltsanalyse der Kommentare überregionaler Tageszeitungen in Deutschland zum Afganistankrieg 2001," *Thementheft Medien & Kommunikationswiessenschat*. 2005/2-3, pp.261-276.

də müharibə mövzusunun işıqlandırılan KİV-lər başqa KİV-lərin onların mövqeyinin əleyhinə çıxmamaları üçün daim **informasiya üzərində yeni nəzarət strategiyası** tətbiq etməyə çalışırlar. Bu strategiyada döyüşən tərəflər üçün müharibənin və aparılan hərbi əməliyyatların məqsədlərinin ictimaiyyət tərəfindən dərk olunması əsas vəzifə kimi müəyyən edilir, yəni ictimai rəy müharibənin ekzistensial (insanı fəlsəfənin əsas predmeti kimi nəzərdən keçirir) resursu kimi çıxış edir.

Müasir dövrdə ictimai dəstək olmadan hərbi əməliyyatların aparılması problemə çevrilir. ABŞ İraqda apardığı hərbi əməliyyatlar zamanı müttəfiqlərinin dəstəyinə nə qədər az bel bağlayırdısa, öz ölkəsinin ictimaiyyətini bu müharibənin aparılmasının vacibliyinə inandırmaq üçün bir o qədər çox şey göstərirdi.⁷⁷ Bu işdə isə əsas rolu KİV oynayır. KİV ictimai rəyin yalnız ifadə vasitəsi kimi deyil, eyni zamanda, onu formalaşdıran və tənzimləyən vasitə kimi nəzərdən keçirilir. Hadisələrin KİV-də işıqlandırılmasını nəzarətdə saxlamaqla, ictimai rəyi müharibənin aparılmasını bəyənməyə və yaxud da bəyənməməyə sövq etmək olur.

Məsələn, ABŞ qoşunlarının Vyetnamdan çıxarılması hadisələrin KİV-də işıqlandırılmasına hərbcilərin laqeyd yanaşmaları ilə izah edilir. Mülki

⁷⁷Andrea Szukala. *op. cit.* (qeyd 8). p.29

əhali arasında və hərbi qüvvələrin şəxsi heyətində itkilərin sayının durmadan artması hərbiçilərin ünvanına ittiham kimi təqdim olunurdu. ABŞ hökuməti ictimaiyyətin dəstəyindən bir növ məhrum olmuşdu. Bu cür halları elmi metodlarla araşdırmaq tam mümkün olmadığına görə,⁷⁸ hərbiçilər böyük yaradıcılıqla **yeni senzura formalarını tətbiq etməyə başlayırlar.**⁷⁹

Son dövrlərə kimi ABŞ informasiya siyasətində baş verən ciddi dəyişiklikləri müşahidə etmək mümkün idi.⁸⁰ Hərbiçilərin həyata keçirdikləri “informasiya əməliyyatları” xarici siyasətin informasiya təminatında “açıq diplomatiya” tədbirlərini əvəz edirdi. Hazırda - müxtəlif silahlı münaqişələrin hərbi üstünlüyün artıq siyasi üstünlüyü əvəz edə bilməməsini nümayiş etdirdiyi bir zamanda - ABŞ ordusu informasiyanı hərbi əməliyyatların mühüm elementi kimi nəzərdən keçirir. 1998-ci il informasiya doktrinası informasiyanı bütün

⁷⁸Daniel C.Hallin. The media, the war in Vietnam, and political support: A critique of the thesis of an oppositional media,” in Daniel Hallin, We keep America on Top of the World: Television Journalism and the Public Spbere, Routledge, London, New York, 1994, 40-57.

⁷⁹Gunther Schrader, “Zensur und Desinformation in Kriegen” in Ulrich Albrecht/Jörg Becker (eds.), op.cit. (qeyd 3), pp. 45-54

⁸⁰ Andrea Szukala, “Informations operationen und die Fusion militärischer und medialer Instrumente in den USA: Der Versuch einer militärischen Antüort auf die neuen Bedrohungen”. Tbemenbelf Medien Kommunikationswissenschaft, 2005/2-3, pp. 222-240.

hərbi əməliyyatların başlıca prioritetinə çevirmişdir və ümumi “informasiya əməliyyatları” termini hərbi və mətbu metodları özündə birləşdirə bilər.

Yüksək texnologiyalı “elektron müharibə” anlayışı hazırda özündə informasiya təhlükəsizliyini, ictimaiyyətlə əlaqələri, informasiyanın dərk olunmasına nəzarəti, həmçinin “açıq diplomatiya” elementlərini özündə ehtiva edə bilər. Əsas ideya baş verənlərin cəmiyyətin elita təbəqəsi, əsgərlər və mülki əhali tərəfindən dərk edilməsinə nail olmaqdan və müharibənin döyüş meydanlarında deyil, insanların şüurunda getdiyinə inandırmaqdan ibarətdir.

İnformasiyanın digər hərbi resursların qorunub saxlanılmasına şərait yaratdığı da artıq heç kimdə şübhə doğurmur. Hərbiçilərin informasiyanı idarə etmələri nəticəsində müəyyən siyasi qüvvələrin, ictimai təşkilatların, həmçinin döyüşən tərəflərin maraqları həm öz ölkələrində, həm də xaricdə nəzərə alınır. Bu prosesdə legitimləşdirmə, təmkinlilik və maskalanma ən vacib şərtlər hesab edilir. Bu tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün aşağıdakı yanaşmalardan geniş istifadə olunur:

- a) informasiyanın toplanılması və hərbi əməllərin ardıcılığının təmin olunması;
- b) informasiya axınının tənzimlənməsi və seçilməsi;
- c) müharibə və sülh dövründə informasiyanın hərbi üstünlüyün mühüm elementi kimi nəzərdən keçirilməsi;

- d) informasiyanın həddən artıq yüklənməsi yolu ilə düşmənin informasiya prosesinin pozulması;
- e) dezinformasiya və yanlış informasiyanın sistemli şəkildə ötürülməsi yolu ilə qarşı tərəfin döyüş imkanlarının zəiflədilməsi.

Bu məqsədlə aşağıdakı metodlardan geniş istifadə olunur:

- a) jurnalistlərin hərbi hissələrə təyin edilməsi;
- b) KİV-də hərbi mövzular üzrə kampaniyaların planlaşdırılması və həyata keçirilməsi;
- c) hərbi telestansiyaların yaradılması və s.

Təcrübə göstərir ki, bu strategiyayı müəyyən dövr üçün uğurlu hesab etmək olar. 2003-cü ildə İraq müharibəsi zamanı ABŞ qoşunları 1991-ci ildə Fars körfəzindəki müharibədə ələ keçirdikləri əsirlərdən on dəfə az əsir götürürlər. Bəzi tədqiqatçılar bunu ilk növbədə xeyli sayda İraq əsgərinin döyüşlərdə iştirak etməkdən boyun qaçırması ilə izah etsələr də, KİV-lə intensiv və sistem xarakterli münasibətlərin tənzimlənməsinin (uzunmüddətli planda – **İ.M.**) “etimad böhranının dərinləşməsinə” gətirib çıxardığını da təsdiq edirlər.⁸¹

⁸¹ Andrea Szukala, “Informations operationen und die Fusion militarischer und medialer Instrumente in den USA: Der Versuch einer militärischen Antwort auf die neuen Bedrohungen”.

Jurnalistlərin hərbi hissələrə və müttəfiqlərin qoşun bölmələrinə təyin edilməsi ABŞ hökumətinin informasiyaya nəzarət edilməsi sahəsində tətbiq etdiyi nisbətən yeni metodlardan biridir. Bu metod qısa müddət ərzində çoxlarının diqqətini özünə cəlb etmiş və hələ Vyetnam müharibəsi zamanı qəbul olunmuş “pool system”i əvəz etmiş və 1991-ci il Fars körfəzi müharibəsində də geniş istifadə olunmuşdur. “Pool system” metodunda jurnalistlər hərbcilərin rəhbərliyi altında xüsusi qruplarda birləşdirilir, silahlı münaqişə zonalarından verilən materiallar ciddi senzuraya məruz qalır, jurnalistlər isə bilavasitə döyüş ərazilərinə buraxılmırlar. Jurnalistlərin təyin olunmasına müvafiq olaraq, onlar qoşunların yerləşdiyi ərazidə olur və hazırladıqları materialları redaksiyalara nisbətən sərbəst ötürə bilirlər.⁸² Bu metod yalnız informasiyanın ötürülməsi üzrə yeni rəqəm texnologiyası sistemi sayəsində mümkün olmuşdur. Bu sistem jurnalistlərə silahlı toqquşma zonalarından materialları real vaxt rejimində redaksiyalara çatdırmaq imkanı verir. Hərbcilər jurnalistlərə birbaşa hərbi əməliyyatların getdiyi ərazilərdə olmağa icazə verərək, özlərinə olan etimadın yüksəldilməsinə nail olmaq istəyirlər. Bununla bərabər, hərbcilər müasir Amerika silahlarının çəkindirici təsiri haqqında təsəvvürləri də

Tbemenbelf Medien Kommunikationswissenschaft, 2005/2-3, pp. 222-240.

⁸²Andrea Szukula. *op. cit.* (qeyd 8).

gücləndirməyə çalışırlar. Döyüş zonasına ezam olunmuş jurnalistlərin çəkdiqləri şəkillərdə həmişə çox sayda silah təsvir olunur. Öz-özlüyündə mülki jurnalistlərin münaqişə zonalarında olmaları ordunun həssaslığından xəbər verir və beləliklə də onun sıralarında olmağın o qədər də təhlükəli olmadığını göstərirdi.

Jurnalistlərin orduya təyin olunmaları siyasəti ilk növbədə jurnalist ictimaiyyətinin özündə ciddi tənqid olunmuşdur. Tənqidi münasibətin jurnalistlərin hərbi əməliyyatlarda real olaraq iştirak etmələrindən, ya da Fars körfəzində döyüşlərin getdiyi bir vaxtda ABŞ ordusuna göstərilən dəstəyin dərəcəsiindən asılı olduğunu təsdiq etmək də mümkündür.⁸³ Almaniya və ABŞ mətbu kütləvi informasiya vasitələrində çap olunan publikasiyaların öyrənilməsi aşağıdakı nəticəyə gəlmək imkanı verir:

- a) Almaniya KİV-lərində jurnalistlərin ordu hissələrinə təyin olunması siyasətinin qiymətləndirilməsi tənqidi xarakter daşıyır;
- b) KİV orqanı siyasi aspektərdə nə qədər çox solçu mövqedə dayanırsa, jurnalistin hərbi hissələrə

⁸³ Wolfgang Donsbach/Olaf Jandura/Diana Muller, “Kriegsberichterstatte oder willfährige Propagandisten? Wie deutsche und amerikanische Printmedien die “mbedded Journalists” im Irak Krieg sahen,” Themenheft Medien & Kommunikationswissenschaft , 2005/2)3, pp. 298–313.

təyin olunması metodu bir o qədər skeptik (şübhəli) təsvir olunur;

- c) hərbi mövzunun KİV-də işıqlandırılması sahəsində güclü milli və siyasi qərəzçiliyin olduğu hiss olunur;
- d) bu tendensiya hətta hadisələrin təsvir edildiyi materiallarda deyil, sadəcə KİV-in rolu qeyd olunan publikasiyalarda da özünü büruzə verir.

Bununla bərabər, ABŞ ordusu komandanlığının yeni strategiyadan o qədər də razı qalmadığı da aydın hiss olunur. İlkən vaxtlar jurnalistlərin təyin olunması ideyası ABŞ jurnalistlərinin xoşuna gəlmişdir. Onlar Əfqanıstan müharibəsi dövründəki məhdudlaşdırılmış informasiya siyasətinin sona çatmasından həddən artıq razı idilər. Vaxt ötdükcə isə biz bu cür eyniləşdirmənin nəticələri və hadisələrin işıqlandırılmasına təsiri ilə bağlı söylənilən şübhələrin, həmçinin, bu cür “müharibə macərələri” sayəsində müharibə dəhşətlərinin təsvirinin zəifləməsi ilə əlaqədar səslənən narahatlığın şahidi oluruq.⁸⁴

Əl-Cəzirə ərəb peyk televiziya kanalının İraq müharibəsi zamanı media məhsullarının hazırlanmasında hətta nüfuzlu Qərb informasiya agentliklərini xeyli arxada qoyması elmi dairələrin də diqqətini

⁸⁴ https://www.icrc.org/rus/assets/files/other/06_irrc_860_eilders_rus.pdf

özünə cəlb etmişdir. “Əl-Cəzirə” (ərəb. الجزيرة: [Əl-Cəzirə]) - beynəlxalq televiziya şirkəti 1996-cı ildə Qətər əmirinin göstərişinə əsasən yaradılmışdır. Baş qərargahı Qətərin paytaxtı Doha şəhərində yerləşir. Koalisiya qüvvələrinin Əfqanıstana olan avia və raket zərbələrini işıqlandırdıqdan və Usama ben Ladenin bəyanatlarını telekanalın efirində translyasiya etdikdən sonra bütün dünyada geniş populyarlıq qazanmışdır. Hazırda “Əl-Cəzirə” telekanalının rəsmi saytına ərəb dilində bir neçə beynəlxalq xəbər proqramları da daxil edilmişdir.

İraq müharibəsi dövründə media məhsullarının hazırlanmasında hətta nüfuzlu Qərb informasiya agentliklərini xeyli arxada qoyması elmi dairələrin diqqətini özünə cəlb etmişdir. Bir sıra güclü, xüsusilə də ABŞ, Rusiya, İngiltərə, İsrail, Fransa və s. İnformasiya ölkələrinin son illərdə Əl-Cəzirənin informasiya əməliyyatlarına yüksək maraq göstərmələri, onun fəaliyyətini diqqətlə izləmələri bu telestansiyanın az vaxt ərzində nəinki ərəb dünyasında, eləcə də bütün dünyada irəli çıxması ilə əlaqədardır. Düşünürük ki, Əl-Cəzirənin təcrübəsi müharibə şəraitində yaşayan ölkəmizin KİV-ləri üçün də faydalı jurnalistika dərsi ola bilər.

Ərəb dünyasında beynəlxalq təsir imkanlarına və müəyyən siyasi müstəqilliyə malik olan peyk televiziya kanallarının meydana gəlməsi beynəlxalq ekran yenilikləri ticarəti sferasında yeni struktur

dəyişikliklərinə gətirib çıxarır. Əvvəllər bu sahədə liderlik “Röyter”, BBC, “Assoşieyted press” və CNN informasiya agentliklərinə məxsus idi.

Bəzi tədqiqatçılar “son dövrlərdə, xüsusilə də Əl-Cəzirə peyk telestansiyasında yeni mədəni, yəni ərəbpərəst hisslərlə yanaşı, son dərəcə siyasiləşirilmiş, qütbləşdirilmiş, və emosionallaşdırılmış ənənələrin müşahidə olunduğunu qeyd edirlər.”⁸⁵

Hans Bredov adına Tədqiqat İnstitutunun (Hamburq) siyasi informasiya üzrə baş elmi işçisi Kristiane Ayldersin fikrinə görə, “bu sahədə ərəb kanalları özlərinin Amerikalı həmqardaşları CNN və “Foks News”dan fərqlənmirlər.

Onların da proqramları - sadəcə olaraq, əks nöqtəyi-nəzərdə dayanan - jurnalistika və vətənpərvərliyin qatışıqından ibarətdir.”⁸⁶

⁸⁵ Olivier Hahn, “Arabisches Satelliten Nachrichtenfernsehen: Entwicklungsgeschichte, Strukturen und die Folgen für die Konflikt-berichterstattung aus dem Nahen und Mittleren Osten”, Themenheft Medien & Kommunikationswissenschaft, 2005/2)3, pp. 241–260.

⁸⁶ Кристиане Айлдерс. Средства массовой информации под обстрелом. Факты и вымысел в условиях войны. Международный Журнал Красного Креста “Информационная деятельность”, Том 87, номер 860, декабрь 2005 г., стр. 55.

ALJAZEERA

Əlbəttə, biz alman tədqiqatçının bu mövqeyi ilə razılaşmasaq da, hərbi jurnalistikanın həm bu, həm də digər problemlərinin, xüsusilə də KİV-lərin fəaliyyətinə fərqli (ikili standartlardan) yanaşma problematikasının təhlili ilə bağlı fikir mübadilələrinin aparılmasını məqsədəuyğun hesab edirik. Son illərdə Qərb kütləvi informasiya vasitələrində Məhəmməd Peyğəmbərin karikaturalarının çap edilməsi ilə əlaqədar olaraq müsəlman ölkələri ilə xristian ölkələri arasındakı münasibətlərdə gərginliyin artması bunu daha vacib edir. Düşünürük ki, bu müzakirələrin hazırda güclü geosiyasi, demoqrafik, əhali resursları, beynəlxalq terrorizm, qlobal miqrasiya problemləri burulğanında boğulan Qərb ölkələri üçün daha faydalı ola bilər.

Regionda güc mərkəzi olmaq uğrunda ABŞ-la Avropa, ABŞ-la Çin arasında (üçüncü region hələ tam müəyyənləşməmişdir) mövcud olan ciddi problemlər (enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması sahəsində gedən mübarizə bu rəqabəti daha amansız edir, hətta hansısa maraq ucbatından bir blokda birləşən ölkələr kompromisə getməyən düşməyə çevrilirlər – **İ.M.**).

Yaxın Şərqdəki peyk telestansiyalarının yaranma tarixinin və inkişaf mərhələlərinin, strukturlarının təhlili göstərir ki, bu telestansiyalar jurnalistika mədəniyyətləri arasında vasitəçi rolunu oynayırlar. **Bir tərəfdən**, onlar jurnalistikanın ingilis-amerikan ənənələrinə xas olan obyektivlik ideallarına riayət edirlər. Əl-Cəzirə hətta, hadisələrin işıqlandırılması manerasına görə ünvanına Qərb mütəxəssislərinin söylədikləri tənqiddə ciddi reaksiya vermiş, özünün etika kodeksini tətbiq etmişdir. Kanal özünün panərəbizm ideallarına meyilliyini dəqiq bildirmək niyyətində olmadığına görə onu Ərəb Ölkələri Yayım İttifaqına (ASBU) qəbul etməmişlər. Digər telestansiyalar da region üçün ümumi milli ənənələrə malik yayım xidmətləri də identifikasiya (*eyniləşdirilmə*) oluna bilmirlər.

Digər tərəfdən, ərəb ölkələrindəki bütün telestansiyalar hüquqi müstəqilliklərinə baxmayaraq, əvvəlki kimi iqtisadi cəhətdən öz ölkələrinin dövlət başçılarından və ya da qeyri-rəsmi liderlərdən asılı vəziyyətdədirlər.

Həmçinin, həm Əl-Cəzirədə, həm də Abu-

Dabidə dövlət başçıları TV kanalların təsisçiləri şurasının üzvüdürlər. Ona görə də bu kanallarda onların aid olduqları ölkələrdə baş verən siyasi hadisələr barədə materiallar nadir hallarda nümayiş etdirilir. Gözləmək olardı ki, yeni ərəb peyk telestansiyaları Yaxın Şərqdən müxtəlif baxışları əks etdirən və silahlı münaqişələri işıqlandırarkən ayrı-ayrı informasiya mənbələrinə əsaslanan materiallar təqdim edə biləcəklər. Lakin, onlar bu cür materiallarda əsasən təhlilin keyfiyyətini yüksəltməyə çalışırlar. Qərb televiziya kanalları isə öz məhsullarını hazırlayarkən verilişlərin məzmunundan çox, tamaşaçı auditoriyasına və onun eşitmək, görmək istəklərinə diqqət yetirirlər. Ərəb televiziya kanallarının geniş auditoriyaya təsiri həm də ona görə güclüdür ki, bu kanalların verilişləri əsasən dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin KİV-ləri və informasiya agentlikləri tərəfindən qəbul edilir və yayılır. Bəzi tədqiqatçılar isə Əl-Cəzirənin Qərbdəki uğurlarının əsas səbəblərindən biri kimi dünyanın müxtəlif hissələrində, əsasən də Avropanın inkişaf etmiş ölkələrində müsəlman əhalinin sayının sürətlə artması, dövlətin idarə edilməsində iştiraklarının (seçkilərdə iştirak etmək imkanlarının) genişlənməsi və s. amilləri qeyd edirlər.⁸⁷

Müharibə mövzusunun KİV-də işıqlandırıl-

⁸⁷ İ.Mazanlı. KİVmillətlərarası və dövlətlərarası münasibətlərin təkmilləşdirilməsi faktoru kimi. Monoqrafiya. 2-ci nəşri, Bakı, "Renessans" nəşriyyatı, 2017, - 624 səh.

masının ümumi keyfiyyəti haqqında kifayət qədər biliyin olmamasına və bəzi KİV-lərin xüsusi siyasi və milli qərəzçilik mövqelərinə baxmayaraq, döyüşən tərəflərin və onlarla əlaqəsi olan KİV sistemlərinin informasiya siyasəti son dövrlərdə diqqəti özünə daha çox cəlb etməyə başlamışdır. **Müharibə haqqında KİV materiallarının geniş ictimaiyyətə və KİV-in auditoriyasına, həmçinin siyasi sistemə potensial təsiri** də çoxlarına yaxşı məlumdur. Müharibə haqqında KİV materiallarının geniş ictimaiyyətə təsirini “bayraq ətrafında birləşmək” effektində müşahidə etmək mümkündür. Bu sahədə aparılmış bir sıra tədqiqatlar aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verir:

- silahlı münaqişə dövründə siyasi və hərbi liderlərin populyarlığı artır;
- belə şəxslərə cəmiyyət daha çox inanmağa başlayır;
- bu inamın artması məhz KİV-də onların siyasətində və fəaliyyətində dəstək verən materialların yerləşdirilməsi ilə izah edilir;
- lakin, əksər hallarda bu cür ictimai dəstək davamlı olmur və bir neçə aydan sonra müharibədən əvvəlki səviyyəyə qaydır.⁸⁸

⁸⁸Evelyn Bytcek, «Kosovokrieg, Kriegsberichterstattung und die Popularität der deutschen Regierungsparteien und)politiker,»

Əgər söhbət mətbuatda müharibə mövzusunun işıqlandırılmasının siyasi sistemə təsirindən gedirsə, burada CNN effekti özünü daha qabarıq şəkildə büruzə verməyə başlayır. Bu termin problemə təkcə Amerika informasiya kanallarının deyil, bütövlükdə ölkə KİV-lərinin göstərdiyi diqqət anlamını verir. Əvvəllər bu termindən yalnız humanitar böhranlarla bağlı istifadə olunurdusa, müasir dövrdə demək olar ki, KİV-in müharibə mövzusunə həsr olunmuş bütün materiallarının potensial təsiri hallarına tətbiq edilir. Ümumiyyətlə, KİV-in siyasətə hərtərəfli və bilavasitə təsiri jurnalist ictimaiyyətində daim kəskin müzakirə və mübahisə mövzularından biri olub. Media mütəxəssisləri müharibə dövründə KİV-in rolunu və xüsusi statusunu etiraf etsələr də, onu humanitar xarakterli problemlərlə məhdudlaşdırır və bunu “KİV müharibəni dayan-dırmaq qüdrətinə malik deyildir” postulatı (sübutsuz olaraq əsas götürülən müddəa) ilə izah edirlər.⁸⁹

Müasir dövrdə KİV-də müharibə mövzusunun işıqlandırılmasının təsiri ilə yaranan istənilən xarakterli beynəlxalq böhranlarda daha üç təzahürün olduğu nəzərə çarpır:

Themenheft Medien & Kommunikationswissenschaft , 2005/2)3, pp. 369–388.

⁸⁹ Eytan Gilboa, *Media and Conflict: Framing Issues, Making Policy, Shaping Opinion*, Transnational, Ardsley New York, 2002.

- ✓ hərbi əməliyyatların dünyanın müxtəlif ölkələrində işıqlandırılması ilə paralel olaraq siyasi sistem çərçivəsində operativ qərarların qəbul olunması;
- ✓ siyasi məqsədlərə nail olunması KİV-in ictimai fikrə emosional təsiri və yaxud da hərbi əməliyyatların üstünün açılması mümkünsüz olur və çətinləşir;
- ✓ nəhayət, siyasi qərarların qəbul olunması sistemi çərçivəsində prioritet məsələlər müəyyən edilir.

KİV-in təsirini öyrənən tədqiqatçılar xəbərlərin məzmununun siyasi gündəlikdə əks olunduğunu təsdiq edirlər. KİV-in müharibənin aparılması ilə bağlı siyasətə təsirində maraqlı müşahidələrin olduğu və bu cür təhlillərə hələ yenicə başlanıldığı barədə məlumat verilir. Ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən KİV-in bir alət kimi istifadə olunmasının əhəmiyyətinin durmadan yüksəlməsi sayəsində müharibə problemlərinin işıqlandırılması kütləvi kommunikasiya sahəsinin tədqiqatçılarının diqqətini getdikcə daha çox cəlb edir və bu təhlillərin getdikcə daha da artması gözlənilir. Lakin, müasir müharibələrdə KİV-in rolunun daha yaxşı anlaşılması üçün hələ çox işlər görülməlidir.

Tədqiqatlar göstərir ki, bu istiqamətdə aparılan araşdırmalarda ümumi nəzəri “çətinin” olmaması əsas problemlərdən biridir. Zənnimizcə, belə bir “çətinin” olması ictimai elmlər çərçivəsində və dəqiq

situasiyaların təhlilində müxtəlif yanaşmaları birləşdirməyə imkan yarada bilər.

Silahlı toqquşma mövzusunun KİV-də işıqlandırılması və problemin həllində **KİV-in rolunun müəyyənləşdirilməsi sahəsində diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri də bu sahədə tətbiq edilən standartlar** məsələsidir. Əldə olunan nəticələr göstərir ki, müharibə mövzusunun KİV-də daha səmərəli işıqlandırılması və hərbi qarşıdurmanın dayandırılmasında KİV-in rolunun artırılması üçün yeni standartlar tələb olunacaqdır. KİV-də müharibə haqqında informasiyanın funksiyası nədən ibarətdir? Müharibə mövzusunun KİV-də hərtərəfli işıqlandırılması üçün hansı standartlar qəbul olunmalıdır? Sülhün bərqərar olmasına KİV hansı töhfələri verə bilər?

Mütəxəssislər yuxarıdakı suallarla əlaqədar olaraq KİV-in qarşısında aşağıdakı vacib vəzifələrin durduğunu göstərirlər:

- 1) KİV hətta müharibə dövründə olsa belə, vətəndaşlara müharibəni siyasi nöqteyi-nəzərdən qiymətləndirmək, onun qanuniliyini və nəticələrini müəyyən etmək imkanı verməlidir, yəni onun demokratik nəzarət altına alınmasına şərait yaratmalıdır;
- 2) KİV silahlı münaqişələr haqqında ətraflı və təhrif olunmamış informasiyalar verməklə, həmçinin,

hadisələri müstəqil və neytral tərzdə işıqlandırmaqla, münaqişə dövrü olsa da belə, cəmiyyətin demokratik idarə olunmasına zəmin yaratmağa çalışmalıdır;

- 3) Redaksiyanın malik olduğu informasiya və ideyaların tam spektri cəmiyyətə təqdim edil-diyi, mövcud problemlərin obyektiv işıqlandırıldığı və şərh edildiyi, diqqətin müharibənin qanuni və ya qeyri-qanuni olmasını şübhə altına qoyan faktorlara cəlb edildiyi hallarda cəmiyyət özünün siyasi mövqeyini formalaşdırma və bunun da əsasında demokratik qərarlar qəbul oluna bilər. Bununla da KİV hərtərəfli əsaslandırılmış, düşünülmüş və dəqiq qərarların qəbul olunmasında öz funksiyasını yerinə yetirmiş olar.

Jurnalist bu peşə standartlarından kənara çıxırsa, iki funksiya mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müasir müharibələr həddindən artıq mürəkkəb olduğuna görə faktlara əsaslanmış informasiya insanlara problemi kifayət qədər dərindən dərk etmək imkanı vermir. Ona görə də KİV hadisələri geniş şərh etməli, onlara obyektiv qiymət verməlidir. Beləliklə də, materiallar daha maraqlı və aktual ola bilər. Jurnalistlərin real vaxt rejimində daxil etdikləri yeni informasiya KİV-in məhsulunu daha cəlbedici edir və insanlara situasiyanı anlamaqda yardımçı olur.

İctimai fikri silahlı münaqişə probleminə cəlb

etmək üçün əsas vəzifələrdən biri də siyasətçilərə təzyiqli artırmaqla, onları mühm qərarlar qəbul etməyə və onları yerinə yetirməyə vadar etməkdən ibarətdir. Belə olmayan hallarda cəmiyyət çoxsaylı və ciddi dəyişikliklərin şahidi ola bilmir, xüsusilə də, KİV istifadəçilərinin və geniş auditoriyanın diqqətini cəlb edəcək səviyyəyə qalxa bilmir. Əlbəttə, məlumdur ki, KİV bütün silahlı münaqişələri eyni vaxtda əhatə edə bilməz, amma bu cür situasiyanın KİV qarşısında hansı vəzifəni qoyduğunu dərk etmək o qədər də çətin deyildir.

Ümumiyyətlə, sülh və müharibə problemtikası üzrə ixtisaslaşmış KİV-lər, o cümlədən də jurnalistlər əksər hallarda hadisələrin təsviri, ya da adi maarifləndirmə yolu ilə və yaxud da şüurlu surətdə, özünün az-çox təsir imkanlarından istifadə edərək və cəmiyyətdəki funksiyasına uyğun olaraq sülhün bərqərar olmasına çalışmalıdır.

KİV və jurnalistlər:

- a) real hadisələrin bütün detalları ilə sadə təsvirini verməli, sülhə çağırışlarla çıxış etməlidir;
- b) insan hüquqlarını və sülhün dəyərlərini düzgün qiymətləndirməlidir;
- c) neytral vasitəçi və ya sülh uğrunda mübariz (jurnalist) kimi yerini və rolunu dəqiq müəyyən etməlidir;

d) özünün sülhyaradıcı funksiyasını yerinə yetirməlidir.

Mütəxəssislərin silahlı münaqişə mövzusunun işıqlandırılması zamanı mühüm yer ayırdıqları standartlardan biri də plüralizm ehkamıdır. Onların fikrinə görə, ən müxtəlif fikir və baxışların nəzərə alınması möhkəm və uzunmüddətli sülhün əsasını yarada bilər.

YUNESKO-nun “Kütləvi informasiya vasitələrinin sülhün və beynəlxalq qarşılıqlı anlaşmanın möhkəmləndirilməsinə: insan hüquqlarının inkişafına, irqçiliyə, aparteidə və müharibəyə təhrikçiliyə qarşı mübarizəyə yardımına dair əsas prinsiplər haqqında” Bəyannaməsində deyilir: “Sülhün və beynəlxalq qarşılıqlı anlaşmanın möhkəmləndirilməsi, insan hüquqlarının inkişafı, irqçiliyə, aparteidə və müharibəyə təhrikçiliyə qarşı mübarizə işi informasiyanın azad, daha geniş və daha tarazlaşdırılmış şəkildə yayılmasını tələb edir. Bu məqsədlə kütləvi informasiya vasitələri birinci dərəcəli əhəmiyyətə malik töhfələr verməlidir. Bu töhfələr araşdırılan mövzunun müxtəlif aspektlərini əks etdirərsə, daha yaxşı olar.” Təcrübə göstərir ki, həqiqətən də bu cür töhfələrin verilməsi üçün KİV-in başlıca vəzifəsi konkret silahlı münaqişə ilə bağlı bütün baxışları geniş auditoriyanın mühakiməsinə təqdim etməlidir. Özü-özlüyündə çox sadə görünən bu standart müharibə şəraitində ən çətin icra olunan standartlardan biridir.

Moskvada “Nord-Ost“ müziklinin zəbt edilməsi və bu zaman zalda olan təxminən 1000 nəfərin girov götürülməsi bütün dünyada böyük əks-sədaya səbəb olmuş, hakimiyyət orqanlarının və KİV-in fəaliyyətində növbəti ekstremal situasiyanın bərqərar olmasına şərait yaratmışdı. Girovların götürülməsi və azad edilməsi Rusiya və dünya KİV-lərinin mərkəzi mövzusunə çevrilmiş, “Nord-Ost” hadisəsi isə medianın gündəlik həyatı ilə bağlı bəzi məsələləri yeni bir kəskinliklə önə çıxarmışdı.

Məsələ tək-cə bununla bitmirdi. Bu zaman həm beynəlxalq humanitar hüququn qaynaqları, həm də jurnalistlərin baş vermiş faciə ilə bağlı fəaliyyətləri bir növ sınağa çəkilirdi. Söhbət yalnız beynəlxalq humanitar hüququn həm KİV-in əməkdaşları, həm də hadisələrin şahidləri, o cümlədən yüksəksəviyyəli iştirakçıları tərəfindən unudulmasından getmir, hərçənd ki, azad olunmuş girovların xilasını, yaralılara və uşaqlara qayğı məsələləri o qədər də pis təşkil olunmamışdı.

Zənnimizcə, ilk növbədə jurnalistlərin iş üslubuna nəzər yetirmək daha düzgün olardı. Jurnalistlər sensasiya arxasınca qaçır, yoxlanılmamış faktları və yüksək informasiya strukturlarından sızmış məlumatları tez-tələsik KİV-də yerləşdirirdilər. Bir çox kütləvi informasiya vasitələri kütləvi isteriya (qıcıqlanma) vasitələrinə çevrilmişdi. Faktiki olaraq, KİV baş verən hadisələrin “haqq-hesabını” hakimiyyət qurum-

ları ilə onlayn rejimində aparırdı. Televiziya kanallarının operatorları xüsusi təyinatlıların və hərbi texnikanın hərəkətlərini canlı efirdə nümayiş etdirir, “Nord-Ost” müziklə gizli giriş və çıxış yolları, bəzi girovların hansı yollarla qaçıb canlarını qurtarmaları və ya azad olunmaları haqqında suallar verirdilər. Peşəkarlara yaxşı məlumdur ki, bu cür məlumatların canlı efirə getməsi yaraqlılar üçün daha sərfəli olur. KİV işçiləri bu cür hərəkətləri ilə nəinki öz peşələrinin beynəlxalq qaydalarını, eyni zamanda öz ölkələrinin qanunlarının⁹⁰ tələblərini yaddan çıxarırlar. Buna görə də bəzi KİV-lərin bu cür davranışlarını mühakimə edən hakimiyyət və güc strukturlarının iradlarını əssasız hesab etmək olmur.

Oxşar hallarda da bəzi jurnalistlərin, televiziya aparıcılarının və redaktorların “terrorçu – girov – hakimiyyət strukturları” münasibətlərində situasiyanın mü-rəkkəbliyini və canlı efirin əhəmiyyətini tam anlamadıqlarının şahidi oluruq. İstənilən yeni, eksklüziv, sensasiya yarada bilən informasiyanın əldə olunması cəhdi əksər hallarda sağlam düşüncəni üstələyir. Nümunə ki-

⁹⁰ “Kütləvu informasiya vasitələri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (7 dekabr 1999-cu il, № 769-IQ), “Terrorizmə qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (18 iyun 1999-cu il, № 687-IQ);

mi yenə “Nord-Ost“ müziklin zəbt edilməsi zamanı jurnalistlərin hərəkətlərini misal gətirə bilərik. NTV telekanalının jurnalisti müziklin konsertmeystrinin köməyi ilə mobil telefonla yaraqlılarla əlaqə yaratmağa çalışır. Ren-TV-nin aparıcısı isə əvvəlcə bir girov qadınla, sonra da yaraqlılardan biri ilə əlaqə yarada bilir və onların söhbəti bir dəqiqə canlı olaraq efirə gedir. Növbəti gün artıq yaraqlılar Ren-TV-dən ətraf ələmlə əlaqə vasitəsi kimi istifadə etməyə başlayır, həm ölkə rəhbərliyinə, həm də dünya ictimaiyyətinə öz şərtlərini diktə etməyə cəhd göstərilir. Bu zaman informasiya ekstremal situasiyanın informasiya ilə müşayiət olunmasının yeni – şərh fazası başlayır. Qəzet səhifələri, efir əlbəttə baş verənlər haqqında özünün “səriştəli rəylərini” söyləmək istəyi ilə alışıb-yanan, “öz əli öz başı”, “burda mənəm, Bağdadda kor xəlifə” ekspertlərin və siyasətçilərin, təsadüfən hadisə yerinin yanından keçən şahidlərin, ümumiyyətlə terrorizm və faciə barədə nə isə deyə biləcək elm adamlarının ixtiyarına verilir. Əlbəttə, bu cür hadisələr barədə KİV-in şərtləri lazımdır, amma insanlar arasında çaşbaşlıq, hərc-mərclik və milyonlarla insanın şüurunda vahimə yaradan informasiyanın kütləvi auditoriyaya təqdim olunması vacibdirmi?

Təcrübə göstərir ki, rəsmi mənbələrdən vaxtında verilən aydın və səriştəli informasiyanın olmaması cəmiyyətdə informasiya boşluğu və informasiya “dərəbəyliyi” yaradır. Beynəlxalq təcrübə belə bir

nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, bu cür hallarda terrorçular, separatçılar, eyni zamanda həm də KİV müəyyən məhdudiyyətlərə riayət etməlidirlər. Məsələn, girovların götürülməsi, kollektiv cəzaların verilməsi, vətəndaşların qanunsuz olaraq nəzarət altında saxlanması, mülki obyektlərə hücum, bu obyekt-lərin cəza obyektlərinə çevrilməsi, hərbi məqsədlər üçün istifadə olunması beynəlxalq-hüquqi, həmçinin humanitar normaların pozulması kimi qiymətləndirilir. Beynəlxalq humanitar hüquq normalarında KİV-in və jurnalistlərin davranışı ilə bağlı müvafiq müddəalar vardır. Bu müddəalar KİV əməkdaşlarının humanitar hüquqla bağlı biliklərini artırmaqla yanaşı, həm də onların peşə oriyentirlərini müəyyən edir.

Ümumiyyətlə, keçmiş SSRİ məkanındakı ölkələrin əksəriyyətində baş vermiş böhran vəziyyətlərində KİV-lə hakimiyyət qurumları arasındakı münasibətlər ciddi müzakirələrə səbəb olmuşdur. Tədqiqatlar göstərir ki, bu məsələ ilə bağlı parlamentlərdə debatlar aparılmış, dövlət başçıları, siyasətçilər və KİV rəhbərləri öz fikirlərini söyləmişlər. Belə bir ortaq fikrə gəlinmişdir ki, fəvqəladə hallarda KİV-in və hökumət strukturlarının fəaliyyətini, onların arasındakı münasibətləri tənzimləyən və ekstremal şəraitdə bu məsələlərin işıqlandırılması sahəsindəki məhdudiyyətləri müəyyən edən hüquqi sənədin qəbul edilməsi olduqca vacibdir. Nəticə olaraq, milli qanunvericiliklərə müəyyən dəyişikliklər və əlavələr edilsə də, bu sənədlərdə həmin

ölkələrin imzaladıqları və qoşulduqları konvensiya, bəyanat və s. aktlarda öz əksini tapmış beynəlxalq hüququn, o cümlədən beynəlxalq humanitar hüququn normaları və onların müəyyən etdiyi məhdudiyətlər öz əksini tam tapmır. Halbuki, bu məhdudiyətləri müəyyən etmək üçün “baş sındırmaq” gərək deyil. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının (4.XI.1950) 2, 10 və 15-ci maddələrində bu hüquq və məhdudiyətə aydın şəkildə ifadə edilmişdir. Məsələn, 15-ci Maddə *Fövqəladə hallar zamanı məhdudlaşdırmaları* aşağıdakı kimi müəyyən edir:

1. Müharibə və ya millətin həyatını təhdid edən digər fəvqəladə hallar zamanı Razılığa gələn Yüksək Tərəflərdən hər hansı biri onun beynəlxalq hüquqa müvafiq digər öhdəliklərinə zidd olmamaq şərtilə, yalnız vəziyyətin fəvqəladəliliyinin şərtləndirə biləcəyi səviyyədə bu Konvensiya üzrə öhdəliklərindən geri çəkilən tədbirlər görə bilər.

2. Bu müddəaya əsasən, qanuni müharibə aktları nəticəsində ölüm halları istisna olmaqla, 2-ci maddədən və ya 3-cü maddədən, 4-cü maddənin I bəndindən və 7-ci maddədən geri çəkilməyə yol verilmir.

3. Bu geri çəkilmə hüququndan istifadə edən hər hansı Razılığa gələn Yüksək Tərəf gördüyü tədbirlər və onların səbəbləri haqqında Avropa Şurasının Baş Katibini tam məlumatlandırır. O, həmçinin belə tədbirlərin dayandırılması və Konvensiyanın müddəalarının yenidən tam həyata keçirilməyə başlanması haqqında Avro-

pa Şurasının Baş Katibinə məlumat verir.⁹¹

Əlbəttə, hər hansı bir mövzunun işıqlandırılması üzrə qaydaların, etika kodekslərinin hazırlanması jurnalist fəaliyyətinin özünütənzimləməsi sahəsində elə də mürəkkəb məsələ deyil. Jurnalistin peşə fəaliyyəti qaydalarının həyata keçirilməsi mexanizminin hazırlanması və ona riayət olunmasının təmin edilməsi daha mürəkkəb məsələdir.

Demokratik ölkələrin jurnalistikasında özünütənzimləmə mexanizmləri iki: a) konkret KİV və b) ölkə səviyyəsində həyata keçirilir. Jurnalistin, ekstremal vəziyyət də daxil olmaqla, müxtəlif situasiyalarda davranış qaydaları və onlara riayət olunması şərtləri jurnalistlə redaksiya arasında bağlanan müqavilədə öz əksini tapır. Milli kodekslərin yerinə yetirilməsinə nəzarəti isə milli jurnalist təşkilatlarının (audiovizual KİV-lər, mətbu nəşrlər və s.) yaratdıqları özünütənzimləmə orqanları təmin edirlər. İstənilən halda, peşə davranış qaydalarının səmərəliliyi əsas etibarlı ilə jurnalistlərin razılığı ilə təmin olunur.

Bu sənədlərdə, eyni zamanda, Beynəlxalq Humanitar Hüququn müddəaları ilə səsleşən aşağıdakı normalar da öz əksini tapmalıdır:

1. Jurnalistlər heç bir halda əlinə silah götürməməli, hərbi komuflyaj və ya digər uniforma geyinmə-

⁹¹ <https://www.migration.gov.az/images/pdf/62ebf1c9cde2f7dbc040988e97fbc511.pdf>

məlidirlər. Əks halda onlar həmin andan BHH-nin himayəsində olan şəxs statusunu itirirlər.

2. KİV-lər terrorizmə və separatizmə bəraət qazandıran, onların hərəkətlərini qəhrəmanlıq nümunələri kimi tərənnüm edən və ideallaşdıran materiallar dərc etdirməməli və efirə verməməlidirlər.
3. KİV-lər hadisə yerlərini və onun iştirakçılarını nümayiş etdirərkən ifrat naturalizmə yol verməməli, öz auditoriyalarının mənəvi, əxlaqi, milli və dini dəyərlərinə hörmətlə yanaşmalıdırlar.
4. KİV əməkdaşları özlərinin ictimaiyyəti məlumatlandırmaq, cəmiyyətdə çaxnaşma, hərəmərçlik və itaətsizlik yaratmamaq öhdəliklərini unutmamalıdırlar. Bunun üçün onlar nəinki dediklərinin və yazdıqlarının məzmununa, eyni zamanda səslərinin tonuna belə fikir verməlidirlər.

Bir çox ölkələrdə bu cür “xartiyalar” mövcuddur. O cümlədən bəzi iri media korporasiyaları da ekstremal şəraitdə öz jurnalistlərinin davranış qaydalarını işləyib hazırlamışlar. Məsələn, Böyük Britaniyanın xüsusi statusa ⁹² malik iri BBC Teleradio Verilişləri

⁹²Televizoru olan hər bir ingiltərə ailəsi hər il xüsusi “informasiya” vergisi – 180 funt sterlinq (270 ABŞ dolları) ödəyir. Bu pulların hamısı BBC-nin büdcəsinə daxil olur və faktiki olaraq onu xalq kompaniyasına çevirir.

Korporasiyasının tərtib etdiyi qaydalarda yazılmışdır: “BBC-nin jurnalisti efiərdə öz fikrinə malik deyil.”⁹³ BBC-nin əməkdaşları üçün tövsiyələr toplusunda bu qayda aşağıdakı kimi şərh edilir: “Tamaşaçıların hissələrinə hörmətlə yanaşmaq vacibdir. Tamaşaçıların çoxunun münafiqşəyə cəlb olunmuş qohumları vardır. ... Səbəb araşdırılmalı, odun üstünə yağ tökülməməlidir. Redaktor və proqramları tərtib edənlər dramatik hadisələrin fəvqündə duran bədii filmlərdən və proqramlardan çəkinməlidirlər”.⁹⁴

BBC Ümumdünya Xidmətinin baş direktoru Mark Bayford isə sözügedən sənəddə “qaynar nöqtə”lərdə çalışan müxbirlərin vəzifələrinə aid qaydaları şərh edərək belə deyir: “Biz öz vəzifəmizi dəqiq, vicdanlı, müstəqil informasiya verməkdə və müxtəlif baxışlardan ibarət bütöv bir spektri təqdim etməkdə görürük. Bizim müxbirimiz hakimiyyət strukturları ilə və yaxud da “çöldə” işləyərkən gördüyünü, eşitdiyini nümayiş etdirməyi, hadisələrin məğzinə uyğun suallar verməyi bacarmalı və bu zaman BBC-nin böyük önəm verdiyi dəqiqlik və qərəzsizlik prinsiplərinə uyğun hərəkət etməlidir. Bu prinsiplərə riayət olunması bizim işimizin mütləq şərtləridir.

Məxfi informasiyanın yayılmamasına nəzarəti isə ilk növbədə hərbcilər özləri nəzarət etməlidirlər.

⁹³ http://www.mk.ru/editions/daily/article/2002/12/10/129782_zagranichnoe_usmirenie.html

⁹⁴ Yənə orada.

Biz isə onlarla məsləhətləşməliyik. Reportajlar verərkən isə tamaşa-çılara həmin anda hansı qaydalara uyğun işlədiyimizi izah etməliyik. Məsələn, deməliyik ki, biz bəzi informasiyaya malikik, lakin müəyyən səbəblər üzündən onları hələlik səsləndirə bilmirik.

Əlbəttə, girovların təhlükəsizliyinin təmin olunması çox vacibdir. İnformasiyanın dəqiqliyi də eyni dərəcədə vacibdir. Biz yalnız baş vermiş hadisəyə dəxli olan, onun özümüzün də əmin olduğumuz və hadisələrin səbəbinin izah olunmasına kömək edən və materialın vaxt üzrə inkişaf etdirilməsi üçün əhəmiyyətli olan detalları barədə məlumat veririk. Lakin, bu zaman insanların təhlükəsizliyi faktoru çox vacibdir və bu faktor mütləq nəzərə alınmalıdır.

BBC insanları sarsıdan kadrları, məsələn, meyitləri və işgəncə verilərək eybəcər hala salınmış insan bədənlərini nümayiş etdirməkdən çəkinir. Bu cür hallarda yalnız ümumi planları göstəririk. Çünki, peşəkarlıqla hazırlanmış reportaj hətta görüntüsüz və yaxud da parlaq sözlər işlədilməsə belə, vəziyyətin nə qədər “ciddi”, “qorxulu” və ya da “dəhşətli” olması barədə təsəvvür yaradır.

Bizim belə bir sərt qaydamız var: biz, insanların ölümü barədə, yüz faiz doğru informasiya olsa da belə, haki-miyyət qurumları tərəfindən onun ailəsinə xəbər verilməyə-nədək, məlumat vermirik. İnsanın öz qohumunun ölümü barədə bizim xəbərlər buraxılışlarından məlumat alması mümkün deyil (o cümlədən,

biz öldürülmüş insanları iri planda da göstərmirik). Bunun üçün müvafiq mütəxəssislər mövcuddur.

Girovların qohumlarından müsahibə götürmək imkanlarına gəlincə isə, burada şirnikdirici cəhətlər çoxdur, ancaq onların hisslərinə rəhmlə yanaşmaq lazımdır. Əgər onlar özləri çıxış etmək istəyirlərsə, bu başqa məsələ. Bəzən isə, xüsusi xidmət qurumları və ya polis bu şəxsləri özləri gətirir və deyirlər ki, onlar çıxış etmək istəyirlər. Bu zaman onlara təzyiq göstərilib-göstərilmədiyini, danışdıqlarının məsuliyyə-tini dərk edib-etmədiklərini, efirdə isterika çıxarıb-çıxarmayacaqlarını əvvəlcədən dəqiqləşdirmək lazımdır.

Əgər canlı efirdə gözlənilməz hallar baş verərsə, onların qarşısını almağı və efiri dayandırmağı bacarmaq lazımdır. Bu, söz azadlığının pozulması deyil, məsuliyyətin və ləyaqətin elementar qaydalarıdır.

Mark Boyford təsdiq edir ki, bizim qaydalarda terrorizmə qarşı əməliyyat metodlarının yayılmaması barədə də qayda vardır. Peşəkarlara öz işlərini görmək imkanı vermək lazımdır. Bu əməliyyatların nəticələrinin mətbuatda işıqlandırılması isə mütləq lazımdır. Bundan sonrakı mərhələdə, ictimaiyyət ətraflı məlumat alana qədər, insanların xilas olunması üçün nələrin və necə edildiyi, hansı səhvlərə yol verildiyi və onların düzəldilməsi üçün hansı işlərin görüldüyü barədə hökumət orqanlarından lazımi məlumatları almaq isə jurnalistin hüququ yox, vəzifəsidir.”

Ümumiyyətlə, beynəlxalq təcrübə göstərir ki,

hakimiyyət KİV-in özünütəşkilinə dəstək verir. Çünki, hakimiyyət çox zaman açıq cəmiyyətdə baş verən informasiya mübahisələrini həll etmək imkanına malik olmur. Hakimiyyət mətbuatı dəstəkləməklə, onun özünütənzimləməsini rəğbətləndirməklə cəmiyyətdə qayda-qanunun və stabilliyin bərqə-rar olmasına şərait yaratmış olur.

Əlbəttə, silahlı münaqişələrin, hərbi əməliyyatların, terrorizmin təhlükələrinin işıqlandırılması zamanı jurnalistin davranış qaydalarının olması və ona əməl edilməsi olduqca vacibdir. Lakin, həm jurnalistlərin, həm də hakimiyyət təmsilçilərinin beynəlxalq hüququn müddəalarını, beynəlxalq təşkilatların, milli qanunvericiliyin tövsiyələrini ləyaqətlə və yüksək səviyyədə yerinə yetirmələri yalnız bu müddəaların dövlət tərəfindən vətəndaşların dəqiq və obyektiv informasiya almaq hüququnun konstitusiyada öz əksini tapmasını təmin etdiyi təqdirdə mümkündür.

Beynəlxalq təcrübədə milli jurnalist ittifaqlarının, ekstremal jurnalist mərkəzlərinin yaradılması və onların fəaliyyətlərinin təşkili də maraq doğurur. Bu cür mərkəz-lərin təklifləri həm onların özlərinin, həm də aid olduqları ölkələrin ekstremal şəraitdə fəaliyyətlərinin beynəlxalq humanitar hüquqa uyğunlaşdırılması istiqamətində müsbət rol oynayır və sanballı töhfələr verir. Məsələn, aşağıdakı təklifləri buna nümunə göstərə bilərik:

Jurnalistika və Beynəlxalq Humanitar Hüquq

- ölkədə söz azadlığının və jurnalistlərin hüquqlarının pozulması ilə bağlı vəziyyət haqqında parlament dinləmələrinin keçirilməsi;
- jurnalist təşkilatları ilə müvafiq hökumət qurumları arasında əlaqələndirmə görüşlərinin keçirilməsi və bu görüşlərdə vətəndaşların obyektiv və etibarlı informasiya hüququnun konstitusiyada bərqərar olması, bu hüququn reallaşdırılması və jurnalistlərin müdafiəsi ilə bağlı birgə tədbirlərin görülməsi;
- jurnalist əlaqələndirmə orqanlarının yaradılması və bu orqanlarda bütün respublika KİV-lərinin təmsilçiliyinin təmin olunması və Azərbaycanın inkişafında müasir medianın rolunun müəyyən edilməsi;
- ekstremal şəraitin işıqlandırılması sahəsində xarici ölkə KİV-lərinin təcrübələrinin öyrənilməsi məqsədilə Azərbaycan jurnalistləri üçün seminar, dəyirmi masa və elmi-nəzəri konfransların, təcrübə mübadiləsi səfərlərinin təşkili.

Beynəlxalq humanitar hüquqa uyğun olaraq, kütləvi informasiya vasitələri heç bir hüquqi funksiyaya malik olmasalar da, bu hüququn normalarının tətbiq edilməsində onların rolu danılmazdır. Çünki, media silahlı münaqişə tərəflərinin obazlarını yaratdıqları üçün tərəflər öz imiclərinə biganə qala bilmirlər və bu baxımdan jurnalist qələminin tətbiqi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Bütün bunlara baxmayaraq, bu gün Beynəlxalq Humani-tar Hüquq normalarının jurnalistlərə zəmanət verdiyi müdafiəni o qədər də güvənli hesab etmək olmur. Eyni zamanda, BHH-nin inkişafında irəliyə doğru mühüm addım atılmışdır: hərbi əməliyyatlar gedən zonalarda xidməti ezamiyyətdə olan jurnalist BHH-nin müdafiəsi altında olan mülki şəxs hesab edilir. Ekstremal vəziyyətləri işıqlandıran jurnalistlər mütləq beynəlxalq humanitar hüququ bilməlidirlər. Yalnız bu halda onlar hansısa uğura ümid edə bilərlər.

3-CÜ BÖLÜM

**AZƏRBAYCAN
MƏTBUATINDA BEYNƏLXALQ
HƏYAT, SÜLH VƏ MÜHARİBƏ
MÖVZUSU: TARİXİ EKSKURS**

3.1. Azərbaycan KİV-ində xarici siyasət və müharibə mövzusu: “Əkinçi”dən başlanan yol

Beynəlxalq təcrübənin göstərdiyi kimi, bu mövzu jurnalistikada milli paritetlərlə və ölkənin milli təhlükəsizliyi ilə vahid kontekstdə nəzərdən keçirilir. Bu paritetlər isə tarixin müəyyən dövrlərində beynəlxalq münasibətlər, dövlətlərarası əlaqələr kimi anlayışlarla sıx bağlı olur, dünyada və regionda gedən geosiyasi proseslərdən asılı olur və onların işıqlandırılması dövrün səciyyəvi xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq KİV materiallarının məzmununa və jurnalistin yaradıcılıq amillərinə müəyyən korrektələr edir. Azərbaycan jurnalistikasında bu problemin tarixi köklərinin öyrənilməsini və mətbuatda izlənilməsini beş dövrə bölmək olar:

I dövr – 1875-1918-ci illər.

II dövr – 1918-1920-ci illər.

III dövr – 1920-1985-ci illər.

IV dövr – 1985-1991-ci illər.

V dövr – 1991- ci ildən b/g.

Birinci dövr milli mətbuatın yaranmasından (“Əkinçi” qəzetinin nəşrə başlaması - 1875-ci il) Böyük Oktyabr sosialist inqilabınadək (1918-ci il) olan müddəti əhatə edir. Bu dövrdə çar Rusiyasının tərkibində olan Azərbaycanda “Əkinçi” (1875-1877), “Ziya” (“Ziyayi Qafqaziyyə”) (1879-1884), “Kaspi” (1881-1919), “Şərqi-rus” (1903-1905), “Açıq söz” (1915-1918), “Kəşkül” (1883-1891), “Həyat” (1906-1907), “Molla Nəsrəddin” (1906-1931), “Babayi-Əmir” (1915-1916), “İrşad” (1906-1908), “Həqiqət” (1909-1910), “Tərəqqi” (1908-1909), “Füyuzat” (1906-1907), “Tazə həyat” (1907-1908), “Tuti” (1914-1917), “Zənbur” (1909-1910) kimi qəzet və jurnallar çap olunurdu. Bu mətbu nəşrlər milli oyanış, milli özünüdərk proseslərində mühüm rol oynamaqla yanaşı, çar hakimiyyətinin tətbiq etdiyi ciddi senzura nəzarətinin məhdudiyətlərinə məhəl qoymadan müxtəlif ədəbi-bədii janr və üslublardan istifadə edərək regionda və dünyada cərəyan edən mürəkkəb geosiyasi proseslər, bu proseslərin iştirakçıları (güclü və zəif dövlətlər), dövlətlərin xarici siyasəti, müharibə və sülh problemləri barədə öz oxucularına məlumatlar dərc edirdilər.

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Qafqaz bir sıra Avropa ölkələrinin maraq dairəsinə daxil olsa da, regionda gedən siyasi proseslərdə əsasən iki dövlət – Rusiya və İran dominantlıq edirdi. Bu da onların coğrafi parametrləri ilə bağlı idi və ənənəvi geosiyas-

sətin şərtləri ilə izah olunurdu. 1828-ci ildə bağlanmış Türkmənçay müqaviləsinə əsasən, Azərbaycanın iki hissəyə bölünməsi başa çatdırılmış, Şimali Azərbaycan Rusiyanın, Cənubi Azərbaycan isə İranın tərkibinə qatılmışdı. Müstəmləkə siyasəti ölkənin həyatının bütün istiqamətlərində olduğu kimi, milli mətbuatın yaranması və fəaliyyəti sahəsində də özünün qara izlərini buraxırdı. Həm informasiya qıtlığı, həm də çar rejiminin tətbiq etdiyi ciddi senzura milli mətbuatda siyasət, beynəlxalq münasibətlər və s. məsələlərin müstəqil şəkildə işlənməsinə və işıqlandırılmasına imkan vermirdi.

Azərbaycanın ilk mətbu orqanı olan “**Əkinçi**” qəzetinə də (22 iyul 1875-ci il) siyasi mövzuya toxunmaq qadağan edilmişdi. Milli qəzetlər, ən yaxşı halda, yalnız Rusiya qəzetlərində verilmiş məqalələrin surətini çap edə bilərdilər. Həsən bəy Zərdabi “Rusiyada əvvəlinci türk (Azərbaycan) qəzeti” məqaləsində yazırdı: “Əkinçi”yə ixtiyar vermişdilər ki, siyasi xəbərləri qeyri qəzetlərdən çap eləsin. Amma onların birisini də çap etməyə qoymadılar. ...Senzordan təvəqqe elədim ki, özü qeyri qəzetlərində siyasi xəbərləri də göstərsin ki, hansıları çap eləmək mümkündür. Ona da razı olmayıb, izin verdi ki, dövlət tərəfindən hər gündə gələn telləri çap edir. ...onlardan seçib lazım olan qədərini də basdırmağa qoymadılar. Xülasə, siyasi xəbərləri basmaq mümkün olmadı. Jandarma ... hər gün məndən və “Əkinçi”dən adsız

donoslar göndərdilər. Jandarma tərəfindən mənim üstümə qarovulçular qoyuldu. Onların birisi mənim rus qulluqçumun qardaşı adına gecələr mənzilimin içində yatırdı. Birisi də küçə qarısında durub mən hər tərəfə gedəndə məni aparıb-gətirirdi. O vaxt mən hər gecə kluba gedib bilyard oynayırdım və jandarma polkovniki də bəzi vaxtlar mənim ilə oynayırdı. Onunla belə həftədə bir neçə dəfə o polkovnik məni aparıb məndən cavab istəyirdi ki, doğrudurmu filan günü axşam filankəslərin yanına gedib, filan sözü demisən?”

1877-1878-ci illər Rus-Türk müharibəsi başlanan zaman arxa cəbhədə "türk-tatar" dilində qəzetin mövcudluğundan ehtiyat edən Rusiya hökumətinin göstərişi ilə 1877-ci ilin sentyabrın 29-da "Əkinçi"nin nəşrinə rəsmən xitam verilmişdi.⁹⁵

Qəzetin son nömrələrindən birində Zərdabi şairlərə müraciət edərək xalq mahnılarının melodiyasını əsas götürməklə «millətin keçmişdə olan yaxşı və

⁹⁵ <http://anl.az/el/emb/H.Zerdabi/ekinci.htm>

yaman günlərini şərh edən mahnılar yazmağa çağırmışdır. Onun fikrincə, bu mahnılar ağızdan-ağıza düşüb xalqı «nadanlıqdan danalığa təhrik etməkdə» mühüm rol oynaya bilərdi. Bizim qonşularımız ermənilər belə şerlər ilə çox iş görürlər. Bu halda onların küçələrində gözləri kor əlində tar aşıqları bir uşaq qolundan tutub qapı-qapı gəzdirir. Heç bilirsinizmi ki, o, aşıqlar nə oxuyurlar. Onlar Ermənistanın keçmişdə olan xoş və yaman günlərindən, Osmanlı dövləti onlara etdiyi zülmərdən və qeyr şerlər oxuyurlar. Odur ki, bir millət işi olanda ermənilərin hamısı birdən qalxıb bir adam kimi iş görürlər. Məgər bizim belə olmağımız günahdır?! Millətin oyanması, özünüdərk üçün bundan gözəl örnək nə ola bilər? Milli şüurun təşəkkülündə bu cür çağırışlar qəzetə qarşı təqibləri sürətləndirirdi.⁹⁶

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda əhalinin maarifləndirilməsini özünün ümdə vəzifəsi hesab edən onlarla qəzet və jurnal nəşr olunurdu. Onların arasında demokratik mətbuatın ilk nümunəsi və Mirzə Cəlil Məmmədquluzadənin nəşirliyi ilə çap olunan ilk satirik **“Molla Nəsrəddin”** jurnalı Şərqdə cərəyan edən mürəkkəb ictimai-siyasi proseslərə, Qərb ölkələrinin bu proseslərdə iştirakına və münasibətinə aid daha cəsarətli materiallar dərc edirdi.

Bu dövrdə regionda gedən siyasi prosesləri nəzarətdə saxlamaq və burada öz mövqelərini möhkəmləndirmək üçün...

⁹⁶ <http://anl.az/el/emb/H.Zerdabi/ekinci.htm>

ləndirmək üçün bir sıra güclü dövlətlər bu ərazidəki ölkələri özlərinin nüfuz dairələrinə bölmüşdülər. Jurnal müəyyən forma və rubrikalardan istifadə edərək Almanyanın da bölgədə özünə istinadgah axtardığını lakonik şəkildə diqqətə çatdırır. Jurnalın 1906-cı il 4-cü sayında “Molla Nəsrəddin”in gecə teleqramları” rubrikası altında “Berlin, 19 aprel- Germaniya dövləti islamlar ilə siğə qardaş oldu. Siğeyi-üxuvvət Qüdsi Xəlildə oxunacaqdır”, həmin ilin 36-cı sayında isə “Teleqraf xəbərləri” rubrikasında “İstanbul - İran səfiri iranlıların qəbristan yerini almanlara almış manata satdı.” kimi, bir cümlədən ibarət məlumatları uğurlu üsul hesab etmək olar.

“Molla Nəsrəddin”in sözügedən sahədə fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri də güclü dövlətlərin istilaçılıq siyasətlərinin ifşa olunması idi. “Mıncıq” felyetonunda biz jurnalın daha cəsarətli addımının şahidi oluruq:

“Bəli, dörd yüz il irəli Amerikanın meşələrində çıpaq dolanan vəhşi insanlar qızıllarını aldanıb Yevropa lotularına verəndə genə əvəzində iki qəpiklik mıncıq alırdılar, amma indi iyirminci əsrdə görürsən ki, dünyanın bir səmtində adamlar az qalırlar ki, ölüni diriltsinlər, az qalırlar ki, şeytana papaq tiksinslər, az qalırlar ki, havaya uçub aydan və ulduzlardan xəbər gətirsinslər, amma ... dünyanın o biri səmtində Qafqaz və İran hindiləri öz əyallarının ruzisini növbənöv libasa

girmiş quldurlara paylayanda bari əvəzində onlardan iki qəpiklik mıncıq da istəmirlər”.⁹⁷

Jurnalın 1907-ci il 13-cü sayında dərc olunmuş “Həqiqət” məqaləsində imperializmin mahiyyətinin əsarət və soyğunçuluqdan ibarət olması sadə bir dildə oxucuya çatdırılır: “Əzizim amerikalı, indi buyur görək, nə qəsd ilə dünyanın o başından bu başına gəlibsən? Mənim yəqinimdir ki sənin xəyalında bir bijlik var. Məsələn, ya bu qəsdlə gəlibsən ki biz biçarə müsəlmanları tovlayıb axırda imtiyaz sahibi olasan və bizi fəhlə kimi işlədib bizim öz əlimiz ilə qazandığımız pulları doldurasan cibinə və axırda da Fərahan xalılarında, Buxara dərilərindən, Naxçıvan cecimlərindən, Şamaxı şallarından, Tehran Sirü-xurşidlərindən bir yük tutub vətəninə sovqat aparasan və gedib Amerikada bir kitab yazasan və haman kitabda mollalarımızı tərifləyəsən”.

Maraqlıdır ki, bu gün beynəlxalq münasibətlər sistemində mərkəzi yerlərdən birini tutan “enerji təhlükəsizliyinin təminatı” problemi hələ düz bir əsr bundan əvvəl “Molla Nəsrəddin” jurnalının tez-tez müraciət etdiyi məsələlərdən biri olmuşdur. “... Hətta biz də bu saat məətəlik. Bir tərəfdən, cənub neftini Londona daşıyırlar, bir tərəfdən də şimal neftini Amerikaya daşımaq istəyirlər”⁹⁸.

⁹⁷ “Molla Nəsrəddin” 12 cildə. I cild-Bakı: Elm, 1988, səh. 266.

⁹⁸ “Molla Nəsrəddin” jurnalı, № 8, 1925.

Enerji mənbələri uğrunda mübarizə ilə bağlı fikirlər jurnalın başqa bir nömrəsində “Xatirələr” başlıqlı felyetonda daha sərt şəkildə qoyulmuşdur. Ə.Əzimzadənin çəkdiyi və jurnalın birinci səhifəsində yerləşdirilmiş “Şimali İran nefti üçün mübarizələr “ adlı şəkil də İngiltərə və Amerikanın İranda törətdiyi əməllərin əsl mahiyyətinin başa düşülməsi üçün əhəmiyyətliyətlidir. Burada “Şimali İran nefti” bir ceyran şəklində təsvir edilmişdir. Ceyran iki tərəfdən ağızlarını geniş açmış iki əjdahanın pəncəsində çırpınır. Ceyranı xilas etmək istəyən iranlıların əlləri isə zəncirlə bağlıdır.

“Molla Nəsrəddin” jurnalı siyasi çıxışlarına görə daim çar senzurasının təqiblərinə məruz qalırdı. “Demək olar ki, onun hər bir nömrəsi senzura yoxlanışından keçirdi. Hökumətin daxili və xarici siyasətinə toxunan məqalə, felyeton və şəkillərin çap olunmasına icazə verilmirdi. ... Mirzə Cəlil ... qadağan olunmuş materialların, şəkillərin yerini boş qoyur və üzərində çarpaz xətt çəkirdi. Və onların aşağısında belə yazırdı: “Bizdən asılı olmayan səbəblərə görə, bu yer qaldı”, “Buradakı şəkilə izn verilmədi” və s.

Əsas ideya-siyasi xətti liberal xırda burjuva ideologiyası olan “**Babayi-Əmir**” satirik jurnalı (1915-1916-cı illərdə Bakı şəhərində buraxılmışdır) siyasi məsələlərin işıqlandırılmasında məhdud islahatçılıq meyilləri nümayiş etdirsə və hökumətin siyasətinə qarşı açıq çıxışlardan çəkinsə də, öz səhifələrində müharibə ilə bağlı mövzulara geniş yer verirdi. Jurnal əksər

saylarında öz üslubuna uyğun olaraq müharibənin mahiyyətinin açılmasına, onun insanlara, ayrı-ayrı ölkələrə, bütövlükdə bütün dünyaya fəlakət gətirməsini əks etdirməyə səy göstərirdi. Jurnalda “Avropa müharibəsi” başlığı altında ayrıca bölmə yaradılmışdı. Bu başlıq altında müxtəlif ölkələrdən müharibə ilə bağlı alınmış xəbərlər, məqalə və felyetonlar dərc edilirdi. Müharibə mövzusunda verilən materiallar jurnalın satirik üslubuna uyğunlaşdırılır, ... müharibə xəbərlərinin maraqla oxunması üçün ondan sonra satirik şeirlər verilir.

Jurnalın 1915-ci il 26-cı sayından bir neçə nömrəsi şəkillərlə çıxmağa başlayır ki, bu da müharibə mövzusunda yazıların insanların hissələrinə təsirinin effektivliyini artırır, problemin daha aydın və təsirli işıqlandırılmasına imkan yaradır. Görkəmli rəssam Əzim Əzimzadənin jurnalın 1915-ci il 27-ci sayında oxucuya təqdim etdiyi şəkildə belə bir mənzərə təsvir olunur: bir tərəfdə “müharibəni başlayanlar” əlləri cibində qürurla dayanıb havadan hücumə keçən təyyarə və balonlara baxırlar, digər tərəfdə isə qan tökülür, amansız müharibə səhnəsi aparılır. Şəklin altında isə müharibə pərəstişkarlarının bu sözlərini oxuyuruq: “Bir işdir tutmuşam, Allah xatirinə keç mənim üçün (sülhə dair).” Əlbəttə, bu sözlərin kinayə ilə deyilməsi açıq-aydın hiss olunur.

Ə.Əzimzadənin jurnalda çap olunmuş başqa bir şəkildə (9 dekabr 1915-ci il, № 33) Almaniyanın öz

müttəfiqlərinin boğazına ip salıb onları darta-darta top qabağına apardığı təsvir olunur. Şəklin altında isə “Haqq sözdür. Cəhənnəmə gedən özünə yoldaş axtarır” sözləri yazılmışdır.

Qərb ölkələrinin, xüsusilə də Almaniyanın müharibə aparmaqda məqsəd və motivlərinin ifşa edilməsi Ə.Əzimzadənin şəkillərinin əsas qayələrindən birini təşkil edir. Rəssamın “İrənin indiki vəziyyəti” adı ilə çap etdirdiyi başqa bir rəsmdə isə müharibənin Şərqi ölkələrinin həyatını acınacaqlı vəziyyətə salması göstərilir. Rəsmdə (1915-ci il, № 31) İrən quru müqəvva, imperialistlərin əlində bir oyuncaq kimi təsvir olunur. Mövzuya uyğun olaraq burada “Hərdəmxəyal”ın (M.S.Ordubadi) “İrən da qarışdı” satirası çap edilmişdir:

*Axırda cahan hərbinə İrən da qarışdı,
Durdu yuxudan axır o, viran da qarışdı...*

Jurnalın fəal üzvlərindən biri olan H.İ.Qasımovun felyetonlarında müharibənin bəşəriyyətə vurduğu yaralar, insanların çəkdiyi müsibətlər daha qabarıq şəkildə öz əksini tapır. Müəllifin “Dağdan-daşdan” başlıqlı felyetonunda oxuyuruq: “Yoxsulluq bir yandan, bahalıq bir yandan...canın çixsın ay kasıb! Gəl yaşa görüm, necə yaşayırsan!.. Allah Vilhelmin boynunu yeddi qat eləsin, getdiyi Məkkə belindən vursun. O, dünyanı

bir-birinə vurmasaydı kasıb-kusub ayaq altında getməzdidi”⁹⁹

Dövrün digər satirik qəzet və jurnalları kimi, “Babayi-Əmir” jurnalı da müharibəni doğuran sosial-siyasi səbəbləri peşəkarlıqla açıb göstərə bilməsə də, insanlarda müharibəyə nifrət hissi oyatmaq baxımından xeyli faydalı iş görə bilmişdir.

1914-1917-ci illərdə Bakı şəhərində çap olunan “**Tuti**” satirik jurnalının da Azərbaycan ictimai və siyasi fikrinin, Azərbaycan ictimaiyyətinin bynəlxalq aləmdə baş verən hadisələrə mövqeyinin formalaşmasında böyük rolu olmuşdur. Bakı şəhər bələdiyyəsi tərəfindən jurnala siyasi mövzuda məktub, felyeton, mükalimə, teleqram, şəkil və s. materiallar dərc etməyə icazə verilmişdi.

Hələ özünün 1-ci nömrəsində yazdığı kimi, “dünyanın ... şuluq vaxtında ərsəyə gələn”¹⁰⁰ jurnal öz dövrünün siyasi hadisələrini (1917-ci il fevral burjuva inqilabı və s.) tam obyektivliklə işıqlandıra və qiymətləndirə bilməsə də, bəzi güclü ölkələrin mütləqiyyət üsuli-idarəsinə qarşı kəskin çıxışları, “azadlıq”, “hürriyyət”, “ədalət”, “müsavat” və s. anlayışlarla bağlı nümayiş etdirdiyi mövqeyi ilə diqqəti cəlb edir. Hətta jurnalda fevral burjuva inqilabından sonrakı dövrdə seçki sistemindəki gülünc vəziyyət də istehza ilə tənqid edilir.

⁹⁹ “Babayi-Əmir” jurnalı, 5 fevral 1916-cı il, №4.VII

¹⁰⁰ “Tuti” jurnalı, dekabr 1914-cü il, № 1.

“Tuti”də çap olunan mükalimələr həm o dövrdəki ideoloji fəaliyyətin istiqamətlərinin müəyyən edilməsinə, həm də siyasi əhəmiyyəti olan problemlərin (o cümlədən, beynəlxalq) mahiyyətinin açılmasına şərait yaradır. “Molla ilə Molla Günə” arasında olan söhbət fikrimizi təsdiq edir:

“Molla Günə: - Xəbərin var, molla əmi?

Molla: - Nədən?

Molla Günə: - Hacı Vilhelm İstambula gəlir ki, panislamizmi düzəltsin!

Molla: - Panislamizmi nədir?

Molla Günə: - Panislamizm, yəni “ittihadi-islam. Başa düşdünmü?

Molla: - Başa düşdüm, ancaq qanmadım nə üçün ...”.¹⁰¹

Bu mükalimədə həm Almaniyanın islam dini ilə bağlı yeritdiyi siyasət, həm də müsəlman ölkələri arasında olan ziddiyyətlər öz əksini tapır.

Jurnal imperialist dövlətlərin qəsbkarlıq siyasətinin ifşa edilməsinə, bu siyasətin mürtəce xarakterinin xalqa izah edilməsinə çalışırdı. “Şeir-meir” (Ə.Razi) və “Keyfim gələndə” (C.Bünyadzadə) başlıqlı felyetonlarda müstəmləkəçilik siyasəti ciddi tənqid atəşinə tutulur.¹⁰²

Jurnal 14 yanvar 1917-ci il tarixli sayında yazırdı: “Bu günkü cahan davasında ən çox fayda

¹⁰¹ “Tuti” jurnalı, 15 noyabr 1915-ci il, № 44.

¹⁰² “Tuti” jurnalı, 22 iyun 1917-ci il, № 20.

aparan məmləkət Amerika cümhuriyyətidir. İki ilyarımlıq davada bu məmləkətə 30 milyard dollardan artıq qızıl gəlmişdir. Bu isə bütün dünyadakı qızılın üçdə biri olur. Bu məmləkətin həmin dava münasibətilə günü-gündən sərvəti artır”.¹⁰³

Mürəkkəb ictimai-siyasi bir şəraitdə buraxılan “Tuti” jurnalı cəmiyyətdəki sosial-siyasi problemləri də cəsarətlə tənqid edir və bu problemlərin həlli üçün cəmiyyətin əsasında müvafiq dəyişikliklərin edilməsinin vacibliyini diqqətə çatdırırdı.

Öz ideya-siyasi istiqamətinə görə “Molla Nəsrəddin”ə çox yaxın olan, onun siyasi xəttini cəsarətlə müdafiə edən və prinsiplərinə uyğun fəaliyyət göstərən “Zənbur” satirik jurnalı (1909-1910-cu illərdə Bakı şəhərində nəşr olunmuşdur) Yaxın Şərq ölkələrinin həyatını, xüsusilə də Türkiyə və İranda baş verən ictimai-siyasi prosesləri, Qərbi ölkələrinin regiondakı maraqlarını diqqətlə izləyir, yeritdikləri siyasətin həqiqi mahiyyətini izah edən maraqlı məqalə və şəkillər dərc edirdi.

Çar Rusiyası və İngiltərənin üzərində “zayom” sözü yazılmış gözəl qadın surətində təsvir olunmuş əjdahanın üstündə oturmaları, Almaniyanın da dırmaşdığı orada özünə yer axtarması şəkli bu ölkələrin İrana “yardımı”nın əsl məğzini açır.¹⁰⁴ Başqa bir şəkildə Məhəmmədəli şahın qanlı əllərini yumması, İngiltərənin

¹⁰³ Axundov N. Azərbaycan satirik jurnalları (1906-1920-ci illər). Bakı, 1968, səh. 99

¹⁰⁴ “Zənbur” jurnalı, 26 fevral 1910-cu il, № 5.

onun əlinə su tökməsi, Rusiyanın şaha sabun verməsi, Türkiyənin isə ona dəsmal uzatması təsvir olunur¹⁰⁵.

Jurnalda çap olunmuş “İstambulda iğtişaş”¹⁰⁶, “1905-ci ilə qədər” və “1905-ci ildən sonra”¹⁰⁷, “Məşrutə mərzəzi”¹⁰⁸, “Lyaxov və Məmmədəli”¹⁰⁹ adlı şəkillər də dövrün siyasi proseslərini izləmək baxımından diqqəti cəlb edir.

Ümumiyyətlə, birinci dövrdə nəşr olunan qəzet və jurnalların materialları ilə tanışlıq belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, həm informasiya qıtlığı, həm də çar rejiminin ciddi senzurası milli mətbuatda xarici siyasət və beynəlxalq həyat problemlərinin müstəqil şəkildə işıqlandırılmasına imkan vermirdi. Lakin bu dövrün qəzet və jurnalları satira üslubundan istifadə edərək, əsasən də kiçik informasiya materiallarında və satirik şeirlərdə birinci dünya müharibəsi, Rusiyanın bu müharibədə iştirakı, yeritdiyi müstəmləkəçilik siyasəti, xarici ölkələrlə qarşılıqlı münasibətləri və bütün bu proseslərin Azərbaycana təsiri məsələlərini, həmin dövrdə yaşayan insanların dünyagörüşlərinə və dünyanı dərk etmə səviyyələrinə uyğun tərzdə əks etdirməyə nail olmuşlar.

¹⁰⁵ Yənə orada, 8 may 1909cu il, № 9.

¹⁰⁶ Yənə orada, 10 aprel 1909-cu il, № 5.

¹⁰⁷ Yənə orada, 16 iyun 1910-cu il, № 25.

¹⁰⁸ Yənə orada, 7 aprel 1909cu il, № 9.

¹⁰⁹ Yənə orada, 22 may 1909cu il, № 11.

3.2. Azərbaycan Demokratik Respublikası mətbuatında sülh və müharibə mövzusu

Azərbaycan mətbuatında sülh və müharibə mövzusunun işıqlandırılmasının ikinci dövrü 1918-1920-ci illəri əhatə edir. Bu dövr Yaxın Şərqdə ilk demokratik dövlət olan **Azərbaycan Demokratik Respublikasının** (*Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti*) yaranması və mövcudluğu ilə bağlıdır. Azərbaycan Demokratik Respublikası 27 may 1918-ci ildə Tiflis şəhərində Azərbaycan Milli Şurası tərəfindən bəyan edilmiş, İrəvan şəhəri və quberniyanın əraziləri ermənilərə güzəştə gedildikdən sonra 1918-ci il mayın 28-də özünün müstəqilliyini elan etmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti özünün ikiillik fəaliyyəti dövründə mətbuatın inkişafına da xüsusi diqqət yetirmişdir. Həmin dövrdə söz və mətbuat azadlığını təsbit edən bir sıra hüquqi sənədlər qəbul edilmişdi. Xüsusilə də, 1919-cu ilin oktyabr ayında qəbul olunmuş “Mətbuat haqqında nizamnamə” sosial və siyasi yönündən asılı olmayaraq, bütün mətbu nəşrlərin normal fəaliyyət göstərməsi üçün demokratik şərait yaratmışdı.

Azərbaycan hökuməti rəsmi mətbuat orqanının yaradılması məqsədilə 1918-ci il sentyabrın 3-də “Azərbaycan” qəzetinin nəşri ilə bağlı qərar qəbul edir.

Qəzet Azərbaycan və rus dillərində əvvəlcə Gəncədə, 1918-ci ilin 15 sentyabrında Xalq Cümhuriyyəti hökuməti Bakıya köçdükdən sonra isə paytaxtda çap edilirdi. Qəzetin Azərbaycan variantının redaktoru Ceyhun və Üzeyir Hacıbəyli qardaşları, rusca nəşrin redaktoru isə Şəfi bəy Rüstəmbəyli idi.

1919-20-ci illərdə Bakı, Gəncə və digər şəhərlərdə 129 qəzet və jurnal (“Açıq söz”, “Bəsirət”, “Kaspi”, “İttihad” və s.) nəşr olunurdu. Bu qəzet və jurnallar azadlıq ideyalarının inkişaf etdirilməsi, müstəqilliyin möhkəmləndirilməsi prosesində fəal iştirak edirdilər.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qəbul etdiyi “İstiqlaliyyət bəyannaməsinin AXC-nin bütün millətlərlə, xüsusilə qonşu olduğu millətlər və dövlətlərlə mehriban münasibətlər yaratmaq əzmində olması öz əksini tapır. Bəyannamənin bu bəndi AXC-nin xarici siyasət strategiyasını müəyyən edir. AXC-nin daxili və xarici siyasətinin əsasını hürrüyyət, sülh və demokratiya təşkil edirdi.

Bu dövrdə regionda olduqca mürəkkəb geosiyasi şərait mövcud idi. Çarizmin devrilməsi ilə Qafqazda müstəqil dövlətlər yaranmışdı. Birinci Dünya müharibəsi başa çatdıqdan sonra iri dövlətlər dünyanı yenidən bölüşdürürdülər. Rusiya öz müstəqilliyini elan etmiş ölkələri yenidən imperiyaya qatmaq istəyirdi. Xüsusilə Azərbaycanın müstəqilliyi ciddi təhlükə altında idi. Rusiya ermənilərin Azərbaycana və digər qonşu ölkələrə torpaq iddiasından yararlanmaq istəyirdi.

Bölgədə mövcud olan mürəkkəb geosiyasi vəziyyətlə bağlı olaraq:

- gənc Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi;
- ölkənin ərazi bütövlüyünün qorunub saxlanması;
- xarici ölkələrlə ikitərəfli əlaqələrin yaradılması;
- məmləkətdə demokratiya və hürrriyyətin bərqərar olması ideyalarının təbliği və təşviqi

mətbuatın fəaliyyətinin əsas istiqamətləri, çap olunan materialların aparıcı mövzuları idi.

“Azərbaycan” qəzetinin redaktoru Ü.Hacıbəyli öz məqalələrində yeni yaranan dövlətin müstəqilliyinin qorunması ideyasını müntəzəm təbliğ edirdi. O, “Ermənistan və Azərbaycan münasibəti” əsərində yazırdı: “Ermənistanın “Zəngəzur bizimdir” deyə haqsız ideyalarını Tiflisdə rusca nəşr edilən “Slovo” qəzeti də müdafiə edirdi. ... özgənin malına və torpağına təma edən yenə birinci Ermənistan oldu ki, Naxçıvan üzərinə hücum edib özgənin yerinə sahibləndi və bugünkü eyni Ermənistandır ki, məqsədi Azərbaycan torpağına dəst-dirazlıq etməkdir.”¹¹⁰

1918-1919-cu illərdə “Azərbaycan” qəzeti Y.V.Çəmənəminlinin “Xarici siyasətimiz” əsərini ay-

¹¹⁰ Hacıbəyov Ü. Fitnələr qarşısında. Bakı, 1995, səh. 120.

rı- ayrı məqalələr şəklində çap edir. Böyük mütəfəkkir məqalələrində beynəlxalq konqreslərdə öz haqlarımızı bildirmək, digər tərəfdən istiqlalıyyətin davamına çalışmaq ideyalarını ön plana çəkir. Müəllif həmçinin Azərbaycanın geosiyasi mövqeyini qiymətləndirməyə çalışır və həmin şəraitə uyğun olaraq görüləsi işlər barədə mülahizələrini bildirir: “Azərbaycanın coğrafi vəziyyəti çox gözəldir. Bir tərəfdən böyük rus tufanı, o biri tərəfdən İngiltərə faydası. Rus tufanı iki yüz ildən bəri gözünü cənuba, Hindistan yollarına dikmədədir. İki əsrdir ki, addım-addım Hindistana yavuqlaşır. Bu yolu kəsmək üçün, rus tufanını durdurmaq məqsədilə Azərbaycanın ... istiqlalıyyətini tanımaq icab edəcək. Bu dövlətin təşəkkülü doğrudan-doğruya İngiltərə faydası ilə mərbutdur. Bizim üçün də əlverişlidir. Çünki Rusiyadan ayrılıb hürri yaşamaq ... bizlər üçün tarixi bir məqsəd, həm də müqəddəs bir məqsəd idi. Gec-tez rus axını, rus mühacirliyi tapdağı olub məhv olmağımızı bilirdik. İngiltərə isə bizi öz faydası üçün tutmaq məcburiyyətində olacaqdır,. Bunun mühacir kimi ölkəni hərc-mərc edən məsələsi yoxdur. İngilislər bizdən faydalanmaq istədiyi kimi biz də onlardan faydalanacağıq, ... Biz ... bir millətlik, yaşamaq istərik, ... yəni vətənimizin tərəqqisi yolunda çalışacağıq. Bizim bütün məqsəd və amalımız Azərbaycanımızdır. Bu yolda kim bizi tutarsa, biz də ona rəğbət və meyl göstərərək.”¹¹¹

¹¹¹ Çəmənəzəminli Yusif Vəzir. Əsərləri. Üç cild. III cild. Bakı, “AVRASİYA PRESS”, 2005, səh. 262-263.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti cəmi iyirmi üç ay yaşasa da, onun mətbuatın fəaliyyəti üçün yaratdığı demokratik mühit, bərabər paritetlər, hər kəsin məfkurə və özünüifadə azadlığının təmin edilməsi təcrübəsi tarixdə gözəl nümunə kimi qalmış, bu gün də uğurla istifadə olunan və beynəlxalq praktika ilə səsleşən məktəbə çevrilmişdir.

3.3. Sovetlər dövründə milli KİV-lər üçün qapalı mövzu

Medaia tədqiqatçılarının şərti olaraq **üçüncü dövr** adlandırdıqları bu dövr 1920-1985-ci illəri, yəni Azərbaycan Demokratik Respublikasının Rusiya tərəfindən yenidən işğal edilərək Sovet İttifaqının tərkibinə daxil edildiyi vaxtdan (28 aprel 1920-ci il) ölkənin həyatında başlanan aşkarlıq və yenidənqurma epoxasına (1985-ci il) qədər olan bir dövrü əhatə edir. Bu dövr Sovet hökumətinin qurulması, təşəkkül tapması, yeni dövlətin formalaşması, bu dövlətin yeni xarici siyasətinin həyata keçirilməsi, həmçinin bütün bu proseslərin fəal iştirakçısı olan sovet mətbuatının yaranması və inkişafı, eyni zamanda kommunist partiyası senzurasının tam hökmranlığı dövrü kimi xarakterizə olunur.

Sovet hökumətinin ilk illərində ölkədə 1000-ə qədər qəzet və 753 jurnal nəşr edilirdi.¹¹² Artıq 1934-cü ildə Sovet İttifaqında 8850 qəzet, 1762 jurnal, 74 radiostansiya, 1200 radio qovşağı fəaliyyət göstərirdi.¹¹³ O cümlədən, Azərbaycanda 1928-1930-cu illərdə 12 yeni qəzet, 1930-cu ildən 1933-cü ilədək isə 71

¹¹² Ворошилов В.В. Журналистика. Учебник. 4-е издание. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2002, стр. 41.

¹¹³ Yənə orada, səh. 56.

qəzet çıxmağa başlayır. 1934-cü ildə çoxтиражlı qəzetlər də daxil olmaqla, respublikada nəşr olunan qəzetlərin sayı 196-ya, jurnalların sayı isə 30-a çatır.¹¹⁴ “Kommunist”, “Bakinski raboçi”, “Vıška”, “Gənc işçi”, “Molodoy raboçi”, “Ədəbiyyat və incəsənət” və s. mətbuat orqanları kommunist ideologiyasını təbliğ etməklə yanaşı, həyatımızın bütün sahələrini öz səhifələrində işıqlandırır.

Birpartiyalı sistemdə yeni siyasi quruluşun üstünlüklərinin izah olunması jurnalist fəaliyyətinin əsas vəzifəsi kimi müəyyən edilmişdi. Dövri mətbuat sovet jurnalistikasının daxili və xarici qanunauyğunluqlarına söykənərək və sərəncamında olan imkan və alətlərdən istifadə edərək (marksizm-leninizm ideologiyası çərçivəsində), məzmun etibarlı ilə cəmiyyətin həyatında bolşevik partiyasının əvəzəlməz rolunu, Sovet İttifaqının xarici siyasətinin “humanistliyini”, xarici ölkələrlə “isti” qarşılıqlı əlaqələrini vəsf edirdi. Xarici siyasətin əsasını və bunun da məntiqi nəticəsi kimi, beynəlxalq həyat və beynəlxalq münasibətlər probleminin mətbuatda işıqlandırılmasının qayəsini “ideya düşməni”nin mövcud olması və ona qarşı mübarizə aparılmasının vacibliyi təşkil edirdi. Bu tendensiya sovet mətbuatının yarandığı ilk günlərdən başlayaraq bütün dövrlərdə, o cümlədən repressiya, İkinci Dünya

¹¹⁴ Hüseynov Ş. Mətbuatımızın ilk addımları. ADU elmi əsərlərin “Jurnalistika” seriyası. Bakı, 1971, № 3, səh.31.

müharibəsi və “soyuq müharibə” illərində, hətta 80-ci illərin ortalarına qədər yaşarlı olmuşdur. Bu dövrdə həm mərkəzi KİV-də, həm də müttəfiq respublikaların kütləvi informasiya vasitələrində Sovet İttifaqının və Kommunist Partiyasının xarici ölkələrlə qarşılıqlı əlaqələrinin işıqlandırılması üçün böyük həcmdə informasiyadan istifadə olunur və jurnalistika bu sahədə “əlin-dən gələnə əsirgəmirdi.

Bu tendensiya sovet mətbuatının yarandığı ilk günlərdən başlayaraq bütün dövrlərdə, o cümlədən “kollektivləşməyə qarşı çıxanlara”, “qolçomaqlara”, “xalq düşmənlərinə” qarşı mübarizə, repressiya, İkinci Dünya müharibəsi və “soyuq müharibə” illərində, hətta 80-ci illərin ortalarına qədər yaşarlı olmuşdur. Bu dövrdə həm mərkəzi, həm də müttəfiq respublikaların kütləvi informasiya vasitələrində Sovet İttifaqının və Kommunist Partiyasının xarici ölkələrlə qarşılıqlı əlaqələrinin (əsasən dost sosialist ölkələri ilə) işıqlandırılması üçün böyükhəcmli informasiyalardan istifadə olunurdu və sovet jurnalistikası bu sahədə “əлиндən gələnə əsirgəmirdi”.

Bu “mütəşəkillik”, mətbuatın bir mərkəzdən “dəmir əllərlə” idarə olunması II Dünya müharibəsi illərində özünü daha qabarıq şəkildə büruzə verir. Müharibə informasiyasının ciddi nəzarətdə saxlanılması məqsədi ilə müharibə başlayandan iki gün sonra Sovet Məlumat Bürosu (“Sovinformbüro”) təşkil edilir.

Hərbi jurnalistikanın çəkisi artır, milli mətbuata hərbi əməliyyatlar barədə rəsmi informasiyanın hazırlanması və yayılması qadağan edilir. Onlar yalnız “Sovinformbüro”nun materiallarından istifadə edə bilərdilər.

İttifaq, həmçinin onun tərkib hissələri olan milli respublikaların jurnalistikasında nəzərəçarpan dəyişikliklər baş verir. Mərkəzi qəzetlərin sayı iki dəfə azaldılır, respublika və rayon qəzetlərinin həcmində və dövriliyində dəyişikliklər edilir, milli respublikalarda gənclər mətbuatı ləğv edilir. Əvəzində isə, milli dillərdə cəbhə qəzetlərinin yaradılmasına başlanılır. Bəzi tədqiqatçılar bunu müttəfiq respublikalardan orduya çağırılan şəxslərin rus dilini yaxşı bilmədikləri ilə izah edirlər.

“Hücum”, “İrəli”, “Vətən uğrunda”, “Vətən eşqi”, “Vətən yolunda”, «Fəhlə Kəndli Qızıl Ordusu döyüşçüsü” və s. kimi cəbhə qəzetləri əsasən ədəbi-bədii janrlarda materiallar çap edərək əsgərlərin döyüş-kənlilik ruhunun yüksəldilməsində böyük rol oynayıblar.

İkinci dünya müharibəsində jurnalistlərin çoxunun öz ölkələrinin hərbi söylərinə böyük töhfələr verdiyi hamıya yaxşı məlumdur. Azərbaycanın da tərkibinə daxil olduğu sovet jurnalistikasının görkəmli nümayəndələri Konstantin Simonovun, İlya Erenburqun publikasiyaları, nadir, ecazkar və təsiredici səsə malik diktör Yuri Borisoviç Levitanın (Yudka Berko-

viç Levitan) radio çağırışları əsgərlərin döyüşkənlik ruhunun qaldırılmasında misilsiz rol oynayırdı.

Azərbaycan radiosunun təkcə xəbərlər və dramatik verilişləri deyil, həm də insanları mənəvi cəhətdən gücləndirən proqramlarının da bu sahədə xidməti olduqca böyük idi. Cəbhə xəttində Azərbaycan əsgərləri ilə tez-tez görüşlər keçirən Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Məmməd Rahim, Mirzə İbrahimov, Mehdi Hüseyn, Əli Vəliyev, Mir Cəlal Paşayev və başqalarının cəbhə xəttində əsgərlərlə keçirdikləri görüşlər, o cümlədən, mətbuatda çıxışları insanlarda vətənpərvərlik və milli hisslərin inkişafına güclü təkan verirdi.

1941-ci il avqustun 18-dən müntəzəm olaraq "Bakının səsi" çağırışı altında dünya efirinə yayımlanan radio təbliğatına Məmməd Səid Ordubadi, Mikayıl Rəfili, Cəfər Xəndan, Qulam Məmmədli, Adil Əfəndiyev, Lətif Kərimov, Mübariz Əlizadə, Ələsgər Məmmədov, Abbas Gülməmmədov, Cəfər Hacıyev, Hüseyn Məcnunbəyov, Cabbar Cabbarov, Fəzil Babayev, Məna Bayramova, Şərif Vəliyev və digər yaradıcı adamların verdikləri töhfələr də xüsusi əhəmiyyətə malik idi. Yuxarıda adlarını çəkdiyimiz yazıçı və şairlərin, tanınmış jurnalistlərin və elm adamlarının kütləvi informasiya vasitələrində çıxışları bütün parametrlərinə görə (content, daimi və stabil auditoriya, konkret yayım vaxtı, dərc olunma və efir tezliyi, materialların ümumi sayına, dərcinə və yayım vaxtına görə nisbəti, müəlliflərin tərkibi və s.) müharibə jurnalistikasının

gözəl nümunələri kimi qiymətləndirilə bilər. Təəssüf ki, biz bu fikirləri Ermənistan-Azərbaycan müharibələri, Ermənistan Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi dövrünün jurnalistikası haqqında qətiyyətlə deyə bilmirik.

Beləliklə, II Dünya müharibəsi illərində Sovet KİV sistemində hərbi mətbuatın çəkisi artmış. Azərbaycan müharibə jurnalistikası isə özünün inkişaf mərhələlərindən birini yaşamışdır.

1985-ci ildə cəmiyyətin həyatında başlayan siyasi aşkarlıq mühiti və SSRİ-nin tədricən süqutu (1991-ci il) prosesi amirlik sisteminin yeritdiyi totalitar siyasətin nəticələrinin açıq şəkildə ifşa olunmasına, o dövrün kütləvi informasiya vasitələrinin xarakteristikasının obyektiv şəkildə müəyyən edilməsinə şərait yaradır. Bu dövr aşkarlıq, yenidənqurma və demokratiya şüarlarının qəzet və jurnalların, radio və televiziyanın fəaliyyətinə təsir dövrü kimi xarakterizə olunur. Çap olunan materialların, radio və televiziya verilişlərinin məzmun və formalarında yeniliklər, Almatı, Tbilisi, Bakı hadisələrini, regiondakı və dünyadakı münaqişə situasiyalarını, həmçinin xarici siyasət və beynəlxalq əlaqələri əks etdirən publikasiyalarda mövqe müxtəliflikləri özünü açıq şəkildə büruzə verirdi. KİV söz azadlığının, plüralizmin əsas realizə vasitəsinə çevrilirdi.

Bu dövrdə KİV-lə bağlı vəziyyət köklü şəkildə dəyişir. “Dövlətin və kommunist partiyasının monopolo-

liyasında olan mətbuat öz sahibinin mütləq diqtəsindən imtina prosesini yaşayır. Bu, ... o cümlədən Azərbaycanın “Молодежь Азербайджана”, “Коммунист” kimi nəşrlərin tematikasında özünü göstərir. ... Qeyri-formal təşkilatların yaranması ilə SSRİ-nin milli müstəqilliyə can atan bütün respublikalarında onların qəzetləri, jurnal tipli nəşrləri meydana gəlir. ... Mətbuat üzərində 70 il öz monopoliyasını saxlayan sovet sisteminin dağılması ehtimalını duyan qüvvələr və onların sivil dünya praktikasına söykənəcək KİV sistemi yaratmaq təşəbbüslərinin gerçəkləşməsi”¹¹⁵ prosesi baş verir. Beləliklə, Sovet İttifaqının dağılması SSRİ-də, İttifaqın tərkibində olan bütün müttəfiq respublikalarda, o cümlədən də Azərbaycanda yeni jurnalistikaya keçidi labüd edir.

¹¹⁵ Məmmədli C.Ə. Jurnalistikanın müasir inkişaf meyilləri. Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 2006, səh. 40.

3.4.Müstəqillik illərini qabaqlayan müharibə jurnalistikası

Bu dövr 1991- ci ildən bu günümüzə qədər olan müddəti əhatə edir. Azərbaycan öz müstəqilliyini yenedən bərpa etdikdən sonra respublikada yeni qəzet və jurnallar çap olunmağa başlayır. Bu nəşrlər özünün yeniləşmə və dirçəliş cizgiləri ilə əvvəlki nəşrlərdən kəskin şəkildə fərqlənirlər. İnformasiya məkanının genişlənməsi jurnalistikanın növlərində və məzmununda yeni tendensiyaların, nəşrlərin və radioteleviziya kanallarının yeni tiplərinin yaranmasına səbəb olur.

“Kommunist”, “Молодежь Азербайджана”, “Elm” və “Odlar yurdu” qəzetləri orqanı olduqları təşkilatların göstərişlərindən cəsarətlə imtina edirlər. Hətta “Kommunist” qəzeti öz adından belə imtina edərək “Xalq qəzeti” adı ilə çıxmağa başlayır. “Azadlıq”, “Meydan”, “Azərbaycan”, “Aydınlıq”, “Səhər”, “Gənclik”, “Xəzər” kimi azadfikirli qəzet və jurnallar çap olunmağa başlayır. “Ayna” (“Зеркало”) ilk müstəqil qəzet kimi ölkəmizdə yeni jurnalistikanın əsasını qoymuşdur.

Bu gün “Azərbaycan”, “Xalq qəzeti”, “525-ci qəzet”, “Ekspress”, “Şərq” və s. qəzetlər KİV-in Qərb standartlarını və modelini fəaliyyətlərinin əsas ori-

yentiri kimi qəbul edərək, cəmiyyətdəki funksiyalarını sivil qaydada yerinə yetirir və öz ətraflarında böyük sayda oxucu kütləsi toplaya bilirlər.

Müstəqillik illərində müasir KİV sisteminin aparıcı qolunu təşkil edən müstəqil radio və televiziya kanalları yaranmışdır. AzTV zamanın tələbinə uyğun olaraq fəaliyyətinin keyfiyyətə yeni mərhələsinə qədəm qoymuşdur. ANS (1991-ci il), “Spase” (1997-ci il), “Lider” (2000-ci il), “Azad Azərbaycan” (2002-ci il), “İctimai televiziya” və s. radio və televiziya kanalları geniş informasiya məkanında öz yerlərini möhkəmləndirməyə nail olmuşlar. Onların peyk vasitəsilə yayımı öyrənilən problemin bütün dünyada daha geniş auditoriyaya çatdırılmasına şərait yaradır.

Bu dövr həmçinin intersosial problemlərin işıqlandırılmasında, beynəlxalq mövzuda vacib materialların təcili işlənilib hazırlanması və real vaxt rejimində dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında müəyyən üstünlüklərə malik olan müstəqil informasiya agentliklərinin, internet informasiya portallarının yaranması və strukturlaşması dövrü kimi xarakterizə olunur. Bu gün dünyanın bir sıra böyük agentlikləri ilə informasiya mübadiləsi aparan “Turan” (1990-cı il), “ANS-Press” (1991-ci il, 2016-cı il iyun ayının 18-də fəaliyyəti dayandırılmışdır), “Assa İrada” (1991-ci il), “Şərq” (1994-cü il), “Olaylar” (1995-ci il), “Trend” (1995-ci il), “Eks-klüziv” (1995-ci il), “Azərpress” (1997-ci il),

“Azadinform” (1998-ci il) və s. kimi agentliklər məhz müstəqillik illərində fəaliyyətə başlamışlar.

Azəri-Press Agentliyi (APA, 2004-cü il), “Day. Az” (...), və digər internet saytları milli şəbəkə KİV-inin uğurlu nümunələri kimi fəaliyyət göstərirlər. Bu layihələr özündə gündəlik qəzet, analitik jurnal və informasiya agentlikləri funksiyalarını birləşdirir, beynəlxalq miqyaslı informasiyaların hazırlanmasını, onların ictimaiyyətə operativ surətdə və gündəlik çatdırılmasını təmin edirlər. Beynəlxalq problematikaya aid orijinal publisistik materiallar aparıcı yerli və xarici politoloqların, diplomatların şərhlərinə, müstəqil müəllif qiymətləndirmələrinə əsaslanır. Bu cür yanaşma beynəlxalq həyat məsələlərinin, geosiyasi problemlərin istifadəçi tərəfindən hərtərəfli mənimsənilməsinə, həmçinin hadisələrin xroniki inkişafını izləməyə və sonrakı inkişafının proqnozlaşdırılmasına şərait yaradır.

Bütün bunlarla yanaşı, respublikanın aparıcı informasiya agentliyi, yerli və xarici KİV-lər üçün yeganə rəsmi dövlət informasiya mənbəyi olan AzərTAc - Azərbaycan Dövlət Teleqraf Agentliyinin yaranmasının və fəaliyyətinin tarixi aspektən öyrənilməsi transnasional problemlərin işıqlandırılması sahəsində yeni agentliklərin işlərinin səmərəliliyinin artırılması baxımından müəyyən nəzəri və praktik əhəmiyyət kəsb edir.

AzərTAc 1920-ci il martın 1-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən yaradılmışdır. Həmin il mart ayının 2-də AzərTAc imzası ilə ilk məlumatlar

«Azərbaycan» qəzetində işıq üzü görür və agentliyin xəbər bülletenləri hər gün iki dildə: Azərbaycan və rus dillərində çap edilirdi. Sovet hakimiyyəti illərində AzQafROSTA, AzərTA, ZaqTA kimi müxtəlif adlarla və ümumən dövlət informasiya agentliyinin bir qolu kimi fəaliyyət göstərən AzərTAc sovet informasiya agentlikləri arasında əsas yerlərdən birini tuturdu.

İkinci Dünya müharibəsi dövründə (1941-1945-ci illər) təbliğat funksiyasına görə, AzərTA ölkənin qabaqcıl informasiya kanallarından birinə çevrilmişdi. Agentlik çapa ön cəbhədən reportajlar hazırlayırdı.

Müharibədən sonrakı illərdə iqtisadi, ictimai-siyasi, mədəni həyatdakı nailiyyətləri yenidən AzərTA-nın materiallarının əsas mövzusunun təşkil edir. İctimai-siyasi həyatdan bəhs edən informasiyalar SİTA vasitəsilə İttifaq və xarici ölkə mətbuatına çatdırılır. 1972-ci ildə yuxarıların göstərişi əsasında Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin qərarı ilə AzərTA-nın adı növbəti dəfə dəyişdirilərək Azərbaycan İnformasiya Agentliyi – Azərinform adlandırılır. Azərbaycan yenidən özünün dövlət müstəqilliyini elan etdikdən sonra, 1992-ci il dekabrın 18-də Azərinformun tarixi adı bərpa olunur və o, Azərbaycan Teleqraf Agentliyi – AzərTAc, 1995-ci il martın 3-də Nazirlər Kabineti yanında Dövlət Teleqraf Agentliyi, 2000-ci il yanvarın 17-də isə Azərbaycan Dövlət Teleqraf Agentliyi adlandırılır. Azər-TAc-a dövlət informasiya orqanı statusu verilir və agentlik öz fəaliyyətinin yeni bir

dönəminə qədəm qoyur. Bir sıra xarici dövlətlərdə ilk müxbir məntəqələrinin yaradılması AzərTAc-ın fəaliyyətinin səviyyəsini xeyli yüksəldir. Son illərdə agentliyin hazırladığı informasiyanın həcmi 10 dəfəyədək artmışdır. Hər gün təxminən 400 min işarə həcmində xəbər, 30-40 fotoinformasiya hazırlanır və xaricdə geniş yayılır.¹¹⁶ AzərTAc rəsmi dövlət xəbərləri ilə yanaşı, ictimai-siyasi, iqtisadi mövzularda, elm, təhsil, mədəniyyət, səhiyyə, idman, ətraf mühit və s. haqqında fasiləsiz olaraq bütün sutka ərzində Azərbaycan, rus və ingilis dillərində dəqiq və operativ informasiya buraxır. AzərTAc dünyanın 20-dən çox aparıcı informasiya agentlikləri ilə əməkdaşlıq haqqında sazişlər imzalamışdır və bir çox milli informasiya agentlikləri assosiasiyalarının üzvüdür.

Müstəqilliyin yenidən əldə edilməsi geosiyasət, beynəlxalq münasibətlər, xarici ölkələrlə və beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələr mövzusunun KİV tərəfindən öyrənilməsinin və işıqlandırılmasının coğrafiyasını xeyli genişləndirmiş, bu da öz növbəsində sözügedən istiqamətdə KİV-in qarşısında duran vəzifə və düşüncələrin həyata keçirilməsi üçün praktik Azərbaycan jurnalistikasına əlavə stimül vermişdir.

¹¹⁶ http://journalism.bsu.edu.az/az/news/auditoriyadan_reportaj_azrtacdan_azrtaca

Beləliklə, öyrənilən mövzu ilə əlaqədar aparılan araşdırmalar bizə aşağıdakı ümumi nəticələrə gəlməyə əsas verir:

- Çar Rusiyası dövründə mətbuat müstəmləkə sisteminin qorunub saxlanması ideyasına xidmət edir. Milli KİV-lərə, o cümlədən Azərbaycan mətbuatına daxili və xarici siyasət, beynəlxalq mövzuda materiallar hazırlamaq, yaymaq və çap etmək qadağan olunur;
- Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandıqdan sonra milli qəzet və jurnallar azadlıq ideyalarının inkişaf etdirilməsi, müstəqilliyin möhkəmləndirilməsi prosesində fəal iştirak edirlər. Gənc Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, ölkənin ərazi bütövlüyünün qorunub saxlanması, dünya dövlətləri ilə qarşılıqlı sivil əlaqələrin yaradılması, demokratiya və hüriyyətin bərqərar olması ideyalarının təbliği mətbuatın aparıcı mövzusunə çevrilir;
- AXC Rusiya tərəfindən yenidən işğal edilərək Sovet İttifaqının tərkibinə daxil edildikdən sonrakı dövrdə mətbuat yeni siyasi quruluşun “üstünlüklərini”, cəmiyyətin həyatında kommunist partiyasının “əvəzedilməz rolunu”, bu ölkənin xarici siyasətinin “humanistliyini” ciddi-cəhdlə təbliğ edir. Beynəlxalq həyat və beynəlxalq münasibətlər probleminin işıqlandırılma-

sının əsasını “ideya düşməni”nin mövcud olması və ona qarşı mübarizə təşkil edir;

- İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı ilk onillikdə KİV əsasən “sosialist düşərgəsi ölkələrində əldə olunan nailiyyətləri” işıqlandırır. “Soyuq müharibə”, kapitalizm quruluşunun və düşmən hərbi blokun (NATO) tənqidi sovet mətbuatının fəaliyyətinin başlıca istiqamətinə çevrilir;
- 1950-1985-ci illərdə “sülh uğrunda mübarizə” problematikası KİV-in əsas mövzularından birinə çevrilir. Avropada təhlükəsizlik və əməkdaşlıq üzrə Helsinki müşavirəsi, dünya ölkələri arasında sülhün möhkəmləndirilməsi ilə əlaqədar keçirilmiş digər tədbirlər ətrafı işıqlandırılır;
- Yenidənqurma dövründə sovet KİV-lərinin fəaliyyəti Qərb üçün “açıq” xarakter alır. Materialların təqdim olunmasının yeni formaları yaranır, janrların yeni strukturlaşması prosesi gedir. Xarici ölkələrin auditoriyaları ilə yaradılan telekörpülər daha geniş tamaşaçı kütləsini toplaya bilər. Beynəlxalq mövzu dünya ölkələri ilə inteqrasiya prosesi çərçivəsində (sovet ideologiyasına uyğun səslənmək şərti ilə - **İ.M.**) işıqlandırılır.

Ümumilikdə, belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, sovet jurnalistikası, o cümlədən onun tərkib

hissəsi olan Azərbaycan jurnalistikası (Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü istisna olmaqla - **İ.M.**) beynəlxalq hadisələrə neqativ və mürtəcə münasibətdən tutmuş, tam aşkarlığa, dünyanın və cəmiyyətdə gedən proseslərin ümumfəlsəfi mövqedən dərkinə qədər mürəkkəb bir inkişaf yolu keçmişdir.

3.5. Ermənistan Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münafışsının (ilkin faza) milli və mərkəzi mətbuatda işıqlandırılması tendensiyaları

XX əsrin sonlarında sovetlər ittifaqında millətlərarası münasibətlər sahəsində yaranmış və o qədər də ürəkəçan olmayan vəziyyət Kommunist Partiyası tərəfindən tənqidi baxımdan təhlil edilərək, bu sahədə ziddiyyətlərin aradan qaldırılması, situasiyanın sağlamlaşdırılması üçün geniş fəaliyyət proqramı hazırlanır. Ölkədə müttəfiq respublikaların hüquqlarının artırılması, milli siyasətdə yol verilmiş ciddi nöqsanların, bəzi xalqlara münasibətdə haqsızlıqların aradan qaldırılması istiqamətində kurs götürülür. Kommunist Partiyası və hökumət mövcud çoxmillətli dövlətin bərabərhüquqluluq əsasında Sovet Respublikaları İttifaqına çevrilməsi çağırışları ilə çıxış edir. Partiya müttəfiq respublikaların suverenliyinin qəbul edilməsini millətlərarası münasibətlər sisteminin təkmilləşməsinə imkan verən prinsip kimi nəzərdən keçirməyə başlayr. Lakin, partiya və hökumət tərəfindən milli məsələlərlə bağlı irəli sürülən vəzifələrin yerinə yetirilməsi ciddi çətinliklərlə üzləşir. Partiya bunu yerli orqanların (müttəfiq respublikaların aidiyyəti təşkilatlarının) qətiyyətsizliyi, bu kimi situasiyalara hazır olmamaları ilə izah edir. Bizcə, bu fikirlə razılaşmamaq olar. Düşünürük ki, başlıca səbəb yerli orqanların mərkəzi hakimiyyətə inamının olma-

ması ilə bağlı idi. Əvvəlki fəsillərdə bunu sübut edən nümunələrlə rastlaşmışıq. Bu fəsil də daxil olmaqla, son iki fəsildə də bu barədə ətraflı söhbət açacağıq. Kommunist Partiyası həmişə öz uğursuzluqlarına görə sadəcə yerli orqanları tənbeh edir, onları partiyanın “rəhbər göstərişləri”ni yerinə-yetirməməkdə günahlandırır. Ayrı-ayrı xalqlara qarşı isə (o cümlədən, Azərbaycan xalqına - **İ.M.**) ciddi cəza tədbirləri həyata keçirilirdi.

Sov.İKP-nin XXVIII qurultayı bəyan edirdi ki, “... milli məsələ və millətlərarası münasibətlər bəzi hallarda kəskin forma almışdır. Etnik zəmində qanlı toqquşmalar baş vermişdir, çox sayda insan bu toqquşmaların qurbanı olmuşdur. Qaçqınlar meydana gəlmişdir, minlərlə insan öz daimi yaşayış yerini dəyişmiş, dərbədər düşmüş və ağır məşəqqətlər içindədir”.¹¹⁷ (1991-ci ilin əvvəlinə olan məlumata görə, ölkədə 600 mindən çox qaçqın var idi). On milyonlarla insan özünün milli dövlət qurumlarının sərhədlərindən kənarında yaşayırdı, digər milyonlarla insan isə minlərlə başqaları ilə qırılmaz insani tellərlə bağlı idi. Bu sayda insan kütləsini yerindən tərpətmək, bu əlaqələri qırmaq təkcə ölkənin həyatı üçün deyil, bütün dünya üçün kataklizm demək idi. Bir şeyi xatırlatmaq yerinə düşər ki, 1990-1991-ci illərdə Şərqi

¹¹⁷ Материалы XXVIII съезда Коммунистической партии Советского Союза. - М.: Политиздат, 1990. - с.22.

Avropada sosializm düşürgəsinin dağılması ilə başlamış proseslər nəticəsində əmələ gəlmiş humanitar hüquqi və sosial problemlər (məsələn, Kosovo düyünü) hələ də tam həll olunmamışdır.

Çoxmillətli dövlət olan SSRİ-də də o dövrdə sülhün və əmin-amanlığın bərpası üçün tədbirlər çox ləng aparılırdı və yaxud da ümumiyyətlə bu sahədə heç bir iş görülmürdü, milli zəmində toqquşmaların məşətabı isə getdikcə artmaqda idi. Bu cür vəziyyət cəmiyyətdə gedən yeniləşmə prosesinə passiv münasibəti artırır, insanların əhval-ruhiyyəsinə pis təsir göstərir, onlarda dövlətə inamsızlıq hissini gücləndirirdi. Mütəfiq respublikalar özlərinin bərhad vəziyyətdə olan iqtisadi-sosial, humanitar problemlərini təkbəşinə həll etməyə çalışırdılar. Yuxarıların amorf vəziyyətindən yararlanıb özlərinin milli eqoist istəklərinə nail olmağa çalışan xalqlar da var idi.

Əks siyasi sistemin politoloq və sovetoloqları SSRİ-də zaman-zaman özünü qabarıq şəkildə büruzə verən milli məsələləri və millətlərarası münasibətlərdəki ziddiyyətləri daim diqqət mərkəzində saxlayırdılar. Sovet mütəxəssisləri əvvəllər onların əsərlərini açıq düşmənçilik xarakteri daşıyan, Sov.İKP-nin milli siyasətinin mahiyyətini təhrif edən, ölkədə gedən demoqrafik proseslərin məğzini yanlış izah edən və tarixi saxtalaşdıran sənədlər adlandırırdılar. Sovet mətbuatı buna müvafiq əkstəbliqatla cavab verməyə çalışsa da, bu publikasiyaların ölkədə stabilliyi pozmaq,

onu milli ədavət zəminində parçalamaq qabiliyyətini tam qiymətləndirə bilmirdi.

Qərb sovetoloqlarının cərgəsində ən parlaq sima, ABŞ prezidentinin (1977-1981-ci illər) milli təhlükəsizlik məsələləri üzrə sabiq köməkçisi Zbiqnev Bjezinski hələ 1960-cı illərin əvvəllərində belə bir tezis irəli sürmüşdü ki, SSRİ-ni Amerika Birləşmiş Ştatlarının potensial düşməni kimi iqtisadi cəhətdən zəiflətməklə yanaşı, həm də çoxmillətli dövlət kimi burada yaşayan xalqların milli hisslərinə təsir göstərməklə dağıtmaq mümkündür.¹¹⁸

Bundan təxminən iyirmi il sonra yenə də elə həmin Z.Bjezinski yazırdı: “Sovet İttifaqında siyasi nizam velikorus xalqının dominantlığına əsaslanır və əsas etibarilə zorla qeyri-rus xalqlarının boynuna qoyulmuş sosial razılıqdan və siyasi tabeçilikdən qaynaqlanır. Bu səbəbdən də, əgər Moskvanın idarə etmək imkanı zəifləyərsə, Sovet İttifaqının siyasi xarakteri və hətta ərazi bütövlüyü də sual altında qala bilər. Bu daha vacibdir, ona görə ki, Sovet İttifaqında doqmatik rejimin siyasi tələbləri ilə sistemin iqtisadi ehtiyacları arasındakı ziddiyyətlərin güclənməsindən asılı olaraq, daxili gərginlik də artır... Sovet İttifaqı mövcud siyasi sisteminin totalitar xarakterini qismən də olsa zəiflətmədən, öz cəmiyyətini real olaraq müasirləşdirə

¹¹⁸ Brzezinski Z. and Huntington P. Political Power: USA-USSR. Similarities and Contrasts: Convergence or Evolution. The Viking Press, 1964; Бжезинский З. Великая шахматная доска. М., 1998.

bilərmi? - yəqin ki, növbəti 20 il ərzində sovet gerçəkliyinin əsas sualı bu olacaqdır.”¹¹⁹

Z.Brzezinski bu müddət üçün Sovet İttifaqını silahsız parçalamaq məqsədi ilə Birləşmiş Ştatların bu ölkədə milli münasibətlərin kəskinləşdirilməsi üzrə fəaliyyət proqramını irəli sürür. O, həmin illərdə radio-nun geniş imkanlarını nəzərə alaraq, əsasən bu, eyni zamanda, digər kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə etməklə, sovet müsəlmanlarında dəqiq siyasi özünüdərk hissənin formalaşdırılmasının vacib olduğunu vurğulayır və göstərir ki, yalnız bu yolla islam millətlərinin sovetçəsinə “əridilməsinin” qarşısını almaq, həmçinin qeyri-rus millətlərdə öz müstəqillikləri uğrunda mübarizədə inadkarlıq əzmininin gücləndirilməsi ilə SSRİ-də evolyusion dəyişikliklərə nail olmaq mümkündür.¹²⁰

Biz bu planın ardıcıl olaraq yerinə yetirilməsinin və son nəticədə SSRİ-nin, ümumiyyətlə isə, sosializm düşərgəsinin süqutunun artıq şahidi olmuşuq. Lakin, çoxsaylı etnik tərkibə malik və dünya siyasətində strateji geosiyasi bir regionda yerləşməyimiz və

¹¹⁹Brzezinski Z. Game Plan. A Geostrategic Framework for the Conduct of the US.-Soviet Contast. Boston/New York: The Atlantic Monthly Press, 1986.-P.224.

¹²⁰ Brzezinski Z. Game Plan. A Geostrategic Framework for the Conduct of the US.-Soviet Contast. Boston/New York: TheAtlanticMonthlyPress, 1986.-P.237-238.

yaşamağımız gələcəkdə bu cür situasiyalarda resbuklikamızın və burada yaşayan millətlərin ümumi maraqlarının qorunması naminə KİV-in fəaliyyətinin məqsədyönlü tərzdə tənzimlənməsi və milli münasibətlər sahəsində baş verən proseslərin kütləvi informasiya vasitələrində işıqlandırılması praktikasının kompleks şəkildə araşdırılmasının və elmi təhlilinin xüsusilə vacib olduğu qənaətinəyik. Tədqiqat üçün seçdiyimiz dövrdə həm sahə elmi, həm də jurnalistika mütəxəssisləri belə hesab edirdilər ki, kütləvi informasiya vasitələri “... milli inkişaf və milli münasibətlər məsələləri üzrə daimi fəaliyyət göstərən diskussiya klubu, millətlərin açıq və könüllü birliyinin konkret formalarının axtarışının təsəbbüskarı, çoxmillətli cəmiyyətin bütün qüvvələrinin birləşməsi və onun siyasi, təsərrüfat və mənəvi həyatına yeni ideya və yeni təcrübə ilə təsir vasitəsi olmalıdır”¹²¹ Onlar mətbuatın, başlıca vəzifələrini bunda görür, KİV-i millətlərarası ünsiyyətin təsirli vasitəsi kimi nəzərdən keçirirdilər. Bu vəzifələr ilk növbədə – baş verən proseslərin dialektikasının real əks etdirilməsi, situasiyaların müxtəlifliyinin və mürəkkəbliyinin, cəmiyyətdə baş verən bir çox təzahülərin ziddiyyətliliyinin açılıb göstərilməsindən ibarət idi. Kütləvi informasiya vasitələri ölkədə xalqlar arasındakı

¹²¹Вах: Телевидение в системе межнационального общения: проблемы и решения // Вестник Московского университета. - Серия 10. -1990. - № 3. - с.8.

yeni münasibətlərin elementlərinin praktikada necə möhkəmlənməsi (müttəfiq respublikalar arasında birbaşa müqavilələrin bağlanması) insanların təfəkküründə hansı dəyişikliklərin baş verməsi və s. məsələlərə xüsusi yer ayırmalı idilər.

Həqiqətən də kütləvi informasiya vasitələrinin çoxmillətli əhali ilə qarşılıqlı təsir vasitəsi kimi, yəni geniş oxucu və tamaşaçı auditoriyasına malik sosial-siyasi institut kimi potensial imkanları çox böyükdür. Məsələn, tədqiq olunan dövrdə yalnız Azərbaycanda 5,6 milyon tirajla 150 dən çox respublika, şəhər, rayon və sahə qəzetləri, illik tirajı 33 milyon nüsxə olan jurnal və jurnal tipli nəşrlər çap olunurdu. Radio və televiziyanın gündəlik yayım həcmi 50 saatdan çox idi. Bunlardan əlavə respublikada müxtəlif komitə, cəmiyyət və təşkilatların orqanı olan 52 yeni qəzet və 8 jurnal (onların çoxu alternativ idilər) nəşr olunurdu. Respublikada yalnız abunə ilə yayılan mərkəzi qəzet və jurnalların birdəfəlik tirajı 1,5 milyon nüsxədən artıq idi.

Statistik rəqəmlərdən də görüldüyü kimi, o dövrdə respublikada ictimai şüura böyük “mətbu təsir” imkanları mövcud idi. Bu imkanlar kütləvi informasiya vasitələri tərəfindən necə istifadə olunurdu? Kütləvi informasiya vasitələri millətlərarası həyatın problemsizliyini, insanların beynəlmilətçilik, başqa xalqlara hörmət ruhunda tərbiyə edilməsini təmin etmək məqsədi ilə KİV-dən nə dərəcədə səmərəli istifadə edə bilirdi?

Respublika qəzetlərinin (“Kommunist”, “Бакинский рабочий”, “Azərbaycan gəncləri” və “Молодежь Азербайджана”) 1986-1991-cı illərdə çap olunmuş nömrələrinin kontentanalizi millətlərarası münasibətlər sahəsində gedən proseslərin, tərəflər arasında mətbuat səhifələrində aparılan “müharibələrin” təhlili üçün xeyli empirik material verir.

Kütləvi informasiya vasitələri millətlərarası münasibətlər sahəsində gedən prosesləri kifayət qədər adekvat işıqlandıra bildimi? – sualına dəlillərlə cavab vermək, mətbuatın fəaliyyətini təfərrüatı ilə nəzərdən keçirmək məqsədi ilə Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında baş verən hadisələri aşağıdakı dövrlərə bölməyi məqsədmüvafiq hesab edirik:

1. yanvar 1986-cı il – yanvar 1988-ci il (Dağlıq Qarabağdakı hadisələrə qədərki dövr);
2. yanvar 1988-ci il (hadisələrin başlanğıcı) – iyul 1988-ci il (hadisələr dövrü);
3. iyul 1988-ci il (SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Qərarı) – 1991-ci il (hadisələrin tədricən qaynar məcraya keçdiyi dövr).

Tədqiqatın nəzərdə tutduğumuz bütün istiqamətləri üzrə məqsədlərimizə nail olmaq üçün respublikamızda Azərbaycan və rus dillərində çap olunan qəzetlərin müxtəlif parametrlər üzrə təhlillərini

aparmışdıq. Tədqiqatın *birinci* dövrü (yanvar 1986-cı il – yanvar 1988-ci il) – ölkədə sosial-siyasi həyatın yenidən qurulması konsepsiyasının işlənilib-hazırlanması dövrü kimi xarakterizə olunur. Bu dövrdə təhlil olunan nəşrlər kommunist partiyasının milli münasibətlərin təkmilləşdirilməsi sahəsində fəaliyyətinin:

- a) **vahid** çoxmillətli ittifaq dövlətinin hər vasitə ilə möhkəmləndirilməsi və inkişafı;
- b) **vahid** xalq təsərrüfatı kompleksi çərçivəsində hər bir müttəfiq respublikanın maddi və mənəvi potensialının artırılması;
- c) məzmununa görə sosialist, milli formalarına görə müxtəlif, ruhuna görə beynəlmiləlçi **vahid** mədəniyyəti olan sovet xalqının inkişaf etdirilməsi kimi əsas strateji istiqamətləri üzrə təbliğat işi aparırdılar.

Birinci dövrdə kütləvi informasiya vasitələrinin qarşısında sözügedən sahədə konkret olaraq hansı vəzifələr dururdu? Partiyanın tələbinə uyğun olaraq, respublikada zəhmətkeşlərin beynəlmiləlçilik ruhunda tərbiyə edilməsində mətbuatın strategiyasının əsasını aşağıdakı tematik istiqamətlər təşkil edirdi:

- milli məsələ üzrə marksizm-leninizm nəzəriyyəsinin, Sov.İKP milli siyasətinin mahiyyətinin, məqsəd və vəzifələrinin öyrənilməsi və təbliği;

- milli münasibətlər sahəsində Sovet hakimiyyətinin “tarixi zəfərlərinin”, SSRİ xalqlarının “nailiyyətlərinin”, “inqilabi, döyüş və əmək ənənələrinin”, internasionalizmin təbliği;
- rus dilinin millətlərarası unsiyyət və SSRİ xalqları mədəniyyətlərinin qarşılıqlı zənginləşmə vasitəsi kimi təbliği;
- sovet xalqlarının əməkdaşlığınının və birgə əmək prosesində bir-birlərinə göstərdikləri qarşılıqlı yardımların işıqlandırılması;
- müxtəlif millətlərdən olan əmək adamlarının, onların milli xüsusiyyətləri, sosial-mədəni maraqları və gündəlik praktikada ehtiyacları nəzərə alınmaqla, yaxınlaşmasını və birliyini təmin edən tədbirlərin təbliği;
- respublikada yaşayan xalqların ölkədəki bütün millətlərlə əmək, sosial-peşə və mədəni əlaqələrinin müxtəlif formalarının təbliği;
- Sovet hökumətinin, Sov.İKP-nin “milli siyasətinin nailiyyətlərini” saxtalaşdıranların ifşa edilməsi üzrə əks-təbliğat işinin aparılması;
- “millətçiliyin və millətçilik qalıqlarının mürtəcə mahiyyətinin, siyasi və sosial-mənəvi zərərinin” açılıb göstərilməsi.

Təhlillər göstərir ki, bu istiqamətlər özünün məzmununa görə kütləvi informasiya vasitələrinin cəmiyyətin inkişafının əvvəlki mərhələlərində apardığı fəaliyyətlə üst-üstə düşür, eyni zamanda onlar ölkənin yaşadığı tarixi dövrlə izah olunan yeni səciyyəvi cizgilərə də malikdirlər.

Biz təqdim olunan elmi araşdırmada problematikanın bütövlükdə daha dərindən təhlil edilməsi məqsədi ilə yuxarıda göstərilən istiqamətlərin fərqli cəhətlərinin müəyyən edilməsinin vacibliyini xüsusi qeyd etsək də, bu istiqamətlərin artıq bir sıra elmi əsərlərdə (onların bəziləri barədə yuxarıda məlumat vermişik) əsaslı şəkildə tədqiq olunduğunu nəzərə alaraq, onların təfərrüatı ilə təhlil olunmasını qarşımıza məqsəd qoymamışıq. Bizim məqsədimiz milli münəqişə şəraitində kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyətinin kompleks şəkildə öyrənilməsindən ibarətdir.

Regiondakı hadisələrin, Dağlıq Qarabağ münəqişəsinin köklərinin və səbəblərinin, münəqişənin Azərbaycan və erməni, eyni zamanda mərkəzi kütləvi informasiya vasitələrində işıqlandırılmasının təhlili göstərir ki, mətbuat bu şəraitdə heç də cəmiyyətdəki funksiyasına uyğun olaraq layiq olduğu yüksək mövqeyə qalxa bilməmişdir. Bəzi qəzetlər əksər hallarda hadisələrlə bağlı ictimaiyyətə doğru informasiya vermir, durğunluq dövrü təbliğatının cəbbəxanasından götürdükləri “növbətçi” ifadələrlə, xalqlar arasında dostluğun və birliyin möhkəmlənməsinə ümumi çağırışlarla insanların başı-

nın altına yastıq qoymaq taktikasını seçmişdilər. Bununla bərabər, əhalini çaşdıran, həm müsahibəyə və mikrofona “buraxılan” şəxslərin, həm də jurnalistlərin özlərinin siyasi və peşəkarlıq baxımından yetkin olmadıqlarını nümayiş etdirən materiallar çap edilirdi. Bu cür materiallar və burada yol verilən ciddi məzmun və prinsip qüsurları iki xalq arasında müasibətlərdəki gərginliyin yumşaldılmasına deyil, əksinə, daha da kəskinləşməsinə xidmət edir, bir çox hallarda isə mərkəzi mətbuata inamsızlıq hissini gücləndirirdi.

Azərbaycan və rus dillərində çap olunan nəşrlərin eyni ölçü parametrləri (tezliyi, həcmi, məzmunun kateqoriyası və elementləri, informasiyanın nişanı) və tipi (forma və janrlar) üzrə tədqiqi (kontent-analizi) Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətindəki hadisələrə qədərki dövrdə respublika mətbuatında milli və transmilli ideyaların təbliği sahəsində real vəziyyətin mövzu üzrə dəqiq araşdırılmasına imkan yaradır.

Birinci dövrə aid tədqiqatlar təsdiq edir ki, beynəlmiləçilik mövzusu respublikanın partiya və gənclik mətbuatı üçün kifayət qədər əhəməvidir. “Vahid ailədə”, “SSRİ bizim vətənimizdir”, “Doğma ölkəmiz boyunca”, “Biz beynəlmiləçilərik”, “Xalqların qardaşlıq ailəsində”, “Bütün ölkə tikir”, “Biz Azərbaycandanıq” və s. bu kimi daimi rubrikalar altında müttəfiq respublikalar arasında qarşılıqlı əlaqələr, əməkdaşlıq, nəhəng tikintilərdə azərbaycanlıların iştirakı barədə publikasiyalar çap olunur.

Təhlillər göstərir ki, heç də həmişə publikasiyaların verilməsinin uğurlu formalarından istifadə olunmur, rubrikalar janr baxımından tamamilə bəsit çeşiddə təqdim olunur, beynəlmiləçilik ruhunda tərbiyənin səmərəliliyini yüksəldən mühüm komponentlərdən, məsələn oçerk və reportajlardan isə demək olar ki, çox zəif istifadə olunur. Mücərrəd-nəzəri məqalələr və ya da faktoqrafik materiallar üstünlük təşkil edir ki, bunlar da oxucular tərəfindən olduqca zəif mənimsənilir. Milli həyat və millətlərarası münasibətlər sahəsindəki neqativ hallar barədə kəskin materiallara demək olar ki, rast gəlinmir. Qəzetlərin arxiv dəstlərini vərəqləyərək, belə bir paradoksal (inanılmaz) nəticəyə gəlmək olur ki, planetin “qaynar nöqtəsi” olan Dağlıq Qarabağ uzun müddət Azərbaycan kütləvi informasiya vasitələri üçün, mahiyyət etibarilə, “bağlı zona” olmuşdur.

Demək olmaz ki, milli və transmilli həyat məsələlərinə qəzet səhifələrində kifayət qədər yer ayrılır. Əksinə, bizim fikrimizcə, hətta bəzən bu məsələlərin işıqlandırılmasına diqqətin azaldılması tendensiyası müşahidə olunur, xüsusilə də gənclər mətbuatında bu tendensiya daha çox nəzərə çarpır. Məsələn, “Azərbaycan gəncləri” qəzetində 1987-ci ildə cəmi 59 tematik material çap olunmuşdur və bu 1982-ci ildə çap olunanlardan iki dəfə azdır. “Молодежь Азербайджана” qəzetinin tematik çıxışları əsasən bir “coğrafiyanı” – Bakını əhatə edir. Bu materialların xey-

li hissəsi isə (30 %) yalnız məlumatlandırma funksiyasını yerinə yetirir, yəni faktı təsdiq edir, lakin millətlərarası münasibətləri konkret insan taleləri vasitəsi ilə açmağa cəhd göstərmir.

Bildiyimiz kimi, informasiyalılıq, davamlılıq, informasiya axınının stabilliyi oxucu auditoriyasına ideoloji təsirin mühüm aspektləri hesab olunur. Lakin, təhlillər beynəlmiləlçilik ruhunda tərbiyə tematikası üzrə publikasiyalarda bu parametrlərin özünü lazımı səviyyədə və keyfiyyətdə bürüzə verə bilmədiyini göstərir. Redaksiyaların fəaliyyətində dəqiq strategiyanın olduğu hiss olunmur, jurnalistlərin peşəkarlığı problemin işıqlandırılması istiqamətində irəli sürülən tələblərdən xeyli aşağıdır, problematika üzrə qəzet materiallarının 70 %-i SİTA və Azərinformdan “iqtibas edilmişdir”. Redaksiyalarda, nadir istisnalar olmaqla, milli problematika üzrə ixtisaslaşmış jurnalistlər tapmaq çox çətinidir. Sanki, bu problemlər o qədər sadə və mənasızdır ki, onların dərindən təhlil edilməsinə və ya da ətraflı öyrənilməsinə ehtiyac yoxdur.

Millətlərarası münasibətlərin kəskinləşməsi və bu müstəvidə milli qarşıdurmalar ölkədə gedən aşkarlıq və yenidənqurma şəraitində baş verirdi və artıq bəzi ittifaq və region kütləvi informasiya vasitələri bu hadisələrin işıqlandırılmasında fəal mövqe və peşəkarlıq nümayiş etdirirdilər. Beynəlmiləlçilik hissələrindən söz gedən materiallarda müttəfiq respublikaların qarşılıqlı iqtisadi əlaqələri birtərəfli işıqlandırılırdı,

“meydança sahibi” olan qəzet öz respublikasının töhfəsini “qiymətləndirir”, başqalarının adını çəkməyi belə unudurdu. Beləliklə, milli və beynəlmiləlin işıqlandırılmasında balanslaşdırma və qarşılıqlı tamamlama aspekti pozulurdu. Azərbaycan KİV-lərinin redaksiya siyasətlərindəki və fəaliyyətlərindəki “çatışmazlıqlar” isə göz qabağında idi.

Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti və onun ətrafında baş verən hadisələrlə əlaqədar Azərbaycan kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyətində yeni mərhələ başlayır. Bu mərhələdə millətlərarası münasibətlər problemlərinə həsr olunmuş materialların həcmi və kəmiyyəti kəskin şəkildə artır. Lakin, bu materialların təhlilinə keçməzdən əvvəl, bu hadisələrin köklərinə qısa bir tarixi ekskurs etməyi məqsədəuyğun hesab edirik.

Dağlıq Qarabağ hadisələrinə qədər neçə on illər idi ki, Ermənistanın yaradıcı ziyalılarının, partiya və dövlət xadimlərinin böyük bir hissəsi tərəfindən **“Qarabağ məsələsi”** adlandırılan problem süni şəkildə yaradılır və şişirdilirdi. Millətçilik mülahizələri erməni jurnalistikasında, ədəbiyyatında və kinematoqrafiyasında əvvəllər olduğu kimi, hadisələrin gedişi dövründə də “sanballı” yer tuturdu. S.Kaputikyanın “Karvanlar hələ yol gedir”, “Xəritənin və qəlbin meridianları”, M.Şaginyanın “Tarixdə mühüm tarix”, B.Ulubabyanın “Albaniya”, “Aqvank” və “Aran” toponimləri haqqında”, S.Ayvazyanın “Erməni taleyi”, V.Petrosyanın “Erməni

eskizləri”, G.Eminin “Ermənistan haqqında yeddi mahnı”, Z.Balayanın “Ocaq” və s. çoxsaylı əsərlərdə¹²² erməni xalqının “müstəsnalığı” və qonşu gürcü və azərbaycan xalqlarından “intellektual üstünlükləri” ardıcılıqla və məqsədyönlü şəkildə təbliğ olunur, “dənizdən dənizə uzanan” “Böyük Ermənistan” ideyası və onun masşabları “əsaslandırılırdı”. Beləliklə, Ermənistanın Azərbaycana və Gürcüstana ərazi iddialarının və de-“tarixi erməni torpaqları” olan Dağlıq Qarabağın, Naxçıvanın və Cavaxetiyanın Ermənistana qaytarılmasının “qanuniliyi” artıq xeyli vaxt idi ki, geniş oxucu auditoriyasına, xüsusilə də erməni gəncliyinə “peyvənd edilirdi”. Təəssüf ki, ermənilər bu səpkidən olan qəzet-jurnal materiallarını, kitabları və digər təbliğat məhsullarını mərkəzi nəşrlərdə çap etdirməyə çalışır və əksər hallarda buna nail olurdular.

Azərbaycanda nəşr olunan “Kommunist”, “Бакинский рабочий”, “Azərbaycan gəncləri”, “Молодежь Азербайджана” qəzetlərinin, Ermənistanda çıxan “Коммунист” (rus dilində) qəzetinin¹²³ və mərkəzi mətbuatın - xüsusi olaraq “Правда” və “Известия” qəzetlərinin sözügedən problematika üzrə tədqiqi aşağıdakı tendensiyaları aşkar edir:

¹²²Bu əsərlərin çoxu Moskvada nəşr olunmuşdur.

¹²³ “Коммунист” (rus dilində) qəzeti Ermənistan КР МК-nın orqanıdır. 1990-cı ilin avqust ayından Голос Армении” adı ilə çap olunur.

- Azərbaycan KİV-lərinin mövqeyi bütün aspektlər üzrə konstitusiyanın müvafiq müddəaları, sovet qanunvericiliyinin normaları, münaqişənin səbəb və vəziyyətinə verilən rəsmi qiymətləndirmə ilə üst-üstə düşür;
- erməni mətbuatının mövqeyinin rəsmi mövqe ilə, yəni dövrün qanunvericiliyi ilə, insanların ictimai həyatın müxtəlif səviyyələrində qarşılıqlı münasibətlərinin təsbit edilmiş hüquqi normaları ilə ziddiyyət təşkil etməsi göz qabağındadır. Bu mövqe guya bir növ yeni, daha təkmlil - Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin mütləq Ermənistanın tərkibinə daxil edilməsini nəzərdə tutan inzibati-siyasi sistemə istiqamətlənmişdir;
- mərkəzi mətbuat erməni mətbuatının mövqeyinə yaxın mövqe nümayiş etdirir, lakin burada zahiri bir obyektivlik görüntüsü saxlanılır. Mərkəzi mətbuatda Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin mövcud siyasi-inzibati sistemdə Konstitusiyanın maddələrinə uyğun fəaliyyət göstərmiş göstərməməsi barədə aydın və dəqiq mülahizə tapmaq çox çətinidir.

Fikrimizi əsaslandırmaq və mövqeləri müqayisə etmək məqsədi ilə bəzi problemləri və onların kütləvi informasiya vasitələri tərəfindən qiymətləndirilməsini

nəzərdən keçirməyi məqsəduyğun hesab edirik. Məzmununa görə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinə aid qəzet materiallarının aşağıdakı təsnifatını vermək olar:

1. sosial-iqtisadi;
2. milli-mədəni;
3. ideoloji;
4. inzibati-siyasi;
5. hüquqi.

Birinci qrupa (sosial-iqtisadi) aid olan KİV materiallarının təhlilinə əsasən rəsmi qəbul olunmuş vəziyyət aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir: vilayətdə yaşayan əhəlinin sosial-iqtisadi vəziyyəti ölkənin bir çox regionu üçün xarakterik olan vəziyyətdən yaxşı olmasa da, bütövlükdə Azərbaycan və Ermənistan üzrə vəziyyətdən pis deyil, daha az kritikdir.

Azərbaycan mətbuatının mövqeyi: durğunluq dövrü ölkənin hər yerində olduğu kimi, Dağlıq Qarabağın sosial-iqtisadi vəziyyətinə də neqativ təsir göstərmişdir, lakin bu təsir Azərbaycanın digər rayonları ilə müqayisədə o qədər də çox deyil, əksinə azdır.

Ermənistan mətbuatının mövqeyi: Bakının qərəzli millətçi siyasəti nəticəsində Dağlıq Qarabağın sosial-iqtisadi vəziyyəti Azərbaycanın digər rayonlarından kəskin şəkildə geri qalır.

Mərkəzi mətbuatın nümayiş etdirdiyi tendensiya: Mərkəzi mətbuat Azərbaycanın digər rayonları və

SSRİ-nin bəzi bölgələri, o cümlədən Ermənistanla müqayisədə Dağlıq Qarabağda həyat səviyyəsinin daha yaxşı olması barədə susur.

Milli-mədəni sferada faktiki vəziyyət: Dağlıq Qarabağın mədəniyyət və təhsil sahəsində Ermənistanla geniş əməkdaşlıq əlaqələri var, ancaq bu əməkdaşlıq İttifaq miqyasında mövcud olan inzibati-amiranə idarəçilik sisteminin ümumi hökmranlığı ilə izah olunan nöqsanlardan da xali deyildir.

Azərbaycan mətbuatının mövqeyi: Dağlıq Qarabağın Ermənistanla kifayət qədər mədəni əlaqələri var.

Ermənistan mətbuatının mövqeyi: Dağlıq Qarabağda milli erməni mədəniyyəti inkar edilir və sıxışdırılır, Ermənistanla mədəni əlaqələrə maneçilik törədilir.

Mərkəzi mətbuatın nümayiş etdirdiyi tendensiya: Azərbaycanın əvvəlki rəhbərlərinin apardıqları səhv siyasətin nəticəsi olaraq Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin erməni əhalisinin mədəni müstəqilliyi qənaətbəxş səviyyədə deyil.

İdeoloji sferada faktiki vəziyyət: sinfi və ümumxalq ideyası ilə müqayisədə milli birlik və milli maraq ideyasına yenidən üstünlük verilir, proletar beynəlmilətçiliyinin və sovet sosialist millətlərinin inteqrasiyası ideyasına olan ehtiyac yaddan çıxarılır.

Azərbaycan mətbuatının mövqeyi: Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin erməni əhalisinin bir hissəsi qatı millətçilik ideologiyasına, “Böyük Ermənis-

tan”ın reanimasiyası mürtəcə ideyasına (erməni xəstəliyi) yoluxmuşdur.

Ermənistan mətbuatının mövqeyi: “Qarabağ hərəkatı” cəmiyyətin demokratikləşməsi, yenidənqurma və aşkarlıq prosesinin inkişafının, Lenin milli siyasətinin ardıcıl olaraq həyata keçirilməsinin nəticəsi və sübutudur.

Mərkəzi mətbuatın nümayiş etdirdiyi tendensiya: hərəkatın ideoloji müxtəlifliyi, çoxmillətli sovet cəmiyyətinin gələcəkdə daha da təkmilləşdirilməsi ideyası ilə millətçilik təzahürlərinin birgə mövcudluğu.

İzibati-siyasi sferada faktiki vəziyyət: yuxarı rəhbər orqanlara itaətsizlik.

Azərbaycan mətbuatının mövqeyi: yuxarı rəhbər orqanlara heç nə ilə bəraət qazandırılması mümkün olmayan itaətsizlik.

Ermənistan mətbuatının mövqeyi: inzibati-siyasi sistemin qeyri-təkmilliyi ilə izah olunan itaətsizlik.

Mərkəzi mətbuatın nümayiş etdirdiyi tendensiya: sükut.

Hüquqi sferada faktiki vəziyyət: SSRİ və Azərbaycan SSR konstitusiyalarının müdəalarının pozulması.

Azərbaycan mətbuatının mövqeyi: konstitusiya müdəalarının pozulması, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti rəhbərliyinin ekspansiv (lat. *expansio* – genişlənmə, yayılma) və qanunazidd hərəkatları.

Ermənistan mətbuatının mövqeyi: millətlərin öz müqəddəratını təyin etmə prinsipindən irəli gələn qanuni tələb.

Mərkəzi mətbuatın nümayiş etdirdiyi tendensiya: Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin konstitusiyaya və faktiki statusları arasındakı ziddiyyət.

Xarakterik haldır ki, tematika üzrə bütün KİV materiallarında problemin həlli yollarını müəyyən etməyə cəhdlər göstərilir. Azərbaycan kütləvi informasiya vasitələri böhrandan çıxış yolunu bütün ölkənin sosial-iqtisadi orqanizminin inkişaf etdirilməsində görür, yəni baş vermiş münaqişənin ölkə üçün universal, ümumi xarakterini etiraf edir.

Ermənistan mətbuatı çıxış yolunu “son məqsəd”ə nail olmaqda, yəni Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Ermənistanla birləşdirilməsində görür. Bütün materiallarda belə bir fikir qırmızı xəttlə keçir ki, Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi yenidənqurmanın, cəmiyyətin demokratişməsinin ən böyük nailiyyəti və gələcək inkişafın mütləq şərti ola bilər. Lakin, istənilən sağlam düşüncəli adamı yenidənqurmanın uğur qazanmasının məhz Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Ermənistanın tərkibində olub-olmamasından asılı olması, eyni zamanda geniş auditoriyanı buna inandırmaq üçün KİV-in xüsusi fəaliyyətinə ehtiyacın olması ideyası məhz gülüş və təəssüf hissindən başqa heç nə doğurmur.

Digər sözlərlə: əgər Azərbaycan mətbuatı dar milli deyil, ümumi maraqları nəzərə alan mövqə tutursa, Ermənistan mətbuatı ümumi demokratik prosesdən öz “məkrli faydasını” qopartmağa çalışır. Azərbaycan mətbuatı DQMV-dəki hansısa xüsusilə kəskin sosial-iqtisadi vəziyyətlə bağlı sübutolunmaz fikirlə razı olmamasına baxmayaraq, muxtar vilayətin inkişafı üçün əlavə vəsaitlərin ayrılması, iki xalq arasında qarşılıqlı inamın bərpa olunması məqsədi ilə burada müvəqqəti xüsusi idarəetmə formasının tətbiqi haqqında qərarları (yolverilməz olsa da) böyük anlama qəbul və təbliğ edir. Mərkəzi mətbuatda münaqişənin əsasən Azərbaycan tərəfindən güzəştlərin edilməsi hesabına həll olunması tendensiyası özünü açıq şəkildə büruzə verir. Bu zaman kritik situasiyada olan istənilən bir xalqın psixoloji vəziyyətinə - ikinci tərəfin maksimum tələblərinin yerinə yetirilməsi ilə bağlı güzəştlərin edilməsinin qeyri-məqbul olması haqqında sadə bir həqiqətə belə yumulur.

Bununla bərabər, mövzu üzrə publikasiyaların təhlili göstərir ki, Dağlıq Qarabağ hadisələrinin başlanğıc mərhələsində, yəni münaqişə ətrafında debatların qızıxdığı bir vaxtda, həm situasiyanın idarə olunması, həm də qəzet səhifələri milli münasibətlər siyasətini işləyib hazırlayan mütəxəssislərin, alimlərin və ya da publisistlərin sərəncamına deyil, əvvəllər bu problemlərlə ümumiyyətlə məşğul olmayan, bolşevizm sousunda (xörək şirəsində) qaynamış əmrəmüntəzir

“siyasi mujiklərin” ixtiyarına verilir. Zənnimizcə, ciddi, obyektiv və vaxtında edilmiş təhlil, qətiyyətli və dəqiq nümayiş etdirilən mövqe münaqişənin kəskinləşməsinin qarşısının alınmasını və bəlkə də həllini tezləşdirə bilərdi.

Apardığımız tədqiqatlar göstərir ki, “Правда”, “Известия” və “Комсомольская правда” qəzetlərində Dağlıq Qarabağ hadisələrinə həsr olunmuş publikasiyaların təxminən 4 %-i millətlərarası münasibətlər problemlərinə bələd olan müəlliflərə məxsusdur. Materialların 80 %-i münaqişənin mahiyyətini və səbəblərini açə bilmir. Qeyri-obyektiv informasiya isə geniş oxucu və tamaşaçı auditoriyasında münaqişə barədə yanlış fikir formalaşdırır, qarşılıqlı inamsızlığa və millətlərarası münasibətlərin getdikcə daha da mürəkkəbləşməsinə və silahlı münaqişələrə doğru aparır.

Jurnalistika ictimaiyyətinə yaxşı məlumdur ki, aşkarlıq 1980-ci illərin ortalarında ölkədə (harada ki, özbaşınalıq həddinə keçməmişdi) gedən yenidənqurma prosesinin əsas alətlərindən birinə çevrilmişdi. O dövrdə biz jurnalistlərin aşkarlığın çatışmazlığından gileylənməyə də haqqımız yox idi. Məsələnin məğzi həqiqəti oxucuya olduğu kimi deyib-deməməyimizdən ibarət idi.

Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında baş verən hadisələrin kütləvi informasiya vasitələrində işıqlandırılması təcrübəsi həyatımızın yan keçilmiş qanun və təzahürlərinin də olduğunu göstərir. Təhlillər həmçinin

həmin dövrdə mətbuatın aşkarlıq çatışmazlığı xəstəliyinə deyil, obyektivlik çatışmazlığı xəstəliyinə tutulduğunu da aşkara çıxarır. Bundan əlavə, təhlillər həm də milli hisslərə həssaslıqla yanaşmaq tələbi ilə millətlərarası münasibətlərə aid münaqişələrin açıq və sərt tonda işıqlandırılması arasında da ziddiyyətlərin olduğunu göstərir. Sırr deyil ki, bəzən hətta doğru, qərəzsiz informasiya da emosiyaları coşdura bilir. Belə olan halda “kəsilmiş”, tam olmayan, yanlış və birtərəfli informasiyanın nələrə gətirib çıxardığını təsəvvür etmək o qədər də çətin deyildir. Biz Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında baş verən hadisələrin kütləvi informasiya vasitələrində işıqlandırılması praktikasında artıq bunun şahidi olmuşuq.

Tədqiqatlar göstərir ki, mətbuat Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında baş verən hadisələri işıqlandırarkən aşağıdakı prinsipə uyğun hərəkət etmişdir: “Dağlıq Qarabağ hadisələri haqqında yazmaq qadağan deyil, lakin yazarkən belə bir prinsipə riayət etmək lazımdır – publikasiyalar DQMV əhalisində, Azərbaycanda və Ermənistanda narazılıq yaratmamalıdır.” Araşdırmalar həmçinin məhdudlaşdırılmış aşkarlığın istifadə etdiyi “yaradıcılıq işi”nin hadisələrin səbəbləri haqqında obyektiv və operativ təhlillərin olmamasını, hadisələrin işıqlandırılmasında gecikmələrin, balanslaşdırılmamış informasiyanın ötürülməsini, fikirlərin şərhində qüsurların və təhriflərin olduğunu ortaya çıxarır. Belə bir şəraitdə, əlbəttə ki, mətbuat millətlərarası münasibət-

lərin təkmilləşdirilməsi faktoru rolunu oynaya bilməz. Əksinə, mətbuat qeyri-stabilləşdirici, destruktiv amil kimi çıxış edir.

Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında baş verən hadisələr problemin “onun ətrafında” söz birləşməsi ilə ifadə etdiyimiz ikinci hissəsi həm siyasi məzmununa, həm də sosial nəticələrinə görə muxtar vilayətin özündə gedən proseslərdən qat-qat genişdir.

“Qarabağ hərəkəti”nin başlanğıc dövründə mətbuatın qarşısında ehtirasları qızıqsıdırmamaq, bu problemə yanaşmanın incəliklərini və təmkinli olmağı unutmamaq şərti qoyulmuşdu. 1988-ci ilin birinci yarısında tematik publikasiyalar az olsa da, mətbuatın “dirijor çubuğu” altında fəaliyyət göstərməsi, müəyyən stereotiplər formalaşdırması və onları “tonqal”dan uzaq olan adamların şüuruna yerləşdirməsi aydın hiss olunurdu. Bu stereotiplərdən aşağıdakılarını xüsusilə fərqləndirmək olar:

Birinci stereotip – Dağlıq Qarabağın sosial-iqtisadi geriliyi. Bütün mərkəzi qəzetlər və erməni mətbuatı münaqişənin başlanğıc mərhələsindən tutmuş və bütün proses boyunca muxtar vilayətin erməni əhalisinin həyat səviyyəsinin acınacaqlı bir vəziyyətdə olduğu barədə fikir formalaşdırırlar. “Ölkədə ən ağır vəziyyət” stereotipi alternativ mülahizələr olmadan, təkidlə ictimai şüura yerləşdirilir. Publikasiyalardan bəzi nümunələrə nəzər salaq: “Ölkə boyu səfərlərimdə mən heç yerdə, Dağlıq Qarabağda olduğu kimi,

baxımsızlıqla, insanların taleyinə etinasızlıqla rastlaşmamışam.”¹²⁴ Başqa bir nümunə: “Mən ölkədə heç yerdə, heç zaman bu regionda bütün sahələrdə olduğu kimi baxımsızlıq görməmişəm.”¹²⁵

Mərkəzi mətbuatda çox nadir hallarda obyektiv fikrə də rast gəlmək olur:

“Sual: “Бакинский рабочий” qəzeti bu yaxınlarda xeyli alimin iştirak etdiyi bir “dəyirmi masa” haqqında böyük material çap etmişdir. Publikasiyanın məğzi DQMV-nin respublikanın vəziyyət ən yaxşı olan rayonlarından biri olduğunu göstərməkdir. Sizin fikrinizcə, bu cür nəticələr birtərəfli münasibətdən irəli gəlmişdir ki?

Cavab: Bu nəticələr dəqiq göstəricilərə əsaslanır. Mənzillə təminatla görə DQMV, deyək ki, Azərbaycan üzrə orta göstəriciləri 1,4 dəfə qabaqlayır. Başqa göstəricilər də var ki, onlara görə vilayətdəki vəziyyət hər iki müttəfiq respublikadakından daha yaxşıdır.”¹²⁶

Bu cavab muxtar vilayətin sosial inkişafı haqqında aşağıdakı məlumatları sənədlərlə əsaslandırır.¹²⁷

¹²⁴ По пути обновления политической системы // Правда. - 1988. 2 декабря.

¹²⁵ Ожидание // Московские новости. - 1989. - 12 февраля.

¹²⁶ Нагорный Карабах: программа развития // Известия. - 1988. -25 марта.

¹²⁷ Вах: Экономика Нагорно-Карабахской автономной области Азербайджанской ССР: проблемы и перспективы // Бакинский рабочий. - 1988. - 11 марта.

Göstəricilər	Azərbay. SSR	DQM V	SSRİ	Erm. SSR
Xəstəxana çarpayılarının sayı (10 min nəfərə düşən)	97,7	101,7	130,1	86,2
Bütün ixtisasdan olan həkimlərin sayı (10 min nəfərə düşən)	38,4	29,1	42,7	38,6
Orta tibb işçilərinin sayı (10 min nəfərə düşən)	93,5	122,7	114,7	93,5
Kütləvi kitabxanaların sayı (10 min nəfərə düşən)	6,0	13,0	4,8	4,1
Klubların sayı (10 min nəfərə düşən)	5,0	15,0	4,8	3,8

Kino qurğularının sayı (10 min nəfərə düşən)	3,0	11,2	5,4	2,9
Uşaqların məktəbəqədər müəssisələrlə əhatə olunması (müvafiq yaş-ra nisb. %-lə)	20	35	57	39
I növbə şagirdlərinin sayı (ümumi sayə nisbətən %-lə)	74,3	92,5	78,2	87,8
I sakinə düşən mənzil fondu (kv.m), o cümlədən:	10,9	14,6	14,9	13,7
şəhər yerində	12,2	14,6	14,3	13,1
kənd yerində	9,2	14,6	16,1	15,0

Cədvəldən də göründüyü kimi, DQMV-dəki sosial-iqtisadi vəziyyət, əgər müqayisə ilə götürsək, mərkəzi mətbuatın oxucuya təqdim etdiyi kimi, o qədər də acınacaqlı deyil. Sözsüz, demək olmaz ki, vilayətdə hər şey yaxşıdır, amma mərkəzi qəzetlərin təqdim etdikləri “baxımsızlıq” İttifaqın bütün regionları

(xüsusilə də Rusiyanın qaratorpaq zonaları) üçün daha xarakterik idi.

Nəticə etibarilə, birinci stereotipi elementar statistik təhlilə də cəlb etmək olar. Eyni zamanda, bu stereotip bir qəzətdən başqa bir qəzetə, radioverilişdən teleproqrama, məqalədən məqaləyə, dildən dilə keçərkən öz “işini görür” və beləliklə də problemə daha geniş planda yanaşmağa mane olur və geniş auditoriyanı həqiqətdən yayındırır. Başlıcası isə budur ki, bu stereotip ikinci – emosional bir stereotipə yol açır.

İkinci stereotip – “Dağlıq Qarabağın əzabkeş, başıbəlalı xalqı”. Bu stereotip o dövrdə öz əksini təkcə kütləvi informasiya vasitələrində tapmırdı, həmçinin siyasi tədbirlərdə də səslənirdi. O daha dayanıqlı, artantirajlıdır, çünki “obyektivdir”, yəni ölkədəki ümumi vəziyyətin fonunda çox həqiqətəbənzər görünürdü.

Ancaq məsələ burasındadır ki, xüsusilə də kütləvi informasiya vasitələri bir tərəfin müəyyən “əzabkeşliyini” mütləqləşdirir, lakin ikinci tərəfin birinci əzabkeşlik tərəfindən törəyən əzabını “görmürdü”. Amma bu da yaxşı məlumdur ki, ikinci tərəfin əzabı heç də az olmur ki, bəzi hallarda birinci tərəfin əzabından hətta qat-qat çox olur. Erməni daşnaklarının XX əsrin əvvəllərində Qərbi Azərbaycanın əksər mahallarında, Qubada, Şamaxıda, Bakıda və nəhayət Ermənistan silahlı qüvvələrinin Rusiya Federasiyasının regiondakı 4-cü ordusunun 366-cı atıcı alayı ilə birlikdə azərbaycanlılara qarşı törətdikləri

Xocalı (1989-cu il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə) qətliaamlarını buna misal göstərmək olar.

Gəlin, faktlara müraciət edək. “Qarabağ hərəkəti” nəticəsində muxtar vilayətin iqtisadi və sosial vəziyyəti daha da pisləşir. İki qonşu müttəfiq respublika arasında münasibətlər mürəkkəbləşir. “Qarabağ problemi” millətçilik dalğasını və ekstremizm azğınlığını yaradır, külli sayda məcburi insan yerdəyişməsinə gətirib çıxarır. Ölkənin həyatında böyük miqyasda insan axınları əmələ gəlir. Ermənistan ərazisinin (tarixi Qərbi Azərbaycan torpaqları) azərbaycanlılardan axırncı etnik təmizlənməsi prosesi (əvvəllər də iki dəfə bu cür irimiqyaslı deportasiya həyata keçirilmişdir – **İ.M.**) nəticəsində təxminən 250 min soydaşımız və onlarla birlikdə Ermənistandan çıxarılmış 18 min müsəlman kürd Azərbaycana pənah gətirir. Orta Asiyada milli zəmində baş vermiş toqquşmalara görə 50 minədək ahısqa türkü də (İkinci Dünya müharibəsi illərində Gürcüstandan Orta Asiyaya deportasiya olunmuş) respublikamıza üz tutmuşdur. Daha sonra Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən Dağlıq Qarabağın və yeddi ətraf rayonun işğalı nəticəsində 700 min azərbaycanlı məcburən öz doğma ev-əşiyini tərk etmişdir. Sayca çox az olsa da, Bakıda yaşayan ermənilərin də aqibəti belə olmuşdur.

Mərkəzi mətbuat münaqişə tərəflərindən birinin əzabkeş olduğunu xüsusi canfəşanlıqla qeyd edir, ittifaqın və dünyanın diqqətini qaçqın ermənilərin və

Dağlıq Qarabağın erməni əhalisinin ağır vəziyyətinə cəlb edir və bu zaman münaqişənin digər tərəfinin iztirabları haqqında heç nə yazmır və susmağa üstünlük verir. Mərkəzi mətbuatın bu cür mövqeyi münaqişə haqqında tam və obyektiv informasiyaya malik olmayan həm ölkə, həm də dünya ictimaiyyətində böyük çaşqınlıq və rus (kommunist) mətbuatının obyektivliyinə (ruslar bunu gözləməsə də) şübhə yaradır: doğrudanmı torpağını, ev-eşiyini, normal yaşayış üçün vəsaitini (hər şeyini) itirmiş, neçə illərdir çadırlarda və yaxud da elementar şəraiti olmayan qeyri-yaşayış tikililərində məskunlaşan 1 milyondan artıq azərbaycanlının taleyi bu gün də Dağlıq Qarabağda öz ev-eşiyində yaşayan 120 minlik erməni əhalisinin taleyindən “ağır və ya əzablı” deyil?

Maraqlıdır ki, mərkəzi mətbuat öz publikasiyalarında Fərqanə, Yeni Uzen, Düşənbə, Moldova, Gürcüstan, Pribaltika, Cənubi Osetiya və s. regionlardan olan qaçqınlar haqqında “əzabkeş” sözünü işlətmir. Məgər bu insanlar Dağlıq Qarabağ ermənilərindən azmı əzab çəkiblər və yaxud da “əzabkeş” ifadəsi erməni sözünün yanında işlədilmək üçün mü yaradılıb?

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin kütləvi informasiya vasitələrində işıqlandırılmasının formalaşdırdığı **üçüncü stereotip – “tərəflərin günah balansı” stereotipidir**. Bu stereotip daha uzunmüddətli təsir xarakteri daşıyır.

Araşdırmalar göstərir ki, tədqiqat dövrünün əhatə etdiyi vaxt kəsiyində bütün kütləvi informasiya vasitələrində (həm respublika, həm də mərkəzi) kəsilib qısaldılmış informasiya üstünlük təşkil edir. Bu informasiyalar geniş auditoriyaya həqiqətdə nə baş verdiyini, başlıcası isə niyə baş verdiyini anlamaq imkanı vermir. Aşkarlıq prinsipi belə yerinə yetirilir: bir tərəf haqqına nəsə danışılırsa, dərhal ona oxşar bir məlumat da digər tərəf barədə verilir. “Tərəflərin günah balansı”na hətta müqayisəolunmaz hadisələr və hərəkətlər barədə söhbət getdiyi hallarda da riayət olunur. Belə olan tərzdə Sovet İttifaqı Teleqraf Agentliyinin (SİTA) o dövrdəki rəhbəri, SSRİ xalq deputatı L.Kravçenkonun mülahizəsi ilə razılaşmamaq olmur: “Əgər lap əvvəldən, Stepanakertdə ilk mitinqlər başlayan (sonralar isə ardi-arası kəsilməyən) zaman iradə və təşəbbüs göstərilseydi, əgər heç bir istisna olmadan bütün kütləvi informasiya vasitələri dəqiq mövqə tutsaydılar, iş bu boyda, sonralar daha da genişlənən, böyük drama gəlib çatmazdı. İndi isə vəziyyət belədir: əgər bir azərbaycanlının öldürülməsi və ya yaralanması haqqında məlumat daxil olursa, bir erməninin də öldürülməsi faktını gözləmək lazım gəlir. Yalnız bu halda publikasiya dərc oluna bilər.”¹²⁸

¹²⁸ Материалы XXXII съезда Коммунистической партии Азербайджана // Бакинский рабочий. - 1990. - 13 июня.

Yuxarıda adı çəkilən stereotipin ardınca ictimai şüura yeni – **“muxtar vilayətin və Ermənistanın blokadası” stereotipi** yeridilir. “Blokada” dəmir yolunun Meğri-Korçevan sahəsində (Ermənistan SSR-in ərazisi) terrorçuların törətdiyi partlayışın nəticəsi kimi deyil, “erməni xalqının milli-azadlıq hərəkatına təzyiqlik metodu kimi təqdim olunur. Ancaq, faktlar həqiqətdən güclüdür: qatarların dayanması maşinistlərin öz həyatlarının təhlükəsizliyinə görə qatari Ermənistan tərəfə hərəkat etdirməkdən boyun qaçırmaları olmuşdu. O vaxta qədər 20-dən artıq maşinist dəmir yolunda təhrikçilərin qızısqırdıqları qarışlıqlar zamanı yaranmış və xəstəxanalara yerləşdirilmişdilər.

Tədqiqat zamanı KİV-in fəaliyyəti ilə bağlı diqqəti çəkən səciyyəvi cəhətlərdən biri də **informasiya boşluğudur**. Təhlillər göstərir ki, informasiya boşluğu adətən regionda hadisələr kəskinləşən zaman həm mərkəzi, həm Azərbaycan, həm də erməni mətbuatında yaranır. Bu və ya digər situasiyanı nəzərdən keçirərək, belə nəticəyə gəlmək olur ki, “mətbuat, radio, TV öz funksiyasına müvafiq olan yüksəkliyə qalxa bilmədi: nə haqqındasa ötəri danışılmış, nələr isə tamamilə unudulmuşdur. Şayiələrin və gərginliyin koptəbi surətdə artması da elə buradan başlayır.”¹²⁹ “Dəqiq informasiya-

¹²⁹ Карпов В.В. Сейчас как никогда нужно мудрое слово писателей //Известия. - 1988. - 26 ноября.

nın olmaması isə şəraiti daha da gərginləşdirən şeyilər üçün zəmin yaradır.”¹³⁰

Tədqiqatımızın əhatə etdiyi dövrdə Sov.İKP MK-nın milli siyasət və millətlərarası münasibətlər şöbəsinin müdiri V.Mixaylov qeyd edirdi ki, mərkəzi kütləvi informasiya vasitələrindəki ştamplar, stereotiplər, informasiya boşluqları “Azərbaycan xalqı haqqında yanlış təsəvvürlər” yaratmış və onları möhkəmləndirmişdir.”¹³¹ Eyni zamanda, ittifaq səviyyəsində qeyd olunmuşdu ki, (Sov.İKP MK-nın və SSRİ Ali Sovetinin Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində nümayəndəsi A.Volski) “tərəflərdən hər biri mərkəzi kütləvi informasiya vasitələrini praktik olaraq eyni sözlərlə respublikalardakı vəziyyəti qeyri-obyektiv işıqlandırmaqda ittiham edir.”¹³²

Bu mühakimələr kütləvi informasiya vasitələrinin problematika üzrə fəaliyyətindəki nöqsanların – yayınmaların indikatorları idi. Əlbəttə, qəzetlərdəki publikasiyalarda hər şeyi münaqişənin təsviri ilə eyniləşdirmək də olmaz. Lakin, tədqiqatlar sovet kütləvi informasiya vasitələrinin ənənəvi beynəlmiləçilik və

¹³⁰Абрамян Х. Слышу зов пахарей // Советская культура. - 1988. - 8 декабря.

¹³¹ Материалы XXXII съезда Коммунистической партии Азербайджана // Бакинский рабочий. - 1990. - 13 июня.

¹³² Вах: По пути обновления политической системы // Правда. - 1988с -2 декабря.

vətənpərvərlik mövzusunda və problemlərinə yönümlü-
lüyünə baxmayaraq, keçən əsrin 80-ci illərində mətbu-
atın xalqlar dostluğu və millətlərarası münasibətlər
mövzusunda əksər çıxışları üçün qeyri-peşəkarlıq,
səriştəsizlik, qeyri-obyektivlik və s. bu kimi cizgilərin
xarakterik olduğunu göstərir.

Redaksiyaya daxil olan oxucu məktublarının
bütövlükdə geniş auditoriyanın reaksiyasının hər bir
redaksiya üçün ictimai rəyin həssas barometri rolunu
oynaması jurnalist ictimaiyyətinə yaxşı məlumdur. Bu
şərtin millətlərarası və dövlətlərarası problematikanın
təhlilində nəzərə alınması xüsusilə aktual və vacibdir.
Bu məqsədlə tədqiq olunan dövrdə respublikamızda çap
olunan dörd qəzetin – “Kommunist”, “Бакинский ра-
бочий”, “Azərbaycan gəncləri” və “Молодежь Азер-
байджана” qəzetlərinin oxucu poçtunun bir çox para-
metrlər üzrə kompleks tədqiqatını aparmışıq. Yuxarıda
adlarını çəkdiyimiz bütün nəşrlərdə bu dövrdə redaksi-
yalara daxil olan məktubların sayının davamlı şəkildə
azalması müşahidə olunur: bütün redaksiyalara 1986-cı
illə müqayisədə 1987-ci ildə 1 mindən 4 minə qədər az
məktub daxil olmuşdur. “Бакинский рабо-
чий” qəzetinin ruscillli şəhər əhalisindən ibarət stabil oxucu
auditoriyasının olmasına baxmayaraq, 1988-ci ildə
əvvəlki illə müqayisədə 1,5 min oxucu məktubu
itirmişdir. Gənclər qəzetləri isə öz oxucu auditoriyasını
tam şəkildə qoruyub saxla bilmişdir. Bu dövr ərzində
ən böyük məktub itkisi ilə yalnız “Kommunist” qəzeti

rastlaşır, bir ildə oxucu məktublarının demək olar ki, yarısını itirir. 1989-cu ildə bütün redaksiyalarda məktublarla bağlı vəziyyət qismən stabilləşir (Bax: Əlavə 4, Cədvəl № 1).

Bu mənzərəni nə ilə izah etmək olar? Bəzi tədqiqatçılar bunu o dövrdə Sovet İttifaqında başlamış yenidənqurmanın, cəmiyyətin demokratikləşməsinin və sosial-məişət problemlərinin həllində yerli hakimiyyət orqanlarının hüquq və imkanlarının real surətdə artması ilə izah edirlər.¹³³

Əgər əvvəllər redaksiyalara daxil olan məktublar arasında şəxsi müraciətlər, ərizələr və əhalinin müxtəlif təbəqələrinin şəxsi məsələlərinin həlli ilə bağlı şikayətlərin sayı çoxluq təşkil edirdisə, yenidənqurma, demokratikləşmə prosesinin dərinləşməsi ilə əlaqədar olaraq vəziyyət bir qədər dəyişmişdir, bu problemlərlə bağlı redaksiyalara müraciətlərin sayı əhəmiyyətli dərəcədə azalmışdır.

Bu ənənə tədqiqat dövründə qəzet səhifələrində oxucu məktublarının çap olunmasında da özünü büruzə verir. Çap olunan oxucu məktublarının sayı ilk illərdə kəskin surətdə hansı ardıcılıqla azalmışdısa, sonrakı illərdə onların sayı eyni ardıcılıqla da artmış və stabilləşmişdir.

¹³³ Мазанлы И.А. Печать как фактор совершенствования межнациональных отношений. Дис. ... канд. ист. наук. – Москва.: АОН при ЦК КПСС, 1991.с. 79.

Belə bir cəhət xüsusi maraq doğurur ki, bütövlükdə ümumi oxucu məktublarının sayının azaldığı bir tendensiya dövründə bütün tədqiq olunan qəzetlərdə millətlərarası və dövlətlərarası problematikaya aid məktubların sayı kəskin surətdə artmışdır. Belə ki, 1987-ci ildə mövzu üzrə oxucu məktublarının sayı 1986-cı illə müqayisədə 1,5 – 2 min ədəd, sonrakı illərdə isə müvafiq olaraq hər il min ədəd artır. Təhlillər göstərir ki, tədqiq olunan dövr ərzində bütün redaksiya poçtunun üç hissəsinə qədərini (hadisələrin ən qızğın mərhələlərində: mart-iyun 1988-ci il, yanvar-mart 1989-cu il, fevral-mart 1990-cı ildə 90 %-ə qədərini) müstəsna olaraq millətlərarası münasibətlər problemlərinə aid məktublar təşkil edir (Əlavə 4. Cədvəl № 2).

Ümumilikdə, millətlərarası münasibətlərə aid yazıların sayı durmadan artır. Dörd qəzet üzrə cəmlənmiş rəqəmlərlə bu artım aşağıdakı kimi görünür:

1986-cı il – 286 material;

1987-ci il – 494 material;

1988-ci il – 1131 material;

1989-cu il - 1578 material.

Bütövlükdə isə tədqiqat dövründə millətlərarası münasibətlərə aid materialların sayı 5,5 (!) dəfə artmışdır. “Kommunist” və “Бакинский рабочий” qə-

zetlərində bu rəqəm müvafiq olaraq, 6 və 7 dəfə artım təşkil edir. Bu tendensiya bütün tədqiqat dövründə müstəsna qaydada dayanıqlı olmuşdur (Bax: Əlavə 4. Cədvəl №3).

Millətlərarası münaqişələr problemləri üzrə təhlilləri daha peşəkarlıqla aparmaq məqsədi ilə bir qədər əvvəl biz bu problemləri beş növə bölmüşdük. Onlardan üçünə (sosial-iqtisadi, milli-mədəni, dövlət-hüquqi) aid materialların say bölgüsünün təhlili problematika üzrə gələcəkdə yeni elmi araşdırmaların aparılması üçün maraqlı və həm də əhəmiyyətli mülahizələr verir. Bu halda da millətlərarası münasibətlərə aid materialların artım tendensiyası müşahidə olunur ki, bunun da yuxarıda təqdim olunan təhlillərdən çıxış edərək, çox təbii olduğunu deyə bilərik. Lakin, bu üç istiqamət arasındakı “balans” eyni deyildir. Bütün tədqiq olunan dövr ərzində sosial-iqtisadi sferaya aid materiallar (xüsusilə də 1988-ci ilə qədər) əhəmiyyətli üstünlük əldə edirlər. Bizim fikrimizə görə, bunu millətlərarası münasibətlərdəki problemsizlik stereotipinin Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə qədər müvafiq sosial sifariş yerinə yetirən redaksiya kollektivlərinin adekvat reaksiyasını diktə etməsi ilə izah etmək olar. Xalqlar dostluğunun, əksər hallarda, müxtəlif respublikaların əmək kollektivləri arasında istehsalat-iqtisadi əlaqələr prizmasından təsvir edilməsinə üstünlük verilirdi.

Yenidənqurma prosesi obyektiv olaraq xalqın özü tərəfindən mənəvi-mədəni sferaya göstərilən diqqət-

ti gücləndirmiş, onun milli özünüdərkini artırmışdı. Bununla əlaqədar olaraq, bu tematika üzrə materialların sayı da bir qədər artmışdır. Eyni zamanda, millətlərarası münasibətlərin dövlət-hüquqi sferası praktik olaraq diqqəti çəkməmişdir. Məsələn, tədqiq olunan 4 nəşrdə 1986-cı ildə cəmi 14 material dərc edilmişdir. Əgər sosial-iqtisadi istiqamətdə 177, mənəvi-mədəni istiqamətdə isə 105 materialın dərc edildiyini nəzərə alsaq, dövlət-hüquqi mövzuda materialların həddən artıq az olduğunu görürük.

Ancaq, sonrakı illərdə, xüsusilə də Dağlıq Qarabağ hadisələri, muxtar vilayətin erməni əhalisinin konsituisiyayazidd tələbləri başlandıqdan sonra mənzərə köklü şəkildə dəyişir. Bütövlükdə problematika ilə bağlı materialların, xüsusilə də dövlət-hüquqi problemlərə aid materialların sayı artır. 1987-ci ildə dörd qəzətdə bu cür materialların ümumi sayı 24-ə, 1988-ci ildə 139-a (bunlardan 128-i “Kommunist” və “Бакинский рабочий” qəzetlərində), 1989 cu ildə isə artıq 170-ə (o cümlədən, 138-i “Kommunist” və “Бакинский рабочий” qəzetlərində) qədər artır.

Gördüyümüz kimi, bu mövzuya gənclər mətbuatının da marağı artır. Çap olunan materialların sayı 1986-cı ildəki 6 publikasiyadan 1989-cu ildə 32 publikasiyaya çatır (Bax: Əlavə 4. Cədvəl № 4. Qeyd: yuxarıda göstərilən təhlildə operativ informasiya materialları və millətlərarası zəmində münaqişə situasiyaları və

toqquşmalar haqqında məlumatların sayı nəzərə alınmamışdır).

Mənzərənin daha tam olması məqsədi ilə millətlərarası münasibətlər probleminin işıqlandırılması üzrə dərc olunan materialların sayının publikasiyaların ümumi sayına %-lə nisbətini müəyyən edən müvafiq hesablamalar da aparmışıq. Araşdırdığımız dövr ərzində millətlərarası münasibətlərin sosial-iqtisadi problemləri ilə bağlı publikasiyaların redaksiyalar üzrə sayı millətlərarası problematikaya aid materialların ümumi sayına faizlə nisbəti aşağıdakı kimidir:

- sosial-iqtisadi problemlər üzrə - “Бакинский рабочий” - 39 %, “Коммунист” - 33,7 %, “Молодежь Азербайджана” - 61,4 %, “Azərbaycan gəncləri” - 67,2 %.
- mənəvi-mədəni problemlər üzrə - “Бакинский рабочий” - 19,4 %, “Коммунист” - 20,7 %, “Молодежь Азербайджана” - 33,1 % və “Azərbaycan gəncləri” - 25,1 %.
- dövlət-hüquqi tematika üzrə - “Бакинский рабочий” - 8,1 %, “Коммунист” - 8,5 %, “Молодежь Азербайджана” - 5,6 %, və “Azərbaycan gəncləri” - 4,1 %.

Ümumilikdə isə bu üç istiqamətdə verilmiş materialların çəkisi faizlə aşağıdakı kimi görünür: sosial-

iqtisadi məsələlər - 50,4 %, mənəvi-mədəni problemlər - 24,6 % və dövlət-hüquqi məsələlər - 6,6 %. Göründüyü kimi, dövlət-hüquqi məsələlərə ayrılan yer o biri istiqamətlərdən xeyli azdır.

Zənnimizcə, istənilən siyasi sistemdə millətlər-arası münasibətlərin gərginləşdiyi və silahlı münaqişə-yə çevrildiyi bir şəraitdə əhalinin dövlət-hüquqi tərbiyə məsələlərinə diqqətin artırılması, insanların şüurunda qanuna, dövlət hakimiyyətinə hörmətlə yanaşılması və vətəndaşın konstitusiya tələblərinə sözsüz riayət etməsi hissənin formalaşdırılması redaksiyaların fəaliyyətində prioritet istiqamət olmalıdır (Bax: Əlavə 4. Cədvəl № 5).

Tədqiq olunan mövzunun işıqlandırılmasının səmərəliliyinin cəmiyyətin həyatında böyük əhəmiyyət kəcb etməsi baxımından **problematika üzrə çap olunan materalların janrları da müəyyən elmi maraq doğurur** (vəziyyətin daha geniş və dərinlən qavranılması üçün bu göstəricilərin də faizlə verilməsini məqsədəuyğun hesab edirik). Təhlillər göstərir ki, tədqiqatımızın əhatə etdiyi dövrdə millətlərarası münasibətlərin işıqlandırılmasında ən çox istifadə olunan və geniş yayılmış janr **korrespondensiya** janrı olmuşdur: tədqiq olunan qəzetlərdən “Бакинский рабочий” və “Kommunist” 1/3 - halda, “Молодежь Азербайджана” və “Azərbaycan gəncləri” isə 1/4 halda bu janrdan istifadə edir. Sonrakı yerdə **məqalə** janrı gəlir: respublika qəzetlərinin materiallarının beşdə birini, gənclər

qəzetlərinin materiallarının isə yeddidə bir hissəsini bu janr təşkil edir. Bütün redaksiyalar **müsaibə, hesabat** və **diskussiya** janrlarına demək olar ki, bərabər sayda yer ayırmışlar (müvafiq olaraq: 11,6 %, 3,1 % və 9,3 %). Belə bir cəhət də diqqəti cəlb edir ki, partiya nəşrləri gənclər nəşrlərinə nisbətən **informasiya** janrına daha çox müraciət edirlər: müvafiq olaraq - 13,9 % və 9 %.

Öz növbəsində, gənclər nəşrləri partiya nəşrlərini **reportaj** və **oçerk** janrlarından istifadədə qabaqlayır: müvafiq olaraq - 17,7 % - 7,1 % və 21,7 % - 3,1 %.

Sonuncu mövqelər onunla izah oluna bilər ki, gənclər mətbuatı daha çox “canlı” material çap edir (məsələn, o vaxtlar ölkədə geniş yayılmış zərbəçi komсомol tikintilərindən və Azərbaycan gənclərinin bu tikintilərdə iştirakından). Bu da izah olunandır ki, burada üstünlük əlbəttə ki, “çevik” janrlara verilməlidir. Çünki, geniş oxucu kütləsi qəzet mətninin canlı, qeyri-şablon dildə olmasına daha çox ehtiyac hiss edir. Buna görə də məhz etibarlı məlumatlar, yaxşı “başə düşülən” janrlar materialın daha tez qavranılmasını və asan anlaşılmasını təmin edir. Bu vacib şərti nəzərə alaraq, millətlərarası münasibətlər kimi həssas problemi işıqlandıran kütləvi informasiya vasitələrinin bu istiqamətdə mütləq müvafiq janr korrektəsi aparması olduqca vacibdir (Bax: Əlavə 4. Cədvəl №6).

Nəhayət, beynəlxalq münasibətlər mövzusunun işıqlandırılmasında, problemin həllində mətbuatın təsirliliyinin artırılması ilə bağlı olaraq publikasiyaların müəllif kateqoriyalarının da araşdırılması vacib əhmiyyət kəsb edir (verilmiş rəqəmlərin rahat qavranılması üçün biz onları da faizlə nisbətə çevirmişik).

Təhlillər həmçinin bu illər ərzində milli münasibətlərə aid jurnalistlərin özlərinin yazdıqları materialların sayının azaldığını göstərir. Bu barədə rəqəmlərlə ifadə olunmuş geniş material Əlavə 4-də verilmiş 7 №-li Cədvəldə öz əksini tapır. Mülahizələrimizi təsdiq etmək məqsədi ilə hamı üçün müəyyən əhəmiyyət kəsb edən tendensiya qismində “Kommunist” qəzetini götürə bilərik. Bu qəzet həm də ona görə maraq doğurur ki, tədqiqat dövründə respublikada Azərbaycan dilində nəşr olunan ən iri qəzetlərdən biri idi və rusdilli tədqiqatçılar üçün Azərbaycan dilini bilməmək baxımından o qədər də əlçatan deyildi.

Beləliklə, əgər 1986-cı ildə bu qəzetdə jurnalist publikasiyaları problematika üzrə bütün materialların ümumi sayının 52,7 %-ini təşkil edirdisə, tədqiqat dövrünün sonuncu ilində bu rəqəm 40,6 %-ə bərabər olmuşdur. Zənnimizcə, bunun əsas səbəbi millətlərarası münasibətlərin gərginliyinin qızğın dövründə kütləvi informasiya vasitələrində analitik və qiymətləndirmə materiallarına olan ehtiyacın obyektiv surətdə güclənməsi ilə bağlıdır. Bu cür materialları isə yalnız millətlərarası münasibətlər problemi ilə məşğul olan

alimlər, mütəxəssislər və peşəkar jurnalistlər hazırlaya bilərdilər. Araşdırmalar isə həmin dövrdə redaksiyalarda bu sahə üzrə ixtisaslaşmış jurnalistlərin olmadığını göstərir. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, bu dövrdə hər bir redaksiyada “Sov.İKP-nin qurultaylarının qərarlarından ruhlanaraq hər qoyundan iki, üç, bəzən hətta dörd (!!!) quzu alan çobanlardan”, “... şəraitində zəhmətkeşlərin sağlamlığının bərpasında (nə üçün “bərpasında”, “qorunmasında” ola bilməzdimi?) velosipedin (fantaziyanıza uyğun olaraq, başqa bir qurğunun və ya idman alətinin də adını çəkə bilərsiniz. Bu mövzularda dissertasiya müdaifə edib, alimlik dərəcəsi alanlar da var idi – **İ.M.**) rolundan” yazan “peşəkar” jurnalistlər, ... idman və s. bu kimi şərhçilər və jurnalistlər¹³⁴ də var idi. Amma, çoxmillətli bir ölkədə (SSRİ) milli məsələlər barədə yazan jurnalistlər, sadəcə olaraq, yox idi. Bax belə. Analoji materialların 1986-cı ildəki 5,3 %-dən 1989-cu ildəki 9,7 %-ə qədər artımı da bununla izah olunur.

Kütləvi informasiya vasitələrində obyektiv olaraq rəsmi materialların da sayı artır. Məsələn, yuxarıda göstərilmiş mərhələ ərzində “Kommunist” qəzetində rəsmi məlumatların sayı 2,2 dəfə artmışdır.

¹³⁴ Мазанлы И.А. Печать как фактор совершенствования межнациональных отношений. Дис. ... канд. ист. наук. – Москва.: АОН при ЦК КПСС, 1991. С. 83.

Beləliklə, sözügedən istiqamətdə nəzərdən keçirilən məsələlərə yekun vuraraq, qeyd edə bilərik ki, tədqiq etdiyimiz qəzetlərin redaksiyalarının işi müəyyən mənada spontan (*lat. spontaneus – özbaşına*), özfəaliyyət xarakteri daşıyır. Əslində isə, belə bir mürəkkəb şəraitdə hər bir redaksiya öz işini elmi yanaşmaya və proqnozlaşdırmaya istinad edərək qurmalıdır. Yalnız belə olan halda kütləvi informasiya vasitələrinin millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlərin təkmilləşdirilməsi amili kimi rolu əhəmiyyətli dərəcədə arta bilər.

Belə hesab edirik ki, Azərbaycan və erməni mətbuatının nümayəndələrinin millətlərarası münasibətlərlə bağlı problemlər kompleksinə yanaşmalarının müqayisəli təhlili də müəyyən praktik və elmi əhəmiyyət kəsb edir. Müqayisənin obyektini kimi “Бакинский рабочий” və “Коммунист” (“Голос Армении”) qəzetlərinin seçilməsini məqsədəuyğun sayırıq. Hər iki qəzet o dövrdə öz respublikalarının aparıcı qəzetləri idilər, hər ikisi rus dilində çap olunurdu və rusdilli əhalinin təmsalında sabit oxucu auditoriyasına malik idilər. Konkret olaraq, hər iki qəzetin 1989-cu il buraxılışlarının üzərində dayanmağı daha məqsədəuyğun hesab edirik, çünki bu il hadisələrin ən kəskin inkişaf etdiyi il idi, münaqişə isə o dövr üçün ən qaynar nöqtəsinə qalxmışdı.

Kontent-analizə istinad edərək, aşağıdakı bir sıra mövqelər üzərində daha ətraflı və təfsilatı ilə

dayanmaq istərdik (bu mövqelər kitaba diaqram şəklində əlavələrdə də öz əksini tapır).

Birinci mövqe – publikasiyaların tezliyi.

Beləliklə, “Бакинский рабочий” 1989-cu ilin yanvar ayında millətlərarası münasibətlər tematikasına aid “Коммунист” (“Голос Армении”) qəzetinə nisbətən 2,5 dəfə çox material dərc etmişdir. Lakin, say fərqlərinə baxmayaraq, hər iki qəzetin yazıları öz məzmun kəskinlikləri ilə seçilirlər. Bu vəziyyət etnik azərbaycanlıların və müsəlman kürdlərin Ermənistandan zorla çıxarılmaları və 1988-ci ilin sonundan başlayaraq həmin qaçqınların böyük axınlarla Azərbaycana gəlmələri ilə izah olunur. Fevral ayında “Бакинский рабочий” qəzetində bu cür materialların sayının azalmasına baxmayaraq, bu mövzu qəzetin səhifələrində daim öz yerini saxlamışdır. İyun ayında hər iki qəzetdə analoji materialların sayı praktik olaraq bərabərdir və ya “Бакинский рабочий”də yanvar ayına nisbətən 7 dəfə, “Коммунист” (“Голос Армении”) qəzetində isə 3 dəfə azalmışdır. Avqust ayında qondarma “DQMV əhalisinin səlahiyyətli nümayəndələrinin qurultayı” Dağlıq Qarabağın Azərbaycan SSR-in muxtar vilayəti statusunu tanımadığını elan edir. Bununla əlaqədar olaraq hər iki qəzetdə materialların sayı çox sürətlə artır, təxminən on beş gün ərzində “Бакинский рабочий”də 90-na yaxın, “Коммунист” (“Голос Армении”) qəzetində isə 35 material dərc olunur. Bu, ilin əvvəlindəki səviyyədən də yüksək idi. Sonrakı

aylarda materialların sayı bir qədər aşağı düşsə də, bütövlükdə publikasiyaların ümumi sayı ilin birinci yarısı ilə müqayisədə xeyli çoxdur (Bax: Bölümə əlavələr. Diaqram № 1).

Ümumilikdə, 1989-cu ildə “Бакинский рабочий” qəzetində millətlərəarası münasibətlərə aid 600-dən çox, “Коммунист” (“Голос Армении”) qəzetində isə təxminən 400 və yaxud 1,5 dəfə az material dərc olunmuşdur. Bu onunla izah olunur ki, qaçqınlar problemi həmin mərhələdə Azərbaycan üçün daha ağır problem idi, çünki Ermənistandan zorla çıxarılmış 250 min azərbaycanlı, 18 min müsəlman kürd, həmçinin Orta Asiyanın bəzi respublikalarını tərk etmiş 48 min ahısqa türkünün hamısı bir nəfər kimi yalnız Azərbaycana gəlmişdi. O zaman Bakını tərk etmiş ermənilərin isə heç də hamısı Ermənistana getməmişdi, onların böyük bir hissəsi Rusiya Federasiyasında yerləşmişdi.

İkinci mövqe – publikasiyaların xarakteri.

Publikasiyaların ümumi sayına görə, faizlə münasibətdə götürsək, “Бакинский рабочий” və “Коммунист” (“Голос Армении”) qəzetlərində materiallar xarakteri etibarilə müvafiq olaraq aşağıdakı kimi bölünür:

- məlumat xarakterli - 62,3 % və 60,4 %;
- problem xarakterli - 3,7 % və 16,7 %;

- analitik-konstruktiv xarakterli - 5,5 % və 8,3 %;
- qiymətləndirmə xarakterli - 22,1 % və 8,3 %; və
- analitik xarakterli - 6,7 % və 6,3 %

Gördüyümüz kimi, məlumat xarakterli publikasiyaların sayına görə faktiki bərabərlikdir. Analitik xarakterli materiallarla bağlı da analoji vəziyyəti müşahidə edirik. Qiymətləndirmə xarakterli yazıların sayına görə də “Бакинский рабочий” “Коммунист” (“Голос Армении”) qəzetini xeyli qabaqlayır. Problem xarakterli publikasiyalar üzrə isə azərbaycanlı jurnalistlər erməni həmkarlarından geridə qalırlar. Düz sözə nə deyəsən? “Problem yaratmaq” istedadını ermənilərin əlindən ala bilməzsən. Bütövlükdə, xarakterinə görə publikasiyaların sayı arasında elə bir əhəmiyyətli fərq yoxdur və təxmini yönümlülükləri çox vaxt üst-üstə düşür (Bax: Əlavələr. Diaqram № 2).

Analoji vəziyyəti **üçüncü mövqedə - publikasiyaların tonuna** görə müqayisəsində də müşahidə edirik. “Бакинский рабочий” qəzetində mövzu üzrə dərc olunan materialların 85,4 %-i, “Коммунист” (“Голос Армении”) qəzetində isə 83,1 %-i sakit (yumşaq) tonda və müvafiq olaraq, 14,6 %-i və 16,9 %-i isə fitnəkarlıq (təhrik) tonunda yazılmış publikasiyalara aid edilir (Bax: Əlavələr. Diaqram № 3).

Dördüncü mövqe – publikasiyaların müəllifləri də xüsusi əhəmiyyət kəsb edən mövqedir.

“Бакинский рабочий” qəzetinin materiallarının 44,2 %-i, “Коммунист” (“Голос Армении”) qəzetindəki yazıların isə 57,3 %-i rəsmi məlumatlardır. Müvafiq olaraq, 39,2 %-i və 26,7 %-i bu qəzetlərin müxbirlərinin, 9,5 %-i və 6,9 %-i isə alimlərin yazılarıdır. Problematika üzə dərc olunan materialların müvafiq olaraq 4,0 %-ini və 8,7 %-ini oxucu məktubları təşkil edir (Bax: Əlavələr , Diaqram № 4).

Beləliklə, kontent-analizin yekunlarına əsaslanaraq (Bax: Əlavələr. Diaqram № 5-13), belə nəticəyə gələ bilərik ki, erməni qəzetində rəsmi materiallar sayca üstünlük təşkil edir. “Бакинский рабочий” qəzetinin müxbirləri öz erməni həmkarlarından daha fəaldırlar və rəsmi materiallar arxasında daha az gizlənirlər. Bu qəzet milli problematika üzrə alimləri də çox fəal surətdə öz tərəfinə çəkə bilir. Erməni qəzetinin güclü tərəfi kimi onun kəmiyyətə iki dəfə çox material çap etməsini qeyd etmək olar.

Hər iki qəzetin materiallarının konkret istiqamətlər üzrə müqayisəli təhlili mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan qəzeti fitnəkarlıq və təhriklə məşğul olan insanlar, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində Moskvanın qeyri-qanuni yaratdığı xüsusi idarəetmə forması, millətlərarası münasibətlər zəminində talanlar, iğtişaşlar, kiçik toqquşmalar və s. hüquq pozuntuları, mitinqlər, tətillər, qaçqınların problemləri barədə yazılara daha çox yer ayırır. Erməni qəzeti isə, müvafiq olaraq, dəmir yolu ilə yüklərin çatdırılmasındakı

gecikmələr, milli mənsubiyyətinə görə işdən çıxarılmalar, erməni silahlı dəstələrinin hərbi obyektlərə və hüquq-mühafizə orqanlarına basqınları haqqında yazılar dərc edilir.

“Коммунист” (“Голос Армении”) qəzetində il ərzində fitnəkarlıq və təhriklə məşğul olan insan qrupları haqqında yazılara demək olar ki, rast gəlinmir (ayda 0-1-2 material). “Бакинский рабочий” qəzetində ilin ilk 3 ayı ərzində təxminən 40, avqust ayında isə 16 belə yazı dərc edilmişdir.

Əgər Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində xüsusi idarəetmə forması haqqında “Бакинский рабочий” qəzetində ilin ikinci yarısında bütövlükdə 150 material verilmişdirsə, erməni qəzetində cəmi 3 yazı çap olunmuşdur.

Bunu onunla izah edə bilərik ki, Azərbaycanın əhalisi bu dövrdə artıq DGMV-də xüsusi idarəetmə formasının yaradılması aktını Azərbaycan SSR-in və SSRİ-nin konstitusiyasına zidd bir hərəkət və DGMV-nin sonradan Azərbaycan SSR-in tərkibindən çıxarılmasına hazırlığa cəhd kimi qəbul edirdi. Hadisələrin bu cür inkişafı Ermənistanı qane edirdi: Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti Moskva tərəfindən faktiki olaraq Azərbaycana tabeçilikdən çıxarılmışdı.

Azərbaycan mətbuatı talan, iğtişas, soyğunçuluq faktlarını, xüsusilə də ilin sonunda Bakı şəhərində baş vermiş kiçik toqquşmaları və millətlərarası zəmində digər hüquq pozuntularını ictimaiyyətdən gizlətmir.

Təkcə avqust ayında bu tematika ilə bağlı 40-dan çox, sentyabr-dekabrda hər ay təxminən 30 material çap olunur. Bu məzmununda materiallar “Коммунист” (“Голос Армении”) qəzetindəkindən 4 dəfə artıq idi.

Tətilər (sentyabr- dekabr) haqqında materiallarla bağlı da analoji vəziyyətlə rastlaşırıq, müvafiq olaraq “Бакинский рабочий”də 90-a yaxın, “Коммунист” (“Голос Армении”) qəzetində isə 30-a yaxın publikasiya çap olunmuşdur. Biz bu faktı da ikinci tərəfin milli münasibətlərdəki problemin kəskinliyi və acı nəticələri haqqında susması kimi qiymətləndiririk. Oxşar tendensiya ikinci yarımildə mitinqlər, nümayişlər, yürüşlər və s. haqqında dərc olunan mterialların müqayisəsində də özünü büruzə verir – 2:1. Hərçənd ki, bütün bu problemlər Ermənistan üçün daha ciddi problemlər idi.

İl ərzində hər iki qəzetdə “Qarabağ” təşkilatının fəaliyyəti barədə təxminən bərabər sayda material verildiyinin şahidi oluruq. Bu bir daha sözügedən problemin həm “Бакинский рабочий”, həm də “Коммунист” (“Голос Армении”) qəzetlərinin daim diqqət mərkəzində olduğundan xəbər verir. Bu da öz növbəsində ictimaiyyətin məhz bu informasiyaya olan tələbatını özündə əks etdirir. Eyni zamanda, bu publikasiyaların “qütbləri” “milli sərhədlər” boyunca kəskin şəkildə ayrılır – bir qəzet nəyisə tərifləyirsə, mütləq o biri qəzet bunu pisləyir. Yaranmış situasiyanın psixoloji spesifikasiyası özünü məhz bunda büruzə verir –

“Qarabağ” hərəkatı hər iki tərəf üçün - tərəflərdən birindən ötrü milli ideyanın təcəssümü, eyni zamanda hər iki xalqın faciəsinin əsas günahkarı kimi çıxış edir.

Erməni mətbuatı tədqiq etdiyimiz dövrdə yüklərin dəmir yolu ilə Azərbaycandan ərazisindən keçərək Ermənistanı daşınmasındakı gecikmələr (erməni mətbuatı bunu “blokada” adlandırır, faktiki səbəblərini isə biz bir qədər əvvəl göstərmişik) haqqında daha çox yazır, nəinki Azərbaycan mətbuatı. Məsəl üçün, ilin ikinci yarısında - vəziyyətin daha da mürəkkəbləşdiyi bir dövrdə “Коммунист” (“Голос Армении”) qəzeti bu mövzuya 120 dəfə müraciət etmiş, “Бакинский рабочий” isə məsələ ilə bağlı 60 material dərc etmişdir – iki dəfə az. Səbəbi aydındır, bu problem erməni tərəfinə daha çox təsir göstərmiş, respublikanın sosial-iqtisadi həyatı iflic vəziyyətinə düşmüşdür.

Erməni mətbuatında silahlı birləşmələrin Ermənistan SSR ərazisindəki hərbi obyektlərə və hüquq-mühafizə orqanlarına hücumları haqqında çoxsaylı material dərc etməsi də izah olunandır. Bu cür materialların sayının sıçrayışla artması ilin son dekadasında özünü daha çox büruzə verir. “Коммунист” (“Голос Армении”) qəzeti oktyabr-dekabr aylarında təxminən 40 belə material dərc edir. “Бакинский рабочий” isə bu məzmununda 10 yazı ilə kifaytlənmişdir. Bu, həmin dövrdə Ermənistan ərazisində, o cümlədən, silah və hərbi texnika ələ keçirmək məqsədi ilə hərbi obyektlərə hücumların sayının artması ilə izah olunur. Azərbay-

canda bu cür faktlara tək-tək rast gəlinirdi. Bir şeyə diqqət yetirmək lazımdır ki, erməni mətbuatı bu hadisələri təhlil etməkdən yayınır, yalnız hadisə barədə SSRİ və respublika daxili işlər nazirliklərinin rəsmi informasiyalarını çap edir.

Azərbaycan mətbuatında insanların milli mənsubiyyətinə görə işdən çıxarılması haqqında materialların dərc edilməsinin ən qızğın vaxtı ilin əvvəlinə təsadüf edir. Bu vaxt Azərbaycan ərazisinə Ermənistandan güclü qaçqın axını başlayır. Belə ki, “Бакинский рабочий” yanvar ayında 10, fevralda isə 6 belə material dərc edir. “Коммунист” (“Голос Армении”) faktiki olaraq yarım il susur və yalnız Ermənistan qaçqın problemi ilə qarşılaşdıqdan sonra – 1989-cu ilin yayında, əsasən də Bakıdan ermənilər getməyə başlayanda qəzet kəskin şəkildə fəallaşır. Oktyabr-dekabrda qəzətdə bu məsələ ilə bağlı 30 material çap olunur. Bu vaxt artıq “Бакинский рабочий” qəzetində mövzu ilə bağlı yazıların sayı azalmağa doğru gedir. Bu onunla bağlı idi ki, həmin vaxta artıq Ermənistanda azərbaycanlılar qalmamışdılar və beləliklə də milli mənsubiyyətinə görə işdən çıxarılma problemi gündəlikdən bir növ, demək olar ki, silinmişdi.

Apardığımız təhlillərdə xüsusi yerlərdən birini də hər iki qəzetin bilavasitə **qaçqınlar problemini necə işıqlandırması** məsələsinin aydınlaşdırılması tutur. Əlavələrdə göstərdiyimiz diaqramda təkcə il

ərzində çap olunmuş materialların kəmiyyətləri arasındakı böyük fərq deyil (“Бакинский рабочий”də təxminən 250, “Коммунист” (“Голос Армении” qəzetində 75), həmçinin bütün əvvəlki cədvəllər üzrə də açıq şəkildə xeyli fərqlər görünür. *Birincisi*, Azərbaycanda bu məsələyə böyük diqqətin göstərilməsi materialların sayının çox olmasında öz əksini tapır. Həmdə ki, problemin yeniliyi və ağırlığı nəzərə alınaraq, respublikada xüsusi qaçqınlar cəmiyyəti yaradılmışdı, onların yerləşdirilməsi, ərzaqla və tibbi xidmətlə təmin olunmaları məsələləri ilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin strukturunda yeni yaradılmış ayrıca şöbə məşğul olurdu. İlin əvvəlində və sonunda “Бакинский рабочий” qəzetində hər ay 30-35 və yaxud da hər gün material dərc olunurdu. Əgər, ilin birinci yarısında qəzet azərbaycanlıların Ermənistandan kütləvi şəkildə qovulması, Azərbaycana gələrkən yollarda yaşadıkları çətinliklər, məşəqqətlər və başlarına gələn faciələr barədə (xüsusilə qış aylarında) materiallar dərc edirdisə, bu tematikanın inkişafı bir qədər stabilləşəndən sonra, yəni ilin ikinci yarısında yazıların məzmunu kompleks problemlərlə - qaçqınların məskunlaşdırılması, sosial və hüquqi problemlərinin həlli və s. ilə bağlı idi.

“Коммунист” (“Голос Армении”) qəzeti bu dövrdə qaçqın probleminə, “Qarabağ” və ya “blokada” problemlərinə nisbətən, müqayisəyəgəlməz dərəcədə sakit münasibəti ilə fərqlənir. Bir tərəfdən, biz yuxarıda

qeyd etdiyimiz kimi, Bakını tərk edən ermənilərin əksər hissəsi nədənsə (yeni bir tarixi “hoqqa” çıxaracaqları heç şübhə doğurmur – İ.M.) Ermənistana yox, Rusiya Federasiyasına gedir ... Digər tərəfdən, qaçqın problemi Ermənistanın qarşısında nəinki ciddi problem kimi durmurdu, hətta Dağlıq Qarabağ ətrafında situasiyanın istənilən inkişafı şəraitində aşkar olsa da belə, heç “kozır kartı” (uduşlu xal kartı) rolunu da oynamırdı. Bu mövzu “Qarabağ” və ya “blokada” hərəkatları kimi “uduşlu” olmadığından nə bu qəzetdə, nə də erməni mətbuatının əsas kütləsində bu problemə lazımı yer ayrılır: məsələn, aprel ayında – 1, may ayında - 0, iyun ayında isə - 2 material dərc olunmuşdur. Bir neçə əvvəlki və bir neçə sonrakı aylarda bu məsələyə indikindən cüzi də olsa, bir qədər çox diqqət yetirilmişdir.

Bütövlükdə, yuxarıda təqdim etdiyimiz təhlili qiymətləndirərək, diqqətinizi belə bir məqama cəlb etmək istəyirik ki, müqayisə etdiyimiz bu iki qəzetin nəinki konkret mövzulara yanaşmaları, problemin təklif etdikləri həlli yolları da bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənir (özü-özlüyündə bu tamamilə təbiidir), eyni zamanda bu təkliflərin hər iki qəzetdə işıqlandırılmasının qeyri-adekvatlığı da diqqətdən kənar qalır. “Бакинский рабочий” bu tematika üzrə dərc olunmuş materialların sayına görə erməni qəzetini 1,5 dəfə qabaqlayır. Azərbaycan qəzeti daha çox analitik, qiymətləndirici materiallara, milli siyasət üzrə alim-

mütəxəssis yazılarına və jurnalist publikasiyalarına yer ayırır. Erməni qəzeti isə rəsmi materiallara tərəf yön götürür. “Коммунист” (“Голос Армении”) qəzetinin “Qarabağ” hərəkatı və s. bu kimi materiallara prioritet verməsi, zənnimizcə, bu qəzetin özünün faktiki olaraq “Qarabağ” hərəkatının rüporu olması ilə bağlı idi, onun liderləri bu qəzeti “öz altlarına çəkmişdilər” və qəzet onların siyasətini yeridirdi: baş verənlərin bəziləri barədə susur, digərlərini isə qəsdən “şişirdirdi”. Bizə elə gəlir ki, erməni qəzeti iki xalqın mürəkkəb ümumi faciəsi şəraitində beynəlxalq jurnalist etikasına, beynəlxalq humanitar hüququn tələblərinə (Cenevrə (2) və Haaqa (2) konvensiyaları), jurnalistikanın daxili və xarici qanunauyğunluqlarına, heç olmasa, “sovet mətbuatı üçün xarakterik olan beynəlmilçilik prinsipinə” riayət etməli, daşınılıb-düşünülmüş mövqə nümayiş etdirməli idi. Bu gün Ermənistanın münafişənin nəticəsi olaraq düşdüyü ağır sosial-iqtisadi vəziyyət, regionda həyata keçirilən beynəlxalq iqtisadi layihələrdən kənar qalması yaxın perspektivdə bu xalq üçün ürəkaçan heç nə vəd etmir.

XX əsrin səksəninci illəri sovet cəmiyyətinin həyatında millətlərarası münasibətlər sahəsində ziddiyyətlərin ən çox kəskinləşməsi və onların açıq millətlərarası münaqişələrə çevrilməsi dövrü kimi xarakterizə olunur. Əgər əvvəllər mərkəzlə hansısa müttəfiq respublika arasında münasibətlərin pisləşməsi halları müşahidə olunmuşdusa, indi bir dövlətin tərkibində

“könülülük prinsipi əsasında birləşmiş müstəqil respublikalar” arasındakı münasibətlər gərginliyin son fazasına qədəm qoymuşdu. Milli gərginlik ocaqları, demək olar ki, ölkənin bütün regionlarında baş qaldırırdı. Bu gərginliklər müxtəlif intensivlik dərəcəsi ilə inkişaf edərək, dövlət strukturlarını və kütləvi informasiya vasitələrini (həm mərkəzi, həm də regional) qəflətən hazır olmadıqları çətin duruma salırdı.

Təkin və ümuminin dialektik qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı təsirini nəzərə alaraq, Dağlıq Qarabağ probleminin ilk əsasını, bizim fikrimizcə, əgər ona ölkədə baş verən bütün millətlərarası münaqişələr problematikası prizmasından yanaşsaq, daha tutumlu hissələrə bölmək və konkret-tarixi, elmi baxımdan nəzərdən keçirmək olar. Bu münaqişələrin bürüzə verməsinin forma, xarakter və intensivlik müxtəlifliyinə baxmayaraq, bu hadisələrin kökündə nə isə ümumi bir cəhətin olduğunu yəqin edir və belə düşünürük ki, bu ümumi cəhət bütün millətlərarası münaqişələrin səbəblərinə, əsas simptomlarına, inkişaf mərhələlərinə, bəzi tipik başvermə xüsusiyyətlərinə, faktiki nəticələrinə və s. aiddir.

Bu problematikanın əsas aspektlərinin elmi cəhətdən araşdırılması, kütləvi informasiya vasitələrinin bu istiqamətdə fəaliyyətinin öyrənilməsi bizə silahlı münaqişələrin inkişafının bəzi qanunauyğunluqlarını və tendensiyalarını aşkara çıxarmaq və bunların da əsasında xalqlar arasındakı ziddiyyətlərin həllində,

millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlərin təkmilləşdirilməsində kütləvi informasiya vasitələrinin daha fəal iştirakı yollarını müəyyən etmək imkanı verir.

Belə düşünürük ki, bir sıra elmi metodlara, o cümlədən respublika və mərkəzi qəzetlərin kontent-analizinə, alimlərin və mütəxəssislərin metodoloji və metodik-tətbiqi işlərinə, regionun milli-psixoloji xüsusiyyətlərinə istinad edərək, tədqiqatımızın əhatə etdiyi dövr üçün millətlərarası gərginliyin yaranmasının və inkişafının aşağıdakı əsas şərt və faktorlarını müəyyən etmək olar:

- milli məsələlərin idarəetmə mexanizminin faktiki unifikasiyası və həddən artıq mərkəzləşdirilməsi;
- mövcud idarəetmə mexanizminin xalqların milli-mənəvi, milli-mədəni tələbat və maraqlarını inkar etməsi, bəzi millətlərə isə fərqli pozitiv münasibət göstərməsi;
- əməyin iqtisadi və sosial baxımdan əsaslandırılmadan milli-regional bölgüsü. Adətən, bu cür bölgü nəticəsində bəzi milli-ərazi cəmiyyətləri iqtisadi və sosial inkişaf səviyyəsinə görə başqalarından hiss olunacaq dərəcədə seçilir;
- iqtisadiyyatın, sosial sferanın və ətraf mühitin ümumi böhranqabağı vəziyyəti;

- siyasi mədəniyyətin, hüquqi düşüncənin, millətlərarası ünsiyyət mədəniyyətinin və s. bu kimi göstəricilərin aşağı səviyyədə olması.

Tarixi təcrübə göstərir ki, adətən milli ziddiyyət və münaqişələrin həlli üçün müəyyən siyasətlərin (o cümlədən, beynəlxalq ictimaiyyətin iştirakı ilə) hazırlanıb həyata keçirilməsinə baxmayaraq, onların bu və ya başqa bir səviyyədə həll olunacağı üçün xeyli vaxt lazım olur. Hərtərəfli düşünülmüş, həqiqətdən də yüksək dərəcədə obyektivliklə işlənilib hazırlanmış tövsiyələrlə də konkret tarixi mərhələdə onların tam həllinə nail olmaq mümkün deyildir. Yalnız onların bir qədər ləngidilməsinə, münaqişə tədbirlərinin (hərbi əməliyyatların) eskalasiyasına yol verilməməsinə, bu tədbirlərin yumşaldılmasına, “situasiyanın dondurulmasına” və s.-yə nail olunsa da, milli münaqişələrin tam həlli kifayət qədər çətin olur.

Beynəlxalq təcrübə də təsdiq edir ki, millətlərarası və dövlətlərarası münaqişələrin həlli təkcə tərəflərin özlərindən asılı olmur. Burada daxili faktorlarla yanaşı xarici faktorlar da mühüm rol (bəzi hallarda daha çox) oynayır. Dağlıq Qarabağ münaqişəsi də istisna deyil.

Bütün bunları nəzərə alaraq, tədqiq olunan regionda millətlərarası münasibətlərdəki gərginliyi kəskinləşdirən bir sıra əsas faktorlar üzərində dayanmağı məqsəduyğun hesab edirik.

Kütləvi şüurun sosial-psixoloji deformasiyası

güclü sarsıntının təsiri, ya da bu və ya digər ideyanın təhrif olunmuş formada başa düşülməsi (o cümlədən, kütləvi informasiya vasitələrinin köməyi ilə) nəticəsində əmələ gəlir və inkişaf edir.

Belə ki, 1988-ci ilin dekabr ayında Ermənistanı (Hamamlı şəhəri) baş vermiş zəlzələdən sonra erməniləri çulğalamış kədər hissi ilkin vaxtlar onların diqqətini Dağlıq Qarabağla bağlı iddialarından (haqsız olsa da belə) yayındırırsa da, sonralar tədricən kütləvi şüurda böyükdən kiçiyə qədər bütün ermənilərin beyninə zomblaşdırılmış “Böyük Ermənistan” yolunda özünü qurban vermək “ideyası”na və “əzabkeş” erməni xalqının ölməyib yaşamaq “problemi”inə qarışır (burada yuxarıda toxunduğumuz “erməni xəstəliyi”nin təsiri də unutmaq olmaz). Bu ideya baxımından istənilən qurban milləti fəlakətə yaxınlaşdıran ümumi itki kimi qəbul olunur. Bütün bu proseslərin erməni kütləvi informasiya vasitələri tərəfindən daim şişirdilməsi və yayılması vəziyyəti daha təhlükəli həddə çatdırır.

Azərbaycan və erməni mətbuatının Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ilkin mərhələsinin ən qaynar vaxtını (1989-cu il) – bu barədə biz yuxarıda ətraflı məlumat vermişik - əhatə edən çıxışlarının təhlili millətlərarası münasibətlərdəki gərginliyin münaqişənin bilavasitə iştirakçıları (azərbaycanlı və erməni əhali) tərəfindən dərk edilməsinin aşığdakı səciyyəvi xüsusiyyətlərini müəyyən etmək imkanı verir:

1. Münaqişənin fəal iştirakçılarının millətlərarası münasibətlərdəki gərginliyin azaldılması yollarının bilərəkdən məhdudlaşdırılması istiqamətində nümayiş etdirdikləri istək və cəhdlər. Məsələn, Ermənistan tərəfindən bu cəhd Dağlıq Qarbağ Muxtar Vilayətinin Azərbaycanın tərkibindən çıxarılması tələbi şəklində özünü büruzə verir; Azərbaycan isə bu tələbin heç cürə yol verilməz olduğunu iddia edir, çünki Dağlıq Qarbağ əzəli Azərbaycan torpağıdır və əbədi olaraq Azərbaycan dövləti ərazisinin tərkib hissəsi olaraq qalacaqdır.
2. Yol verilən zorakılıq halları haqqında şayiələrin yayılma masştablarının genişləndirilməsi, milli hisslərin qızıxdırılmasında şayiələrdən istifadə olunması və qarşı tərəfin daha ciddi zorakılıq tədbirləri görməyə təhrik edilməsi (bu cür hallar təkcə yerli mətbuata münaqişələr barədə məlumat verilməsi qadağan edildiyi hallarda deyil, həm də mətbuatın özünün gözləmə mövqeyi seçdiyi vəziyyətlərdə də baş verir).
3. Bəzən, münaqişələrin həllinin mümkün variantlarının, o cümlədən kütləvi informasiya vasitələrinin iştirakı və köməyi ilə, hərtərəfli təhlilinə əsaslanmayan, əksinə mətbuatın özü tərəfindən də qızıxdırılan hisslərə qapılaraq, tələsik qərar-

ların qəbul edilməsi tenensiyalarının güclənməsi.

4. Bir tərəfdən qanunazidd xarakterli konkret hərəkətlərin həyata keçirilməsi üçün cəhdlərin göstərilməsi, digər tərəfdən isə, hansısa zorakılıq hərəkətinin yerinə yetirilməsindən imtinaya görə bu dəfə artıq ekstremistlər tərəfindən cəzalandırılmaq qorxusu.
5. Münaqişə iştirakçılarında, o cümlədən, qeyri-formal birliklərin mətbuat orqanlarının iştirakı ilə, müxtəlif növ zorakılıqlara müsbət münasibətin formalaşdırılması.
6. Münaqişə iştirakçılarından birinin barışıq istiqamətində atdığı addımın zəiflik əlaməti və ya da taktiki gediş kimi interpretasiyası (əlbəttə, mətbuat vasitəsi ilə).

Kütləvi informasiya vasitələri materiallarının təhlili həmçinin **mərkəzi, respublika və yerli mətbuat orqanlarının fəaliyyətindəki aşağıda göstərilən xarakterik nöqsan və çatışmazlıqları** daha aydın və tam şəkildə müəyyən etmək imkanı verir. Bütövlükdə isə bu materiallar aşağıdakı kimi xarakterizə olunurlar:

- Millətlərarası, o cümlədən də, dövlətlərarası millətlərarası münaqişələrin ilkin mərhələlərində onların qarşısının alınması sahəsində təsirli

tədbirlərin görülməsində qətiyyətsizliyin və gözləmə mövqeyinin, həmçinin cinayət hallarının qarşısının alınmasında liberallığın nümayiş etdirilməsi; Məsələn, vaxt baxımından ermənilərin Masisdə (Zəngibasar) və Quqarkda (Böyük Qarakilsə) azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdikləri birinci talanlar tam hüquqi və siyasi qiymətini almadığı halda, Sumqayıtda ermənilərin provakasiya məqsədi ilə özlərinin özlərinə qarşı törətdikləri vəhşiliklər onların özləri tərəfindən də real vaxt rejimində bütün dünyaya yayılmış, hadisələrin sonrakı gedişinin də göstərdiyi kimi, nəinki erməni-azərbaycan münasibətlərinin, eyni zamanda, ölkənin başqa regionlarında da milli münaqişələrin daha da alovlanmasında qızıışdırıcı rol oynamış, milətlərarası münasibətlərə destruktiv təsir göstərmişdir;

- mərkəzin və münaqişə tərəflərindən birinin – Ermənistanın Dağlıq Qarabağ problemini qanunvericiliklə və beynəlxalq normalarla nəzərdə tutulmayan tədbirlərlə həll etmək cəhdləri;
- tərəflərin hərəkət və mövqelərində ardıcılığın olmaması. Münaqişənin inkişafının ilkin mərhələsində respublikaların hakimiyyət orqanları mərkəzlə münasibətlərini korlamaqdan

çəkinirlər və ona görə də əksər ktitik hallarda gözləmə mövqeyi tuturlar (bu mövqe Azərbaycan üçün daha xarakterikdir). Ermənistan hökuməti isə getdikcə əhalinin daha çox ifrat millətçilik hisslərinə qapılmış qrup və təbəqələrini dəstəkləməyə başlayır;

- mərkəzi və respublika hakimiyyətinin bəzi vəzifələrindən sui-istifadə edən nümayəndələrinin öz hakimiyyətlərinin ömrünü uzatmaq məqsədi ilə millətlərarası münasibətləri daha da gərginləşdirmək cəhdləri. Bu tendensiya Ermənistan tərəfi üçün daha xarakterikdir. Xüsusilə sovet dövründə dotasiya hesabına dolanan Ermənistan Dağlıq Qarabağ probleminə yararlanaraq həm ölkə büdcəsindən, həm də müttəfiq respublikaların büdcələrindən xərclənilməyən vəsaitlərdən “artıqlar” qoparmağa çalışır;
- mərkəzi hakimiyyətin liberallığı və respublika hakimiyyət orqanlarının fəaliyyətsizliyi fonunda qeyri-rəsmi ictimai birliklərin, məsələn, “Qarabağ” hərəkatının, Daşnaksutyun toplumunun, “DQMV əhalisinin səlahiyyətli nümayəndələrinin qurultayı”nın nüfuzu və kütlələrə təsiri getdikcə artır. Erməni təşkilatlarının fəaliyyətlərində emosiya üstünlük təşkil edir, onlar hər cür siyasi dialoqlardan qaçır, nəyin bahasına

olursa olsun, Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsini təkid edirlər.

Milli münasibətlərin kəskinləşməsi faktorları arasında **ayrı-ayrı kütləvi informasiya vasitələrinin qeyri-konstruktiv, bəzən isə təhrikedici mövqeyini** də göstərmək olar. Bizim bu nəticəyə gəlməyimiz “Коммунист” (“Голос Армении”) və “Бакинский рабочий” qəzetlərinin 1989-cu il üzrə millətlərarası münasibətlər problematikasına aid dərc etdikləri materialların kontent-analizinə əsaslanır.

Millətlərarası münasibətlər problemini işıqlandırar-kən hər iki qəzet zorakılığın mühakimə edilməsi və qarşısının alınmasında axıradək möhkəm və ardıcıl mövqe, problemə ölçülüb-biçilmiş və dözümlü münasibət nümayiş etdirə bilmirlər. Məqalələrdə açıq şəkildə təhrikedici çağırışlar səslənir, başqa xalqın nümayəndəsinin timsalında düşmən obrazı yaradılır.

Kütləvi informasiya vasitələrinin çıxışlarının **xarakterinə və tonuna görə tərəflərin mövqələrini tam dəqiqliyi ilə izləmək** mümkündür. Tədqiq olunan dövrün ilkin mərhələlərində Azərbaycan mətbuatının əsəblərin tarımını yumşaltmaq və ictimaiyyətin diqqətini digər problemlərə cəlb etmək üçün göstərdiyi cəhdlər aydın hiss olunur. Erməni qəzetində çap olunmuş publikasiyalar isə əksinə, tərəflər arasında qarşıdurmanın güclənməsinə yönəldilmişdir və bu da

dərhal Azərbaycan mətbuatının cavab reaksiyasına səbəb olur.

Nəticə etibarilə, hər iki tərəfin KİV-lərində qərəzli (bəzən də təhrikedici) materialların sayı artır, bu da öz növbəsində qarşı tərəf haqqında intensiv şəkildə neqativ ictimai fikir formalaşdırır (Bax: Əlavələr. Diaqram №3).

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin genezisində daha dərindən bələd olmaq üçün qəzet materiallarının təhlilinə əsaslanaraq, böhranın inkişaf mərhələlərini nəzərdən keçirmək kifayət edir. Ümumiyyətlə, millətlərarası və dövlətlərarası münaqişələrin yaranma və inkişaf prosesinin aşağıdakı dörd mərhələyə bölünməsi məqbul sayılır:

- ✓ münaqişə situasiyasının potensial mövcudluğu və ya başlanğıc mərhələsi vəziyyətində olması;
- ✓ potensial münaqişənin real münaqişəyə və yaxud münaqişə tərəflərinin özlərinin birbaşa və ya yanlış anlaşılmış maraqlarının dərk olunması pilləsinə keçməsi;
- ✓ münaqişə hərəkətlərinin kulminasiyası;
- ✓ münaqişənin aradan qaldırılması və ya həlli mərhələsi.

İstənilən potensial münaqişənin inkişaf pillələrinin müəyyən edilməsi, əgər böhranın ilkin diaqnostikası və münaqişənin qarşısının alınması üzrə tədbirlərin və tövsiyələrin işlənilib hazırlanması imkanları vaxtında həyata keçirilməyibsə, yalnız retrospektiv aspektdə təhlil oluna və nəzərdən keçirilə bilər.

Əgər biz bu mülahizəni Dağlıq Qarabağ hadisələrinə tətbiq etsək, bu cür təhlilin SSRİ hökuməti tərəfindən artıq aparıldığına şahidi oluruq. Bu təhlilin materialları 1988-ci il mart ayının 24-də Sov.İKP MK-nın və SSRİ Nazirlər Sovetinin qəbul etdikləri “Azərbaycan SSR Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin 1988-1995-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında” Qərarda öz əksini tapmışdır. Lakin, ölkənin o vaxtkı partiya və dövlət rəhbərliyinin qətiyyətsizliyi, fəaliyyətlərində dəqiq mövqenin olmaması (bu cəhət öz növbəsində kütləvi informasiya vasitələrinə də neqativ təsir göstərirdi) münaqişə tərəflərinin ictimai şüurunda Moskvanın gah Azərbaycanın, gah da Ermənistanın tərəfini saxlaması barədə fikrin formalaşmasına gətirib çıxarır. Bununla əlaqədar olaraq, regiondakı münaqişə son dərəcə təhlükəli həddə gəlib çıxmışdı və hadisələr bütün iştirakçıların emosional ciddiliyi ilə ifadə olunmuş gərgin bir vəziyyətdə cərəyan edirdi. Bütün bunları nəzərə alaraq, belə bir aralıq nəticəsinə gəlmək olar ki, regiondakı milli gərginliyin, o cümlədən, erməni-azərbaycan münasibətlərinin kəskinləşməsi artıq

münaqişə davranışı eskalasiyasının bir neçə mərhələsini keçmişdir.

Hər iki respublikanın kütləvi informasiya vasitələrindən götürülmüş geniş empirik və sosioloji materialın təhlili bizə **münaqişənin aşağıdakı inkişaf mərhələlərini** müəyyən etmək imkanı verir. **I mərhələ** 1988-ci ilin fevral ayına qədər olan dövrü, yəni gərginliyin eskalasiyasının faktiki başlanğıcına qədər olan dövrü əhatə edir. Bu mərhələdə kütləvi informasiya vasitələrinin köməyi ilə Ermənistanda və Dağlıq Qarabağın erməni əhalisində Ermənistanın Azərbaycana olan ərazi iddialarının qanuniliyi haqqında fikir formalaşdırılır. Azərbaycan mətbuatında isə I mərhələnin sonlarına yaxın bir neçə cavab publikasiyası dərc edilir (buna aid yuxarıda nümunələr göstərmişik).

II mərhələ 1988-1989-cu illəri əhatə edir. Bu dövr **gərginliyin eskalasiyası ilə xarakterizə olunur** (qatı millətçilik mötəvləri üstünlük təşkil edir). Bu mərhələnin aşağıdakı tərkib hissələrini göstərmək olar:

- zorakılıq hərəkətlərinin tətbiqi ilə milli ədavətin daha da qızışdırılması və bu təzahürün vaxtaşırı özünü büruzə verməsi;
- KİV-də ölkədə o qədər də əlverişli olmayan həyat şəraitinə aid materiallar dərc etməklə,

xalqla dövlət arasında qarşılıqlı inamın zəiflədilməsi;

- münafişenin istehsal sahələrinə mənfi təsir göstərməsi (tətillər, regionların və nəqliyyat magistrallarının blokadası və s.);
- Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində Azərbaycan Respublikası dövlət strukturlarının diskreditasiyası prosesinin güclənməsi;
- yerli kütləvi informasiya vasitələrinin iştirakı ilə gərginliyin daha da qızışdırılması.

III mərhələ 1989-cu ilin sonunu və 1990-cı ili əhatə edir və özünü **münafişə tərəflərinin açıq toqquşmaları şəklində büruzə verir. Bu dövrün əsas motivini hökumət orqanlarına itaətsizlik, mütəşəkkil və ekstremist qrupların çıxışları təşkil edir.** III mərhələnin aşağıdakı xarakterik elementlərini göstərmək olar:

- millətçilik zəminində xüsusi qəddarlıqla müşayiət olunan milli toqquşmalar;
- qarşıdurma strukturlarının tədricən formalaşması (erməni yaraqlılarının koordinasiya mərkəzləri və mobil dəstələri, əlavə dəstək qrupları yaradılır, ermənilər Azərbaycan tərə-

findən də analoji cavab tədbirlərinin görülməsinə nail olmaq istəyirlər);

- yaraqlılar tərəfindən qarşı tərəfin icra strukturlarına hərbi zərbələrin endirilməsi;
- ali hakimiyyət qurumlarının nüfuzdan salınması prosesinin gücləndirilməsi;
- millətçi qrupların açıq təsiri ilə rəsmi mətbuatın millətçilik ideyaları ətrafında birləşdirilməsi. Ermənistanda buna, demək olar ki, tam nail olunmuşdu. Azərbaycanda isə bir neçə nəşr münaqişənin kəskinləşdirilməsində iştirak edirdi.

IV mərhələyə1990-1991-ci illəri daxil etmişik. Bu mərhələdəəhalinin mütəşəkkil qrupları siyasi hakimiyyət orqanlarına qarşı açıq çıxışlara keçirlər (mərhələnin başlıca motivi ictimai quruluşun dəyişdirilməsi idi). Sözügedən mərhələnin aşağıdakı fərqləndirici xüsusiyyətlərini göstərmək olar:

- ✓ partiya-sovet və dövlət aparatının xalq tərəfindən bütün dəstəklərini itirməsi;
- ✓ dövlət və hakimiyyət nümayəndələrinə münaibətdə təcavüzkarlığın güclənməsi;
- ✓ iqtisadi çətinliklərin böhran həddinə çatması;

✓ zorakılığın ümumi eskalasiyası.

Bu mərhələdə Ermənistanın partiya və sovet orqanları öz mövqelərini itirirlər. Kütləvi informasiya vasitələri, o cümlədən, tədqiqata cəlb etdiyimiz “Коммунист” (“Голос Армении”) qəzeti də müxalifətin tərəfinə keçir. Azərbaycanda isə partiya və sovet orqanları, o cümlədən, kütləvi informasiya vasitələri öz funksiyalarını yerinə yetirməkdə davam edirlər. Alternativ mətbuat erməni mətbuatının təbliğinə qarşı olduqca sərt və heç bir güzəştə getməmək istiqamətində təbliğat aparır.

KİV və bəzi siyasətçilər perspektivdə hadisələrin mümkün inkişafını nəzərdə tutaraq, daha bir mərhələni - **V mərhələni** proqnozlaşdırırdılar.

Bu mərhələyə yaxın perspektiv – 1991-1992-ci illəri daxil edilirdi. Sovet İttifaqının süqut edəcəyi təqdirdə isə, perspektivdə yaşayacağımız dövrə, sosial-siyasi proseslərə, o cümlədən, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli probleminə uyğun yeni mərhələlərin müəyyən edilməsini və bu mərhələlərin sosial-siyasi, elmi xarakteristikalarının müəyyən edilməsini gələcək tədqiqatçıların öhdəsinə buraxırıq.

Biz isə 1991-1992-ci illərdə **əhalinin təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün münaqişənin nisbətən zəifləyəcəyi və ya da onun qaynar məcradan siyasi məcraya (danışıqlar) keçəcəyi dövr kimi xarakterizə edə bilərik.** Ən əsası da budur ki,

bütün bu proseslərin fərqli bir siyasi sistemdə də baş verə biləcəyi mümkündür.

Bu mərhələnin əsas vəzifələri arasında aşağıdakıları fərqləndirmək olar:

- geniş əhali təbəqələrinin diqqətinin insanların həyat şəraitinin normallaşdırılması məsələlərinə cəlb edilməsi;
- münaqişənin həllinə kömək etmələri üçün regionun və dünyanın nüfuzlu ölkələrinə (burada mütləq tarixi, mədəni, mənəvi, dini, milli, psixoloji və s. amillər və ənənələr nəzərə alınmalıdır), beynəlxalq təşkilatlara, beynəlxalq ictimaiyyətə müraciətlərin edilməsi və humanitar şərait nəzərə alınmaqla, həyata keçiriləcək tədbirlərin intensivliyinin və investisionluğunun artırılması;
- gərginliyin ümumi səviyyəsinin aşağı salınması (ayrı-ayrı lokal gərginliklər istisna olmaqla) üçün müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- mərkəzi hakimiyyətin özünün tərkib hissəsi olan bir respublikasını başqa bir respublikasının işğalından, onun əhalisini isə daxili zorakılıqdan qorumaq iqtidarında olmadığı və ya olmaq istəmədiyi, və yaxud da hansısa siyasi məqsədlər (əlbəttə ki, məkrli) naminə bu

cür hallara göz yumduğu və ya hətta özünün də ona kömək etdiyi (məsələn, Qərbi Azərbaycanın azərbaycanlılardan sonuncu etnik təmizlənməsi zamanı onlarla soydaşımızın qətlə yetirilməsi, Xocalı faciəsinin törədilməsi, Dağlıq Qarabağın və ətraf yeddi rayonun işğal edilməsi) təqdirdə respublikanın özünü və əhalisini qorumaq məqsədilə özünümüdafiə tədbirlərini həyata keçirməsi və ya da yaxın gələcək üçün proqnozlaşdırma əsasında dövlətin və dövlətçiliyin, müstəqilliyin və suverenliyin təmin edilməsi və qorunub saxlanması üçün əvvəlcədən müvafiq hazırlıq işlərinin görülməsi.

Zənnimizcə, bu mərhələdə münaqişə tərəflərinin və münaqişədə marağı olan tərəflərin bütün kütləvi informasiya vasitələrinin: həm rəsmi, həm də alternativ mətbuatın fəaliyyəti obyektiv olaraq həqiqətən də çox böyük əhəmiyyət kəsb etməlidir. KİV-in fəaliyyəti mütləq məxsus olduğu ölkənin KİV-inin fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericiliyinə və hüquqi dövlətin həyat əhəmiyyətli normalarına uyğun olub-olmadığından irəli gəlməlidir. Münaqişə tərəflərinin və münaqişədə marağı olan tərəflərin praktikasında kütləvi informasiya vasitələrinin psixoloji təsir, situasiyanın gərginləşdirilməsi, zorakılıq hərəkətlərinə və konstitusiyaya uyğun yaradılmış hakimiyyətə itaətsizlik

çağırışı aləti kimi istifadə olunması hallarına (hətta istisna qaydada belə) yol verilməməlidir. Belə fikirləşirik ki, bu şərt həm də münaqişə tərəflərindən və ya münaqişədə marağı olan tərəflərdən hansısa birinə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, jurnalistin peşə missiyasının humanist mahiyyətinə nə dərəcədə uyğun gəlib-gəlməməsinin yoxlanılması üçün də münasib bir vaxt deyil.

Fikrimizcə, jurnalistin yaradıcılıq etikası və insanın milli ləyaqətinə hörmət hissi millətlərarası münasibətlər və kütləvi informasiya vasitələri arasındakı əlaqə və qarşılıqlı təsir prosesində xüsusi əhəmiyyət kəsb etməli və ötəri olmamalıdır. Belə düşünürük ki, bu prosesdə beynəlxalq, regional və lokal miqyaslarda millətlərarası barışıq konsepsiyalarının hazırlanması və icrası səmərəli ola bilər. Burada əsas rolu kütləvi informasiya vasitələri oynamalıdır, çünki məhz bu sosial institut ictimai fikrin və münasibətin formalaşması mexanizminə daha yaxındır və bu prosesdə də aparıcı rol oynaya bilər.

Konkret olaraq, Dağlıq Qarabağ hadisələri dövründə hər iki respublikadakı situasiyanın fəvqəladəliyini, gərginliyin yaranmasında və kəskinləşməsində kütləvi informasiya vasitələrinin neqativ rolu nəzərə alınaraq, situasiyaya uyğun müvafiq keçid dövrü müəyyən edilməli və mövcud qanunvericilik aktları ilə mərkəzi və yerli mətbuatda çap olunan publikasiyalarda

və analoji radio və televiziya verilişlərində qarşılıqlı antimillî təbliğat dayandırılmalı idi.

Regionda gedən geosiyasi proseslərin həddən artıq mürəkkəbliyini, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ probleminin 25 ildən artıq müddətdir ki, həll olunmamış vəziyyətdə qaldığını (BMT Təhlükəsizlik Şurasının problemin həlli ilə bağlı qəbul etdiyi dörd Qətnamənin Ermənistan tərəfindən yerinə yitirilməməsi səbəbindən), hərbi əməliyyatların, o cümlədən, münaqişədə marağı olanların bu və ya digər formada iştirakı ilə, hər an yenidən başlamaq ehtimalını, Azərbaycanın və eləcə də Ermənistanın da qoşulduğu beynəlxalq humanitar hüquqa aid Konvensiyaların tələblərini nəzərə alaraq, aşağıdakı bəzi təkliflərimizi bölüşmək istərdik (əlbəttə, buna görə bizi söz azadlığının məhdudlaşdırılmasında və kosmopolitizmdə günahlandırılanlar da tapılacaqdır):

- ❖ münaqişə tərəflərinin mənsub olduqları ölkələrin Jurnalistlər Birliyi Təşkilatlarının strukturunda (müstəqil qurum da ola bilər), tərkibində milli məsələlər üzrə nüfuzlu mütəxəssislərin də olduğu, millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlərin işıqlandırılması sahəsində etika məsələləri üzrə komissiyaların (Avropa ölkələrinin KİV redaksiyalarında bu cür komissiyalar və yaxud da hüquqşünaslardan ibarət qruplar vardır) yaradılması; KİV

haqqında milli qanunvericiliyin əhəmiyyətinə xələl gətirilmədən, münaqişə dövründə millətlərarası və dövlətlərarası münasibətləri işıqlandıran kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyətlərini tənzimləyən müvəqqəti əlaqələndirmə sisteminin yaradılması;

- ❖ kütləvi informasiya vasitələri haqqında milli qanunvericiliyin və beynəlxalq sənədlərin tələblərinə uyğun, jurnalistin peşə və xidməti etik (deontoloji) kodeksinin hətta hər hansı bir elementini pozan, düşmənçiliyi, millətçiliyi, şovinizmi qızıışdıran, qəsbkarlığı rəğbətləndirən nəşrlərin, radio və televiziya proqramlarının, müasir elektron informasiya vasitələrinin fəaliyyətlərinə müvafiq korrektələri edilməsi;
- ❖ beynəlxalq təcrübənin də göstərdiyi kimi, milli qarşıdurmanın kəskinləşməsinin, gərginlik və çılğınlıq dinamikasının, mitinqçilik psixologiyasının jurnalist tərəfindən tələm-tələsik qəzet səhifələrinə, radio verilişlərinə və televiziya ekranlarına, internet və intranet monitorlarına köçürülməsinin millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlərin harmonizasiyasına pozitiv heç bir töhfə verə bilmədiyinə görə, jurnalistin mövqeyindəki əsl radikalizmin xalqın milli özünüdərkini, milli mənəviyyatı, mədəniyyəti və milli ruhunun inkişafı ətrafında cəmləşməsi.

Adətən, cəmiyyətdə bu cür situasiyalar yaran-
dıqda, mütəxəssislər, o cümlədən də, kütləvi
informasiya vasitələri yaranmış vəziyyəti iki
mövqedən: a) de-fakto və b) perspektiv baxımından
qiymətləndirməyə cəhd göstərirlər. Vəziyyətin
perspektivdə sabitləşəcəyi təqdirdə regionun kütləvi
informasiya vasitələrinin fəaliyyətlərinin mətbuat
haqqında milli qanunlara uyğun sakit bir hüquqi
məcraya qayıdacağı heç kimdə elə də ciddi şübhə
doğurmur. Lakin, yalnız bir variantın – hətta ən çox
üstünlük verilən və obyektiv olaraq gözlənilən –
hadisələrin inkişafı variantının nəzərdən keçirilməsi
dialektik baxımdan da düzgün olmazdı. Bununla
əlaqədar olaraq bir sıra digər variantların da nəzərdən
keçirilməsini məqsəduyğun hesab edirik.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, əvvəlcə Dağlıq
Qarabağ münaqişəsi kimi bir çox münaqişələrin başlıca
xarakterik cizgilərinin aydınlaşdırılması, sonra isə
onların əsasında mümkün alternativlərin nəzərdən
keçirilməsi faydalı ola bilərdi. Zənnimizcə, bu cizgiləri
aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik:

- münaqişələrin millətçi, icma və dini xarakter daşması;
- qarşıdurma, o cümlədən, mərkəzi hakimiyyət qurumları ilə;
- separatist yönümlülük;

- istisna qaydada sürəkli xarakterə malik olması;
- qarşı tərəfin separatist iddialarına mərkəzi hakimiyyətin rədd cavabı;
- kütləvi informasiya vasitələrinin qarşı duran tərəflərin təsiri altına düşmələri;
- kütləvi informasiya vasitələri tərəfindən ictimai fikirdə gərginliyin eskalasiyası.

Əgər Qafqazdakı münaqişə ilə digər regionlardakı münaqişələr arasında paralellər aparsaq, həmçinin tədqiq etdiyimiz münaqişənin inkişafı ilə bağlı proqnoz versək, ümumi xarakterli nəticəyə də gələ bilərik. Dağlıq Qarabağ münaqişəsində ən mühüm ümumi aspekt bundan ibarətdir ki, bu münaqişə:

birincisi, mərkəzi hakimiyyətin nüfuzuna qarşı yönəlmişdir. a) SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin milli-ərazi quruluşu kimi mürəkkəb bir məsələnin hakimiyyət orqanlarına təsir göstərmək, emosiya və hissləri gərginləşdirmək yolu ilə həllinin yolverilməzliyi haqqında 23 mart 1988-ci il tarixli və b) Sov.İKP-nin və SSRİ Nazirlər Sovetinin Azərbaycan Respublikası Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin 1988-1995-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında 24 mart 1988-ci il tarixli Qərarları yerinə yetirilməmiş qalmışdır.

ikincisi, əgər Dağlıq Qarabağ münaqişəsi üç dövlət qurumunun - Azərbaycan SSR, Ermənistan SSR və Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti – qarşılıqlı münasibətləri mövqeyindən nəzərdən keçirilərsə, **bu münaqişənin açıq-aydın ərazi iddiası xarakteri daşdığı** heç bir şübhə doğurmur;

üçüncüsü, bu münaqişədə aparıcı rollardan birini millətçilik faktoru oynayır. **Ermənistan SSR-in SSRİ və Azərbaycan SSR Konstitusiyalarına uyğun olaraq Azərbaycana məxsus əraziyə iddiası dövlətlərarası ərazi münaqişəsi sxeminə uyğun gəlir.** Zənnimizcə, bu cür münaqişələrin həllində prinsipial siyasi yanaşma, kimin tərəfindən irəli sürülməsinə və hansı tarixi faktlarla təsdiq olunmasına baxmayaraq, ərazi iddiasından könüllü surətdə geri çəkilməkdir.

Beynəlxalq təcrübə də göstərir ki, ərazi və etnik motivə malik münaqişələr uzun zaman davam edir, istisna qaydada sürəkli xarakter daşıyır və əksər hallarda güzəşt yolu ilə öz həllini tapa bilmir. Bu münaqişələr adətən tərəflər üçün xeyli neqativ iqtisadi və sosial nəticələrlə müşayiət olunur, cəmiyyətdə ümumi depressiyaya, psixoloji sarsıntılara, əhalinin total yorğunluğuna və sonda nisbi stabilliyə cəhdlər göstərməsinə gətirib çıxarır.

Münaqişə tərəfləri arasında tədricən normal iqtisadi, mədəni və s. əlaqələr bərpa olunmağa başlayır. Biz bu prosesin ayrı-ayrı elementlərinə tədqiq etdiyimiz

dövrün son mərhələlərində artıq rast gəlirik. İlk növbədə Azərbaycan və bəzi erməni kütləvi informasiya vasitələrinin çıxışlarının tonu əvvəlki dövrlərə nisbətən bir qədər sakitləşir. Bu dövrün son günlərində hətta mərkəzi mətbuatda bəzi erməni alimlərinin cəmiyyətin öz xalqını faciəyə aparan ekstremist qanadınımühakimə edən publikasiyaları çap olunur. Bu yazıların müəllifləri Ermənistanı ərazi iddialarından əl çəkməyə və Azərbaycan xalqı ilə barışmağa çağırırlar.¹³⁵ Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin erməni əhalisi Azərbaycana qarşı irəli sürülən ərazi iddiasının mənasızlığını və son həddə tarixi əsassızlığını dərk edərək kütləvi informasiya vasitələri ilə “Azərbaycan xalqına müraciət”lə çıxış edir¹³⁶ (ermənilərin bu addımını onların hiyləgərliyi və özlərini sülhə, barışığa meyilli xalq sifətində göstərmələri kimi də nəzərdən keçirmək olar. – **İ.M.**).

Bununla bərabər, kütləvi informasiya vasitələrində vəziyyətin müəyyən qədər ümumi stabilləşməsi fonunda ümitsizlik aktının və ya özünün bütün mümkün təzahürləri ilə mütəşəkkil ekstremizmin

¹³⁵ Вах: Хзарджян С. Народ сам выберет судьбу // Рабочая трибуна. - 1991. - 20 марта.

¹³⁶ Вах: “Даğlıқ Qarabağ ermənilərinin Azərbaycan xalqına müraciəti”//Kommunist. - 1991. - 30 yanvar.

yenidən baş qaldırıb gərginliyi artırma biləcəyi barədə də fikirlər səslənirdi.

Ümumiyyətlə, tədqiq etdiyimiz dövrdə təkcə Qafqazda yox, ölkənin bütün regionlarında terrorizm yönümlü mütəşəkkil ekstremizmin baş vermə ehtimalı olduqca böyük idi. Fikrimizi təsdiq edən bir neçə nümunələr də artıq var idi. Vəziyyətin bu cür olması baş vermiş təzahür və tendensiyaların – mitinq fəallığından tutmuş millətlərarası münaqişələrə, kütləvi iğtişaşlara, daha sonra isə tətillərə aparıb çıxaran, ümumiyyətlə, qarşı tərəfə təsir göstərməyin bütün qeyri-sivil formalarının istifadə olunması ilə izah edilirdi. Əgər münaqişənin alovlanmasına qədər Ermənistan-Azərbaycan mübahisəsinin sülh yolu ilə və təcili həlli real idisə, hadisələrin sonrakı inkişafı, mərkəzi hakimiyyətin ləngliyi və qətiyyətsizliyi, münaqişənin həlli üçün siyasi qərarların qəbul olunmaması situasiyanı daha da gərginləşdirmiş və mürəkkəbləşdirmişdi.

Yerli və mərkəzi kütləvi informasiya vasitələrində Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli üçün müxtəlif variantlar da irəli sürülür:

- a) Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Azərbaycan SSR-in tərkibindən çıxarılıb Ermənistan SSR-ə birləşdirilməsi;
- b) Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinə tam özünü idarəetmə formasının verilməsi;

- c) Xüsusi İdarəetmə Komitəsinin yaradılması (nə Azərbaycan SSR-nin, nə də SSRİ-nin Konstitusiyalarında belə bir idarəçilik forması nəzərdə tutulmamışdı).

Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, münaqişənin həlli üçün təklif edilən müxtəlif variantların - DQMV-yə ya tam özünü idarəetmə formasının verilməsinin və ya Xüsusi İdarəetmə Komitəsinin yaradılmasının və ya da Azərbaycan SSR-in tərkibindən çıxarılıb Ermənistan SSR-ə birləşdirilməsinin Qafqaz kimi çoxsaylı etnik tərkibə malik, milli münasibətlərdə heç də hər şeyin rəvan olmadığı bir regionda hansı ağır nəticələrə gətirib çıxaracağı barədə də, o cümlədən, kütləvi informasiya vasitələrində, fikirlər səslənir, proqnozlar verilirdi.

Beləliklə, 1988-1991-ci illərdə RF Prezidenti yanında Dövlət Qulluğu Akademiyasının kütləvi informasiya vasitələri kafedrasının ümumi elmi-tədqiqat işi çərçivəsində milli münasibətlər və mətbuat problematikası ilə bağlı aparılmış kontent-analizin (əhatə etdiyi dövr və mətbuat orqanlarının adları barədə yuxarıda məlumat vermişik – **İ.M.**) nəticələri əsasında

gəldiyimiz mülahizə və proqnozların¹³⁷ bir hissəsini oluğu kimi sizə təqdim edirik:

- DQMV-yə özünü tam idarə etmək statusunun verilməsi və ya da Ermənistan SSR-ə birləşdirilməsi həm Azərbaycan, həm də Gürcüstan SSR-də və Dağıstanda (xüsusilə də Dərbənd rayonunda) kompakt şəkildə və çox sayda yaşayan azərbaycanlılar arasında antierməni əhval-ruhiyyəsinin kəskin surətdə qızışacağına gətirib çıxara bilər. Burada Azərbaycan SSR-in öz ərazisində suverenliyinin məhdudlaşdırılmasına qarşı etiraz mitinq və nümayişlərinin keçirilməsi, eyni zamanda Dərbənddə və ona bitişik ətraf rayonlarda yaşayan azərbaycanlılara muxtariyyətin verilməsi, hətta bu ərazilərin Azərbaycana birləşdirilməsi ilə bağlı tələblərin irəli sürülməsi də qaçılmazdır. Dağıstan MSSR-də məskunlaşmış digər xalqların sərt cavab reaksiyasının olacağı da tam mümkündür və bu da kütləvi iğtişaclara və istisna deyil ki, qan tökülməsinə gətirib çıxara bilər.¹³⁸

¹³⁷Вах: Мазанлы И.А. Печать как фактор совершенствования межнациональных отношений. Диссертация ... канд. ист. наук. – Москва.: АОН при ЦК КПСС, 1991. – с. 101-108.

¹³⁸Вах: Мазанлы И.А. Печать как фактор совершенствования межнациональных отношений. Диссертация ... канд. ист. наук. – Москва.: АОН при ЦК КПСС, 1991. – с. 103.

- Gürcüstan Respublikasının əsasən əhalisi azərbaycanlılardan ibarət olan rayonlarında (Marneuli, Bolnisi, Dmanisi, Qardabani və s.) vəziyyətin gərginləşəcəyini proqnozlaşdırmaq mümkündür. Hazırda burada da millətçiliyin gücləndiyi (Abxaziya, Cənubi Osetiya, Cavaxetiya və s. bölgələr) bir vaxtda ya bu bölgəyə (Borçalı mahalı) geniş muxtariyyətin verilməsi, ya da ümumiyyətlə Azərbaycan SSR-ə birləşdirilməsi tələbləri ilə bağlı təşvişlərin baş qaldıracağı və gürcü-azərbaycanlı qarşıdurmalarının olacağı labüddür. Bu halda təkcə göstərilən zonada yığcam şəkildə yaşayan azərbaycanlılar (əhalinin böyük əksəriyyətini təşkil edirlər) yox, eyni zamanda bütün Şərqi Gürcüstan ərazisində səpələnmiş halda yaşayan və əsasən kənd təsərrüfatı işləri ilə məşğul olan minlərlə azərbaycanlı ailələrinin də ekstremist qruplar tərəfindən zorakılıq hərəkətlərinə məruz qalacaqları şübhə doğurmur. Bu variantın hipotez qanunauyğunluğunu həmin dövrdə Dağıstanın və Gürcüstanın azərbaycanlı əhalisinin Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı hadisələrdə Azərbaycanın mövqeyini müdafiə etmələri və bununla əlaqədar keçirdikləri çoxsaylı lokal tədbirlər bir daha təsdiq edir.¹³⁹

¹³⁹Вах: Мазанлы И.А. Печать как фактор совершенствования

- Belə düşünürük ki, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinə geniş sərbəstlik verildiyi, yaxud da onun Ermənistan SSR-ə birləşdirildiyi hallarda çoxlu erməninin yaşadığı Cənubi Gürcüstan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsindən heç də az ciddi olmayan, həm yerli ermənilərin, həm də Ermənistan SSR əhalisinin eyni vaxtda dəstəkləyəcəkləri yeni bir silahlı münaqişə mərkəzinə çevrilə bilər. Burada söhbət, ən azı geniş muxtariyyətdən gedəcəkdir, lakin Cavaxetiyanın Ermənistan SSR-ə birləşdirilməsi haqqında şüarların səsləndiriləcəyi də istisna deyil. Gürcüstandakı mövcud situasiyada bu addım gürcü tərəfinin ən sərt cavabı ilə qarşılaşa bilər və əgər bu rayonlarda iğtişaşlar başlayarsa, respublikanın əksər şəhərlərində və bütün kənd rayonlarında, məsələn, Acarıstanda ermənilərə qarşı zorakılıq hərəkətləri tətbiq edilə bilər.¹⁴⁰
- Dağlıq Qarabağdakı situasiyanın mürəkkəbliyini və problemin tənzimlənməsinin əhəmiyyətini xarakterizə edərək deyə bilərik ki, bütövlükdə bu problemin islam dünyası ilə münasibət

межнациональных отношений. Диссертация ... канд. ист. наук. – Москва.: АОН при ЦК КПСС, 1991. – с. 104.

¹⁴⁰Вах: Мазанлы И.А. Печать как фактор совершенствования межнациональных отношений. Диссертация ... канд. ист. наук. – Москва.: АОН при ЦК КПСС, 1991. – с.105.

məsələlərinə də aidiyyəti var və deməli, təkcə bu regiondakı xalqların münasibətlərinin mənafeyinə deyil, həmçinin bir tərəfdən Azərbaycan SSR-in Orta Asiya respublikaları ilə, o biri tərəfdən isə digər müttəfiq respublikalarla qarşılıqlı münasibətlərinin də mənafeyinə toxunur.

- Beynəlxalq planda isə bu problemin SSRİ (keçmiş) və Türkiyə, İran, Əfqanıstan, Pakistan, iyirmi ikidən artıq ərəb və s. müsəlman ölkələri arasındakı münasibətlərə də aidiyyəti vardır.¹⁴¹ (kütləvi informasiya vasitələri və dövlətlərarası münasibətlər və onların qarşılıqlı təsir problemləri ayrıca bir elmi araşdırmanın tədqiqat obyektinə ola bilər – **İ.M.**).

Milli və dövlətlərarası münasibətlər üzrə bir sıra mütəxəssislər, media və silahlı münaqişə araşdırıcıları, yaranmış situasiyasının tədqiqata uyğun istiqamətdə proqnozlaşdırılan və güman edilən inkişafı səviyyəsində - Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ətrafında hər iki tərəfin kütləvi informasiya vasitələrinin oynaya biləcəkləri ölçüyə-gəlməz neqativ rol da nəzərə alınmaqla – yuxarıda adları çəkilən regionların kütləvi informasiya vasitələrinin ciddi hüquqi nəzarət altına (“insan heç bir

¹⁴¹Вах: Мазанлы И.А. Печать как фактор совершенствования межнациональных отношений. Диссертация ... канд. ист. наук. – Москва.: АОН при ЦК КПСС, 1991. – с. 105.

vəziyyətdən asılı olmayaraq, ayrı-seçkiliyə və işgəncəyə məruz qalmamalıdır”¹⁴² tələblərinin əksinə olaraq bu cür hərəkətləri rəğbətləndirən materialların dərc olunmasına yol verilmə-məsi baxımından) alınmasını, onların milli məsələlər isti-qamətində fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsini təklif edirlər.

Tədqiqatçıların bu və bunabənzər digər təklifləri, həmçinin fərqli mövqeləri problemlə bağlı müəyyən, həm də haqlı suallar doğururdu: regionda millətlərəarası gərginliyin silahlı toqquşmalara çevrilməsinin qarşısının alınması və azaldılması üçün birinci növbədə hansı tədbirlər görülməlidir? Həmin dövrdə bir dövlətin tərkibində olan iki respublika arasında olan münaqişənin həlli nə dərəcədə real idi? Kütləvi informasiya vasitələri tərəfindən hadisələrin gedişinə pozitiv təsirin artırılması imkanları var idimi? Bu sualların cavablarını aşağıdakı mülahizələrdə görmək mümkündürmü?

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllini təcrid olunmuş vəziyyətdə yox, regionun digər problemləri ilə kompleks şəkildə, ayrıca bir dövlətin marağından deyil, bütün regionun sabitliyə, millətlərəarası qarşılıqlı anlaşmaya olan ehtiyacdən və maraqdan çıxış edərək realist-cəsinə nəzərdən keçirmək vacib idi. Bu problemin həl-

¹⁴²İnsan hüquqları haqqında ümumi bəyannamə. Maddə 2, Maddə 5. İnsan hüquqları – Beynəlxalq müqavilələr toplusu. – Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1998, səh. 2.

lində kütləvi informasiya vasitələri öz aparıcı rolunu oynamalı idi.

Zənnimizcə, millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlərin daha da gərginləşərək, silahlı münaqişələrə çevrilməsinin qarşısının alınmasında xüsusi regional konfransların keçirilməsi və burada başlıca problemlərin kompleks şəkildə həllinə cəhdlərin göstərilməsi də faydalı ola bilərdi. Qarşısına silahlı münaqişələrin siyasi həllini qoymuş bu cür konfransların keçirilməsi həqiqətən də həm bu istiqamətdə milli siyasətin, həm də dövlətlərin beynəlxalq sənədlərdə öz əksini tapmış öhdəliklərinin yerinə yetirilməsində real irəliləyiş hesab oluna bilərdi. Mütləq bu konfransların seksiyalarından biri milli münasibətlərin təkmilləşdirilməsi və silahlı münaqişələrinin qarşısının alınması amili kimi kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyəti problemlərinə həsr olunmalıdır.

Yerli mətbuatın keçirdiyimiz kontent-analizi - yuxarıda bu barədə ətraflı məlumat vermişik - Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin regional və mərkəzi kütləvi informasiya vasitələrində işıqlandırılması tendensiyalarının izlənilməsi, həmçinin münaqişənin sosial-psixoloji cəhətlərinin onun bilavasitə iştirakçıları tərəfindən dərk edilməsi, münaqişə zonalarında gərginliyin və sərt qarşıdurmanın qarşısının alınması yönündə kütləvi informasiya vasitələri üçün müəyyən təkliflər irəli sürmək imkanı yaradır:

- kütləvi informasiya vasitələrinin münaqişənin səbəblərinin uydurulmuş (və ya sadələşdirilmiş) stereotiplərinin əhali tərəfindən dərk edilməsinin aradan qaldırılması, əhaliyə onun mürəkkəbliyinin və çoxşaxəliliyinin, geniş diapa-zonda, lakin beynəlxalq qanunlar və öhdəliklər çərçivəsində həlli yollarının izah olunması üçün istifadə edilməsi;
- münaqişənin neqativ iqtisadi, siyasi, mədəni, sosial və s. nəticələrinin onun bilavasitə iştirakçılarının şüuruna çatdırılması;
- şayiələrlə mübarizənin gücləndirilməsi, onların əsassızlığının açıq şəkildə ifşa edilməsi, şayiələri yayanlara qarşı neqativ ictimai fikrin formalaşdırılması;
- əhalinin diqqətinin mətbuat tərəfindən münaqişələrin emosional, təkəbbürlü yollarla deyil, siyasi, demokratik yolla, beynəlxalq normalar çərçivəsində həlli imkanlarına cəlb edilməsi və bu istiqamətdə konkret yolların tövsiyə edilməsi;
- münaqişə iştirakçılarının qanuni tələblərinin tam ödənilməsinin və əsassız, qeyri-konstitusiyə xarakterli iddialarının qəti şəkildə yol-

verilməzliyinin mətbuat tərəfindən dəstəklənməsi;

- kütləvi informasiya vasitələrinin münaqişəyə aparan hər bir qanunazidd hərəkət və çağırışın – bunun ayrıca bir şəxs, qrup və ya kütlənin hərəkəti olmasına baxmayaraq - qəti şəkildə cəzalandırılması faktlarının geniş ictimaiyyətə çatdırılmasına kömək etməsi və görülən tədbirlər barədə əhalinin mütləq məlumatlandırılması;
- mətbuatın milli zəmində zorakılıq faktlarının üstünün açıldığı materiallarla silahlı münaqişələrin aradan qaldırılmasına kömək göstərməsi;
- milli qarşıdurma kimi mürəkkəb bir şəraitdə əsl humanizm və beynəlmilətçilik mövqeyində dayanan, münaqişə iştirakçılarının tələblərinin nə dərəcədə qanuni olub-olmamasını anlamaqda onlara yardım göstərən, ümumiyyətlə millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlərin sağlamlaşmasına çalışan jurnalistlərin mənəvi və maddi cəhətdən rəğbətləndirilməsi.

Kütləvi informasiya vasitələrinin xüsusi vəzifələri içərisində onun milli münaqişələrin sakitləşdiril-

məsində və tənzimlənməsində obyektiv surətdə maraqlı olan sağlam sosial və siyasi qüvvələri hər vasitə ilə dəstəkləməsinin vacibliyi də bu istiqamətdə atılan ciddi addım kimi nəzərdən keçirilməlidir. Mətbuatın millətçilik və milli istisnalıq mövqeyindən çıxışı xüsusilə çoxmillətli cəmiyyətlərdə birmənalı qarşılınmır və “gərgin” mövzunun yeni səhifələrinin yaranmasına səbəb olur. Ona görə də redaksiyalar cəmiyyətin bütün milli təbəqələri tərəfindən rəğbətlə qarşılınan, milli əmin-amanlıq imicinə malik jurnalistlərin publikasiyalarına daha geniş yer verməlidir.

Beləliklə, millətlərarası münasibətlərin kəskinləşməsi şəraitində (Dağlıq Qarabağ hadisələrinin ilkin fazası dövründə) mərkəzi və regional kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyətini bu səpkidən olan elmi araşdırma işləri üçün irəli sürülən tələblər baxımından nəzərdən keçirdikdən sonra gəldiyimiz aşağıdakı nəticələrin tədqiqat dövrünə adekvat olduğunu düşünürük:

✓ 1980-1990-cı illərdə keçmiş SSRİ-də milli məsələ və millətlərarası münasibətlər sahəsindəki gərginlik özünün kulminasiya nöqtəsinə çatmışdır (Qazaxıstan hadisələri; Ermənistan Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, Sovet qoşunlarının Bakıda əhaliyə qarşı törətdiyi qırğınlar; Tbilisi hadisələri, Gürcüstan Abxaziya və Gürcüstan Cənubi Osetiya qarşıdurmaları; Dnestryanı gərginlik; Noviy Uzen

hadisələri; Fərqanə münaqişəsi; Düşənbə iğtişəşləri, Pribaltika münaqişələri və s.);

✓ problemlərin həllində ölkə rəhbərliyi güc yolunu və bəzi hallarda tərəfkeşlik mövqeyini tutur, qəbul olunmuş sosial-siyasi qərarların icrasında qətiyyətsizlik və biganəlik nümayiş etdirir. Bu da insanlarda ümitsizlik və dövlətə inamsızlıq, cəmiyyətdə gedən proseslərə passiv münasibət hissi oyadır.

✓ belə bir şəraitdə milli münasibətlər sahəsində gedən proseslərin kütləvi informasiya vasitələri tərəfindən təhlili xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu mülahizəmiz tədqiqat işində regional və mərkəzi mətbuatın potensial imkanlarına aid nümunələrin əsasında göstərilir və öz təsdiqini tapır. Zənnimizcə, Ermənistan Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin güclənməsi və kəskinləşməsi şəraitində bu potensialdan səmərəsiz istifadə olunmuşdur. Mətbuat hadisələri gərginliyin getdikcə daha da artdığı bütün mərhələlərdə, hətta silahlı qarşıdurmaya keçdiyi situasiyalarda belə qeyri-adekvat işıqlandırmışdır (xüsusilə də mərkəzi KİV – **İ.M.**). Bir sıra prinsipiial istiqamətlər üzrə nəinki münaqişə tərəflərinin, eyni zamanda mərkəzi mətbuatın da mövqeləri bir-birindən ciddi şəkildə fərqlənir, situasiyanın lokallaşmasına və sağlamlaşmasına

xidmət göstərmir, bir-birini qarşılıqlı şəkildə inkar edən və ictimai şüuru deformasiyaya məruz qoyan stereotiplər yaradılır;

✓ tədqiq etdiyimiz nəşrlərin kontent-analizi, oxucu poçtunun öyrənilməsi, regionda aparılmış elmi müşahidələr, həmçinin belə bir nəticəyə də gəlməyə əsas verir ki, bəzi redaksiya kollektivlərinin fəaliyyəti bir növ özfəaliyyət xarakteri daşıyır, hadisələrə analitik-proqnozlaşdırma mövqeyindən yanaşılır.

Belə düşünürük ki, bu bölümün sonunda irəli sürülmüş təklif və tövsiyələrin tətbiqi yolu ilə münəqişə bölgələrində kütləvi informasiya vasitələrinin iştirakı və köməyi sayəsində sosial-siyasi gərginliyin azaldılmasına və sağlamlaşdırılmasına nail olmaq mümkündür.

3.6. Silahlı münaqişələrin ışıqlandırılmasında jurnalistin yaradıcılıq amilləri

XX əsrin sonlarında Şərqi Avropa ölkələrində və keçmiş SSRİ-də sosializm düşərgəsinin süqutu ilə nəticələnən silahlı qarşıdurmalar, milli zəmində baş vermiş münaqişələr, bu mürəkkəb və olduqca təhlükəli proseslərdə kütləvi informasiya vasitələrinin iştirakı (KİV öz funksiyasına görə cəmiyyətdə baş verən sosial-siyasi və sosial-təbii proseslərdən kənar qala bilməz və qalmamalıdır (**İ.M.**), ekstremal şəraitdə çalışan jurnalistin vəzifə borcu və məsuliyyəti, hüquqi və fiziki müdafiəsi və bu səpkidən olan bir sıra digər məsələlər keçmiş sovet, o cümlədən, onun tərkib hissəsi olan Azərbaycan mətbuatı üçün yeni, eyni zamanda jurnalist peşəkarlığı və sənətkarlığı, mövzuya bələdliliyi və analitik təhlil aparmaq bacarığı, səriştəliliyi və s. məsələlər ciddi problem kimi özünü büruzə verməyə başlamışdı.

Müttəfiq respublikalarda milli azadlıq hərəkatlarını boğmaq məqsədi ilə sovet ordusu və daxili qoşun bölmələrinin öz xalqına - dinc əhaliyə qarşı törətdiyi qırğınlar, kütləvi insan tələfatı ilə müşayiət olunan irimiqyaslı silahlı qarşıdurmalar KİV-in qaynar mövzularına çevrilirdi. Adətən, silahlı münaqişələr barədə

məlumatlar xəbər bülletenlərinin əvvəlində verilir. Bu məlumatları isə məhz “qaynar nöqtələrdə”, ön cəbhədə və əksər hallarda mülki əhali ilə bir yerdə olan jurnalistlər hazırlayır və redaksiyalara çatdırırdılar.

Bildiyimiz kimi, jurnalist fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri onun ictimai-siyasi həyatda mövcud olan problemlərin həllini asanlaşdıran informasiya təsirini təmin etməkdən, onu şüurlu surətdə və ardıcıl olaraq daimi faktora çevirməkdən ibarətdir. Jurnalistin yaradıcılığı həmçinin cəmiyyətdə baş verən siyasi, ictimai, iqtisadi və mənəvi proseslərdə real dəyişikliklərin əldə olunması ilə sıx bağlıdır. Bu baxımdan, jurnalist peşəsi həqiqətən də çox çətin və riskli peşələrdən biridir. Mütəxəssislər bu peşəni hərbi, polis və saxtaçı peşələrindən sonra ən təhlükəli peşələrdən biri hesab edirlər.

Eyni zamanda, jurnalistika sadəcə peşə deyil, zamanın çağırışı, spesifik dünyagörüşü və düşüncə tərzidir. Bu peşənin sahibi laqeyd olmamalı, başqasının ağrı-acısını hiss etməyi bacarmalıdır. Sadalanan keyfiyyətlər “qaynar nöqtələrdə” çalışan jurnalistlər üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu zaman jurnalistdən baş verən hadisələrin əsl səbəblərinin müəyyənləşdirilməsi, bu hadisələri proqnozlaşdırmaq bacarığı, xüsusi takt, düzgün psixoloji yanaşma və faktların obyektiv qiymətləndirilməsi tələb olunur.

Peşəkar jurnalist mürəkkəb proseslərin ən əhəmiyyətli hissəsini görə bilməli, faktların izahını verməli, öz

fikirlərini aydın və dəqiq sözlərlə ifadə etməlidir. Dəqiqlik, qərəzsizlik, vicdanlı və obyektiv mövqə nümayiş etdirmək jurnalistdən tələb olunan əsas keyfiyyətlərdəndir. Jurnalistin işi yalnız faktları sadalamaqdan ibarət deyil, o, insanları dünyada baş verən proseslər üzərində düşünməyə məcbur etməlidir. Jurnalistikanın məqsədi həyatı tədqiq etmək, həqiqəti axtarıb tapmaqdır. Həqiqətin axtarılıb tapılması isə tarixin bütün zamanlarında təhlükəli olmuşdur. Beynəlxalq jurnalist təşkilatlarının verdikləri məlumatlara görə, hər il dünyada öz peşə borcunu yerinə yetirərkən təxminən 100 jurnalist həlak olur, yüzlərlə jurnalist isə müxtəlif növ zorakılıqlara məruz qalır, barmaqlıqlar arxasına atılırlar. Hətta vəziyyət o həddə gəlib çatmışdır ki, Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi özünün 3 may 1996-cı il tarixli 98-ci iclasında münaqişə və gərginlik şəraitində çalışan jurnalistlərin müdafiəsi haqqında xüsusi Bəyannamə qəbul etmişdir.

XX əsrin səksəninci illərinin ortalarında keçmiş SSRİ-də başlamış “yenidənqurmanın dinamik inkişafı, cəmiyyətin köklü şəkildə yenilənməsi dövründəki demokratik dəyişikliklər” jurnalistlərin “peşəkarlığına və şəxsi keyfiyyətlərinə” olan tələbləri də artırmışdı. İlk növbədə bu, birbaşa millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlər problematikasından irəli gələn **vətəndaş - jurnalist məsuliyyətinin** həm keyfiyyətinə, həm də göstəricilərinə aid idi.

Məsuliyyət etikanın, hər hansı bir fərdi cəmiyyətin onun qarşısında qoyduğu mənəvi tələbləri yerinə yetirməsi nöqteyi-nəzərindən xarakterizə edən, şəxsin və sosial qrupların həm özlərinin mənəvi cəhətdən inkişafında, həm də ictimai münasibətlərin təkmilləşməsində iştirak səviyyəsini ifadə edən kateqoriyasıdır.¹⁴³

Məsuliyyət insanın özünə və başqalarına münasibətdə aydın mövqə nümayiş etdirməsi, həm də etibarlı və vicdanlı olması deməkdir. Məsuliyyət insanın öz əməlləri və hərəkətləri nəticəsində əldə etdiyi nəticələrin onun özünün əməyinin məhsulu olduğunu dərk etməsi, eyni zamanda bunu etiraf etməyə hazır olması deməkdir.

Məsuliyyət insanın günahı, səhvi deyil, onun özünün özünə olan inamıdır. Məsuliyyət özündə insanın öz əməllərinə görə özünə hesabat vermək hissini, öz vicdanı qarşısında öhdəlik daşımaq hissini, özünün və ətrafındakıların rifahı naminə etik normalar çərçivəsində hərəkət etmək hissini ehtiva edir. Məsuliyyət insanın öz nailiyyətlərini necə əldə etdiyini izah etmək və göstərmək bacarığıdır. Məsuliyyət hər hansı bir

¹⁴³ <http://pro-psixology.ru/azbuka-dlya-nesovershennoletnix/234-otvetstvennost.html>

problemi əxlaq və mənəviyyat prinsiplərindən çıxış edərək həll etmək qabiliyyətidir.¹⁴⁴

Məsuliyyət, eyni zamanda, mənəvi kateqoriya kimi şəxsin mənəviyyat sahəsində davranışının onun cəmiyyət qarşısında borcuna uyğun olub-olmaması deməkdir. Zənnimizcə, məsuliyyət həm də cəmiyyətin həyatının müxtəlif sahələrində baş verən hadisələrin, həmçinin geniş auditoriya ilə kütləvi informasiya vasitələri arasındakı qarşılıqlı təsir prosesində qarşılıqlı inamın düzgün qiymətləndirilməsidir. Ona görə də hər bir vətəndaş jurnaldən fikir aydınlığı, ifadə sadəliyi, informasiya dəqiqliyi və vətəndaşlıq mövqeyi gözləmək (tələb etmək) hüququna malikdir. Bu, hər bir KİV əməkdaşının xüsusi statusundan və sosial rolunun vacibliyindən irəli gəlir. Beynəlxalq Jurnalistlər Federasiyası yarandığı ilk gündən jurnaldin məsuliyyəti məsələsinə ciddi önəm verməyə başlamışdır. Federasiyanın 1939-cu ildə Bordo şəhərində keçirilmiş IIV konqresində təsdiq edilmiş “Jurnaldinlərin peşə vicdanı kodeksi”ndə jurnaldinlər üçün irəli sürülən peşə tələbləri içərisində jurnaldinlərin məsuliyyəti məsələsinə ciddi önəm verilir. Sənəddə deyilir ki, jurnaldinlər dərc etdirdiyi materialların məsuliyyətini dərk etməlidir.¹⁴⁵

¹⁴⁴ <http://ru.wikipedia.org/wiki/Ответственность>.

¹⁴⁵ Vəliyev H.A. Xarici ölkələrin jurnaldinistikası tarixi. Bakı, “Tuna” nəşriyyatı, 2012, s. 573.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev ölkəmizin yaşadığı indiki mürəkkəb şəraiti, regiondakı geosiyasi prosesləri əsas götürərək, jurnalistin vətəndaşlıq mövqeyinin və məsuliyyətinin hazırda xüsusilə aktual xarakter daşdığını vurğulamış və bu amilləri respublikamıza qarşı aparılan “qara piar” kampaniyasına, ölkəmizə qərəzli münasibət göstərən bəzi beynəlxalq təşkilatların böhtanlarına şəxsi maraqlar baxımından deyil, məhz vətəndaşlıq, dövlətçilik mövqeyindən yanaşmaq, mübarizə aparmaq keyfiyyəti kimi qiymətləndirmişdir.¹⁴⁶

Jurnalistə cəmiyyətdə baş verən təzahür və hadisələrə qiymət vermək, müxtəlif instansiyalar adından nəticələr çıxarmaq və qeydlər etmək hüququ verilmişdir. Bütün bunlar cəm halda jurnalistin üzərinə mətbu sözə görə xüsusi məsuliyyət qoyur. Kütləvi informasiya vasitələri cəmiyyətdə böyük nüfuza malik olmaqla yanaşı, həm də geniş auditoriyanın təfəkkür və şüurunun formalaşmasına fəal surətdə təsir etmək keyfiyyətinə malikdir.

Məlumdur ki, savadsız insan müxtəlif siyasi fəxrətdəyərlər üçün ən uyğun gələn obyektədir. Tarixdə müxtəlif mənbələrdən, o cümlədən, kütləvi informasiya

¹⁴⁶Jurnalistlərin peşəkarlığı, məsuliyyəti, informasiyaların dəqiq çatdırılması hər zaman aktualdır. “Azərbaycan” qəzetinin baş redaktoru, Millət vəkili B.Sadiqovla müsahibə/<http://xeberim.az/2013/11/27/>.

vasitələrindən yanlış məlumatlar almış insanların çox asanlıqla cəmiyyətdə elə də güclü mövqeyi olmayan sosial-siyasi qüvvələrin təsiri altına düşmələrinə və yaxud da onların inamının son həddə elə onların özlərinin faciəsinə gətirib çıxarmasına aid nümunələr olduqca çoxdur. Tədqiq etdiyimiz Dağlıq Qarbağ münaqişəsinin ilkin illərində böyük sayda insan kütləsinin baş verən hadisələr barədə gec və qeyri-obyektiv məlumatlandırılması da elə onların özlərinin faciəsi ilə nəticələnmişdir. Bu faciələrin əsas səbəblərindən biri də jurnalistlərin peşəkarlıq-mənəvi keyfiyyətlərinin aşağı səviyyədə olması idi.

Qəzet səhifəsinə çıxarılan söz həqiqətin özü olmalıdır. Müəlliflərin və kütləvi informasiya vasitələrində çalışan jurnalistlərin yüksək məsuliyyətləri məhz bununla izah olunur. KİV əməkdaşına heç kim və heç nə onun öz peşə borcu qarşısında zərrə qədər də olsun yalan danışmağa, vicdansızlıq etməyə əsas verə bilməz.

Təhlillər göstərir ki, yuxarıda sadalanan regionlarda baş verən silahlı münaqişələri həm beynəlxalq humanitar hüquq haqqında adi təsəvvürləri belə olmayan, həm də mürəkkəb hərbi situasiyalara bələd olmayan təcrübəsiz jurnalistlər işıqlandırmışlar. Zaman-zaman əldə olunan təcrübə isə Azərbaycan jurnalistikasına çox baha başa gəlmişdir. Salatın Əsgərova, Osman Mirzəyev, Alı Mustafayev, Çingiz Mustafayev, Arif Hüseynzadə, Fəxrəddin Şahbazov kimi tanınmış jurnalistlərimizi itirmişik. Silahlı münaqişələrdə doqquz

jurnalistimiz ağır yaralanmışdır. Psixoloji zərbə alan onlarla jurnalistin acı taleyini də buna misal göstərmək olar.

Dağlıq Qarabağda erməni yaraqlıları tərəfindən qətlə yetirilmiş ilk jurnalistimiz, “Молодежь Азербайджана” qəzetinin müxbiri Salatın Əsgərova, cəmiyyətdə böyük nüfuza malik jurnalistlər Osman Mirzəyev, Alı Mustafayev, Çingiz Mustafayev – vicdan və namus adamı, həyatlarının son anına qədər humanizmə sadıq qalmış jurnalist – insanlar idilər. Salatın Əsgərovanın reportaj və korrespondensiyaları redaksiyaya ən qaynar nöqtələrdən daxil olurdu. Onun materilları həmişə jurnalistin insanlara münafişənin əsl səbəbləri, erməni millətçi dairələrinin məkrli məqsədləri, cəmiyyətdə yaranmış boşluqdan istifadə edərək ərazi iddialarını həyata keçirmək, millətçilik zəminində siyasi kapital yığmaq və s. barədə həqiqəti çatdırmaq cəhdləri ilə seçilirdi.

Ümumiyyətlə, jurnalistin cəmiyyətdə gedən taleyüklü proseslər, cəmiyyətin qarşısında duran müqəddəs amallar və ali məqsədlər barədə hazırladığı materiallar ilk növbədə onun özünün qarşısında həm materialların keyfiyyəti, həm də jurnalistin mənəvi saflığı baxımından bəzi sresifik tələblər irəli sürür. Jurnalist yalnız kəskin problemlərin qoyuluşu ilə, çatışmazlıqları aşkara çıxarmaq və tənqid etməklə kifayətlənməməli, heç nədən çəkinmədən ən xırda detallarda belə həqiqətin arxasınca axıradək getməlidir. Kütləvi infor-

masiya vasitələrində hətta yarımhəqiqətlərə belə yer olmamalıdır.

Tədqiqatımızın əhatə etdiyi dövrdə araşdırmamızın obyektini kimi müəyyən etdiyimiz qəzetlərin kontent-analizi jurnalistin peşəkarlığı və sənətkarlığı ilə də bağlı bəzi mühüm məqamları ortaya çıxarır. Bu məqamlar o vaxtkı praktikanın təhlili və əldə olunan nəticələrin ümumiləşdirilməsi hələ də müharibə şəraitində olan ölkənin jurnalistikası üçün faydalı hesab oluna bilər. Bu baxımdan “Правда” qəzetində dərc olunmuş “Emosiyalar və idrak” məqaləsi Azərbaycan və Ermənistanda böyük rezonans yaratmışdı. Redaksiyanın xüsusi müxbiri Q.Ovçarenko ilə birlikdə sözügedən respublikalarda qəzetin xüsusi müxbirləri Y.Arakelyan və Z.Qədimbəyov da bu məqalənin həmmüəllifləri idilər.¹⁴⁷

Müəlliflər regiondakı situasiyanın faktiki vəziyyətini açır, Yerevandakı və Xankəndindəki millətçi rəhbərlərin və onların iradələrinin icraçılarının iç üzvlərini açıb hər iki xalqa çatdırır, insanları emosiyalara qapılmamağa çağırır və barışıqın əsası kimi idrakı götürməyi tövsiyə edirdilər. Azərbaycan xalqı bu materialı böyük anlam və təqdirlə qarşılayır. Lakin bu material erməni millətçilərinin ürəyincə olmur və onlar yenidən gərginliyi artırır və Xankəndinin erməni əhalisinin

¹⁴⁷Правда, - 1988. - 21 марта.

bu məqaləyə etiraz əlaməti olaraq yenidən tətillə başlamalarına nail olurlar.

Məqalə müəlliflərindən birinin – Y.Arakelyanın cəsarəti və özünün peşə borcuna sədaqəti yüksək qiymətləndirilməlidir. Məqalə dərc olunandan dərhal sonra öz üzərində erməni millətçilərinin güclü təzyiqini hiss edən Y.Arakelyan “Правда” qəzetinin Ermənistan üzrə xüsusi müxbiri vəzifəsini tərk etməli olur.

“Правда” qəzeti tədqiq etdiyimiz dövrdəki nömrələrinin birində yazırdı: - “Eyni zamanda, təəssüflə qeyd etmək lazım gəlir ki, jurnalist kadrlarının bir hissəsi ölkə qarşısındakı məsuliyyət hissini itirmişdir və siyasi kallıq, yenidənqurmanın köklü və cari vəzifələrini anlamadığını nümayiş etdirir.¹⁴⁸ “Правда” qəzeti yalnız bu cür yaza bilərdi. Orqanı olduğu Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsi millətlərarası münasibətlər sahəsində yaranmış biabırçılığın məsuliyyətini öz üzərinə götürmək istəmir, bu işdə yerli hakimiyyət orqanlarını günahlandırır.

Kommunist partiyasının təbirincə desək, “aşkarlıq və cəmiyyətin demokratik əsaslarının formalaşdığı bir dövrdə jurnalist ictimaiyyətində təhlükəli bir xəstəliyin residivləri – konyunkturaçılıq, mənəvi həyasızlıq, yalan və yarımhəqiqət – yenidən baş qaldırır.” Partiya hətta tələm-tələsik bu işdə “günahkarları”

¹⁴⁸ Демократия не терпит демагогии // Правда, - 1989. - 10 февраля.

müəyyən edir və özünəməxsus qəddarlıqla cəzalandırırdı. Azərbaycanda “qurban” kimi Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ilkin dövrlərindən münaqişənin həllində mərkəzi hakimiyyətin fəaliyyətsizliyini və qətiyyətsizliyini tənqid edən Nəcəf Nəcəfov müəyyən edilmişdi.

“Правда” qəzetinin yuxarıda qeyd edilən sayında çap olunmuş “Demokratiya demaqogiyaya dözmür” başlıqlı məqalədə oxuyuruq: - “Молодежь Азербайджана”nın redaktoru N.Nəcəfov belə bir mürəkkəb dövrdə ölçülüb-biçilmiş və aydın bir mövqedən şüurlu surətdə yayınmaya yol vermiş, rəhbərlik etdiyi qəzetin köməyi ilə ehtirasların gərginləşməsinə və vəziyyətin kəskinləşməsinə şərait yaratmışdır.” Qəzetin bildirdiyinə görə, o, yol verdiyi kobud səhvlərə, siyasi cəhətdən yetkin olmayan, qərəzli materiallar çap etdiyinə görə, Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Bürosu tərəfindən “ciddi partiya məsuliyyətinə cəlb edilmiş, ideoloji vacib sahədən uzaqlaşdırılmışdır.”

Lakin, Kommunist partiyasının “cəzalandırıldığı” N.Nəcəfov xalqının haqq işi uğrunda mübarizədən kənar qalmamış, bir müddət Azərbaycanın müstəqilliyinin rüporu olan “Azadlıq” qəzetinin redaktoru kimi çalışmışdır.

Mətbuat ictimai fikrin tribunasıdır. Ancaq, təhrif olunmuş faktlar əsasında formalaşdırılmış ictimai fikir oriyentir rolunu oynaya bilməz. Gözəl üslubiyyat materialına bükülmüş yarımhəqiqi fikirlər çox təhlükəli

olur. Onlar geniş auditoriyanın emosiyasına mənfi təsir göstərir, müəyyən neqativ stereotiplər formalaşdırırlar ki, bunları da sındırmaq və ya dəyişmək xeyli vaxt tələb olunur.

Təhlillər göstərir ki, kütləvi informasiya vasitələrinin dar və məkrli maraqlar üçün istifadə olunmasına heç cür yol vermək olmaz. Bu, jurnlistdən yüksək mənəvi mədəniyyət, prinsiplilik və obyektivlik tələb edir. Tamamilə təbiidir ki, mətbuat geniş müzakirələr apararaq, baxışların və fikirlərin fərqiindən həqiqəti arayıb tapır, lakin bəzən belə də olur ki, hansısa bir jurnalist hansısa hadisə, predmet, təzahür haqqında aradan kiçik bir vaxt keçməmiş belə, tamamilə fərqli fikirlər söyləyir və bununla da açıq-açığına ümumbəşəri, o cümlədən, jurnalist etikasına hörmətsizlik göstərir. Buna nümunə kimi, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində çap olunan “Советский Карабах” qəzetinin redaktoru olmuş jurnalist E.Q.Sarkisyanı göstərə bilərik. Fikrimizin inandırıcı olması üçün zəhmətkeşlərin beynəlmiləçilik və vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə edilməsində kütləvi informasiya vasitələrinin rolu məsələlərinə həsr olunmuş və 1987-ci il may ayının 16-da Bakıda keçirilmiş respublika seminar-müşavirəsində onun çıxışının stenoqramına diqqətinizi cəlb etmək istərdik: - “Dağlıq Qarabağın tarixi müxtəlif millətlərdən olan zəhmətkeşlərin sosial və milli zülmə qarşı, yeni ədalətli cəmiyyət quruculuğu uğrunda birgə mübarizələrinin nümunələri ilə zəngindir. 1923-cü ildə

Azərbaycan SSR-nin tərkibində Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin yaradılması, onun iqtisadiyyatının görünməmiş yüksəlişi, mədəniyyətinin inkişafı – bütün bunlar lenin milli siyasətinin tarixi həqiqiliyinin parlaq təsdiqidir. Dağlıq vilayətin tarixi, müasir həyatı, inkişaf perspektivləri beynəlmiləçilik, xalqların qardaşlığı ideyalarının təbliği üçün zəngin material verir.”¹⁴⁹

İndi isə gəlin diqqət yetirək: bu sözlər muxtar vilayətin qəzetinin rəhbərinə məxsusdur, özü də beynəlmiləçilik və vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə məsələlərinə həsr olunmuş seminarda səslənmişdir. Natiq öz çıxışını patetik (*yun. pathetikos – ehtiraslı, həyəcanlı*) olaraq “Beynəlmiləçilik salnaməsi” adlandırmışdır. Bütün bunlar Dağlıq Qarabağ hadisələrinə cəmi 5 ay qalmış baş vermişdir (Ermənistan SSR-nin Mehri və Qafan rayonlarından zorla çıxarılmış azərbaycanlılar 1988-ci ilin yanvar ayında ilk qaçqınlar kimi Azərbaycana daxil olmuşlar. 1988-ci ilin fevral ayında isə Xankəndində DQMV-nin Azərbaycan SSR-nin tərkibindən çıxarılıb Ermənistan SSR-nin tərkibinə verilməsi tələbi altında petisiya (*lat. petitio - kollektiv ərizə*) üçün imzalar toplamağa başlanılmışdır).

Beş ay əvvəl insanları beynəlmiləçiliyə və xalqların qardaşlığına çağıran E.Q.Sarkisyanın rəhbərlik etdiyi qəzet birdən-birə millətçiliyin, açıq ekstre-

¹⁴⁹ Печать и проблемы совершенствования интернационального воспитания. - Баку: Азернешр, 1987. - С.112.

mizmin qarçısına çevrilir, insanları silahlı qarşıdurmalara təhrik edir.

Jurnalistin bu cür qeyri-səmimiliyi, peşə məsuliyyətini, ən əsası isə insanlıq məsuliyyətini itirməsi dərin kədər hissi oyadır. Təəssüf ki, bu cür nümunələr az deyil.

Bəzi hallarda isə azərbaycanlı müəlliflərin publikasiyaları ermənilər tərəfindən “üsyankarlıqla” qarşılır. Bu özünü daha çox tarixi mövzularda yazılan materiallarda göstərir. Müxbirlərimizin xalqımızın tarixi salnamələrində milli fərəh yerimiz olan abidələrimiz haqqında fikirləri ermənilər “qardaş respublikaları daha da doğma edən, keçdikləri ümumi inkişaf yolunu inkar edən” və hansısa “səciyyəvi cizgi” və “ekzotika” axtarışında olan yazılar kimi qiymətləndirir və bəzi hallarda bu yazıların Moskvanın əli ilə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsində müzakirə edilməsinə də nail olurdular.

Məsələn, Azərbaycan KP MK Moskvanın göstərişi ilə “Sovet Naxçıvanı” qəzetində¹⁵⁰ çap olunmuş “Milli və ümumbəşəri iftixar abidəsi” başlıqlı

¹⁵⁰Qəzet XX əsrin əvvəllərində – 1921-ci il noyabr ayının 9-da Naxçıvanda “Cavanlar həyatı” adı ilə nəşrə başlamışdır.Həmin ilin dekabr ayının sonundan 1922-ci ilin yanvarınadək “Füqərə səsi”, 1922-ci ilin aprelindən 1980-ci ilin yanvarınadək “Şərq qapısı”, 1980-ci ildən 1989-cu ilədək “Sovet Naxçıvanı” adı ilə çap olunmuşdur. 1989-cu ildən qəzet fəaliyyətini “Şərq qapısı” adı ilə davam etdirir.

məqaləni ¹⁵¹ müzakirə etdikdən sonra “onun zərərli ideoloji yönümlü olduğunu” qeyd etmiş və “müəllifi Bibliyadan götürülmüş bir rəvayəti çox qədim zamanlarda Naxçıvanda baş vermiş tarixi fakt kimi qələmə verməkdə” mühakimə etmişdir. Kommunist partiyasının bu məqalə ətrafında yaratdığı “ideoloji” ajiotaj (*fr. agiotage – həyəcan, hər hansı bir iş, məsələ ətrafında maraqların mübarizəsi*) onun əsas məğzini – müəllifin ictimaiyyətin diqqətinin Gəmiqayadakı nadir qaya rəsmlərinin qorunmasına cəlb edilməsi ideyasını kölgədə qoyur.

Millətlərarası və dövlətlərarası mövzuda hazırlanan materialların həssas cəhətlərindən biri də budur ki, qarşı tərəf burada hətta durğu işarələrinin qoyuluşunda belə onun milli hissiyyatına toxunan nəşə bir mənə tapa bilir. Ona görə də publisistik nümayiş məqsədi ilə seçilmiş hər bir faktın, hər bir təzahürün, xüsusilə də millətlərarası münasibətlər sahəsində, şüurlu surətdə dönə-dönə tənqidi təhlil edilməsi olduqca vacibdir. Müəllif millətlər, xalqlar arasındakı real təzahürləri əks etdirərkən tək-cə rasionel və intellektual əsaslara deyil, həmçinin mənəvi və emosional hisslərə də mütləq diqqət yetirməlidir. Hətta, kütləvi informasiya vasitələrinin nəşriyyat və ya ekran-efir icrası da təkrar-təkrar nəzərdən keçirilməlidir. Bu cür materialların hazırlanmasında qeyri-təbiiliyə, riyakarlığa, qərəzliliyə və sub-

¹⁵¹ “Sovet Naxçıvanı”- 1986. - 6 fevral.

yektivliyə, üzərindəki təsvirin bir hissəsi pozulmuş və yaxud da aydın təsviri olmayan klişelərdən istifadəyə belə, yol vermək arzuolunmazdır. İstənilən qeyri-dəqiqlik və səliqəsizlik əks auditoriya tərəfindən faktların qəsdən təhrif olunması kimi qarşılır. Bu cür materiallar nəinki beynəlmiləçilik problematikasının açılmasına mane olur, eyni zamanda gözlənilməyən, əks nəticələrə gətirib çıxarır. Məsələn, “Бакинский рабочий” qəzetinin 11-12 iyun 1987-ci il tarixli sayında Ermənistan SSR-nin gerbinin təhrif olunmuş təsvirinin çap olunması, səliqəsizliyə və səhlənkarlığa yol vermiş əməkdaşların ciddi cəzalandırılmalarına baxma-yaraq, bu fakt bir müddət ermənilər tərəfindən müəyyən instansiyalarda qəsdən şişirdilmiş və yanlış yozulmuşdur.¹⁵²

O, dövrdə kütləvi informasiya vasitələrinin və onların əməkdaşlarının fəaliyyətləri, KİV-lərin özləri arasında və cəmiyyətdəki digər sosial-siyasi institutlar arasındakı münasibətlər “Mətbuat və digər kütləvi informasiya vasitələri haqqında” SSRİ Qanunu ilə tənzimlənirdi. Qanun həmçinin hər bir jurnalistin qarşısında müəyyən tələblər irəli sürürdü. Bu tələblər jurnalistin sənətkarlığı, peşəkarlığı, eyni zamanda onun insani keyfiyyətləri və vətəndaşlıq mövqeyi ilə bağlı idi. Amma, tamamilə aydın idi ki, publikasiyaların məzmununa, onların mənəvi təmizliyinə, peşə etikasının

¹⁵²Вах: “Бакинский рабочий”. – 1987.- 20 iyun.

norma və prinsiplərinə görə, “heç bir qanun kütləvi informasiya vasitələrinin rəhbərlərinin, bizim bütün jurnalist korpusumuzun vətəndaşlıq mövqeyini, ... məsuliyyətini əvəz edə bilməz.”¹⁵³

Kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyətinin səmərəliliyini təmin edən əsas amillərdən biri də **jurnalistin səriştəliliyidir**. Bakı Dövlət Universitetinin professoru C.Məmmədli səriştəliliyin və erudisiyanın jurnalistin vacib xarakter xüsusiyyətlərinə aid olduğunu vurğulayır. O, erudisiyanı istedadın tərkib hissəsi, səriştəliliyi isə təcrübədə qazanılan keyfiyyət kimi nəzərdən keçirir və erudisiyanı jurnalistin informasiya almaq duyumu ilə bağlayır. Tədqiqatçı-alim fikrini inkişaf etdirərək, səriştəliliyi jurnalistin informasiya almaq və onu geniş auditoriyaya təqdim etmək qabiliyyəti kimi¹⁵⁴ xarakterizə edir.

Jurnalist ictimaiyyətinə bir həqiqət də yaxşı məlumdur ki, cəmiyyətdə irimiqyaslı sosial-siyasi proseslər baş verərkən jurnalistin səriştəlilik səviyyəsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqatımızın əhatə etdiyi dövr SSRİ-də 1980-ci illərin ortalarından həyata keçirilməyə başlanılan yenidənqurma və aşkarlıq, demokratik cəmiyyətin və hüquqi dövlətin əsaslarının yaradılması istiqamətində addımların atılması ilə eyni dövrə düşdüyündən sözügedən sferada jurnalistin

¹⁵³Вах: “Правда”. – 1988.- 26 декабря.

¹⁵⁴ Мəmmədли С.Ə. Журналистиканын нəзəriyyəси və тəcrübəsi. Дəрслик. Баки, “Зəрдابي LTD” MMC, 2012. сəһ. 462.

səriştəlilik səviyyəsinə yeni tələblərin irəli sürüldüyünün və məzmunca yeni məna kəsb etdiyini müşahidə edirik.

Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının XIX Ümumittifaq konfransında deyildiyi kimi, “indi bizim mətbuata proseslərin dərinliyinə getmək, mürəkkəb dialek-tikanı, yeni cəmiyyət quruculuğunun bütün sahələrində olan ziddiyyətləri təhlil etmək lazımdır. Bunun üçünsə həm geniş bilik, həm də böyük səriştəlilik lazımdır.”¹⁵⁵

Jurnalist peşəsi elə bir peşədir ki, o, kütlənin içərisində işləyir və yaşayır. Ona görə də məhz insanların düşüncə və hissləri barədə yazmalı, hər şeyi olduğu kimi əks etdirməli, sadəcə olaraq hadisələri qeydə alan yox, baş verənlərə iti gözlə baxan tədqiqatçı olmalıdır. Lakin, tədqiqatlar göstərir ki, həmin dövrdə bu heç də həmişə mümkün olmurdu. Kütləvi informasiya vasitələrinin əksər əməkdaşları, peşəkar jurnalistlərin jurnalı, SSRİ Jurnalistlər İttifaqının orqanı “Jurnalist” jurnalının qeyd etdiyi kimi, hadisələrə “köhnə tərzdə düşünən təsərrüfatçılar kimi inadla baxmaqda davam edirdilər” və belə fikirləşirdilər ki, son həddə işləri problemlər və ehtiyaclar içərisində yaşayan insanlar özləri yox, rəsmi qərarlar və təlimatlar həll edir. KİV-in çıxışlarında cəmiyyətdə gedən proseslərə

¹⁵⁵ Материалы XIX Всесоюзной конференции Коммунистической партии Советского Союза, 28 июня - 1 июля 1989.г. - М.Политиздат, 1989. - С.84.

siyasi baxış (kommunist partiyasının) jurnalistin özünün baxışını həmişə kölgədə qoyur və yaxud da rəsmi elan edildiyinin əksinə olaraq, jurnalistin mövqeyi ümumiyyətlə hiss olunmurdu. Əslində isə, problemlərin təhlilində baxışların məhdudluğu və səthilik, hadisələrə birtərəfli münasibət, faktlar əsasında ümumiləşdirmələrin aparılmasında səriştəsizlik özünü daha qabarıq büruzə verirdi. Jurnalistlər arasında özlərini həqiqətən peşəkar hesab edənlər isə, əslində “dərək olunmayan qeyri-səriştəlilik vəziyyətində idilər”.¹⁵⁶

XX əsrin sonlarında cəmiyyətdə cərəyan edən ictimai-siyasi reallıqların mürəkkəbliyinin və çoxçalarlılığının, xüsusilə də millətlərarası münasibətlərin gərginliyinin məcmusu jurnalistin yeni təfəkkür səviyyəsinə, bütün ictimai elmlərə aid dərin biliyə malik olmasını tələb edirdi. Bunsuz jurnalistin səriştəliliyini təsəvvür etmək mümkün deyildi. Bu həm də ona görə vacib idi ki, millətlərarası münasibətlərin gərginliyinin artdığı vəziyyətdə “jurnalist bir növ “döyüş şəraitində” işləyirdi. Müəllimim, alimlik imicinə hədsiz hörmət bəslədiyim, hazırda Moskva Dövlət Universiteti iqtisadi jurnalistika və reklam kafedrasının müdiri, professor Vladimir Markoviç Qoroxov jurnalistin səriştəliliyi ilə əlaqədar yazır: “Jurnalist hadisələri təhlil etmək, toplanılmış materialları ümumiləşdirmək, bu və ya digər təzahürlərin

¹⁵⁶Журналист.- 1986. - № 12. - с.56.

səbəblərini araşdırmaq, münaqişəyə müdaxilə etmək üçün gözü ilə görmədiyi, eşitdiyi mücərrəd mühakimələrə əsaslanmamalı, həqiqəti əks etdirən nəticələrə həyatın özünün, hadisələrin özünün mərkəzində gəlib çıxmalıdır...”,¹⁵⁷ çünki jurnalistin işinin praktik tərəfi düşüncə və mənəviyyat elementləri ilə məhz burada çulğalaşır.

Məlumdur ki, jurnalist öz səriştəliliyinin lazımı səviyyəsinə (xüsusilə də milli problematika üzrə) yalnız aşağıdakı şərtlərin təmin olunduğu halda çata bilər:

- a) millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlər sahəsindəki təzahür və proseslər haqqında mühakimələr irəli sürmək üçün əsasların olması;
- b) arqumentlərin elmi cəhətdən obyektiv, sübut-edici və inandırıcı olması;
- c) təhlillərin elmilik baxımından dərin və dəqiq olması,
- d) vəziyyətin ümumbəşəri maraqdan və beynəlxalq normalar çərçivəsində həlli mövqeyindən çıxış edərək qiymətləndirilməsi;
- e) nəticə və tövsiyələrin konkretliyi.

¹⁵⁷Горохов В.М. Основы журналистского мастерства. - М.: Высшаяшкола, 1989с - с. 7.

Moskva Mass-Media İnstitutu jurnalistika kafedrasının professoru A.G.Mendeleyev jurnalistin səriştəliliyinin elmi xarakteristikasını açaraq yazır: “Bir şeyi də mütləq nəzərə almaq lazımdır ki, müasir oxucunun və tamaşaçının səviyyəsi ona jurnalistin problemi bilmək və geniş auditoriyaya çatdırmaq qabiliyyətini qiymətləndirmək imkanı verir. Bundan da oxucunun jurnalistə, daha dəqiq desək, bütövlükdə qəzetə və bununla bağlı hər şeyə inamının səviyyəsi olduqca asılıdır. Axı, insanlar həyata jurnalistin gözü ilə baxır, onu jurnalistin köməyi ilə öyrənir, fakt və hadisələri jurnalistin tutduğu mövqedən qiymətləndirirlər. Əlbəttə, əgər onun səriştəliliyinə inanırlarsa”.¹⁵⁸

Araşdırılan nəşrlərin səhifələrində əsaslı materiallarla yanaşı, millətlərarası münasibətlər kimi mürəkkəb bir problemin tədqiq edilməsinə səthi yanaşılan yazılara da rast gəlirik. Bu yazılarda milli münaqşələrin həlli üçün verilən təkliflərdə sxematizmin və problemin aktuallığı qarşısında jurnalistlərin zəifliyinin, bəzi hallarda isə cəsarətsizliyinin şahidi oluruq. Çox vaxt bu mövzuda yazılar həm də ona görə az olur ki, jurnalistin obyektiv mövqeyi digər tərəfin narazılığına səbəb olur. Bu halda təkcə jurnalistin öz təhlükəsizliyi barədə narahatlığı deyil, həmçinin onun

¹⁵⁸Менделеев А.Г. Правда - газетной строкой. - М.: Политиздат 1985. - с. 123.

və ya redaksiya rəhbərliyinin tərəflərdən birinə rəğbəti də özünü büruzə verə bilər ki, bu da problemin qeyri-obyektiv və səriştəsiz işıqlandırılmasına səbəb ola bilər.

Millətlərarası münasibətlər sahəsində problemlərin işıqlandırılmasında jurnalistlərin səriştəliliyinin artırılması məsələləri praktik olaraq təkə regiondakı redaksiyaları deyil, bütövlükdə bütün jurnalist ictimaiyyətini narahat edir. SSRİ Jurnalistlər İttifaqının 1991-ci il fevralında keçirilmiş qurultayında yaranmış situasiya ilə bağlı jurnalistlərin narahatlıqlarının şahidi oluruq.

Araşdırmalarımız tədqiq etdiyimiz dövrdə jurnalist kollektivlərinin heç birində, buna kəskin və zəruri ehtiyac olmasına baxmayaraq, millətlərarası problemlər kompleksi üzrə ixtisaslaşmanın olmadığını göstərir. 1987-ci ilin fevral ayında Ümumittifaq Mətbuat İşçilərinin İxtisasartırma İnstitutunda din və milli məsələlər üzrə təşkil olunmuş kurslar isə daldan atılan daş funksiyasından başqa heç bir rol oynaya bilmədi. Artıq millətlərarası münasibətlər burulğanı “qardaş xalqlar”ın yaşadığı SSRİ adlı bir evin qapısının ağzını kəsmişdi. Zənnimizcə, milli münasibətlərin problemsizliyi ilə bağlı yüksək tribunallardan verilən deklarativ bəyanatlar bu problematikaya peşə marağının – eyni ilə də ehtiyacın - olmadığı qənaətinə gətirib çıxarmışdı. İntellektual “himayə” şəraitində işləyən jurnalistləri isə sosial sifariş qane edirdi: publikasiyaları təmtəraqlı sözlər və şüarçılıq tamamlayırdı. Millətlərarası münasibətlər

qişələr jurnalistikanın gündəlik praktikasına gözlənilmədən daxil olduqda isə, jurnalistlər bu problematikanın obyektiv surətdə dərk edilməsinə və işıqlandırılmasına tamamilə hazır olmadıqları bir vəziyyətə düşürdülər. Bizə belə gəlir ki, bu dövrdə hətta milli münasibətlər tematikasına hansısa bir biganəlik kompleksi də formalaşmışdı.

Bizim fikrimizə görə, ümumiyyətlə çoxmilli tərkibə malik cəmiyyətlərdə, o cümlədən otuzdan çox müxtəlif etnik mənşəli millət və xalqların nümayəndələrinin yaşadıkları respublikamızda jurnalistin səriştəliliyi, bilavasitə millətlərarası münasibətlər problematikası üzrə yazan, tele-, radio-, video-, audio-, və müxtəlif multimedia materialları hazırlayan jurnalist kadrlarının yetişdirilməsi və ixtisaslarının artırılması sisteminin yaradılmasından və bu sistemin nə dərəcədə effektiv fəaliyyət göstərməsindən olduqca asılıdır.

Yaranmış bu cür obyektiv ehtiyacı nəzərə alaraq, respublikada millətlərarası münasibətlər problematikasını işıqlandıran jurnalistlərin hazırlanması və yaxud da bu mövzuda yazan jurnalistlərin ixtisaslarının artırılması, biliklərinin genişləndirilməsi üçün müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi olduqca vacibdir. Məsələn, Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsində, o cümlədən digər universitetlərin jurnalist kadrları hazırlayan fakültə və bölmələrində “Jurnalistika və millətlərarası münasibətlər”, “Jurnalistika və dövlətlərarası münasibətlər”, “Jurna-

listika və milli inkişaf siyasəti” və s. seçmə fənlərinin tədris proqramlarına daxil edilməsi, hazırda mövcud olan proqramlara müvafiq korrektələrin edilməsi, jurnalistlərin bilik və vərdişlərinin bilavasitə praktikaya yaxınlaşdırmaq məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının rəhbər işçilərin ixtisasartırma kurslarının (jurnalist potoku), Azərbaycan Respublikası Jurnalistlər Birliyinin Jurnalistika İnstitutunun (əgər hazırda fəaliyyət göstərmirsə, onun bərpası olduqca fayda verə bilərdi) kütləvi informasiya vasitələrinin problemləri ilə məşğul olan beynəlxalq və yerli qeyri-hökumət təşkilatlarının təlim proqramlarına daxil edilməsini məqsəduyğun hesab edirik. Bu məsələlər həmişə respublika qəzetləri redaktorları şurasının və zona yaradıcılıq seminarlarının diqqət mərkəzində dayanmalıdır.

Təcrübə göstərir ki, bu cür tədbirlər jurnalistlərə problemin mahiyyətinə daha dərindən bələd olmaq, millətlərarası münasibətlər sahəsində özlərinin konkret bilik dairələrini genişləndirmək imkanı verir. Əlbəttə, inkar etmək olmaz ki, bu səpkidən olan bəzi tədbirlər artıq keçirilmişdir. Lakin, etiraf etməliyik ki, bu tədbirlərin keçirilməsində müəyyən nöqsanlara (qəzetlərin kontent-analizi də bunu təsdiq edir) yol verilmişdir. Bu nöqsanların ən başlıcası odur ki, bu tədbirlərin təşkilində lazımi sistemlilik yoxdur, sözügedən formaların hər biri, eyni zamanda yerlərdə

təşkil olunan tədbirlər, ümumi sistemin elementi kimi yox, ayrılıqda götürülmüş və qalanları ilə əlaqəsi olmayan element kimi çıxış edir.

Millətlərarası və dövlətlərarası məsələlər sahəsi üzrə jurnalist kadrlarının hazırlanması və ixtisaslarının artırılması uyğunlaşdırılmış və razılaşdırılmış bir sistem şəklində fəaliyyət göstərməlidir. Bu sistemin hər bir bəndi tək-cə sistemin əsas vəziyyətini əks etdirməməli, həm də sistemin integrativ (ayrı-ayrı hissələrin və ya elementlərin bir tam şəklində birləşməsi) keyfiyyətlərinin formalaşmasına şərait yaratmalıdır, yəni bir bənd o biri bəndi qarşılıqlı surətdə zənginləşdirməlidir və əksinə. Yalnız bu cür qarşılıqlı əlaqə şəraitində son həddə kütləvi informasiya vasitələri əməkdaşlarının keyfiyyətə inkişafına nail olmaq mümkündür.

Apardığımız araşdırmalar həmçinin göstərmişdir ki, tədqiq etdiyimiz dövrdə millətlərarası münasibətlər sahəsində jurnalistlərin peşəkarlığının artırılmasının məqsəd, forma və metodları arasında da bir uyğunsuzluq vardır. Bu istiqamətdə yaradıcılıq tələminin formalaşmış ilk təcrübəsi lazımı elmi-praktik yeniliyə də malik olmamışdır. Şübhəsiz, mühazirə, seminar və s. kimi dərs formaları gələcəkdə də öz əhəmiyyətini qoruyub saxlamalıdır. Eyni zamanda, bu cür dərslərin diskussiya, “dəyirmi masa”, söhbət, işgüzar oyunlar s. formalarda keçirilmələri faydalı ola bilər. Biz belə düşünürük ki, problemin xüsusi

əhəmiyyətini nəzərə alaraq, bu sferada jurnalist kadrlarının hazırlanması və ixtisaslarının artırılması prosesi öyrənilən konkret situasiyanı həyata maksimum yaxınlaşdırmağa imkan verən texniki təlim vasitələri ilə möhkəmləndirilməlidir.

Beləliklə, obyektiv olaraq jurnalistlərin vahid fasiləsiz təhsil sisteminin yaradılması vacib məsələ kimi öz aktuallığını bu gün də qoruyub saxlayır. Jurnalist kadrlarının hazırlanması və ixtisaslarının artırılması ilə bağlı bir sıra yeniləşdirilmiş konseptual formalar da mövcuddur. Jurnalistlərin iqtisadi təhsili ilə bağlı maraqlı formalar (ağırlıq mərkəzinin bilavasitə Jurnalistlər İttifaqının yaradıcılıq təşkilatlarına keçirilməsi, bu məsələlərin müvafiq redaksiya kollektivlərində təşkil olunan təlim çərçivəsində öyrənilməsinin təşkili və təkmilləşdirilməsi və s.formalar) təcrübədə tətbiq edilir.¹⁵⁹

Bu təcrübənin millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlər problematikasının hazırda respublikamız üçün də aktual olduğunu və kütləvi informasiya vasitələrinin bu proseslərin tənzimlənməsində aparıcı rolunu nəzərə alaraq, milli və beynəlxalq münasibətlər mövzusunda materiallar hazırlayan jurnalistlərin fasiləsiz təhsil sisteminin vacibliyini bir daha

¹⁵⁹ Мостовой В.В. Воздействие печати на формирование нового экономического мышления. - Дис. ... канд.истор.наук. - М., 1989. с.116-118.

vurğulayır və sistemin aşağıdakı elementlərdən ibarət ola biləcəyini düşünürük:

- Azərbaycan Jurnalistlər Birliyi yanında milli və beynəlxalq münasibətlər mövzusunda yazan jurnalistlərin illik ixtisasartırma kursları.

Təlimin müddəti: bir aya qədər.

Təlimçilər: nüfuzu və konstruktiv mövqeyi, böyük həyat təcrübəsi, regionun tarixi xüsusiyyətləri və milli psixoloji spesifikasiyası barədə bilikləri jurnalistlərə problemin mahiyyətini daha dərinlən mənimsəməkdə kömək edə biləcək alimlər, mütəxəssislər, ictimai-siyasi xadimlər, problematika üzrə tanınmış jurnalistlər, diplomatik missiyaların əməkdaşları, mədəniyyət xadimləri, din xadimləri, nüfuzlu ağsaqqallar.

Təlimin metodu: dialoq, diskussiya və müxtəlif baxışların sərbəst müqayisəsi, qarşılıqlı inam və qarşılıqlı hörmət prinsipləri əsasında millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlərin sağlamlaşdırılması və getdikcə daha da təkmilləşdirilməsi.

- Azərbaycan Jurnalistlər Birliyi yanında milli və beynəlxalq münasibətlər mövzusunda diqqəti

cəlb edən materiallar hazırlayan şöbələrin müdirlərinin ixtisasartırma kursları.

Təlimin müddəti: iki həftəyə qədər.

Təlimçilər: analoji, vəzifə iyerarxiyası və elmi səviyyə nəzərə alınmaqla. Kursların bu cür təşkilində proqramda konkret regionun xüsusiyyətlərini əhatə etmək mümkündür.

Təlimin metodu: adekvat.

- Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçiliyi Akademiyasında milli və beynəlxalq münasibətlər mövzusunda diqqəti cəlb edən materiallar dərc edən KİV-lərin redaktor müavinlərinin ixtisasartırma kursları.

Təlimin müddəti: iki həftəyə qədər.

Təlimçilər: analoji.

Təlimin metodu: adekvat.

- Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçiliyi Akademiyasında respublika KİV-ləri rəhbərlərinin milli və beynəlxalq həyat problematikası üzrə xüsusi proqram əsasında ixtisasartırma kursları.

Təlimin müddəti: bir həftə.

Təlimçilər: analoji.

Təlimin metodu: adekvat.

- Bakı Dövlət Universiteti jurnalistika fakültəsinin beynəlxalq jurnalistika kafedrasında ayrıca – vəzifələrindən biri də milli və beynəlxalq həyat problematikası üzrə jurnalist kadrlarının hazırlanması olan qrupun yaradılması.
- Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçiliyi Akademiyasında, Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsində, jurnalist kadrları hazırlayan digər ali məktəblərdə kütləvi informasiya vasitələrini millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlərin təkmilləşdirilməsi faktorunu kimi tədqiq edən doktorant-jurnalist və dissertant-jurnalist qruplarının yaradılması.
- Jurnalist fəaliyyətinin bir sıra digər istiqamətləri ilə yanaşı özünü doğrultmuş – praktika ilə tanışlıq, təcrübə mübadiləsi formalarından fəal şəkildə istifadə olunması: YUNESKO-nun, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatının (ATƏT), Avropa İttifaqının (Aİ), beynəlxalq jurnalist təşkilatlarının xətti ilə keçirilən müvafiq tədbirlərdə (ezamiyyətlər,

treyninqlər və s.) iştirak etmək. Bu işlərin səmərəli və sistemli şəkildə aparılması məqsədi ilə Azərbaycan Jurnalistlər Birliyi yanında xüsusi KİV, millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlər qrupunun yaradılması.

- Millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlər problematikası üzrə məşhur əcnəbi jurnalist və politoloqların respublikaya dəvət olunması və müvafiq qurumlarla, o cümlədən redaksiyalarda, görüşlərin keçirilməsi.
- Millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlər problematikası üzrə mətbuatın və bütövlükdə bütün kütləvi informasiya vasitələri sisteminə daxil olan elementlərin koordinasiyasının təşkil olunması. Bizim fikrimizə görə, bu funksiyanı vahid metodoloji mərkəz daha yaxşı yerinə yetirə bilər.
- Millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlər sahəsindəki problemlər və onların həllində kütləvi informasiya vasitələrinin iştirakı və rolu ilə bağlı regional elmi-praktik konfransların keçirilməsi (əvvəlki fəsildə bu barədə təklif vermişdik) və onların münasibətlərin inkişaf səviyyəsinə uyğun olaraq dövrilik prinsipi əsasında təşkil olunması.

Millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlər məsələləri üzrə jurnalist kadrlarının hazırlanması və ixtisaslarının artırılması sistemi ilə yanaşı, özünü tədqiqatımızın əhatə etdiyi dövrdə milli məsələlərin işıqlandırılması üzrə bacarıqlı publisist kimi təqdim edə bilmiş və geniş oxucu və tamaşaçı auditoriyasının hörmət və ehtiramını qazanmış tanınmış jurnalistlərin yaradıcılıq laboratoriyası (iş metod və üsulları) ilə tanışlıq da, az effekt vermir.

Millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlər sferasında yeni siyasətin formalaşmasına kütləvi informasiya vasitələrinin təsirini müəyyən edən mühüm faktorlardan biri də **jurnalist sənətkarlığıdır**. Bu anlayışın çoxçalarlılığı özündə - fakt və materialların axtarılmasını və təhlilini, mürəkkəb problemlərin yaradıcılıqla nəzərdən keçirilməsini və mahiy-yətinin açılmasını, onların bacarıqla və aydın tərzdə geniş auditoriyaya çatdırılmasını, toxunulan məsələlərə cəmiyyətdə əks-səda yaradılmasını və s. keyfiyyətləri ehtiva edir.

Təhlillər göstərir ki, yuxarıda adlarını çəkdiyimiz Çingiz Mustafayev, Osman Mirzəyev, Nəcəf Nəcəfov, Salatın Əsgərova, Alı Mustafayev və başqa jurnalistlərimizi təkcə yaradıcılıq və sənətkarlıq elementləri deyil, həm də böyük Vətən və millət sevgisi, müqəddəs jurnalist peşəsinin fanatları kimi şəhidlik zirvəsinə ucalmaq cəsarəti birləşdirir.

Hazırda respublikamızın müxtəlif kütləvi informasiya vasitələrində çalışan və milli siyasət, millətlərarası və dövlətlərarası münasibət məsələləri ilə bağlı materiallar hazırlayan və ya şərhlər verən jurnalistlərimizdən tədqiqatçı-jurnalist, Bakı Dövlət Universitetinin professoru Qulu Məhərrəmli, “Əxo” qəzetinin beynəlxalq həyat şöbəsinin müdiri Nurani, İctimai Televiziyanın şərhçisi Füzuli İsmayılov, AzTV-nin icmalçısı Sahil İsgəndərov və digərlərindən hər birinin özünün sənətkarlıq baxımından individuallığı və aydınlığı ilə seçilən dəsti-xətti olsa da, mövzunun açılmasına yanaşmaları, problemə dərinlən bələd olmaları, geniş auditoriyanı hiss etmək, onunla paritet əsaslarla söhbət etmək (müasir KİV istifadəçisinin yüksək intellektual səviyyəsi bunu tələb edir) və diqqətini sözügedən mürəkkəb bir proses (qabaqlayıcı və çəkindirici tədbirlər görülməsə, problemə çevrilir) ətrafında tarım saxlamaq üçün neyro-lingvistik maneərlər etmək istedadı onları bir-birinə yaxınlaşdırır. Bu jurnalistləri başqalarından fərqləndirən daha bir mühüm keyfiyyət isə, onların öz peşə borclarını vicdanla və jurnalist təmizliyi ilə yerinə yetirmələridir.

Millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlər sahəsində mövcud olan problemlərin həllində kütləvi informasiya vasitələrinin iştirakının səmərəliliyini artıran jurnalist sənətkarlığıfaktorunun əsas səciyyələrindən biri də jurnalistin **publisistika** elementlərindən istifadə etmək bacarığıdır.

Publisistika termininin məzmunu ilə bağlı hələ lap qədim zamanlardan başlayaraq (Yunanıstan, İtaliya, İngiltərə) diskussiya və polemikalar aparılsa və hamının məqbul hesab etdiyi bir mülahizə barədə razılıq əldə olunmasa da, onun bəzi xarakterik cizgilərini müəyyən etmək mümkün olmuşdur. Bakı Dövlət Universitetinin professoru C.Məmmədli bu cizgilərin aşağıdakı təsnifatını verir: publisistika jurnalistikanın xüsusi sahəsidir; publisistika intellektual yaradıcılığın mürəkkəb bir sahəsidir; jurnalistika yaradıcılığın xüsusi növü olan publisistikanı özündə əks etdirir; ədəbiyyat da, publisistika da yaradıcılığın məhsuludur, eyni ədəbi materialdan – sözdən yoğrulur; publisistika sözü birbaşa deyir, dəqiq ünvana ötürür, real həyat faktlarına söykənir; publisistika şüura yönəldilir və ictimai məzmun kəsb edir. Professor C.Məmmədli həmçinin, XXI əsrin əvvəlində informasiyalı cəmiyyətin formalaşdığı bir zamanda bədii sözə marağın azalması birbaşa informasiya çatdıran ədəbi növün – publisistikanın yeni təkanla meydana girdiyini nümayiş etdirdiyini qeyd edir.¹⁶⁰

“Publisistika”termininin müasir və son anlamlarından birinə “Словарь иностранных слов”da rast gəlirik: publisistika (latınca *publicus* – ictimai) ədəbiyyatın ictimai fikrə birbaşa təsir etmək məqsədi ilə

¹⁶⁰ Məmmədli C.Ə. Jurnalistikanın nəzəriyyəsi və təcrübəsi. Dərslük. Bakı, “Zərdabi LTD” MMC, 2012, səh. 370-373.

mühüm sosial məsələlərin müzakirəsinə həsr olunmuş növdür; publisistika müasir mətbuatla sıx bağlıdır; bu növdə yazılan əsərlər sırasına məqalələr, oçerklər, pamfletlər, felyetonlar və s. daxil edilir.¹⁶¹

Publisistikaya münasibətdə yuxarıdakı iki mövqeni müqayisə edərək yəqin etmək olur ki, publisistika insanların ağına, əhval-ruhiyyəsinə və davranışına ciddi təsir vasitəsidir; təsir açıq və ictimaiyyətin gözü qarşısında həyata keçirilir; təsir mənbəyi məhz ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmək istədiyi müzakirə obyektinə münasibətdə aydın şəkildə ifadə olunmuş mövqe tutur. Publisistik fəaliyyət üçün təkcə mətbuat istifadə olunmur. Natiqin çıxışı, sənədli film, təşviqat plakatu, hətta səhnələşdirilmiş tamaşalar da açıq ideoloji akt ola bilər. Belə hallarda publisistika jurnalistikadan daha “geniş” mənə kəsb edir. Eyni zamanda, müasir dövrdə publisistikanın mövcudluğunu mətbuatın unikal imkanlarından kənarında təsəvvür etmək mümkün deyildir. Deməli, hazırda jurnalistika publisistikaya nisbətən “geniş” mənə kəsb edir. Ona görə də millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlər problematikasını araşdırarkən publisistika termininin jurnalistikanın sinonimi kimi istifadə olunmasına diqqətlə yanaşılmalı, müəyyən kontekstlərdə yerində işlənilib-ışlənməməsi düzgün qiymətləndirilməlidir.

¹⁶¹ Словарь иностранных слов.- 9-е изд., испр. – М.: Русский язык, 1982, стр. 410.

Jurnalistika tədqiqatçısı V.V.Uçyonova yazır ki, publisistika müdrik siyasət kimi gələcəyə istinad edir, inkişaf tendensiyalarını müəyyən edir, bununla da sabahkı günü təsdiq edir və gələcəyi yaxınlaşdırır. Publisistika bu gün elə kökləri tapıb aşkara çıxarır ki, bu köklər sabah çoxala bilər. Onların səthi tələskənliyə yol verilmədən, həm də gecikmədən müəyyən edilməsi, elan edilməsi, onlara diqqət, hörmət və ümumxalq dəstəyinin göstərilməsi qiymətəgəlməz dərəcədə vacibdir.¹⁶²

Biz də belə fikirləşirik ki, məhz bu cür yanaşmalar jurnalistləri kəskin milli münasibətlərin mərkəzində olmaq imkanı, onları vicdanla, dərinədən və obyektiv mühakimə etmək bacarığı ilə təmin edir. Onlar ümumbəşəri dəyərləri, xalqımızın obyektiv olaraq layiq olduğu haqqını kənar millətçi və təkəbbürlü, həmçinin şəxsi və qrup maraqlarından üstün tutaraq, belə çətin mövzuların altına girirlər. Peşə borclarını yerinə yetirmələri naminə şəxsi rahatlıqlarından imtina edir, bilə-bilə onları müşayiət edəcək gərginliklə, təhlükə ilə barışırlar.

Nümunə kimi jurnalist L.Polonskinin fəaliyyətinə nəzər sala bilərik. Biz bu jurnalisti ona görə seçmişik ki, o nə azərbaycanlıdır, nə də erməni. Təbii ki, millətlərarası münasibətlərin kəskinləşdiyi, artıq çoxlu

¹⁶² Ученова В.В. Публицистика и политика. - М.: Политиздат, 1979. - с.205.

sayda qurbanların olduğu bir vaxtda L.Polonski və onu kimi neçə-neçə jurnalist bəziləri kimi öz təhlükəsizlikləri üçün kənar qalmağa üstünlük verər, gözləmə mövqeyi seçə bilər və gərginliyin qurtaracağı günü gözləyərdilər də. Lakin, onlar peşə borclarına sadıq qalaraq, öz publisistik imkanları və sənətkarlıqları ilə vəziyyətin normallaşmasına heç də az töhfə verməmişlər.

L.Polonski “Ədalətli qərar” başlıqlı məqaləsində ¹⁶³ ölkənin ən ali dövlət hakimiyyəti orqanının – SSRİ Ali Soveti Rəyasət heyətinin 23 mart və 18 iyul 1988-ci il tarixli iclaslarının Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Azərbaycan SSR-nin ərazisi olduğunu və hakimiyyətə təsir göstərilməklə milli-ərazi quruluşunun dəyişdirilməsinin mümkünsüzlüyünü bir daha təsdiq etməsi haqqında qərarlarını özlərinə xas bir tərzdə şərh edən dairələrin (əsasən, Yerevanda və Moskvada) cəhdləri ilə bağlı öz düşüncələrini qələmə almışdır. Məqalədə klassiklərin, alimlərin əsərlərinə istinadlara rast gəlinmir, amma müəllifin bu problemin araşdırılmasına xeyli vaxt sərf etdiyi aydın hiss olunur. Onun düşüncələri bir çox yazıçıların, tarixçilərin, humanistlərin fikirləri ilə həmahəng səslənir. Müəllif böyük faktiki material əsasında tarixən yaranmış reallığın sarsılmazlığını sübut edir. Onun münaqişənin hər iki tərəfinin nümayəndələrindən aldığı məktublar

¹⁶³Вах: Бакинский рабочий.-1988. - 12 ноября.

çox səmimi və inandırıcı təsir bağışlayır. Müəllifin mülahizələri və çağırışları mücərrədliyin məhsulu deyil, iki qonşu xalqın taleləri üçün dərin düşüncələrin və içdən gələn narahatlığın yekunlarıdır. Yüksək səviyyədə jurnalist sənətkarlığı ilə yazılmış bu məqalə cəmiyyətdə geniş müsbət əks-səda doğurmuş, oxucu rəylərinə səbəb olmuşdur. Redaksiya məqalə ilə əlaqədar yüzlərlə məktub almışdır.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi mövzusunda yazılmış həm bu, həm də bir sıra digər müəllif və jurnalist məqalələrinin səciyyəvi cizgisi onların inandırıcılığı, fakt və təzahürlərin peşəkarlıqla təhlilidir. Bizə yaxşı məlumdur ki, fakt jurnalistdən ötrü yalnız material, təhlillər aparmaq üçün “xammal”dır. Faktı sadəcə qeyd etmək azdır, onu tədqiq etmək, başqa faktlarla müqayisələr aparmaq, onların qarşılıqlı təsirliliyini yoxlamaq lazımdır, çünki istənilən fakt həmişə çoxtərəfli və ziddiyyətli olur.

Sirr deyil ki, münaqişənin ilk dövrlərində hətta mərkəzi nəşrlər də “bişmiş fakt” axtarışına çıxmışdılar və onların başqa faktlarla məntiqi qarşılıqlı əlaqədə olmadıqlarını təfsir edirdilər. Faktlara bu cür, bəzən də prinsipsiz və şəraitə uyğun münasibət sayəsində münaqişə haqqında qeyri-obyektiv mənzərə yaranmışdı. Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında baş verən hadisələrlə bağlı əsas faktlardan ibarət “zəncir” boyunca gəzinən

jurnalistlər – Q.Rojnov “Sonsuz yol”¹⁶⁴ və D.Xarapovitski “Mən Azərbaycandan Ermənisatana qədər yol boyunca nələri gördüm”¹⁶⁵ məqalələrində faktiki vəziyyətin tam mənzərəsini yaratmışlar.

Qeyd edək ki, Q.Rojnov “Огонек” jurnalının icmalçısı idi, məqaləsini isə respublika qəzetində çap etdirmişdi. Bəzi mərkəzi qəzetlərdə münaqişə ətrafında baş vermiş faktlara bəslənilən “seçilmiş” münasibətin mənzərəsini yaratmaq məqsədi ilə Q.Rojnovun məqaləsindən bəzi parçalara diqqət yetirək: “Azərbaycan torpağında kiminlə görüşdümsə, söhbət etdiyim hər bir kəs açıq şəkildə özünün inamsılığını gizlətmədi: “Sizin səfərlərinizdən nə fayda, bütün mərkəzi qəzet və jurnallar, radio və televiziya bizi narahat edən problemlər barədə ya susur, a da utanmadan yalan danışırlar.” Bir gün keçmədi ki, mən insanların düz danışdıqlarına əmin oldum: Uzanmış milətlərararsı münaqişədə nə baş versə də, oxucuya və ya da dinləyiciyə dramatik hadisələrin eyni versiyası təqdim olunur: Azərbaycan az qala qaniçən təcavüzkar, onun qonşuları isə günahsız günahkarlardır.

Onlara vəd vermişdim və yalançı olmaq da istəmərdim: Moskvaya qayıdanda mütləq həqiqəti danışacam. Nə oldu? İki aydan çox vaxt keçib, mən

¹⁶⁴ Вах: Г.Рожнов.Дорога без конца. “Вышка”, 1990, 11февраля.

¹⁶⁵ Вах: Д.Храповицкий. Что я видел и слышал на пути из Азербайджана в Армению. “Союз”, 1990, октябрь, № 41.

hələ də, Azərbaycana və Ermənistana səfərim barədə bir sətir də olsa belə çap etdirə bilməmişəm. Nəyə görə? Çox sadə izahı var: mənim danışdığım həqiqət artıq aydan-aya oxucunun və dinləyicinin beyninə yerləşdirilənlərə qəti uyğun gəlmir. Ona görə də mən Mockvada işıq üzü görməyən oçerkimi Azərbaycana göndərirəm. Bu, mənə inanan, mənim düzgünlüyümə və vicdanıma ümid edən insanların qarşısında özümə bəraət qazandırmaq üçün yeganə imkanımıdır.”

Zənnimizcə, bu misal özünün bütün tamlığı ilə qəzet nəşrlərinin və onların jurnalist kadrlarının özbaşınalığının və yaxud da şüurlu surətdə “təhrif olunmuş” faktların dərk olunmasının, təfsirinin və onların qarşılıqlı təsirini görməmək arzusunun hansı vəziyyətə gətirib çıxardığına inanmaq üçün bir nümunədir.

Apardığımız tədqiqat, milli tematika problemlərini işıqlandıran jurnalistlərlə keçirdiyimiz söhbətlər bizi əmin edir ki, sözügedən publisistika sahəsində ən ciddi çatışmazlıqlardan biri də metodik analizlərin az aparılmasıdır. Jurnalistlər milli və dövlətarası münasibətlər sferasında mürəkkəb təzahürlərə kifayət qədər primitiv “instrumentari” ilə yaxınlaşırlar və təbii ki, çox səthi və qeyri-ibrətamiz nəticələr əldə edirlər.

Bununla bərabər, bu instrumentari elmi nöqteyi-nəzərdən yeni deyildir. Bəzi tədqiqatçıların bununla bağlı maraqlı təklifləri də vardır. Biz onları əsas götürərək, millətlərarası və dövlətarası münasibətlər

barədə yazan jurnalistlərə aşağıdakı təhlil alətlərindən istifadə etməyi məsləhət görürük:

- problemin mahiyyətinin hərtərəfli öyrənilməsi;
- tarixi və digər mənbələrin son dərəcə dəqiqliklə araşdırılması;
- əvvəlki publikasiyaların öyrənilməsi (qəzet və jurnallardan seçmə kəsiklərin – elektron versiyaların - dosyesi. Yaxşı olar ki, hər bir redaksiyada bu problematika ilə bağlı materialların informasiya bankı yaradılsın);
- müxtəlifqütblü – irəli sürülmüş hipotezləri həm təsdiq edən, həm də inkar edən – faktların şərtsiz təhlili;
- bu problematika üzrə mütəxəssislərlə, alimlərlə, nüfuzlu ictimai xadimlərlə görüşlərin keçirilməsi.

Belə fikirləşirik ki, bu cür yanaşma məqalənin mövzusunu dəqiq müəyyən etməyə, hər bir faktın asanlıqla tədqiq edilməsinə, problemə geniş və hərtərəfli mövqenin formalaşmasına imkan yarada bilər. Əlbəttə, hər bir jurnalist konkret situasiyanın öyrənilməsinə yalnız onun özünə xas olan vasitələrdən istifadə etməklə də yanaşa bilər. Bu isə öz növbəsində plüralizm üçün geniş yol açır.

Jurnalist sənətkarlığının qiymətli xüsusiyyətlərindən biri də tədqiqatın **düşünülmüş şəkildə polemik kəskinləşdirilməsidir**. Bu yanaşma jurnalistlərə təkcə öz baxışlarını müdafiə etmək fürsəti deyil, həm də problemin bir çox tərəflərinin ziddiyyətliliyini üzə çıxarmaq və geniş auditoriyaya toxunulan məsələnin mahiyyəti ilə bağlı öz mövqeyini bildirmək imkanı verir. Polemikanın gücü və başlıca məzmunu fakt və arqumentlərin inandırıcılığındadır. Təfəkkürün stereotiplərinə qarşı isə realizm qoyulur. Aydınır ki, jurnalistlərin topladıqları fakt və rəqəmlər yüksək statuslu publikasiyalarda daha çox təsir gücünə malik olur. Burada hətta kiçik səhvə belə yol vermək olmaz, çünki millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlər mövzusu işıqlandırılarkən buraxılan hər bir kiçik səhv belə, bu münasibətlərin gərginləşməsinə və öncədən deyiləsi mümkün olmayan ağır nəticələrə gətirib çıxarır.

Həyatın həyəcanlı dili ilə yalnız insan – gündəlik həyatında rastlaşdığı, onu ciddi narahat edən problemlər və bu problemləri işıqlandırmağı qarşısına məqsəd qoyan şəxs danışa bilər və bu şəxs onu narahat edən problem barədə laqeyd hisslərlə yaza bilməz.

Məlum olduğu kimi, jurnalistin yaradıcılıq arsenalında onun sözünün emosional mənalılığı və ya emosional ifadəliliyi mühüm yer tutur. Lakin, istənilən başqa tematikadan – məsələn, iqtisadiyyat məsələlərindən fərqli olaraq - millətlərarası və dövlətlərarası

münasibətlər kimi həssas bir mövzuda, deyilən və ya yazılan hər bir jurnalist sözü özündə dinamik enerji və emosional hissələr daşıyır. Ona görə də bizə belə gəlir ki, bu sözlər yol verilən ciddi norma çərçivəsində işlədilməli, jurnalistin özünün intellektual və mənəvi səviyyəsindən irəli gəlməli, jurnalistikanın daxili “müdafiə mexanizmləri” ilə, konstitusiyaya, hüquqi normalara və mətbuat haqqında qanunun tələblərinə uyğun olaraq, hətta jurnalistin özü tərəfindən özünün qarşısında bu münasibətlərin sağlamlaşdırılmasına kömək etmək kimi xeyirxah bir vəzifə qoyulsa belə, ona həmin münasibətləri gərginləşdirmək imkanı vermək olmaz. Bu zaman jurnalist ilk növbədə “zərər vurmamaq” prinsipi ilə hərəkət etməli, sonra isə imkan daxilində vəziyyətin sağlamlaşdırılmasına çalışmalıdır.

Əgər jurnalistin hazırladığı material yuxarıdakı tələblərə cavab verərsə, şübhəsiz ki, emosional hissələrlə zəngin tədqiqat işi nəinki insanın heysiyyətinə toxunacaq, eyni zamanda ümumbəşəri maraqlara xidmət edəcəkdir. Əlbəttə, “istənilən hissələri təsvir etmək olur, ancaq oxucuya yalnız saxta səmimiyyətə yol vermədən təsir etmək mümkündür”.¹⁶⁶ Müasir KİV istifadəçisinin yüksək intellektual səviyyəsi diskursu daha aktual edir.

¹⁶⁶ Ученова В.В. Публицистика и политика. - М.: Политиздат, 1979. - с.131.

Milli münasibətlərə həsr olunmuş jurnalist mətnlərində leksiki zənginliyin, dokumentalizmin vətəndaş emosionallığı ilə vəhdətinin, intonasiyanın təsirliliyi ilə parlaq obrazlılığın həmahəngliliyinin olduqca böyük təsir imkanları var.

Sözün gücü, nüfuzu insanların diqqətini özünə cəlb edir, onlarda inam hissi, vəziyyətin yaxşılaşmasına kömək etmək arzusu və qarşılıqlı etibarın bərpa olunması istəyi aşılayır. Tədqiqat zamanı respublikamızın bir sıra tanınmış jurnalistlərinin, məsələn İbrahim Şükürovun (“Бакинский рабочий”), Tofiq Rüstəmovun, Rəşid Mahmudovun (“Коммунист” – “Xalq qəzeti”), İbrahim Müslümovun (“Azər-baycan kommunisti”), Osman Mirzəyevin (“Вышка”), Vaqif Əfəndiyevin (“Молодежь Азербайджана”) və başqalarının yaradıcılıq laboratoriyaları ilə tanışlığımız, onlarla şəxsi söhbətlərimiz bizə belə deməyə əsas verir ki, **yalnız yazmaq istedadı deyil, həmçinin zəhmətə qatlaşmaq, dəqiq vətəndaşlıq mövqeyi, söz üzərində qərəzsiz iş və s. yaradıcılıq keyfiyyətləri jurnalistə aktiv oxucu marağı doğuran, vəziyyətin normallaşmasına təsir göstərə bilən materiallar hazırlamaq imkanı verir.** Onların fikirlərinə görə, yalnız milli marağı öz şəxsi marağından və mənafeyindən üstün tutan jurnalistlər millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlərin təkmilləşdirilməsinə töhfə verə bilirlər. Araşdırmalarımız təsdiq edir ki, milli regionlarda və xüsusilə də mərkəzi kütləvi informasiya vasitələrində bu

cür jurnalistlərin sayı olduqca azdır. Mərkəzi mətbuatın təmsilçilərinin əksəriyyətinin isə Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin işıqlandırılmasında sosial sifariş yerinə yetirdikləri çox aydın hiss olunur.

Münaqişə dövründə, xüsusilə də onun ilkin mərhələlərində respublikamızın redaksiya kollektivlərinin problemin KİV-də işıqlandırılması sahəsində uğursuzluqlarının səbəbini təkcə yuxarı orqanların onların təşəbbüs və sərbəstliklərinə qoyduqları məhdudiyətlərə (istisna deyil) aid tövsiyələrlə əlaqələndirmək düzgün olmazdı (həmin dövrdə qeyri-formal mətbuat hər cür təlimatlardan kənar idi). Sadəcə, jurnalistlər hadisələrin bu cür gedişinə peşə sənətkarlığı baxımından hazır deyildilər. Araşdırmalarımızın göstərdiyi kimi, məhz buna görə respublikanın rəsmi mətbuatının nüfuzu kəskin şəkildə aşağı düşürdü. Bu tezisi Bakıda 1990-cı il 20 yanvar hadisələrindən sonra oxucuların respublika mətbuatına münasibəti ilə bağlı Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu tərəfindən keçirilmiş sorğunun nəticələri də təsdiq edir (müqayisə olunan məlumatlar %-lə göstərilir).

Respondentlər aşağıdakı sualla bağlı münasibətlərini bildirirlər:

“Qəzetlər günün tələblərinə cavab verirmi?”

Nəşrin adı	Tam cavab verir	Müəyyən qədər	Cavab vermir
<i>Rəsmi qəzetlər</i>			
“Kommunist”	6,6	19,1	20,0
“Бакинский рабочий”	4,2	20,6	15,6
“Azərbaycan gəncləri”	4,1	17,2	20,4
“Молодежь Азербайджана”	3,9	15,5	21,3
“Вышка”	4,2	15,1	16,0
<i>Alternativ qəzetlər</i>			
“Azərbaycan”	51,3	12,1	2,0
“Vətən səsi”	37,3	11,0	1,3
“Azadlıq”	52,4	8,8	0,9

Təbiidir ki, 1990-cı il yanvarın 20-də Bakıda baş vermiş qanlı hadisədən sonra paytaxtda yaranmış kəskin gərginlik dövründə keçirilmiş sorğunun göstəriciləri əsasında respublika əhalisinin rəsmi

mətbuata “soyuq” münasibətini ümumi nəticə kimi qiymətləndirmək düzgün olmazdı. Bu cavabın səbəbi bilavasitə bütün problemlərin məcmusu ilə bağlıdır. Həm də ki, 1991-ci ildə rəsmi qəzetlər artıq opponentləri ilə müqayisədə daha çox tiraj yığaraq vəziyyəti dəyişməyə nail ola bilmişdilər. Eyni zamanda, aparılmış təhlillər məlum şəraitlərdə subyektiv faktorların (səriştəlilik və sənətkarlıq) KİV-in fəaliyyətinə nə qədər pozitiv təsir göstərirsə, bu faktorların aşağı səviyyədə olması kütləvi informasiya vasitələrinin millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlərin təkmilləşdirilməsi istiqamətində fəaliyyətinin səmərəliliyinə bir o qədər neqativ təsir göstərir.

Biz də belə fikirləşirik ki, məhz bu cür yanaşmalar jurnalistləri kəskin milli münasibətlərin mərkəzində olmaq imkanı, onları vicdanla, dərindən və obyektiv mühakimə etmək bacarığı ilə təmin edir. Onlar ümumbəşəri dəyərləri, xalqımızın obyektiv olaraq layiq olduğu haqqını kənar millətçi və təkəbbürlü, həmçinin şəxsi və qrup maraqlarından üstün tutaraq, belə çətin mövzuların altına girirlər. Peşə borclarını yerinə yetirmələri naminə şəxsi rahatlıqlarından imtina edir, bilə-bilə onları müşayiət edəcək gərginliklə, təhlükə ilə barışırlar. Bu fəsildə baxılmış məsələlərdən aşağıdakı başlıca nəticələrə gələ bilərik:

- formallaşmaqda olan vətəndaş cəmiyyətində millətlər-arası və dövlətlərarası münasibətlərin təkmilləşdirilməsi obyektiv olaraq, jurnalistlərin peşə və şəxsi keyfiyyətlərinə, ilk növbədə - onun məsuliyyətinə, səriştəliliyinə və jurnalist sənətkarlığına olan tələbləri artırır;
- tədqiqatımızın əhatə etdiyi dövrdə milli münasibətlərin problemsizliyi haqqında deklarativ bəyanatlar bu problematikaya peşə marağının və ümumiyyətlə bu məsələni işıqlandıran jurnalistlərin hazırlanmasına elə də ciddi ehtiyacın olmadığı qənaətinə gətirib çıxarmışdı (əslində isə bu problemlərin mövcudluğunu kommunist partiyası 1972-ci ildən başlayaraq, yuxarı eşelonda qapalı şəraitdə etiraf etməyə başlamışdı). Məntiqi olaraq, jurnalist kadr korpusu həddən artıq gərginləşmiş milli problemlərin obyektiv dərk olunmasına və kütləvi informasiya vasitələrində peşəkarlıqla işıqlandırılmasına hazır olmadığı bir duruma düşmüşdü;
- kütləvi informasiya vasitələrinin millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlərin təkmilləşdirilməsi amili kimi rolunun gücləndirilməsi məqsədi ilə məhz bilavasitə millətlərarası problemlər kompleksi üzrə ixtisaslaşmış jurnalist kadrlarının hazırlanması və ixtisaslarının artırılması sisteminin yaradılmasının faydalı ola bi-

ləcəyi qənaətdəyik (bu sistemin bir sıra elementlərini yuxarıda təqdim etmişik).

Zənnimizcə, araşdırılan problemlə bağlı jurnalist instrumentarisinin əsasına mütləq:

- a) problemin mahiyyətinin;
- b) tarixi mənbələrin;
- c) medianın tədqiqata qədərki çıxışlarının;
- d) problemlə bağlı irəli sürülən ehtimal və fərziyyələri həm təsdiq, həm də inkar edən faktların və
- e) məsələ ilə əlaqədar mütəxəssislərin, alimlərin, nüfuzlu ictimai xadimlərin və əlbəttə cəmiyyətin mövqeyinin hərtərəfli öyrənilməsi və s. elementlər daxil edilməlidir.

Bütövlükdə, problematika üzrə jurnalist hazırlığı sistemində regionun milli psixoloji səciyyələri mütləq nəzərə alınmalıdır. Hesab edirik ki, millətlərəarası və dövlətlərəarası münasibətlərin işıqlandırılması sahəsində, xüsusilə də münasibətlərin gərginləşməsinə qədərki və gərginliyin ilkin dövrlərində jurnalistlərin yol vermiş olduqları nöqsanlardan müvafiq nəticələr çıxarılmalı və problem üzrə səriştəli jurnalist kadrlarının hazırlanması sistemində geniş istifadə olunmalıdır.

Kütləvi informasiya vasitələrinin millətlərarası münasibətlərin təkmilləşdirilməsi amili kimi elmi xarakteristikasının açılması məqsədi ilə apardığımız tədqiqat işi (1986-1991-ci illərdə SSRİ-də milli münasibətlərin həddindən artıq kəskinləşdiyi dövrü əhatə edir) bizə bu prosesin səmərəliliyinə təsir edən kompleks obyektiv və subyektiv faktorları müəyyən etmək imkanı vermişdir. Tədqiqatımızın qarşısında duran məqsəd və vəzifələrdən (millətlərarası münasibətlərin gərginləşməsi və milli qarşıdurma şəraitində – Dağlıq Qarabağ hadisələri dövründə – mərkəzi və regional KİV-in fəaliyyətinin təhlili, müasir dövrdə milli inkişaf, millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlərin təkmilləşdirilməsində KİV-in yeri və rolu) çıxış edərək aşağıdakı konseptual xarakterli nəticələrə gəlmişik:

1. Demokratik cəmiyyətin, hüquqi dövlətin əsaslarının yaradılması şəraitində millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlərin təkmilləşdirilməsi məsələləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Milli inkişaf siyasətinin formalaşması, millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlərin təkmilləşdirilməsi prosesində ən aktiv və təsirli rolu isə kütləvi informasiya vasitələri oynayır. Cəmiyyətdə gedən dəyişikliklərin dinamik xarakteri isə öz növbəsində: a) bütün səviyyələrdə KİV-in fəaliyyətinin daha da

canlandırılmasını; b) cəmiyyətdə gedən proseslərdən kənar qalmamasını, əksinə cəmiyyətdəki funksiyasına görə bu prosesləri qabaqlamasını, onları yönləndirməsini və proqnozlaşdırmasını; c) milli proseslərin, millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlərin siyasi və praktik məzmununun hərtərəfli və tam təhlilini; d) onların obyektiv və dərinlən işıqlandırılmasını tələb edir. Kütləvi informasiya vasitələri bütün hallarda, xüsusilə də millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlərin kəskin xarakter aldığı situasiyalarda vacib stabilləşdirici faktor rolunu oynamalıdır;

- 4) Tədqiqatlar göstərir ki, keçmiş SSRİ-də cəmiyyətin demokratikləşməsi, vətəndaş cəmiyyətinin əsaslarının yaradılması istiqamətində atılan ilk addımlar belə, bu ölkədə, o cümlədən, Qafqaz regionunda millətlərarası münasibətlər sahəsində ciddi problemlərin olduğunu ortaya qoydu, bu da öz növbəsində uzun müddət “qapalı” qalan mövzuların açılmasına və kütləvi informasiya vasitələrində işıqlandırılmasına imkan yaradır. Lakin, həmin dövrdə mətbuatın köməyi ilə bir çox stereotipləri sındırmaq mümkün olsa da, kommunist partiyası bütün istiqamətlərdə olduğu kimi, milli siyasət

sahəsində də əsaslı şəkildə dönüş yarada bilmir və kommunist rejiminin fəaliyyətsizliyi açıq milli qarşıdurmalara, bəzi hallarda isə məhz bu rejimin havadarlığı ilə gərgiliyin ən son həddinə gətirib çıxarır. Bu vəziyyətə hazır olmayan mətbuat da öz vəzifəsinə uyğun olaraq insanların düşüncələrinin formalaşmasına təsir göstərə və stabilləşdirici amil rolunu oynaya bilmir.

- 5) Apardığımız araşdırmalar sübut edir ki, SSRİ məkanındakı “ideoloji əmin-amanlıq”, “təntənəlilik”, “milli məsələlərin problemsizliyi” ilə bağlı bəyanatların verildiyi bir şəraitdə kütləvi informasiya vasitələri arzu olunanları və bəyan edilənləri gerçəklik kimi qələmə verməklə, beynəlmilləllə millinin guya əldə olunan vəhdətinin sosialist həyat tərzinin ayrılmaz xüsusiyyəti olması “fenomen”indən istifadə edərək, bir növ sosial sifariş yerinə yetirir.
- 6) Milli münasibətlər sahəsində yığılıb qalmış inersiya, gerçəkliyin obyektiv şəkildə işıqlandırılmasına “ehtiyacın olmaması” respublika kütləvi informasiya vasitələrinin də potensial imkanlarına neqativ təsir göstərir. Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin kəskinləşməsi və daha da güclənməsi kütləvi informasiya vasitələrinin bu şəraitdə işləməyə hazır olmadıqlarını nü-

mayış etdirir, onların potensialından səmərəli istifadə etməyi bacaran jurnalistlərin olmadığını, ümumiyyətlə, münaqişənin gərginləşdiyi bütün mərhələlərdə millətlərarası münasibətlər sahəsində gedən prosesləri adekvat şəkildə işıqlandıra bilmir. Nəinki münaqişə tərəflərinin, hətta bəzi mərkəzi nəşrlərin də bir sıra prinsiplial məsələlərlə bağlı mövqeləri bir-birinə uyğun gəlmir, situasiyanın lokallaşmasına və sağlamlaşmasına şərait yaratmır. Xüsusilə də mərkəzi kütləvi informasiya vasitələrində bir-birini qarşılıqlı şəkildə istisna edən və kütləvi şüurda deformasiyalar əmələ gətirən stereotiplər yaradılır. Bəzi mərkəzi qəzetlər hətta öz müxbirlərinin regiondan hazırladıqları obyektiv materialları müxtəlif bəhanələrlə çap etməkdən imtina edir. Bu da həm bəzi mərkəzi hakimiyyət orqanlarının, həm də mərkəzi KİV-lərin münaqişə tərəflərinə münasibətdə obyektiv mövqe tutmadıqlarını açıq şəkildə büruzə verir. Redaksiya kollektivlərinin hərəkətləri müəyyən mənada özfəaliyyət xarakteri daşıyır. Millətlərarası münasibətlər kimi ciddi bir mövzunun işıqlandırılması zamanı bu cür hallara yol verilməsi arzuolunan deyil. Problemə analitik və proqnostik yanaşma çox zəifdir. KİV-lər sadəcə olanları təsvir etməklə kifayətlənirlər (hətta bu halda da müəyyən tərəfkeşliyə yol verilir).

Belə hesab edirik ki, 1990-cı il yanvarın 20-də sovet qoşunlarının Bakıda öz xalqına qarşı törətdikləri qanlı hadisələrindən sonra mərkəzi mətbuatdan fərqli olaraq, respublika mətbuatı millətlərarası münasibətlərin gərginləşməsi şəraitindəki üçillik fəaliyyət təcrübəsindən real nəticələr çıxarmağa başlayır. Onun fəaliyyəti məqsədyönlülüyü, əhatəliliyi, istiqamətliliyi, həyata və insanlara yaxınlığı, ümumiyyətlə, müəyyən səriştəliliyi və təhlilə meylliliyi ilə fərqlənməyə başlayır.

- 7) Formalaşmaqda olan vətəndaş cəmiyyətində millətlərarası münasibətlərin təkmilləşdirilməsi obyektiv olaraq jurnalistlərin peşəkarlıq və şəxsi keyfiyyətlərinin artırılmasını tələb edir. Bu tələblər ilk növbədə jurnalistin məsuliyyəti, peşəkarlığı və jurnalist sənətkarlığı ilə bağlıdır. Tədqiqatlar göstərir ki, Dağlıq Qarabağ hadisələri ərəfəsində jurnalist kadr korpusu millətlərarası münasibətlər sahəsində problemlərin kəskinləşməsinin obyektiv surətdə dərk olunmasına və bu məsələlərin mətbuatda peşəkarlıqla işıqlandırılmasına hazır olmamışdır.

Azərbaycan Respublikasının çoxsaylı milli tərkibə malik olduğunu, demokratik və hüquqi dövlət quruculuğu yolu ilə inkişaf etdiyini, bu prosesdə kütləvi

informasiya vasitələrinin yerini və rolunu, xüsusilə də onun millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlərin təkmilləşdirilməsi faktoru kimi əhəmiyyətini nəzərə alaraq, onun bu istiqamətdə fəaliyyətinin keyfiyyətə yaxşılaşdırılması və müasir tələblər baxımından yeni bir səviyyəyə qaldırılması məqsədi ilə aşağıdakı müəyyən konkret tövsiyələri irəli sürmək olar:

- müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının olduqca mürəkkəb proseslər gedən və geosiyasi baxımdan dünyanın böyük dövlətlərinin maraqlarının toqquşduğu bir regionda yerləşməsi kütləvi informasiya vasitələrindən millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlərin işıqlandırılmasına diqqətlə yanaşmağı, problemin çoxşaxəliliyini, mürəkkəbliyini, ziddiyyətliliyini və milli-psixoloji xüsusiyyətlərini nəzərə almağı tələb edir. Lazım gələrsə, respublikanın suverenliyinin və dövlət-çiliyinin qorunub-saxlanması məqsədi ilə KİV-in bu istiqamətdə fəaliyyətini tənzimləmək üçün müəyyən bir sistemin (beynəlxalq təşkilatlar və ya bir sıra “demokratiya ixrac edən ölkələr” bu addımı söz azadlığının və informasiya hüququnun məhdudlaşdırılması kimi qiymətləndirənlər belə) yaradılması. Millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlər problematikası üzrə mətbuatın və bütövlükdə bütün kütləvi

informasiya vasitələri sisteminə daxil olan elementlərin koordinasiyasının təşkil olunması (bizim fikrimizə görə, bu funksiyanı vahid metodoloji mərkəz yerinə yetirə bilər); Bu mexanizmlər mütləq ölkənin konstitusiyaya qanunvericiliyinə uyğun fəaliyyət göstərməlidir;

- KİV-lərin imicinə xələl gətirsə belə, redaksiyaların rəhbərliyi “millətçilik” xəstəliyinə yoluxmuş, milli müstəsnalığı təşviq edən jurnalistləri millətlərarası problemlərin işıqlandırılmasından uzaqlaşdırmalıdır. Xüsusilə, millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlərin həddən artıq gərginləşdiyi dövrlərdə bu cür jurnalistlərin nəşr olunmaq imkanları məhdudlaşdırılmalı, ən əsası isə açıq millətçilik yolunu tutmuş, milləti beynəlxalq təcridə sürükləyən KİV rəhbərləri daha təmkinli, tolerant, millətlərin və dövlətlərin beynəlxalq dinc yanaşı yaşamaq prinsiplərinə hörmətlə yanaşan, bu prinsiplərə riyət edən, xalq arasında dərin hörmətə və inama layiq olan şəxslərlə əvəz olunmalıdır.
- bilavasitə millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlər problematikası kompleks sahədə ixtisaslaşmış jurnalist kadrlarının hazırlanması və ixtisaslarının artırılması üzrə

effektli təhsil və təlim sisteminin yaradılması tövsiyə edilir.

- Cəmiyyətdə millətlərarası və dövlətlərarası münaqişələrlə bağlı yaranmış ictimai-siyasi situasiyanın stabilləşməsi üçün, onun bütün spesifik cəhətləri və xüsusi əhəmiyyəti (münaqişələrin həlli üçün uzun sürən vaxtın tələb olunması, vəziyyətin sağlamlaşması üçün potensial imkanlar, tərəflər arasında qarşılıqlı inamın bərpa olunması və s. daxil olmaqla) nəzərə alınmaqla, millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlər mövzusunda regional konfransların keçirilməsi və bu konfransların seksiyalarından birinin ayrıca olaraq millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlərin təkmilləşməsində KİV-in yeri və rolu mövzusunda həsr olunması faydalı ola bilər.

Təxirəsalınmaz vəzifələrin cərgəsinə aşağıdakı tədbirləri də daxil etmək olar:

- a) kütləvi informasiya vasitələrinin münaqişənin səbəblərinin uydurulmuş (və ya sadələşdirilmiş) stereotiplərinin əhali tərəfindən dərk edilməsinin aradan qaldırılması, əhaliyə onun mürəkkəbliyinin və çoxşaxəliliyinin, geniş diapazonda, lakin beynəlxalq qanunlar və öhdəliklər çərçivəsində həlli yollarının izah olunması

üçün istifadə edilməsi; münaqişənin neqativ iqtisadi, siyasi, mədəni, sosial və s. nəticələrinin onun bilavasitə iştirakçılarının şüuruna çatdırılması; şayiələrlə mübarizənin gücləndirilməsi, onların əsassızlığının açıq şəkildə ifşa edilməsi, şayiələri yayanlara qarşı neqativ ictimai fikrin formalaşdırılması;

- b) əhalinin diqqətinin mətbuat tərəfindən münaqişələrin emosional, təkəbbürlü yollarla deyil, siyasi, demokratik yolla, beynəlxalq normalar çərçivəsində həlli imkanlarına cəlb edilməsi və bu istiqamətdə konkret yolların tövsiyə edilməsi;
- c) münaqişə iştirakçılarının qanuni tələblərinin tam ödənilməsinin və əsassız, konstutusiyaazidd xarakter daşıyan iddialarının qəti şəkildə yolverilməzliyinin mətbuat tərəfindən dəstəklənməsi;
- d) kütləvi informasiya vasitələrinin münaqişəyə aparan hər bir qanunazidd hərəkət və çağırışın – bunun ayrıca bir şəxs, qrup və ya kütlənin hərəkəti olmasına baxmayaraq – qəti şəkildə cəzalandırılması faktlarının geniş ictimaiyyətə çatdırılmasına kömək etməsi və görülən tədbirlər barədə əhalinin mütləq məlumatlandırılması;

e) mətbuatın millətlərarası zəmində zorakılıq faktlarının açıldığı materiallarla konstitusiya yolu ilə seçilmiş qanuni hakimiyyətə kömək göstərməsi.

Mətbuatın xüsusi vəzifələrindən biri də münaqişələrin, əsasən də dövlətlərarası ziddiyyətlərin mülayimləşməsində və tənzimlənməsində obyektiv surətdə maraqlı olan sağlam sosial və siyasi qüvvələri dəstəkləməkdən ibarət olmalıdır. Televiziya və radio proqramlarında azsaylı xalqların həyatı, adət-ənənələri, məişətləri və s. ilə bağlı verilişlər təşkil olunsada (bu sahədə İctimai Televiziyanın fəaliyyəti diqqəti daha çox çəkir) milli məsələlər üzrə ixtisaslaşmış ayrıca nəşrlərin olması bu sahədə problemlərin müzakirə və həll olunmasına töhfə verə bilər. Bizim fikrimizcə, müasir oxucu və tamaşaçının səviyyəsi və zövqü nəzərə alınmaqla, bu nəşrlərin yüksək dizaynı, rəng çalarlığı (canlı rənglərin zənginliyi və sintezi), poliqrafiya icrası ilə müasir audio-video-multimedia məhsulları aləminə yenilik gətirə bilən və fərqlənən elmi-praktik jurnalın yaradılması daha məqsədmüvafiq olardı. Respublika miqyasında populyar olan və yayılan qəzetlərdə isə sözügedən problematika üzrə ayrıca şöbənin və ya qrupun yaradılmasını milli məsələlərin problemə çevrilməməsi istiqamətində qabaqlayıcı və çəkindirici faktor rolunu oynayacağına şübhə etmirik. hazırda Hollandiyada yaşayan, qondarma Talış-Muğan

Respublikasının uydurma prezidenti Əlikram Hübətovun 2013-cü il sentyabrın 4-də Yerevana səfəri və Yerevan Dövlət Universitetində talışşünaslıq üzrə magistr proqramının açılışında iştirakı (eyni minvalla burada ləzgi, avar, tat, ingiloy və s. proqram və mərkəzlərinin yaradıl-mayacağına da zəmanət yoxdur) bunu daha aktual edir.

Kütləvi informasiya vasitələrinin millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlər problemlərinin həllinə təsirinin səmərəliliyinin artırılması üçün sosioloji tətqiqatlardan geniş istifadənin də əhəmiyyəti böyükdür. Ona görə də redaksiya kollektivlərində sosialoloji tədqiqat yönümlü səriştəli xidmətlrin yaradılması redaksiyaların bu istiqamətdəki fəaliyyətlərini daha canlı edə bilər. Bu xidmət insanların əhval-ruhiyyəsinin, onların ictimai təzahürlərə münasibətlərinin təhlilinə, situasiyaları proqnozlaşdırmalarına və qəzetin ictimaiyyəti cəmiyyətdəki problemlərin həllinə cəlb etmək imkanlarının artırılmasına daha geniş şərait yaradır.

3.7. Müharibə mövzusunda yazan jurnalistin oriyentasiyası

Beynəlxalq həyat mövzusunun işıqlandırılmasında əsas məqamlardan biri jurnalistin oriyentasiyasıdır. Təhlillər göstərir ki, xüsusilə də qlobal informasiya məkanı və qlobal informasiya cəmiyyəti şəraitində, beynəlxalq həyat mövzusunda yazan jurnalistin oriyentasiyasını o cümlədən müharibə və sülh güclü peşə məktəbi, beynəlxalq və regional jurnalist təşkilatlarının qəbul etdikləri bir sıra prinsip və normalar müəyyən edir. Dünyanın müxtəlif ölkələrində öz cərgələrində təxminən 400 min peşəkar jurnalisti birləşdirən beynəlxalq və regional təşkilatlar YUNESKO-nun egidası altında 1978-ci ildə keçirilmiş I, 1980-ci ildə keçirilmiş II konsultativ görüşləri KİV-in sülhün, beynəlxalq qarşılıqlı anlaşmanın, insan hüquqlarının inkişafının, aparteidə, irqçiliyə və müharibəyə çağırışa qarşı mübarizənin möhkəmlənməsinə töhfəsinin əsas prinsipləri haqqında YUNESKO-nun Bəyannaməsini qəti şəkildə müdafiə etdiklərini bildirmişlər. Bu görüşdə həmçinin “Meksiko Bəyannaməsi” qəbul edilmişdir. Bəyannamə milli və regional jurnalist etikasını Kodekslərinin bir sıra prinsiplərini, həmçinin müxtəlif beynəlxalq hüquqi alətlərdə ifadə edilmiş müvafiq müddəaları özündə cəmləşdirir. 1983-cü ildə Parisdə və Praqada keçirilmiş IV konsultativ görüş

YUNESKO Bəyannaməsinin əvəzsiz əhəmiyyət daşıdığını qeyd etmişdir. Bəyannamədə deyilir ki, insan hüquqlarının mühüm tərkib hissəsi kimi qəbul olunan söz, fikir və informasiya azadlığının həyata keçirilməsi sülhün və beynəlxalq qarşılıqlı anlaşmanın möhkəmlənməsinin əsas amilidir. Bundan başqa, görüşdə kütləvi informasiya vasitələrinin və jurnalistlərin artmaqda olan sosial məsuliyyətləri nəzərə alınaraq, informasiya və kommunikasiyanın milli və beynəlxalq səviyyədə oynadığı rolun əhəmiyyəti xüsusi qeyd olunmuşdur.

Paris görüşündə, eyni zamanda, milli və regional səviyyədə jurnalistin peşə etikasını kodekslərinin tərtib edilməsi məqsədi ilə əlavə stimullaşdırıcı beynəlxalq əsas və mənbə qismində müəyyən prinsiplər işlənib hazırlanmışdır. Bu prinsiplər bütövlükdə jurnalist fəaliyyətinin bütün istiqamətlərini (**vətəndaşların həqiqi informasiya almaq hüququ, hadisələrin obyektiv işıqlandırılması, jurnalistin sosial məsuliyyəti, jurnalistin peşəkarlıq səmimiyyəti, informasiyaya ictimai çatım və KİV-də iştirak, şəxsi həyata və ləyaqətə hörmət, ictimai maraqlara hörmət və s.**) özündə ehtiva etsə də, onlardan bəziləri diqqəti beynəlxalq münasibətlər mövzusunun işıqlandırılmasına, bu mövzuda materialların oxucuların, tamaşaçıların və dinləyicilərin, internet istifadəçilərinin psixologiyasına uyğunlaşdırılması məsələlərinə cəlb edir.

Məsələn, **8 №-li prinsip** humanizmin, hər şeydən əvvəl, ümumi sülhün, demokratiya və insan hüquqlarının qorunmasına, beynəlxalq münasibətlərdə qarşılıqlı inamın yaradılmasına, tərksilah proseslərinə töhfə verməyə çağırır. Peşə etikası jurnalistdən beynəlxalq konvensiya, bəyannamə və qətnamələrdə öz əksini tapmış müvafiq müddəaları bilməyi tələb edir.

9 №-li prinsip jurnalisti təcavüzkar müharibələrə və silahlanmaya (xüsusilə də nüvə başlıqlı silahlarla), zorakılığın, düşmənçiliyin və ya ayrı-seçkiliyin təzahürlərinə, o cümlədən, bəzi rejimlərin həyata keçirdikləri irqçilik və aparteidin, tiraniyanın, müstəmləkəçiliyə və neomüstəmləkəçiliyə bəraət qazandırmağın istənilən formasından çəkinməyə çağırır.

10 №-li prinsip müasir dövrdə jurnalistin bütövlükdə yeni beynəlxalq münasibətlərə, o cümlədən yeni informasiya nizamına doğru irəlilədiyi bir şəraitdə fəaliyyət göstərdiyini vurğulayır. Bu işə öz növbəsində milli və beynəlxalq səviyyədə informasiya və kommunikasiya sahəsində asılılığın aradan qaldırılmasını və demokratikləşməni nəzərdə tutur. Belə bir şəraitdə jurnalist öz vəzifə borcunu yerinə yetirərkən, informasiya sahəsində beynəlxalq münasibətlərin demokratikləşməsinə, o cümlədən dünya ölkələri və xalqları arasında sülh və dostluq əlaqələrinin qorunub saxlanılmasına və inkişaf etməsinə səy göstərməlidir.

Beynəlxalq həyat mövzusunun işıqlandırılan jurnalist daim beynəlxalq aləmdə baş verən bütün, o

cümlədən geosiyasi proseslər, dövlətlər arasındakı ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətlər, beynəlxalq məsələlərlə məşğul olan çoxsaylı təşkilatların və ictimai hərəkətlərin fəaliyyətləri barədə məlumatlı olmalıdır. O, BMT və onun strukturuna daxil olan nüfuzlu qurumların, Avropa İttifaqı, Avropa Şurası, NATO və s. beynəlxalq təşkilatların qəbul etdikləri qərarlar, həyata keçirdikləri aksiyalar və planlaşdırdıqları tədbirlər barədə operativ məlumatlara malik olmalıdır. Bu problematika üzrə ixtisaslaşmış jurnalist, eyni zamanda beynəlxalq jurnalist təşkilatlarının – Beynəlxalq Jurnalistlər Təşkilatının (JOİ - BJT), Beynəlxalq Jurnalistlər Federasiyasının (İFJ - BJJ), Latın Amerikasını Jurnalistlər Federasiyasının (FELAP), Latın Amerikasını Mətbuat İşçiləri Federasiyasının (FELATRAP), Ərəb Jurnalistləri Federasiyasının (FAJ), Afrika Jurnalistləri İttifaqının (UAJ), ACEAN Jurnalistləri Konfederasiyasının (CAJ) və s. təşkilatların fəaliyyətlərini müntəzəm izləməlidir.

Ümumiyyətlə beynəlxalq həyat o cümlədən regional və qlobal silahlı qarşıdurma məsələlərinin işıqlandırılması sahəsində KİV-in çıxışlarının təsirliliyinin artırılması məqsədi ilə jurnalist üçün aşağıdakı tələblər irəli sürülür:

a) yeni informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə əlaqədar olaraq **jurnalist sənətkarlığı** peşəkarlıq fəaliyyətinin ənənəvi metodları ilə yanaşı yeni metodlara yiyələnməyi və onları

ustalıqla tətbiq etməyi tələb edir. Jurnalistdən həmçinin öz fəaliyyətində əlavə iş üsullarının mənimsənilməsi, jurnalist əsərlərinin məlum janr və formalarının təkmilləşdirilməsi və s. tələb olunur;

b) beynəlxalq jurnalistikada **universal jurnalist müşahidəsi metodu** daha da inkişaf etdirilməli, müşahidənin bütün növlərindən həssaslıqla istifadə edilməlidir;

c) jurnalist yüksək səviyyədə **sənədlərlə iş** vərdişlərinə malik olmalı, onların əldə olunmasında daha israrlı, diqqətli, gözüaçıq və zirək olmalı, onların öyrənilməsində operativ olmalı, materialların təhlil edilməsində hərtərəfli peşəkarlıq göstərməlidir. Bu zaman bütün hallarda beynəlxalq təşkilatların və aidiyyəti qurumların iş prinsiplərinə hörmətlə yanaşmalıdır;

d) jurnalist materialın geniş auditoriyanı əhatə etməsinə şərait yaradan janrlardan (**janr müxtəlifliyi**) virtuoz şəkildə istifadə etməyi bacarmalıdır. Ölkənin xarici siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi istiqamətində vacib elementlərdən olan informasiya təminatına və ictimai rəyin formalaşdırılmasına daha geniş imkanlar yaradan analitik publisistika janrlarına (*şərh, icmal, söhbət, məqalə, hesabat, diskussiya, tokşou, mətbuat konfransı, korrespondensiya və as.*) xüsusi yer ayrılmalıdır;

e) beynəlxalq həyat məsələlərinin işıqlandırılmasında **jurnalist təhqiqatı metodundan** istifadə

jurnalistə beynəlxalq münasibətlər sisteminə, bu sistemdə dövlətlərin yerini və rollarını qiymətləndirməyə, bütövlükdə problemə daxildən baxmaq, onun həllinə şəxsi töhfəsini vermək imkanı verir. Bu çox vacibdir, çünki ən kritik situasiyalarda investiqeytiv jurnalistikaya müraciət edirlər. Bir qayda olaraq, bu cür publikasiyaların təsiri daha güclü olur;

f) **peşəkar, səriştəli təhlil və ya monitoring** (beynəlxalq aləmdə baş verən proseslərin sistemli müşahidəsi) kimi iş formalarından istifadə olunması da məqsədəuyğundur. Bu iş forması beynəlxalq problematikaya aid ətraflı arayışlar hazırlamağa imkan verir.

Müasir dövrdə - fasiləsiz qloballaşma şəraitində beynəlxalq həyat, xüsusilə də müharibə və sülh mövzusunda yazmağı bacaran peşəkar jurnalistlərə olan ehtiyac getdikcə daha da artmaqdadır. Bu ehtiyac təkcə milli, o cümlədən Azərbaycan jurnalistikası üçün deyil, bütün dünya jurnalistikası üçün xarakterikdir. Kütləvi informasiya vasitələri ilə bağlı olan istənilən fəaliyyət sahəsi (radio, televiziya, mətbuat xidmətləri, reklam agentlikləri və ya informasiya internet-meydançaları) sözügedən ixtisas üzrə peşəkar jurnalistlərin iş yerlərinə çevrilməkdədir.

4-CÜ BÖLÜM

**BEYNƏLXALQ HUMANİTAR
HÜQUQ VƏ JURNALİSTLƏRİN
MÜDAFİƏSİ**

4.1. XXI əsrin ən təhlükəli peşələri

Təhsil almaq, insana mənəvi rahatlıq gətirən işə düzəlmək hər bir insanın arzusudur. Təəssüf ki, bəzən iş insana təkcə maddi müstəqillik və mənəvi rahatlıq gətirməklə yanaşı, onun həyatını və sağlamlığını təhlükə altında qoyur. Ona görə də insan özünə peşə seçərkən, mütləq bu peşə ilə bağlı rastlaşa biləcəyi zədə, peşə xəstəliyi, bədbəxt hadisə və s. bu kimi riskləri mütləq nəzərə almalıdır.

Mülki peşələr arasında **ən təhlükəli peşə saxtaçı peşəsi** hesab olunur. 1000 metr dərinlikdə ağır əmək alətləri ilə dağ-mədən suxurlarını qazmağın nə qədər ağır olduğunu təsəvvür etmək o qədər də çətin deyildir. Xüsusilə də köhnə texnologiya və avadanlıqla işləyən, təhlükəsizlik texnikasına heç də həmişə əməl etməyən saxtaçıların uçqun altında qalmaları və həyatlarını itirmələri haqqında məlumatlara tez-tez rast gəlirik.

Dünyanın ən iri daş kömür hövzələrində, o cümlədən, 1906-cı ildə Fransanın Lans şaxtasında 1060, 1907-ci ildə ABŞ-ın Mononqa şaxtasında 500, 1908-ci ildə Rusiya imperiyasının Makarevsk mədəninə 500, 1931-ci ildə Çinin Fuşun şaxtasında 3000, 1942-ci ildə isə “Hinkeyko” şaxtasında 1572, 1949-cu ildə Almaniyanın Yohanngeorgendştadt şaxtasında 3700, 1962-

ci ildə “Luizental” şaxtasında 500, 1914-cü ildə Yaponiyanın “Mitsubişi Hocua” şaxtasında 687, 1975-ci ildə Hindistanın Çasnala şaxtasında partlayış nəticəsində 700 şaxtaçı həlak olmuşdur.

Son dövrlərdə isə daha çox həlak olan şaxtaçıların siyahılarına Çinlə yanaşı Rusiya və Ukrayna başçılıq edirlər.

Sənaye müəssisələrində və səhiyyə sistemində çalışanlar da tez-tez fiziki travma alanların siyahısına daxildirlər. **Şəkər fabriklərində, avtomobil, yük maşınları və digər ağır texnika istehsal edən zavodlarda və dəmir tökmə müəssisələrində** işləyənlərin peşələri də insanların sağlamlığı üçün ən təhlükəli peşələr hesab olunur.

Tədqiqatlar göstərir ki, uzun müddət **toz və məişət kimyası** ilə məşğul olan insanların da peşələri müxtəlif ağır xəstəliklərin (astma, bronxit və s.) əmələ gəlməsinə səbəb olur.

Bir çoxları **dövlət başçılarının – monarx, prezident və ya baş nazir** vəzifələrini ən təhlükəli peşə adlandırır və bu insanların tez-tez saraydaxili çəkişmələrin, qatillərin qurbanlarına çevrildiklərini söyləyirlər. Rusiya imperatoru II Nikolay, ABŞ prezidentləri Con Kennedi və Uilyam Mak-Kinli, Konqonun baş naziri Patris Lumumba, Portuqaliya kralı I Karluş, Əfqanıstan kralı Məhəmməd Nadir Şah, İsveçin baş naziri Ulaf Palme, Hindistnın baş naziri İndira Qandi və başqalarını buna misal çəkirlər.

ABŞ-da ən riskli peşələrin siyahısına meşə-qıran, mülki aviasiya bort mühəndisi, balıqçı flotunda çalışan dənizçi, inşaatçı, polad konstruksiya quraşdırıcıları, tullantı emalı müəssisələrinin əməkdaşı, fermer, elektrik, ağırtonnajlı maşınların sürücüsü, kənd təsərrüfatı fəhləsi və s. daxil edilir.

Rusiyada ən təhlükəli peşələrin siyahısına **şaxtaçı, balıqçı, sürücü, xilasedici və fəhlə** peşələri daxildir. 2016-cı ildə bu sahələrdə çalışan 10 min işçi ağır bədən xəsarəti almışdır.

Azərbaycanda son illərdə **inşaatçı, neft-qaz sənayesi işçisi, sürücü, dənizçi peşələri** təhlükəli peşələr sayılır.¹⁶⁷

Bir çox sosioloji sorğuların nəticələrinə görə, **yanğınsöndürən, xilasedici və polis** peşələri dünyada ən təhlükəli peşə sayılır. Bu peşələnin sahibləri bəzən öz ölümləri ilə başqalarının həyatlarını xias edirlər. **İnşaatçı** peşəsi də təhlükəli peşələrin siyahısına daxil edilir.

Yuxarıda sadalanan peşələr heç də təhlükəli peşələrin hamısını əhatə etmir. Bu gün təxminən 20-dək peşə təhlükəli peşələr siyahısına daxil edilmişdir. Biz hazırda elə bir dövrdə yaşayırıq ki, həqiqətən də

¹⁶⁷ Azərbaycanca ən təhlükəli peşələr hansılardır?
<https://news.milli.az/society/265999.html>

təsadüfi gülləyə tuş gələrək və ya da avtomobilin, avtobusun salonuna, təhsil və mədəniyyət obyektlərinə qoyulmuş partlayıcı qurğunun işə düşməsi nəticəsində insanların öz həyatlarını itirməsi adi hala çevrilmişdir. Qanunsuz silah, narkotika, insan alverinə, adam oğurluğuna və s. bu səpkidən olan digər cinayətlərə qarşı mübarizə aparmaq olduqca çətinləşmişdir. Digər insanlar kimi jurnalistlər də oxşar vəziyyətlərin qurbanlarına çevrilirdilər. Lakin, jurnalist peşəsinin bəzi spesifik xüsusiyətləri bu cür risklərin başvermə ehtimallarını daha da artırır. Xüsusilə də sosial və hərbi münaqişə zonalarında – “qaynar nöqtə”lərdə çalışan jurnalistlər üçün müxtəlif növ risk və təhlükələr daha qaçılmaz olur. İndi **dünyada hər həftə iki jurnalist həlak olur.**¹⁶⁸

Ümumi təhlükəsizlik təhdidlərini dəf etməklə, silahlı münaqişə zonalarından sağ-salamat qayıtmaqla yanaşı, jurnalistin qarşısında başqa bir mühüm tapşırıq da durur. Jurnalist cəmiyyətdəki funksiyasına uyğun olaraq, heç bir maneəyə məhəl qoymadan, öz vəzifə borcunu yerinə yetirməlidir.

Bəzi həmkarlarımız əmindirlər ki, münaqişə zonasında təhlükəsizlik qaydalarını öyrənmək, təlim keç-

¹⁶⁸ 20 самых опасных профессий в мире

https://www.youtube.com/watch?v=okg31O9_FX8

mək faydasızdır. Bu növ təhlükələrlə mübarizə üçün daxili instinkt və həyat təcrübəsi kifayət edir.

Ümumiyyətlə həyatda, ekstremal hallarda, xüsusilə də çətin vəziyyətdə doğru qərar vermək fərdi istedad tələb edir. Lakin, uzun illər ”qaynar nöqtə”lərdə çalışmış jurnalistlərin təcrübəsi təhlükəli sahələrdə çalışmağa hazırlaşan digər həmkarları üçün də faydalı ola bilər. Hər hansı bir təhlükənin qarşısını tövsiyələrlə almaq mümkün olmasa da, bu tövsiyələr baş verəcək təhlükəni azaldır.

XX əsrin son 20 ilində jurnalistlərə qarşı törədilən cinayətlərin sayı ilbəl artmağa başlamışdır. 1982-ci ildə 9, 1984-cü ildə 14, 1990-cı ildə 32, 1992-ci ildə 65, 1993-cü ildə isə 74 jurnalist həlak olmuş, 47 jurnalist oğurlanmış, 265 media işçisi döyülmüş, 311-i isə həbs olunmuşdur.

”Sərhədsiz reportyorlar” beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatının hesabatında 1994-cü il jurnalistlər üçün “qara il” adlandırılmışdır. Həmin il dünyada kütləvi informasiya vasitələrinin 103 əməkdaşı həlak olmuşdur. Hesabatda “jurnalistlərin öldürülməsini, KİV üzərinə olan təzyiqləri medianı istəməyən şəxslərin” təşkil etdikləri bildirilir”. Hesabatda həmçinin bildirilir ki, 1998-ci ildə öldürülən jurnalistlərin 13-ü hakimiyyət orqanları ilə cinayətkar qruplaşmalar arasındakı əlaqələri, o cümlədən korrupsiya məsələlərini araşdıran jurnalistlər olub. Təşkilat bu motivlə həbs edilən jurnalistlərin sayının artığını da bildirir. Belə ki, 1997-ci ildə

onların sayı 90 olduğu halda, 1998-ci ildə 93-ə çatmışdır.

“Eurasia Diary” beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatı (Azərbaycan) BMT Baş katibinin bəyanatına istinad edərək, “son 10 ildə jurnalistlərlə bağlı 827 ölüm halının qeydə alındığını, bununla bağlı cinayətkarların yalnız 8 %-nin məsuliyyətə cəlb olunduğunu” bildirir.¹⁶⁹

YUNESKO-nun məlumatına əsasən, 2014-2015-ci illərdə 213 jurnalist öz həyatını itirmişdir. KİV əməkdaşlarının ölüm halları ən çox Yaxın Şərq ölkələrində qeydə alınmışdır – 78 nəfər. Latın Amerikasında -51, Asiya-Sakit okean zonasında - 34, Afrikada – 27, Mərkəzi və Şərqi Avropada isə 11 jurnalist öldürülmüşdür.¹⁷⁰

Jurnalistlərin ölüm və yaranma faktları əksər hallarda silahlı münaqişələrin işıqlandırılması zamanı baş verir. Bir məqama diqqət yetirmək lazımdır ki, beynəlxalq humanitar hüququn mülki şəxslərə şamil edilən bütün müdafiə norma və müddəaları silahlı münaqişələri işıqlandıran jurnalistlərə də aid edilir.

¹⁶⁹ <http://eurasiadiary.az/news/special-reports/82380-son-10-ilde-dunyada-800-den-cox-jurnalist-oldurulub#.WBrGWDZf7Ko.facebook>

¹⁷⁰ Yəni orada.

4.2. Beynəlxalq humanitar hüquq və jurnalistlərin müdafiəsi

Silahlı münaqişələr hüququna aid beynəlxalq sənədlərdə “qaynar nöqtə”lərdə çalışan jurnalistlərin müdafiəsi məsələlərinə ciddi yer ayrılır. Müharibə qanunları və adətləri haqqında Haaqa Əsasnaməsinin 13-cü maddəsində (1899-cu və 1907-ci il Haaqa konvensiyalarına əlavələr), həmçinin, hərbi əsirlərlə rəftara aid 1929-cu il Cenevrə konvensiyasında qəzet müxbirləri haqqında danışıılır. 1929-cu il Cenevrə konvensiyasının 81-ci maddəsində göstərilir ki, silahlı qüvvələrin arxasınca gedən, lakin bu vaxt onun şəxsi heyətinə daxil olmayan şəxslər – müxbirlər, qəzet reportyorları, markitantlar və təchizatçılar düşmənin hərbi hakimiyyəti altına düşdükdə (onlar jurnalistlərin saxlanılmasını vacib hesab edirlər) onlarla hərbi əsirlərlə rəftar hüququna malik olurlar. Bu da o halda baş verir ki, jurnalistlərə arxasınca getdikləri silahlı qüvvələrin hərbi hakimiyyəti tərəfindən qanuni icazə verilmiş olsun. Bu sənədlərdə jurnalistlər dəqiq müəyyənləşdirilməmiş şəxslər kateqoriyasına aid edilirlər. Bu şəxslər kateqoriyasına aid edilən jurnalistlərə də hərbi əsirlərə göstərilən rəftar tətbiq edilirdi, lakin bu zaman əsas şərt ondan ibarət idi ki, jurnalistlər mənsub olduqları ölkənin hərbi hakimiyyətinin verdiyi vəsiqəyə olmalı idi.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra beynəlxalq humanitar hüquq köklü şəkildə yenidən nəzərdən keçirilmiş və 1949-cu il Cenevrə konvensiyasına jurnalistin müdafiəsi ilə bağlı yeni normalar daxil edilmişdir. “Hərbi əsirlərlə rəftar haqqında” Üçüncü konvensiyaya uyğun olaraq, düşmənin hakimiyyəti altına düşmüş jurnalist hərbi əsir hesab olunur və müvafiq statusa malik olur. Burada “hərbi müxbir” adlandırılan jurnalistlər 1929-cu il konvensiyasında göstərilən kateqoriyadan fərqlənən şəxslər kateqoriyasına daxil edilirlər. Hərbi müxbirlər – müəyyən mənada hərbi cəhdlərlə bağlı olan, lakin silahlı qüvvələrin strukturuna daxil olmayan insanlardır.

Əgər 1929-cu ilin BHH sənədlərinə uyğun olaraq, jurnalistin yanında, hərbi əsir kimi rəftar hüququna malik olmaq məqsədi ilə səlahiyyətli hakimiyyət orqanı tərəfindən verilmiş şəxsiyyət vəsiqəsinin olması vacib sayılırdısa, 1949-cu il konvensiyasında bu şərt bir qədər yumşaldılır və göstərilir ki, vəsiqə sahibi vəsiqəsini hərbi dövr üçün xarakterik olan xaos şəraitində itirə bilər.

Lakin, istənilən halda, jurnalist silahlı qüvvələrin arxasınca getmək üçün icazə almalıdır. Şəxsiyyət vəsiqəsi isə sadəcə olaraq bu icazənin verildiyinin sübutu, eyni zamanda, əsir düşdükdə düşmənin onun statusunu müəyyən edərkən tələb edəcəyi əsas sənəd rolunu oynaya bilər (Üçüncü Cenevrə Konvensiyasının 5-ci maddəsinin 2-ci abzasına uyğun olaraq, hərbi əsir statusu almağa iddialı olan şəxsin statusu ilə bağlı

şübhə yaranarsa, həmin şəxs səlahiyyətli məhkəmənin qərarına qədər Konvensiyanın müdafiəsi altında qalır).

Mütəxəssislərin fikrinə görə, silahlı münaqişə zamanı jurnalistin bu cür beynəlxalq müdafiəsi bəlkə də öz dövrü üçün kifayət qədər məqbul sayıla bilərdi. Lakin, vaxt ötdükcə silahlı münaqişələrin xarakteri dəyişdiyi kimi, “qaynar nöqtələrdə” çalışan jurnalistlərin işinin səciyyəvi cəhətləri də dəyişir.

XX əsrin 60-cı illərinə qədər bəzi ölkələrdə cəbhə müxbirləri fərqlənmək üçün hətta xüsusi hərbi forma geyinirdilər. Lakin, vaxt ötdükcə situasiyalar dəyişdiyi kimi, jurnalistlərin geyim formasına münasibət də dəyişirdi. Məsələn, Vyetnam müharibəsi dövründə bu regionda işləyən jurnalistlər, bütün vasitələrlə, o cümlədən paltarlarına görə də, mülki əhalidən fərqlənməməyə çalışırdılar. Hətta bəzi jurnalistlərin fəaliyyəti mənsub olduqları ölkələrin ictimaiyyətində vyetnam müharibəsinə fərqli münasibətlərin formalaşmasına gətirib çıxarmışdı. Amerikalı jurnalistlərin reportajları bəzi region və Avropa ölkələrində, hətta ABŞ ictimaiyyətində Vyetnam müharibəsinə qarşı hiddət yaratmışdı.

XX əsrin ikinci yarısında baş verən silahlı münaqişələrdə isə artıq jurnalistlər daha tez-tez hücum məruz qalır və qurbanlara çevrilirlər.

Dəyişmiş vəziyyət beynəlxalq humanitar hüquqdan jurnalistlərin müdafiəsi ilə bağlı əlavə hüquqi tədbirlərin görülməsini tələb edirdi və bu müdafiə jurna-

listlərə Cenevrə konvensiyalarına 1977-ci il Birinci Əlavə Protokolun 79-cu maddəsi ilə təqdim edilir.

79-cu maddə (“Jurnalistlərin müdafiəsi üzrə tədbirlər”) jurnalistlərə təqdim olunan müdafiəni özündə ehtiva edir. Bu maddənin 1-ci və 2-ci paragrafları jurnalistlərin mülki şəxs kimi müdafiə olunması tədbirlərinə həsr edilmişdir: - Silahlı münaqişə rayonunda təhlükəli ezamiyyətdə olan jurnalist mülki şəxs kimi beynəlxalq humanitar hüququn mülki şəxslərə şamil etdiyi müdafiədən tam həcmdə istifadə edə bilir – “bir şərtlə ki, onlar mülki şəxs statusu ilə bir araya sığmayan heç bir hərəkətə yol vermirlər...”.

Bu maddədə mülki jurnalistlər üçün hansısa xüsusi bir status nəzərdə tutulmur. Onlar da bütün qalan mülki şəxslər üçün nəzərdə tutulan həcmdə müdafiədən istifadə edirlər. Jurnalist əlinə silah alıb kombatant olduğu andan mülki şəxs kimi müdafiə hüququnu itirir. İnformasiya funksiyasını yerinə yetirən hərbi press-xidmətlərin və ya digər ordu bölmələrinin əməkdaşlarına gəlincə isə, onlar yerdə qalan bütün kombatantların aqibətini bölüşürlər.

Silahlı qüvvələr yanında akkreditə olunmuş hərbi müxbirlər üçün Üçüncü konvensiyanın 4-cü bəndinin 4 A maddəsi ilə onların xüsusi statusu saxlanılır.

Protokola Əlavədə göstərilən nümunəyə uyğun olaraq verilmiş şəxsiyyət vəsiqəsi bu vəsiqənin sahibinin həqiqətən də jurnalist olduğunu təsdiq edir. Ancaq jurnalistin üstündə bu cür vəsiqəsi olmasa belə, jurnalist

müdafiə olunmaq hüququnu itirmir. Təcrübədə isə jurnalistin yanında vəsiqəsinin olmaması hərbcilərdə ciddi şübhələr yaradır və bu hal bir sıra xoşagəlməz nəticələrə gətirib çıxara bilər. Həmçinin, xoşagəlməz nəticələrə jurnalistin silahlı münaqişə zonasında bir yerdən başqa bir yerə hərəkət etmək üçün hərbi texnikadan istifadə etməsi gətirib çıxara bilər (hərbcilər jurnalistlərə bu cür köməyi çox tez-tez edirlər). Jurnalist hərbi texnikaya minərək öz yerini dəyişərsə, mülki şəxs kimi özünün müdafiə hüququnu itirmir, lakin qanuni hərbi hədəfə hücumun qurbanına çevrilmək riskinə gedir. Bu cür vəziyyət jurnalistin hərbi obyektlərə (komanda məntəqələri, silah-sursat anbarları, artilleriya silahları və s.) həddən artıq çox yaxınlaşdığı hallarda da yarana bilər.

Silahlı münaqişə zonalarında jurnalistin müdafiəsi məsələləri içerisində hələ də həm beynəlxalq ictimaiyyəti, həm də jurnalist ictimaiyyətinin özünü narahat edən və öz cavabını tam tapmamış suallar yaranmaqdadır. **KİV redaksiyalarını, televiziya və ya radio stansiyalarını hərbi obyekt hesab etmək olarmı?**

Müasir beynəlxalq humanitar hüququn qaydalarına görə, KİV-lər və onların fəaliyyəti üçün istifadə olunan binaları, qurğu və vəsaitləri hərbi obyekt hesab etmək olmaz. Ümumiyyətlə, hətta təbliğat məqsədi ilə istifadə edilsələr də (məsələn, xalqı işğalçıya qarşı mübarizəyə çağırmaq, düşməni qəddarlıqda suçlandırmaq və s.), kütləvi informasiya vasitələrinə hücum

etmək qadağandır. Lakin, bu qadağaya aşağıdakı iki situasiyada əməl olunmaya bilər:

1. KİV sırf hərbi məqsədlərlə istifadə edilərsə, məsələn, redaksiyanın binasında hərbi komandanlıq məntəqəsi, atəş nöqtəsi və s. hərbi strukturlar yerləşdirilərsə və ya KİV hərbi xarakterli informasiyanın ötürülməsinə xidmət göstərərsə, hərbi obyekt kimi hücumla məruz qala bilər. Məsələn, Serbiyada K3 teleradiomərkəzi hərbi şəbəkəyə (komandanlıq, nəzarət, kommunikasiya) qoşulduğuna görə NATO təyyarələri tərəfindən məhv edilmiş və keçmiş Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq Tribunal BHH-nin qaydalarına əsaslanaraq, teleradiomərkəzin dağıdılmasına bəraət qazandırmışdır (aprel 1999-cu il).

2. Əgər hər hansı bir KİV beynəlxalq humanitar hüququn, soyqırım və ya zorakılıq aktlarının ciddi şəkildə pozulmasına təhrik məqsədi ilə istifadə edilərsə, həmin KİV-in ofisi qanuni hərbi hədəfə çevrilə bilər.

Təcrübə göstərir ki, son illərdə KİV redaksiyaları və burada çalışan insanlar qeyri-qanuni hərbi hücumlara daha tez-tez məruz qalırlar. Bütövlükdə isə “qaynar nöqtələrdə” ezamiyyətdə olan jurnalistlərin işi getdikcə daha təhlükəli xarakter alır.

Tez-tez rastlaşdığımız situasiyalardan biri də silahlı münaqişə zonalarında jurnalistlərin güc strukturları tərəfindən saxlanmasıdır. Beləliklə, **jurnalist hərbcilər tərəfindən saxlanıla bilərmi?**

Ümumiyyətlə, silahlı qüvvələr nəinki jurnalisti, hərbi əməliyyatlar gedən ərazilərdə “gəzişən” istənilən şəxsi saxlaya bilərlər. Saxlanılan jurnalistin aqibəti müxtəlif faktorlardan, o cümlədən, milliyyətindən, vətəndaşlığından, müvafiq sənədlərinin olub-olmamasından və s. asılıdır. Öz ölkəsinin hakimiyyəti tərəfindən saxlanılan jurnalistə gəlincə isə, bu məsələlər həmin dövlətin daxili qanunvericiliyi ilə nəzərdən keçirilir. Təsdiq etmək olar ki, Birinci Əlavə Protokolun 75-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulan zəmanətlər jurnalistin silahlı münaqişə ilə bağlılığı olduqda və daxili hüquq normalarının saxlanılan şəxsə münasibətdə daha az əlverişli olduğu halda tətbiq edilir.

Münaqişədə vuruşan tərəflərdən birinə mənsub olan və digər tərəfin hakimiyyəti altına düşən jurnalistlərə gəlincə isə, onlar akkreditə olunmuş hərbi müxbirlə hərbi əsirə və “azad” jurnalistə çevrilirlər. Əgər jurnalist öz ölkəsinin ərazisində, yəni bu halda düşmən tərəfindən işğal olunmuş ərazidə saxlanılıbsa, o elə həmin işğal olunmuş ərazidə saxlanılmalı və işğal etmiş dövlətin milli ərazisinə aparılmamalıdır. Jurnalisti saxlayan dövlət onun haqqında cinayət işi qaldıra və ya “təhlükəsizlik təsəvvürlərindən” çıxış edərək, onu tərki-silah edib, nəzarətdə saxlaya bilər. Əgər cinayət işinin

qaldırılması və ya jurnalistin tərki-silah edilib nəzarətdə saxlanması üçün əsas yoxdursa, o dərhal azad olunmalıdır. Əgər üçüncü dövlətə mənsub olan, münaqişədə iştirak etməyən jurnalisti hərbi əməliyyat ərazisində döyüşən tərəflərdən biri saxlayarsa, bu halda dinc dövrün hüquq normaları əsas götürülür. Jurnalisti saxlayan ölkə ona qarşı kifayət qədər ittihamlar irəli sürərsə, onu həbs də edə bilər. Əks halda jurnalist dərhal azad edilməlidir.

Mülki şəxslərin əşyaları (jurnalistin əmək alətləri də daxil olmaqla, məsələn, videokameralar, fotokameralar, diktofonlar və s.) müdafiə olunmalı, onlara hörmətlə yanaşılmalı və ciddi bir hərbi səbəb olmasa, həmin alətlər jurnalistin əlindən alınmamalı və məhv edilməməlidir.

Yuxarıda şərh etdiyimiz hüquqi normalar beynəlxalq silahlı münaqişələrə aiddir. **Daxili** silahlı münaqişələrə aid olan BHH normalarında, o cümlədən 1949-cu il Cenevrə konvensiyalarının hamısı üçün ümumi olan 3-cü maddədə və 1977-ci il İkinci əlavə protokolda jurnalistlər haqqında konkret heç nə deyilmir. Amma, bu o demək deyil ki, qeyri-beynəlxalq silahlı münaqişə rayonlarında işləyən jurnalistlər hüquqi müdafiədən məhrum edilə bilərlər. İstənilən mülki şəxsə, jurnalist və ya hansı peşənin sahibi olmasından asılı olmayaraq, hər kəsə hörmətlə yanaşılmalı, həmin şəxs müdafiə hüququna malik olmalı və hücum obyektinə çevrilməməlidir.

Müasir dövrdə silahlı münaqişə zonalarına “müvəqqəti göndərilmiş”, “ezam olunmuş” (“embedded”) jurnalistlərin statusu bir qədər tam müəyyən olunmamış və ikimənalı səciyyə daşıyır. Burada söhbət mülki şəxs olan jurnalistlərdən gedir. Bu jurnalistlər hərbiçilərdən informasiya alınmasında üstünlük hüququ verən və jurnalistlərin döyüşən tərəflərdən birinin xüsusi müdafiə olunmasına hüquqi təminat verən akkreditasiya prosedurundan keçən jurnalistlərdir. Müasir silahlı münaqişələri işıqlandıran jurnalistlərin çoxu bu kateqoriyaya aiddirlər. “Ezam olunmuş” jurnalistlər, mahiyyət etibarilə, müstəqil mülki jurnalistlərlə akkreditasiya olunmuş hərbi müxbirlərin “arasında” olan bir mövqedə yerləşirlər.

“Ezam olunmuş” jurnalistlər döyüşən digər tərəfdən ələ keçirilərsə, onun müdafiə olunması ilə bağlı müxtəlif mövqelər mövcuddur. Məsələn, İngiltərə Müdafiə Nazirliyinin 2003-cü ildə hazırladığı “KİV-lə münasibətləri tənzimləyən Rəhbər prinsiplər”də belə jurnalistlərə hərbi əsir statusu verilməsinin vacibliyi vurğulanır. BQXK-nın nümayəndələri isə belə hesab edirlər ki, “ezam olunmuş” jurnalistlər də digər mülki jurnalistlərin malik olduqları müdafiə hüququna malik olmalıdırlar.

Son dövrlərdə dünyanın müxtəlif bölgələrində, məsələn, İraq, Liviya, Suriya, Gürcüstan, Azərbaycan, Moldova, Ukrayna və s.-də baş verən silahlı toqquşmaların, onların KİV-də işıqlandırılmasının reallıqları

nəzərə alınaraq, jurnalistlərin və kütləvi informasiya vasitələrinin, həmçinin, jurnalistin peşə avadanlıqlarının qorunmasının müdafiəsini gücləndirən yeni beynəlxalq-hüquqi aktların qəbul olunmasının vacibliyi haqqında fikirlər söylənilir. Mütəxəssislərin fikrinə görə, bu sənəd “müvəqqəti göndərilmiş”, “ezam olumuş” (“embedded”) jurnalistlərin statusunu da dəqiq müəyyən etməlidir.

Özünün olduqca çətin və şərəfli peşə borcunu yerinə yetirmək üçün ən çətin şəraitlərdə, o cümlədən, silahlı toqquşmalar gedən ərazilərdə olan, bu hadisələrin işıqlandırılmasında bilavasitə iştirak edən jurnalistlər beynəlxalq humanitar hüququn (BHH) normalarına görə mülki əhali və yaxud da silahlı münaqişə zonasına düşmüş şəxs kimi nəzərdən keçirirlər. Jurnalist istənilən mülki şəxs kimi hökumət, terrorçular, hüquq-mühafizə orqanlarının qanunsuz hərəkətlərinin də qurbanı ola bilər.

BHH normalarına uyğun olaraq, mülki şəxs silahlı birləşmələrə daxil olarsa, əlinə tüfəng götürərsə və hətta müxtəlif hərbi obyektlərin yaxınlığında belə olarsa, BHH-nin ona təqdim etdiyi müdafiə hüququnu itirə bilər. Bu halda heç kim onun sağ qalmasına zəmanət verə bilməz, çünki müharibə qanunlarına görə hücum ilk növbədə hərbi obyektlər məruz qalır.

BHH-nin normalarına riayət olunmasına nəzarət edən ən nüfuzlu beynəlxalq humanitar təşkilat Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsidir. BQX(A)K ilə yanaşı

silahlı münaqişə zonalarında jurnalistlərin tez-tez rastlaşa bildikləri digər beynəlxalq təşkilatlar da işləyirlər. BMT-nin sülhməramlı qüvvələri, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı (ATƏT), “Sərhədsiz həkimlər”, “Beynəlxalq amnistiya”, “Sərhədsiz reportyorlar”, BMT-nin Qaçqınların İşləri üzrə Ali Komissarlığının missiyaları və məqsədləri ilk növbədə silahlı münaqişəyə cəlb olunmuş mülki əhaliyə yardım göstərməkdən ibarət olan qeyri-hökumət təşkilatları da bu qəbildən olan təşkilatlardandır. Xüsusilə, İkinci Dünya müharibəsindən sonra beynəlxalq təşkilatlar jurnalistlərin müdafiəsi məsələlərinə diqqətlərini artırmağa başlayıblar.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra BMT jurnalistlərin müdafiəsi haqqında müəyyən əsasların yaradılması təşəbbüsü ilə çıxış edir. BMT, o cümlədən, jurnalistlər üçün xüsusi tanınma nişanlarının hazırlanmasını, jurnalistlərin müəyyən siyahılarının tərtib olunmasını, məlumat bazalarının yaradılmasını və jurnalistlərin müxtəlif “qaynar nöqtə”lərə göndərmələrinin tənzimlənməsi üçün beynəlxalq təşkilatın yaradılmasını təklif edir. Lakin, ilk növbədə jurnalistlər özləri, beynəlxalq jurnalist təşkilatları BMT-nin bu təşəbbüsünün əleyhinə çıxırlar. Jurnalistlərin bu təşəbbüsün əleyhinə çıxmalarının əsas səbəblərindən biri də o idi ki, jurnalistlər bu cür köməyin onlara təsir aləti kimi istifadə olunacağından və silahlı münaqişə zonasında öz

vəzifə borclarını yerinə yetirmələrinə mane olacağından ehtiyat edirdilər. Bu ehtiyatlılıq əsassız deyildi.

Dünya təcrübəsindəki çoxsaylı nümunələr jurnalistlərin silahlı münaqişələrlə bağlı bu və ya digər problemlərin işıqlandırılmasına buraxılmamaları istiqamətində ciddi cəhdlər göstərildiyini dəfələrlə təsdiq etmişdir. Cəsarətlə deyə bilərik ki, istənilən yüksək rütbəli hərbi rəis üçün, istənilən silahlı qruplaşmaların rəhbərləri üçün əsas məqsəd jurnalistlərin hərbi əməliyyatlar gedən ərazilərə buraxılmasına mane olmaqdan ibarətdir. Onlar belə düşünürlər ki, jurnalistlər hərbiçilərin dünya ictimaiyyətinə göstərilməsini məsləhət bilmədikləri vəziyyətləri görə bilirlər. Məsələn, - hərbi əməliyyatların həyata keçirilməsinin qeyri-seçkili xarakteri, BHH normalarının pozulması, mülki əhalinin məhv edilməsi və ümumiyyətlə, icrasına görə hüquqi məsuliyyətin daşınmasını nəzərdə tutan situasiyaların mətbuatda işıqlandırılması və s. buna misal ola bilər. Ona görə də hərbi əməliyyatlarda iştirak edən “siyasətçilər”, “siyasi liderlər” hər bir bəhanə ilə jurnalistlərin döyüş gedən əraziyə daxil olmalarına mane olmağa çalışırlar. Jurnalistlər isə onların müdafiəsi ilə bağlı olan bu spesifik metodların qəbul olunmamasında təkid edirlər.

Jurnalistlər, həmçinin, hesab edirdilər ki, BMT-nin təklif etdiyi xüsusi tanınma nişanları, əksinə, snayperlərin və ilk növbədə jurnalistlərin öldürülməsində maraqlı olan müəyyən qüvvələrin diqqətini özünə

çəkəcəkdir. Həqiqətən də, burada müəyyən bir mənanın olması şübhə doğurmur.

Bir çox beynəlxalq jurnalist təşkilatlarının təzyiqi ilə jurnalistlərin xüsusi müdafiəsi haqqında yuxarıda sadalanan müddəalar qəbul olunmur. Bu gün silahlı münaqişə zonasında jurnalistlərin təhlükəsizliyini təmin edən real müdafiə yalnız BHH-nin normalarıdır. Burada deyilir ki, hər bir mülki şəxsə göstərilən kömək jurnalistə də göstərilir.

Beləliklə, istənilən mülki şəxsə təqdim edilən müdafiə hər bir jurnalistə də aid edilir. Əgər jurnalist əsir götürülürsə, ona mütləq müdafiə, məhkəmə zamanəti təqdim olunmalı, ilk mümkün halda mənsub olduğu dövlətə qaytarılmalıdır. BHH-nin başqa bir müddəasında göstərilir ki, jurnalist əlinə silah alıb kombatant olduğu andan mülki şəxs kimi müdafiə hüququnu itirir. Bəzən, hərbi komandanlıq bir nöqtədən başqa bir nöqtəyə getmək üçün jurnalistə onların zirehli döyüş maşınına minməyi təklif edir. Yolda həmin zirehli döyüş maşını pusquya düşür. Təbii ki, bu vaxt maşında jurnalistin, ya da hərbi qulluqçunun əyləşdiyini heç kim araşdırmır. Aydın məsələdir ki, jurnalist də maşında əyləşən kombatantlarla birlikdə məhv edilir. Eyni aqibət başqalarının hərbi formasından, kamuflyaj və s. istifadə edən bütün jurnalistlərin də başına gələ bilər. Beynəlxalq hüquq baxımından, bu misal jurnalisti adi hərbiçi kimi və buradan irəli gələn nəticələri isə gözlənilən təbii nəticə kimi qəbul etməyə

əsas verir. İstənilən halda, jurnalist heç vaxt əlinə silah götürməməlidir. Bu cür hallarda o artıq beynəlxalq humanitar hüquqa əsasən, jurnalist kimi yox, hərbi qulluqçu kimi qəbul edilir və silahlı toqquşmaların iştirakçısına çevrilir. Silahlı münaqişə zonasında jurnalistin müdafiəsi prosesində vacib məsələlərdən biri jurnalistin sərbəst yerdəyişmə azadlığıdır. Hərəkətetmə azadlığı özündə üç vacib elementi birləşdirir:

- a) jurnalist sərbəst şəkildə döyüş əməliyyatlarının baş verdiyi zonaya gedə biləmi?
- b) jurnalist döyüş zonasında sərbəst şəkildə yerini dəyişə biləmi?
- c) jurnalist döyüş əməliyyatlarının baş verdiyi zonada sərbəst şəkildə informasiya toplaya biləmi?

İlk növbədə qeyd edilməlidir ki, heç bir sənəddə jurnalistin silahlı münaqişə zonasında sərbəst hərəkətetmə azadlığı haqqında heç nə deyilmir. Hər bir komandanlıq özü bununla əlaqədar müəyyən məhdudiyyətlər tətbiq etməyə çalışır:

- komendant saatı tətbiq edir;
- jurnalistlərə xüsusi buraxılış formaları verilir.

Bütün bunlar onun üçün edilir ki, kənar şəxslər komandanlığın onlara göstərmək istəmədiyi yerlərə gedə bilsinlər. Bu vəziyyət özü də silahlı münaqişə

zonasında jurnalistin işində və BHH-nin jurnalistin mülki şəxs kimi müdafiə olunmasında müəyyən çətinliklər yaradır. Bir çox silahlı qruplaşmalar jurnalistdən akkreditasiya prosedurunu keçməyi, yəni bu və ya digər qərargahda, bu və ya digər siyasi qrupda və yaxud da bu və ya digər ordu hissəsində akkreditasiyadan keçməyi tələb edirlər.

Ümumiyyətlə, yuxarıda sadalanan xoşagəlməz hallarla, identifikaiya problemləri ilə qarşılaşmamaq üçün silahlı münaqişə zonasına yollanan Azərbaycan jurnalisti hansı hüquqi statusa malik olduğunu bilməlidir. Bunlar aşağıdakılardır:

- qeydiyyat yerindən kənarında olan Azərbaycan Respublikası vətəndaşı statusuna (adətən, stringerlər üçün tətbiq edilir);
- müstəqil KİV əməkdaşı statusuna;
- hərbi müxbir statusuna (hökumət orqanları ilə birgə fəaliyyət göstərən KİV əməkdaşı statusuna).

Müasir dövrdə jurnalistin müdafiəsi ilə bağlı məsələlərdən biri də jurnalistin casusluqda ittiham edilməsidir. Təcrübə göstərir ki, bütün silahlı münaqişələrdə əksər jurnalistlər casusluq və kəşfiyyat fəaliyyətində günahlandırılırdılar. Mütəxəssislərin fikrinə görə, müharibə şəraitində beynəlxalq vəsiqənin olması jurnalisti bu cür ittihamlardan qoruya bilər. Bu vəsiqə hamı

tərəfindən qəbul olunmuş beynəlxalq sənəd hesab olunur və münafiqə zonasında jurnalistin şəxsiyyətinin identifikasiyasına şərait yaradır. Beynəlxalq humanitar təşkilatlar jurnalistlərə silahlı münafiqə zonalarına yola düşməzdən əvvəl mütləq bu sənədi rəsmiləşdirməyi tövsiyə edirlər. Bu vəsiqəni müxtəlif beynəlxalq jurnalist təşkilatlarından və ya beynəlxalq humanitar təşkilatlardan almaq olar. Bu cür vəsiqələr onu təqdim edən şəxsin məhz jurnalist olduğunu, casusluqla, kəşfiyyatla məşğul olmadığını və birbaşa öz vəzifə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi ilə məşğul olduğunu təsdiq edir.

Beynəlxalq humanitar hüquq mövzusunun işıqlandırılmasının tələb etdiyi vacib məsələlərdən biri də informasiyanın toplanılması və ötürülməsi sahəsində yeni texnologiyalardan istifadə edilməsi məsələsidir. Əlbəttə, bizim artıq informasiya və psixoloji müharibə zamanəsində yaşadığımızı kiməsə sübut etməyə ehtiyac yoxdur. Mətbuatın verdiyi məlumatın dünyanın çox yerlərində yeni “qaynar nöqtə”lər yaratmasının, çoxlu sayda qurbanlar əmələ gətirməsinin və kütləvi çəşqinlik vəziyyəti yaratmasının dəfələrlə şahidi olmuşuq.

İndiki şəraitdə bütün bunların hamısına informasiyanın toplanılması, emalı və ötürülməsi sahəsində daha təkmil texnologiyalarla nail olmaq mümkündür. Lakin, yeni texnologiyalar vasitəsilə ötürülən informasiyanın adi vasitələrlə yayılan informasiyaya nisbətən daha ağır nəticələrə gətirib çıxaracağı heç kimdə şübhə

yaratmır. Hətta bəzi mütəxəssislər belə düşünürlər ki, həm Cenevrə konvensiyaları, həm də Haaqa konvensiyaları yaxın gələcəkdə yenidən nəzərdən keçirilməli və onlara mütləq yeni xüsusi müddəalar daxil edilməlidir ki, bu müddəalar da məhz müharibənin aparılmasının yeni informasiya və psixoloji vasitələrinin tətbiqini tənzimləməlidir.

Nümunə qismində, artıq bir neçə ildir ki, təcrübədə, o cümlədən, dünyanın müxtəlif “qaynar nöqtələrində” baş vermiş hadisələri işıqlandıran, dünyanın aparıcı informasiya xidmətlərindən biri olan “BBC” Telekompaniyasında çalışan jurnalistlərin istifadə etdikləri texniki kəşfi göstərmək olar. Söhbət peyk antenası quraşdırılmış portativ casus televiziya kamerasından gedir. Peyk antenası ilə təchiz olunmuş bu kameralar telereportyora hərbi əməliyyatlar zonasından birbaşa televiziya translyasiyaları etmək imkanı yaradır. Portativ peyk antennalı kameranı hər hansı bir daldalanacağın arxasında qurmaq və gizlətmək mümkündür. Birbaşa cəbhə xəttindən ötürülən görüntülərin hansı psixoloji effekt yaradacağını və hansı nəticələrə gətirib çıxaracağını əvvəlcədən təsəvvür etmək o qədər də çətin deyildir.

Müasir dövrdə bəzi mütəxəssislərin çox ciddi şəkildə araşdırdıqları təzahürlərdən biri də “CNN effekti”dir. Həm jurnalist ictimaiyyətində, həm də geniş auditoriyada “CNN effekti”-nin psixoloji təsiri ən çox müzakirə olunan problemlərdən biridir və hamı

belə bir fikirlə razılaşır ki, CNN Televiziya Kompaniyasının döyüş əməliyyatları zonasından birbaşa təşkil etdiyi translyasiyalar, müharibə dəhşətlərinin psixoloji təsiri (“CNN effekti”) siyasətçilərə, xüsusilə də qərar qəbul edən siyasətçilərə daha güclü olur və bu təsir onları çox vaxt düşünülməmiş addımlar atmağa vadar edir, qəbul olunmuş qərarların xarakteri isə heç də həmişə düzgün olmur. Qərarlar tələsik və televiziya görüntülərinin təsiri ilə qəbul olunur. Beləliklə, bu gün siyasətçilərin adekvat qərar qəbul etmələrinə, bu və ya digər situasiyaya düzgün reaksiya vermələrinə faktiki olaraq, vaxt məhdudiyyəti qoyulmuşdur. Bəzən, siyasətçilər və ya da bu və ya digər qərarların qəbul olunmasına məsuliyyət daşıyanlar ciddi səhvlərə yol verirlər. Bu zaman həm tədqiqatçılar, həm də geniş auditoriya haqlı olaraq, “Bu effekt hər hansı ayrıca bir ölkənin deyil, bütövlükdə planetin gələcəyinə və silahlı münaqişələrin xarakterinə necə təsir göstərə bilər?” sualını verirlər.

Beləliklə, aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, beynəlxalq humanitar hüquq söz və mətbuat azadlığı problemləri ilə deyil, insanların (o cümlədən, jurnalistlərin) fiziki müdafiəsi məsələləri ilə məşğul olur.

Və nəhayət,

Üçüncü Cenevrə konvensiyasına uyğun olaraq, düşmənin hakimiyyəti altına düşmüş və ya onun

tərəfindən saxlanılan jurnalistlər hərbi əsirə çevrilir və müvafiq statusa malik olurlar (sadəcə hərbi əsirlərlə davranış hüququna malik olmurlar). Burada “hərbi müxbir” adlandırılan jurnalistlər silahlı qüvvələrin cəmiyyətinə daxil olmayan, lakin müəyyən mənada hərbi səylərlə bağlı olan insanlar kimi nəzərdən keçirilir. Vaxt ötdükcə silahlı münaqişələrin xarakteri dəyişdiyi kimi, jurnalistlərin “qaynar nöqtə”lərdəki işinin də spesifik cizgiləri dəyişir. Məhz bu dəyişikliklər jurnalistlərin BHH tərəfindən müdafiə olunması üçün əlavə tədbirlərin görülməsini tələb edirdi. Bu müdafiə 1977-ci il Birinci Əlavə protokolun 79-cu maddəsi ilə “Jurnalistlərin müdafiəsi üzrə tədbirlər” başlığı altında jurnalistlərə təqdim olunur. Bu maddəyə uyğun olaraq, silahlı münaqişə zonasında olan jurnalist mülki şəxslərə verilən müdafiədən istifadə edir. Lakin o döyüşməyə başlayarsa, həmin andan müdafiə hüququndan məhrum edilir.

Bu gün beynəlxalq jurnalist ictimaiyyətində narahatlıq doğuran məsələlərdən biri də “müvəqqəti göndərilmiş”, “əzam olunmuş” (“embedded”) jurnalistlərin statusunun hələ də tam müəyyən olunmaması məsələsidir. Onlar mülki şəxs statusuna malikdirlər, ancaq akkreditasiya prosedurundan keçmələri bu jurnalistlərə hərbcilərdən informasiya alınmasında üstünlük hüququ verir. Müasir silahlı münaqişələri işıqlandıran jurnalistlərin əksəriyyəti bu kateqoriyaya aid edilirlər.

Müasir beynəlxalq qanunvericilikdə KİV redaksiyalarına, tele və radio stansiyalarına hücum etmək (hətta onlar təbliğat məqsədi ilə istifadə olunsalar belə) qadağan edilmişdir. Bu qadağa aşağıdakı iki halda: a) – KİV sırf hərbi məqsədlər üçün istifadə olunursa; b) – KİV beynəlxalq humanitar hüququn ciddi şəkildə pozulmasına, soyqırım aktlarına və zorakılığa gətirib çıxara bilən qızıqırdıcılıq məqsədi ilə istifadə olunursa, öz qüvvəsini itirmiş hesab edilə bilər.

4.3. Ekstremal şəraitdə çalışan jurnalistlərə ümumi məsləhət və tövsiyələr

“Qaynar nöqtə”lərdə çalışan jurnalistlər mütləq hərbçilərin KİV işçiləri üçün hazırladıqları davranış qayda və prinsiplərinə belə olmalı və onlara riayət etməlidirlər. Əlbəttə, həyatın bütün anları üçün ümumi məsləhətlər hazırlamaq mümkün deyildir. Müharibə şəraitində insanın başına, ağına gəlməyən hər şey gələ bilər və bu zaman onun həyatını fərasəti və təhlükəyə qarşı reaksiyasının cəldliyi xilas edə bilər. Bu işdə gənc jurnalistlərə artıq “qaynar nöqtələr”də işləmiş həmkarlarının təcrübə və məsləhətləri də faydalı ola bilər. Son dövrlərin təcrübəsi göstərir ki, ekstremal şəraitdə işləyən jurnalistlər əksər hallarda elementar ehtiyatlılıq qaydalarına riayət etmədiklərinə görə həlak olurlar. Mütəxəssislər beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq, müharibə jurnalistlərinin arasında itkilərin sayını azaltmaq üçün aşağıdakı əsas prinsiplərə əməl etməyi məsləhət görürlər:

- ✓ “qaynar nöqtə”lərdə çalışan jurnalist ayıq-sayıq olmalı, heç bir halda – hətta ətrafda sakitlik olsa belə, hətta onu dost insanlar əhatə etsələr belə, sayıqlığını itirməməlidir.

Bəzi jurnalistlər “qaynar nöqtə”lərdə heç kimə inanmamağı məsləhət görürlər;

- ✓ müsbət şəxsi münasibətlər informasiyanın toplanılmasında böyük rol oynayır. Postda dayanmış serjantla olan yaxşı münasibət jurnalistin sorğusuna nazirin imzası ilə verilmiş cavabdan daha çox əhəmiyyətli ola bilər. Ona görə də bütün əlverişli hallarda “qaynar nöqtə”lərdəki mülki şəxslərlə və hərbcilərlə əlaqələr yaratmaq lazımdır;
- ✓ əgər jurnalist qorxu hissini itirərsə, güllədən qorxmursa, o təcili olaraq döyüş bölgəsini tərk etməlidir, çünki qorxu hissi bəzi hallarda insanın sağ qalmasına kömək edir. Jurnalist ən azı iki həftə bu mühitdən ayrılmalıdır;
- ✓ insanın həyatı ən möhtəşəm reportajdan və ya digər jurnalist materialından daha qiymətlidir. Ona görə də insanların həyatı ilə bağlı riskə getmək olmaz. “Cəmiyyətdə sensasiya yaradan” informasiya arxasınca qaçmaq çox təhlükəlidir.

Silahlı münaqişə şəraitində jurnalistin müdafiəsi məsələləri də Vyana Beynəlxalq Mətbuat İnstitutunun hazırladığı sorğu kitabında öz əksini tapmışdır:

1. Səfərə necə hazırlaşmalı, ezamiyyətə çıxana qədər nələri bilmək lazımdır;
2. Hərbi əməliyyatlar zamanı jurnalistin davranış qaydaları;
3. Jurnalistin etik və peşə problemləri;
4. Müharibə zonasında çalışan jurnalistin öhdəlikləri.

Görüləcək işin müəyyənəşdirilməsi və marşrutun hazırlanması

Silahlı münaqişə şəraitində işləyən jurnalistin hüquqi və fiziki müdafiəsi prosesində əsas mərhələlərdən biri jurnalistin münaqişə zonasına ezamiyyətə hazırlanması prosesidir. Jurnalist döyüş zonasına yola düşməzdən əvvəl aşağıdakı üç məsələ barədə ciddi düşünməlidir:

- 1) ən məsuliyyətli addım – səfər barədə qərarın qəbul olunması;
- 2) yola düşməzdən əvvəl nələri etmək vacibdir;
- 3) təhlükəli ezamiyyətə yola düşərkən hansı əşyaları götürmək lazımdır.

Jurnalist silahlı münaqişə zonasına ezamiyyətə yola düşərkən hər şeydən əvvəl bu səfərə mənəvi və psixoloji cəhətdən hazır olmalıdır. Jurnalist dərk etməlidir ki, “qaynar nöqtə”lərdəki iş xeyli sayda

mürəkkəbliklər və təhlükələrlə, hətta həyat üçün risklə bağlıdır. Bu zonalarda beynəlxalq humanitar hüquq tətbiq edilsə də, mülki əhalinin, o cümlədən, jurnalistlərin müdafiəsi üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirilsə də, bu münaqişələrdə çox sayda jurnalist həlak olur, aldıkları yaralardan şikəstə çevrilir, girov götürülür, yaxud da müharibənin dəhşətlərini görəndən sonra dərin mənəvi travmalar alırlar. Hətta bəzi jurnalistlər deyirlər ki, müharibə onlar üçün sanki narkotikə çevrilmişdir: “qaynar nöqtə”dən qayıtdıqdan sonra onlar təkrar-təkrar oraya dönmək istəyirlər. Ona görə də jurnalist ezamiyyətdən əvvəl ciddi fikirləşməli və özünə: “ümumiyyətlə, oraya getmək lazımdır?” -sualını verməlidir.

Əgər jurnalist “qaynar nöqtə”yə getmək barədə qərar qəbul edibsə, səfərdən əvvəl mütləq: a) ən azı, **beynəlxalq humanitar hüququn əsas normalarını** öyrənməlidir; b) getdiyi döyüş bölgəsində **dostlarının və tanışlarının** (ya da qohumlarından kiminsə tanışının, dostunun, işi üzrə həmkarlarının və s.) yaşayıb-yaşamadığını dəqiqləşdirməlidir. Əgər belə adamlar varsa, onların koordinatlarını götürməli, onlara zəng etməli, qarşıdakı ezamiyyəti barədə məlumat verməli və məsləhətləşməlidir. Bu insanlarla əlaqə saxlamaq olduqca vacibdir. Onlar münaqişə zonasında baş verən hadisələr barədə mühüm informasiya mənbəyi ola bilər, bələdçi kimi kömək edə bilər və ya da məlumat toplamaq məqsədi ilə daha kimə müraciət

etmək barədə məsləhət verə bilərlər; c) jurnalist getdiyi yerin **adət və ənənələrini öyrənməlidir**. Onları bilmək jurnalistə ya kömək edə, ya da əksinə hər şeyi alt-üst edə bilər. Ona görə də jurnalistlər bu situasiyalarda çox ehtiyatlı olmalıdırlar; d) jurnalist gedəcəyi yerin **coğrafiyasını bilməlidir**. Yaşayış məntəqələrinin, çayların və s. coğrafi obyektlərin harada yerləşdiyi barədə məlumatla malik olmalıdır (heç bir halda jurnalist üstündə olduğu yerin xəritəsini gəzdirməməlidir, - onu dərhal casusluqda ittiham edə bilərlər. Jurnalistə, özü ilə, həmçinin, casusluqla assosiasiya təşkil edən binokl və s. texniki cihazları götürmək məsləhət görülmür; e) jurnalist ezamiyyətə getdiyi **regionda yaşayan xalqların danışdıqları dilləri** bilməlidir. Məsələn, özünü təqdim etmək, özünə nə lazım olduğunu bildirmək, kömək istəmək, marşrutu öyrənmək, cavabında sənə nə deyəcəklərini başa düşmək və s. üçün elementar səviyyədə dili bilmək vacibdir. Jurnalist özü ilə danışmaq kitabını götürməli və ondan heç olmasa, bir neçə əsas frazaları öyrənməlidir. Əlbəttə, jurnalist nə qədər çox dil bilsə, daha yaxşıdır. Bu ona daha yaxşı jurnalist əsərləri yaratmağa imkan verir; f) jurnalist getdiyi ərazidə **qüvvədə olan qanunları, sərbəst hərəkət etmək azadlığına qoyulan məhdudiyətləri, jurnalistlərin akkreditasiya, foto və video çəkiliş aparılması qaydalarını** bilməlidir.

Vacib məsələlərdən biri də **jurnalistin həyatının, səhhətinin və əmlakının sığorta olunması**

məsələsidir. Jurnalistin redaksiya tərəfindən sığortalanması daha vacibdir. Sığortalanmasının vacibliyi: a) jurnalist yaralanarsa və ya xəstələnersə, onun döyüş bölgəsindən evakuasiyası; b) jurnalistin düşmən və ya hansısa bir silahlı qruplaşma tərəfindən əsir götürülməsi və ya itkin düşməsi zamanı həyata keçirilən operativ tədbirlərin maliyyələşdirilməsi ilə şərtləndirilir.

Heç bir qərb jurnalisti sığortası olmadan “qaynar nöqtə”yə yola düşmüz. Adətən, bu cür sığortanın qiyməti bir neçə on min dollara bərabər olur. Qərb ölkələrində mövcud olan qaydalara uyğun olaraq, jurnalisti onun işlədiyi redaksiya sığorta edir. Bəzi MDB ölkələrində, məsələn, Rusiya Federasiyası, Ukrayna və s. ölkələrdə silahlı münaqişə zonalarına yola düşən jurnalistlərdən yalnız iri və ümumdövlət KİV-lərində çalışan jurnalistlərin sığorta olunmasının maliyyələşdirilməsi praktikası tətbiq edilir. Azərbaycanda isə bu məsələ hələ öz həllini tam tapmamışdır.

Jurnalist özünü getdiyi zonalarda yayılmış **xəstəliklərə qarşı** (əgər varsa) mütləq **peyvənd** etdirməlidir. Özünün **qan qrupunu və rezus-faktorunu** bilməlidir. Bu məlumatları o, mütləq qeyd kitabçasının birinci səhifəsinə yazmalı, ya da bir kağız parçasına yazıb şəxsiyyət vəsiqəsi ilə bir yerdə saxlamalıdır.

Jurnalist “qaynar nöqtə”yə **əzamiyyətin marşrutunu** dəqiq müəyyən etməli və onu çalışdığı KİV-in

rəhbərliyi ilə razılaşdırmalı, həmçinin redaksiya ilə rabitəyə çıxmaq üçün nəzarət məntəqələrini və vaxtını dəqiqləşdirməlidir (bu əvvəlcədən nəzərdə tutulmamış situasiyalar baş verərsə, jurnalistin axtarılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir). Təhlükə zamanı şərti siqnal rolunu oynaya biləcək qeyri-etik ifadələrdən istifadə olunması da tövsiyə edilir (heç sığorta olunmamaqdansa, kobud ifadələrdən istifadə etməklə, sığorta olunmaq daha yaxşıdır).

Jurnalist “qaynar nöqtə”yə ezamiyyətə yola düşərkən, **dəqiq müəyyənləşdirilmiş tapşırığa** malik olmalıdır. Məsələn, təkbaşına düşmənin 2 bölümü ilə döyüşə girən qəhrəman əsgər haqqında oçerk, düşməndən azad edilmiş kənddə aparılan bərpa işləri haqqında reportaj yazmaq və s.). Əgər jurnalist özü bu ezamiyyətdən nə gözlədiyini dəqiq bilmirsə, ən yaxşı halda o, ezamiyyətdən “əliboş” qayıda bilər. Əgər o, hərbi hissənin mətbuat katibinə desə ki, yazmağa nə isə “maraqlı bir şey” axtarır, bu halda onu şübhəli şəxs qismində saxlaya da bilərlər.

Jurnalist ezamiyyətə yollanmazdan əvvəl gedəcəyi hərbi hissənin mətbuat katibi ilə, əgər bu mümkün olmasa, yerli hakimiyyət orqanı ilə əlaqə saxlamalı, səfəri barədə onlara məlumat verməlidir.

Təhlükəli şəraitdə öz peşə borcunu yerinə yetirməli olan jurnalist səfər etdiyi region və ölkə, gedəcəyi yaşayış məntəqəsi, bölgənin iqtisadiyyatı, siyasi-coğrafi quruluşu, etnik-dini xüsusiyyətləri, münə-

qişənin tarixi və ya silahlı toqquşmanın baş vermə səbəbləri haqqında maksimum informasiyaya malik olmalıdır.

Jurnalistin material hazırlayarkən hansı maneələrlə üzləşə biləcəyini öncədən öyrənmək mümkün olmadığı üçün hazırlıq yüksək səviyyədə aparılmalıdır. Silahlı münaqişə zonasının öyrənilməsi zamanı istifadə olunan metodlar kifayət qədər çoxdur. Bu metodlardan ən mühüm əhəmiyyət daşıyanları aşağıdakılardır:

- əvvəllər oxşar vəzifələri yerinə yetirən həmkarlarının təcrübəsi ilə tanışlıq;
- mütəxəssislə məsləhətləşmə;
- şəhərdə təmsil olunmuş milli-mədəni muxtariyyətlərlə məsləhətləşmə;
- məlumat materiallarının öyrənilməsi;
- münaqişənin problematikası barədə dərc olunan materialların öyrənilməsi;
- müvafiq internet resursların öyrənilməsi;
- redaksiya arxivlərinin öyrənilməsi;
- münaqişə iştirakçılarının diplomatik nümayəndəliklərinə müraciət;
- imkan olduqda öncədən məlumat almaq məqsədilə işin aparılacağı sahədə fəaliyyət göstərən hökumət, qeyri-hökumət qurumlarına müraciət.

Jurnalistin qarşıda gözlənilən ezamiyyətinin **marşrutu və cədvəli** coğrafi xəritələrə istinadən və diqqətlə hazırlanmalıdır. Cədvəl jurnalistin redaksiya ilə əlaqə saxlama vaxtı ilə uyğunlaşmalıdır. Bu halda jurnalistin əlaqəyə çıxması onun axtarışa verilməsi üçün siqnal ola bilər.

Marşrut hazırlanarkən mütləq jurnalistin səfər etmək istədiyi məntəqələr qeyd olunmalıdır. Əgər marşrut döyüş bölgələrindən keçirsə, təhlükəsizlik məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Çətin şəraitə malik yerlərdə xüsusi texnika, hətta bələdçi şəxs ayrılmalıdır. Ən mükəmməl marşrut çətin anlarda yardım almaq üçün imkanların çox olduğu marşrut xətti hesab olunur.

Ümumiyyətlə, jurnalist onu maraqlandıran ərazilərdəki qanunlar, adət-ənənələr, bu yerlərin coğrafiyası haqqında məlumatları müxtəlif mənbələrdən ala bilər. Məsələn, jurnalist bu cür məlumatları silahlı toqquşmanın baş verdiyi zonadan qayıtmış insanlardan, yola düşəcəyi ölkənin səfirlik və konsulluqlarından, məlumat xarakterli kitablardan, kütləvi informasiya vasitələrindən, İnternet şəbəkəsindən toplaya bilər. Aydın ki, müxtəlif informasiya mənbələrindən toplanılmış məlumatlar özünün dəqiqliyi baxımından bu və ya digər dərəcədə fərqlənə bilər. Ona görə də jurnalist bu məlumatlardan kompleks şəkildə istifadə etməyə çalışmalıdır. Təcrübə göstərir ki, jurnalist ezamiyyətə gedəcəyi qaynar nöqtə barədə

nə qədər çox və etibarlı informasiya toplaya bilsə, bu onun peşəkarlıq baxımından daha səmərəli materiallar hazırlaması və eləcə də, özünün təhlükəsizliyi baxımından olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir.

Sənədlərin hazırlanması

Jurnalistin özü ilə ekstremal situasiya zonasına aparacağı sənədlərin hazırlanması onun redaksiyanın tapşırığını yerinə yetirməsinə hazırlığının mühüm hissələrindən birini təşkil edir. Sənəd jurnalistin şəxsiyyətini təsdiq edir, hüququ statusunu müəyyən edir və bəzi hallarda onun həyatını xilas edir.

Jurnalistin özü ilə götürəcəyi sənədlərin siyahısına aşağıdakılar daxil edilir:

- Azərbaycan Respublikası vətəndaşının şəxsiyyət vəsiqəsi (əgər AR sərhədlərindən kənara yola düşürsə, beynəlxalq pasport);
- Redaksiyanın vəsiqəsi (burada KİV-in adı və jurnalistin vəzifəsi dəqiq göstərməlidir); Vəsiqədə jurnalistin şəkili olmalı, qüvvədə olduğu müddət KİV-in rəhbərinin imzası və möhürlə təsdiq olunmalıdır. Jurnalistin vəzifəsinin onun ezamiyyət məqsədlərinə uyğunluğu inandırıcı təsir bağışlamalıdır (məsələn, mədəniyyət şöbəsinin müdirinin döyüş zonasına

yollanmağı aidiyyəti şəxs və orqanlarda şübhə oyada bilər);

- KİV-in firma blankında ezamiyyətin plan-tapşırığı (əgər söhbət xarici ezamiyyətdən gedərsə, plan-tapşırıq jurnalistin getdiyi ölkənin dilində hazırlanmalıdır). Plan-tapşırıqda, imkan daxilində, jurnalistin üzərinə qoyulmuş tapşırıqlar (silsilə reportajların, müsahibə, oçerk və s. hazırlanması) dəqiq və ətraflı şəkildə öz əksini tapmalıdır;
- Ezamiyyətin müəyyən edilmiş formada təsvirinin verilməsi.

Yuxarıda göstərilən əsas sənədlərdən əlavə jurnalistin, aşağıdakı sənədləri də özü ilə götürməsi məsləhət görülür:

- regionda böyük hörmət və nüfuza malik insanların (məsələn, siyasətçilərin, məşhur iş adamlarının, milli-mədəni muxtariyyətlərin, ictimai və humanitar təşkilatların rəhbərlərinin) verdikləri tövsiyə məktubları;
- akkreditə olunmuş vəsiqələr (əgər akkreditə olunubsa);
- jurnalistin üzvü olması barədə yaradıcılıq təşkilatlarının (o cümlədən, beynəlxalq) vəsiqələri;
- jurnalistin özünün müəllifi olduğu qəzet və jurnal məqalələrinin nüsxələri ya da jurnalistin

məhz özünü təqdim etdiyi şəxs olduğunu sübut edən qəzet və s. kəsikləri;

- jurnalistin təmsil etdiyi KİV-in loqosu ilə vizit kartları;

Praktiklər həmçinin jurnalistlərə özləri ilə bəzi sənədlərin götürülməsini məqsəduyğun hesab etmirlər və bəzən bu sənədlərin hətta onların işinə mane olduğunu bildirirlər:

- jurnalistin əlində silah çəkdiyi istənilən şəkli;
- hərbi qarnizonun və birləşmələrin yerlərini əks etdirən xəritələr;
- hərbi əməliyyatlarda iştirak edən şəxslərin siyahısı, qarşı tərəflərin liderlərinin fotoları;
- KİV redaksiyası ilə əlaqə qrafikləri.

Jurnalistlərin özləri ilə götürəcəkləri sənədlər hazırlanarkən, yadda saxlamaq lazımdır ki, onlardan hər biri yoxlamaya məruz qala bilər və sənədlər müqayisə edilərkən, bəzi məsələləri dəqiqləşdirmək və ya yoxlamaq məqsədi ilə jurnalistə əlavə suallar verilə bilər.

**Daha hansı vəsait və alətlərin götürülməsi
məsləhət görülür**

Əgər jurnalist ezamiyyət zamanı xeyli məsafəni piyada qət etməli olacaqsa, özü ilə mütləq aşağıdakı şəxsi əşyalarını götürməlidir:

- ✓ sukeçirməyən və küləyə qarşı davamlı olan yüngül gödəkcə;
- ✓ polar tipli materialdan sviter və ya cemper;
- ✓ pambıq materialdan hazırlanmış futbol və ya kovboy köynəyi;
- ✓ yuxarıda sadalanmış materiallardan hazırlanmış və ya adi cins şalvarlar;
- ✓ şlyapa tipli baş geyimi və ya adi hərbi panama;
- ✓ boyun şərfi;
- ✓ rahat trekinq ayaqqabıları və ya yüngül krossovkalar;
- ✓ enli lyamkaları, bel kəməri və daşınan yükün ağırlığını yüngülləşdirən və çiyinlə omba arasında bölən karkaslı çanta.

Background

Jurnalistlər yola düşdüyü qaynar nöqtələrin yerləşdiyi ölkə və region haqqında geniş və hərtərəfli məlumata malik olmalı, ölkənin tarixini, iqtisadiyyatını, burada yaşayan millətlərin adət-ənənələrini bilməlidir.

Əgər söhbət sosial, daha dəqiq desək, silahlı münaqişədən gedirsə, jurnalist münaqişə tərəflərinin mövqeləri, münaqişənin tarixi və səbəbləri, liderləri və rəhbərləri, əhalinin münaqişədə iştirak edən tərəflərin hansını dəstəkləməsi, onların arxasında hansı xarici qüvvələrin dayanması və s. haqqında dəqiq təsəvvürlərə malik olmalıdır.

Jurnalist bu münaqişə barədə informasiyaların çap olunduğu nəşrlərə və ya verildiyi proqramlara münasibətindən və hörmətindən asılı olmayaraq, KİV-in materiallarını dərhal həqiqət kimi qəbul etməməli, onlara tam inanmamalıdır. KİV-lər müəyyən səhvlərə yol verə bilərlər. Bu informasiyaları yayan müəlliflərin jurnalist materiallarının obyektivliyini təmin edən qaydalara etinasız yanaşmalarını da istisna etmək olmaz. Şəraitin dəyişməsindən də çox şey asılıdır. Dünən doğru olan bu gün gerçəkliyi olduğu kimi təsvir etməyə bilər.

Adətən, aparıcı KİV-lərdə (əsasən də İnformasiya Agentliklərində) xüsusi informasiya təminatı xidmətləri fəaliyyət göstərir. Silahlı münaqişə mövzusunu işıqlandıran jurnalist qaynar nöqtələrə səfərə çıxmazdan əvvəl və yaxud da bu və ya digər materialı hazırlayarkən bu xidmətlərə müraciət edə bilər.

Jurnalist onu maraqlandıran problem barədə informasiyaları axtarış sistemlərinin köməyi ilə kompüter məlumat bazalarından və İnternetdən əldə

edə bilər. Beləliklə də, jurnalist hadisə yerinə yola düşməzdən əvvəl işıqlandıracağı problem və olaylar barədə müəyyən təsəvvürlərə malik olur.

Səfərdən qabaq hazırlanmış materialı yolda: təyyarədə, maşında da nəzərdən keçirmək olar. Jurnalist slenqində bu cür informasiyaları background (fon, hazırlıq, tədarük) adlandırırlar. Background heç də hamısı sjetə, materiala mütləq daxil edilməli olan informasiya demək deyil. Onun yalnız bəzi elementlərindən də istifadə oluna bilər. Bu “fon” mövzunun predmeti haqqında tam və sistemli təsəvvürün formalaşması üçün vacibdir.

Praktikada hazırlanmış son materialın backgroundun verdiyi bütün informasiyanı inkar etdiyi hallara da rast gəlinir. Background bir növ elə özünəməxsus düşüncə nöqtəsidir ki, bu nöqtədən tərənəmək və tamamilə yeni bir jurnalist əsəri yazmaq mümkündür.

Bəzən də elə olur ki, hər hansı bir mövzu ilə bağlı hansısa ekspertlə məsləhətləşmək lazım gəlir. Bu ekspert müvafiq idarə və qurumları təmsil edən səlahiyyətli şəxs, mütəxəssis, elmi tədqiqatçı, sizin həmkarınız və s. ola bilər. Unutmaq lazım deyil ki, ekspertlərin şərtləri əksər hallarda kifayət qədər subyektiv olur və siz onların fikirlərini həqiqət kimi qəbul etsəniz, özünüz də hiss etmədən anqajement vəziyyətinə (fr. engagement - aktyorun, oyunçunun müqavilə ilə dəvət olunması) düşə bilərsiniz. Məhz bu

cür informasiyalar da özündə backgroundu ehtiva edə bilir.

SSRİ dağıldıqdan sonar müstəqqillik əldə etmiş əksər yeni dövlətlərin jurnalistikasında bu cür vəziyyət reallığa çevrilmişdi. Problemin yeniliyi, silahlı münaqişə mözusunun işıqlandırılması sahəsində KİV-lərin təcrübəsizliyi hətta kiminsə köməyinə ümid etmək imkanını heçə endirmişdi. Jurnalistlər “suda boğulan və xilas olmaq üçün əlini saman çöpünə uzadan” şəxslərə bənzəyirdilər. Həmin illərdə bu ölkələrdəki redaksiyalarda kifayət qədər yeni informasiya texnologiyalarının və şəhərlərdə internet-kafelərin olmaması jurnalistləri problemlə üz-üzə təkbaşına qoymuşdu. “Öz əli, öz başı” prinsipi ilə fəaliyyət göstərən jurnalistlər qaynar nöqtələrə ezam olunarkən hər şey, o cümlədən, background barədə özləri fikirləşməli olurdular.

İndiki vəziyyət də o vaxtkından o qədər də fərqlənmişdir. Dağlıq Qarabağ Ermənistan Azərbaycan Münaqişəsi zəminində Ermənistanın işğal etdiyi Azərbaycan ərazilərində 2016-cı il aprelin 2-4-də gedən döyüşlər zamanı jurnalistlərin nümayiş etdirdikləri qeyri-peşəkarlıq bunu bir daha təsdiq etdi. Azərbaycan Ordusunun uğurlarından fərqli olaraq, bu fikirləri KİV-lərin fəaliyyəti barədə söyləmək çətindir. Jurnalistlər bu barədə çoxdan, həm də “bu günün işini sabaha saxlama” prinsipinə müvafiq olaraq ciddi şəkildə fikirləşməli idilər.

İstənilən halda, jurnalist mümkün qədər daha çox material toplamalı və onların üzərində işləməlidir. Backgrounddan statistik rəqəmləri, hadisələrin xronoloji ardıcılığı barədə məlumatları, faktları götürmək olar. Bu məlumatları sonradan bir daha dəqiqləşdirmək, istifadə etmək və ya da onlardan imtina etmək mümkündür.

Background, həmçinin, jurnalistə hadisələrin inkişaf tendensiyalarını izləmək imkanı verir: kimsə bu hadisələr barədə bir qədər əvvəl, kimsə sonra yazmış ola bilər və bu yazılar münaqişənin gedişatının dinamikasını və təzahürlərin qanunauyğunluğunu müəyyənləşdirməyə kömək edə bilər. Əgər bu informasiyanın heç bir fraqmenti materialı hazırlayan zaman sizin üçün yararlı olmasa belə, analitik yanaşma baş verənlərin az-çox obyektiv mənzərəsinin yaradılmasında köməyinizə gələ bilər.

Qaynar nöqtələrdə iş şəraiti haqqında ilkin informasiya

Qaynar nöqtələrə ezam olunan jurnalist üçün bu ərazilərdə sərbəst hərəkətmənin məhdudlaşdırılması, müsahibələrin götürməsi, foto və video çəkilişlərin aparılması haqqında inzibati qaydalar haqqında informasiyanın olduqca böyük əhəmiyyəti var.

Məsələn, jurnalistin münaqişə zonasında işinin daha səmərəli təşkili üçün: - a) akkreditasiya vacibdir; - b) bu akkreditasiyanı rəsmiləşdirmək səla-

hiyyəti hansı orqana verilmişdir və s. bu kimi məlumatların dəqiqləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bəzən belə olur ki, jurnalist ezamiyyət yerinə çatmaq üçün yüz kilometrə məsafəni qət etməli olur və burada aydın olur ki, o, akkreditasiyanı ölkənin paytaxtında almalı imiş. Hər ehtimala qarşı, jurnalistin özü ilə bir neçə şəklini (sənəd üçün lazım olan formatda), jurnalistin akkreditasiyası üçün redaksiyanın xahiş məktubunu (*adresat* [alm. *adressat*] – məktubun göndərildiyi ünvan və ya şəxs göstərilmədən), jurnalist vəsiqəsini və s. aidiyyəti sənədlərinin surətlərini özü ilə götürməsi məsləhətdir.

Jurnalistin iş şəraiti haqqında ümumi müddəalar isə qanunvericilik aktlarında öz əksini tapır. Ona görə də jurnalist ezamiyyətə yola düşərkən müvafiq qanunların və digər qanunvericilik aktlarının konkret situasiyalarda onun işi üçün birbaşa və ya dolayısıyla gərəkli olan maddələri ilə mütləq tanış olmalıdır. Onlar bu aktların surətlərini özləri ilə götürsələr, daha yaxşı olar: bəzən çap olunmuş məhsullar hökumət nümayəndələrinə, o cümlədən də, hərbiçilərə daha inandırıcı təsir göstərir.

Birinci ezamiyyət

Jurnalistin qaynar nöqtələrə səfərinin bir neçə variantı mövcuddur:

1. Tam sərbəst
2. Qrup tərkibində

3. Məyyəət (vəzifəli şəxsi müşayiət edənlər) tərkibində

Təbii ki, birinci halda jurnalist üçün sərbəst hərəkət etmək olduqca çətinidir. Təyyarəyə biletin tapılmaması, lazımi reyslərin olmaması, maliyyə çatışmazlığı, çoxsaylı polis, hərbi və s. postlardan, nəzarət-buraxılış məntəqələrindən keçərkən jurnalistin rastlaşdığı maneələr və s. hələ onu gözləyən problemlərin tam siyahısı deyildir. Lakin, bu çətinliklərə baxmayaraq, bu variantın digər variantlarla müqayisədə mühüm bir üstünlüyü vardır. Bu üstünlük ondan ibarətdir ki, jurnalist heç kimdən asılı olmamaq imkanı əldə edir. Demək olar ki, bu variant ən ideal variant hesab olunur.

Ən geniş yayılmış variantlardan biri hərbcilərin, ya da digər güc strukturlarının nümayəndələrinin mühafizəsinə sığınmaq variantıdır. Bu variant jurnalistlərə hərbcilərlə birlikdə uçmaq, onların nəqliyyatından və yaşayış yerlərindən istifadə etmək imkanı verir. Bütün bunlarla yanaşı, bu variantın ciddi bir çatışmazlığı da mövcuddur: mühit və maddi asılılıq jurnalistin hazırladığı materialın xarakterinə təsiri xeyli gücləndirir. Bu təsir birbaşa olmasa da, hərbcilərin köməyindən istifadə edən jurnalist sanki öz üzərinə müəyyən mənəvi öhdəlik götürmüş olur. Hərbcilərin əsas, həm də yeganə informasiya mənbəyi olmaları vəziyyəti daha da gərginləşdirir.

Bu şəraitdə hazırlanan materialın obyektivliyindən danışmaq çətinidir. Bu cür informasiyalar adətən birtərəfli olur: jurnalistə yalnız hərbiçilərin lazım bildikləri məlumatlar təqdim olunur və cəkilişlər aparmağa icazə verilir.

Jurnalist və jurnalistlərdən ibarət bütöv bir qrup siyasi və ya sadəcə tanışlıq və yaxud da sülhməramlı məqsədlə münəfişə zonasına yola düşən hansısa generalın və ya nazirin, ya da digər rəsmi şəxsin “məiyyəti” ola bilər. Bu halda da jurnalist həmçinin nəqliyyat, qalmağa yer və yemək barədə narahat olmaya bilər. Eyni zamanda, bu variant eksklüziv, ətraflı və tərəfsiz jurnalist materialının hazırlanmasına da təminat verir. Lakin, səfərin sonunda jurnalistin fikirləşdiyi hazırlamağa cəhd göstərdiyi material alınmaya bilər. Bu zaman jurnalist “çətin seçim” qarşısında qala bilər: materialın obyektivliyi, həqiqət, yoxsa “rahat” ezamiyyət şəraiti və yüksək vəzifəli ordu məmurlarının “xoş” rəftarı. Əgər jurnalist ikinci yolu seçəcəksə, bu ezamiyyətə getməyə daha yaxşıdır.

Hərbiçilərlə qarşılıqlı münasibətlər

Demokratik dövlətlərin orduları özlərinin bütün müxtəlifliklərinə baxmayaraq, informasiya ilə bağlı bir sıra ümumi və ya da oxşar problemlərə malikdirlər. Bu problemlərdən biri hərbi komandanlıq və mətbuat, müstəqil həbi jurnalistika arasında olan qarşılıqlı münasibət problemdir. Bu münasibətlərin vəziyyəti

əksər hallarda bu və ya digər tərəfin cəhdlərinin üst-üstə düşməsi ilə xarakterizə olunur. Məsələn, hərbi komandanlıq mətbuatla onların münasib hesab etdikləri əməkdaşlıq formalarını təklif edirlər, bu formalar isə bu və ya digər səbəbdən kütləvi informasiya vasitələrini qane etmir. Mətbuat hərbi komandanlığın təmsalında cəmiyyətin bütün təbəqələrini narahat edən mövzular üzrə əlçatan, etibarlı, həqiqi və operativ informasiya mənbəyini görmək istəyir.

Hər iki tərəf üçün aktual məsələlərdən biri də münaqişələrin gedişi zamanı və digər fəvqəladə hallarda KİV üçün informasiyanın hazırlanması işinin necə yerinə yetiril-məsi, belə bir şəraitdə real olaraq kimin komandanlıq etməsi və s. sualların ortaya çıxmasıdır. Məsələn, NATO-da dünyanın istənilən qaynar nöqtəsində gedən münaqişənin işıqlandırılması üzrə KİV-in təcrübəsi dərinədən və çox diqqətlə öyrənilir. Bu zaman bütövlükdə informasiyanın hazırlanması prosesində komandanlıq tərəfindən yol verilən ən kiçik nöqsanlar belə diqqətdən kənar qalmır. Münaqişə situasiyalarının bu aspektinə hələ SSRİ-nin mövcudluğunun son illərində xüsusilə mərkəzi mətbuatda (Moskvada çap olunan və hazırlanan, bütün ölkə ərazisində, yəni on beş müttəfiq res-publikada və xarici ölkələrdə yayılan material və proqram-larda), xüsusilə də qarşı tərəflərdən gələn informasiya axını-nın təhlili zamanı demək olar ki, tamamilə etinasız yanaşılır-dı. Bu hal Dağlıq Qarabağ hadisələrinin işıqlandırıl-

masında özünü daha qabarıq şəkildə büruzə verirdi. Erməni millətçiliyini və separatizmini rəğbətləndirən və “əzabkeş erməni xalqı” stereotipini yaratmağa çalışan mərkəzi mətbuatın fəaliyyətinə haqlı olaraq Azərbaycan tərəfində neqativ münasibətin formalaşmasının və getdikcə daha da dərinləşməsinin səbəblərindən biri də elə bu aspektin inkar edilməsindən irəli gəlirdi.

SSRİ dağıldıqdan sonra Rusiya KİV-lərinin Ermənistan Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin, Rusiya – Moldova, Rusiya – Gürcüstan, Rusiya – Ukrayna münaqişələrinin, həmçinin dünyanın bir sıra qaynar nöqtələrində (Kosovo, İraq, Suriya və s.) baş verən silahlı münaqişələrin işıqlandırılması sahəsində fəaliyyətindəki ziqzaq və sürüşkənlik də bu aspektlə izah edilə bilər.

NATO-nun müvafiq qurumları Yuqoslaviyadakı silahlı qarşıdurmanın informativ işıqlandırılması təcrübəsini və KFOR-un sonrakı fəaliyyətini təhlil edərək, bir sıra mühüm nəticələrə gəlir. Bu nəticələrdən birində belə bir fikir səslənir ki, müxtəlif döyüş əməliyyatlarının hazırlanması zamanı xüsusi informasiya əməliyyatları da planlaşdırılmalıdır və onlar bütövlükdə həyata keçirilən bütün hərbi tədbirlərin tərkib hissəsi olmalıdır. Qərara alınmışdır ki, informasiya təminatının işlənilib hazırlanması NATO-nun hərbi tədbirlərinin təşkilinin operativ planlaşdırılması, bilavasitə döyüş əməliyyatlarının gedişi mərhələlərinin

və hətta bu əməliyyatların başa çatmasından sonrakı fəaliyyətinin prioritet istiqaməti olmalıdır.

İnformasiya təminatının bu növünü NATO aşağıdakı kimi həyata keçirir. İnformasiya təminatı, hər şeydən əvvəl, hərbi əməliyyatlarla bağlı xəbərdarlıq xarakteri daşmalıdır. “Səhrada fırtına” əməliyyatlarının başlanması ərəfəsində yaxşı təşkil olunmuş informasiya işini buna nümunə göstərmək olar. İctimaiyyəti bu əməliyyatlara hazırlayarkən və müvafiq informasiya təminatı aparılarkən bu hadisələri işıqlandıracaq hər bir jurnalistlə iş aparılırdı. Onlara məq-sədyönlü informasiya təqdim olunurdu. Döyüş əməliyyatlarının gedişi zamanı “*journalist pool*”¹⁷¹ mexanizmlərinin təşkili də müəyyən informasiya mühitinin yaranmasına xidmət edirdi.

Yuqoslaviya hadisələrində isə informasiya təminatı bir qədər başqa cür təşkil olunur. Aydın olur ki, jurnalist “*pool*”un tərkibində iştirakları gözlənilən səmərəni vermir. Lakin, NATO rəsmiləri belə hesab edirlər ki, əvvəlcədən müəyyən edilmiş prinsipləri bütünlükdə saxlamaq mümkün olmuşdur. Komandanlıq

¹⁷¹ “**Journalist pool**” – (ing. *pool*. – birlik, kollektiv, qrup; bir yerdə, bütöv halda çıxış edən; ayrı-ayrı elementlərin məcmusu; hansısa əlamətlərinə görə eynicinsli obyektlərin qrup halında birləşməsi) hər hansı bir hadisəni işıqlandırmaq məqsədi ilə müxtəlif KİV-ləri təmsil edən jurnalistlərdən ibarət qrup.

belə bir sürprizlə də qarşılaşmışdır: bir sıra jurnalistlər “*pool system*” qruplarını tərk etmiş və NATO rəhbərliyinin müəyyən etdiyi çərçivə-dən kənara çıxaraq, müstəqil fəaliyyət göstərməyə başla-mışlar. Təqdirəlayiq haldır ki, NATO-nun yüksəkvəzifəli təmsilçiləri açıq şəkildə etiraf etmişlər ki, onlar jurnalistlərin informasiyaya olan tələbatlarını və yaradıcılıq imkanlarını yaxşı dərk etsələr də, münqişenin işıqlandırılması sahəsində jurnalistləri “bir stadi”də saxlamaq məqsədi ilə lazımi forma və medotları kifayət qədər düzgün müəyyən edə bilməmişlər. NATO təmsilçiləri “jurnalistləri” mühakimə etmir, əksinə onlarla aparılan işdə səmərəli formaların tapılmamasında özlərini təqsirli sayırlar.

İnformasiya işinin təşkilində NATO komandanlığının başlıca tələbi döyüş əməliyyatları haqqında əvvəlcədən xəbərdarlığın (qabaqlayıcı) verilməsidir. Onlar belə düşünürlər ki, bu səpkidən olan informasiya cəmiyyətdə həm ordunun uğurlarına heyranlıq hissi yaratmalı, həm də hərbi əməliyyatların hansı məqsədlər naminə aparıldığını və hansı nəticələrin əldə olunacağını ictimaiyyətə geniş izah etməlidir. Əhəmiyyətinə görə növbəti tələb təqdim olunan informasiyanın şəksiz dəqiq olmasıdır. KİV-də çıxış edənlər belə hallara çox zaman komandanlıq tərəfindən informasiyanın gecikdirildiyi, əksər hallarda “gözlənilən yekunların gözlənilmədiyi situasiyalara” istinad edirlər. Bu zaman komandanlıq məqsədyönlü infor-

masiya yayımında təşəbbüsü əldən verir, bu proses idarəolunmaz xarakter alır və ordunun yerinə yetirdiyi tapşırıqların xarakteri ilə ziddiyyət təşkil edir.

Hərbi rəhbərlik operativ məlumatları və hərbi sirri açmamaq şərti ilə jurnalistlərin lazımi informasiya ilə təmin olunmasını necə həyata keçirə bilər? Aydın ki, əlçatan və ya qadağan olunmuş informasiyalar arasındakı sərhəd çox dəyişkən və dinamik olur. Ümumiyyətlə, gizli informasiya nədir, o özündə nəyi ehtiva edir və adıçəkilən sərhədi kim müəyyən edir? Güc qurumlarının nümayəndələri ilə işləyən hər bir jurnalist, hətta sülh şəraitində və ya qeyri-ekstremal vəziyyətdə belə, hərbi və hərbləşdirilmiş qurumların məxfilik pərdəsi altında öz işlərindəki nöqsan və çatışmazlıqları gizlətməyə cəhd göstərdiklərini çox gözəl bilir.

NATO nümayəndələri həmişə qeyd edirlər ki, mətbuata maksimum informasiya təqdim etmək hərbi komandanlığın vəzifəsidir. İnformasiya işinin döyüş əməliyyatlarının uğurla getməsinə xidmət etməsi üçün o, hər şeydən əvvəl, alyans ölkələrinə və onların qoşunlarına, müttəfiq və əks tərəfi təmsil edən ölkələrə və onların qoşunlarına ünvanlanmalıdır. Bunun üçün başlıca şərtlərdən biri qarşılıq və bərabərhuquqlu əməkdaşlıq hesab olunur. Ehtiyatlılıq və qarşılıqlı hörmət və nəzakətlə davranmaq kütləvi informasiya vasitələri ilə hərbi komandanlıq arasındakı əməkdaşlığın məcburi şərtidir. Bu yolda baş verən hər cür

mürəkkəbliklər, münaqişələr və s. hallar əsas məqsədə mane ola bilməz: silahlı qüvvələr üzərindəki demokratik nəzarət prinsipi iki institutun – mətbuat və güc strukturlarının harmoniyası üçün münbit zəmin yaradır. Bu prinsip, eyni zamanda, onların arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin gərginlik mənbəyi kimi qalır. Bu gərginliyi yalnız qarşılıqlı şəkildə nəzakətlə davranmaq yolu ilə aradan qaldırmaq mümkündür.

Ermənistan Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin (1988-ci ildən bəri, Sovet dövrü də daxil olmaqla) gedişi boyunca, Azərbaycan jurnalistləri yalnız 2016-cı il aprel ayının 2-4-də gedən – Azərbaycan ordusunun işğal olunmuş ərazilərin bir hissəsini azad etdiyi və strateji Lələtəpə yüksəkliyinə nəzarəti yenidən əldə etdiyi döyüşləri işıqlandırarkən özlərini hərbiçilərin tam qayğısı mühitində hiss etmişlər. Bütün güc strukturları, xüsusilə də hərbiçilər jurnalistlərə öz peşə borclarını yerinə yetirmək üçün hər cür kömək göstərmişlər. Milli TV kanallarının, İnternet KİV-lərinin yayımladığı məlumat nümunələrinə istinad edərək, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, jurnalistlər və güc strukturları ilk dəfə olaraq özlərini barrikadaların eyni tərəfində hiss etmişlər.

Burada söhbət yalnız silahlı qüvvələrimizin əldə etdiyi uğurların insanlar arasında yaratdığı ruh yüksəkliyindən getmir. Sadəcə olaraq, ordu komandanlığı təxminən son iyirmi ildə ilk dəfə idi ki, yazan və çəkən jurnalistlərin timsalında öz müttəfiqlərini görə

bildi. Əvvəllər qəzet səhifələrində və televizorların ekranlarında (xüsusilə də şəxsi mənafe mövqeyindən çıxış edən) komandanlığın “səhvləri” barədə gedən materiallarda güc strukturları üçün o qədər də xoş olmayan ittihamlar səsləndirildiyi üçün ordu ilə KİV-lərin əməkdaşlığının müəyyən dar çərçivəyə salındığı açıq hiss edilirdi. Qarşıdurma zonasından məlumatlar ictimaiyyətə yalnız “inanılmış” jurnalistlər tərəfindən çatdırılırdı. Qalanları isə aylarla aidyyəti qapıları döyərək, akkreditasiyaya nail olmağa cəhdlər göstərirdilər.

Beynəlxalq təcrübədə bu cür hallar jurnalistikanın faktlardan ayrı salınaraq, bu peşəni o qədər də şərəfli olmayan peşəyə çevirmək cəhdi kimi qiymətləndirilir.

Ümumiyyətlə, döyüş zonalarında jurnalistlərin fəaliyyətini tənzimləyən hansısa formal bir universal qaydalar mövcuddurmu? “US News and World Report” jurnalının redaktor müavini, reportyor qismində “Səhrada fırtına” əməliyyatlarını işıqlandıran Piter Kerrinin fikrinə görə, bu cür universal qaydalar mövcud deyil.

Son iyirmi ildə baş vermiş bir neçə münaqişə situasiyasını nəzərdən keçirsək, biz bunun açıq şahidi olarıq. Hərbi müxbirlərin necə müxtəlif və ağır şəraitlərdə çalışmalı olduqları jurnalist ictimaiyyətinə yaxşı məlumdur. Regionda nisbətən böyük olan “Səhrada fırtına” əməliyyatı zamanı jurnalistlərin

beynəlxalq qüvvələrin komandanlığının yerləşdiyi ölkəyə və müvafiq informasiyaya buraxılışında müəyyən çətinliklər mövcud idi. Hətta bəzi ölkələrin jurnalistləri bu ölkəyə viza belə ala bilmirdilər. Bu ölkəyə daxil olan müxbirlər isə hərbi qərargahlar tərəfindən qoyulmuş məhdudiyyətlərlə qarşılaşır, bütün informasiya əsasən brifinqlərdən daxil olur, jurnalistlər isə hərbi hissələrə müşahidəçilərin iştirakı ilə buraxılırdılar.

Əlbəttə, vacib informasiya düşmənin əlinə düşməsin deyə, bunu normal hal hesab etmək olar. Lakin, buna baxmayaraq, Piter Kerri hesab edir ki, bu generalların səhvi idi və onlar bu səhvi nə keçmiş Yuqoslaviyada, nə Somalidə, nə də Haitiyə qoşun çıxararkən təkrar etməmişlər. Bu əməliyyatlar zamanı jurnalistlər, sözün həqiqi mənasında, özlərini çox azad hiss etmiş, tam sərbəst hərəkət etmiş və hərbcilərlə görüşə bilmişlər.

Hərbcilər, bir qayda olaraq, döyüş əməliyyatları zamanı onların məsuliyyəti altında olan ərazilərdə jurnalistlərin davranışı və fəaliyyət göstərmələri üçün öz normalarını müəyyən edirlər. Onlar müxbirləri buraxılış və ya akkreditasiya almağa məcbur edə və ya da onlardan bir yerdə qalmağı tələb edə bilirlər. Əlbəttə, bu səbəblər hərbi sirrin saxlanılması və ya da jurnalistlərin təhlükəsizliyinin vacibliyi ilə izah oluna bilər. Qadağalar üçün dəlillər müxtəlif ola bilər. Bu cür hallarda özünü necə aparmaq seçimini jurnalist özü edə bilər. O, ordunun məsuliyyəti altında olan əraziləri tərk

edə, özünün istədiyi kimi hərəkət edə və informasiyanı hərbcilərin qadağan etdikləri yollarla axtara bilər. Ümumiyyətlə, münaqişə situasiyalarını işıqlandıran jurnalistin fəaliyyət azadlığı onun çalışdığı ölkənin nə qədər demokratik olmasından olduqca asılıdır. Əgər, bu məhdudiyətlər ordu tərəfindən qoyulmuşdursa, müxbir hərbcilərin ittihamlarından çəkinməyə və mərkəzi hakimiyyət orqanlarının köməyinə bel bağlaya bilər. Belə olan hallarda, yalnız jurnalistin casusluqda və digər ciddi cinayətdə suçlandırıldığı hallar istisna olmaqla, ona qarşı irəli sürülən ittihamların hüquqi əsası olmur. Piter Kerri deyir ki, mənim tanıdığım bütün yaxşı jurnalistlər zorla onların boynuna qoyulmuş oyun qaydalarından yan keçməyə çalışırlar.

Jurnalistlərlə hərbcilər arasındakı qarşılıqlı münasibətlər başqa bir müstəvidə də nəzərdən keçirilə bilər. İnformasiyanın alınması, çəkilişlərin aparılması və s. məsələlər, bir qayda olaraq, hərbi qərargahda həll olunur. Bundan başqa, münaqişə zonasında hərəkət etmək, bir çox hərbcilərlə sadə səviyyədə ümumi dil tapmaq və s. daha “qəliz” məsələlərdən hesab olunur. İngiltərəli sabiq xüsusi təyinatlılar Endryu Keyn və Pol Braun “tələbələr” üçün bu və ya digər süni problemlər yaradır və bu problemləri müstəqil həll etməyi onlardan tələb edirlər. “Siz bilmirsiniz blokpostda dayanan əsgər kimdir, onun psixi vəziyyəti necədir, sərxoşdu ya yox ... Siz isə mütləq o biri tərəfə keçməlisiniz. Siz bunu necə edərdiniz?” Həmkarlarından biri deyir ki, ona

jurnalist vəsiqəsini göstərmək lazımdır. Lakin, mühazirəçi “bəlkə onun jurnalistlərdən heç xoşu gəlmir” deyərək, tapşırığı bir qədər də mürəkkəbləşdirir. “Əsas məqsədə keçməzdən əvvəl onunla söhbət etmək, onu siqaretə qonaq etmək lazımdır. Keyn əlavə edir ki, siqareti ona rüsvət kimi təklif etmək olmaz, elə-belə, sanki qardaş kimi bölüşürsən. Ya da görüşərkən əsgərin əlini möhkəm sıxıb, bir anlıq gözlərinə baxmaq lazımdır. Çox baxmaq da olmaz, çünki o bunu bir çağırış kimi də başa düşə bilər. Bundan sonra soruşmaq olar ki, o tərəfdə nə var nə yox, keçmək olarmı o tərəfə... Yeri gəlmişkən, əsgərə heç vaxt qaranlıq düşəndən sonra və tünd rəngli paltarda yanaşmaq olmaz – o bunu kamuflyaj kimi qəbul edə bilər. Sizin telekameranız, fotoaparatusuz, xüsusilə də onların obyektivinə günəş şüası düşərsə, (xüsusilə də snayper tüfənginin optik nişangahına),bu ona 150 metrədən silah kimi görünə bilər.

Keyn, eyni zamanda, öz “kursantlarına” minaların quruluşu, partlayışların dalğasından necə qorunmaq, bombardmandan və artilleriya atışları zamanı harada gizlənmək, kimyəvi silahlardan necə qorunmaq haqqında da danışır. Doktor Braun bu vaxt jurnalistlərə yaranın sarınması, infeksiya xəstəliklərə qarşı mübarizənin aparılması, suyun, ərzağın yoluxucu bakteriyalardan qorunması və s. haqqında məlumat verir.

İkinci ezamiyyət

Jurnalist ezamiyyətə yola düşərkən əsas sənədlərini mütləq özü ilə götürməlidir. Əsas sənədlərdən ən vacibi şəxsiyyət vəsiqəsi hesab olunur. Hüquq-mühafizə orqanlarının nümayəndələri əksər hallarda redaksiyaların vəsiqəsindən və akkreditasiya kartlarından daha çox şəxsiyyət vəsiqələrinə əhəmiyyət verirlər. Şəxsiyyət vəsiqələrində yaşayış yeri (qeydiyyat yeri) haqqında məlumat verilir və bu sənəd nümunəsi hər bir polis işçisinə daha yaxşı tanışdır (redaksiya vəsiqəsindən və kartdan fərqli olaraq). Təcrübə göstərir ki, güc strukturları tərəfindən aparılan istənilən yoxlamada bu sənəd sizin şəxsiyyətinizin identifikasiyası zamanı daha inandırıcı görünür.

Silahlı münaqişədə iştirak edən qarşı tərəfə aid olan sənədlərlə işləyərkən həddən artıq ehtiyatlı olmaq lazımdır. Sizi saxlaya bilərlər. Bu zaman hər şeyi aydınlaşdırılması üçün siz xeyli vaxt itirə bilərsiniz və hazırladığınız materialı redaksiyaya vaxtında çatdırma bilməzsiniz və həmin material öz operativliyini itirə bilər.

Jurnalist hansı paltar geyinə bilər? Bu suala da birmənalı cavab vermək mümkün deyildir. Belə deyirlər ki, jurnalist heç bir halda hərbi forma geyinə bilməz. Bəzilərinin fikrinə görə, əgər sizi tərəflərdən hansınasa aid formada görüblərsə, sonra siz heç kimə heç nəyi sübut elə bilməyəcəksiniz. Bu əslində heç də belə deyil. Birincisi, ona görə ki, bir jurnalistin qısa

vaxt kəsiyində münaqişə tərəflərinin hər ikisi üçün işləməsinə çox nadir hallarda rast gəlinir. İkincisi, münaqşə gedən ölkələrdə çox vaxt mülki şəxslər də hərbi elementləri olan forma (komuflyaj da daxil olmaqla) geyinirlər. Komuflyajla bağlı digər əks fikir də mövcuddur – komuflyaj hərbcilər arasında etibar yaradır. Həm də ki, üstündə fərqləndirici nişanlar olmayan hərbi forma insanların şüurunda artıq kiminsə hərbcilərə aid olmasını sübut etmək üçün dəlil rolunu oynamır. Jurnalistin geyindiği komuflyaj da onun hərbcilərdən seçilməməsinə şərait yaradır.

Hərbcilərə yaxşı məlumdur ki, geyiminə görə ətrafındakılardan fərqlənən şəxslər hədəf kimi snayperlər üçün daha cəlbədicilərlər. Bəzi ölkələrin hərbi qurumlarında, məsələn Əfqanıstanda komuflyajdan yalnız komandirlərin istifadə etmək imkanları olur. Bu şəraitdə komuflyaj geyinmiş müxbir əks tərəfin snayperi üçün “qiymətli” hədəf olur.

Ümumiyyətlə, komuflyajdan istifadə etmək hüququnu tənzimləyən konkret etik qayda təklif etmək çətindir. Məsələn, bəzi ölkələrdə hüquq-mühafizə orqanları üstündə hərbi forma elementləri olan geyimdən istifadə etmək qaydaları haqqında direktivlərin icrasına ciddi nəzarət edilir. Bu direktivlərə görə, aidiyyəti olmayan şəxslərə bu cür formaların geyinilməsi qadağan olunur. Jurnalistlərin bu formalardan istifadə etmələri əksər hallarda onlara vaxt itkisi, əsəb və bəzən də rüşvət bahasına başa gəlir.

Jurnalistlər praktik təəssüratlarına uyğun geyinməlidirlər. Bəzən kütlənin içində fərqlənməmək, bəzən isə seçilmək daha məqsəduyğundur. Bir sözlə, ehkamlara deyil, praktik şəraitə uyğun hərəkət etmək məsləhətdir.

Jurnalistlər “qaynar nöqtələrə” yola düşərkən, özləri ilə casusluq fəaliyyəti ilə assosiasiya olunan əşya və cihaz (binokl və antenası olan cihaz) götürmələri də məsləhət görülür. Zənnimizcə, müasir dövrdə bu cür məsləhətlərin verilməsi yersizdir, çünki hazırda jurnalist praktikasında müxtəlif növ yeni informasiya texnologiyalarından geniş istifadə olunur. Məsələn, hətta kompüter sızışdıran adi peyk telefonlarını buna nümunə göstərmək olar. Əgər jurnalist informasiya agentliyinin müxbiridirsə və operativlik onun işinin əsas şərtidirsə, onun əməyi mobil telefonsuz heç bir müsbət nəticə verməz. Ezamiyyətə yola düşərkən, sərhəddi keçdiyiniz vaxt fəaliyyətiniz üçün götürdüyünüz cihazları gömrük və ya digər nəzarət məntəqələrində mütləq qeydiyyatdan keçirməyiniz məsləhətdir. Çünki, cihazların sənədləşdirilməsi sizin onlardan istifadə hüququnuzu bir daha təsdiq edir.

Jurnalist ezamiyyətə hazırlaşarkən cihazları üçün ehtiyat hissələri və avadanlıqlar götürməyi də unutmamalıdır. Əgər o, televiziya çəkiliş qrupunun tərkibindədirsə, çəkiliş kamerasının akkumulyatorunun yüklənməsi barədə fikirləşməlidir. Ola bilər ki, getdiyiniz yerdə elektrik şəbəkəsinə qoşulmaq imkanı,

yaxud da şəbəkədə kifayət qədər gərginlik olmasın və ya da tezlik uyğun gəlməsin və s. Əlavə tam yüklənmiş akkumlyatorlar götürmək və onların nə qədər vaxta çəkiliş aparmaq imkanını hesablamaq vacibdir. Əvvəlcədən nəzərdə tutulmayan enerji məsrəfləri barədə də fikirləşmək lazımdır. Əbəs yerə buranı “qaynar nöqtə” adlandırmırlar ki?

Yuxarıda deyilənlər radio müxbirlərinə də aiddir. Qəzet əməkdaşlarının işi bir qədər sadə olsa da, onlar da əvvəlcədən müvafiq ehtiyatlarını görməlidirlər. Əlbəttə, bəzi əşyaları getdiyiniz yerdən də ala bilərsiniz, ancaq buna o qədər də ümid etməyin. Məlum deyil ki, onların keyfiyyəti necə olacaq. Həm də əgər siz tanımadığınız yerə gedirsinizsə, bu əşyaları haradan alacağınızı da bilmirsiniz və yaxud da məlum deyil ki, onları almaq imkanınız olacaq, ya yox (şərait, vaxt, pul).

Ezamiyyətin nə vaxta qədər nəzərdə tutulmasından, xarakterindən, yerli şəraitdən və s. asılı olaraq, bəzi gərəkli əşyaları da unutmaq olmaz. Elektrik fənəri, termos, mehtərə (kiçik su qabı), yataq kisəsi, elektrik su qızdırıcısı, tərəş ləvazimatları, ehtiyat paltar və s. bu kimi əşyaların siyahısına daxildir. Ümumiyyətlə, jurnalist nəyi götürmək lazımdır, nəyi yox sualına hər bir situasiyada özü cavab verməli və qərar qəbul etməlidir.

“Qaynar nöqtə”yə yola düşən jurnalist özü ilə mütləq içində ilk tibbi yardım göstərilməsi üçün vacib

dərman və ləvazimatlar olan aptek qutusu götürməlidir. Aptek qutusunda daha çox ehtiyac duyulan medikamentlərin (məsələn, analgetiklərin) olması vacibdir. Mütləq götürmək lazımdır, özünüə lazım olmasa da, ezamiyyət vaxtı rastlaşdığınız insanlara lazım ola bilər. Bununla siz jurnalist peşəsinin humanist bir peşə olduğunu bir daha təsdiq etmiş olarsınız.

Jurnalist münaqişə zonasında nələ baş verdiyini daha yaxşı anlamaq və həm də ərazidə özünün şəxsi orientasiyası üçün özü ilə regionun topoqrafiya xəritəsini götürməlidir. Bu zaman onun məşətabına diqqət yetirilməlidir. Münaqişə tərəflərindən birinin ərazisində məxfi hesab edilməyən məntəqə digər tərəf üçün məxfi xarakter daşıya bilər və jurnalist həmin ərazidə olarkən casusluqda və ya digər xoşagəlməz əməldə suçlandırıla bilər.

Ezamiyyət yerində

Müharibə şəraitində jurnalistin bütün situasiyaları nəzərə alması, əlbəttə mümkün deyildir, amma bəzi situasiyalara xüsusi diqqət yetirilməsi vacibdir. Məsələn, münaqişə zonalarında istifadə olunan nəqliyyatın əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Bəzi hallarda mənzil başına çatmaq üçün təyyarə və ya helikopter tapmadıqda, avtonəqliyyat tapmaq asan olur. Xüsusilə də, jurnalistin marşrutuna uyğun avtonəqliyyat hədiyyə edilmiş yəhərli-yüyenli ata bənzəyir. Belə atın heç dişinə də baxmazlar.

Əgər jurnalist avtomobil icarəyə götürürsə, onun ümumi texniki xarakteristikaları (avtomobilin texniki sazlığı, sərnişin tutumu və s.) ilə yanaşı, müəyyən spesifik məqamlarına da diqqət yetirməlidir. Məsələn, ikiqapılı yüngül “cip” maşını münaqişə zonasında çalışan jurnalist üçün ən əlverişsiz nəqliyyat hesab olunur. Ekstremal şəraitdə (bombardmanlar, artilleriya hücumu və s.) arxa oturacaqda oturanlar maşını tez tərk edə bilmirlər. Sürücünün kim olmasının da böyük əhəmiyyəti var. Ən pis halda, o, müxbirin girov götürülməsinə yardımçı ola bilər. Sürücünün qeyri-peşəkarlığı da ürəkaçan hal deyil. Bu halda sınımış avtomobili yol kənarında saxlayıb, ümitsiz halda onun təmir olunacağını gözləməkdən başqa çarə qalmır. Bu vaxt isə münaqişə meydanında mühüm hadisələr baş verir, jurnalist və onun oxucuları və yaxud da tamaşaçıları bu hadisələrdən xəbərsiz qalırlar. Bu cür hallarda sürücü ilə söhbətləşib qarşılıqlı əlaqələr yaratmaq vacibdir. Hələ məlum deyil, nə qədər gözləmək, hara getmək, kimlərlə görüşmək və s. lazım gələcək.

Həqiqətə aparan yol

Mütləq şəkildə müstəqil jurnalistika olmadığı kimi, yüzfaizlik obyektiv və tərəfsiz jurnalistika da olmur. Lakin, obyektivlik, tərəfsizlik və müstəqillik jurnalistikanın elə idealleridir ki, hər bir kəsin bu ideallar uğrunda mübarizə aparması lazımdır və vacibdir.

Silahlı münaqişəni (eynilə istənilən sosial münaqişəni, istənilən qarşıdurma situasiyasını və s.) işıqlandırarkən, KİV üçün ən ideal variant hər iki tərəfin mövqeyinin əks etdirilməsidir. Bu prinsip informasiyaya da şamil edilir. Lakin, beynəlxalq təcrübədə, xüsusilə də sovetlərin son illərində mərkəzi mətbuatda, hazırda isə bəzi postsovet respublikalarında bu prinsipə əməl olunmamasına aid nümunələrə tez-tez rast gəlmək mümkündür. Bəzi MDB ölkələrində, məsələn, Tacikistanda və Qırğızıstanda baş vermiş silahlı vətəndaş qarşıdurmaları zamanı, praktik olaraq bütün kütləvi informasiya vasitələri vətəndaş toqquşmalarının gedişini işıqlandırarkən, yalnız bir tərəfin – hökumətin mövqeyini dəstəkləyir, hadisələrə müxalifətin nöqtəy-nəzəri barədə heç nə yazmırdılar və yaxud da əksinə. Bu tendensiyanın Rusiya mətbuatında, xüsusilə də televiziya və digər elektron KİV-lərində, sonrakı dövrlərdə də davam etdiyini müşahidə etmək mümkündür. Təhlillər göstərir ki, əksər hallarda KİV-lərin bu cür fəaliyyəti qarşıdurmada iştirak edən

tərəflərdən birinə göstərilən “xidmət” kimi qiymətləndirilsə, digər tərəfi və cəmiyyətin onları dəstəkləyən hissəsini daha da qıcıqlandıran amil kimi özünü büruzə verir. Beləliklə də KİV özündən asılı olmayan səbəblər üzündən ikili rolunu – yəni həm qurucu, eyni zamanda, həm də dağıdıcı funksiyasını yerinə yetirmiş olur.Necə deyərlər, “qaş qayıran yerdə vurub gözünü çıxarır”. Beynəlxalq təcrübənin göstərdiyi kimi, KİV-in bu cür fəaliyyəti milli barışıq prosesinin inkişafına şərait yarada bilmir.

Xüsusilə də, SSRİ-nin son illərində mərkəzi mətbuatın, daha sonra isə onun xələfi olan Rusiya KİV-lərinin fəaliyyətindəki ifratçılıq (2017-ci ilin əvvəllərindən başlayaraq bir qədər mülayimləşmə hissə olunsa da) Ermənistan Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin, Rusiya - Çeçen kompaniyasının, Rusiya - Moldova, Rusiya - Gürcüstan, Rusiya - Ukrayna münaqişələrinin işıqlandırılmasında özünü daha qabarıq şəkildə büruzə verir. Əksər KİV-lərin rəhbərləri və Federal hərbi birləşmələrin komandanlığı jurnalistlərə və insanlara heç də həmişə və lazımı səviyyədə ətraflı və həqiqəti əks etdirən informasiya verməyə “hazır olmamaları” hələ uzun zaman region oxucularının və tamaşaçılarının Rusiya mediasına inamının bərqərar olmasına maneə yaradan əsas faktor olaraq qalacaqdır.

Jurnalistlərin yeganə informasiya mənbəyi regionda marağı olan “qüvvələr” idi. Birbaşa yerlərdə işləyən informasiya agentlikləri və *sekond hand* (ikinci

əl) Moskva redaksiyaları bu “qüvvələrin” göstərişi ilə verilən publikasiyalarda isə yerli millətlər kişili-qadınli narkoman, terrorçu, separatçı, vəhhabi və s. kimi ətrafında neqativ ictimai fikir formalaşdırılmış ifadələrdən istifadə edərək, həqiqətdən çox-çox uzaqda dayanırdılar. Aydınır ki, bu vəziyyət həm Rusiya, həm də adları çəkilən ölkələrin oxucu və tamaşaçı auditoriyalarında, eyni zamanda, beynəlxalq ictimai fikirdə bir sıra yanlışlıqlar yaradırdı.

Eyni zamanda, Rusiya KİV-lərinin müharibə mövzusunun işıqlandırılması sahəsində “təcrübəsini” öyrənərkən, Ermənistan Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həm sovet dönəmində, həm də SSRİ dağılıdıqdan sonra ötən dövr ərzində vəziyyətin ideal obyektivlikdən çox-çox uzaq olduğunun şahidi oluruq.

Əksər redaksiyalar bu münaqişəni “guya” iki nöqtəyi-nəzərdən təqdim edirlər: həm Ermənistanın, həm də Azərbaycanın mövqeyindən. Amma, nədənsə, Ermənistandan materialları redaksiyanın bu respublikada olan xüsusi müxbirlərinin, məlum olmayan səbəblərdən Azərbaycan üzrə müxbiri olmayan redaksiyalar isə yerli jurnalistlərin materiallarını (sifarişlə hazırlanmış) dərc edirlər. Məlumdur ki, bu cür yanaşma obyektiv informasiyanın təmin olunmasına şərait yarada bilməz. Məqsədimiz bu yanaşma haqqında geniş müzakirə açmaqdan ibarət deyil. Sadəcə, müharibə mövzusunun işıqlandırılmasının bəzi

spesifik xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmaq üçün bu barədə ayrıca fəsildə söhbət açacağıq.

Tərəflərin mövqələrinin dəqiqləşdirilməsi, obyektiv mövqe nümayiş etdirilməsində də jurnalistlərin köməyinə ehtiyac var. Çünki, İnternetdə tərəflərin mövqələrinin öyrənilməsi üçün lazım olan materialları çox asanlıqla əldə etmək mümkündür. Hətta bəzi silahlı və radikal qruplaşmaların da WEB-səhifələri vardır və background üçün bu səhifələrə də müraciət etmək faydalı ola bilər.

4.4. Ekstremal şəraitdə çalışan jurnalistlərin işinin psixoloji aspektləri

(peşə-etik normalar)

Məlum olduğu kimi, jurnalist fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri onun ictimai-siyasi həyatda mövcud olan problemlərin həllini asanlaşdıran informasiya təsirini şüurlu surətdə və ardıcıl olaraq daimi faktora çevirmək niyyətidir. Jurnalist yaradıcılığı cəmiyyətdə baş verən siyasi, ictimai, iqtisadi və mənəvi proseslərin gözlənilməz real dəyişiklikləri ilə sıx bağlıdır. Bu baxımdan, jurnalist peşəsi həqiqətən də çox çətin və riskli peşələrdən biridir. Mütəxəssislər bu peşəni hərbi, polis və saxtaçı peşələrindən sonra ən təhlükəli peşələrdən biri hesab edirlər.

Eyni zamanda, jurnalistika sadəcə peşə deyil, zamanın çağırışı, spesifik dünyagörüşü və düşüncə tərzidir. Bu peşənin sahibi laqeyd olmamalı, başqasının ağrı-acısını hiss etməyi bacarmalıdır. Sadalanan keyfiyyətlər “qaynar nöqtələrdə” çalışan jurnalistlər üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu zaman jurnalistdən baş verən hadisələrin əsl səbəblərinin müəyyənləşdirilməsi, bu hadisələri proqnozlaşdırmaq bacarığı, xüsusi takt, düzgün psixoloji yanaşma və faktların obyektiv qiymətləndirilməsi tələb olunur.

Peşəkar jurnalist mürəkkəb proseslərin ən əhəmiyyətliyinə görə bilməli, faktların izahını verməli, öz fikirlərini aydın və dəqiq sözlərlə ifadə etməlidir. Dəqiqlik, qərəzsizlik, vicdanlı və obyektiv mövqə nümayiş etdirmək jurnalistdən tələb olunan əsas keyfiyyətlərdəndir. Jurnalistin işi yalnız faktları sadalamaqdan ibarət deyil, o, insanları dünyada baş verən proseslər üzərində düşünməyə məcbur etməlidir. Jurnalistikanın məqsədi həyatı tədqiq etmək, həqiqəti axtarıb tapmaqdır. Həqiqətin axtarılıb tapılması isə tarixin bütün zamanlarında təhlükəli olmuşdur.

Silahlı münaqişə zonalarında çalışan jurnalistin fəaliyyəti aşağıdakı bir çox sualları hələ də cavabsız qoymuşdur: humanitar hüquq – yəni silahlı toqquşmalarda iştirak etməyən insanların yaşamaq hüququ; qarşı tərəfə hərbi təsir vasitələrinin məhdudlaşdırılması; mülki əhalinin, eyni zamanda onun üzvlərindən biri olan jurnalistlərin mühafizəsi; tərəflərin vəzifə və məsuliyyətləri; və ayrıca olaraq bu məsələləri işıqlandıran jurnalistlərin peşəkarlığı və problemin həllində KİV-in iştirakının effektivliyini artıran amillər – söz azadlığı, jurnalistin peşə mövqeyi, jurnalist sənətkarlığı və onun səmərəli fəaliyyəti üçün şəraitin yaradılması.

KİV işçisinin peşə fəaliyyəti konkret olaraq yeni sosial informasiyanın alınmasına istiqamətlənməlidir. Jurnalistin peşəkarlığı dedikdə, beynəlxalq humanitar hüquqa aid bütün konvensiyaları, digər beynəlxalq sənədləri və öz ölkəsinin bu konvensiyalara qoşularaq

üzərinə götürdüyü öhdəlikləri mənimsəməsi, özünü düzgün müdafiə etmək qabiliyyəti. eyni zamanda, jurnalistin silahlı münaqişə zonalarında işləməyə hazırlanması, ezam olunması və “qaynar nöqtə”lərdə necə davranması məsələləri nəzərdə tutulur.

Jurnalistin daha geniş yayılmış və vacib peşə-etik xarakterli normalarına aşağıdakılar aiddir:

- ✓ jurnalist tərəfindən onun materiallarının hazırlanmasına, insanların və onların hərəkətlərinin, hadisələrin tərəfsiz qiymətləndirilməsinə təsir edəcək bütün halların mütləq yoxlanılması;
- ✓ şəraitdən asılı olmayaraq, materalların toplanılmasına və yoxlanılmasına eyni yanaşmaya riayət edilməsi;
- ✓ insanların şəxsi həyatına aid məlumatların istifadə olunmasına həddən artıq ehtiyatla yanaşılması;
- ✓ bütün hallarda ümumi işə fayda verməyən material və çıxışlardan imtina edilməsi.

Bu normalar “qaynar nöqtələrdə” çalışan jurnalistlər üçün daha aktual xarakter daşıyır.

Silahlı qarşıdurma məsələlərini işıqlandıran jurnalist ictimaiyyətində və eləcə də bu problematikanı öyrənən media tədqiqatçıları arasında geniş müzakirə olunan məfhumlardan biri də **qorxu hissidir**. Mütəxəssislərin fikrincə, onda qorxu hissinin olmadığını

iddia edən insan özü-özünü aldadır. İnsanda təhlükə anında yaranan qorxu hissi insanın özünüqoruma instiktindən irəli gələn təbii hissdır. Təhlükəli situasiyada insan orqanizmi həyəcan signalı verir və bu zaman qorxu hissi bizim şüurumuzda özünü həmin signalın əks-sədası kimi büruzə verir. Əgər bu baş vermirsə, deməli insanın öz sağlamlığı ilə əlaqədar müəyyən problemləri var.

Qorxu müəyyən mənada faydalı hissdır. Qorxu insanın fiziki qüvvəsini səfərbər edir, beynin fəaliyyətini gücləndirir və insanın diqqətini cəmləşdirir. Digər sözlə desək, ən çətin anlarda qərar qəbul etməkdə, ilk baxışdan olduqca mürəkkəb görünən vəziyyətlərdən çıxış yolu tapmaqda insana kömək edir. Bəzi hallarda qorxu hissini olmaması insanda təsəvvür etmək qabiliyyətinin olmaması kimi qiymətləndirilir, deməli bu cür insanlar təhlükəni düzgün qiymətləndirə bilmirlər. Çılğın insanlar isə əksinə, təhlükəni qeyri-adekvat hiss edə bilirlər.

Qorxu zəminində insanda narahatlıq, titrəmə, zəiflik, gücsüzlük, hərəkətsizlik və s. bu kimi hallar baş qaldıra bilər. İnsanın bu halı əksər hallarda vegetativ əsəb sisteminin (*əşəb sisteminin tənəffüs, həzm, maddələr mübadiləsi və s. prosesləri idarə edən hissəsi*) pozulması və ya da onun düşüncələrinin qeyri-müəyyənliyi və hansısa hərəkəti yerinə yetirməyə qadir olmaması kimi xarakterizə edilən isterik reaksiya ilə müşayiət olunur. Situasiyanın qiymətləndirilməsində

müəyyənliyin olmaması insanda qapalıq və müqavimətsizlik vəziyyəti yaradır. Vahiməyə düşmüş insan ətrafındakıları da oxşar vəziyyətə sala bilər. İnsanın bu cür davranışı hər cür sağlam düşüncə ilə bir araya sığmır. İnsanın bu halı primitiv instinktə bənzəyir və “Kim bacarır, özünü xilas eləsin!” qışqırığı ilə xarakterizə olunur. Çaxnaşmaya düşmüş insanlar özlərinin fərdi keyfiyyətlərini, ləyaqətlərini tamamilə itirir, öz hərəkətlərinə nəzarət edə bilməyən izdihamın, dağıdıcı kütlənin tərkib hissəsinə çevrilirlər.

Vahimə ilə, çaxnaşma ilə mübarizənin formaları müxtəlifdir. Əqidə, inam və ya qəti şəkildə verilmiş əmr, təhlükənin elə də güclü olmaması haqqında verilmiş izahat və ya da gücdən istifadə edilməsi və s. bu mübarizənin tam siyahısı deyildir.

İnsan psixikasının inkişaf qanunauyğunluğu belədir ki, daimi qorxu hissi sonralar rəzalətə çevrilir. Bu çətinlikləri necə aradan qaldırmaq olar? İnsan nəyəsə ilahi bir qüvvəyə və yaxud da özünə, yaxud da həqiqətə, gördüyü işin vacibliyinə, lazımlılığına inanmalıdır.

İnsanın öz əməllərinin motivasiyası onun çətinlikləri aradan qaldırmasına kömək edən impulsa çevrilməlidir. Təcrübə, əvvəllər keçirilmiş sınaqlar, yaşanılmış ömür insana güc verə bilər. İnsan sağ qalmaq üçün həmişə psixoloji cəhətdən hazır olmalıdır. Belə insanlar həmişə ən yaxşı şəraitdə olur və adətən onların başına bədbəxt hadisələr gəlmir. Fövqəladə

hallarda sizin aşağıdakı vəziyyətdə olmanız olduqca vacibdir:

- təcili qərarlar qəbul etmək;
- improvizasiya etməyi bacarmaq;
- özünə daim və fasiləsiz nəzarət etmək;
- təhlükəni fərqləndirməyi bacarmaq;
- insanları tanımağı bacarmaq;
- müstəqil və sərbəst olmaq;
- möhkəm və qərarlı, lazım gələrsə, amansız olmaq, hətta tələb olunarsa, tabe olmaq;
- öz imkanlarını müəyyən etmək və bilmək, ruhdan düşməmək;
- istənilən şəraitdə vəziyyətdən çıxış yolunu tapmağa cəhd göstərmək.

Jurnalist heç vaxt təslim olmamalıdır. Çünki, söhbət oyuna qoyulan insan həyatından gedir və bütün mümkün vasitələrdən istifadə etmədən geri çəkilmək düzgün deyildir.

Girov və ya oğurlanma

BMT Baş katibinin 2016-cı ildə verdiyi bəyanatda “Son 10 ildə jurnalistlərlə bağlı 827 ölüm halının qeydə alındığı və bununla bağlı cinayətkarların yalnız 8 %-nin məsuliyyətə cəlb olunduğu bildirilir. YUNESKO-nun son məruzəsinə əsasən, 2014-2015-ci illərdə 213 jurnalistin öz həyatlarını itirdiyi barədə məlumat verilir. KİV əməkdaşlarının ölüm halları ən çox ərəb ölkələrində qeydə alınıb – 78 nəfər. Latın Amerikasında -51, Asiya-Sakit okean zonasında - 34, Afrikada – 27, Mərkəzi və Şərqi Avropada 11 jurnalist öldürülüb.¹⁷²

Jurnalist qurbanlar arasında girov götürülənlərin və oğurlananların, itkin düşənlərin sayı da hissəlunacaq dərəcədə diqqəti cəlb edir. RSF-in (Sərhədsiz Reportyorlar Təşkilatı) məlumatına görə təkcə 1999-cu ildə dünyada 34 jurnalist girov götürülmüşdür. Sierra-Leonada qarşı tərəf birləşmiş inqilabi cəbhənin tərəfdarlarına işgəncələr vermiş və

¹⁷² <http://eurasiadiary.az/news/special-reports/82380-son-10-ilde-dunyada-800-den-cox-jurnalist-oldurulub#.WBrGWDZf7Ko.facebook>

beləliklə də, 15 jurnalisti öz tərəflərinə keçməyə məcbur edə bilmişlər. Kolumbiyada isə silahlı qruplaşmalar jurnalistlərin oğurlanmasını özlərinin gəlir mənbələrindən birinə çevirə bilmişdilər. Bu sahədə liderlik isə Rusiya Federasiyasına məxsusdur.

Bu faktlar həqiqət olduğuna görə, onların üzərində ətraflı dayanmaq yerinə düşərdi. Lakin, bu məsələyə toxunana qədər Britaniya eks-xüsusi təyinatlılarına artıq yaxşı məlim olan vaxta qayıtmaq pis olmazdı. Həmin hadisələri qələmə alan Keyn jurnalistlərin oğurlanması məsələlərinə xüsusi diqqət yetirir və qeyd edirdi ki, hər bir oğurluq halının özünə-məxsus milli xüsusiyyəti vardır. Lakin, eyni zamanda, bu olayların hamısı altı ümumi mərhələyə malikdirlər:

- 1). oğurluq obyektinin müəyyən edilməsi;
- 2). kəşfiyyat, təqib;
- 3). ələ keçirilmək;
- 4). əsir götürmək;
- 5). danışıqlar;
- 6). əsirin pulla geri alınması.

Keyn hesab edir ki, jurnalistin oğurlanması zamanı çox şey onun özündən asılı olur. “Əgər siz oğrunun tapançasından on metrədən az məsafədə olsanız, onun atdığı güllənin sizdən yan keçməsi şansınız vardır və ən əsası da odur ki, siz situasiyaya təsir et-

mək imkanını özünüzdə saxlayacaqsınız. Əgər siz oğruya həddindən artıq yaxınlaşsanız, şəraitə nəzarət etmək imkanı tamamilə onun əlinə keçir. Əgər sizi qaçıрмаq istəyənin əlində avtomat silah olarsa, bu tezis öz mənasını itirir. Analoji vəziyyət siz dizi üstə olduğunuz və isteriya çıxardığınız halda da yarana bilər. Keyn öyrədir ki, əgər sizi dərhal öldürməzlərsə, sakitləşin: deməli, onlar sizin əvəzinizdə pul almaq, ya da kiminləsə dəyişmək istəyirlər.

Dustaqxanada olarkən idmanla məşğul olmaq və yalnız yaxşı şeylər haqqında və yaxud da Allahı düşünmək məsləhətdir. Yeməyi tələsmədən yemək lazımdır – bu zaman həzm sistemi ləng işləyəcək və siz gec acacaqsınız”.

Keçmiş xüsusitəyinatlı sizi qaçıranlarla tez bir zamanda əlaqə yaratmağı məsləhət görür. Bunun üçün müxtəlif bəhanələrlə onlara müraciət etməyi, sizə nəsə, məsələn, diş fırçası və ya qəzet gətirməyi xahiş etməyi məsləhət görür. Əgər onlar sizin xahişinizi yerinə yetirərlərsə, siz bunu özünüzün ilk qələbəniz hesab edə bilərsiniz: axı onlar sənin dediyini icra ediblər.

Jurnalistin ələ keçirilməsi onun peşəsi ilə bağlı məqsəd də daşıya bilər: bəzən jurnalisti hansısa informasiyanı onun vasitəsilə ictimaiyyətə çatdırmaq məqsədi ilə girov götürürlər. Adi ünsiyyətin olmaması, izolyasiya, informasiya çatışmazlığı (o cümlədən, girovun azad olunması üçün nə kimi tədbirlərin görülməsi və ya görülməməsi haqqında) insanın psixikasına çox

ciddi mənfə təsir göstərir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, bir neçə ay əsirlikdə qalmaq və ya girov olmaq normal qidalanmamaqdan və ya da hansısa məişət problemindən qat-qat artıq mənfə nəticələrə gətirib çıxara bilər. Təsadüfi deyil ki, hoteldə birnəfərlik nömrə prestij hesab olunursa, həbsxanada birnəfərlik kamera ən ciddi cəza sayılır. Amma, bu situasiyanı da intellektual peşə sahibləri üçün ağır və ümitsiz hala bənzətmək düzgün olmazdı. Yaranmış sakitlikdən, rahatlıqdan biliklərinizi, ideyalarınızı qaydaya salmaq və özünü təşkil üçün istifadə etməyə çalışın. Yoqa ilə məşğul olun. Əgər normal qidalanırsınızsa, əzələlərinizi məşq etdirə bilərsiniz. Şüurlu şəkildə öz şəxsiyyətinizin ikilənməsi ilə məşğul olun, gözləməyin ki, şizofreniya nəticəsində o özü iki, üç və ya daha çox yerə bölünsün. Məsələn, aşağıdakı variantlardan istifadə etmək məsləhət görülür: *Mən – entuziastam* və ya *Mən – adəbsizəm*, *Mən – Peyğəmbəram* və ya *Mən – şeytanam* və s. Əgər darıxırsınızsa, özünüzü üç, dörd və daha çox hissəyə bölə bilərsiniz.¹⁷³

Öz-özünü də danışmağa başlayın. Onsuz da siz istəsəniz də, istəməsəniz də bu vəziyyətə gəlib çatacaqsınız. Ona görə də vaxtı qabaqlayın, çünki psixi

¹⁷³ <http://scicenter.online/jurnalistika-smi-uchebniki/jurnalistika-konflikta-posobie-seminar.html>

pozuntuların profilaktikası çox vaxt aparan məşğuliyyətdir. Yazı yazmaq imkanınız yoxdursa, qəm yeməyin. Bundan yaddaşınızın möhkəmləndirilməsi üçün səmərəli istifadə edin. İnsanın yaddaşının potensial imkanları olduqca hədsizdir. Siz eyni vaxtda beyninizdə bir neçə ideyanı paralel inkişaf etdirə bilərsiniz.

Əlbəttə, belə vəziyyətdə depressiyadan tam qaçmaq mümkün deyildir. Depressiya həmişə uğursuzluğun, itkinin, kiçik xoşagəlməzliklərin nəticəsi kimi özünü büruzə verir, yəni “hər şey pis olanda”, azlığına və ya çoxluğuna baxmayaraq, depressiya mütləq olur. Bu vəziyyətdə suicidal əhval-ruhiyyə, yəni “özünü öldürmə” fikri formalaşa bilər. Əgər sizin başınıza belə bir əhvalat gələrsə, “axşamın xeyirindən sabahın şəri yaxşıdır” prinsipinə uyğun olaraq çalışın ki, tələsik qərar qəbul etməyəsiniz.

Yeni ideyalar yaranacaq, vəziyyət dəyişəcək və siz yaxşı məsləhətlər alacaqsınız. İstənilən ağır itki yalnız ilk üç gün ərzində insana çətin emosional hisslər yaradır. Sonra emosiyaları rəşional təfəkkür əvəz edir. Çalışın üç gün dözə bilərsiniz. Yaşamaq istəmirsinizsə, xəyalınızda hələ həyatda yaşaya bilmədiyiniz sevinc hisslərinin təftişini aparın. İnanın ki, sizin yaşamağınıza bəraət qazandıran kifayət qədər sevincli anlar fikirləşib tapa biləcəksiniz. Əgər düşmənləriniz varsa, onların sizin ölümünüsə sevinəcəklərini gözləriniz önünə gətirin. Əgər siz bütün ömrünüz boyu heç vaxt

qəti bir addım atmamısınızsa, artıq vaxt gəlib çatmışdır, bu addımı atın. Bu addım sizin iradəinizi özünü qaytaracaq və siz ölümə qalib gələcəksiniz.

Beynəlxalq təcrübədə silahlı qarşıdurma şəraitində çalışan jurnalistlərin əməyinin təşkili prosesində **kritik situasiyalarda yarana biləcək psixi problemlər** və onların dəf edilməsi məsələləri də daim diqqət mərkəzində saxlanılır.¹⁷⁴

Ümumiyyətlə, psixi cəhətdən sağlam və ya xəstə insanlar arasında dəqiq fərqli bir hədd qoymaq mümkün deyildir. Özünü bu qruplardan birinə aid etmək istəyən hər bir insan bu zaman çox ehtiyatlı olmalıdır. *Maksimalistlər (ifratçılar) və moralistlər (əxlaqlılar)* öz-özünə, yəni kənardan göstərilən ciddi bir sarsıntı olmadan da, ağıllarını itirə bilirlər. Bu, çox zaman özünütənqidə meyilli və ya da xəyalında arzuları ilə gerçəkliyi toqquşduran insanlarda baş verir. Əsl intellektual (diplomu olan hər kəs intellektual deyildir) yalnız ekstremal şəraitdə - insanın psixi müdafiə mexanizmlərinin imkanları tükəndikdən sonra aqlını itirə bilər.

Mütəxəssislər bu səpkidən olan aşağıdakı mexanizmləri fərqləndirirlər:

¹⁷⁴ <http://jiu-jitsu.com.ua/bezopasnost/lichnaya-ezopasnost/kriticheskie-situacii.php>

- a) melodramlarda olduğu kimi, “xoşbəxt sonluğa” inam;
- b) “mən ölümdən qorxmuram” hissini özünətəqlidi (“ölüm birdəfəlik aktdır, ölümdən sonra insanda heç bir duyğu olmur”);
- c) iradi səylərə meyllilik;
- d) monoton fiziki iş zamanı intellektləri işdən ayrılmğa qoymayan frazaların (bəzi ədəbiyyatlarda “biclik”lərin ibarəsi işlədilir, - İ.M.) fikirləşilib tapılması, məsələn, “görülmüş işdən gül iyi gələr”, “yolçu yolda gərək”, “iş tapşır işləyəne”, “çörəyi ver çörəkçiyə, birini də artıq”, “zər qədrini zərgər bilər” və s. (Azərbaycan folklorunda buna aid saysız-hesabsız misallar tapmaq olar);
- e) arzular (əsas və ehtiyat);
- f) inamsızlıq;
- g) ədəbsizlik;
- h) qəhrəmanlıq göstərməyə (özünü qurban verməyə yox) meyllilik;
- i) gülmək vərđişi (o cümlədən özünə).

Hadisələrin gözlənilmədən dəyişdiyi, ölümün qaçılmaz olduğunun hiss edildiyi bir vaxtda sizi yaxalaya biləcək yeganə yüzfaizli təhlükə sizin apatiya vəziyyətinə düşməyiniz ola bilər. Boanın (həhəng zəhərsiz ilan) dovşanı udduğu səhnəni gözünüzün qabağına gətirin.

Həyatımız bizə müxtəlif qəzalar zamanı insanların ümidlərini itirib, xilas olmaları üçün heç bir tədbir görmədiklərinə görə həlak olmaları barədə çoxlu nümunələr verir. Bu nümunələr göstərir ki, insanın xilasını üçün kritik situasiyanı qəhrəman olmaq üçün onun çoxdan gözlədiyi şans kimi qiymətləndirməyə hazır olmasından ibarətdir. Özünüzü yüksək əhval-ruhiyyənin sevincini hiss etməyə məcbur edin. Özünüzü elə aparın ki, sonralar həmin hadisələri xatırlayarkən utanmayasınız.

Kritik situasiyaların təhlili göstərir ki, yavaş tempə artan təhlükə elə də güclü həyəcan doğurmur. Məsələn, xilasetmə xidmətləri insanları təhlükəli zonarlardan çıxararkən bunu narazılıqla qarşılayanlar da olur.

Kritik situasiyalar zamanı baş verən zəif stresslər insanın düşünməyinə kömək edir, güclü stresslər isə əksinə, mane olur. Belə bir şəraitdə insanın vaxtı dərkətmə qabiliyyəti pozulur: sanki vaxt getmir ki, getmir. Bu zaman insanın “iki yerə parçalanması” baş verə bilər: bir hissə fikirləşir və hərəkət edir, ikinci isə bütün bunları seyr edir və dəhşətə gəlir. İkinci

yarıda insan sanki kənardan özünü görür və öz həyatından bəzi səhnələri xatırlayır.

İnsan güclü qorxu hissini ya iki yerə ayrılma prosesi başlamazdan əvvəl, ya da bu proses başa çatdıqdan sonra keçirir. İkilənmə özünü qorxunun təzminatı, ya da ondan aralanma kimi bürüzə verir. Bu zaman insanın ən güclü vərdişləri işə düşür və onun əvvəllər əldə etdiyi bilik və bacarıqları məhv etməyə başlayır.

Adətən, qəza və ya qəzaya bərabər həcmdə təsir göstərən situasiyanı yaşayan insanlarda psixi pozuntular: yuxusuzluq, apatiya, qorxu, qarabasma, iştahasızlıq, impotensiya və s. əmələ gəlməyə başlayır. Psixi dəyişikliklər qəzadan dərhal sonra yox, bir neçə ay keçdikdən sonra başlayır. Bu pozuntuları aradan qaldırmaq mümkündür. Bu işdə insanlarla ünsiyyətdə olmaq, yaşanan təhlükələr barədə onlarla açıq söhbətlər aparmaq xüsusilə faydalıdır.

Girov götürülmüş jurnalistlər soyuqqanlı olmağı bacarmalıdırlar. Bunun üçün müəyyən məşqləri etmək vacibdir. Özünü məşqlərdə yoxlamayan jurnalist öz soyuqqanlılığına əmin ola bilməz. Qorxu, nifrət, ajiotaj ən təhlükəli emosiyalar hesab olunur. Ona görə də jurnalist bu hissələrin başlanma anını dərk etməyi bacarmalıdır. Bunun üçün xəyalınızda bu hissələrin oyana biləcəyi situasiyaların modellərini yaradın, özünətəhqin formulları fikirləşin və onları müxtəlif assosiasiyalarla zənginləşdirin. Məsələn: “Mən

ölümdən qorxmuram, ölümdən o yana nə var ki? Heç nə”. Yaxud da ikinci bir formul: “Mən ölümdən qorxmuram. İnsan özü ölsə də, ruhu həmişə yaşayır”. Bu formullar insanın fərdi əqidəsindən və düşdüyü situasiyadan asılı olaraq, istənilən sayda dəyişə bilər.

Psixoloqlar müharibə şəraitində işləyən jurnalistlərə həmçinin öz əsəblərini qoyub, başqalarının əsəblərində oynamamağı məsləhət görürlər. Bunun üçün bəzi ağır: məsələn, təyyarədə yanğın baş verdiyini, öz mənzilində oğru ilə üz-üzə çıxmağını, dostunun milli zəmində küçədə döyüldüyünü və s. situasiyaları fikrən canlandırmaq və onun acısını yaşamağa çalışmaq daha səmərəli məşqlər hesab olunur.

Çətin anlarda hər şeyin yaxşı olacağına ümid etmək, əsas arzun puça çıxarsa, ehtiyat arzuların barədə fikirləşmək də jurnalistin psixoloji durumunun yaxşılaşmasına kömək edir. Bu cür hallarda jurnalist hər şeyi bir araya qoymamağı, ayrı-ayrı istiqamətlərdə “hərəkət etməyi”, eyni zamanda potensial imkanlarının hamısını bir anın içində sağa-sola “xərcləməməyi” bacarmalıdır.

Münaqişə jurnalistlərinin fəaliyyəti bəzi sosial-psixoloji məqamlara da diqqətlə yanaşmağı tələb edir. Məsələn, sosial psixoloqların çoxu **kütləni** (əhali, izdiham) xüsusi bioloji orqanizm kimi nəzərdən keçirirlər. Onların fikrinə görə, bu orqanizmin öz qanunları var və bu qanunlar ayrı-ayrı tərkib hissə-

lərinin maraqlarını, o cümlədən, onların müdafiəsini heç də hər zaman nəzərdə tutmur. Kütlə əksər hallarda təbii fəlakətlərdən və qəzalardan daha təhlükəli olur. Böyük sayda insanların bir yerə toplaşması, adətən, hansısa ictimai xarakterli hadisələrlə bağlı olur. Jurnalistlərin də bu hadisələrin içində olması, fəaliyyətləri təbiidir və hətta vacibdir.

Psixoanaliz elminin banisi, avstriyalı nevroloqist Ziqmund Freyd (1856-1939) göstərir ki, əgər biz ayrı-ayrılıqda hər bir fərdin təfəkkürünün xarakterini - ibtidai icma dövründən qalmış atavizmi postulat kimi götürsək, kütlənin davranışını və kütlə psixologiyasını çox asanlıqla izah edə bilərik.¹⁷⁵

¹⁷⁵ Ziqmund Freyd həm də səyahət, əntiq əşyalar həvəskarı, şərqşünas kimi tanınırdı. O, şərq dillərini öyrənir, şərq incəsənət nümunələrindən, o cümlədən xalçalardan kolleksiya yığırdı. Onun Vyana və Londondakı evlərin interyerinin əsas tərtibatını ecazkar Şərq xalçaları təşkil edirdi. Psixoterapevt üçün bu qədim sənət nümunələri xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. O, xalçalardan pasiyentlərinin seanslarını daha səmərəli etmək, daha da dolğunlaşdırmaq məqsədi ilə istifadə edirdi.

Z. Freyd tibb praktikasında əsasən azad assosiasiyalar üsulundan istifadə edirdi. Onun pasiyentlərinə taxtda rahat uzanmaq, nə qədər cəfəngiyat olsa, xoşagəlməz, ədəbsiz görünsə belə ağıllarından keçən hər şeyi danışmaq təklif edirdi. Psixoterapevt xəstələri ilə saatlarla söhbətləşər, onların davranışını, yuxularını, danışdıqlarını analiz edərdi. Freyd xəstələri qəbul etdiyi otağı, onların uzandığı taxtı da (çarpayını da) xalçalarla döşəyirdi. Bununla o, bir neçə saat davam edən psixoanaliz seanslarına uyğun mühit, ab-hava yaradırdı. Maraqlısı odur ki, Freyd xalça seçimində Cənubi Azərbaycanda toxunan xalçalara üstünlük verirdi. Xəstələri

E.Karantelli (ABŞ) kütlənin, izdihamın, çaxnaşmanın aşağıdakı xarakterik cizgilərini müəyyən edir:¹⁷⁶

1. kütlə çaxnaşma zamanı həmişə təhlükə səmtinə qaçır (həmin anda bunun əleyhinə heç bir tədbir görülmür və bu barədə heç fikirləşən belə olmur);

qəbul etdiyi otaq başdan-başa qaşqaylara məxsus xalça və kilimlərlə döşənmişdi. Freydin bu seçimi təsadüfi deyil.

Parlaqlığı, rəngarəngliyi və sadəliyi ilə fərqlənən qaşqay xalçaları, çox güman ki, xəstələrə rahatlıq, ruh yüksəkliyi gətirirdi. Zərif toxunuşlu bu xalçaların rəng palitrası, incə naxışları yuxu danışmaq üçün lazım olan bir mənzərə yaradırdı. Qaşqay xalçası üzərində uzanan pasiyentlər öz xatirələrini, arzularını, fantaziyalarını danışır, problemlərini bölüşür, əvəzində isə xalçanın ötürdüyü müsbət enerji sayəsində sakitlik, dinclik tapırdılar.

Ziqmund Freydin qonaq otağında yerə salınan əntiq xalça isə Cənubi Azərbaycanın digər bölgəsində – Sultanabadda toxunub. Bədii tərtibatına görə Heris xalçalarını xatırladan bu xalça yüksək keyfiyyəti, zəngin və isti rəng palitrası ilə göz oxşayır. XIX əsrin sonlarında Cənubi Azərbaycanda Avropa bazarına hesablanan xalçaların dizaynında Qərb üslubu tətbiq edilir, qərblilərin tələbatına uyğun xalçalar toxunurdu. Elə bu xalçada da qərbə məxsus rəng palitrasından istifadə edilib. Xalça palmetlərlə, nəbati naxışlarla bəzədilib. Xalçanın rəng həlli qızılı, fil dişi və darçını rənglərlə tərtib edilib. Yaşıl və sarı rənglərin müxtəlif tonları isə xalçaya kübarlıq gətirir.

¹⁷⁶ Власть толпы. <http://perilous.ru/pg/tolpa.htm>

2. çaxnaşma zamanı qaçışın istiqaməti heç də təsadüfi xarakter daşımır (seçim – tanıdığımız yolla qaçmaq, yoxsa başqalarının qaçdığı yolla).

3. çaxnaşma zamanı qaçış öz xarakterinə görə asosialdır (hətta insanların bir-birinə ən sıx bağlılıq əlaqələri, milli adət-ənənələr belə pozula bilər: ana - öz uşağını, ər - arvadını, cavan – ağısaqqalı və s. ata bilər), insanlar isə gözlənilmədən bir-birləri üçün təhlükə mənbəyinə çevrilirlər;

4. çaxnaşma əhval-ruhiyyəsi ilə əhatə olunmuş insana həmişə elə gəlir ki, vəziyyət olduqca təhlükəlidir (insan təhlükəsiz zonada olduğunu düşündükdə isə, çaxnaşmanın başa çatdığını zənn edir);

5. çaxnaşma əhval-ruhiyyəsi ilə əhatə olunmuş insan ətrafında baş verənləri pis dərk edir, lakin onun hərəkətlərinin heç də hamısı məntiqdən uzaq olmur. Problem isə onunla bağlı olur ki, o, alternativ həll yolları axtarmır və öz qərarlarının nəticələrini görə bilmir.

Tədqiqatçılar kütlənin əsas psixoloji mənzərəsini aşağıdakı kimi müəyyən edirlər:

- intellektual başlanğıcın azalması və emosional başlanğıcın getdikcə artması;

- təlqinin kəskin şəkildə yüksəlməsi və müstəqil düşüncə qabiliyyətlərinin azalması (mütəxəssislər Hitlerin “Ürəklərinizi qıfıllayın, açarlarını isə mənə verin” aforizmini buna gözəl nümunə hesab edirlər);
- kütləyə lider, ya da nifrət etməyə obyekt lazımdır. İnsanlar ya ona böyük məmnuniyyətlə tabe olacaq, ya da onu darmadağın edəcəklər;
- kütlə həm dəhşətli qəddarlığa, həm də, o cümlədən liderə münasibətdə belə, özünü qurban verməyə qadirdir;
- kütlə nəyəsə nail olduqdan sonra dərhal tənqinəfəs olmağa başlayır. Qruplara parçalanmış insanlar az vaxt içində özlərinə gəlir, davranışlarını və ətraflarında baş vermiş hadisələrə verdikləri qiymətləri dəyişdirirlər;
- küçə izdihamları zamanı (xüsusilə də siyasi-sosial) vitrinə atılmış “birinci daş”, yaxud da “birinci axan qan” elementləri böyük əhəmiyyət daşıyır.

Bu pillələr kütləni, onun üzvlərini prinsipçə başqa bir təhlükə səviyyəsinə - kollektiv məsuliyyətsizliyin kütlənin hər bir üzvünü cinayətkara çevirə bildiyi səviyyəyə qaldırır. Belə kütlədən dərhal uzaqlaşmaq məsləhətdir.

Kütlənin içində olan jurnalist nə etməlidir ki, sağ qalsın? Ən yaxşı qayda ondan mümkün qədər gen qaçmaqdan ibarətdir. Amma, peşə öhdəlikləri jurnalistə bunu etməyə imkan vermir. Ona görə də jurnalist gözlənilən təhlükəni minimuma endirə biləcək bir neçə qayda işləyib hazırlamalı və onu həyata keçirməyi məşq etməlidir. Heç bir halda kütləyə qarşı getmək olmaz. Əgər kütlə, izdiham sizi özünə cəlb edə bilirsə, çalışın onun mərkəzindən və əgər kənarlarındasınızsa, vitrinlərdən, məhəccərlərdən, sahildəki dəmir çəpərlərdən uzaq olun. Yolunuzun üstündə olan bütün daşınmaz əşyalardan – elektrik dirəklərindən, divar və ağaclardan, tumbalardan aralı durun, yoxsa sizi tapdalaya, sürükləyə bilərlər. Çalışın paltarlarınızın qabağı açıq olmasın, açıq düymələrinizi bağlayın. Əllərinizlə heç nədən bərk yapışmayın, onları sındıra bilərlər. Hündürdaban ayaqqabılar, açıq ayaqqabı qaytanları sizi həyatınızdan məhrum edə bilər. Əgər əlinizdən, cibinizdən və çantanızdan nəsə düşərsə, heç bir halda onu qaldırmayın, həyatınızı itirə bilərsiniz.

Sıx izdiham içində əzilmək ehtimalı yıxılmaq ehtimalından daha çoxdur. Ona görə də əllərinizi birbirinə keçirərək sinənin üstünə qoyun və döş qəfəsini (xüsusilə də diafraqma olan hissəni) əzilməkdən qoruyun. Arxadan sizə ola biləcək zərbənin qarşısını isə dirsəklərinizlə ala bilərsiniz.

Münaqişə şəraitində işləyən, izdihama düşən jurnalist çalışmalıdır ki, yıxılmasın. Əgər artıq yıxılıbsa, əlləri ilə başını qorumalı və ayağa qalxmalıdır. Bu nə qədər çətin olsa da, siz onu mütləq bacarmalısınız. Bunun üçün yıxılı vəziyyətdə ayaqlarınızı özünüzə tərəf yığmalı və elə birinci cəhddə cəld sıçrayışla ayağa qalxmalısınız. Təcrübə sonrakı cəhdlərin əbəs olduğunu dəfələrlə sübut etmişdir. Yadınızda saxlayın, belə şəraitdə işləyərkən ayağınıza altlığı möhkəm materialdan olan ayaqqabı geyinməlisiniz. Belə bir qaydanı heç vaxt unutmayın – ayağa qalxmaq yıxılmaqdan qat-qat çətinidir. Ona görə də yıxılmamağımız üçün qabaqlayıcı tədbirlər görməyiniz olduqca vacibdir.

Nəzərə alın ki, yuxarıda söylədiklərimiz ümumi qaydalara aiddir və heç vaxt sizin peşə statusunuzla bağlı dəqiq qaydalar işləyib hazırlamaq mümkün deyildir. Əgər siz qəzet redaksiyasında işləyirsinizsə və iriqabaritli çəkiliş cihazlarınız yoxdursa, əsas vəzifəniz sağ qalmaq üçün tədbirlər görmək olacaq. Əks halda kiminsə sizin peşə borcunuz barədə fikirləşməyinə də ehtiyac qalmayacaq.

Münaqişə zonasında çalışan televiziya jurnalistlərinin (o cümlədən, görüntülü material təqdim edən bütün elektron KİV işçilərinin) işi isə bir qədər daha çətinidir. Çünki, həm müxbir, həm də operator hələ çəkiliş başlamazdan əvvəl sağ qalmaqla bərabər kameranın, ştativin və ayaqaltıların təhlükəsizliyi

barədə də fikirləşməlidirlər. İzdihamın içində və əlində iş rejimi qoşulmuş kamera olan operator vaxt, güc, akkumulyator enerjisi və videolent itkisindən başqa bir şey deyildir. Ona görə də belə şəraitdə işləmək üçün hündür yerlərə üstünlük verilməlidir və bu hündürüklər stasionar, məsələn, təpəciklər, binalar və s. dözümlü qurğular olmalıdır.

Ümumiyyətlə, “qaynar nöqtə”lərdən, münəqişə zonalarından, insanların çox toplaşdıqları tədbirlərdən (mitinq, küçə yürüşləri, konsert, stadion və s.) material hazırlayan jurnalistlər həmin yerlərə daxil olmazdan əvvəl oradan necə və hansı yollarla çıxacaqları barədə fikirləşməlidirlər. Vacib deyil ki, elə daxil olduğunuz yolla da geri qayıdasınız. Çalışın, toqquşmalar və izdihamlar zamanı – “hadisələrin mərkəzindən” - liderlərin, natiqlərin, məşhurların yerləşdikləri kürsülərdən, səhnələrdən, geyinib-soyunma otaqlarından, divardan, arakəsmələrdən, dəmir torlardan və s. uzaq olun. Hillsboro faciəsini buna misal göstərmək olar.¹⁷⁷

Əgər toqquşma milli münasibətlər və ya terror aktı zəminində baş verərsə, jurnalist daha ehtiyatlı

¹⁷⁷ Şeffild ş., 15 aprel 1989-cu il, futbol üzrə İngiltərə kuboku uğrunda “Hotingem Forest” və “Liverpul” komandalarının iştirakı ilə keçirilən yarımfinal oyununda “Liverpul”un 96 azarkeşi basabas nəticəsində həyatını itirmiş, 766 nəfər isə müxtəlifdərəcəli bədən xəsarəti almışdır.

olmalıdır. O özünün düşünülmemiş hərəkətləri və yaxud da vahid vaxt rejimində redaksiyaya ötürdüüyü materiallarla vəziyyəti daha da gərginləşdirə bilər. Jurnalist vəziyyəti düzgün qiymətləndirməli, düzgün qərar qəbul etməlidir. Bu, xüsusilə də “hadisə yerindən” birbaşa reportaj verən jurnalistlərə daha çox aiddir. Unutmaq olmaz ki, onun işlətdiyi adi bir söz bir neçə dəqiqə sonra elə onun özünün tərəfini saxladığı əzab çəkən insanların sayını qat-qat artırma bilər.

Bunun üçün KİV-in fəaliyyətinin geniş auditoriyaya psixoloji təsiri sahəsində tədqiqat aparan mütəxəssislər jurnalistlərə autotreninq və ekspres-relaksasiya üsullarından istifadə etməyi məsləhət görürlər. Bu üsulların ən sadələrindən bir neçəsini misal göstərə bilərik:

- yuxarıya baxın, bir neçə dəfə dərinləndən nəfəs alın, sonra gözlərinizi üfiqi səviyyəyə qədər endirin, nəfəsinizi yavaş-yavaş buraxın, əzələlərinizə tam sərbəstlik verərək ağ ciyərinizi tamam boşaldın. Rahat nəfəs almaq sabit davranışa kömək edir. Təkrar bir neçə dəfə yenə rahat nəfəs alıb nəfəsinizi buraxın.
- Mavi rəngli nəyəsə baxın və ya mavi rəngdə bir fonu gözləriniz önünə gətirin. Bir neçə saniyə bu barədə fikirləşin.

- Öz-özünü zə bir-neçə dəfə inamla və kəskin şəkildə “Üç yox!” ifadəsini tələffüz edin. Bu üsul başlamaqda olan emosional çəşqınlığı dayandırır. Həmçinin, adınızı çəkərək (daha yaxşı olar ki, ucadan) öznüz özünüzdən, məsələn: “Ramin, sən burdasan?” - deyə soruşasınız və inamla da özünü zə cavab verəsiniz: “Bəli! Mən burdayam!”
- Televiziya kamerasını təsəvvürünü zə gətirin və elə düşünün ki, o hamıya bir qədər çəpəki, həm də yuxarıdan baxır. Öz vəziyyətinizi kənar bir şəxsin vəziyyəti kimi qiymətləndirin – o şəxsin yerinə siz olsaydınız nə edərdiniz?
- Hisslərinizin hüdudlarını dəyişdirin. Buludlara baxın. Gülümsəməyə çalışın. Gözlənilməz bir fikir və ya xatirə ilə qorxu hissini özünü zə uzaqlaşdırın.
- Əgər kütlə, izdiham sıx və hərə kətsizdirsə, psixososial üsullardan istifadə edərək, ondan çıxmaq barədə fikirləşmək olar. Məsələn, özünü zə xəstə, sərxoş, dəli kimi göstərərək, bunu edə bilərsiniz. Soyuqqanlı və iradəli olmağı, improvizasiya (bədahətən demək, mahnı oxumaq və s.) etməyi bacarmalısınız. Hər şey barədə məlumatlı olmalısınız. Lakin, bu

üsul televiziya jurnalistlərinə uyğun gəlməyə, kamera yenə də onlara mane ola bilər.

Ekstremal jurnalistlər müasir dövrün təzahürlərindən olan **mitinq və nümayişlərdə** də işləməyin üsul və qaydalarını əxz etməlidirlər. Müxtəlif ölkələrdə məxtəlif dövrlərdə müxtəlif jurnalist nəsilinin qazandıqları müxtəlif təcrübə bu sahədə də müəyyən üsul və qaydaların formalaşmasına öz töhfələrini vermişdir. Əlbəttə, jurnalistlər bu şəraitdə davranmağın ümumi sxeminə riayət etməklə yanaşı, regional və milli səviyyədə əldə olunmuş qaydalardan (tarixi on beş-iyirmi il olsa belə - **İ.M.**) istifadə etmək də məsləhət görülür.

Məsələn, redaksiyanın rəhbərliyi tərəfindən sizə şəhərdə keçiriləcək mitinq barədə material hazırlamaq barədə tapşırıq verilibsə, birinci növbədə, ora yola düşməzdən əvvəl bu mitinqin keçirilməsinə rəsmi orqanların icazə verib-verməməsini dəqiqləşdirməlisiniz. Jurnalist bu informasiyaya əsaslanaraq, hadisələrin mümkün inkişafı barədə proqnoz verməyi, özünün görəcəyi hərəkətlərin variantlarını götür-qoy etməyi bacarmalıdır.

Əgər mitinqin keçirilməsinə icazə verilməyibsə, əksər hallarda onun hələ başlamazdan əvvəl ekstremal situasiyaya çevrilməsi qaçılmazdır. Yox, əgər siz hətta icazə verilmiş mitinqə yollanırsınızsa da, bəzi minimal təhlükəsizlik qaydalarına riayət etməiniz vacibdir:

- a. şəxsi təhlükəsizliyinizin təmin edilməsi üçün hadisələrin proqnozlaşdırılması;
- b. kütlənin hərəkət istiqamətlərinin daim izlənilməsi;
- c. cinahlardakı vəziyyətin nəzarətdə saxlanılması;
- d. ictimai asayişə mühafizə qüvvələrinin manevlərinə diqqət yetirilməsi.

Adətən, mitinqlərin və nümayişlərin öz coğrafiyası olur. Fikrinizdə mitinqin xəritəsini (yuxarıdan mənzərə) tərtib edin. Ekstremal jurnalist bu coğrafiyanı lap əvvəldən təhlil etməli və aşağıdakı suallara cavab axtarmalıdır:

- Mitinqdən sonra yürüş olacaqmı?
- Polis qüvvələri harada dayanacaq?
- Polis tərəfindən qurulmuş təhlükəsizlik xəttlərinin yarılməsi gözlənilirmi?
- Daha təhlükəli sahələr (şüşə vitrinlər, dəmir arakəsmələr, dəmir torlar, körpülər və s.) hansılardır?
- Ekstremal xilas üçün geri çəkilmək yolları varmı?

Aşağıdakı bəzi tövsiyələrə riayət olunması da vacibdir:

a) Polislərdən uzaq olmağa çalışın: kütlənin narazılığı – daş parçaları, butulkalar, ağaç qırıqları ilk növbədə onların üstünə yağır. Təxribatlar da mümkündür. Cavab tədbirləri də təhlükəsiz deyil.

b) Zibil qablarından, karton qutularından, uşaq arabalarından, yanında sahibi olmayan çamadan və çantalardan uzaq olun: içində partlayıcı maddə ola bilər;

c) İctimai yerlərdə atılmış torba və zərfləri tapdalaşmayın.

d) Əgər tutduğunuz vəzifə ilə əlaqədar ciddi ehtiyac yoxdursa, adətən, davranışları ilə belə diqqəti cəlb edən təcavüzkar qruplara yaxınlaşmayın.

e) Çalışın mikrofona və kürsüyə yaxın yerlərdə dayanmayın: təcrübə göstərir ki, mitinqin kənarlarında daha çox sakitlik olur və burada insanlar arasında daha rəvan və problemsiz münasibətlər yaratmaq mümkündür.

Əgər polis dəstələri mitinqi seyrəltmək üzrə əməliyyatlara başlayarsa və ya asayiş qoruyanlarla onu pozanlar arasında toqquşma baş verərsə və siz bu

an ora yaxın yerdə olarsınızsa, təmkinli olmağa və hərəkətlərinizi nəzarətdə saxlamağa çalışın.

Nəzərdə tutun ki, mitinq və nümayişlərin dağıdılması zamanı mütləq lakrimogen (gözyaşardıcı qazlar) maddələrdən istifadə olunacaqdır. “Çeryomuxa” 1,5 – 2 saat ərzində havada həll olub dağılır. Açıq havada onun öldürücü konsentrasiyasını əldə etmək mümkün deyil, lakin, bu maddələrin tətbiqi zamanı insanın müxtəlif dərəcələrdə zəhərlənməsi mümkündür. Bu zaman gözlərinizdə kontakt linzaları olsa, yaxşıdır. Ağzınızı və burnunuzu, mayədə isladılmış dəsmalla qoruya bilərsiniz, amma yadda saxlamaq lazımdır ki, bu vasitələr yalnız ilk dəqiqələrdə sizin köməyinizə gələ bilər. Əgər gözləriniz zədələnsə, gözlərinizi tez-tez açıb-yumun ki, göz yaşlarınız kimyəvi vasitələri yuya bilsin. Kimyaçılar çox sadə və əlçatan bir türkəçarəni də məsləhət görürlər: - “gözlərinizi sidiyinizlə silin”. İstənilən halda, vəziyyətdən ən yaxşı çıxış yolu, əgər əleyhqazınız yoxdursa, lakrimogen maddələrin istifadə olunacağı ərazini tərk etməkdir.

Ümumiyyətlə, cəmiyyətdə söz, fikir və əqidə azadlığının göstəricilərindən olan mitinq və nümayişlər həm də kütləvi şüurla manipulyasiya vasitəsidir və müasir dövrdə bir çox siyasi qüvvələr tərəfindən böyük uğurla istifadə edilir. Kütləvi aksiyalarda həmçinin ideyaların populizmi, şüarların, tələblərin, qərarların sadəliyi, ümumi atmosferin yaradılmasına, kütlənin birləşməsinə (kollektiv yırğalanma, kiçik şüarların –

bəzən kütlənin iki hissəsi tərəfindən növbə ilə səsləndirilməsi, mahnıların hamı tərəfindən ümumi ifası, yerində atılıb-düşmə və s.) yönəldilmiş psixofiziki üsullar; qələbəyə inam hussinin aşılması və s. daha böyük təsir gücünə malik olur. Belə bir fikir də mövcuddur ki, insanlardan ibarət iri və sıx bir qrup daha nəhəng bir orqanizmdir və bu orqanizmdə ayrılıqda götürülmüş hər bir insan demək olar ki, özünə məxsus deyildir. Burada praktiki olaraq, fərdin psixi təhlil funksiyası tamamilə söndürülür və əksinə, reaksiyasının emosional qiymətləndirmə imkanları kəskin şəkildə artır. Mitingin potensial dağıdıcı enerjisini zəlzələnin və yaxud da sunaminin enerjisi ilə müqayisə etmək olar. Psixikanın, jurnalistin ruhi əhvalının müdafiəsi də buna müvafiq aparılmalıdır.

Adətən, mitinqdən sonra ən çox mübahisə mitinqdə iştirak edən insanların sayı ətrafında olur. Oriyentr üçün aşağıdakı formoldan istifadə etmək məsləhət görülür: 1 kv.m. sahədə olan insanların sayı. Yay vaxtı bu rəqəm 3 nəfərə, qış vaxtı isə 1-2 nəfərə bərabər götürülür. Stadionların tribunalarında, konsert və tamaşa yerlərində bu sıxlıq bir qədər artıq hesablanır, getdikcə iki kv.m. sahə üçün 1 nəfərə bərabər götürülür.

Miting keçirən qüvvələrlə estremal jurnalistlərin – xüsusilə də televiziya jurnalistlərinin münasibəti məsələlərinin ayrıca vacib bir məsələ kimi daim diqqət mərkəzində saxlanması tövsiyə edilir. Çünki onların

peşə mənsubiyyəti uzaqdan gəl-gəl deyir. Hər bir mitinq ictimai şüurun mitinqin təşkilatçılarının marağna uyğun istiqamətdə formalaşmasına yönəldilmiş bir akt olduğuna görə aydındır ki, mətbuatın nümayəndələrinə maraq getdikcə artır. Həmçinin, təcrübə göstərir ki, televiziya çəkiliş qrupu mitinq zamanı yaranan təlaşın qızışdırıcısına çevrilir. Bu da sirr deyilki, çox vaxt mitinq elə KİV-ə olan maraq, baş verənlərin sonradan mətbuatda işıqlandırılması və cəmiyyətdə doğuracağı əks-səda nəzərə alınaraq təşkil edilir.

Drezden Texnoloji Universitetinin alimləri kompüter modelinə emosional xarakteristikanın əvəzinə məsafə, ölçü və sürət parametrlərini əlavə edərək, çaxnaşma şəraitində kütlənin hərəkətinin obyektiv modelini yaratmışlar. Universitetin professoru Dirk Helbinq yazır: - “Biz hesab edirik ki, təqdim olunmuş model ən yaxşı halda insanların kütlə içində öz hərəkətlərini dərk etdikləri ana qədər olan vaxtı modelləşdirmək üçün yararır.” Kompüter variantı isə təsdiq edir ki, çaxnaşma zamanı insanların yerdəyişmə sürəti onların olduqları yeri mümkün qədər tez tərk etmək cəhdlərinin hesabına artır. Ona görə də alimlər belə hesab edirlər ki, çaxnaşma baş verərkən sağ qalmağın yeganə yolu kütlənin diktəsinə uyğun hərəkət etmək yox, hər bir kəsin özü üçün tərtib etdiyi fərdi qərar olmalıdır.

NƏTİCƏ

1864-cü ilin avqustunda birinci Cenevrə konvensiyası qəbul edildikdən sonra ötən vaxt ərzində beynəlxalq humanitar hüququn implementasiyası nəticəsində yüzminlərlə insanın həyatı xilas edilmiş, silahlı toqquşmalardan əziyyət çəkən böyük sayda qurbanların vəziyyəti yaxşılaşdırılmışdır. Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsinin bi istiqamətdə fəaliyyəti olduqca əhəmiyyətli və əvəzedilməzdir. Bu təşkilat yarandığı gündən bəri beynəlxalq humanitar hüququn inkişafına və onun həyata keçirilməsinə dəstək vermiş, əsirlərə, yaralılara, ümumiyyətlə silahlı toqquşmalardan zərər çəkmiş digər insanlara kömək etmişdir.

Amma, təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, dünyadakı qanlı toqquşmaların sayı azalmır. Əksinə, bu cür qarşıdurmaların sayı getdikcə artır, xarakteri dəyişir, daha qanlı və “yüksəktexnoloji” olurlar. Bütün bu proseslərdə informasiyanın rolu və əhəmiyyəti də artmaqdadır. Müasir dövrdə “informasiya müharibəsi” termininin geniş istifadə edilməsi bunu bir daha təsdiq edir. Buna görə də beynəlxalq humanitar hüququn daha da inkişaf etdirilməsi və bu zaman müasir reallıqların mütləq nəzərə alınması və onun pozulmasının qarşısının alınması mexanizmlərinin işlənib hazırlanması olduqca vacibdir.

Lakin, hüquqi normaların və onların həyata keçirilməsi mexanizmlərinin nə qədər təkmil olmasına baxmayaraq, bu proseslərdə konkret insanlardan – Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsinin nümayəndələrindən, siyasətçilərdən, hərbiçilərdən, jurnalistlərdən çox şeylər asılıdır. Xüsusilə də “qaynar nöqtə”lərdə baş verən hadisələri işıqlandıran KİV nümayəndələri onların üzərinə düşən məsuliyyətin ağırlığını tam dərk etməlidirlər. Çünki, dünya ictimaiyyəti silahlı münaqişə zonalarında baş verənləri məhz onların gözü ilə görürlər. Məhz onların fəaliyyəti silahlı münaqişələrin daha da alovlanmasına və bu münaqişələrin iştirakçılarının davranışına, o cümlədən də beynəlxalq humanitar hüquqa riayət olunmasına mühüm təsir göstərə bilər.

Əlbəttə, “qaynar nöqtə”lərdə baş verənlər haqqında informasiyanın oxuculara (tamaşaçılara, dinləyicilərə, İnternet istifadəçilərinə çatdırılması üçün əsas şərtlərdən biri KİV əməkdaşlarının özlərinin sağ qalması məsələsidir. Bu məsələdə onlara yalnız münaqişə zonalarında “texniki təhlükəsizlik” qaydaları, eyni zamanda beynəlxalq humanitar hüququn norma və prinsipləri barədə bilikləri kömək edə bilər.

ƏLAVƏLƏR

Əlavə 1.

KİV və Beynəlxalq Humanitar Hüquq: terminlərin izahlı lüğəti

A

Analitik jurnalistika - problem və proseslər haqqında məlumat verməkdən çox, onların təhlilinə, fakt və hadisələr arasında əlaqələrin izahına həsr olunmuş jurnalistika.

Anons – hansısa bir hadisə haqqında qabacadan məlumat vermək.

Antrefile – qəzətdə müəyyən məlumat vermək üçün dərc olunan kiçik məqalə və ya qısa xəbər. Adətən, antrefilenin başlığı olmur və onun müəllifinin kim olduğu bildirilmir.

Apatrid – vətəndaşlığı olmayan şəxs. Hər hansı bir dövlətin daxili qanunvericiliyinə görə özünün vətəndaşı hesab etmədiyi şəxs. Apatridlər silahlı münaqişə dövründə Beynəlxalq Humanitar Hüququn müdafiəsi altında olurlar.

Assosiasiya – ümumi məqsədlərə nail olmaq üçün təşkilatların və ya ayrı-ayrı şəxslərin birgə fəaliyyətini əlaqələndirən birlik forması.

Astroterfinq (*yun.* – astro – ulduz) – süni ictimai fikrin formalaşdırılması və dəstəklənməsi.

Atribusiya (*lat* – attributum - əlavə etmək, əlavə vermək) – materialda informasiya mənbəyinin göstərilməsi.

Azərbaycan KİV-i – Azərbaycan Respublikasının “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” Qanununa uyğun olaraq Azərbaycan ərazisində mövcud olan kütləvi informasiya vasitələri – jurnallar, qəzetlər, televiziya, radio, informasiya agentlikləri, qəzet və jurnalların İnternet vasitəsilə yayılan elektron versiyaları. Azərbaycan KİV-ləri mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq qeydiyyatdan keçməklə, dövlət mülkiyyəti, həmçinin təşkilatlara və özəl kompaniyalara məxsus ola bilər.

B

BHH-nin ciddi surətdə pozulmaları. 1949-cu il Cenevrə konvensiyaları humanitar hüququn pozulmaları arasında cinayət axtarış tərkibli ciddi pozuntular müəyyən edirlər. Himayədə olan şəxslərin öldürülmələri, işgəncələr, əzab vermə, girov götürmə və s. bunlara aiddir. Ciddi pozulmaların siyahısı III

Konvensiyanın 11-ci maddəsində, I Əlavə Protokolun 85-ci maddəsində və II Əlavə Protokolun 4-cü maddəsində verilir.

Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi (BCM). 1998-ci ildə Romada qəbul olunmuş Statut əsasında 2002-ci ilin iyul ayında fəaliyyətə başlamış məhkəmə. Statuta məhkəmənin “əlavə xarakteri” haqqında müddəa daxil edilmişdir, yəni BCM milli məhkəməni əvəz etməyəcək, əksinə, milli məhkəmələrin mühakimələri “qeyri-səmərələri və qeyri-mükəmməl” olduğu situasiyalarda işləri baxılmaq üçün qəbul edəcəkdir ki, bu da milli məhkəmə sistemlərinin fəaliyyətlərini tamamlayacaqdır. Məhkəməyə beynəlxalq ictimaiyyətin narahatlığına səbəb olan və ən ciddi cinayətlərə görə: hərbi cinayətlərə, bəşəriyyətə qarşı törədilmiş cinayətlərə və soyqırırma görə fiziki şəxsləri mühakimə etmək və məsuliyyətə cəlb etmək mandatı verilmişdir.

Beynəlxalq həyat mövzusunda yazan jurnalist – beynəlxalq siyasət, beynəlxalq hüquq, beynəlxalq həyat, beynəlxalq münasibətlər sistemində dövlətlərin yeri və rolu haqqında KİV üçün materiallar hazırlayan şəxs.

Beynəlxalq humanitar hüquq (BHH) - beynəlxalq hüququn bir sahəsidir, silahlı münaqişələr zamanı onun nəticələrinin yumşaldılması məqsədi ilə tətbiq edilir. BHH , *birincisi*, mü-haribədə istifadə edilən vasitə və

metodları məhdudlaşdıran, *ikincisi*, hərbi əməliyyatlarda iştirak etməyən və yaxud artıq iştirak etməyən insanları müdafiə edən hüquqi norma və prinsiplər sistemidir.

Beynəlxalq informasiya mübadiləsi - informasiya məhsullarının alınması və ötürülməsi, həmçinin dövlət sərhədini keçməklə və qlobal informasiya şəbəkələrindən istifadə etməklə informasiya xidmətinin göstərilməsi,

Beynəlxalq informasiya mübadiləsinin obyektləri - rəsmi informasiya, informasiya resursları, informasiya məhsulları, informasiya xidmətləri, beynəlxalq informasiya mübadiləsi vasitələri.

Beynəlxalq informasiya mübadiləsinin subyektləri - dövlət, dövlət hakimiyyəto orqanları, yerli özünüidarəetmə orqanları, fiziki və hüquqi şəxslər.

Beynəlxalq informasiya mübadiləsi vasitələri - beynəlxalq informasiya mübadiləsi zamanı, istifadə olunan informasiya sistemləri, şəbəkələri, o cümlədən qlobal şəbəkə və rabitə vasitələri.

Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsi (BQXX) – beynəlxalq müstəqil humanitar təşkilatdır. Bərqərar olduğu vaxtdan (1863-cü il) bəri beynəlxalq humanitar hüququn inkişafında mühüm rol oynayır və ona riayət olunmasını

izləyir. BQXK-nın baş qərargahı İsveçrənin Cenevrə şəhərində yerləşir.

Beynəlxalq Qızıl Xaç və Qızıl Aypara Hərəkatı.

BHH ilə sıx bağlı olan, onun norma və prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərən Beynəlxalq Hərəkat. Üç muxtar hissədən ibarətdir: Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsi, Beynəlxalq Qızıl Xaç və Qızıl Aypara Cəmiyyətləri Federasiyası və milli cəmiyyətlərin özləri. Hərəkatın ali orqanı – Cenevrə Konvensiyalarını imzalayan dövlətlərin bərabər əsaslarla iştirak etdikləri beynəlxalq konfransdır.

Beynəlxalq humanitar hüquq (BHH) - beynəlxalq

hüququn bir sahəsidir, silahlı münaqişələr zamanı onun nəticələrinin yumşaldılması məqsədi ilə tətbiq edilir. BHH , *birincisi*, müharibədə istifadə edilən vasitə və metodları məhdudlaşdıran, *ikincisi*, hərbi əməliyyatlarda iştirak etməyən və yaxud artıq iştirak etməyən insanları müdafiə edən hüquqi norma və prinsiplər sistemidir.

Beynəlxalq humanitar hüququn implementasiyası –

(*lat.* impleo - tamamlamaq, icra etmək; *ing.* *Implementation* - “icra etmək”, “həyata keçirmək”). dövlət tərəfindən beynəlxalq hüquq normalarının icra olunması. Hər bir dövlət implementasiyanın metod və vasitələrini özü müəyyənləşdirir. Beynəlxalq müqa-

vilələrdə də qanunun və ya digər hüquqi aktların qəbul olunmasının vacibliyi nəzərdə tutulur.

Beynəlxalq silahlı münaqişə - bir və ya bir neçə dövlətin iştirak etdiyi silahlı münaqişə (bax. 1949-cu il Cenevrə konvensiyalarının 2-ci maddəsi). Xalqların müstəmləkə hökmranlığına, xarici işğala və ya irqçi rejimlərə qarşı öz müqəddəratlarını həll etmək hüquqlarını həyata keçirmək uğrunda mübarizə apardıqları milli-azadlıq müharibələri, adətən beynəlxalq silahlı münaqişələrə bərabər tutulur.

C

Cenevrə hüququ. Humanitar Cenevrə Konvensiyalarının prinsip və normalarının məcmusunu özündə ifadə edən hüquqi termin. Müasir dövrdə nadir hallarda istifadə olunur, “beynəlxalq humanitar hüquq” termini (daha geniş məzmunu malik) tərəfindən sıxışdırılıb nəzəri və praktik dövriyyədən çıxarılmışdır.

Cenevrə konvensiyaları (1949-cu il). Bu dörd konvensiya bütün müasir humanitar hüququn əsası hesab edilir. Bu konvensiyalar müvafiq olaraq aşağıdakı istiqamətləri əhatə edirlər: 1) quru döyüşləri zamanı yaralılardan və xəstələrin müdafiəsi; 2) dəniz döyüşləri zamanı yaralılardan, xəstələrin və gəmi qəzalarına uğramış şəxslərin müdafiəsi; 3) hərbi əsirlərlə davranış; 4) mülki əhalinin müdafiəsi.

“CNN effekti”. Bu effektin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, “qaynar nöqtələrdən verilən televiziya reportajları yalnız sadə vətəndaşlara deyil, həm də yüksək vəzifə tutan və dövlət səviyyəsində məsul qərarlar qəbul edən insanlara da təsir göstərir. Televiziya süjetinin təsiri ilə emosiyaya qapılan bu insanlar neqativ nəticələrə gətirib çıxara bilən düşünülməmiş qərarlar qəbul edə bilirlər. (Onsuz da dünya KİV-lərinin ciddi münaqişələrə olan diqqəti az bir vaxt içərisində qərar qəbul edilməsi üçün müvəqqəti təzyiq yaradır).

D

Denonsasiya (ləğv edilmə) – dövlətin imzaladığı beynəlxalq sazişdən imtina etməsini lazımi səviyyədə sənədləşdirən imtina. 1949-cu il Cenevrə konvensiyaları və 1977-ci il Əlavə Protokolları bu müddəaya malikdir, lakin denonsasiya edən ölkənin silahlı münaqişələrdə iştirak etdiyi hallarda denonsasiya qüvvəsini itirmiş hesab edilir.

Demilitarizasiya zonası – hərbi əməliyyatların yayılmasna icazə verilməyən rayon, ərazi.

Deportasiya – mülki əhalinin daimi yaşayış yerindən zorla çıxarılması.

Dünan Anri - İsveçrəli iş adamı və ictimai xadim. Beynəlxalq humanitar hüququn və Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsinin banisi. 1862-ci ildə “Solferino

döyüşləri haqqında xatirələr” kitabını çap etdirmiş və burada yaralılara xidmət göstərmək üçün könüllü cəmiyyətlərin yaradılması və onların müdafiəsi haqqında beynəlxalq konvensiyanın qəbul olunması barədə təklif irəli sürmüşdür. 1864-cü ildə A.Dünanın iştirakı ilə beynəlxalq konfrans çağırılmış və burada yaralıların və xəstələrin vəziyyətlərinin yüngülləşdirilməsi haqqında Cenevrə konvensiyası qəbul edilmişdir. A.Dünan Nobel sülh mükafatına layiq görülmüş ilk şəxsdir (1901).

Dünya xəbərləri – müəyyən vaxt kəsiyində dünyada baş vermiş hadisələr barədə məlumat. Dünya xəbərləri siyasi, iqtisadi, mədəni, sosial və idman hadisələri haqqında məzmunu malik olur, mətbu nəşrlər, televiziya, radio vasitəsi ilə geniş auditoriyaya çatdırılır, həmçinin İnternet şəbəkəsi resurslarında yerləşdirilir.

E

Evakuasiya – yaralıların, xəstələrin, hərbi əsirlərin, uşaqların və mülki əhali qruplarının döyüş əməliyyatları zonasından çıxarılması (məsələn, arxa cəbhəyə, neytral ölkəyə və s.).

Ə

Əcnəbi – yaşadığı ölkənin vətəndaşı olmayan şəxs

Əlavə Protokollar (1949-cu il Cenevrə konvensiyalarına). 1977-ci ildə diplomatik konfransda qəbul olunmuş iki protokol. I Protokolda beynəlxalq silahlı münaqişələrə aid yeni normalar, II Protokolda qeyri-beynəlxalq (daxili) silahlı münaqişələrə aid humanitar hüququn normaları öz əksini tapır.

Əsas xəbərlər – müəyyən vaxt kəsiyində göndərilən əsas operativ informasiya məlumatı. Əsas xəbərlər siyasi, iqtisadi, mədəni, sosial və idman hadisələrinə, həmçinin kriminal və terror aktlarına aid ola bilər. Yəni, əsas xəbərlər həm yaxşı, həm də pis məzmunla malik ola bilər.

G

Girov – pul almaq, dəyişdirilmək və yaxud da başqa bir məqsədlə düşmən tərəfindən ələ keçirilmiş şəxs. Əsir götürmək qadağandır (bax. 1949-cu il I Cenevrə Konvensiyasının 3-cü maddəsi).

H

Hami-dövlət – münaqişə tərəflərinin razılığı ilə tərəflərdən birinin maraqlarını təmsil edərək, digər tərəfin ərazisində humanitar normalara riayət olunmasına şərait yaradır və həyata keçirilməsinə nəzarət edir.

Hərbi əsirlər - beynəlxalq silahlı toqquşmalar zamanı münaqişədə iştirak edən tərəflərdən birinə aid olan və düşmən tərəfindən ələ keçirilən kombadantlar.

Hərbi Əsirlərin İşləri üzrə Məlumat Bürosu. Münaqişə edənlər tərəfindən yaradılır və onlar öz hökumətlərindən hərbi əsirlər, yaralılar, xəstələr və münaqişənin digər qurbanları haqqında məlumatlar alırlar. Bu məlumatlar dərhal müvafiq dövlətlərə göndərilir (*III Konvensiyanın 122-ci maddəsinə və IV Konvensiyanın 137-ci maddəsinə bax*).

Hərbi müxbirlər – 1949-cü il üçüncü Cenevrə konvensiyasında hərbi jurnalistlərə münasibətdə istifadə edilən anlayış. Burada hərbi müxbirlər müəyyən mənada hərbi cəhdlərlə bağlı, lakin hərbi qüvvələrin strukturuna daxil olmayan insanlar kimi nəzərdən keçirilirlər. Onlar düşmən tərəfindən ələ keçirdikləri hallarda hərbi əsir hesab edilirlər.

Hərbi obyektlər - “özünün xarakterinə, yerləşməsinə, təyinatına və istifadəsinə görə, hərbi əməliyyatlara

səmərəli töhfə verə bilən, həmin anda tam və ya müəyyən qədər dağıdılması, ələ keçirilməsi və ya neytrallaşdırılması açıq hərbi üstünlüyə imkan yaradan” obyektlər (*I Əlavə Protokolun 52-ci maddəsi*).

Himayə - beynəlxalq humanitar hüququn himayə olunanlara şamil edildiyini bildirən termin. Adətən mülki əhaliyə, yaralılara, xəstələrə və hərbi əsirlərə tətbiq edilir.

Himayə olunan şəxs – Cenevrə Konvensiyalarının müdafiəsi (himayəsi) altında olan şəxs. Adətən bu şəxslər silahlı münaqişə və işğal zamanı düşmən əlinə keçmiş şəxslər olurlar.

Hospitala yerləşdirilmə - yaralının və ya xəstənin müalicə məqsədi ilə sanitar müəssisəyə yerləşdirilməsi.

Hospital gəmilər – yaralıya, xəstəyə və gəmi qəzasına uğramış şəxslərə yardım etmək, onlara müalicə təqdim etmək və onları daşımaq məqsədi ilə yaradılmış və ya xüsusi avadanlıqla təchiz edilmiş gəmilər. Bu gəmilər heç bir halda hücumə məruz qalmamalı və ələ keçirilməməlidir.

X

Xarici KİV – xarici ölkələrdə hazırlanan və yayılan kütləvi informasiya vasitələri. Xarici KİV-lər milli KİV-lərdən o qədər də fərqlənmirlər. Onlar da

dünyadakı bütün KİV-lər kimi informasiyanın toplanılması, hazırlanması və yayılması ilə məşğul olurlar.

Xəbər kanalları – İnternet şəbəkəsi saytlarında, həmçinin digər xəbər sistemlərində xəbər yayan kommunikasiya şəbəkələrinin bir hissəsi. Xəbər kanalları əksər hallarda müəyyən tezliyə malik olur, yalnız radio və televiziya ilə, eyni zamanda İnternet şəbəkəsi vasitəsilə xəbərlərin yayılması ilə məşğul olur, günün müəyyən vaxtlarında və ya da bütün sutka ərzində fəaliyyət göstərirlər.

Xəbər lentləri – İnternet saytlarında müxtəlif sahələrdə baş verən son hadisələr haqqında xəbərlərə aid daim dəyişən sətirlər. Bu zaman “köhnəlmiş” xəbərlər arxivə ötürülür. Bir çox İnternet-KİV-lər arzu edənlərə məhz onların xəbərlərini translyasiya etməyi, yəni standart formatda olan və lazımı tezliklə dərc olunan xəbərlər lentini öz xüsusi saytlarında yerləşdirməyi təklif edirlər. Beynəlxalq aləmdə baş verən son hadisələrə aid məlumatlar da xəbər lentləri adlandırılır.

Xəyanət – silahlı toqquşmalar zamanı düşmənin etimadını qazanmağa və bu zaman tətbiq edilən beynəlxalq normalara uyğun olaraq onun müdafiə olunmaq hüququna və ya bu cür müdafiəni göstərmək

öhdəliyinə malik olduğuna inanmağa məcbur etməyə və bu inamdan aldatma məqsədi ilə iyyət. Xəyanət qadağandır.

Xoyski Fətəli xan - Fətəli xan İsgəndər oğlu Xoyski (1875-ci il dekabrın 7-də Şəki şəhərində anadan olmuşdur. Azərbaycanın dövlət xadimi, siyasi xadim, Rusiya Dövlət Dumasının (II) deputatı; - Zaqafqaziya Komissarlığı (1917—1918) nəzdində xalq maarif komissarı, Zaqafqaziya Demokratik Federativ Respublikasının (1918) Ədliyyə naziri. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk baş naziri və daxili işlər naziri (1918—1919), AXC-nin hərbi naziri, ədliyyə naziri (1918) və xarici işlər naziri (1918—1919 və 1919—1920) olmuşdur.

Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Fətəli xan Xoyski Tiflisə köçür və orada 1920-ci il iyunun 19-da Daşnaksutyun partiyasının üzvləri Aram Erkanyan və Misak Qriqoryan tərəfindən qətlə yetirilir. Tiflis botanika bağının ərazisində yerləşən köhnə müsəlman qəbiristanlığında dəfn olunmuşdur.

İ

İmplementasiya - implementasiya latın sözü olub, *impleo* – (tamamlamaq, icra etmək), beynəlxalq humanitar hüquqla bağlı sənədlərdə öz əksini tapmış hüquqi norma və aktların həyata keçirilməsi və icra olunması, onların milli hüquq sisteminə daxil edilməsi

və adaptasiyası mənasında işlədilir. Hər bir dövlət implementasiyanın üsul və metodlarını özü müəyyənləşdirir. Bu üsul və metodların tətbiqi üçün isə ayrıca qanunun qəbul edilməsi və yaxud icrası məqsədi ilə digər bir hüquqi aktın qəbul olunmasının vacibliyi də nəzərdə tutula bilər.

Beləliklə, implementasiya (beynəlxalq hüququn) (ing. *implementation* – “həyata keçirmək”, “yerinə yetirmək”) – beynəlxalq öhdəliklərin dövlətdaxili səviyyədə, həmçinin beynəlxalq-hüquqi normaların milli hüquq sisteminə daxil edilməsinin faktiki realizasiyasıdır. Implementasiyanın əsas tələbi beynəlxalq bərqərarın məqsəd və məzmununa ciddi riayət olunmasından ibarətdir.

İnternirləşdirmə [lat. *internus* – daxili] - münaqişə tərəflərindən birinin vətəndaşlarının və ya əcnəbilərin, həmçinin apatridlərin azadlıqlarının məhdudlaşdırılması üçün digər tərəfin tətbiq etdiyi xüsusi rejim. Xüsusi hallar istisna olmaqla, internirləşdirmə qadağandır (bax. 1949-cu il IV Cenevrə Konvensiyasının 4-cü hissəsi).

İnfoqrafika – (lat. *informatio* – məlumatlandırmaq, izah etmək; və qədim yun. γραφικός - yazılı, γράφω – yazıram) – informasiyanın, məlumat və bilginin qrafik

üsulla çatdırılması. Məqsəd mürəkkəb informasiyanın tez və dəqiq çatdırılmasından ibarətdir. İnformasiya dizaynının bir formasıdır.

İnfoqrafikanın tətbiqi spektri olduqca genişdir: jurnalistika, coğrafiya, təhsil, statistika, texniki mətn və s. İnfoqrafika böyük həcmdə informasiya hazırlamaq və yaymaqla yanaşı, əşya və faktların zaman və məkan üzrə mütənəsnibliyini, həmçinin tendensiyaları nümayiş etdirə bilər.

İnfoteyment - (*infotainment – information və entertainment ingilis sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir*) – müasir anlamda “əyləndirərək informasiya vermək” mənasında işlənilir. İnformasiyanın hazırlanmasının və çatdırılmasının müasir metodlarından biridir. Həmçinin, bu söz altında keyfiyyətli mətbuat (*quality newspaper, quality magazine*) - yüksəksəviyyəli informasiya istifadəçilərinə ünvanlanmış nüfuzlu qəzet və jurnallar, ciddi və təsirli nəşrlər nəzərdə tutulur.

“İnformasiya boşluğu” - Silahlı münaqişə zonasında işləyən jurnalistin özü haqqında hər bir konkret an üçün vacib olan minimal informasiyanı açıqlaması. Təhlükəsizlik sahəsi üzrə mütəxəssislər KİV işçilərinə öz ətraflarında “informasiya boşluğu” yaratmağı tövsiyə

edirlər. Məsələn, əgər soyadı demədən, adı demək mümkünsə - soyadı demək lazım deyil.

İnformasiya istifadəçisi – informasiyanın, beynəlxalq informasiya mübadiləsi vasitələrinin istifadəçisi (istehlakçısı), - özünə lazım olan informasiya məhsullarını və ya da beynəlxalq informasiya mübadiləsi vasitələrindən istifadə etmək imkanını əldə etmək və yaxud da artıq istifadə edən şəxs.

İnformasiya müharibəsi – “milli strategiyanın mənafeyi naminə informasiya üstünlüyünə nail olmaq məqsədi ilə görülən və eyni vaxtda öz informasiyasını və informasiya şəbəkələrini qorumaq üçün düşmənin informasiya sisteminə təsir yolu ilə həyata keçirilən tədbirlər” (ABŞ ordusunun nizamnaməsindən sitat).

İnformasiya “pool”u – bax: Jurnalist qrupu “Journalist pool”

İnformasiya prosesləri – informasiyanın yaradılması, toplanılması, hazırlanması, saxlanması, qorunması, axtarılması və istehlakı prosesləri.

İnformasiya sferası (mühiti) – informasiyanın yaradılması, yenilənməsi və istehlakı ilə bağlı olan subyektlərin fəaliyyət sferası.

İnformasiya silahı – düşməni bu silahdan istifadə edən istənilən niyyətini yerinə yetirməyə yüksək

səviyyədə məcbur etmək ehtimalına malik olmaq üçün düşmənin düşüncəsinə təsir göstərmək məqsədi ilə süurlu surətdə istifadə olunan vasitələr.

İnformasiya şəbəkəsi – rabitə kanalları vasitəsilə bir-biri ilə qarşılıqlı fəaliyyətdə olan informasiya sistemlərinin məcmusu.

İnformasiya təhlükəsizliyi – informasiya sahəsində milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi, elektron cinayətkarlığa qarşı mübarizənin aparılması; milli maraqlar nəzərə alınmaqla vətəndaşların və bütün təşkilatların təhlükəsiz olaraq informasiya əldə etmək və ondan istifadə etmək hüquqlarının təmin olunması üçün şəraitin yaradılması; vətəndaşların informasiya təhlükəsizliyini təmin edən mühitin yaradılması.

İnsanlığa qarşı cinayətlər – Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutuna uyğun olaraq, mülki əhaliyə qarşı genişmiqyaslı və sistematik hücum çərçivəsində mülki əhalinin məhv edilməsi, qul kimi rəftar, işgəncə, zorlama, məcburi hamiləlik, siyasi, irqi, milli, etnik, dini və gender motivləri əsasında təqib və s. kimi həyata keçirilən hərəkətlər.

İnteraktiv televiziya – istifadəçinin ona təqdim olunan təbiiqi proseslərlə dialoqunu təmin edən televiziya. İnteraktiv televiziya: -informasiyanın verilməsi; teleks, telemətn və videomətn; - elektron poçt və sənədlərin

ötürülməsi; - videokonfransların və telekonfransların keçirilməsi xidmətlərini təmin edir.

İnternet-televiziya – İnternet vasitəsilə birbaşa efirdə dünyanın hər yerindən onlayn TV-lərə baxmaq imkanı. İnternet-televiziya rabitə kompaniyalarının istifadəçiyə müəyyən ödəniş müqabilində göstərdikləri əlavə xidmət növüdür. Bu xidmət növü xarici TV kanallarına maraq göstərən istifadəçilər üçün daha münasibdir.

İşğal olunmuş ərazi – düşmən qüvvələri tərəfindən zəbt edilmiş ərazi, adətən, bu cür ərazi rəqibə fasiləsiz və razılaşıdırılmış hərbi əməliyyatlar aparmağa və ya da özünün inzibatçılıq idarəsini yaratmaq imkanı verir.

J

Jurnalist – jurnalistika ilə məşğul olan şəxs: geniş auditoriyaya yönəlmiş əhəmiyyətli faktlar, hadisələr və şəxslər haqqında KİV-lər üçün informasiya təminatının yaradılması prosesində əsas fiqurlardan biri. Yüksək səviyyədə ixtisaslaşmanı seçmiş jurnalistlər publisistikaya daha çox meyli olurlar (kolumnistlər). Kolumnistlərin əsas məqsədi cəmiyyətdə müəyyən ictimai fikir formalaşdırmaq, həmçinin dövlət hakimiyyətinin qərar və hərəkətlərinə təsir etmək, dövlətlər və cəmiyyətlər arasında kommunikasiya rolunu oynamaqdır.

Jurnalistika – 1) xüsusi sosial institut, müxtəlif müəssisələr sistemi, 2) fəaliyyət növləri sistemi, 3) müxtəlif peşələrin məcmusu, 4) əsərlər sistemi, 5) kütləvi informasiyanın ötürülməsi kanallarının (kitab, jurnal, qəzet, təsviri əsərlər, nəşri məhsulların digər növləri və s.) kompleksi.

Jurnalist qrupu (“Journalist pool”) – ing. *pool*. – *birlik, kollektiv, qrup; bir yerdə, bütöv halda çıxış edən; ayrı-ayrı elementlərin məcmusu; hansısa əlamətlərinə görə eynicinsli obyektlərin qrup halında birləşməsi*) hər hansı bir hadisəni işıqlandırmaq məqsədi ilə müxtəlif KİV-ləri təmsil edən jurnalistlərdən ibarət qrup. Son dövrlərdə bu anlayış efirə “lazımı” informasiyaların getməsi üçün xidməti əvvəlcədən “ödənilən” jurnalistlərə aid edilir.

“Jurnalistlərin müdafiəsi üzrə tədbirlər”. 1977-ci il birinci Əlavə Protokolun 79-cu maddəsi belə adlanır. Bu maddədə silahlı münaqişə zonalarında işləyən jurnalistlərin müdafiəsinə aid əsas normalar öz əksini tapır.

Jurnalistikanın funksiyaları – jurnalistin və jurnalistikanın fəaliyyət dairəsi və öhdəlikləri. Jurnalistikanın başlıca sosial funksiyası insanları ölkədə və dünyada baş vermiş hadisələr, müxtəlif sosial qrupların maraqlarına aid olan ictimai təzahürlər barədə məlumatlandırmaqdan ibarətdir. Jurnalistikanın

aşağıdakı altı sosial funksiyası vardır: a) kommunika-tiv – ünsiyyət və əlaqələrin yaradılması (bu funksiyanı jurnalistikanın təməl funksiyası da adlandırırlar); b) bilavasitə-təşkilati, burada jurnalistikanın cəmiyyətdə “dördüncü hakimiyyət” kimi rolu özünü daha qabarıq şəkildə büruzə verir; c) ideoloji (sosial-yönəldici), bu funksiya geniş auditoriyanın dünyagörüşünə, dəyər oriyentirlərinə insanların, davranış aktlarının motivasiyaları da daxil olmaqla, şüurlarına və ideallarına təsir göstərmək cəhdləri ilə bağlıdır; d) mədəni-təhsil funksiyası – cəmiyyətin mədəniyyət institutlarından biri kimi cəmiyyətdə yüksək mədəni dəyərlərin təbliğində və yayılmasında iştirak edir, insanların ümumdünya mədəniyyət nümunələri əsasında tərbiyə edilməsi vəzifələrini, bununla da insanın hərtərəfli inkişafında öz yerini təsdiq etmiş olur; e) reklam-məlumat funksiyası – geniş auditoriyanın müxtəlif təbəqələrinin utilitar sorğularının qane edilməsi (bağ, bostan, turizm, kolleksiya, şahmat və s.); f) rekreativ (əyləncə, gərginliyin aradan qaldırılması, məmnunluq hissini duyulması) .

K

KİV-in kontent analizi – proqram modelləşdirilməsi metodundan istifadə edilməklə KİV-in fəaliyyətinin öyrənilməsinin eksperimental üsulu. KİV-in

fəaliyyətinin təhlili ictimai rəyin öyrənilməsi əsasında həyata keçirilir və KİV-də kommunikasiya proseslərinin müxtəlif hissələrinin səmərəlilik dərəcələrinin müəyyən edilməsi üçün tətbiq edilir.

KİV-in konvergeniyası – bütün KİV-lərin vahid mühitdə birləşməsi prosesi.

Konvergentlər - [*lat. convergens (convergentis) uyğun gələnələr*] – 1) uyğunlaşmaq, yaxınlaşmaq; 2) evolyusiya zamanı oxşar quruluşa və funksiyaya malik olmaq.

Kombatant (vuruşan) - silahlı münaqişədə, hərbi əməliyyatların aparılmasında birbaşa iştirak edən insan. O, 1949-cu il Cenevrə Konvensiyalarının və Əlavə Protokolların təsbit etdiyi müəyyən şərtlərə cavab verməlidir. Kombatant düşmən əlinə düşdüyü andan hərbi əsir sayılır.

Konfidensial informasiya - rəsmi informasiya, bu informasiyalara buraxılış qanunvericiliklə tənzimlənir.

Kütləvi kommunikasiya – həddən geniş auditoriya üçün nəzərdə tutulmuş informasiyanın texniki vasitələrin köməyi ilə yayılması prosesi.

KİV sistemləri – kütləvi informasiya vasitələrinin vahid vəzifə ətrafında tam, bütöv halında birləşməsi. KİV sistemlərinin məqsədi informasiyanın auditoriyaya

çatdırılması və müəyyən fəaliyyətlərin köməyi ilə ona təsir etməkdən ibarətdir. KİV sistemlərinə mətbuat, radio, televiziya, İnternet və s. daxildir.

KİV texnologiyaları – KİV-in müəyyən məqsədə–informasiyanın geniş auditoriyaya çatdırılması üçün istifadə etdikləri bilik və təcrübə. KİV texnologiyaları həm elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri, həm də KİV-in fəaliyyət metodları, növləri və rejimləri ola bilər.

Q

Qaçqın - Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasında bu anlayışın aşağıdakı izahı verilir: qaçqın – irqi əlamətinə, milliyyətinə, dini etiqadına, müəyyən sosial qrupa mənsubluğuna və ya siyasi əqidəsinə görə təqiblərin qurbanı olmaq barəsində tam əsaslı ehtiyat üzündən vətəndaşı olduğu ölkədən kənarda qalan və eyni ehtiyat üzündən həmin ölkənin himayəsindən istifadə edə bilməyən və ya istifadə etmək istəməyən, yaxud müəyyən vətəndaşlığı olmayıb oxşar hallar nəticəsində əvvəl adətən yaşadığı ölkədən kənarda qalan, ehtiyat üzündən oraya qayıda bilməyən və ya qayıtmaq istəməyən şəxs.

Qaynar xəbərlər – baş vermiş ən son hadisə, haqqında auditoriyaya təcili məlumatın çatdırılması vacib olan olay barədə operativ informasiya. Qaynar xəbərlər radio, televiziya və İnternet vasitəsi ilə ayrıca xəbər və

ya da ümumi xəbərlər buraxılışında bir nömrəli xəbər kimi verilə bilər.

Qaynar xətt – ən son yeniliklərin və yaxud da ən yeni məlumatların hadisə yerindən lazımi ünvana çatdırılması (məsələn, telefon vasitəsi ilə) üçün birbaşa əlaqə. Kommersiya təşkilatlarından ötrü isə ölkənin bütün şəhərləri üçün vahid telefon nömrəsi olan Call-center fəaliyyət göstərir. Bu cür telefonlarda nömrəyiğən quraşdırılmır və onlar müəyyən olunmuş nömrəyə zəng etmək üçün istifadə oluna bilər. Bu termin daha çox standart telefon nömrəsi və ya da Call-centerin telefonu üçün istifadə edilir.

Qaynar nöqtə - hadisələrin bilavasitə cərəyan etdiyi məntəqə, o cümlədən kütləvi iğtişas, silahlı münaqişə, təbii fəlakətlərin baş verdiyi təhlükəli zona.

Qeyri-beynəlxalq (daxili) silahlı münaqişə - qeyri-beynəlxalq xarakterli, əksər hallarda “vətəndaş müharibəsi” adlandırılan, bir dövlətin ərazisində onun silahlı qüvvələri ilə hökumət əleyhinə vuruşan, məsul komandanlığa tabe olan, ölkə ərazisinin bir hissəsinə nəzarət edən və bunun da sayəsində fasiləsiz və razılaşıdırılmış hərbi əməliyyatlar aparan silahlı qruplar və ya mütəşəkkil silahlı qruplaşmalar arasında baş verən münaqişə.

Qızıl Xaçın əsas prinsipləri – 1965-ci ildə Vyanada keçirilmiş beynəlxalq konfransda qəbul olunmuş yeddi prinsip: humanistlik, qərəzsizlik, bitərəflik, müstəqillik, birlik, könüllülük, universallıq.

Global informasiya şəbəkəsi – müxtəlif ölkələrdə yerləşən informasiya şəbəkələrinin qarşılıqlı fəaliyyətlərini təmin edən informasiya şəbəkəsi.

“Quru fakt qaydası” – jurnalist tərəfindən hadisələr haqqında onun şəxsi qiymətləndirməsi və şərh olmadan verilmiş məlumat.

Quruda aparılan müharibə zamanı yaralıların və xəstələrin vəziyyətinin yüngülləşdirilməsi haqqında Cenevrə Konvensiyası – 1864-cü ildə qəbul olunmuş birinci Cenevrə Konvensiyası (onu bəzən “konvensiyalar anası” adlandırırlar). Konvensiya ilk dəfə çoxtərəfli daim fəaliyyətdə olan və bütün dövlətlərin qoşulması üçün açıq olan müqaviləni özündə əks etdirdiyinə görə misilsiz əhəmiyyətə malikdir. Bütün razılaşıdırılmış müharibə hüququ, həmçinin müasir anlamda olan beynəlxalq humanitar hüquq 10 maddədən ibarət bu kiçik sənəddən başlanır.

M

Mərkəzi Axtarış Agentliyi (MAA) – BQXK-nın şöbəsidir (Cenevrə), silahlı münaqişələrə, ölkənin daxilindəki iğtişaşlara və gərginliyə və yaxud da təbii

fəlakətlərə görə itkin düşmüş şəxslərin axtarışı ilə məşğul olur, bir-biri ilə əlaqə saxlaya bilməyən ayrı-ayrı şəxslər və onların yaxınları arasında əlaqələrin bərpa olunmasına və yaradılmasına köməklik göstərir.

Mətbuat xidməti – ayrıca təşkilatın və ya şəxsin fəaliyyəti barədə informasiyanın yaradılması və yayılması ilə məşğul olan, KİV-lə operativ qarşılıqlı əlaqələrin qurulması; mətbuat konfranslarının, brifinqlərin, vəzifəli şəxslərin müsahibələrinin təşkili, imicin formalaşdırılması, təşkilatın əməkdaşlarının informasiya-analitik materiallarla təminatı, təşkilatın fəaliyyətinə aid informasiya bankının, fonoteka və videotekanın yaradılması, ictimai maraq kəsb edən digər informasiyaların hazırlanması və yayılması ilə məşğul olan xidmət. Mətbuat xidməti bütün KİV xidmətləri ilə (nəşri mətbuat, radio, televiziya, internet şəbəkəsi və s.) əməkdaşlıq edir.

Mətbuat konfransı – kompaniyaların, təşkilatların nümayəndələri və yaxud da ayrıca şəxslərin jurnalistlərlə təşkil olunmuş görüşü. Mətbuat konfransı KİV-ə aktual problemlərlə bağlı məlumat vermək və onları şərh etmək məqsədi ilə təşkil edilir, informasiyanın ilk əldən alınmasının vacibliyi ilə xarakterizə olunur, məlumatların və versiyaların sual-cavabla dəqiqləşdirilməsi formasında keçirilir.

Mətbuat mərkəzi – qurultayların, konqreslərin, idman yarışlarının və s. kütləvi tədbirlərin keçirildiyi dövrlərdə bu tədbirləri işıqlandıran jurnalistlərin işinin asanlaşdırılması məqsədi ilə təşkil olunmuş informasiya xidməti. İri qəzet redaksiyalarında, mətbuat və teleqraf agentlikləri yanında daim fəaliyyət göstərən informasiya orqanları da mətbuat mərkəzi adlandırılır.

Mətbuat xülasəsi – mətbu nəşrlərə aid məqalə, hesabat və verilişlərdə yığcam və ümumiləşdirilmiş məlumat. Mətbuat xülasələrində daha maraqlı materiallar, publikasiyalar, onların mənbələri və nəşirləri barədə məlumat verilir.

“Mini-konvensiya”. 1949-cu il Cenevrə Konvensiyalarının hamısı üçün eyni olan 3-cü maddə. Bu maddəni xüsusi əhəmiyyətinə görə “mini-konvensiya” adlandırırlar. Bu maddə ilk dəfə dövlətlərin qarşısında qeyri-beynəlxalq xarakterli silahlı münaqişələr zamanı zorakılığı məhdudlaşdırmaq və müharibə qurbanlarını müdafiə etmək öhdəliyini qoymuşdur. Əvvəllər bu məsələlər müstəsna qaydada dövlətlərin öz səlahiyyətlərinə aid edilirdi.

Muzdlu - iştirakçılardan biri tərəfindən pulla tutularaq münaqişəyə cəlb edilmiş şəxs. O, kombatant statusuna malik deyil və hərbi əsir sayıla bilməz (I Əlavə Protokolun 47-ci maddəsi). Muzdurluq cinayət kimi qiymətləndirilir. Muzdurluq faktının təsdiq olunması

üçün şəxsin silahlı münaqişə tərəfi kimi çıxış etməyən dövlətin vətəndaşı olması, ideya meyllərinə görə deyil, pula görə vuruşması, həm də onun mizd haqqının (maddi təminatının) vuruşduğu tərəfin ordusunda mövcud olan əmək haqqının səviyyəsindən əhəmiyyətli dərəcədə artıq olması mütləq müəyyən edilməlidir.

Müasir jurnalistika – jurnalistin fəaliyyətinə müasir yanaşmalar, KİV-in problemləri, janr xarakteristikaları – janr və metodların qarşılıqlı təsiri, məzmun və forma mütənasibliyi, jurnalist əsərlərində anlaşıqlıq və bədiilik, janrlarda məkan və zaman, müəllif düşüncəsi və ifadə tərz, janrlardan məqsədli istifadə və oxucu gözləntisi, KİV-lə hakimiyyət orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyətləri, müasir hadisələrin tam həcmdə işıqlandırılması, həmçinin müasir jurnalistikada yeni texnologiyaların istifadə olunması.

Müdafiə olunmayan yer. Vuruşan tərəflərdən birinin hakimiyyəti istənilən yaşayış məntəqəsini müdafiə olunmayan və rəqib tərəfindən işğal olunmaq üçün açıq elan edə bilər. Müdafiə olunmayan yer hücumla məruz qala bilməz.

Müharibə hüququ (Haaqa hüququ). Müharibənin aparılması qayda-qanunlarının və adətlərinin məcmusunu özündə ehtiva edən termin. Müasir dövrdə nadir hallarda istifadə edilir. Əksər hallarda **silahlı münaqişələr hüququ** (bu termin müasir beynəlxalq

hüquq normalarına daha çox uyğun gəlir) ifadəsi işlədilir.

Müharibə qanun və qaydaları haqqında Haaqa Konvensiyası. 1889-cu ildə birinci Haaqa Sülh Konfransı tərəfindən qəbul olunmuş və 1907-ci ildə ikinci Haaqa Sülh Konfransı tərəfindən təsdiq edilmiş Konvensiya. Haaqa Konvensiyası döyüşənin (müharibə edənin) ilk dəfə hüquqi anlayışını vermiş, mülki əhalinin müdafiəsi haqqında müddəanı irəli sürmüş, hərbi əsirlərə insani münasibət qaydalarını və hərbi əməliyyatların aparılması qaydalarını müəyyən etmişdir.

Mülki şəxslər – hərbi əməliyyatların aparılmasında iştirak etməyən, tərəflərdən birinin silahlı qüvvələrinə və yaxud müharibə aparan hər hansı bir qruplaşmaya mənsub olmayan şəxslər.

Mülki obyektlər – hərbi aid olmayan istənilən obyekt.

P

Prinsiplərin proporsionallığı (uyğunluğu). Silahlı münaqişə hüququnun mühüm prinsiplərindən biridir. Bu prinsipin mahiyyəti mülki əhali arasında gözlənilən itkilərin və mülki obyektlərin dağıntısının həcmnin hücum nəticəsində əldə olunması planlaşdırılan konkret və birbaşa hərbi üstünlüyə nisbətən həddən

artıq olmamasından ibarətdir (*I Əlavə Protokolun 51-ci və 57-ci maddəsinə bax*).

Prinsiplərin fərqliliyi - BHH-nin mühüm prinsiplərindən biridir. Bu prinsipin mahiyyəti münaqişə tərəflərinin vuruşda iştirak edənlərlə mülki əhali arasında, həmçinin hərbi və mülki obyektlər arasındakı fərqi dəqiq müəyyən etmələrindən ibarətdir. Hücuma yalnız vuruşanlar və hərbi obyektlər məruz qala bilərlər.

Ratifikasiya – dövlətin adından imzalanmış beynəlxalq müqavilənin dövlət hakimiyyətinin ali orqanı təsdiq edilməsi.

Repatriasiya – şəxsin, münaqişə tərəflərindən birinin zəbt etdiyi və öz əlində saxladığı, vətəndaşı olduğu, daimi yaşadığı və ya damənşə ölkəsinə qayıdışı. Hərbi əsirlər hərbi əməliyyatlar başa çatan kimi dərhal azad olunur və rapatriasiya edilirlər (*1949-cu il III Cenevrə Konvensiyasının 118-ci maddəsi*).

Rekvizisiya - əmlakın məcburi qaydada sahibinin əlindən alınması.

Repressali (təzyiq tədbirləri) – vuruşan tərəflərdən birinin digər tərəfdən əvəzçixma məqsədi ilə həyata keçirdiyi məcburedici hərəkətlər. Hərbi əsirlərə münasibətdə təzyiq tədbirlərinin tətbiq edilməsi qadağandır.

Rəsmi informasiya mülkiyyətçisi – rəsmi informasiya, informasiya resursları, informasiya məhsulları və (və ya) beynəlxalq informasiya mübadiləsi vasitələrinin mülkiyyətçisi, göstərilən obyektlərlə bağlı qanunun icazə verdiyi həcmdə sahiblik və istifadəçi səlahiyyətlərini realizə edən şəxs.

S

Sanitar zonalar və təhlükəsizlik zonaları. Yaralılardan və xəstələrin, şikəstlərin, yaşlıların və 15 yaşına qədər olan uşaqların, hamilə qadınların və 7 yaşına qədər uşağı olan anaların hərbi əməliyyatlardan mühafizə edilməsi məqsədi ilə münaqişə tərəflərinin razılığı ilə yaradıla bilər (*IV Cenevrə Konvensiyasının 14-cü maddəsi*).

Siyasi KİV-lər – ölkə daxilində və onun hüdudlarından kənarlarda siyasi informasiyaların alınması və hazırlanması sahəsində ixtisaslaşmış kütləvi informasiya vasitələri. Siyasi KİV-lər siyasi həyata aid məsələləri işıqlandırır, istifadəçilərdə siyasi düşüncəni və auditoriyanın baxışlarını formalaşdırır. Bu, siyasi qarşıdurmalar və seçkiqabağı kompaniyalar dövründə daha böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Sosial jurnalistika – jurnalistikada sosial problemlərin və cəmiyyətə aid məsələlərin – cəmiyyətdaxili ziddiyyətlərin (“insan – cəmiyyət” sistemi)

işıqlandırılması ilə məşğul olan sahə. Səhiyyə, təhsil, məşğulluq, antiqlobalizm və s. məsələlər sosial problemlərə aid edilir. Publisistik məqalə və materiallar sosial jurnalistikanın əsas janrı hesab edilir.

Soyqırımı - hər hansı milli, etnik, irqi və ya dini qrupların tam və ya qismən *məhv edilməsi niyyəti ilə* həyata keçirilən hərəkətləri bildirir (məsələn, belə bir qrupun üzvlərinin qətlə yetirilməsi; belə bir qrupun üzvlərinə ciddi bədən xəsarətləri və əqli pozğunluq yetirilməsi; hər hansı belə bir qrup üçün qəsdən onun tam və ya qismən məhvində hesablanmış həyat şəraitinin yaradılması; belə bir qrup arasında uşaq doğumunun qarşısının alınmasına hesablanmış tədbirlər; uşaqların zorakılıqla bir insan qrupundan digərinə verilməsi).

§

Şıxlinski Əli Ağa – Əli Ağa İsmayıl Ağa oğlu Şıxlinski. Çar Rusiyası ordusunun general-leytenantı və Sovet hərbi xadimi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hərbiyyə nazirinin müavini. Azərbaycan Qızıl Aypara Cəmiyyətinin yaradılmasının təşəbbüsçülərindən biri. AzQAC-ın ilk sədri.

Artilleriyanın nəzəri və praktiki inkişafındakı misilsiz xidmətlərinə və qazandığı qələbələrə görə (1904-cil, Rus-Yapon müharibəsi) Əliyə Şıxlinskini “Rus artilleriyasının Allahı” adlandırmışlar. 1926-cı ildə “Rusca-Türkcə qısa hərbi lüğəti” çapa hazırlamış

və Bakıda rus, ərəb və latın əlifbası ilə nəşr etdirmişdir. Azərbaycanda hərbi lüğətin yaradıcısı hesab olunur.

Əliağa Şıxlinski 1865-ci il aprelin 23-də Yelizavetpol quberniyası Qazax qəzasının Aşağı Salahlı kəndində anadan olmuşdur. Atasını İsmayıl ağa məşhur Şıxlinskilər nəslindəndir. Anası Şahyəmən xanım isə Molla Vəli Vidadinin qız nəvəsidir.

Əliağa Şıxlinski Zaqafqaziya müftisi Hüseyn Əfəndi Qayıbovun qızı Nigar xanım ilə evlənmişdir. O, Azərbaycan Qızıl Aypara Cəmiyyətinin sədri olduğu dövrdə Nigar xanım onun yaxın köməkçisi olmuş və AzQAC-ın ilk tibb bacısı kimi tarixə düşmüşdür.

Əli Ağa Şıxlinski 1943-cü il avqust ayının 18-də Bakı şəhərində vəfat etmişdir.

T

Təhlükəli qurğular - mülki obyektlər arasında təhlükəli gücə malik qurğular – bəndlər, dambalar (torpaq bəndlər), atom elektrik stansiyaları xüsusilə ciddi mühafizə olunmalıdır. Onlar beynəlxalq xüsusi nişanla (açıq narıncı rəngli üç dairədən ibarət qrup) işarə olunmalı və hücum obyekti olmamalıdır.

U

Universal yurisdiksiya. Beynəlxalq humanitar hüququn ciddi şəkildə pozulmalarına görə təqib üçün

1949-cu il dörd Cenevrə Konvensiyasının nəzərdə tutduğu cinayət hüququ mexanizmi. Universal yurisdiksiya şəxsin bu cür hüquq pozulmalarına görə istənilən ölkənin istənilən məhkəməsində məsuliyyətə cəlb olunmasına imkan yaradır (cinayətin harada, nə zaman və kimə qaşığı törədilməsindən asılı olmayaraq).

V

Vətəndaş – hər hansı dövlətə mənsub olan, onunla siyasi və hüquqi bağlılığı, habelə qarşılıqlı hüquq və vəzifələri olan şəxs.

Y

Yaralılar və xəstələr. Zədə, xəstəlik və ya digər fiziki, ya da ruhi nasazlıq, şikəstlik nəticəsində tibbi yardıma və xidmətə ehtiyacı olan və istənilən düşmənçilik hərəkətlərindən çəkinən həm hərbcilər, həm də mülki şəxslər yaralı və ya xəstə hesab oluna bilərlər (*I Əlavə Protokola bax*).

Əlavə 2.

**KONTENT-ANALİZƏ CƏLB OLUNMUŞ
DÖVRİ MƏTBUAT**

(qəzet və jurnallar)

I. *Azərbaycan dilində*

1. “Kommunist” (“Xalq qəzeti”) - Azərbaycan KP MK, Azərbaycan SSR Ali Sovetinin və Nazirlər Sovetinin orqanı, 1986-1991-ci illər.
2. “Azərbaycan gəncləri” - Azərbaycan LKGİ MK-nın orqanı, 1986-1991-ci illər.

II. *Rus dilində*

3. “Бакинский рабочий” - Орган ЦК КП Азербайджана, Верховного Совета и Совета Министров Азербайджанской ССР, 1986-1989 гг.
4. “Коммунист” (“Голос Армении”) - Орган ЦК КП Армении, Верховного Совета и Совета Министров Армянской ССР, 1986-1989 гг.
5. “Молодежь Азербайджана” - Орган ЦК ЛКСМ Азербайджана, 1986-1991 гг.
6. “Правда” - Орган ЦК КПСС, 1986-1989 гг.
7. “Известия” – Орган Верховного Совета СССР, 1986-1991 гг.

Əlavə 3

**CƏDVƏLLƏR, DİAQRAMLAR VƏ
QRAFİK MATERİALLAR**

Cədvəl № 1

Tədqiqat dövründə qəzet redaksiyalarına daxil olan məktublar

Nəşrin adı	1986		1987		1988		1989	
	Cəmi	İstifadə olunmuşdur	Cəmi	İstifadə olunmuşdur	Cəmi	İstifadə olunmuşdur	Cəmi	İstifadə olunmuşdur
Бакинский рабочий	13700	5200	10750	5960	9220	2100	7333	1535
Kommunist	40102	4450	35744	5863	14700	1850	20343	1259
Молодежь Азербайджана	4250	2970	3920	2850	4100	2800	3980	2650
Azərbaycan gəncləri	14521	4860	13508	4160	15251	3723	15037	3315

Cədvəl № 2

**Tədqiqat dövründə qəzet redaksiyalarına millətlərarası problemlərə aid
daxil olan məktublar**

Nəşrin adı	1986	1987	1988	1989
Бакнский рабочий	1800	2085	2776	2940
Kommunist	3005	4787	5350	9205
Молодежь Азербайджана	853	895	1200	1534
Azərbaycan gəncləri	1611	1852	3100	4314

Сədvəl № 3

Millətlərarası problemlərə aid çap olunan materialların sayı

Nəşrin adı	1986	1987	1988	1989
Бакинский рабочий	94	178	437	649
Коммунист	133	226	540	723
Молодежь Азербайджана	19	31	69	93
Azərbaycan gəncləri	40	59	85	113

Cədvəl № 4

Millətlərarası münasibətlərdəki problemlərin işıqlandırılması üzrə materialların sayı

Nəşrin adı	1986			1987			1988			1989		
	Sosial-iqtisadi	Mənəvi-mədəni	Dövlət-hüquqi	Sosial-iqtisadi	Mənəvi - mədəni	Dövlət-hüquqi	Sosial-iqtisadi	Mənəvi-mədəni	Dövlət-hüquqi	Sosial-sosial-	Mənəvi-mədəni	Dövlət-hüquqi
Бакисский рабочий	65	36	3	101	62	9	183	94	56	245	85	71
Коммунист	70	58	5	93	71	7	161	113	59	223	94	67
Молодежь Азербайд.	12	4	3	16	10	5	38	22	9	43	34	16
Azərbaycan gəncləri	30	7	3	40	13	6	43	23	15	57	31	16

QEYD: milli zəmində baş vermiş münaqişə və toqquşmalar barədə informasiya və məlumatlar nəzərə alınmayıb.

Cədvəl № 5

Millətlərarası münasibətlərdə problemlərin işıqlandırılması üzrə materialların bölgüsü
(publikasiyaların ümumi sayına görə %-lə)

Nəşrin adı	Sosial-iqtisadi	Mənəvi-mədəni	Dövlət-hüquqi
Бакинский рабочий	39,1	19,4	8,1
Kommunist	33,7	20,7	8,5
Молодежь Азербайджана	61,4	33,1	5,6
Azərbaycan gəncləri	67,2	25,1	4,1

Cədvəl № 6

Millətlərarası münasibətlərdə problemlərin işıqlandırılması üzrə məqalələrin janrları
(publikasiyaların ümumi sayına görə %-lə)

Nəşrin adı	məqalə	Korrespon- densiya	informasiya	hesabat	diskussiya	müsahibə	reportaj	öçerk
Басинский рабочий	20,1	38,6	12,3	2,2	8,3	8,9	6,5	3,2
Kommunist	18,2	31,3	15,5	2,4	10,3	11,8	7,7	2,9
Молодежь Азербайджана	13,4	25,7	8,7	4,1	9,8	10,4	16,2	21,7
Azərbaycan gəncləri	15,6	28,3	9,3	3,6	8,7	15,4	19,1	21,6

Cədvəl № 7

Millətlərarası münasibətlərdə problemlərin işıqlandırılması üzrə materialların müəllifləri (%-lə)

kateqoriyalar	Бакинский рабочий				Коммунист				Молодежь Азербайджана				Azərbaycan gəncləri			
	1986	1987	1988	1989	1986	1987	1988	1989	1986	1987	1988	1989	1986	1987	1988	1989
journalistlar	54,4	51,3	35,4	39,2	52,7	50,6	35,2	40,6	61,2	64,5	46,8	56,3	63,5	65,3	47,2	55,4
alimlər	4,0	3,6	10,0	9,5	5,3	4,7	9,3	9,7	4,2	3,9	8,2	9,3	3,8	4,0	9,1	9,6
məktublar	12,1	14,2	5,6	4,0	11,1	12,5	5,5	2,8	8,7	9,3	6,9	2,6	10,9	10,1	5,3	2,8
rəsmi məlumatlar	18,2	21,2	46,0	44,2	20,0	21,9	46,0	44,2	15,4	13,7	32,4	30,8	13,6	14,5	34,8	31,3
digərləri	11,3	9,7	3,0	3,1	10,9	10,3	4,0	2,7	10,5	8,6	5,7	1,0	8,6	6,1	3,6	0,9

Diagram №1

PUBLİKASIYALARIN TEZLİYİ

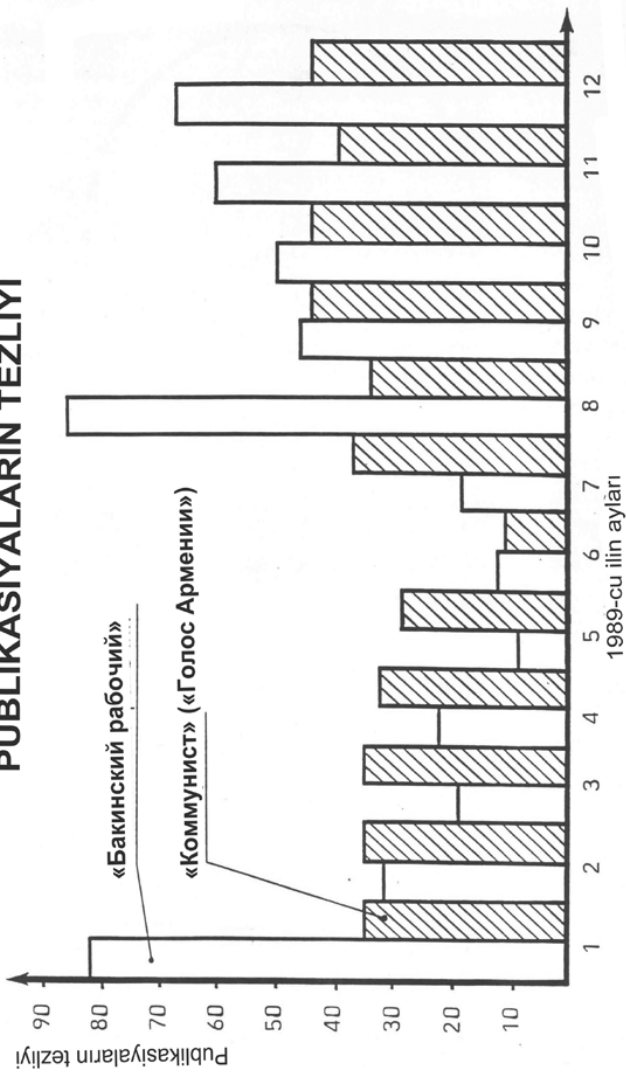
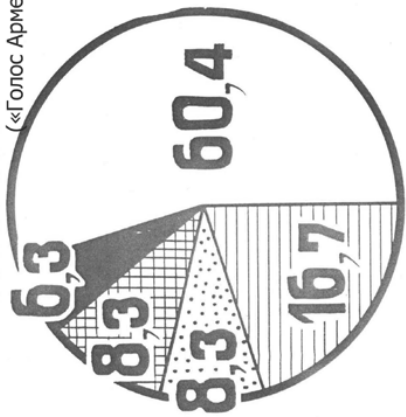
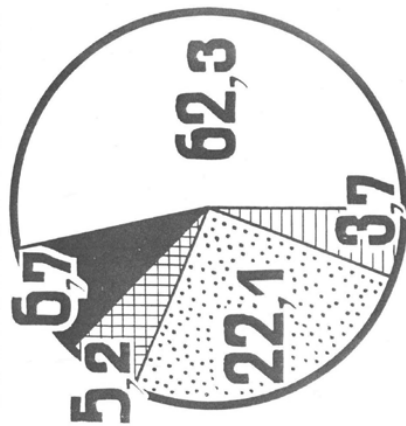

Diagram № 2

PUBLİKASIYALARIN XARAKTERİ

"БАКІНСКІЙ РАБОЧІЙ" (faizlə) "КОММУНИСТ" («Голос Армени») (faizlə)

□ — informasiya

▨ — problem

▩ — analitik-konstruktiv

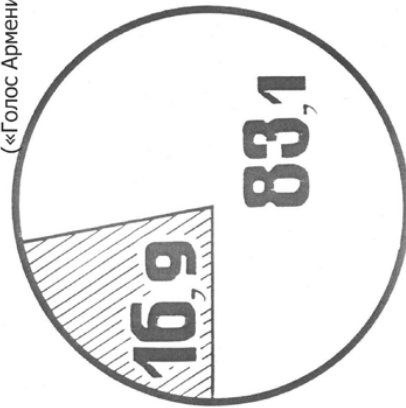
▤ — qiymətləndirmə

■ — analitik

Diagram № 3

PUBLİKASIYALARIN TONU (faizlə)

"БАККИНСКИЙ РАБОЧИЙ" "КОМУНИСТ" («Голос Армении»)

□ – sakit ton

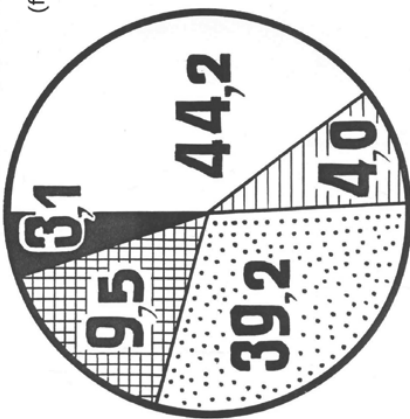
▨ – təhrirkedici ton

Diagram № 4

PUBLİKASIYALARIN MÜƏLLİFLƏRİ

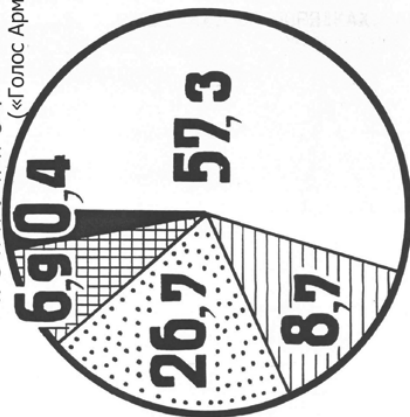
"БАКИНСКИЙ РАБОЧИЙ"

(faizlə)

"КОММУНИСТ"

(«Голос Армении»)

□ — rəsmi məlumatlar

▤ — müxbirlər

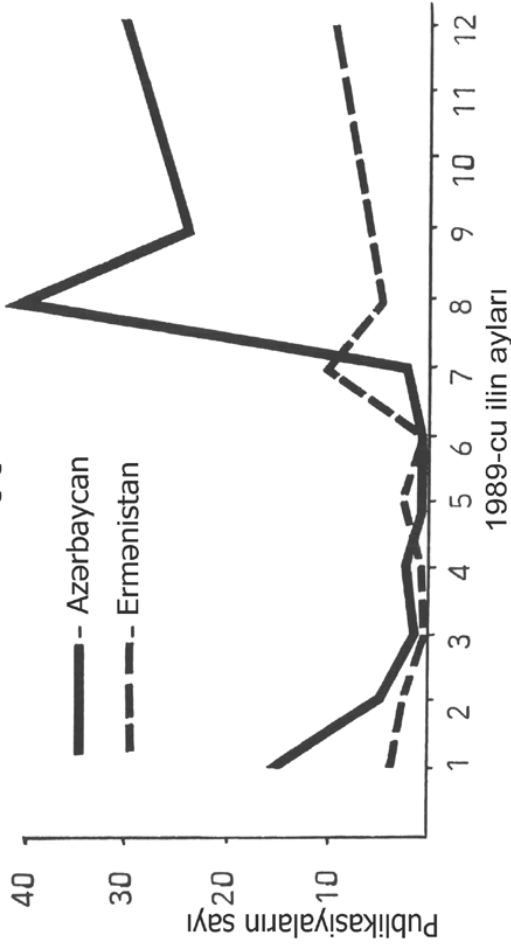
▥ — alimlər

▧ — məktublər

■ — başqaları

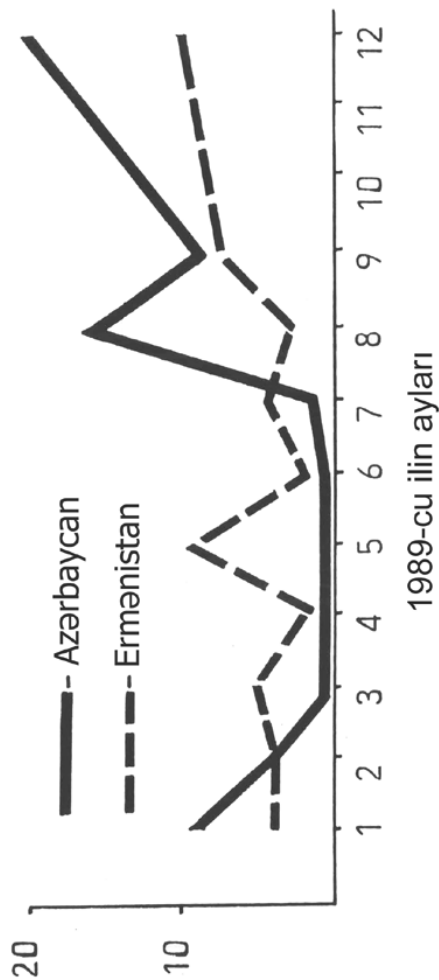
Diagram № 5

MİLLƏTLƏRARASI ZƏMİNDƏ TOQQUŞMALAR,
TALANLAR, İĞTİŞAŞLAR VƏ S. HÜQUQ
POZUNTULARI HAQQINDA PUBLİKASIYALAR

Diaqram № 6

**MİTİŇQLƏR, NÜMAYİŞLƏR VƏ YÜRÜŞLƏR
HAQQINDA PUBLİKASIYALAR**

TƏTİLLƏR HAQQINDA PUBLİKASIYALAR

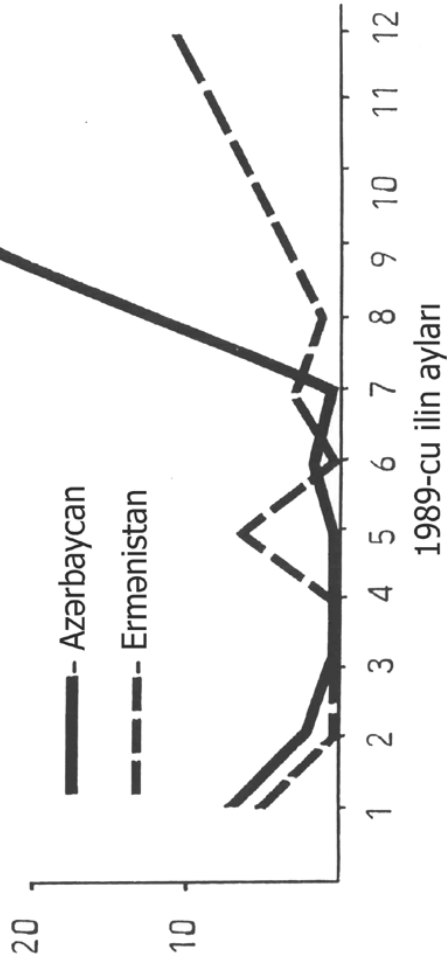

Diagram № 8

TƏHRİKEDİCİ PUBLİKASIYALAR

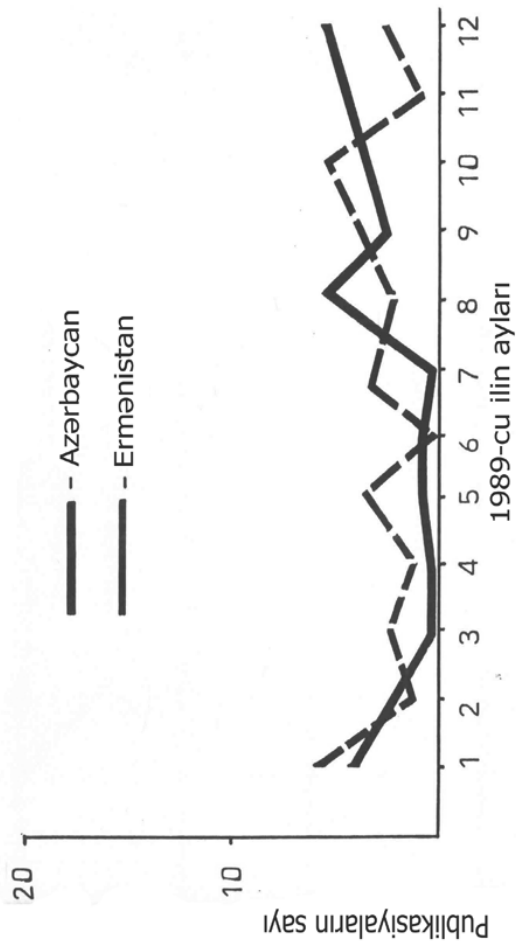
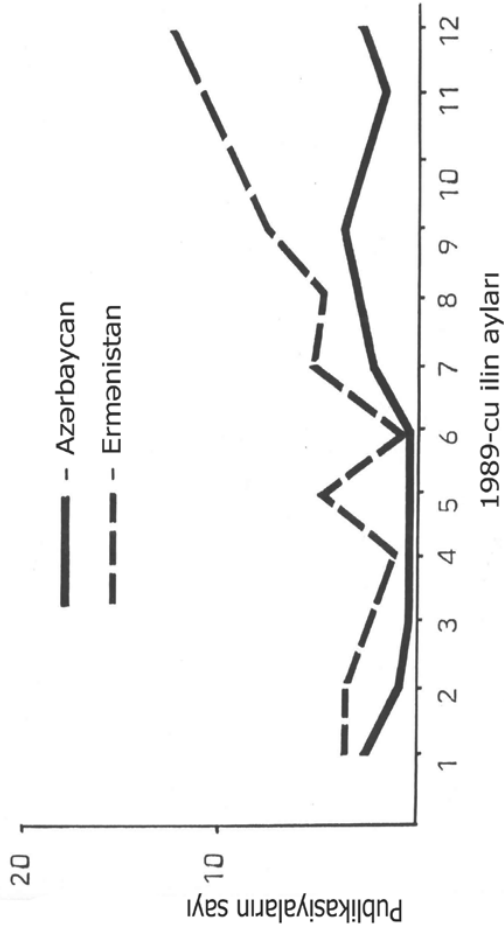

Diagram № 8

HƏRBİ OBYEKTlərƏ BƏ HÜQUQ-MÜHAFİZƏ
ORQANLARINA HÜCUMLAR HAQQINDA
PUBLİKASIYALAR

Diaqram № 10

TƏHRİKEDİCİ VƏ QIZIŞDIRICI ŞƏXSLƏR HAQQINDA

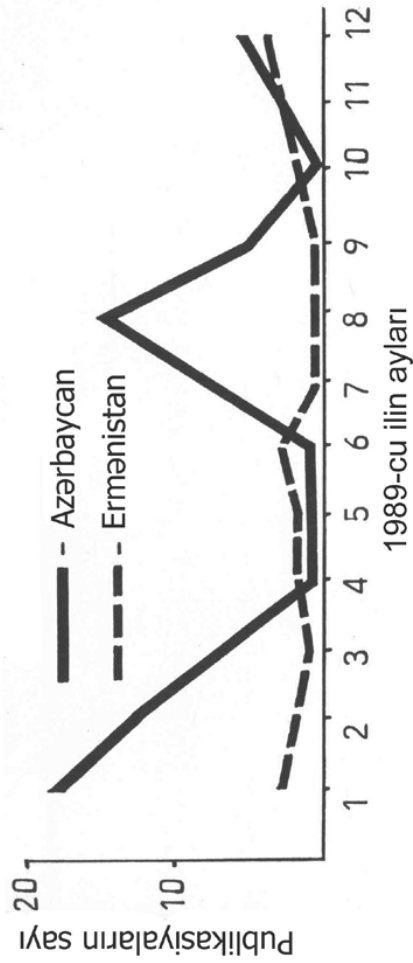
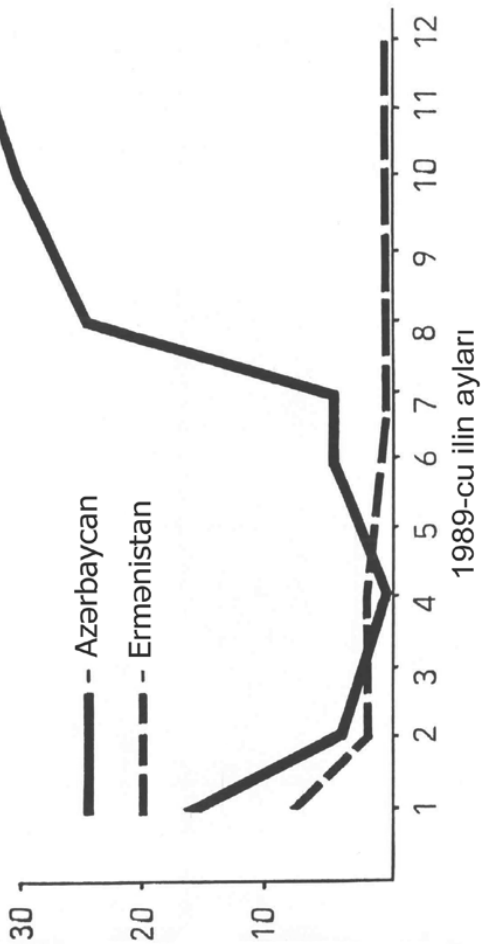

Diagram № 11

DQMV-də XÜSUSİ İDARƏETMƏ FORMASI HAQQINDA

Diaqram № 12

YÜKLƏRİN GECİKDİRİLMƏSİ HAQQINDA PUBLİKASIYALAR

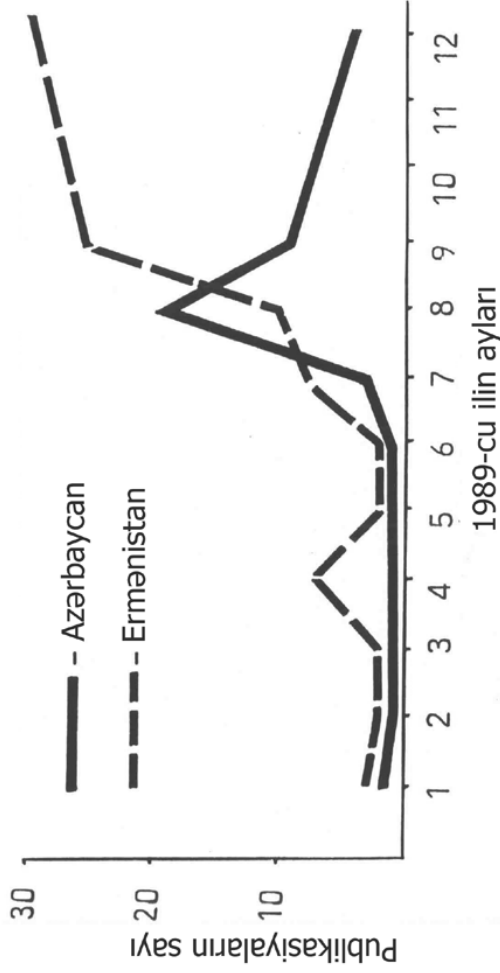
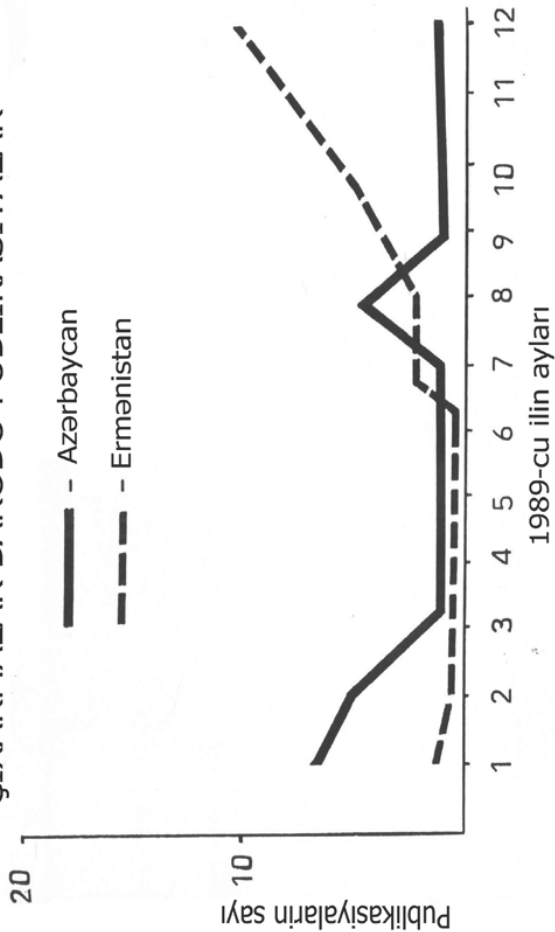

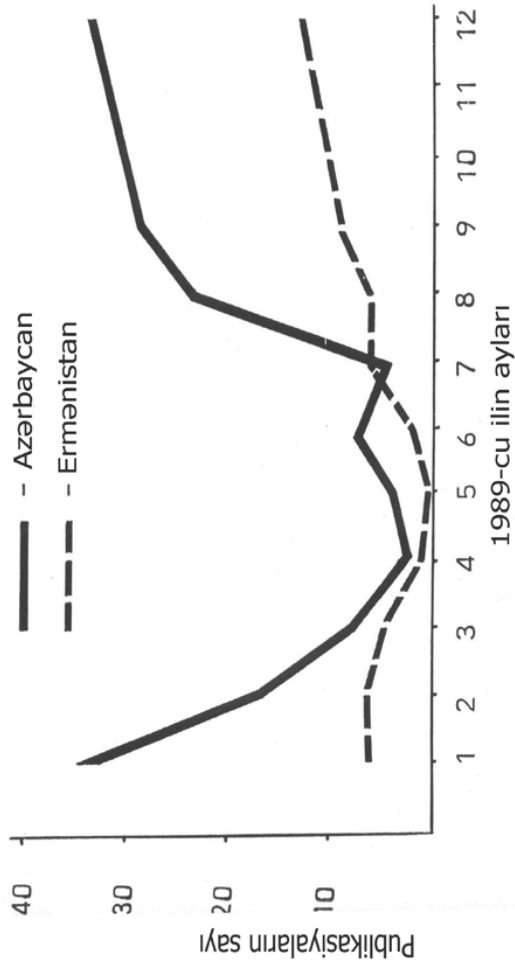
Diagram № 13

MİLLİ ƏLAMƏTLƏRİNƏ GÖRƏ İŞDƏN
ÇIXARMALAR BARƏDƏ PUBLİKASIYALAR

Diaqram № 14

QAÇQINLAR PROBLEMİ HAQQINDA PUBLİKASIYALAR

Əlavə 4.

Qanunvericilik

Qanunlar

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi.
3. “Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət hüququ haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 9 noyabr 1991-cı il, №256- XII
4. Azərbaycan Respublikasının “Dövlət sirri haqqında” Qanunu, 7 sentyabr 2004-cü il, №733- IIQ
5. Azərbaycan Respublikasının “Elektron imza və elektron sənəd haqqında” Qanunu, 9 mart 2004-cü il, №602-I IQ
6. Azərbaycan Respublikasının “Feldyeger rabitəsi haqqında” Qanunu, 13 may 2003-cü il, №453-I IQ

7. Azərbaycan Respublikasının “İctimai televiziya və radio yayımı haqqında” Qanunu, 28 sentyabr 2004-cü il, №757-I IQ
8. Azərbaycan Respublikasının “İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında” Qanunu, 3 aprel 1998-ci il, №460- IQ
9. Azərbaycan Respublikasının “İnteqral sxem topologiyalarının hüquqi qorunması haqqında” Qanunu, 31 may 2002-ci il, №337-I IQ
10. Azərbaycan Respublikasının “Kitabxana işi haqqında” Qanunu, 29 dekabr 1998-ci il, №611- IQ
11. Azərbaycan Respublikasının “Kommersiya sirri haqqında” Qanunu, 4 dekabr 2001-ci il, №224- IIQ
12. Azərbaycan Respublikasının “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” Qanunu, 7 dekabr 1999-cu il, № 769- IQ
13. Azərbaycan Respublikasının “Məlumat azadlığı haqqında” Qanunu, 14 sentyabr 2004-cü il, №755- IIQ

14. Azərbaycan Respublikasının “Məlumat toplularının hüquqi qorunması haqqında” Qanunu, 19 iyun 1998-ci il, №505- IQ
15. Azərbaycan Respublikasının “Milli arxiv fondu haqqında Qanunu, 22 iyun 1999-cu il, № 694- IQ
16. Azərbaycan Respublikasının “Milli təhlükəsizlik haqqında” Qanunu, 29 iyun 2004-cü il, № 712- IIQ
17. Azərbaycan Respublikasının “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Qanunu, 5 iyun 1996-cı il, № 115- IQ
18. Azərbaycan Respublikasının “Nəşriyyat işi haqqında” Qanunu, 30 may 2000-ci il, №887- IQ
19. Azərbaycan Respublikasının “Rabitə haqqında” Qanunu, 20 iyun 1997-ci il, №328- IQ
20. Azərbaycan Respublikasının “Statistika haqqında” Qanunu, 18 fevral 1994-cü il, №789- IQ
21. Azərbaycan Respublikasının “Televiziya və radio yayımı haqqında” Qanunu, 25 iyun 2002-ci il, № 345-IIQ

Əsasnamələr

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət Sırrının Mühafizəsi üzrə İdarələrarası Komissiya haqqında Əsasnamə, Maddə 2, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1999-cu il 9 dekabr tarixli, 224 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
2. Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya (2003-2012-ci illər), Bölmə 6, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2003-cü il 17 fevral tarixli, 1146 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.
3. Azərbaycan Respublikasının Rabitə və İnformasiya Nazirliyi haqqında Əsasnamə, Maddə 10.27, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 10 avqust tarixli, 111 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.
4. Azərbaycan Respublikasının dövlət hakimiyyəti orqanlarının, müəssisə, idarə və təşkilatlarının dövlət sırrının mühafizəsi üzrə struktur bölmələri haqqında Nümunəvi Əsasnamə, Maddə 2, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2002-cü il 17

oktyabr tarixli, 160 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmişdir.

5. Dövlət sirri təşkil edən məlumatlarla işləməyi istisna edən xəstəliklərin Siyahısının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2002-cü il 17 oktyabr tarixli, 161 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmişdir.

Əlavə 5.

A) **Beynəlxalq sənədlər**

1. İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə. İstənilən nəşri.
2. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt . İstənilən nəşri.
3. İnsan hüquqları haqqında Amerika Konvensiyası. İstənilən nəşri.
4. İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası. İstənilən nəşri.
5. Kütləvi informasiya vasitələri və insan hüquqları haqqında Bəyannamə. Avropa Şurasının Konsultativ Assambleyası tərəfindən 23.01.1970-ci ildə qəbul olunmuşdur.
6. Avropa İttifaqı üzv-dövlətlərinin hökumət nümayəndələri konfransının Bəyannaməsi. Maastrixt, 17.02.1992-ci il. “İnformasiya əldə etmək hüququ haqqında Bəyannamə”.

7. “Parlamentlərarası Assambleya üzv-dövlətlərində informasiya münasibətlərinin tənzimlənməsi prinsipləri haqqında” tövsiyə edilən qanunvericilik aktı. Müstəqil Dövlətlər Birliyi iştirakçı-dövlətlərin Parlamentlərarası Assambleyasının Qərarı ilə qəbul olunmuşdur. 23.05.1993-cü il, Sankt-Peterburq.
8. “İnformasiya sahəsində yeni beynəlxalq nizam”ın yaradılması münasibəti ilə bağlı Talluar Bəyannaməsi. 17.05.1981-ci ildə Talluarda (Fransa) dünyanın 20 ölkəsindən olan müstəqil informasiya strukturlarının rəhbərləri tərəfindən qəbul olunmuşdur.
9. İohannesburq prinsipləri. “Milli təhlükəsizlik, özünüifadə azadlığı və informasiyanın əldə edilməsi”. 1995-ci il oktyabrın 1-də qəbul olunmuşdur.
10. İnformasiya azadlığı haqqında ABŞ Federal Qanunu. (The Federal Freedom of Information Act, 20.06.66).

11. İnsanın şəxsi həyatının müdafiəsi haqqında ABŞ Federal Qanunu. (The Federal Privacy Act).
12. “İctimai rəy sorğusunun bəzi növlərinin nəşri və yayılması haqqında” Fransa Respublikasının Qanunu. № 77-808, 19.07.1977-ci il.
13. “İdarəetmə orqanları və ictimaiyyət arasında münasibətlərin yaxşılaşmasına yönəldilmiş tədbirlər və inzibati, sosial və maliyyə vəziyyətləri haqqında” Fransa Respublikasının Qanunu. № 78-753, 17.07.1978-ci il (№ 79-987, 11.07.1979-cu il tarixli Qanunla edilmiş dəyişikliklər nəzərə alınmaqla).
14. “Siyasi həyatın maliyyə aşkarlığı haqqında” Fransa Respublikasının Qanunu. № 88-227, 11.03.1988-ci il.
15. Hamburqun azad Hanzey şəhərinin mətbuatı haqqında Qanun. 29.01.1965-ci il (1980-ci il və 1985-ci il dəyişiklikləri nəzərə alınmaqla).
16. Şimali-Reyn Vestfaliya torpağının mətbuatı haqqında Qanun, Maddə 4 – “İnformasiya hüququ”.

17. Bavariya torpağının mətbuatı haqqında Qanun.

18. İsveç. Mətbuat azadlığı haqqında Akt. 07.02.1974-cü ildə Riksdanın qəbul etdiyi redaksiyada, 1983-cü ildə edilmiş dəyişikliklər və əlavələrə).

Əlavə 6.

Cenevrə konvensiyaları

A) 1949-cu il 12 avqust tarixli Cenevrə Konvensiyaları

- 1 Dəyişən ordularda yaralıların və xəstələrin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında”
- 2 “Dənizdəki silahlı qüvvələrdə yaralıların, xəstələrin və gəmi qəzasına uğrayanların vəziyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında”
- 3 “Hərbi əsirlərlə rəftar haqqında”
- 4 “Müharibə zamanı mülki əhəlinin müdafiəsi haqqında”

B) 1949-cu il 12 avqust tarixli Cenevrə Konvensiyalarına əlavə protokollar:

1. 1949-cu il 12 avqust tarixli Cenevrə Konvensiyalarına əlavə olunan, “Beynəlxalq silahlı münaqişə qurbanlarının müdafiəsinə dair” 1977-ci il 8 iyun tarixli protokol (I Protokol).

2. 1949-cu il 12 avqust tarixli Cenevrə Konvensiyalarına əlavə olunan, “Qeyri-beynəlxalq silahlı münaqişə qurbanlarının müdafiəsinə dair” 1977-ci il 8 iyun tarixli protokol (II Protokol).
3. 1949-cu il 12 avqust tarixli Cenevrə Konvensiyalarına əlavə olunan, Əlavə fərqləndirici emblemin qəbuluna dair 2005-ci il 8 dekabr tarixli protokol (III Protokol).

Əlavə 7.

Haaqa konvensiyaları

- A) “Hərbi konfliktlər zamanı mədəni mülkiy-yətin qorunması haqqında” Haaqa Konvensiyası. 1954-cü ildə 21.04 – 14.05) Haaqa konfransında qəbul edilmişdir və 07.08. 1954-cü ildən qüvvədədir.
- B) “Piyadalara qarşı minaların tətbiqi, ehtiyatının toplanması, istehsalı və verilməsinin qadağan edilməsi haqqında” Haaqa Konvensiyası. 3-4 dekabr 1997-ci ildə imzalanmaq üçün açılmış və 1 mart 1999-cu ildə qüvvəyə minmişdir.

Haaqa Konvensiyalarına əlavə protokollar:

Haaqa konvensiyasında

- a) konvensiyanın tətbiq edilməsi qaydalarını müəyyən edən icraedici rəqlament və
- b) işğal edilmiş ərazilərdən mədəni dəyərlərin çıxarılmasını qadağan edən protokol qəbul edilmişdir.

Əlavə 8.

Beynəlxalq jurnalistləri müdafiə təşkilatları

(burada jurnalistlərin qaynar nöqtələrə ezamiyyətinin təşkili və həyata keçirilməsi zamanı, həmçinin jurnalistlə bağlı hər hansı bədbəxt bir hadisə baş verərsə, ona kömək göstərə bilən təşkilatların ünvanları, telefonları və s. əlaqə məlumatları verilir).

1. NEWS VISION

Yer kürəsinin istənilən nöqtəsində işləyən jurnalistləri operativ informasiyalarla təmin edir. İllik məlumat kitabçası abunə yazılmaqla yayılır və dünyanın ən iri jurnalist təşkilatlarına göndərilir.

**News Vision, 207-211
The Vale, London W3 70S
Tel. 4481 / 749 88 55**

2. AMNESTY INTERNATIONAL

Müstəqil təşkilatdır. Bütün dünyada insan hüquqlarının qorunması sahəsində əhəmiyyətli rol oynayır. Həbs olunmuş şəxslərin problemlərinə daha çox diqqət yetirir. Vicdan azadlığına görə həbs olunan şəxslərin dərhal və qeyri-şərtsiz azadlığa buraxılması, siyasi baxışlarına

görə mühakimə olunanların işinin tez və ədalətlə baxılması, işgəncə və edamların dayandırılması uğrunda mübarizə aparır.

AMNESTY INTERNATIONAL

International Secretariat

1 Easton Street

London WC1X 8DJ

United Kingdom

Tel. 4471 / 833 17 71

Fax. 4471 / 956 1157

Telex 01-28502

3. ARTICLE 19

İnsan hüquqlarının qorunması üzrə beynəlxalq təşkilatdır.Fikir azadlığını və onun azad şəkildə ifadə olunmasını beynəlxalq qanunvericiliklə zəmanət verilən ümumi insan hüququ kimi nəzərdən keçirir.Senzura təqibinin qurbanlarının müdafiə olunması məqsədi ilə kampaniyalar keçirir.

Article 19

90 Borough High Street

London SE 11LL

United Kingdom

Tel. 4471 / 403 48 22

Fax. 4471 / 403 19 43

4. Committee to Protect Journalists

“Jurnalistləri Müdafiə Komitəsi”. Amerika jurnalistlərinin qeyri-kommersiya təşkilatıdır. Bütün dünya jurnalistlərinin hüquqlarının pozulması hallarını izləyir, bu cür halları dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırır, etiraz aksiyaları keçirir.

Committee to Protect Journalists

16 East 42nd Street

3rd Floor

New York

NY 10017

Tel. 1212 / 983 5355

Fax 1212 / 867 1830

Telex 910 250 47 94

5. Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsi

Əgər kimsə jurnalist tapşırığını yerinə yetirərkən itkin düşərsə/həbs olunarsa, təqibə məruz qalarsa, Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsinin (BQXK) humanitar müdaxiləsinə ümid edə bilər. Jurnalistin axtarışı ilə əlaqədar olaraq “Hot Line” (“Qaynar xətt”) xidmətinə aşağıdakı şəxslər və təşkilatlar müraciət edə bilərlər:

- jurnalistin ailəsi;
- redaktor;
- milli jurnalist təşkilatı;
- regional və ya beynəlxalq peşə təşkilatları.
-

Bu təşkilata müraciət edən aşağıdakı informasiyaları verməyə hazır olmalıdırlar:

- jurnalistin фамиliyası, adı və atasının adı;
- anadan olduğu yer və tarix;
- güman edilən şərait (itkin düşmüşdür, əsir düşmüşdür, həlak olmuşdur);
- müraciət etdiyiniz təşkilatların adları.

**International Committee of the Red Cross (ICRC) Press
Division "Hot Line"
17, avenue de la Paix**

Əlavə 9.

Lazım ola biləcək bəzi kontaktlar

Təşkilatın adı	Telefonu, faksı, email ünvanı	Dəyişiklik və əlavələr
Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyi	Növbətçi: Ünvanı: AZ1073, Bakı şəhəri, Parlament prospekti 3 E-poçt Mətbuat Xidməti: pressmd@mod.gov.az Apellyasiya Şurası: apellyasiya@mod.gov.az	
Azərbaycan Respublikasının Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti	AZ1006, Bakı şəhəri, Parlament prospekti 14. Telefon: (+99412) 405 99 99 Faks: (+99412) 405 92 22 Qaynar xətt: 1656 (bölgələrin sabit telefon şəbəkələri üçün (012) 1656) E-poçt: mektub@dtx.gov.az DTX İctimai əlaqələr şöbəsi: Telefon: (+99412) 493 76 22 Faks: (+99412) 493 76 22 E-poçt: pr@dtx.gov.az	

Dos.Dr.İlham A.Mazanlı

Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi	Növbətçi: (012) 590 92 11, (012) 590 95 29 Mətbuat xidməti: http://mia.gov.az/?/az/news/archive/	
Azərbaycan Respublikasının Fövqəladə Hallar Nazirliyi	Ünvanı: AZ1073, Bakı şəhəri M. Müşfiq küçəsi, 501-ci məhəllə Növbətçi: (99412) 512 00 61 Faks: (99412) 512 00 46 Vətəndaşların qəbulu və müraciətləri ilə iş şöbəsi Tel.: (99412) 512 00 28 Faks: (99412) 512 00 46 Apellyasiya Şurası Tel.: (99412) 512 02 98 Faks: (99412) 512 00 46 e-mail: apellyasiya@fhn.gov.az İctimaiyyətlə əlaqə idarəsi : Tel.: (99412) 512 03 89 Faks: (99412) 512 00 10	

Jurnalistika və Beynəlxalq Humanitar Hüquq

Heydər Əliyev Adına Bakı Beynəlxalq Aeroportu	Heydər Əliyev, Bakı, Xəzər, AZ1045 Tel:(+994 12) 497-26-00, (+994 12) 497-27-27, (+994 12) 497- 27-96, (+994 12) 497-26-25 direktor faxS: (+994 12) 497-26-04 Web səhifə: http://www.airport.az E-poçt: bakcomdep@azdata.net	
Naxçıvan şəhər Aeroportu	Telefon:+ 994 (12) 598-88- 80 Faks: + 994 (12) 437-40-87 callcenter@azal.az	
Gəncə şəhər Aeroportu	Ünvan: Gəncə şəhəri Şəmkir şossesi Telefon: +994.22.256.99.63 Faks: +994.22.256.99.63 Email: aeraport-genja(AT)mail.ru	
Lənkəran Hava Limanı	Ünvan: Füzuli, Lənkəran, AZ4243	
Qəbələ Beynəlxalq Hava Limanı	TEL: (+994 24) 205-00-46 (+994 24) 205-44-11	
Zaqatala Hava Limanı	Ünvan: Zaqatala, AZ6200	

Dos.Dr.İlham A.Mazanlı

International Committee of the Red Cross (ICRC) Press Division “Hot Line”	17, avenue de la PaixCH – 1202 Geneva Switzerland Tel. 4122 / 730 23 09 Fax 4122 / 734 82 80 Telex cicr 22 269	
Azərbaycan Qızıl Aypara Cəmiyyəti	Səməd Vurğun, 112 4 Tel.: (99412) 93-84-81 - Qəbul otağı www.redcrescent.az e-mail: redcrescent@redcrescent.az	
Robert Menard President Reporters Sans Frontieres	17 rue Abbe de l’Epee34000 Montpellier France Tel. 3367 / 79 81 82 Fax 3367 / 72 64 04 Telex 485 816	
International Federation of Journalists	Boulevard Charlemagne, 1, Bte 510 41 BK USSELS Belgium Tel. 322 / 238 0951 Fax 322 / 230 3633	

Əlavə 10

Lazım ola biləcək bəzi elektron ünvanlar

Təşkilatın adı	İnternet ünvanı	Dəyişik-lik və əlavələr
BMT-nin Qaçqınların İşləri üzrə Ali Komissarlığı (BMT QAK)	http://www.unhcr.ch/	
“Beynəlxalq Amnisiya” Təşkilatı	http://www.amnesty.org/	
AzərTAC İnformasiya Agentliyi	http://www.rian.ru/rian/	
Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Mətbuat Xidməti	http://www.press-service.uz/russian/news rus.htm	
Azərbaycan Respublikası Hökuməti, Qanunvericilik aktları	http://www.law.gov.az/	
“İnternyus”un Azərbaycandakı Nümayəndəliyi	http://www.internews.kg	
BBC-nin Azərbaycandakı Nümayəndəliyi	http://www.BBCnews.com/ http://news.BBC.cossian/	
«Интерфакс»	http://www.d.iru/	
ИТАР-ТАСС	http://www.itar-tass.com/russ/newsdir.htm	

Əlavə 11.

BMT agentliklərinin və Beynəlxalq Humanitar Təşkilatların Azərbaycandakı Nümayəndəlikləri

1. BMT-nin İnkişaf Proqramının Azərbaycandakı Nümayəndəliyi (UNDP)

Rəhbər: Qulam İsakzain

AZ1001, Səbail rayonu, BMT-nm 50 illiyi küçəsi 3

Tel 498-98-88 498-16-89: 493-81-19. 498-76-72 Faks:

498-32-35 492-24-91

2. BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının Azərbaycandakı Nümayəndiliyi (UNHCR)

Rəhbər: Daq Siquardson

AZ1078,Nəsimi rayonu, Azər Əliyev 3

Tel: Tel 492-83-19. 492-89-54. 492-14-43. 497-10-82

497-22-47, 497-22-49 Faks: 498-11-34

3. BMT-nin “Uşaq Fondu” (UNICEF)

Rəhbər: Andro Şilakadze

AZ1095 Səbail rayonu,Neftçilər pr, 24. 3-cü mərtəbə

Tel :492-30-13.492-17-82 Faks.492-24-68

4. BMT-nin “Ümümdünya Səhiyyə Təşkilatı” BMT (WHO)

Rəhbər: Kamran Qaraxanov

AZ1001 Səbail rayonu. BMT-nin 50 illyi küçəsi 3

Tel 498-98-88 (159) Faks. (160)

5.BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının Azərbaycanadakı Nümayəndəliyi(FAO)

Rəhbər: Təranə Bəşirova

AZ 1000 Səbail rayonu, Ü. Hacıbəyov 40 Hökəmət

Evi, otaq 747

TEL./Faks: 498-02-57

6. Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı

Rəhbər: Serhan Aktoprak

AZ1069, Nərimanov rayoun, Yaşar Hüseynov18

Tel: 465-90-71, 465-90-72, 465-11-95, Faks: 465-90-73

7. Beynəlxalq Qizil Xaç Komitəsi

Rəbər: Deniz Duran

AZ1110, Nərimanov rayonu, F.X.Xoyski 75

Tel: 465-64-52, 465-63-34, 465-63-35 Fax: 465-65-19

8.ABŞ-ın Beynəlxalq İnkişaf Agentliyi (USAİD)

Rəhbər: Mikaela Meredis

AZ1007, Nəsimi rayonu, Azadlıq prospekti 83

Tel. 498-18-35, 498-03-35 Faks: 493-68-39

**9. ABŞ-ın “Dünya Ümidi Beynəlxalq Azərbaycan”
(BHT Work HOPE)**

Rəhbər: Ceyms Um

AZ1009, Yasamal rayonu. Hüsü Hacıyev küçəsi 35,
mənzil 17, 18, 19

Tel.: 596-69-28 Faks: 596-69-24

10. ABŞ-ın “VAAD LEATSALE” BHT

Rəhbər: Sərxan Simanduyev

AZ1010. Nəsimi rayonu, K. Səfərəliyeva küçəsi. 22

Tel :596-47-45

**11. ABŞ-ın “Amerika Beynəlxalq Təhsil Şurası”
BHT (ACTRACCELS)**

Rəhbər: Codi Blankensip

AZ1065, Yasamal rayonu,C.Cabbarlı küçəsi
40,Caspian Plaza 2-ci mərtəbə

Tel/Faks: 436-75-29/30-31

**12. ABŞ-ın “Rostropoviç Vişnevskaya” Fondunun
Azərbaycandakı Numayəndəliyi**

Rəhbər: Soltan Məmmədov

AZ1065, Yasamal rayonu, C.Cabbarlı küçəsi
44,Caspian Plaza 15-ci mərtəbə

Tel/Faks:436-82-77

13. ABŞ-ın “ADRA” BHT

Rəhbər: Mikhailo Lutso

AZ1009 ,Yasamal rayonu,Vidadi küçəsi 68

Tel: 447-43-57,447-43-58 Faks: 447-43-59

14. Türkiyənin” İstanbul Beynəlxalq Qardaşlıq və Yardımlaşma Dərnəyi” BHT

Rəhbər: Sedat Demir

Az1001,Səbail rayonu,Cəfərov Qardaşları küçəsi 16

Tel:492-32-23,493-02-93 , Faks: 492-21-67

15. İran İslam Respublikasının Qızıl Aypara Cəmiyyətinin Azərbaycanadakı Numayəndəliyi

Rəhbər: Seyid Bəhmən Sobhani

AZ1100,Yasamal rayonu, Abbasmirzə Şərifzadə küçəsi, 3148-ci məhəllə,124 (“Həyat” Şadlıq evi)

Tel: 434-98-04/05 Faks: 434-98-03

16. Kuveyt Beynəlxalq İslam Xeyriyyə Təşkilatı “Asiya Musəlmanları Komitəsi” BHT

Rəhbər: Xalid Əbu-Nəhlə

AZ1014,Nəsimi rayonu, Mirzəağa Əliyev küçəsi 251,mənzil 8

Tel: 596-25-28,596-70-27 Faks: 598-38-21

17. İsveçrənin ”İnkişaf və Əməkdaşlıq” BHT (SDC)

Rəhbər: Simona Haberli

AZ 1004,Səbail rayonu,İçəri Şəhər,Böyük Qala 11, mənzil 28-30 Tel:437-38-55,

Faks:437-38-56

**18. “Almaniya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Cəmiyyəti”
BHT (GİZ)**

Rəhbər: Sonla Fontaine

AZ1001, Səbail rayonu, Nizami küçəsi 22, VİP iş

Mərkəzi,4-5-ci mərtəbələr

Tel: 497-10-73, 497-80-68, 497-71-49

Faks: 497-80-69

**19. Almaniyanın “Beynəlxalq Humanitar Tibb
Yardımları” BHT**

Rəhbər: Dr.Ağabəy Azərbaycanlı

AZ1004,Səbail rayonu, Badamdar yolu 1-ci massiv, ev

5 BL 1 m 36

TEL: 408-93-50,050- 330-70-40,

Faks: 502-35-01

**20. Böyük Britaniyanın “Azərbaycana Birgə
Yardımları” BHT(UAFA)**

Rəhbər: Qvendolin Börçel

Yasamal rayonu, H.Cavid prospekti,520-ci məhəllə,

ev 2

Tel/faks: 497-25-19, 497-01-04

Əlavə 12.

**Azərbaycanın şəhər və iri yaşayış
məntəqələrinin telefon kodları**

Bu əlavədə Azərbaycan Respublikası ərazisindəki şəhər və iri yaşayış məntəqələrinin telefon kodları və telefon nömrələmə sistemi haqqında məlumat verilir. Azərbaycanda telefon kodları və telefon nömrələmə sistemi Azərbaycan Respublikası Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi tərəfindən tənzimlənir.

Yaşayış məntəqəsinin adı	Yeni yığım formatı
BAKI ŞƏHƏRİ - 012	
Bakı	012 3XX XX XX
	012 4XX XX XX
	012 5XX XX XX
Abşeron	012 3XX XX XX
SUMQAYIT ŞƏHƏRİ - 018	
Sumqayıt	018 6XX XX XX

Dos.Dr.İlham A.Mazanlı

BAKU TOLL - 020	
Bərdə	020 20X XX XX
Ucar	020 21X XX XX
Ağsu	020 22X XX XX
Ağdaş	020 23X XX XX
Qobustan	020 24X XX XX
Kürdəmir	020 25X XX XX
Şamaxı	020 26X XX XX
Göyçay	020 27X XX XX
İsmayıllı	020 28X XX XX
Zərdab	020 29X XX XX
ŞİRVAN TOLL - 021	
Hacıqabul	021 20X XX XX
TransEuroCom	021 428 XX XX
Şirvan	021 21X XX XX
Beyləqan	021 22X XX XX
Sabirabad	021 23X XX XX

Jurnalistika və Beynəlxalq Humanitar Hüquq

İmişli	021 24X XX XX
Səlyan	021 25X XX XX
Neftçala	021 26X XX XX
Ağcabədi	021 27X XX XX
Saatlı	021 28X XX XX
GƏNCƏ TOLL - 022	
Göygöl	022 20X XX XX
Daşkəsən	022 21X XX XX
Ağstafa	022 22X XX XX
TransEuroCom	022 428 XX XX
Gəncə	022 25X XX XX
	022 26X XX XX
TransEuroCom	022 428 XX XX
Tərtər	022 23X XX XX
Goranboy	022 24X XX XX
Samux	022 27X XX XX
Qazax	022 29X XX XX

Dos.Dr.İlham A.Mazanlı

Şəmkir	022 30X XX XX
Tovuz	022 31X XX XX
Gədəbəy	022 32X XX XX
Yevlax	022 33X XX XX
TransEuroCom	022 428 XX XX
Naftalan	022 35X XX XX
QUBA TOLL - 023	
Siyəzən	023 30X XX XX
Xızı	023 31X XX XX
Xaçmaz	023 32X XX XX
Quba	023 33X XX XX
Şabran	023 35X XX XX
Qusar	023 38X XX XX
ŞƏKİ TOLL - 024	
Qəbələ	024 20X XX XX
Oğuz	024 21X XX XX
Zaqatala	024 22X XX XX

Jurnalistika və Beynəlxalq Humanitar Hüquq

Şəki	024 24X XX XX
Qax	024 25X XX XX
Mingəçevir	024 27X XX XX
Balakən	024 29X XX XX
LƏNKƏRAN TOLL - 025	
Yardımlı	025 20X XX XX
Masallı	025 21X XX XX
Astara	025 22X XX XX
Cəlilabad	025 24X XX XX
Lənkəran	025 25X XX XX
Lerik	025 27X XX XX
Biləsuvar	025 29X XX XX
ŞUŞA TOLL - 026	
Xocalı	026 20X XX XX
Laçın	026 21X XX XX
Xankəndi	026 22X XX XX
Qubadlı	026 23X XX XX

Dos.Dr.İlham A.Mazanlı

Əskəran	026 24X XX XX
Zəngilan	026 25X XX XX
Şuşa	026 26X XX XX
Kəlbəcər	026 27X XX XX
Ağdərə	026 28X XX XX
Xocavənd	026 29X XX XX
Hadrut	026 30X XX XX
Füzuli	026 31X XX XX
Ağdam	026 32X XX XX
Cəbrayıl	026 38X XX XX
NAXÇIVAN - 036	
Naxçıvan	036 5XX XX XX
Naxtel şəbəkəsi üzrə	036 554 XX XX
Naxtel CDMA	060 540 XX XX
Babək	036 541 XX XX
Şərur	036542 XX XX 036 552 XX XX
Şahbuz	036 543 XX XX

Jurnalistika və Beynəlxalq Humanitar Hüquq

Culfa	036 546 XX XX
Ordubad	036 547 XX XX
Kəngərli	036 548 XX XX
Sədərək	036 549 XX XX

Əlavə 13.

ƏDƏBİYYAT

A) Əsas ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının şərhı. Bakı, “Hüquq ədəbiyyatı” nəşriyyatı, 2012,-723 səh.
2. Ekstremal jurnalistin əl kitabı. Bakı, “Elm və Təhsil” nəşriyyatı, 2015,-296 səh.
3. First Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field. Geneva, 12 August 1949.
4. Hague Convention IV - The Laws and Customs of War on Land. 29 July 1899.
5. Həsənov Ə.M. Geosiyasət. Dərslik – Bakı, “Aypara-3” nəşriyyatı, 2010. – 604 səh.
6. Mazanlı İ.A., Məmmədova A.S.. Jurnalistika və beynəlxalq humanitar hüquq. Tədris-metodik vəsait. “Bakı Universiteti” nəşriyyatı, 2017. - 108 səh.
7. Mazanlı İ.A. Jurnalistika və müasir dövrün qlobal problemləri. Dərs vəsaiti. - Bakı, 2013. - 416 səh.
8. Mazanlı İ.A. KİV millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlərin təkmilləşdirilməsi

- faktoru kimi. Monoqrafiya. Bakı. 2-ci nəşri, 2017. - 624 səh.
9. Məmmədli C.Ə. Jurnalistikanın nəzəriyyəsi və təcrübəsi. Dərslik. Bakı, “Zərdabi LTD” MMC, - 2012. - 616 səh.
 10. Mir Cəlal. Füzuli sənətkarlığı. Monoqrafiya, III nəşri. Bakı, “Kaşqari”, 2007, 196 səh.
 11. Могут ли СМИ быть защитниками жертв? Международный журнал МККК, Том 87 № 860, 2005, стр. 77-92.
 12. Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi. “Lider nəşriyyatı”, Bakı, 2004, 264 səh.
 13. Работа журналистов в экстремальных условиях. Москва, 2008. – 337 стр.
 14. Mazanli I.A. New system of relations in the sphere of information: international experience and media of Azerbaijan. “Yeni medianın humanitar aspektləri”. H.Əliyevin 90 illik yubileyinə həsr edilmiş elmi-praktik konfransın materialları (7 may 2013-cü il). Bakı: “Elm və Təhsil” nəşriyyatı. 2013, s.79-85.
 15. Məmmədli C.Ə. Jurnalistikanın müasir inkişaf meylləri. Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 2006. – 465 səh.

16. Опасная профессия: Мониторинг нарушений прав журналистов в странах СНГ. М., 2001. . – 291 стр.
17. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977.
18. Rüstəmov A.R. Jurnalistika 1. Bakı, Uni Print, 2012, 308 səh.; Rüstəmov A.R. Jurnalistika 2. Bakı, Uni Print, 2013, 324 səh.
19. Third Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 12 August 1949.
20. Vəliyev H.A. Dünya informasiya agentlikləri. Bakı, 2003. – 62 səh.

B) Əlavə ədəbiyyat

21. Əliyev V.Z. Xaricdə müxbir məntəqəlrinin iş xüsusiyyətləri. Tədris-metodik vəsait. “Bakı Universiteti” nəşriyyatı, 2014. - 88 səh.
22. İbayev V.A. Веунəlxalq humanitar hüquq (Dərslik). Bakı. 2001. - 496 səh.
23. Информационная политика МККК: добиваться поддержки своей деятельности сегодня и завтра. Международный журнал МККК, Том 87 № 860, 2005, стр. 121-140.

24. Келленбергер Я. Гуманитарная деятельность – говорить громко или хранить молчание // Международный журнал МККК. Сборник статей. М., 2004, март. Стр. 169-190.
25. Поляков Ю.М. Международное гуманитарное право и СМИ. Учебно пособие. -- М.: ИМПЭ им. А.С. Грибоедова, 2003. -- 40 с.
26. Справочник для журналистов, работающих в районах военных действий. М., 2002.
27. “Горячая точка”: Справочник для журналистов. М., 1995.

Əlavə 14.

Kurs üzrə təklif olunan İnternet saytları

1. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı: <http://www.un.org/>.
2. ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu: <http://www.osce.org/odihr>.
3. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi: <http://www.meclis.gov.az/>.
4. Beynəlxalq Jurnalistlər İttifaqı (IFJ – International Federation of Journalists): <http://www.ifj.org/>.
5. Rusiya Federasiyası Jurnalistlər İttifaqı: <http://www.ruj.ru>.
6. Fairness and Accurasy in Reporting»: <http://www.fair.org/>.
7. Media Education Foundation: <http://mediaed.org/>.
8. MediaChannel: <http://www.mediachannel.org/>.
9. Pew Research Center for the People and the Press: <http://www.people-press.org/>.
10. Press Wise Trust: <http://www.presswise.org.uk/>

İlham Mazanlı

**JURNALİSTİKA
VƏ BEYNƏLXALQ
HUMANİTAR HÜQUQ**

Redaktor:

Səkinə Səmədova

Texniki redaktor:

Əllada Səfərəliyeva

Çapa imzalanıb: 16. 08. 2019.

Kağız formatı 84 x 108 1/32;

Həcmi: 44,50 ç. v.

Tirajı: 400

Kitab “Renessans-A” Nəşriyyat Evi
səhifələnməmiş və hazır diapozitivlərdən ofset üsulu ilə çap
olunmuşdur.